

วารสารศิลปะและวัฒนธรรม ฉบับเชิดชูเกียรติ

သီလဝိသုဒ္ဓိဝိသုဒ္ဓိ
ສິດສວນປະຫວັດສາດ

จัดพิมพ์เนื่องในงานเสวนามุขิตาจิตศาสตราจารย์อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว
ได้ดำรงตำแหน่งศาสตราจารย์ด้านประวัติศาสตร์ล้านนา
ได้รับประกาศเป็นครูภูมิปัญญาไทยรุ่นที่ ๖ (ด้านภาษาและวรรณกรรม)
และเกษียณอายุราชการ ๖๕ ปี

พ.ศ.๒๕๕๙

วารสารศิลปะและวัฒนธรรม ฉบับเชิดชูเกียรติ

ฉบับที่ ๖๐ ปีที่ ๖๖

ที่ ศวรส. ๖๖ ปีที่ ๖๖

ที่ปรึกษาการจัดทำ

รองศาสตราจารย์ ดร.ประพันธ์ ธรรมไชย

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ สุชานาฏ สิตานุกรักษ์

อธิการบดีมหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่

ผู้อำนวยการสำนักศิลปะและวัฒนธรรม

มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่

ที่ปรึกษาตรวจสอบความทางวิชาการ

ศาสตราจารย์ ดร.ประเสริฐ ณ นคร

ศาสตราจารย์เกียรติคุณ สุรพล ดำริห์กุล

ศาสตราจารย์ ดร.ธเนศวร์ เจริญเมือง

ราชบัณฑิต

คณะวิจิตรศิลป์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

คณะรัฐศาสตร์และรัฐประศาสนศาสตร์

มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

รองศาสตราจารย์ ทรงศักดิ์ ปรางค์วัฒนากุล

ประธานศูนย์ล้านนาศึกษา คณะมนุษยศาสตร์

มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ วิลักษณ์ ศรีป่าซาง

มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลล้านนา เชียงใหม่

บรรณาธิการ

ภูเดช แสนสา

กองบรรณาธิการ

วาทีณี บัวชุม

ดิเรก อินจันทร์

ปนัดดา โตคำนุช

อภิรักษ์ ตาเสน

วรภรณ์ โยธาราชภรณ์

จักรภพ ไตรยสุทธิ

โสภณ พรหมจิตต์

ศุภรักษ์ ฉัตรแก้ว

กัลยาณี อินตะระชา

จัดพิมพ์โดย

สำนักศิลปะและวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่

สงวนลิขสิทธิ์ตามพระราชบัญญัติลิขสิทธิ์ พ.ศ. ๒๕๓๗

ลิขสิทธิ์เป็นของผู้เขียนแต่ละบทความ

การผลิตและการลอกเลียนแบบหนังสือเล่มนี้ไม่ว่ารูปแบบใดทั้งสิ้น

ต้องได้รับอนุญาตเป็นลายลักษณ์อักษรจากผู้เขียนบทความ โดยผ่านบรรณาธิการ

ออกแบบปก : วีรพิชญ์ หิมารัตน์

พิมพ์ที่ : ศูนย์การพิมพ์ ตำบลหายยา อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่ โทร. ๐๕๓-๒๐๐๔๓๖

คำมูทิตาจิต อธิการบดีมหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่

ศาสตราจารย์อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว ข้าพเจ้าได้ร่วมงานมาตั้งแต่เริ่มเข้ามาทำงานในมหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่ ท่านเป็นผู้ที่มีความมุ่งมั่นอุตสาหะในการทำงานวิชาการ จึงมีผลงานวิชาการเผยแพร่สู่วงวิชาการล้านนาคดียิ่งจำนวนมาก โดยเฉพาะงานด้านการปริวรรตอักษรธรรมล้านนาจากเอกสารโบราณที่ท่านได้กระทำมาอย่างยาวนานและสม่ำเสมอ จนมีผลงานการปริวรรตไม่ต่ำกว่า ๖๐ เรื่อง ผลงานทางวิชาการเป็นที่ยอมรับทั้งภายในและต่างประเทศ หลักฐานประจักษ์พยานได้แก่ เป็นภาคีสมาชิกสำนักธรรมศาสตร์และการเมือง ราชบัณฑิตยสถาน เป็นครูภูมิปัญญาไทย รุ่นที่ ๖ ด้านภาษาและวรรณกรรม และได้รับการยกย่องให้เป็นศาสตราจารย์อัครคุณจากหลากหลายมหาวิทยาลัยในต่างประเทศ

เนื่องในโอกาสที่สำนักศิลปะและวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่ ได้จัดงานเสวนาวิชาการด้านล้านนาคดี และได้จัดทำวารสารศิลปะและวัฒนธรรม ฉบับเชิดชูเกียรติ “สืบทศวรรษประวัติศาสตร์ล้านนา” เพื่อแสดงมุทิตาจิตต่อศาสตราจารย์อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว ข้าพเจ้าในนามของมหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่ จึงขอขอบคุณทุกฝ่ายทุกท่านที่มีส่วนร่วมในการจัดงานเสวนาวิชาการและจัดทำวารสารศิลปะและวัฒนธรรม ฉบับเชิดชูเกียรติ “สืบทศวรรษประวัติศาสตร์ล้านนา” และขอแสดงมุทิตาจิตต่อศาสตราจารย์อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว ที่ได้ทำคุณประโยชน์ให้กับมหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่ และวงวิชาการล้านนาคดีตลอดสืบทศวรรษที่ผ่านมา

(รองศาสตราจารย์ ดร.ประพันธ์ ธรรมไชย)

อธิการบดีมหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่

คำมูทิตาจิต
ผู้อำนวยกาการสำนักศิลปะและวัฒนธรรม
มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม

ศาสตราจารย์อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว เป็นที่ปรึกษาให้กับสำนักศิลปะและวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม เป็นผู้มผลงานทางวิชาการเป็นที่ยอมรับจากวงวิชาการจนได้รับตำแหน่งศาสตราจารย์ด้านประวัติศาสตร์ล้านนาและเป็นครูภูมิปัญญาไทย รุ่นที่ ๖ ด้านภาษาและวรรณกรรม ทางสำนักศิลปะและวัฒนธรรม จึงได้จัดงานเสวนาทางวิชาการด้านล้านนาคดีและจัดทำวารสารศิลปะและวัฒนธรรม ฉบับเชิดชูเกียรติ “สี่ทศวรรษประวัติศาสตร์ล้านนา” ที่ได้รับบทความด้านล้านนาคดีทุกแขนงจากคณาจารย์หลากหลายมหาวิทยาลัย นักวิชาการ นักศึกษาและผู้สนใจมาไว้ในเล่ม เพื่อแสดงมุทิตาจิตเนื่องในโอกาสศาสตราจารย์อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว ที่ท่านได้กรุณาเป็นที่ปรึกษาให้กับสำนักศิลปะและวัฒนธรรมตลอดมา

ในนามของสำนักศิลปะและวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม ขอใช้การจัดงานเสวนาวิชาการล้านนาคดีและจัดทำวารสารศิลปะและวัฒนธรรม น้อมแสดงมุทิตาจิตแด่ศาสตราจารย์อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว ขณะเดียวกันก็ขอขอบคุณผู้มีส่วนร่วมทุกท่านในการจัดงานเสวนาวิชาการด้านล้านนาคดีและจัดทำวารสารศิลปะและวัฒนธรรม ฉบับเชิดชูเกียรติ “สี่ทศวรรษประวัติศาสตร์ล้านนา” ขอขอบพระคุณผู้เขียนบทความทุกท่าน ที่ทำให้วารสารศิลปะและวัฒนธรรมฉบับนี้มีความสมบูรณ์ มีความน่าสนใจ และมีคุณค่าต่อวงวิชาการล้านนาคดี หวังเป็นอย่างยิ่งว่าวารสารศิลปะและวัฒนธรรมฉบับนี้ ที่รวบรวมบทความล้านนาคดีจำนวน ๑๘ เรื่อง จะเป็นประโยชน์ต่อวงวิชาการล้านนาคดีอย่างไม่มีสิ้นสุด

(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ สุขานาฏ สิตานุรักษ์)

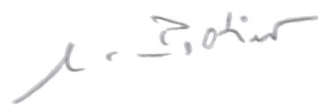
ผู้อำนวยการสำนักศิลปะและวัฒนธรรม

มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม

คำมูทิตาจิต
ที่ปรึกษาศูนย์ภูมิปัญญาล้านนา (ศูนย์โบราณศึกษา)
สำนักศิลปะและวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่

ศาสตราจารย์อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว เป็นผู้ที่ทำคุณประโยชน์ให้กับวงวิชาการล้านนาตลอดมาอย่างยาวนาน โดยเฉพาะด้านการปริวรรตอักษรธรรมล้านนาจากคัมภีร์โบราณและພັບສາ ที่ได้ทำการปริวรรตเผยแพร่มากกว่าจำนวน ๖๐ เรื่อง ซึ่งผมก็ได้ร่วมทำงานกับศาสตราจารย์อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว ในด้านนี้มาเป็นระยะเวลาที่ยาวนานเช่นกัน จนกระทั่งในขณะนี้ก็ยังทำหน้าที่เป็นที่ปรึกษาร่วมกันกับศาสตราจารย์อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว ให้กับศูนย์ข้อมูลภูมิปัญญาล้านนา (ศูนย์โบราณศึกษา) ของสำนักศิลปะและวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่

ในโอกาสที่ศาสตราจารย์อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว ได้รับตำแหน่งศาสตราจารย์ด้านประวัติศาสตร์ล้านนาได้รับประกาศเป็นครุภูมิปัญญาไทยรุ่นที่ ๖ (ด้านภาษาและวรรณกรรม) จากสำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา กระทรวงศึกษาธิการ และเกษียณอายุราชการ ๖๕ ปี ผมจึงใคร่ขอแสดงความยินดีและขอแสดงมุทิตาจิตกับศาสตราจารย์อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว ผู้บุกเบิกองค์ความรู้ด้านล้านนาดีมาเป็นระยะเวลาอันยาวนานกว่าสี่ทศวรรษ

(รองศาสตราจารย์ ดร. อนาโตน โรเจอร์ เป็ลติเยร์)
ที่ปรึกษาศูนย์ภูมิปัญญาล้านนา (ศูนย์โบราณศึกษา)
สำนักศิลปะและวัฒนธรรม
มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่

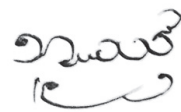
บทบรรณาธิการ

กว่าสี่ทศวรรษที่ผ่านมาศาสตราจารย์อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว ได้บุกเบิกพรหมแดนองค์ความรู้และสร้างสรรค์ผลงานทางวิชาการทางด้านประวัติศาสตร์ล้านนา ตลอดจนถึงภาษาและวรรณกรรมล้านนา ออกมาเผยแพร่จำนวนมาก เป็นประโยชน์ต่อวงวิชาการทั้งภายในและต่างประเทศ สามารถกล่าวได้ท่านเป็นผู้ที่มีคุณูปการมากกว่าสี่ทศวรรษกับการศึกษาค้นคว้าประวัติศาสตร์ล้านนา

วารสารศิลปะและวัฒนธรรม ฉบับเชิดชูเกียรติ “สี่ทศวรรษประวัติศาสตร์ล้านนา” ฉบับนี้ใช้เป็นเอกสารประกอบการเสวนาทางวิชาการล้านนาคดี จัดโดยสำนักศิลปะและวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่ เพื่อเป็นเกียรติแก่ศาสตราจารย์อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว เนื่องในโอกาสที่ได้ดำรงตำแหน่งศาสตราจารย์ด้านประวัติศาสตร์ล้านนา ได้รับประกาศเป็นครุภูมิปัญญาไทยรุ่นที่ ๖ (ด้านภาษาและวรรณกรรม) และเกษียณอายุราชการ ๖๕ ปี ในวันที่ ๒๕ มีนาคม พ.ศ.๒๕๕๙ ณ ห้องมินิเธียเตอร์ สำนักดิจิทัลเพื่อการศึกษา มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่

ภายในวารสารฉบับนี้มีบทความด้านล้านนาคดีจำนวน ๑๘ เรื่อง มีเนื้อหาที่มีความหลากหลาย เริ่มต้นด้วยบทความด้านประวัติศาสตร์ศิลปะเกี่ยวกับปูนปั้นล้านนาและจิตรกรรมล้านนา เรื่องราวตำนานในคัมภีร์ไบเบิลของล้านนา ตำนานกับความศรัทธาของชาวล้านนาที่มีต่อครูบาเจ้าศรีวิชัย หลักคำสอนและกฎหมายฉบับต่างๆ ของล้านนา วรรณกรรมล้านนา ประวัติศาสตร์และโบราณคดีของบ้านเมืองทางตอนบนของล้านนา เรื่องราวด้านเศรษฐกิจการค้าไม้ พระสงฆ์ผู้ผลักดัน ความเคลื่อนไหวของเครือข่ายศิลปวัฒนธรรม ประเพณีวัฒนธรรมของคนที่อยู่บนพื้นที่สูงของล้านนา อาหารการกินของคนล้านนา (คนเมือง) แล้วปิดท้ายด้วยบทความแปลเรื่องราวของล้านนาจากเอกสารเก่าของชาวตะวันตก

ในนามของบรรณาธิการ ขอขอบพระคุณรองศาสตราจารย์ ดร.ประพันธ์ ธรรมไชย ผู้ช่วยศาสตราจารย์ สุขานาฏ สิตานุกัษ ที่ปรึกษาการจัดทำวารสาร ศาสตราจารย์ ดร.ประเสริฐ ณ นคร ศาสตราจารย์เกียรติคุณ สุรพล ดำริห์กุล ศาสตราจารย์ ดร.ธเนศวร์ เจริญเมือง รองศาสตราจารย์ ทรงศักดิ์ ปรางค์วัฒนากุล และผู้ช่วยศาสตราจารย์ วิลักษณ์ ศรีป่าซาง ที่ปรึกษาตรวจสอบบทความทางวิชาการ ผู้เขียนบทความที่น่าสนใจทั้ง ๑๘ ท่าน คุณชูชาติ ใจแก้ว ที่ได้ริสนาแต่งแต้มกะโลงและคร่ำมูทิดาจิต และคุณไตรรงค์ โปทา ที่ช่วยพิมพ์อักษรธรรมล้านนา หวังเป็นอย่างยิ่งว่าวารสารศิลปะและวัฒนธรรม ฉบับพิเศษฉบับนี้จะเป็นก้าวต่อไป และมีส่วนขยายพรหมแดนองค์ความรู้ของการศึกษาประวัติศาสตร์ล้านนาและล้านนาคดีให้กว้างขวางมากยิ่งขึ้นสืบไป

(อาจารย์ภูเดช แสนสา)

บรรณาธิการ

๑๖ มกราคม ๒๕๕๙

กะโหลงและคร่ำวมุทิตาจิต ศาสตราจารย์อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว

อรุณ...แสงอำมฟ้า.....ล้านนา
 รัตน์...ร่มแก้วปัญญา.....คำลั่น
 วิเชียร...สั่งสอนนำพา.....มาสู่ เมืองเฮย
 เขียว...พรั่งดังดงไม้.....ร่มกว้างเงาเย็น

อรุณ....ไขฟ้า ล้านนาจื่อจำ คือครูคนนำ ศึกษาแผ่ส้าน
 รัตน์...เรื่องแสงงาม แตกกิ่งต่อก้าน ล้านนาผลงาน เด่นชัด
 วิ...ชาพญา ปัญญาได้คัด หื้อคนโลกหล้า ยินยล
 เขียร...ตั้งผู้รู้ แผ่ผายดังฝน หื้อศิษย์ผู้คน ศึกษาต่อได้
 เขียว...ตั้งดอยดง เงาเย็นร่มใต้ เป็นไม้แคร่ไฟ ส่องทิศ

แม่ครูคน สอนสั่งมิ่งมิตร ผิดถูกหื้อได้ รู้ความ
 ท่านได้ส่งยู ปัญญาส่องตาม ผลงานดิงงาม นับถือถ้วนหน้า
 ล้านนาคดี ที่หับเปิดอ้า คนได้รู้มา ยามนี้

อาจารย์อรุณ บ่เกยหลบลิ้ เคยพกห่อผ้า แอ้วจร
 ไปค้นไปคว่ำ เหมินมาหลายตอน ภาคเหนือภูธร วัฒนาเหนือใต้
 หนังสือตัวเมือง ใบบ่เข้าใกล้ อรุณแม่ไป อ่านคัด

นำมาชัดสี ของดีจากวัด ประวัติสืบได้ ล้านนา
 ขอसानอบน้อม ความดีผญา ท่านได้สร้างมา คำลั่นควรอ้าง
 ล้านนาศักดิ์ศรี คนดีเก่งกว้าง มาแบ่งหนทาง วางไว้

กตัญญูกาล ผลงานท่านให้ ศิษย์ขอน้อมไหว้ บูชา
 น้อมคารวะ แบบเบ้าผญา ศิษย์ทั่วล้านนา ขอสากราบไหว้
 ขอแทนคุณ สืบหนุนต่อได้ บ่หื้อแสงไฟ มอดมิด

ศิษย์มีครู เหมือนมีเข็มทิศ บัดนี้แบบเก่า เงามืด
เกษียณวาระ เวลาวิถี สมมุติหน้าที่ ได้พักแ้วเหล่าน
อาจารย์อรุณ ได้พักคลายเส้น จึงขอเอาพร แห่งพระ

แก้วเจ้าทั้งสาม องค์คำพุทธะ มาปกหม่มหื้อ อยู่เย็น
อายุวิณณะ อย่างมีทุกข์เชื้อ ดูต่างป่าเป้ง กินทานอยู่บ้าน
สุขะพะโล่ สุขโชน์ส้าน ขอหื้อสำราญ แท้ทุก

สุขสมใจ ดวงทัยไผ่หมัก ตามหลักพุทธะ คำพร
คร่ำวสุนทร แต่งสร้อยसानบ ขอจบบาทถ้อย เถานี้ก่อนแลน่ายเหยา

ด้วยจิตคารวะน้อมบูชาครูหนานชาติ คนเขียนคำว^๑

๒๐ มกราคม ๒๕๕๙

^๑ นายชชาติ ใจแก้ว เจ้าหน้าที่บริหาร โครงการจัดตั้งพิพิธภัณฑ์อารยธรรมลุ่มน้ำโขง มหาวิทยาลัยแม่ฟ้าหลวง

ประวัติและผลงานของศาสตราจารย์อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว

ศาสตราจารย์อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว เกิดเมื่อวันที่ ๒๒ กุมภาพันธ์ ๒๕๔๑ ที่อำเภอแม่แตง จังหวัดเชียงใหม่ สำเร็จการศึกษาศิลปศาสตรบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ พ.ศ. ๒๕๑๒ อักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย พ.ศ. ๒๕๒๐ ได้ศึกษาค้นคว้าด้านประวัติศาสตร์ล้านนาและล้านนาคติมาตั้งแต่ พ.ศ. ๒๕๒๑ สอนประวัติศาสตร์ล้านนาในภาควิชาสังคมและวัฒนธรรมศึกษา คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่ ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๕๒๔ มีผลงานเผยแพร่ทั้งภายในและต่างประเทศ จนได้รับยกย่องเชิดชูเกียรติจากสำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา กระทรวงศึกษาธิการ เป็นครูภูมิปัญญาไทย รุ่นที่ ๖ ด้านภาษาและวรรณกรรม เมื่อพ.ศ. ๒๕๕๒ ภาควิชาสังคมศาสตร์และการเมือง ราชบัณฑิตยสถาน เป็นวิทยากรทั้งภายในประเทศและต่างประเทศ

ได้รับยกย่องให้เป็นศาสตราจารย์อัครคันตุกะ ที่สำนักวิจัยและแปซิฟิกศึกษา มหาวิทยาลัยแห่งชาติออสเตรเลีย ประเทศออสเตรเลีย วิจัยเรื่องกฎหมายม้งรายศาสตร์ พ.ศ. ๒๕๒๖ ศาสตราจารย์อัครคันตุกะ ที่ศูนย์เอเชียอาคเนย์ศึกษา มหาวิทยาลัยเกียวโต ประเทศญี่ปุ่น วิจัยเรื่องกฎหมายตราสามดวง พ.ศ. ๒๕๓๐ ศาสตราจารย์อัครคันตุกะ ที่ภาควิชาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยคอร์เนล ประเทศสหรัฐอเมริกา และได้รับประเมินความรู้เทียบเท่าปริญญาคุณวุฒิบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยคอร์เนล วิจัยเรื่องตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ พ.ศ. ๒๕๓๗

หนังสือ (บางส่วน)

ประวัติศาสตร์ล้านนา, ประวัติบ้านเมือง, โบราณสถาน, บุคคลสำคัญ (เขียนร่วมอันส์ เพนส์ และศาสตราจารย์เกียรติคุณสุรพล ดำริห์กุล) พ.ศ. ๒๕๒๘
คนไทในแคว้นอัสสัมกับคนไทในล้านนา พ.ศ. ๒๕๒๘

- วัดร้างในเวียงเชียงใหม่ (เขียนร่วมศาสตราจารย์เกียรติคุณสุรพล ดำริห์กุล) พ.ศ.๒๕๒๙
- คัมภีร์พระธรรมศาสตร์โบราณ : กฎหมายเก่าของลาว (เขียนร่วมคณะ) พ.ศ.๒๕๒๙
- เรื่องเมืองเชียงตุง (บรรณาธิการร่วมนฤมล เรื่องรังษี) พ.ศ.๒๕๓๗
- เสน่ห์ไม้แกะล้านนา (เขียนร่วมคณะ) พ.ศ.๒๕๓๗
- พจนานุกรมภาษาถิ่นภาคเหนือ (เขียนร่วมคณะ) พ.ศ.๒๕๓๙
- พจนานุกรมศัพท์ล้านนาเฉพาะคำที่ปรากฏในใบลาน (เขียนร่วมคณะ) พ.ศ.๒๕๓๙
- ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ (เขียนร่วมศาสตราจารย์เดวิด เค. ้วยอาจ) พ.ศ.๒๕๔๓
- Inter-Ethnic Relations in the Making of Mainland Southeast Asia and Southwestern China (เขียนร่วม Hayashi Yukio) พ.ศ.๒๕๔๔
- ชุมชนหมู่บ้านลุ่มน้ำขาน (เขียนร่วมพรพีไล เลิศวิชา) พ.ศ.๒๕๔๖
- สิทธิชุมชนพื้นเมืองดั้งเดิมล้านนา ศึกษากรณีลัวะ ลื้อ ยวน และปกากะญอ (เขียนร่วมศาสตราจารย์ ดร.ชลธิรา สัตยารัตนา) พ.ศ.๒๕๔๖
- โบราณวัตถุ - โบราณสถานในวัดล้านนา พ.ศ.๒๕๔๙
- ตรรกะค้นคว้าในกฎหมายตราสามดวง (เขียนร่วมศาสตราจารย์โยเนโอะ นิชิอิ และศาสตราจารย์มาโมรุ ชิบายามา) พ.ศ.๒๕๕๑
- LanNa in Chinese Historiography (เขียนร่วม Foon Ming Liew-Herres และ Volker Grabowsky) พ.ศ.๒๕๕๒
- งานปริวรรตคัมภีร์โบราณล้านนา (บรรณาธิการ) พ.ศ.๒๕๕๓
- พระพุทธรูปในล้านนา พ.ศ.๒๕๕๔
- สังคมและวัฒนธรรมล้านนาจากคำบอกเล่า พ.ศ.๒๕๕๔
- พจนานุกรมภาษาจารึกล้านนา พ.ศ.๒๕๕๔
- กฎหมายล้านนาและเจ้าไทยลงกว้าน พ.ศ.๒๕๕๘
- พระพุทธรูปตามคติชาวล้านนา พ.ศ.๒๕๕๙
- มังรายราชธรรมศาสตร์ (เขียนร่วม ดร.กีฮาน วิชัยวัฒนา)
- พจนานุกรมภาษาล้านนา

เอกสารเย็บเล่ม (บางส่วน)

- ตำนานธรรมิกราช ตำนานดอยเต่า พิธีสืบชะตาเมืองเชียงใหม่ กฎหมายเขานา (ปริวรรต) พ.ศ.๒๕๒๓
- ล้านนาไทยศึกษา พ.ศ.๒๕๒๕
- ไทลื้อ : เชียงคำ (บรรณาธิการ) พ.ศ.๒๕๒๙
- ลัวะ (ละว้า) : ศึกษาจากเอกสารใบลานและศิลาจารึก พ.ศ.๒๕๔๕

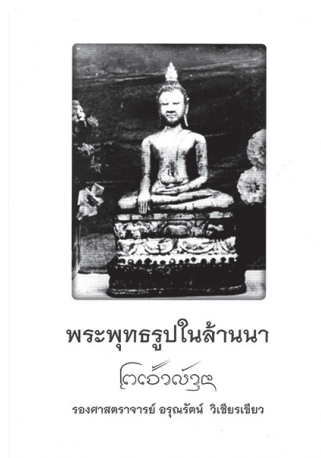
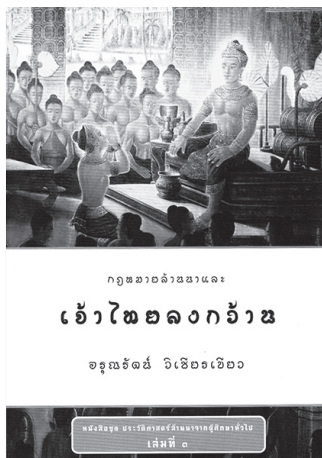
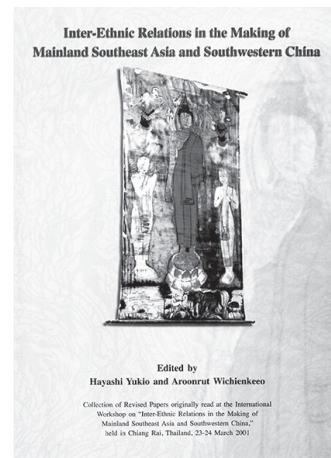
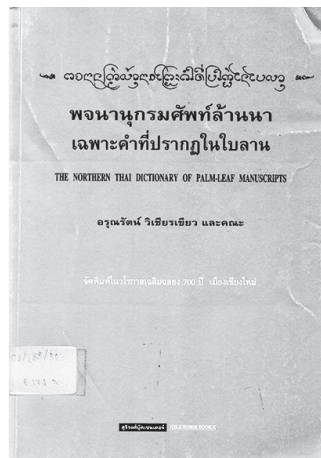
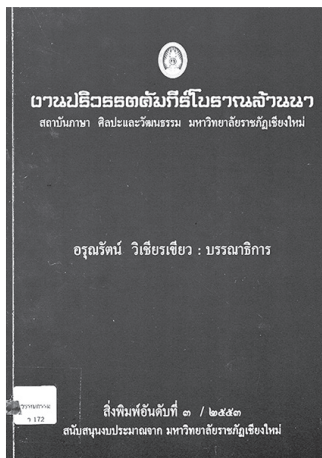
นำชมวัดพระสิงห์ (เขียนร่วมบุบผชาติ พันธุ์ศรี) พ.ศ.๒๕๓๐

วิเคราะห์กฎหมายล้านนาโบราณ : ประชุมกฎหมายครอบครัว (เขียนร่วมกับ ลมูล จันทร์หอม)

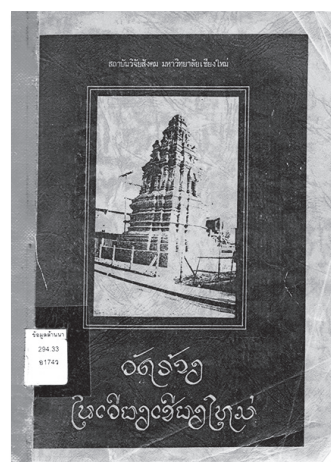
การปริวรรต

ปริวรรตคัมภีร์ใบลานและพับสามมากกว่า ๖๐ เรื่อง อาทิ ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ ตำนานดอยเชียงดาว ตำนานเมืองพะเยา ตำนานพญาเจือง พื้นนาเมืองน่านและคาวทางเมืองน่าน กฎหมายมังรายศาสตร์ กฎหมายวัดกาสา ธรรมศาสตร์หลวงและธรรมศาสตร์ราชโกณา ธรรมศาสตร์หลวงและคลองตัดคำ และมังรายศาสตร์ฉบับวัดเชียงมั่น เป็นต้น

ตัวอย่างหน้าปกหนังสือ

ตัวอย่างหน้าปกเอกสารเย็บเล่ม

สารบัญ

คำมูติตาดิจิตอธิการบดีมหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่	ก
คำมูติตาดิจิตผู้อำนวยการสำนักศิลปะและวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่	ข
คำมูติตาดิจิตที่ปรึกษาศูนย์ภูมิปัญญาล้านนา (ศูนย์โบราณคดีศึกษา)	
สำนักศิลปะและวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่	ค
บทบรรณาธิการ	ง
กะโหลกและคร่ำวามูติตาดิจิตศาสตราจารย์อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว	จ
ประวัติและผลงานของศาสตราจารย์อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว	ช
ลวดลายประดับศาสนสถานล้านนาคู่หลังในเมืองเชียงใหม่	
สุรพล คำริห์กุล.....	๑
เวสสันดรชาดก : จิตรกรรมวัดนาแสง อำเภอกะเคา จังหวัดลำปาง	
ชาญคุณนิธ อารณ.....	๒๘
พื้นเมืองจ้าวและข้อมูลใหม่ที่ได้จากการสำรวจคัมภีร์ใบลาน	
อภิรักษ์ ตาเสน.....	๔๑
ความหมายของตำนานทางพุทธศาสนากับมหาศรัทธาแห่งล้านนาครูบาศรีวิชัย	
โอชามุ อิชุมิ และปรารถนาแสนฤทธิ์ อิชุมิ.....	๖๐
สมุตตราว่าด้วยการทำความเข้าใจผู้คนและสังคมสมัยจารีต	
วราภรณ์ เรืองศรี.....	๗๕
บทบาทการมีส่วนร่วมและจัดระเบียบชุมชน ที่ปรากฏอยู่ในกฎหมายมั่งรายศาสตร์	
ฉบั๊วดีกาสา : หลักการและแนวคิดในการประยุกต์ใช้ในบริบทปัจจุบัน	
สมชาย ธรรมสุทธิวัฒน์ และคณะ.....	๘๖
ภาพสะท้อนสังคมล้านนาจากมั่งรายศาสตร์	
โดยใช้คลองตัดคำพระพุทธโฆษาจารย์ประกอบความเข้าใจ	
วสิน ทับวงษ์.....	๑๐๗
“ป่า” และอุดมการณ์สิ่งแวดล้อมในกฎหมายโบราณล้านนา	
สุนทร คำยอด.....	๑๒๒
กามนิยม : การประกอบสร้างความจริงทางสังคม ในวรรณกรรมล้านนา “เจี้ยก้อม”	
พวงพกา หลีกเมือง.....	๑๓๒

แรงบันดาลใจจากวิทยานิพนธ์ภาษาฝรั่งเศสเรื่อง GAVAMPATI-KACCAYANA เพ็ญสุภา สุขคตะ.....	๑๔๕
ประวัติศาสตร์เมืองพาน ภูเดช แสนสา.....	๑๕๕
ข้อสันนิษฐาน “เวียงซ้อนเวียง” ของเวียงเชียงราย อภิชาติ ศิริชัย.....	๑๘๖
ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นกับผลกระทบการเปลี่ยนแปลงของสังคมในปัจจุบัน : กรณีศึกษาร้านบุญชูคำไม้ อำเภอแม่จัน จังหวัดเชียงราย ณัฐพงศ์ ดวงแก้ว.....	๑๙๓
พระสงฆ์พลัดถิ่นในดินแดนล้านนา ประภาศิริ ศรีภมร.....	๒๑๑
การเคลื่อนไหวของเครือข่ายศิลปวัฒนธรรม เพื่อสร้างพื้นที่สาธารณะในสังคมลำปาง (พ.ศ.๒๕๔๖ – ๒๕๕๖) ไพโรจน์ ไชยเมืองชื่น.....	๒๓๒
ประเพณีของชาวม้ง : กรณีศึกษาชุมชนในศูนย์พัฒนาโครงการหลวงหนองหอย ต.แม่แรม อ.แมริม จ.เชียงใหม่ วาทินี บัวชุม.....	๒๕๓
ของกินคนเมือง : อาหารในล้านนา ธเนศวร์ เจริญเมือง.....	๒๖๓
ท่องเที่ยวทั่วหัวเมืองลาว สุทธศักดิ์ ปาลโพธิ์.....	๒๘๔
ภาพกิจกรรมงานด้านพระพุทธศาสนา ศิลปวัฒนธรรม ตั้งแต่มีถุนายน ๒๕๕๘ - มกราคม ๒๕๕๙.....	๒๙๓
ขอขอบคุณ.....	๓๐๙

ลวดลายประดับศาสนสถานล้านนายุคหลังในเมืองเชียงใหม่^๑

สุรพล คำธิกุล^๒

ล้านนาเป็นดินแดนที่มีประวัติศาสตร์อันยาวนาน และอุดมสมบูรณ์ไปด้วยมรดกวัฒนธรรม โดยเฉพาะมีโบราณสถานที่มีลวดลายประดับตกแต่งวิจิตรงดงามเป็นอันมาก การศึกษาเกี่ยวกับลวดลายประดับศาสนสถานล้านนาในช่วงเวลาที่ผ่านมาได้มีการศึกษากันอยู่พอสมควร แต่สถานะภาพความรู้ที่เกี่ยวกับลวดลายประดับศาสนสถานล้านนาส่วนใหญ่เน้น มุ่งเน้นศึกษาอยู่เฉพาะแต่ในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๒๐ – ๒๑ ซึ่งเป็นระยะเวลาของล้านนายุคทองหรือยุครุ่งเรือง ในขณะที่ลวดลายล้านนาในช่วงเวลาอื่นๆ โดยเฉพาะในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๒๔ – ๒๕ อันเป็นระยะเวลาที่ล้านนาล่มสลายและได้มีการฟื้นฟูบ้านเมืองขึ้นใหม่ ซึ่งได้ชื่อว่า ล้านนายุคฟื้นฟูหรือยุคหลัง เป็นช่วงเวลาที่ล้านนามีการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมครั้งใหญ่ มีฐานะเป็นประเทศราชขึ้นตรงต่อกรุงเทพฯ ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงครั้งสำคัญขึ้นของศิลปะสถาปัตยกรรมล้านนา เรื่องราวของลวดลายล้านนาในช่วงเวลานี้ยังไม่ได้มีการศึกษามากนัก ด้วยเหตุนี้บทความนี้มีจุดมุ่งหมายที่จะเสนอเรื่องของการพัฒนาการของลวดลายประดับศาสนสถานล้านนา ยุคหลังในเมืองเชียงใหม่ ทั้งด้านรูปแบบทางศิลปกรรมและเรื่องราวที่มีความสัมพันธ์เกี่ยวข้อง ซึ่งจะเป็นอีกแนวทางหนึ่งในการศึกษาและทำความเข้าใจในประวัติศาสตร์ สังคมและวัฒนธรรมของล้านนาหรือเมืองเชียงใหม่ในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๒๔ – ๒๕ ให้มีความชัดเจนมากยิ่งขึ้น

ลาย หรือ ลวดลาย หมายถึง รูปแบบทางทัศนศิลป์ประเภทหนึ่ง ประกอบขึ้นด้วยเส้นเป็นสำคัญ ลักษณะเป็นแบบซ้ำๆ เป็นหมู่ๆ หรือต่อเนื่องกันไปก็มี มีทั้งลายแบบธรรมชาติและลายแบบประดิษฐ์ ใช้เขียน ปั้น หรือแกะสลัก เป็นต้น เพื่อตกแต่งให้สวยงาม^๓ ลวดลายนั้นนอกจากจะเป็นงานศิลปกรรมและเป็นสิ่งประดับตกแต่งทางสถาปัตยกรรมให้เกิดความสวยงามแล้ว ลวดลายนั้นยังแสดงถึงรูปแบบและลักษณะทางศิลปกรรมของช่างหรือมนุษย์ที่เป็นผู้สร้างสรรค์ ตลอดจนเรื่องราวที่เกี่ยวข้องที่ปรากฏอยู่ในลวดลายเหล่านั้น

“ลวดลายประดับศาสนสถานล้านนา” ในที่นี้หมายถึง งานศิลปกรรมที่ใช้ในการประดับตกแต่งสถาปัตยกรรมทางศาสนา โดยเฉพาะสถาปัตยกรรมเนื่องในพระพุทธศาสนา ซึ่งได้แก่ พระอุโบสถ พระวิหาร หอไตร พระเจดีย์ ตลอดจนอาคารสิ่งก่อสร้างอื่นๆ งานศิลปกรรมหรือลวดลายที่ใช้ประดับตกแต่งศาสนสถานเหล่านี้ได้แก่ ลวดลายปูนปั้น ลวดลายปั้นรัก ลวดลายลงรักปิดทอง ลวดลายสลักไม้ และฉลุไม้ เป็นต้น ลวดลายล้านนามักนิยมใช้ในงานที่เกี่ยวข้องกับศาสนาและความเชื่อเป็นส่วนมาก

^๑ บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของงานวิจัย ซึ่งรับทุนอุดหนุนการวิจัยจากงบประมาณแผ่นดินของคณะศิลปกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ประจำปี ๒๕๕๗.

^๒ ศาสตราจารย์เกียรติคุณประจำสาขาวิชาศิลปะไทย คณะศิลปกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

^๓ ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.๒๕๔๒, (กรุงเทพฯ : นานมีบุ๊คส์พับลิเคชันส์, ๒๕๔๒), หน้า ๑๐๐๗ – ๑๐๐๘.

โดยเฉพาะในการประดับตกแต่งศาสนสถานเพื่อให้เกิดความวิจิตรงดงาม ศรัทธาแก่ผู้พบเห็น ตลอดจนสื่อความหมายเรื่องราวที่เกี่ยวกับความเชื่อและศาสนาอีกด้วย ด้วยเหตุนี้การศึกษาเกี่ยวกับลวดลายจึงเป็นเรื่องสำคัญและน่าสนใจไม่น้อย เพราะนอกจากจะทำให้ทราบถึงลักษณะทางศิลปกรรมและรูปแบบของลวดลายในแต่ละช่วงเวลาแล้ว ลวดลายประดับศาสนสถานเหล่านั้นยังได้สะท้อนให้เห็นถึงเรื่องราวทางประวัติศาสตร์ สังคม และวัฒนธรรมที่เกี่ยวข้องอีกด้วย

วิธีการศึกษาลวดลายประดับศาสนสถานล้านนาครั้งนี้ จะทำการศึกษาลวดลายประดับในกลุ่มศาสนสถานหรือโบราณสถานที่มีอายุอยู่ในระหว่างพุทธศตวรรษที่ ๒๔ - ๒๕ ที่ปรากฏอยู่ในเขตเมืองเชียงใหม่ การศึกษาจะเลือกศึกษาเฉพาะโบราณสถานที่มีหลักฐานยืนยันถึงระยะเวลาของการก่อสร้างและบูรณะที่ชัดเจน รวมทั้งโบราณสถานที่ได้รับการตรวจสอบและทำการศึกษาเป็นที่เรียบร้อยแล้วจำนวนหนึ่ง เพื่อเป็นตัวอย่างในการศึกษาครั้งนี้ โดยศึกษาประวัติความเป็นมา รูปแบบของลวดลาย คัดลอก เขียนแบบลวดลายประดับศาสนสถานในส่วนที่สำคัญออกมา และจัดกลุ่มลวดลายล้านนาไปตามช่วงเวลา จำแนกรูปแบบของลวดลาย และนำเสนอเรื่องราวที่เกี่ยวข้องและลักษณะของลวดลายประดับศาสนสถานล้านนาไปตามลำดับเวลาและพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของบ้านเมือง

ภูมิหลังทางประวัติศาสตร์และพัฒนาการลวดลายล้านนาในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๑๙ - ๒๓

หลังจากที่พระเจ้ามังรายได้สถาปนาอาณาจักรล้านนาขึ้นโดยการยึดครองแคว้นหริภุญไชยและสร้างเมืองเชียงใหม่ขึ้นเป็นราชธานีอยู่ในเขตที่ราบลุ่มแม่น้ำปิงในตอนต้นพุทธศตวรรษที่ ๑๙ แล้ว ได้ทรงยอมรับและสืบทอดอารยธรรมทางศาสนาจากเมืองหริภุญไชยไว้และให้เผยแพร่ในราชอาณาจักรของพระองค์ ด้วยเหตุนี้งานศิลปะที่เกี่ยวข้องในพระพุทธศาสนาของล้านนาค้นต้นจึงเป็นพัฒนาการที่สืบทอดมาจากศิลปะแบบหริภุญไชยเป็นส่วนมาก อย่างไรก็ตามในช่วงต้นๆของอาณาจักรล้านนานั้นศูนย์กลางของการปกครอง เศรษฐกิจ สังคมและพระศาสนาได้ย้ายมาอยู่ที่เมืองเชียงใหม่ ทั้งนี้เนื่องจากกษัตริย์ล้านนาลหลายพระองค์ได้เสด็จมาประทับอยู่ที่เมืองเชียงใหม่ ด้วยเหตุนี้หลักฐานที่แสดงถึงความเจริญรุ่งเรืองของล้านนาในสมัยต้นจะปรากฏอยู่ที่เมืองเชียงใหม่เป็นส่วนใหญ่^๔ รวมทั้งยังมีความสัมพันธ์ในทางศิลปกรรมที่รับมาจากภาคกลางโดยผ่านขึ้นไปทางสุโขทัย^๕ และศิลปะของพุกามก็ยังคงจะมีส่วนเกี่ยวข้องอยู่ไม่น้อย ทั้งนี้เนื่องจากใน พ.ศ. ๑๘๓๓ พระเจ้ามังรายได้กรีธาทัพไปตีเมืองพุกาม และได้นำช่างชำนาญในแขนงต่างๆจากเมืองพุกามมาเป็นอันมาก ต่อมาได้โปรดให้ช่างเหล่านั้นไปอยู่ที่เมืองต่างๆ ในแคว้นล้านนา เช่น ที่ เชียงแสน เชียงตุง และเวียงกุมกาม เป็นต้น^๖

^๔ พิเศษ เจียจันทร์พงษ์ “โบราณสถานในแคว้นล้านนา” การขึ้นทะเบียนโบราณสถานภาคเหนือ กรมศิลปากรจัดพิมพ์ พ.ศ. ๒๕๒๕ หน้า ๔.

^๕ สุจิตต์ วงษ์เทศ บรรณาธิการ “โยนกในที่ราบลุ่มแม่น้ำโขง” เมืองพะเยา (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์พิมพ์เนศ ๒๕๒๗) หน้า ๔๙ - ๕๐.

^๖ สำนักนายกรัฐมนตรี. ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่. คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์. (พระนคร : โรงพิมพ์สำนักทำเนียบนายกรัฐมนตรี, ๒๕๑๔) หน้า ๒๔.

ดังนั้นศิลปะล้านนายุคต้น ซึ่งอาจจะกำหนดอายุได้คร่าวๆ ว่าอยู่ในพุทธศตวรรษที่ ๑๙ คือ ในระหว่างรัชสมัยพระเจ้ามังราย (พ.ศ.๑๘๐๕ – ๑๘๕๕) ถึงพระเจ้าผายู (พ.ศ.๑๘๘๐ – ๑๘๙๘)^๗ จึง จัดได้ว่าเป็นช่วงที่แสดงการแสวงหาเอกลักษณ์ของตัวเอง โบราณสถานของล้านนาช่วงเวลานี้เหลืออยู่ ไม่มากนัก รวมทั้งลวดลายประดับศาสนสถานก็มีตัวอย่างอยู่เพียงไม่กี่แห่ง เช่น เจดีย์แปดเหลี่ยม วัดสะดือเมือง กับเจดีย์วัดอุมโ้ เชียงใหม่ และเจดีย์วัดป่าสัก กับเจดีย์วัดสองพี่น้อง เมืองเชียงแสน จังหวัดเชียงราย เกือบทั้งหมดจะเป็นลวดลายและประติมากรรมปูนปั้นประดับศาสนสถาน อาทิ ลวดลายประดับซุ้มจระนำ ลายหน้ากระดาน ลายกาบประดับมุม ลายกระหนกแบบหัวม้วนโค้ง และลายเครือเถา ตลอดจนพระพุทธรูป เทวตา ครุฑ สิงห์ หน้ากาลหรือเกียรติมุข และคชสีห์ ที่แสดงออกให้เห็นถึงการผสมผสานของศิลปะสำคัญๆ ของศิลปะจากดินแดนข้างเคียงที่มีความสัมพันธ์กันทั้งศิลปะทวารวดี สุโขทัย พุกาม และจีนอีกด้วย

ภาพที่ ๑ ลวดลายปูนปั้นประดับเจดีย์วัดป่าสัก เมืองเชียงแสน

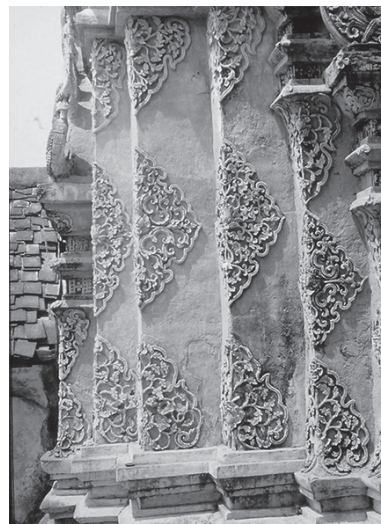
ภาพที่ ๒ ลวดลายปูนปั้นประดับเจดีย์แปดเหลี่ยมวัดสะดือเมือง กลางเวียงเชียงใหม่

^๗ พริยะ ไกรฤกษ์. ศิลปวัตถุสำคัญในพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติหริภุญไชย (กรุงเทพฯ : อมรินทร์การพิมพ์, ๒๕๒๒) หน้า ๙.

ความเจริญของอาณาจักรล้านนาได้เริ่มมีพัฒนาการเห็นได้อย่างชัดเจน นับตั้งแต่รัชสมัยของพระเจ้ากือนาที่ได้ขึ้นครองราชย์ใน พ.ศ.๑๘๙๘ เป็นต้นมา ในช่วงเวลาดังกล่าวพระพุทธศาสนาลัทธิลังกาวงศ์นิกายรามัญจากเมืองสุโขทัยได้เข้ามาสู่ล้านนาพร้อมกับพระสุมนเถระ การเข้ามาของพระพุทธศาสนาลังกาวงศ์จากแคว้นสุโขทัยนั้น ได้มีผลทำให้มีการแลกเปลี่ยนทางวัฒนธรรมระหว่างล้านนากับสุโขทัยมากขึ้น และในปลายพุทธศตวรรษที่ ๒๐ ได้มีคณะสงฆ์กลุ่มใหม่ไปบวชเรียนพระศาสนาในลังกาและกลับมาเผยแผ่อยู่ในล้านนา คณะสงฆ์กลุ่มนี้เรียกว่า นิกายสีหล ซึ่งต่อมาได้รับการอุปถัมภ์บำรุงจากพระเจ้าติโลกราชเป็นอย่างมาก การเข้ามาของนิกายสีหลได้ทำให้พระพุทธศาสนามีความเจริญรุ่งเรืองสูงสุดในช่วงเวลานี้ มีผลให้เกิดการสร้างวัดวาอารามและถาวรวัตถุเนื่องในพระศาสนาขึ้นเป็นอันมาก ได้ปรากฏแบบแผนของศิลปะสุโขทัยและลังกาที่ผ่านมาทางสุโขทัยเข้ามามีอิทธิพลทำให้มีการเปลี่ยนแปลงในศิลปะล้านนาค่อนข้างมาก

นับตั้งแต่รัชกาลของพระเจ้าติโลกราชเป็นต้นมา เป็นระยะเวลาที่ล้านนามีความเจริญรุ่งเรืองสูงสุด หรือ “ยุคทองล้านนา” ทำให้ล้านนามีการติดต่อเกี่ยวข้องกับดินแดนต่างๆ โดยรอบโดยเฉพาะจีนที่อยู่ทางตอนเหนือด้วย ทั้งในทางการเมือง การค้าและพระศาสนา ดังนั้นงานศิลปะสถาปัตยกรรมซึ่งมีอยู่เป็นจำนวนมาก รวมทั้งลวดลายประดับศาสนสถานที่ปรากฏในระยะนี้ ซึ่งจะมีทั้งงานปูนปั้น งานสลักไม้ และลายคำประดับศาสนสถาน จึงได้รับอิทธิพลด้านรูปแบบจากศิลปะต่างๆ หลายแห่ง ได้ผสมผสานและมีพัฒนาการเกิดขึ้นจนกลายเป็นเอกลักษณ์ของตน

ลักษณะของลวดลายประดับศาสนสถานล้านนาในช่วงยุคทองล้านนา อาจแบ่งออกได้ ๓ กลุ่มใหญ่ คือ กลุ่มแรก เป็นลวดลายที่มีพัฒนาการสืบทอดมาจากลวดลายล้านนาที่ปรากฏมาแล้วในระหว่างพุทธศตวรรษที่ ๑๙ – ๒๐ ได้แก่ ลายกระหนกหัวม้วนโค้ง ลายกลีบบัว ลายรูปสัตว์ และลายพันธุ์พฤกษาบางแบบ

ภาพที่ ๓ - ๔ ลวดลายปูนปั้นประดับซุ้มประตูของวัดพระธาตูลำปางหลวง จังหวัดลำปาง

กลุ่มที่สอง เป็นลวดลายที่ได้รับอิทธิพลมาจากลวดลายในศิลปะจีน แม้ว่าลวดลายที่ได้รับอิทธิพลจากศิลปะจีนจะปรากฏอยู่ในงานศิลปกรรมล้านนามาแล้วตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ ๑๙ แต่ในช่วงเวลานี้ดูเหมือนว่าลวดลายในศิลปะจีนจะมีมากขึ้น ทั้งนี้เนื่องจากความสัมพันธ์ทางการค้าและการเมืองระหว่างล้านนากับจีนเป็นไปอย่างแน่นแฟ้น ดังปรากฏเหตุการณ์ในพ.ศ.๒๐๒๕ ที่พระเจ้าฮ่อลุ่มฟ้าเมืองแสหลวง (ฮุนหน่า) แต่งเสนาฮ่อผู้ใหญ่สองคนเชิญลายจุ่มลายเจียไปพร้อมกับทูตเชียงใหม่ แต่งตั้งให้พระเจ้าติโลกราชเป็นเจ้าใหญ่แก่ล้านนาประเทศฝ่ายตะวันตกทุกเมือง นอกจากนี้ยังปรากฏร่องรอยหลักฐานทางโบราณคดีเครื่องถ้วยจีนเป็นจำนวนมากในล้านนา ซึ่งสะท้อนถึงการค้าขายสัมพันธ์เกี่ยวข้องกับระหว่างล้านนากับจีนเป็นอย่างดี ลักษณะของลวดลายในกลุ่มนี้จะได้แก่ ลวดลายพันธุ์พฤกษา ลวดลายรูปสัตว์ และภาพบุคคลบางแบบ โดยเฉพาะลวดลายพันธุ์พฤกษาประเภทลายเครือเถาและช่อดอกไม้ หรือที่เรียกว่าลายเครือล้านนา^๔ จะเป็นลวดลายสำคัญที่ได้รับความนิยมเป็นอย่างมาก และดอกไม้ใบไม้มีลักษณะใกล้เคียงธรรมชาติ ลายดอกไม้ที่นิยมจะเป็นลายดอกบัวและลายดอกโบตั๋น

ภาพที่ ๕ ปูนปั้นลายเครือล้านนาประตูโขงวัดเจ็ดยอด เชียงใหม่

ภาพที่ ๖ ปูนปั้นภาพเทวดาประดับผนังวิหารเจ็ดยอด วัดเจ็ดยอด เชียงใหม่

กลุ่มที่สาม เป็นลวดลายที่ได้รับอิทธิพลจากศิลปะสุโขทัยและศิลปะอยุธยาอันเนื่องมาจากความสัมพันธ์ด้านพระพุทธศาสนา โดยเฉพาะพระพุทธศาสนาลังกาวงศ์สายสีหล ซึ่งเผยแพร่เข้ามาและได้รับการอุปถัมภ์เป็นอย่างดีจากกษัตริย์ล้านนา ได้มีส่วนให้ศิลปะสุโขทัยและศิลปะอยุธยาเข้ามามีอิทธิพลเกี่ยวข้องอยู่ในศิลปะล้านนามากขึ้น ลวดลายเหล่านี้ได้แก่ ลวดลายภาพเทวดา ภาพอดีตพุทธเจ้า และลายหม้อดอกหรือปูลณฐกะ ซึ่งคาดว่าจะเป็งานประดับตามคติในพระพุทธศาสนาลังกาวงศ์ ตลอดจนลวดลายรูปสัตว์และลายหน้ากระดานบางแบบ เป็นต้น

^๔ มารุต อมรานนท์, ลวดลายปูนปั้นประดับสถาปัตยกรรมในเมืองเชียงใหม่สมัยราชวงศ์มังราย, วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาโบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร พ.ศ. ๒๕๒๔.

ในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๒๒ เป็นช่วงที่พม่าเข้าปกครองล้านนา ทำให้อาณาจักรล้านนาที่เคยเจริญรุ่งเรืองได้เริ่มเสื่อมถอย เนื่องจากความวุ่นวายของการแย่งชิงอำนาจ ทำให้มีศาสนสถานและลวดลายประดับศาสนสถานในช่วงเวลานี้ค่อนข้างน้อย ลักษณะของลวดลายส่วนใหญ่ที่ปรากฏในระยะนี้จะไม่แตกต่างไปจากลวดลายที่ปรากฏในช่วงก่อนหน้านี้มากนัก ลวดลายที่นิยมยังได้แก่ ลายกระหนกหัวม้วนโค้ง ปลายแหลม ลายเครือเถา ลายช่อดอกบัว ลายกลีบบัว ลายรูปสัตว์ ภาพอดีตพุทธเจ้า ภาพเทวดา และลายหม้อดอกหรือปทุมฉลุ แต่จะมีรายละเอียดของลวดลายที่ซับซ้อนและมีรูปแบบที่มากขึ้น รวมทั้งลวดลายบางอย่างเช่น ลายใบไม้จะมีพัฒนาการเป็นลายประดิษฐ์มากขึ้น อันแสดงให้เห็นถึงพัฒนาการของลวดลายล้านนาที่มีความต่อเนื่องมาจากลวดลายที่ปรากฏในช่วงก่อนหน้านี้

ต่อมาในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๒๓ เป็นยุคเสื่อมของล้านนา ซึ่งมีแต่ความวุ่นวายและไม่เรียบร้อยอยู่ในบ้านเมือง อันเป็นผลมาจากความไม่สงบภายใน ที่เกิดจากการแย่งชิงอำนาจ ทั้งชาวล้านนาด้วยกันเองกับทั้งพม่าและกรุงศรีอยุธยา ทำให้งานศิลปะสถาปัตยกรรมเนื่องในพระพุทธศาสนาของล้านนาต้องเสื่อมถอยลงและมีตัวอย่างอยู่ไม่มากนัก ลวดลายประดับศาสนสถานที่ยังปรากฏมีลักษณะของลวดลายที่ซับซ้อนและมีพัฒนาการของรูปแบบมากยิ่งขึ้น ขณะเดียวกันได้มีลวดลายใหม่ๆ ซึ่งเป็นอิทธิพลจากแหล่งศิลปกรรมอื่นๆ ปรากฏขึ้นด้วย อาจกล่าวได้ว่าเป็นพัฒนาการสูงสุดของงานศิลปกรรมล้านนาก่อนที่อาณาจักรล้านนาจะล่มสลาย

ลวดลายในครั้งแรกของพุทธศตวรรษที่ ๒๓ ส่วนใหญ่จะเป็นลวดลายที่มีพัฒนาการมาจากลวดลายที่ปรากฏมาแล้วในช่วงก่อนหน้านี้ เช่น ลวดลายภาพสัตว์ ลวดลายพันธุ์พฤกษา และลายช่อดอกบัว ซึ่งลวดลายเหล่านี้จะมีลักษณะเป็นลวดลายประดิษฐ์มากขึ้น และถูกใช้ประกอบเป็นลวดลายต่างๆ ในหลายรูปแบบ โดยเน้นการสร้างสรรค์ลวดลายโดยใช้ลวดลายภาพสัตว์ต่างๆ ผสมผสานกับลวดลายพันธุ์พฤกษา ต่อมาในช่วงครึ่งหลังของพุทธศตวรรษที่ ๒๓ ลวดลายจะมีพัฒนาการที่ซับซ้อนและคลี่คลายออกไปอีกหลายรูปแบบ จะเน้นใช้ลวดลายพันธุ์พฤกษาเป็นสำคัญ ขณะที่ลวดลายภาพสัตว์จะลดน้อยลง นอกจากนี้ได้ปรากฏมีลายดอกบัวบานหรือดอกไม้มงคลพุ่ม รวมทั้งลวดลายใบไม้ในศิลปะแบบตะวันตก ซึ่งจะมีทั้งลายใบโอ๊คแคนต์สกับลายใบไม้ย่อยคล้ายใบเฟิร์นหรือใบมะกอกเข้ามาเกี่ยวข้อง ลวดลายเหล่านี้จะเป็นอิทธิพลที่ผ่านมาจากศิลปะอยุธยาตอนปลาย ที่เข้ามาพร้อมกับการติดต่อกันในทางพระพุทธศาสนา เนื่องจากในช่วงเวลานี้ศูนย์กลางของพระพุทธศาสนาลังกาวงศ์หรือสยามวงศ์มีศูนย์กลางอยู่ที่กรุงศรีอยุธยา

ภาพที่ ๗ ลายคำลายหม้อดอกหรือปुरुณฆฏะวิหารวัดปงยางคก อำเภอกำแพงแสน ลำปาง

ล้านนาล่มสลาย

พม่าเข้ายึดครองล้านนาตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ ๒๒ - ๒๓ ในต้นพุทธศตวรรษที่ ๒๔ การกอบกู้เอกราชของล้านนาได้เริ่มขึ้น เมื่อพระยาจำบ้านบุญมาขุนนางที่เมืองเชียงใหม่กับพระยาภาณุโลก เจ้าฟ้าเมืองนครลำปาง ได้เข้าสวามิภักดิ์ต่อสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี เพื่อขอความช่วยเหลือให้ส่งกองทัพไปตีพม่าในดินแดนล้านนา ครั้งนั้นพระเจ้ากรุงธนบุรีพร้อมด้วยเจ้าพระยาจักรีและเจ้าพระยาสุรสีห์ยกกองทัพหลวงขึ้นมาทางเมืองนครลำปาง และเข้าตีเมืองเชียงใหม่ได้ใน พ.ศ.๒๓๑๗ หลังจากนั้นสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีได้พระราชทานแต่งตั้งพระยาจำบ้านบุญมา ขึ้นเป็นพระยาวิเชียรปราการเจ้าเมืองเชียงใหม่ และให้พระยาภาณุโลกเป็นเจ้าเมืองนครลำปาง อย่างไรก็ตามกองทัพพม่าที่แตกหนีจากเมืองเชียงใหม่ไปได้เพียงหนึ่งเดือนก็กลับยกทัพจำนวนมากมาล้อมเมืองเชียงใหม่อีกใน พ.ศ.๒๓๑๘ พม่าล้อมเมืองเชียงใหม่อยู่แปดเดือนจนเสบียงของเมืองเชียงใหม่หมด พอดีกองทัพไทยมาถึงช่วยตีทัพพม่าจนแตกพ่ายไป ครั้งนั้นเมืองเชียงใหม่ที่เคยเจริญรุ่งเรืองก็ถึงกาลเสื่อมโทรมสุดขีด พลเมืองแตกฉานซ่านเซ็นหนีไปอยู่ที่อื่นสิ้น พระยาจำบ้านเจ้าเมืองเชียงใหม่ได้ทิ้งเมืองเชียงใหม่ไปอยู่เมืองนครลำปางระยะหนึ่ง แล้วจึงกลับมาตั้งอยู่ที่เขตเมืองลำพูน ดังนั้นเมืองเชียงใหม่จึงกลายเป็นเมืองร้างไปเป็นเวลาถึง ๒๑ ปี

ความวุ่นวายที่เกิดขึ้นในดินแดนล้านนาโดยเฉพาะในช่วงต้นพุทธศตวรรษที่ ๒๔ อันเป็นผลจากการสู้รบแย่งชิงเมืองระหว่างไทยกับพม่านั้น ได้สร้างความเสียหายให้เกิดขึ้นกับบ้านเมืองต่างๆในล้านนาเป็นอันมาก มิเพียงแต่เมืองเชียงใหม่ที่กลายเป็นเมืองร้าง เมืองอื่นๆ ก็เสียหายถูกทอดทิ้งไปเกือบทั้งสิ้น เช่น เมืองนครลำปางนั้นขณะที่กองทัพพม่าล้อมเมืองเชียงใหม่ใน พ.ศ.๒๓๑๘ กองทัพพม่าอีกส่วนหนึ่งได้ยกมาตีเมืองนครลำปางด้วย ไพร่พลเมืองนครลำปางมีน้อยไม่อาจต้านทาน จึงได้ทิ้งเมืองพากันหนีไปอยู่เมืองสวรรคโลกเป็นเวลาหนึ่งปีจึงกลับมาอยู่เหมือนเดิม

สำหรับเมืองลำพูนนั้นเมื่อเมืองเชียงใหม่ถูกปล่อยทิ้งร้าง พระยาจำบ้านได้อพยพมาอยู่ในเมืองลำพูน ต่อมากองทัพเมืองเชียงแสนและเมืองเชียงรายได้มาตีเมืองลำพูนจนแตก พระยาจำบ้านได้ทิ้งเมืองหนีไปอยู่ปากแม่น้ำลี้ เมืองลำพูนจึงกลายเป็นเมืองร้าง

เมื่อนานได้ถูกกองทัพเมืองเชียงแสนเข้าตีและกวาดต้อนผู้คนไปไว้ยังเมืองเชียงแสน ดังนั้นเมื่อนานจึงกลายเป็นเมืองร้าง ส่วนเมืองพะเยาและเมืองแพร่ นั้น เมื่อกองทัพอะแซหวุ่นก็ได้ยกทัพมาตีหัวเมืองฝ่ายเหนือ ได้ทำให้เจ้าเมืองและประชาชนแตกตื่นตกใจกลัวพากันอพยพหนีไปอยู่ที่อื่นสิ้น ทำให้เมืองร้างไปเป็นเวลานานเช่นกัน

อย่างไรก็ตามเมืองเชียงแสน และเมืองเชียงรายนั้น ต่อมาได้ถูกกองทัพของพระยาภาวลิละเข้าตีได้ใน พ.ศ.๒๓๔๗ เมืองเชียงแสนถูกเผาทำลายเมือง เพื่อมิให้เป็นที่ยึดกุมพลของพม่าต่อไป ได้กวาดต้อนครอบครัวพลเมืองของเมืองเชียงแสนและเชียงราย ตลอดจนหัวเมืองรายทาง ไปไว้ยังเมืองสำคัญต่างๆ เช่น เชียงใหม่ ลำปาง แพร่ น่าน และส่วนหนึ่งส่งไปยังกรุงเทพฯ จึงทำให้เมืองในล้านนาหลายเมืองทรุดโทรมและกลายเป็นเมืองร้าง จึงนับเป็นการล่มสลายของอาณาจักรล้านนา

ล้านนายุคฟื้นฟูศิลปปะล้านนาหลัง

ดินแดนล้านนาได้รับการฟื้นฟูอีกครั้งหลังในราวต้นพุทธศตวรรษที่ ๒๔ ช่วงเวลานี้ล้านนาเป็นประเทศราชของกรุงธนบุรี นับตั้งแต่ที่พระยาจำบ้านและพระยาภาวลิละได้เข้าสวามิภักดิ์ต่อพระเจ้ากรุงธนบุรีและต้องพึ่งพิงกองทัพจากกรุงธนบุรีช่วยสู้รบกับกองทัพพม่า ในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกฯ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ได้แต่งตั้งให้เจ้าผู้ครองนครและเจ้าเมืองต่างๆ ปกครองดินแดนล้านนา โดยเฉพาะที่เมืองเชียงใหม่โปรดเกล้าฯ ให้พระยาภาวลิละ เจ้าเมืองนครลำปาง เป็นพระยาวิชิตปราการ เจ้าเมืองเชียงใหม่ ในระยะเริ่มแรกกำลังคนพลเมืองมีจำนวนน้อยไม่เพียงพอที่จะช่วยบูรณะบ้านเมืองได้ จึงได้ยกไปตีและกวาดต้อนผู้คนพลเมืองจากเมืองต่างๆ ในดินแดนตอนเหนือ และบริเวณสองฟากฝั่งแม่น้ำสาละวิน ให้เข้ามาเป็นพลเมืองล้านนา ซึ่งไพร่พลพลเมืองเหล่านี้เองที่ได้เป็นกำลังสำคัญช่วยในการบูรณะบ้านเมืองต่างๆ

ต่อมาได้มีการผนวกรวมล้านนาเข้ากับสยามประเทศ เริ่มต้นตั้งแต่ พ.ศ.๒๔๒๗ ได้มีการเปลี่ยนแปลงการปกครองดินแดนล้านนา ให้เป็นแบบมณฑลพายัพหรือมณฑลลาวเฉียง โดยรัฐบาลกลางที่กรุงเทพฯ ส่งข้าหลวงขึ้นมาช่วยทำหน้าที่ให้คำแนะนำช่วยเหลือในการบริหารราชการ พยายามลดรอนอำนาจเจ้าผู้ครองนครที่เล็กละน้อย อันนับเป็นกระบวนการรวมหัวเมืองประเทศราชล้านนาเข้ากับส่วนกลาง ในที่สุดเมื่อ พ.ศ.๒๔๔๒ ล้านนาจึงได้รับการปฏิรูปการปกครองเป็นแบบมณฑลเทศาภิบาล อันนับเป็นการยกเลิกฐานะหัวเมืองประเทศราชล้านนาและผนวกดินแดนล้านนามาเป็นส่วนหนึ่งของราชอาณาจักรสยามอย่างแท้จริง

อย่างไรก็ดีช่วงเวลาของการฟื้นฟูล้านนานับตั้งแต่กลางพุทธศตวรรษที่ ๒๔ เป็นต้นมา ซึ่งเป็นช่วงเวลาที่ยานนาได้มีการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมครั้งใหญ่ และมีฐานะเป็นประเทศราชขึ้นตรงต่อ

กรุงเทพฯ ในช่วงเวลานี้ได้เกิดการเปลี่ยนแปลงครั้งสำคัญขึ้นของศิลปะล้านนา ทั้งนี้เนื่องจากได้มีการถ่ายเทผู้คนพลเมืองครั้งใหญ่ จากเมืองหนึ่งไปสู่เมืองหนึ่งอันเป็นผลจากสงคราม รวมทั้งการกวาดต้อนผู้คนจากบ้านเมืองอื่น ที่มีความแตกต่างทางวัฒนธรรมให้มาเป็นพลเมืองกลุ่มใหม่ของล้านนา เพื่อช่วยในการบูรณะฟื้นฟูบ้านเมือง ได้มีผลอย่างสำคัญต่อการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม เพราะนับตั้งแต่นั้นต่อไปชาวล้านนากลุ่มใหม่จะเป็นผู้สร้างสังคมและวัฒนธรรมล้านนาขึ้นมาใหม่ ซึ่งจะมีความแตกต่างไปจากเดิม โดยเฉพาะผลงานด้านศิลปวัฒนธรรมของล้านนาในยุคฟื้นฟูจะมีแบบแผนไม่เหมือนเดิม ดังนั้นจึงเรียกว่า ศิลปะล้านนายุคหลัง^๔

พัฒนาการลวดลายประดับศาสนสถานล้านนายุคหลังในเมืองเชียงใหม่

พัฒนาการของลวดลายประดับศาสนสถานล้านนายุคหลัง ในบทความนี้จะมีขอบเขตพื้นที่การศึกษาเฉพาะแต่ในเขตเมืองเชียงใหม่และใกล้เคียงที่มีอายุอยู่ในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๒๔ – ๒๕ ซึ่งจะแบ่งช่วงเวลาเป็น ๓ ช่วง ไปตามพัฒนาการของลวดลายที่มีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกับประวัติศาสตร์ของล้านนา และเมืองเชียงใหม่ คือ ช่วงพุทธศตวรรษที่ ๒๔ กับช่วงครึ่งแรกและครึ่งหลังของพุทธศตวรรษที่ ๒๕ ดังมีรายละเอียดตามลำดับต่อไปนี้

ลวดลายประดับศาสนสถานเมืองเชียงใหม่ในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๒๔

เมืองเชียงใหม่ได้รับการบูรณะฟื้นฟูขึ้นใหม่อีกครั้ง หลังจากที่ถูกมลายกลายเป็นเมืองร้างไปเป็นเวลานาน เมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ โปรดเกล้าฯ แต่งตั้งพระยาภาวดีเป็นเจ้าเมืองเชียงใหม่ ขณะนั้นเชียงใหม่เป็นเมืองร้าง กำลังไพร่มีไม่เพียงพอ พระยาภาวดีจึงต้องให้ไพร่พลตั้งอยู่ที่เวียงป่าซางในเขตเมืองลำพูนก่อน จนกระทั่ง พ.ศ. ๒๓๓๙ พระยาภาวดีจึงสามารถยกไพร่พลเข้าไปบูรณะฟื้นฟูเมืองเชียงใหม่ได้อีกครั้ง ในระยะต้นๆ ของการฟื้นฟูเมืองเชียงใหม่ส่วนใหญ่จะเป็นการบูรณะปฏิสังขรณ์วัดวาอารามที่มีมาแต่เดิม และมีการก่อสร้างขึ้นใหม่บางส่วน ตลอดจนการบูรณะป้อมปราการและกำแพงเมือง เพื่อให้มั่นคงแข็งแรงสำหรับป้องกันข้าศึก ด้วยเหตุนี้มรดกวัฒนธรรมของเมืองเชียงใหม่ในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๒๔ จึงมีหลักฐานอยู่ค่อนข้างน้อย แบบแผนทางศิลปสถาปัตยกรรมที่ปรากฏยังคงสืบทอดมาจากรูปแบบของวัฒนธรรมล้านนาเดิม แต่ในกลางพุทธศตวรรษที่ ๒๔ อิทธิพลของศิลปรัตนโกสินทร์ได้เริ่มเข้ามามีอิทธิพลในงานศิลปะล้านนามากขึ้น

ในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๒๔ ศาสนสถานในเมืองเชียงใหม่มีหลักฐานปรากฏน้อยมาก เนื่องจากเป็นช่วงต้นๆของการบูรณะฟื้นฟูบ้านเมือง มีตัวอย่างศาสนสถานที่ทำการศึกษาลวดลายในช่วงเวลานี้จำนวน ๔ แห่ง ได้แก่

^๔ สุรพล ดำริห์กุล, แผ่นดินล้านนา. (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์เมืองโบราณ, ๒๕๓๙) หน้า ๒๐๘ – ๒๙๐.

๑. อุโบสถวัดพระสิงห์ฯ ที่มีหลักฐานว่าสร้างขึ้นใน พ.ศ. ๒๓๔๘^{๑๐}
๒. หอธรรมวัดพระสิงห์ฯ อายุราวกลางพุทธศตวรรษที่ ๒๔^{๑๑}
๓. วิหารวัดปราสาท สร้างขึ้นใน พ.ศ. ๒๓๖๖^{๑๒}
๔. วิหารวัดบุพพารามหลังเล็ก สร้างขึ้น พ.ศ. ๒๓๖๒^{๑๓}

ลวดลายประดับศาสนสถานที่ปรากฏในช่วงเวลานี้ ยังคงนิยมลวดลายบางอย่างของล้านนา ยุคก่อนหน้านี้ เช่น ลายกระหนกหัวม้วนโค้งปลายแหลม ลายเครือเถา ลายดอกบัว ลายกลีบบัว ลายรูปสัตว์ ภาพอดีตพุทธเจ้า ภาพเทวดา ลวดลายภาพสัตว์ในช่องลูกฟักหรือช่องกระจก และลายหม้อดอกหรือปทุมณฆะ เป็นต้น แต่จะมีรายละเอียดของลวดลายที่ซับซ้อนและมีรูปแบบที่มากขึ้น รวมทั้งลายพันธุ์พฤกษา ดอกไม้ใบไม้ จะมีลักษณะซับซ้อนและเป็นลวดลายประดิษฐ์มากยิ่งขึ้น ซึ่งแสดงให้เห็นถึงความต่อเนื่องของงานศิลปกรรมล้านนา อย่างไรก็ตามในช่วงครึ่งหลังของพุทธศตวรรษที่ ๒๔ ได้ปรากฏลวดลายไทยในศิลปะรัตนโกสินทร์ เช่น ลายพุ่มข้าวบิณฑ์ลายกระหนกใบเทศ ลายหน้าขบ ลายเทวดา และลายกระหนกเปลว รวมทั้งลวดลายในศิลปะจีนบางรูปแบบ ได้เข้ามาปะปนเกี่ยวข้องกับงานศิลปกรรมล้านนามากขึ้น ทั้งนี้เนื่องจากช่วงเวลานี้ล้านนาและเมืองเชียงใหม่มีฐานะเป็นประเทศราชของราชอาณาจักรสยาม การเข้ามาของลวดลายไทยสมัยรัตนโกสินทร์และศิลปะจีน ซึ่งกำลังได้รับความนิยมเป็นอย่างมากอยู่ที่กรุงเทพฯ ในช่วงเวลานี้ คงเข้ามาพร้อมๆ กันด้วยคงเนื่องด้วยความสัมพันธ์ทางพระพุทธศาสนา

ลวดลายสำคัญๆ ที่ปรากฏในศาสนสถานของเมืองเชียงใหม่ช่วงพุทธศตวรรษที่ ๒๔ มีลักษณะและพัฒนาการของลวดลายดังนี้

ลวดลายประดับหน้าแห่นหรือหน้าบันและโก่งคิ้ว

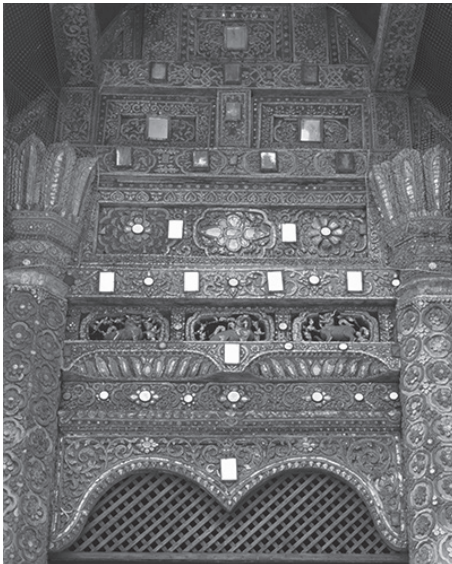
ลวดลายประดับหน้าแห่นหรือหน้าบันและโก่งคิ้ว ของพระอุโบสถ วิหาร และหอธรรมในล้านนา โดยทั่วไปจะมีทั้งที่เป็นงานปูนปั้นและลายคำ ในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๒๔ หน้าแห่นหรือหน้าบันและโก่งคิ้วของศาสนสถานในเมืองเชียงใหม่ ยังนิยมทำเป็นแบบโครงสร้างม้าต่างใหม่และประดับปูนปั้น สะตยจีนปิดทองเต็มพื้นที่และสลักไม้ที่โก่งคิ้ว ซึ่งเป็นรูปแบบที่สืบเนื่องมาจากช่วงเวลาก่อนหน้านี้ แต่สำหรับอุโบสถวัดพระสิงห์จะเป็นกรณีพิเศษที่เป็นงานสลักไม้ต้นๆ และปิดทอง ลวดลายที่ปรากฏจะเป็นลายดอกไม้ต่างๆ เช่น ดอกแปดกลีบ ดอกลอย ภาพสัตว์เช่นสิงห์ประดับภายในกรอบช่องกระจก และลายหน้ากระดานก้านขด นอกจากนี้ลายดอกบัวทรงพุ่มที่มีลักษณะคล้ายลายใบเทศ ซึ่งเคยปรากฏในลวดลายล้านนาช่วงพุทธศตวรรษที่ ๒๓ ถูกใช้เป็นลวดลายประกอบในลายหน้ากระดาน และช่องลูกฟักประดับหน้าบันอีกด้วย รวมทั้งเริ่มปรากฏมีการใช้กระจกจีนหรือกระจกตะกั่วมาประกอบในประดับตกแต่งส่วนหน้าบันอีกด้วยโดยในช่วงครึ่งหลังของพุทธศตวรรษที่ ๒๔

^{๑๐} พระยาประชาภิจักรจักร, พงศาวดารโยนก (พระนคร : สำนักพิมพ์บรรณาคาร, ๒๕๐๔) หน้า ๕๑๑.

^{๑๑} จิตรศักดิ์ เดชวงศ์ญา, วัดพระสิงห์ ศูนย์กลางพุทธศาสนาแห่งหนึ่งในล้านนาไทย ศึกษาจากโบราณวัตถุสถาน, วิทยานิพนธ์ตามหลักสูตรปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาโบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร พ.ศ. ๒๕๓๕, หน้า ๒๘ - ๓๐.

^{๑๒} พระครูชินวงศานุวัตร (สิงโต ชินนังโส), วัดปราสาทและบันทึกพระยาหลวงสามล้าน, (เชียงใหม่ : โรงพิมพ์พระสิงห์การพิมพ์, ๒๕๒๘)

^{๑๓} บุปผา คุณยศยิ่ง, สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคเหนือ เล่ม ๗ (กรุงเทพฯ : บริษัทสยามเพรสแมเนจเม้นท์ จำกัด, ๒๕๔๒) หน้า ๓๕๑๔.

ภาพที่ ๘ หน้าบันวิหารวัดปราสาท เชียงใหม่
ภาพที่ ๙ หน้าบันวิหารวัดบุพพารามหลังเล็ก เชียงใหม่

ลวดลายสลักไม้คันทวย

คันทวยเป็นตัวไม้สำหรับค้ำยัน รองรับปลายเท้าเพื่อกันปลายไม้เครื่องบนมิให้ทรุดและรับน้ำหนัก โครงสร้างส่วนชายคาลงมาที่เสาด้านข้างของวิหาร ในล้านนามักเรียกว่า นาคทนต์ หรือหูช้าง เป็นเครื่องมือ ส่วนประดับของโบสถ์และวิหารที่อยู่ใต้ชายคา ที่ไม่ค่อยถูกแดดและฝน จึงมีสภาพคงทน แม้ว่าศาสนสถาน นั้นๆ จะได้รับการบูรณะซ่อมแซม แต่ส่วนมากยังใช้คันทวยเดิม ดังนั้นลวดลายประดับคันทวยของ ศาสนสถาน จะเป็นส่วนที่ใช้กำหนดอายุการก่อสร้างของศาสนสถานแห่งนั้นได้อย่างน่าเชื่อถือ

ภาพที่ ๑๐ คันทวยอุโบสถวัดพระสิงห์ เชียงใหม่

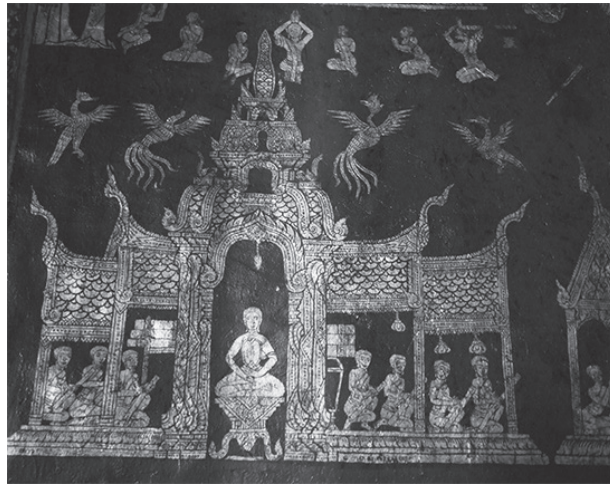
ภาพที่ ๑๑ คันทวยวิหารวัดปราสาท เชียงใหม่

ลวดลายคันทวยของศาสนสถานในช่วงครึ่งแรกของพุทธศตวรรษที่ ๒๔ จะมีลักษณะเป็นลวดลายพญาลองประกอบลายพันธุ์พฤกษาใบไม้และดอกบัว ตอนล่างเป็นลายกระหนกหัวม้วนโค้งมีปากที่หัว ซึ่งเป็นลักษณะของคันทวยประดับศาสนาล้านนาที่นิยมมาตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ ๒๑ - ๒๓ และในระยะนี้ก็ยังคงใช้คันทวยในรูปแบบและลวดลายในลักษณะเดิม ต่อมาในช่วงครึ่งหลังของพุทธศตวรรษที่ ๒๔ ลวดลายคันทวยของศาสนสถานในระยะนี้จะมีรูปแบบและลวดลายที่เปลี่ยนแปลงไป มีลักษณะเป็นงานสลักไม้ รูปกึ่งรีรายรำในกลุ่มพันธุ์พฤกษา รูปพญาวานรแบก นาคเกี้ยว ครุฑยุดนาค พญานาคประกอบลายคล้ายพุ่มข้าวบิณฑ์ เป็นต้น ซึ่งลวดลายและภาพสัตว์เหล่านี้มีลักษณะเป็นลวดลายในศิลปะรัตนโกสินทร์อย่างชัดเจน

ลายกระหนก

ลายกระหนกที่ปรากฏในช่วงครึ่งแรกของพุทธศตวรรษที่ ๒๔ เป็นลายกระหนกล้านนาหรือกระหนกหัวม้วนโค้งปลายแหลม ซึ่งเป็นกระหนกที่ปรากฏในล้านนามาตั้งแต่ยุคต้นและมีพัฒนาการมาตามลำดับ กระหนกล้านนาในระยะนี้มีลักษณะเป็นลายขมวดหัวม้วนโค้งเกือบเป็นวงกลมคล้ายเลขหนึ่งไทย และต่อยอดแหลม มีรอยบากที่หัวกระหนกและวงโค้ง ซึ่งคล้ายคลึงกับลายกระหนกล้านนาที่ปรากฏในช่วงเวลาก่อนหน้านี้ จะถูกใช้ประดับเป็นส่วนประกอบในลวดลายต่างๆ เช่น ลายหน้ากระดาน ตัวหงา ชุ่มโขง คันทวย เป็นต้น

แต่ในครึ่งหลังพุทธศตวรรษที่ ๒๔ ลงมาลายกระหนกล้านนาหรือกระหนกหัวม้วนโค้งปลายแหลม จะปรากฏลดน้อยลง เนื่องจากลายกระหนกไทยในศิลปะรัตนโกสินทร์เริ่มเข้ามาปะปนในลวดลายประดับศาสนสถานในเมืองเชียงใหม่มากขึ้น ลายกระหนกไทยที่ปรากฏมีอยู่ ๒ รูปแบบ คือกระหนกเปลวและกระหนกสามตัว

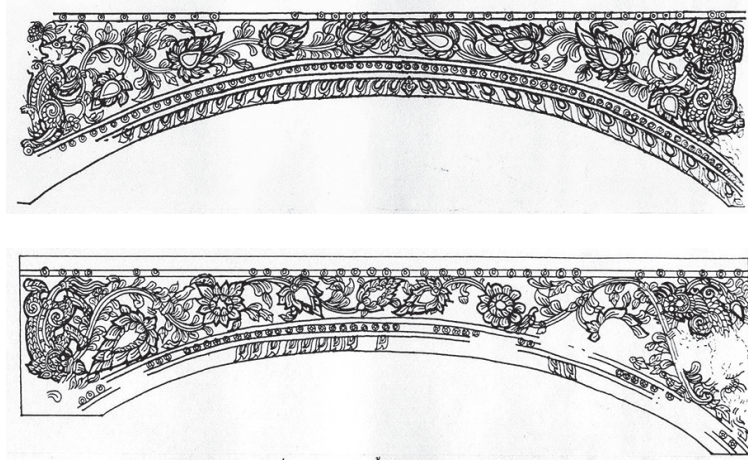

ภาพที่ ๑๒ ลวดลายลงรักปิดทองศิลปรัตนโกสินทร์ในวิหารวัดปราสาท เชียงใหม่

ลวดลายพันธุ์พฤกษา

ลวดลายพันธุ์พฤกษา เป็นลายดอกไม้ใบไม้ประดับศาสนสถาน ซึ่งมักจะใช้ประกอบเป็นลวดลายประเภท ลายเครือเถา ลายช่อดอกไม้ ลายหน้ากระดาน เป็นต้น ในช่วงครึ่งแรกของพุทธศตวรรษที่ ๒๔ ลวดลายพันธุ์พฤกษาประดับศาสนสถานในเมืองเชียงใหม่ยังคงนิยมใช้ลวดลายพันธุ์พฤกษาตามแบบล้านนาเดิมที่เป็นที่นิยมก่อนหน้านี้ ซึ่งมีลักษณะของใบไม้ที่ยังคงมีบางรูปแบบ เป็นใบไม้ตามธรรมชาติ คล้ายคลึงกับที่ปรากฏมาตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ ๒๑ แต่ส่วนมากจะมีลักษณะเป็นลายใบไม้ประดิษฐ์มากขึ้น ส่วนลายดอกไม้ นั้นยังคงนิยมลายดอกบัวเป็นหลัก โดยเฉพาะลายดอกบัวทรงพุ่ม และลายดอกบัวตูมที่มีลักษณะคล้ายลายใบเทศในศิลปรัตนโกสินทร์ ซึ่งมีพัฒนาการมาจากลายดอกบัวทรงพุ่ม ในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๒๓

ในช่วงครึ่งหลังของพุทธศตวรรษที่ ๒๔ เป็นช่วงเวลาที่ลวดลายในศิลปรัตนโกสินทร์ได้เข้ามา มีอิทธิพลมากขึ้น ลายพันธุ์พฤกษาที่ปรากฏในระยนี้จะมึลักษณะเป็นลายประดิษฐ์หลายรูปแบบที่ใช้ประกอบอยู่กัลวดลายแบบอื่นๆ ลายใบไม้ในลักษณะแบบธรรมชาติที่นิยมมาตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ ๒๑ จะไม่ปรากฏอีกเลย อย่างไรก็ตามลายเครือเถายังคงเป็นที่นิยม แต่จะมีลักษณะเป็นลายประดิษฐ์รูปทรงคล้ายใบเทศ บางรูปแบบจะดูลึกลายกระหนกใบเทศ ส่วนลายดอกไม้ที่นิยมยังเป็นดอกบัว แต่จะมีลักษณะเป็นลายประดิษฐ์มากขึ้น อาทิ ลายดอกบัวบาน และลายดอกบัวตูมซึ่งจะมีลักษณะทรงพุ่มคล้ายลายกระหนกใบเทศ

ลายเส้นที่ ๑ - ๒ ลายปูนปั้นกระหนกใบเทศประดับโค้งคิ้ววิหารวัดบุพพารามหลังเล็ก เชียงใหม่

ลวดลายภาพสัตว์

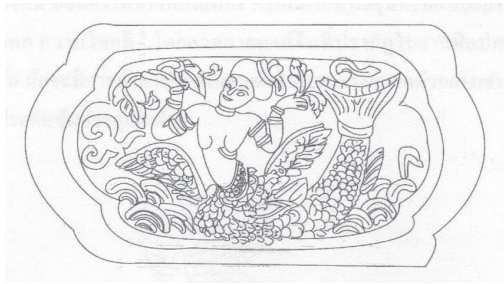
ลวดลายภาพสัตว์ประดับศาสนสถาน คงเป็นงานเพื่อเสริมสร้างบรรยากาศของคติจักรวาล ในช่วงครึ่งแรกของพุทธศตวรรษที่ ๒๔ ลวดลายภาพสัตว์ประดับศาสนสถานจะมีทั้งที่เป็นภาพสัตว์โดดๆ กับประกอบอยู่กับลวดลายอื่นๆ ลักษณะที่โดดเด่นมักจะนิยมทำเป็นลายหน้ากระดาน มีภาพสัตว์ในช่องลูกฟักหรือช่องกระจก ซึ่งจะมีทั้งสัตว์ตามธรรมชาติและสัตว์ในหิมพานต์ โดยเฉพาะพญานาคยังคงมีลักษณะเป็นนาคลำนานาเหมือนกับที่นิยมในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๒๑ - ๒๓

ในช่วงครึ่งหลังของพุทธศตวรรษที่ ๒๔ ลวดลายภาพสัตว์ประดับศาสนสถานยังคงได้รับความนิยมแต่ลักษณะจะเป็นรูปแบบในศิลปะรัตนโกสินทร์ เช่น สัตว์ในตระกุ่มสิงห์และอื่นๆ ซึ่งจะมีลักษณะผสมผสานลายกระหนกเปลว รวมทั้งหงส์ในศิลปะจีนได้เข้ามาผสมผสานในลวดลายลำนานา

ภาพที่ ๑๓ ลวดลายปูนปั้นภาพสัตว์ ชุมโขงประตูอุโบสถวัดพระสิงห์ เชียงใหม่

ภาพที่ ๑๔ ลวดลายปูนปั้นภาพสัตว์ประดับหอธรรมวัดพระสิงห์ เชียงใหม่

ลายเส้นที่ ๓ - ๔ ลวดลายปูนปั้นภาพสัตว์หออธรรมวัดพระสิงห์ เชียงใหม่

ลวดลายภาพเทวดา

ลวดลายภาพเทวดากลุ่มสำคัญในช่วงครึ่งแรกของพุทธศตวรรษที่ ๒๔ จะมีทั้งที่เป็นงานปูนปั้นและลายคำ แต่ในระยะนี้งานประติมากรรมปูนปั้นโดยเฉพาะที่ปูนปั้นภาพเทวดาล้านนาประดับบนเสาซุ้มพระอุโบสถวัดพระสิงห์ฯ กับเทวดาปูนปั้นประดับหออธรรมวัดพระสิงห์ฯจะมีลักษณะโดดเด่น ซึ่งประติมากรรมรูปเทวดาดังกล่าวจะมีลักษณะเป็นเทวดาล้านนา เป็นรูปแบบที่มีพัฒนาการมาจากประติมากรรมเทวดาปูนปั้นประดับโบราณสถานวัดเจ็ดยอด เชียงใหม่ในพุทธศตวรรษที่ ๒๑

ต่อมาในครึ่งหลังของพุทธศตวรรษที่ ๒๔ รูปแบบลวดลายภาพเทวดาจะเปลี่ยนแปลงไป มีลักษณะเป็นภาพเทวดาที่มีเครื่องทรงตามรูปแบบศิลปะรัตนโกสินทร์อย่างชัดเจน และไม่ปรากฏเทวดาในรูปแบบศิลปะล้านนาอีกเลย

ภาพที่ ๑๕ ลวดลายปูนปั้นภาพเทวดาประดับหออธรรม วัดพระสิงห์ เชียงใหม่

ภาพที่ ๑๖ ลวดลายปูนปั้นภาพเทวดาประดับซุ้มโขงประตูอุโบสถ วัดพระสิงห์ เชียงใหม่

ลวดลายประดับศาสนสถานเมืองเชียงใหม่ช่วงพุทธศตวรรษที่ ๒๕

ในพุทธศตวรรษที่ ๒๕ เป็นช่วงเวลาที่ล้านนาถูกผนวกเข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของราชอาณาจักรสยาม และเมืองเชียงใหม่เริ่มฟื้นตัวและมีความเจริญมั่งคั่งขึ้นอีกครั้ง เนื่องจากไม่มีศึกสงคราม บ้านเมืองมีความสงบสุขและมีการติดต่อสัมพันธ์ค้าขายกับดินแดนโดยรอบ โดยเฉพาะเมื่ออังกฤษและชาติตะวันตกได้เข้าทำสัมพันธไมตรี ทำให้มีชาวต่างชาติเข้ามาอาศัยในเมืองเชียงใหม่มากขึ้น อาทิ พม่า จีน และฝรั่งชาติตะวันตก จึงทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงครั้งสำคัญในงานศิลปะสถาปัตยกรรมของล้านนา โดยงานศิลปกรรมที่ปรากฏขึ้นในเมืองเชียงใหม่ในช่วงเวลานี้จะได้รับอิทธิพลหลากหลายทั้งจากศิลปะรัตนโกสินทร์ ศิลปะพม่า ศิลปะจีน และศิลปะแบบตะวันตก ซึ่งชาวต่างชาติได้นำเข้ามา ด้านสถาปัตยกรรมก็จะมีการก่อสร้างอาคารทั้งที่เป็นอาคารทางศาสนา อาคารร้านค้า อาคารที่อยู่อาศัย อาคารสำนักงานทั้งของทางราชการและเอกชนปรากฏขึ้นในเมืองเชียงใหม่เป็นอันมาก อย่างไรก็ตามการแพร่กระจายเข้ามาของศิลปะต่างๆ เหล่านั้น ทำให้เกิดการผสมผสานกันขึ้นระหว่างศิลปะต่างถิ่นกับศิลปะท้องถิ่น กลายเป็นศิลปะล้านนาอีกรูปแบบหนึ่งที่มีรูปแบบแตกต่างไปจากเดิม

ขณะเดียวกันศิลปะแบบพม่าก็ได้แพร่หลายเข้ามาสู่ดินแดนล้านนา พร้อมกับชาวพม่าซึ่งเป็นคนในบังคับอังกฤษ ที่เข้ามาค้าขายและทำสัมพันธไมตรีร่วมกับชาวอังกฤษในช่วงเวลานี้ เมื่อชาวพม่าเหล่านั้นประสบผลสำเร็จทางการค้ามีฐานะร่ำรวย ประกอบกับมีศรัทธาในพระพุทธศาสนา จึงได้ทำการบูรณะวัดวาอารามบางแห่งที่ทรุดโทรมและสร้างวัดขึ้นใหม่หลายแห่ง โดยใช้ช่างฝีมือที่มาจากพม่าโดยตรง จึงทำให้ปรากฏศาสนสถานในศิลปะแบบพม่าขึ้นในเมืองสำคัญๆ ของล้านนา รวมทั้งที่เมืองเชียงใหม่ด้วย

ศาสนสถานในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๒๕ ในเมืองเชียงใหม่มีเป็นจำนวนมาก เนื่องจากเป็นช่วงที่เมืองเชียงใหม่เริ่มฟื้นตัวและมีความเจริญมั่งคั่งขึ้นอีกครั้ง ศาสนสถานที่เป็นตัวอย่างของการศึกษาลวดลายในช่วงเวลานี้ จึงเลือกศาสนสถานที่มีหลักฐานยืนยันถึงระยะเวลาของการก่อสร้างและบูรณะที่ชัดเจน รวมทั้งที่ได้รับการตรวจสอบและทำการศึกษาเป็นที่เรียบร้อยแล้ว ซึ่งส่วนใหญ่จะเป็นวิหารเครื่องไม้ ล้านนายศหลัง เนื่องจากมีลวดลายประดับตกแต่งในส่วนต่างๆ ทั้งที่เป็นงานสลักไม้ ปูนปั้น และลายคำ

ลวดลายที่ปรากฏในศาสนสถานของเมืองเชียงใหม่ช่วงพุทธศตวรรษที่ ๒๕ อาจแบ่งช่วงเวลาออกได้เป็น ๒ ระยะ คือ ช่วงครึ่งแรกของพุทธศตวรรษที่ ๒๕ (พ.ศ.๒๔๐๐ – พ.ศ.๒๔๕๐) และช่วงครึ่งหลังของพุทธศตวรรษที่ ๒๕ (พ.ศ.๒๔๕๑ – พ.ศ.๒๕๐๐) ซึ่งมีลักษณะและพัฒนาการของลวดลายที่สำคัญๆ ดังนี้

ลวดลายในครึ่งแรกของพุทธศตวรรษที่ ๒๕

ในครึ่งแรกของพุทธศตวรรษที่ ๒๕ (พ.ศ.๒๔๐๐ – พ.ศ.๒๔๕๐) เป็นช่วงเวลาของความพยายามที่จะผนวกรวมดินแดนล้านนาเข้าเป็นส่วนหนึ่งของราชอาณาจักรสยาม ซึ่งเป็นการดำเนินงานอย่างค่อยเป็นไปอย่างช้าๆ ต่อเนื่องและยาวนาน เริ่มต้นใน พ.ศ.๒๔๑๖ รัฐบาลกลางกรุงเทพฯ ได้ส่งข้าหลวง

มาประจำที่เชียงใหม่ เพื่อควบคุมดูแลและแก้ไขปัญหาในเมืองเชียงใหม่ ลำปาง และลำพูน และใน พ.ศ. ๒๔๒๗ ได้เปลี่ยนแปลงการปกครองเป็นแบบมณฑลพายัพหรือมณฑลลาวเฉียง โดยรัฐบาลกลางส่งข้าหลวง ขึ้นมาช่วยทำหน้าที่ให้คำแนะนำช่วยเหลือในการบริหารราชการ และพยายามรื้อถอนอำนาจเจ้าเมืองเดิม ที่เล็กลงน้อย ในที่สุดเมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๒ จึงปฏิรูปการปกครองเป็นแบบมณฑลเทศาภิบาล อันนับเป็นการ ยกเลิกฐานะหัวเมืองประเทศราชและผนวกดินแดนล้านนามาเป็นส่วนหนึ่งของราชอาณาจักรสยาม

อย่างไรก็ตามในระยะนี้ชาวตะวันตก โดยเฉพาะอังกฤษได้เข้ามาติดต่อค้าขายในล้านนามากขึ้น ทำให้มีชาวมอญ ชาวพม่า และอื่นๆ ซึ่งอยู่ในบังคับของอังกฤษเข้ามาค้าขายและดำเนินธุรกิจป่าไม้ใน ล้านนาและเมืองเชียงใหม่ด้วย ดังนั้นล้านนาและเชียงใหม่ในช่วงเวลานี้จึงเป็นระยะเวลาหัวเลี้ยวหัวต่อของการเปลี่ยนแปลงบ้านเมืองทั้งทางการเมืองสังคมและวัฒนธรรม งานศิลปะสถาปัตยกรรมที่ปรากฏขึ้น ในช่วงครึ่งแรกของพุทธศตวรรษที่ ๒๕ โดยเฉพาะที่เมืองเชียงใหม่ จึงเป็นระยะหัวเลี้ยวหัวต่อระหว่าง ศิลปะล้านนาแบบเดิมกับอิทธิพลของศิลปะรัตนโกสินทร์ ที่เข้ามาผสมผสานปะปนมากยิ่งขึ้น รวมทั้งใน ราวกลางพุทธศตวรรษที่ ๒๕ ศิลปะแบบพม่าโดยเฉพาะวัดแบบพม่าได้รับการก่อสร้างมากขึ้นในเมือง สำคัญต่างๆในล้านนา รวมทั้งที่เมืองเชียงใหม่

การก่อสร้างศาสนสถานในเมืองเชียงใหม่ในระยะนี้คงมีเป็นจำนวนมาก แต่ได้ถูกบูรณะซ่อมแซม เปลี่ยนแปลงในเวลาต่อมาเป็นอันมาก จึงทำให้เหลือตัวอย่างที่ชัดเจนที่จะทำการศึกษาครั้งนี้ไม่มากนัก ตัวอย่างศาสนสถานที่ทำการศึกษาตลอดอายุในระยะนี้ ได้แก่ วิหารวัดตันเกว่นหรือวัดอินทราวาส (พ.ศ. ๒๔๐๑) วิหารวัดพันเตา (พ.ศ. ๒๔๑๘) รวมทั้งวิหารลายคำ วัดพระสิงห์ฯ วิหารวัดสำเภา และวิหารวัดหางดง อำเภอดง ซึ่งจากผลการศึกษาที่มีอายุอยู่ในช่วงครึ่งแรกของพุทธศตวรรษที่ ๒๕ ลักษณะตลอดอายุที่ ปรากฏขึ้นในช่วงเวลาครึ่งแรกของพุทธศตวรรษที่ ๒๕ นี้ จะปรากฏตลอดอายุในศิลปะรัตนโกสินทร์ รวมทั้ง ตลอดอายุในศิลปะจีนซึ่งปรากฏในช่วงก่อนหน้านี้ จะมีความชัดเจนมากขึ้น ขณะที่ตลอดอายุแบบล้านนาเดิม จะลดน้อยลง ตลอดอายุโดดเด่นที่ปรากฏในระยะนี้ได้แก่ ลายเมฆไหล ซึ่งเป็นตลอดอายุในศิลปะจีนที่เข้ามา พร้อมกับศิลปะรัตนโกสินทร์ จะได้รับความนิยมเป็นอันมาก รวมทั้งได้ปรากฏตลอดอายุในศิลปะแบบตะวันตก เช่น ลายไปไม้้อแคนดัส ได้เริ่มเข้ามาเกี่ยวข้องอยู่ในศิลปะล้านนาแล้ว

ลายเส้นที่ ๕ ลายเมฆไหล

ลวดลายสำคัญๆ ที่ปรากฏในศาสนสถานของเมืองเชียงใหม่ช่วงครึ่งแรกของพุทธศตวรรษที่ ๒๕ มีลักษณะและพัฒนาการของลวดลายดังนี้

ลวดลายประดับหน้าแหบหรือหน้าบันและโก่งคิ้ว

หน้าแหบหรือหน้าบันและโก่งคิ้วของศาสนสถานในเมืองเชียงใหม่ในช่วงครึ่งแรกของพุทธศตวรรษที่ ๒๕ ยังคงนิยมทำเป็นแบบโครงสร้างมาต่างใหม่ มีการประดับด้วยลวดลายปูนปั้นสะตายจีนปิดทองประดับกระจกจีนเต็มพื้นที่และสลักไม้ที่โก่งคิ้ว ซึ่งเป็นรูปแบบที่สืบเนื่องมาจากเทคนิคการตกแต่งหน้าบัน ซึ่งเป็นที่นิยมในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๒๔ หรือช่วงเวลาก่อนหน้านั้น แต่ที่วิหารบางแห่ง เช่น วิหารลายคำ วัดพระสิงห์จะปรากฏงานปิดทองลายฉลุประดับที่หน้าบัน ส่วนโก่งคิ้วจะเป็นงานสลักไม้ และที่วิหารวัดพันเตาจะเป็นลักษณะพิเศษเนื่องจากใช้อาคารหอคำเดิมมาสร้างขึ้นเป็นวิหาร ดังนั้นด้านหน้าวิหารจึงเป็นลักษณะฝาไม้ปะกนเข้าลิ้น และเจาะช่องประตูตรงกลางและหน้าต่างทั้งสองข้าง เหนือกรอบประตูและหน้าต่าง ทำเป็นซุ้มสลักไม้ปิดทอง

ลวดลายประดับบริเวณหน้าบันและโก่งคิ้ว จะปรากฏลวดลายแบบรัตนโกสินทร์ที่ชัดเจนมากขึ้น ขณะที่ลวดลายแบบล้านนาเดิมจะลดน้อยลง ลายพันธุ์พฤกษาดอกไม้ต่างๆ โดยเฉพาะลายดอกพุดตาน จะเป็นลวดลายที่ได้รับความนิยมใช้ประกอบอยู่ในลายเครือเถาและก้านขด ลวดลายที่เป็นลักษณะโดดเด่นคือ ลายเมฆไหล ลายเมฆไหลนี้เป็นลวดลายในศิลปะจีนที่เข้ามาพร้อมกับศิลปะรัตนโกสินทร์และได้รับความนิยมมากขึ้นในช่วงเวลานี้ พบในงานสลักไม้บริเวณหน้าบันและโก่งคิ้ว ซึ่งมักเป็นลายเครือเถาเมฆไหล รวมทั้งถูกใช้ประดับในที่อื่นๆ อีกด้วย นอกจากนี้ลวดลายจีนบางแบบ เช่น ลายสวัสดิกะ มังกร และหงส์แบบจีนก็ยังได้รับความนิยม รวมทั้งลายนาคม้วน นาคเกี้ยว และพญาวานรในศิลปะรัตนโกสินทร์ก็ปรากฏมากขึ้น

ภาพที่ ๑๗ ลายเมฆไหลและดอกพุดตานโค้งคิ้ววิหารลายคำ วัดพระสิงห์ เชียงใหม่

ภาพที่ ๑๘ ลวดลายสลักไม้ซุ้มประตูวิหารวัดพันเตา เชียงใหม่

อย่างไรก็ตามในตอนต้นของพุทธศตวรรษที่ ๒๕ นี้ได้ปรากฏลายใบไม้อะแคนตัส ซึ่งเป็นลายใบไม้ในศิลปะแบบตะวันตกได้เริ่มเข้ามาเกี่ยวข้องกับอยู่ในศิลปะล้านนาแล้ว โดยทำเป็นลายเครือเถาอยู่ในงานสลักไม้โค้งคิ้วและแผงแลที่วัดต้นเกว๋นหรืออินทราวาส อำเภอหางดง ซึ่งเป็นวัดสำคัญที่เกี่ยวข้องกับประเพณีโบราณ อัญเชิญพระบรมสารีริกธาตุวัดพระธาตุจอมทองเข้ามาสร้างน้ำสัการะในเมืองเชียงใหม่เป็นประจำทุกปี

ลวดลายสลักไม้คันทวย

ลวดลายคันทวยของศาสนสถานในช่วงครึ่งแรกของพุทธศตวรรษที่ ๒๕ ยังคงนิยมใช้ลวดลายพญาลงหรือนาคทนต์ ซึ่งเป็นแบบแผนของล้านนาดั้งเดิม แต่ลวดลายพันธุ์พฤกษาประกอบในคันทวยจะเป็นลายดอกพุดตาน แต่รูปแบบดังกล่าวจะมีน้อยลง ในขณะที่คันทวยที่เป็นลายกนิรี ลายเมฆไหล ลายครุฑยุดนาค ลายยักษ์แบก และลายนาคเกี่ยว ซึ่งเป็นลวดลายที่ได้รับอิทธิพลจากศิลปะรัตนโกสินทร์จะเป็นที่นิยมมากขึ้น

ภาพที่ ๑๙ คันทวยลายเมฆไหลวิหารลายคำวัดพระสิงห์ เชียงใหม่

ภาพที่ ๒๐ คันทวยวิหารวัดตันเกว่น อำเภอหางดง เชียงใหม่

ลายกระหนก

ในช่วงเวลานี้ลายกระหนกหัวม้วนโค้งปลายแหลม ซึ่งเป็นกระหนกล้านนาปรากฏให้เห็นน้อยมาก คงเหลือเป็นลวดลายประกอบเล็กน้อยในลวดลายอื่นๆ เพียงบางแห่ง เช่น ลวดลายประกอบในคันทวย และหน้าบันบางส่วน แต่ลายกระหนกไทยในศิลปะรัตนโกสินทร์ เช่น กระหนกเปลวและกระหนกสามตัว ได้กลายเป็นองค์ประกอบสำคัญของลวดลายประดับศาสนสถานล้านนาในระยะนี้

ลวดลายพันธุ์พฤกษา

ลายพันธุ์พฤกษตามแบบล้านนาเดิม ยังคงมีปรากฏเหลืออยู่น้อยมากประดับอยู่ในพื้นที่บางส่วน แต่ลวดลายดอกไม้ใบไม้ในศิลปะรัตนโกสินทร์ ประเภทลายพุ่มข้าวบิณฑ์ ลายใบเทศ และดอกพุดตาน จะเป็นลวดลายเด่นที่ปรากฏมากขึ้น รวมทั้งลายใบฝรั่ง เช่น ใบอะแคนดัส ซึ่งเป็นลวดลายในศิลปะแบบตะวันตกได้เริ่มปรากฏเข้ามาเป็นลวดลายประดับศาสนสถานล้านนาในระยะนี้

ภาพที่ ๒๑ - ๒๒ ลายเครือเถาใบไม้กับกระหนกใบเทศและพญานาค สลักไม้บริเวณแผงแล และโค้งคิ้วหน้าบันปีกนก วิหารวัดตันเกว่น อำเภอหางดง เชียงใหม่

ลวดลายภาพสัตว์

ลวดลายภาพสัตว์ในช่องลูกปักหรือช่องกระจก ซึ่งปรากฏเป็นที่นิยมในช่วงก่อนนี้แทบไม่ปรากฏ แต่ระยะนี้ภาพสัตว์ในรูปแบบในศิลปะรัตนโกสินทร์ เช่น ครุฑ นาค สิงห์ หงส์จีน และกิ้งก่า จะเป็น ลวดลายประกอบกับลายอื่นๆ จะมีความชัดเจนมากขึ้น

ภาพที่ ๒๓ - ๒๔ ลายคำภาพมังกรและหงส์ในศิลปะจีน วิหารลายคำ วัดพระสิงห์ เชียงใหม่

ลวดลายในครึ่งหลังของพุทธศตวรรษที่ ๒๕

ล้านนาในครึ่งหลังของพุทธศตวรรษที่ ๒๕ (พ.ศ.๒๔๕๑ - พ.ศ.๒๕๐๐) เป็นระยะเวลาที่ถูกผนวกรวมเข้าเป็นส่วนหนึ่งของราชอาณาจักรสยามอย่างแท้จริงแล้ว อิทธิพลทั้งทางการเมือง สังคม วัฒนธรรม และศาสนาได้เข้ามาเกี่ยวข้องกับงานศิลปะล้านนาค่อนข้างอย่างมาก ซึ่งถือเป็นการเปลี่ยนแปลงครั้งสำคัญของงานศิลปะสถาปัตยกรรมของล้านนาและเมืองเชียงใหม่ ที่เห็นได้ชัดเจนคือ ได้ปรากฏ วิหารทรงโรง หรือวิหารที่มีผังเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าและโครงสร้างเครื่องบนที่ไม่ใช่ช่อมาต่างใหม่ ซึ่งเป็นแบบแผนของวิหารในศิลปะรัตนโกสินทร์ ได้รับการก่อสร้างมากขึ้น แทนที่วิหารแบบล้านนาที่มีผังสี่เหลี่ยมผืนผ้า มียกเก็จทางด้านหน้าสองช่วงและด้านหลังหนึ่งช่วงและโครงสร้างเครื่องบนเป็นช่อมาต่างใหม่ ซึ่งเป็นแบบแผนของวิหารล้านนาในเขตที่ราบลุ่มแม่น้ำปิงและแม่น้ำวังมาตั้งแต่อดีต

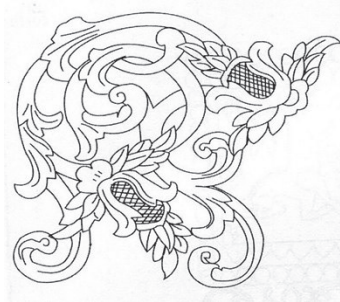
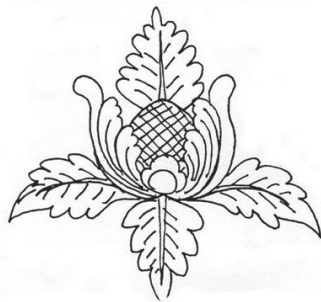
วิหารในรูปแบบศิลปะรัตนโกสินทร์ดังกล่าวนี้ เป็นวิหารทรงโรง หรือวิหารที่มีผังเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า มีโครงสร้างเป็นแบบจั่วเสาดั้ง หน้าบันเป็นกรอบหน้าจั่วหรือแบบผนังหุ้มกลอง ดังนั้นลวดลายประดับหน้าบันและโค้งค้ำวิหารดังกล่าวนี้ จึงเป็นลายเครือเถา ซึ่งเป็นงานไม้ฉลุสลักลวดลายแปะบนกรอบหน้าจั่วและปิดทองประดับกระจก

ศาสนสถานในเมืองเชียงใหม่ที่มีอายุอยู่ในช่วงเวลานี้มีเป็นจำนวนมาก ในการศึกษาครั้งนี้ได้เลือกศาสนสถานที่มีอายุการก่อสร้างและบูรณะที่ชัดเจนเป็นตัวอย่างในการศึกษาลวดลายประดับศาสนสถานจำนวน ๒๐ แห่ง ได้แก่ อุโบสถวัดมหาวัน วิหารวัดศรีเกิด วิหารหลวงวัดเจติยหลวง วิหารหลวงวัดพระสิงห์ฯ วิหารวัดหมื่นล้าน วิหารหลวงวัดเชียงมั่น วิหารวัดบ้านปิง วิหารวัดพวกแต่ม หอธรรมวัดเชียงมั่น วิหารวัดแสนฝาง วิหารวัดพันตอง วิหารหลังใหญ่วัดบุพพาราม วิหารวัดนันทาราม วิหารหลวงวัดสวนดอก

วิหารวัดดัมภักย์ วิหารวัดลำช้าง อุโบสถวัดดวงดี วิหารวัดพวงหงส์ วิหารวัดอุโมงค์เถรจันทร์ วิหารวัดหม้อคำตวง เป็นต้น

ลวดลายสำคัญๆ ที่ปรากฏในศาสนสถานของเมืองเชียงใหม่ช่วงครึ่งหลังของพุทธศตวรรษที่ ๒๕ มีลักษณะและพัฒนาการของลวดลายที่โดดเด่น โดยเฉพาะเป็นลายเครือเถาประดับหน้าบันอุโบสถ และวิหาร ซึ่งมีรูปแบบอยู่ ๓ กลุ่มใหญ่ๆ คือ

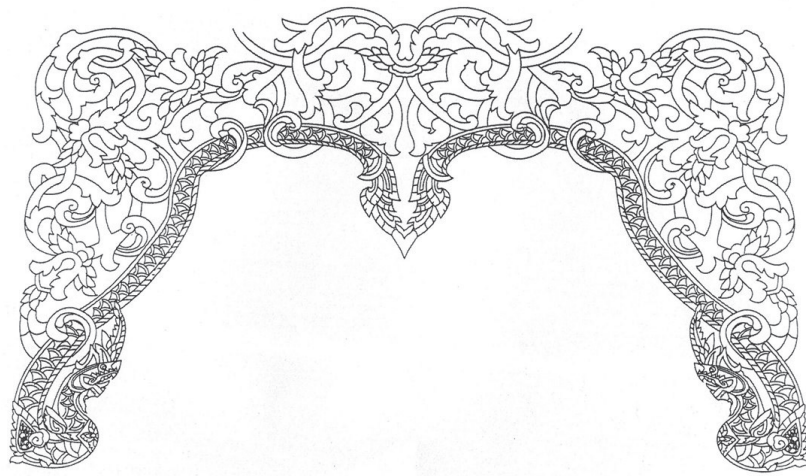
กลุ่มแรก ลวดลายพันธุ์พฤกษาใบไม้ดอกไม้นิรนัยแบบตะวันตก ซึ่งมักเป็นลวดลายเครือเถาหรือที่เรียกว่า “ลายเครือฝรั่ง” ประดับอาคารทางศาสนาประเภท อุโบสถ วิหาร และหอธรรม เช่น ลายใบอะแคนดัส ลายผักกูด และดอกไม้ ซึ่งเป็นลายคล้ายเม็ดสน หรือคล้ายสตอร์เบอร์ ซึ่งช่างชาวล้านนามักเรียกว่า “ลายดอกตาชะหนด” และดอกไม้ประดิษฐ์อื่นๆ จะเป็นกลุ่มลวดลายที่ได้รับความนิยมมากในขณะนี้ โดยเฉพาะในช่วงต้นๆ ของครึ่งหลังพุทธศตวรรษที่ ๒๕ และได้มีพัฒนาการของลวดลายจนกลายเป็นลวดลายสำคัญที่เป็นอัตลักษณ์ของล้านนายุคหลัง ลวดลายเครือเถาดอกไม้ใบไม้แบบตะวันตกนี้คงเข้ามาพร้อมกับชนชาติตะวันตก ที่เข้ามาติดต่อสัมพันธ์กับเมืองเชียงใหม่มากขึ้น ศาสนสถานที่มีลวดลายเครือฝรั่งประดับหน้าบันและโก่งคิ้ว ได้แก่ วิหารวัดศรีเกิด วิหารวัดพวงหงส์ วิหารวัดพวงแต่ม อุโบสถวัดมหายาน วิหารหลังใหญ่วัดบุพพาราม วิหารวัดกู่เต้า วิหารวัดลำช้าง วิหารวัดพันตอง วิหารวัดนันทาราม อุโบสถวัดดวงดี และวิหารวัดหมื่นล้าน เป็นต้น

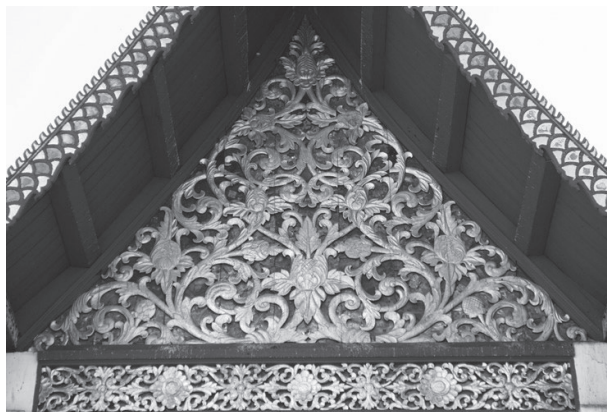
ลายเส้นที่ ๖ - ๗ ลายดอกตาชะหนด ในศิลปะแบบตะวันตก

ลายเส้นที่ ๘ ลายใบไม้ฝรั่ง หรือผักกูด ในศิลปะแบบตะวันตก

ลายเส้นที่ ๙ ลายเครื่องฟุ้งประดับหน้าบันโก่งคู้วิหารวัดลุ่มช้าง เชียงใหม่

ภาพที่ ๒๕ ลายเครื่องฟุ้งประดับหน้าบันวิหารวัดบุพพารามหลังใหญ่ เชียงใหม่

ภาพที่ ๒๖ ลายเครื่องฟุ้งประดับหน้าบันวิหารวัดนันทาราม เชียงใหม่

กลุ่มที่สอง เป็นลวดลายกระหนกไทยในศิลปะรัตนโกสินทร์อย่างแท้จริง เช่น ลายกระหนกเปลว กระหนกสามตัว เป็นลวดลายอีกรูปแบบหนึ่งที่มีความนิยมมากขึ้นในระยะนี้ ปรากฏเข้ามาเกี่ยวข้องกับอยู่ในศิลปะล้านนาตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ ๒๔ และเพิ่มมากขึ้นในช่วงครึ่งหลังพุทธศตวรรษที่ ๒๕ ทั้งนี้ เนื่องจากระยะนี้ล้านนาได้เป็นส่วนหนึ่งของราชอาณาจักรสยาม จึงเป็นระยะเวลาที่อิทธิพลทั้งทางการเมืองและศาสนา รวมทั้งศิลปะรัตนโกสินทร์ได้เข้ามาสู่ล้านนาอย่างแท้จริง ลายเครือเถาประดับหน้าบันและโก่งคิ้วศาสนสถานที่เป็นลายกระหนกไทยในศิลปะรัตนโกสินทร์ จะเป็นลวดลายอีกรูปแบบหนึ่งที่มีความนิยมมากขึ้นในระยะนี้ โดยเฉพาะในช่วงกลางถึงปลายของครึ่งหลังพุทธศตวรรษที่ ๒๕ จะมีความชัดเจนมากขึ้น ศาสนสถานที่ปรากฏลวดลายกระหนกไทยที่ชัดเจน ได้แก่ วิหารหลวงวัดเชียงมั่น วิหารหลวงวัดเจติยหลวง วิหารวัดบ้านปิง วิหารหลวงวัดสวนดอก เป็นต้น

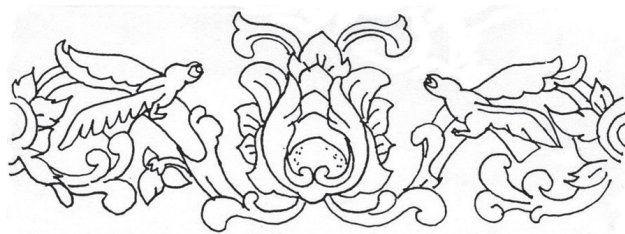

ภาพที่ ๒๗ ลายกระหนกเปลวศิลปะรัตนโกสินทร์ประดับหน้าบันวิหารหลวงวัดสวนดอก เชียงใหม่
ภาพที่ ๒๘ ลายกระหนกเปลวศิลปะรัตนโกสินทร์ประดับหน้าบันวิหารหลวงวัดเชียงมั่น เชียงใหม่

กลุ่มที่สาม เป็นลวดลายผสมระหว่างลายเครือฝรั่งกับลายกระหนกไทย มักเป็นลายเครือเถาที่ผสมผสานลวดลายในศิลปะตะวันตกกับลายกระหนกไทย และอื่นๆ ซึ่งเป็นพัฒนาการของลวดลายล้านนา ยุคหลังที่มักปรากฏในตอนท้ายๆของพุทธศตวรรษที่ ๒๕ เช่นที่ วิหารวัดดัดภัย วิหารหลวงวัดพระสิงห์ และวิหารอุโมงค์เถรจันทร์ เป็นต้น

ภาพที่ ๒๙ ลวดลายประดับหน้าบันวิหารหลวงวัดพระสิงห์ เชียงใหม่

ลายเส้นที่ ๑๐ ลายเครือเถาใบไม้ฝรั่งกับดอกโบตั๋น

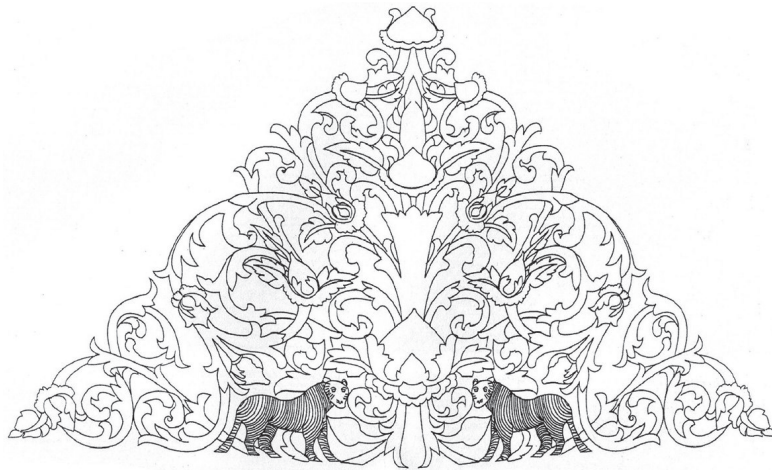
ลวดลายปีเป้ง

นอกจากนี้ในช่วงครึ่งหลังของพุทธศตวรรษที่ ๒๕ ได้ปรากฏลวดลายรูปสัตว์ประจำปีนักษัตร หรือปีเป้ง ถูกใช้ประดับศาสนสถานในช่วงครึ่งหลังของพุทธศตวรรษที่ ๒๕ ด้วย การปรากฏขึ้นของ ลวดลายปีเป้งนี้จะมีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกับเหตุการณ์การบูรณะวัดวามารามของครูบาศรีวิชัย นักบุญ แห่งล้านนาไทย การประดับลวดลายรูปสัตว์ประจำปีนักษัตรหรือปีเป้งในศาสนสถานนั้นคงเกี่ยวข้องกับ คติการนับถือปีนักษัตรของผู้มีจิตศรัทธาสรางศาสนสถาน จึงได้สร้างลวดลายรูปสัตว์ปีเป้งประดับใน ศาสนสถาน ซึ่งบริเวณที่พบลวดลายปีเป้งประดับ มักได้แก่ หน้าบัน คันทวย แผงแล และเพดานของ วิหารและหอธรรม

ภาพที่ ๓๐ ลวดลายปีเป้งรูปเสือประดับหน้าปีกนกวิหารหลวงวัดสวนดอก เชียงใหม่

ภาพที่ ๓๑ ลวดลายปีเป้งประดับหน้าบันวิหารวัดอุโมงค์เถรจันทร์ เชียงใหม่

ลายเส้นที่ ๑๑ ลวดลายหน้าบันประดับปีเป้งวิหารวัดดบภัย เชียงใหม่

เรื่องราวของลวดลายประดับศาสนสถานที่ปรากฏอยู่ในเขตเมืองเชียงใหม่งดรายละเอียดที่ได้ศึกษากล่าวมาแล้วนี้ นอกจากจะเป็นความรู้ทางด้านศิลปกรรมของล้านนาคู่หลังแล้ว ยังได้สะท้อนให้เห็นถึงเรื่องราวทางประวัติศาสตร์ สังคม และวัฒนธรรมของล้านนาและเมืองเชียงใหม่ว่า ในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๒๔ ซึ่งเป็นระยะเวลาของการฟื้นฟูบ้านเมืองนั้น ลวดลายในศิลปะรัตนโกสินทร์และศิลปะจีนซึ่งกำลังได้รับความนิยมอยู่ ที่กรุงเทพฯ ฯ ขณะนั้น ได้เข้ามามีอิทธิพลผสมผสานเกี่ยวข้องกับศิลปะล้านนามากขึ้น ทั้งนี้เนื่องจากล้านนามีฐานะเป็นประเทศราชของกรุงเทพฯ ฯ รวมทั้งความสัมพันธ์ทางพระพุทธศาสนา ตลอดจนการขาดแคลนช่างฝีมือเนื่องจากบ้านเมืองล่มสลาย ทำให้รูปแบบทางศิลปะและสถาปัตยกรรมของล้านนาเกิดการเปลี่ยนแปลงและมีความแตกต่างไปจากล้านนาคู่เดิมก่อนหน้านี้

ดังนั้นจึงควรแบ่งยุคของศิลปะล้านนาในช่วงเวลานี้ว่าเป็น “ศิลปะล้านนาคู่หลัง” ต่อมาในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๒๕ บทบาทของกรุงเทพฯ ทั้งทางการเมืองและพระพุทธรูปศาสนาเข้ามาควบคุมล้านนามากยิ่งขึ้น จนกระทั่งถูกผนวกเข้าไปเป็นส่วนหนึ่งของสยามประเทศ ศิลปะรัตนโกสินทร์ รวมทั้งศิลปะแบบตะวันตก ซึ่งกำลังได้รับความนิยมในกรุงเทพฯ ขณะนั้น ได้เข้ามาเกี่ยวข้องกับศิลปะล้านนาอย่างแท้จริง ลวดลายในศิลปะแบบตะวันตกและศิลปะไทยรัตนโกสินทร์ได้เข้ามากลายเป็นรูปแบบหลักอยู่ในล้านนา ในช่วงเวลานี้ แม้ว่าระยะนี้จะมีศิลปะสถาปัตยกรรมแบบพม่าที่เข้ามาพร้อมกับชาวไทใหญ่และพม่า ซึ่งเป็นคนในบังคับอังกฤษปรากฏในล้านนามากขึ้น แต่ก็ไม่ได้มีอิทธิพลเข้ามาเกี่ยวข้องกับศิลปะล้านนามากนัก ทั้งนี้คงเนื่องด้วยความสัมพันธ์และความแตกต่างทางนิกายของพระพุทธรูปศาสนา เรื่องราวต่างๆ ที่ได้จากการศึกษาเหล่านี้จะเป็นความรู้ที่ช่วยเสริมให้เกิดความเข้าใจในประวัติศาสตร์ สังคมและวัฒนธรรมของล้านนาและเมืองเชียงใหม่ให้มีความชัดเจนมากยิ่งขึ้น.

เวสสันดรชาดก : จิตรกรรมวัดนาแสง อำเภอเกาะคา จังหวัดลำปาง^๑

ดร.ว่าที่ร้อยตรี ชาญคณิต อารณ^๒

“...จนกระทั่งถึงพุทธศตวรรษที่ ๒๕ ...สิ่งที่ศึกษาได้จากงานจิตรกรรมในช่วงนี้คือ กลุ่มฝีมือช่างพื้นบ้านล้านนา โดยรวมแล้วอาจแบ่งได้ตามอิทธิพลที่ปรากฏในงาน เช่น กลุ่มล้านนาที่มีอิทธิพลจากกรุงเทพฯ กลุ่มช่างไทใหญ่ กลุ่มช่างไทลื้อ รวมทั้งกลุ่มที่มี อิทธิพลพบปรากฏอยู่ด้วย ..เรื่องราวที่เขียนเท่าที่ประมวลได้คือพุทธประวัติและชาดกที่ นิยมมากคือ ทศชาติชาดกและนิทานชาดก....”^๓

วัดนาแสง

วัดนาแสงตั้งอยู่ริมท่าน้ำวัง ในพื้นที่กลุ่มวัดพระธาตุจอมปิง หรือรอยต่อที่ราบลุ่มน้ำวังตอนกลางกับลุ่มน้ำวังตอนใต้ สันนิษฐานว่าน่าจะมีการฟื้นฟูชุมชนหมู่บ้านแห่งนี้อีกครั้งหนึ่ง โดยกลุ่มคนเชียงใหม่ที่อพยพหนีภัยสงครามมาราวสองศตวรรษที่ผ่านมา หรืออาจเป็นการกวาดต้อนชาวเชียงใหม่ในสมัยพระเจ้าหอคำดวงทิพย์ รว. พ.ศ. ๒๓๓๗ – ๒๓๖๘ หลักฐานสำคัญในวัดนาแสงคือวิหารที่สันนิษฐานจากความทรงจำของพระครูคำปัน ประภากร (พ.ศ. ๒๔๖๗ – ๒๕๕๒) อดีตเจ้าอาวาสวัดนาแสงกล่าวว่า วิหารหลังนี้เจ้าวังขวาแห่งนครลำปางเป็นผู้อุปถัมภ์ในการก่อสร้าง ในยุคที่เจ้าวังขวามาทำไม้สักที่ป่าแม่ต๋ำ โดยใช้ช่างฝีมือจากบ้านแม่สัน เมืองยาว (ปัจจุบันอยู่ในเขต อ.ห้างฉัตร จ.ลำปาง) และมีการบูรณะครั้งใหญ่ในช่วง พ.ศ. ๒๔๙๗ โดยต่อเติมหน้ามุข มีสาล์พohonานเมืองใจ จันทรเรือง และพอสาล์พohonานเสาร์ ทองคำฟูเป็นนายช่างใหญ่^๔

ภายในวิหารมีภาพจิตรกรรม มีตำแหน่งจิตรกรรมดังนี้ เริ่มจาก ผนังด้านหลังวิหารเหนือพระพุทธรูปเขียนเป็นภาพราชรถพระอาทิตย์และพระจันทร์ไว้ด้านข้าง เขียนแสดงการเกิดแก่เจ็บตาย ต่อด้วยผนังทิศเหนือของวิหารเขียนภาพเวสสันดรชาดกวนรอบไปทางผนังหน้าวิหาร ผนังสกัดหน้าเขียนบนไม้เป็นรูปเขาพระสุเมรุอยู่กลาง เหนือเขาพระสุเมรุ เป็นภาพพระธาตุเกศแก้วจุฬามณีบนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ขนาบข้างทั้งสองด้านด้วยพุทธรูมิและอบายภูมิที่เขียนเป็นฉากรกหรือการลงโทษทัณฑ์ (การรับผลกรรมที่ได้กระทำ) จากนั้นวนมาทางทิศใต้ของวิหารเป็นเรื่องเวสสันดรชาดกต่อไปจนจบ จิตรกรรมเวสสันดรชาดกคือประเด็นหลักของบทความนี้

^๑ บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของวิทยานิพนธ์เรื่อง “เวสสันดรชาดก : จิตรกรรมกับประวัติศาสตร์สังคมล้านนา,” ปริญญาปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ศิลปะไทย คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๕๗.

^๒ อาจารย์ประจำสาขาศิลปะและการออกแบบ คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์และศิลปกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยพะเยา

^๓ ศักดิ์ชัย สายสิงห์, ศิลปะล้านนา (เอกสารคำสอนรายวิชา ๓๑๗ ๔๐๕) (กรุงเทพฯ: ภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๔๖), ๑๑๗.

^๔ หน่วยอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมศิลปกรรมท้องถิ่นจังหวัดลำปาง, สภาพแวดล้อมแหล่งศิลปกรรมในจังหวัดลำปาง, พิมพ์ครั้งที่ ๒ (ลำปาง: วิทยาลัยครูลำปาง, ๒๕๔๓), ๕๓ – ๕๕.

เวสสันดรชาดก

ที่มาของวรรณกรรมเวสสันดรชาดก น่าจะเป็นเรื่องเล่าหรือนิทานของชาวพื้นเมืองอินเดียสมัยโบราณมาก่อน จนผลิตเป็นชาดกในพุทธศาสนา^๕ เวสสันดรชาดก ในคัมภีร์ภาษาบาลีสุดต้นตอปิฎก (เล่มที่ ๒๘) ขุททกนิกาย เป็นคำสอนที่มีลักษณะเป็นสุภาษิตหรือคำฉันท์ แต่ในตัวพระไตรปิฎกกลับไม่มีการเล่าเรื่องราวประกอบ รายละเอียดปรากฏในอรรถกถาชาดก ขุททกนิกายและอรรถกถาจริยาปิฎก ขุททกนิกาย

สำหรับวรรณกรรมเวสสันดรชาดกในล้านนาฉบับเก่าที่สุดคือ “เวสสันดรทีปนี” รจนาขึ้นในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๒๒ แต่ทว่าหลักฐานวรรณกรรมเวสสันดรชาดก ฉบับที่เข้าใจง่ายกว่าภาษาบาลี ส่วนใหญ่กลับมีอายุในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๒๔ - ๒๕ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการตรวจสอบเนื้อหาของคำวาทกรรมเวสสันดรชาดกนั้น พบว่าสำนวนที่น่าจะเป็นภาษาโบราณและได้รับนิยมในการนำไปแปลเป็นสำนวนอื่นมากที่สุดคือ “ไม่ไผ่แจ้เรียวแดง”^๖

การศึกษาของมัชฌิมา วีรศิลป์ ได้เปิดพรมแดนความรู้ไว้อย่างน่าสนใจว่าเมื่อเปรียบเทียบเวสสันดรชาดกสำนวนไม่ไผ่แจ้เรียวแดงกับเวสสันดรชาดกในนิบาตชาดก ขุททกนิกาย พระไตรปิฎก มีประเด็นที่น่าสนใจประเด็นหนึ่งคือ การเพิ่มเหตุการณ์ในเนื้อเรื่อง หมายถึง เหตุการณ์ที่ปรากฏในเวสสันดรชาดก สำนวนไม่ไผ่แจ้เรียวแดง แต่ไม่ปรากฏในกับเวสสันดรชาดก นิบาตชาดก^๗ ตัวอย่างเช่น “กัณท์มหาราช” อรรถกถาชาดก นิบาตชาดก กล่าวถึงตอนชูชกเสียชีวิตเพราะบริโภคอาหารมากเกินไป วั้วว่า “...ฝ่ายชูชกในกาลนั้น ได้บริโภคโภชนาอาหารเกินประมาณ เมื่อไม่อาจทำให้อาหารย่อยละลาย จึงได้ทำกาลกริยาในทีเดียว...” แต่สำนวนไม่ไผ่แจ้เรียวแดงได้เพิ่มอาการของการกินและอาการทรมานทรมายก่อนเสียชีวิต เป็นต้น

อนึ่ง เพื่อลดทอนความซับซ้อนของการอ้างอิงวรรณกรรม ในบทความนี้หากคัดวรรณกรรมเวสสันดรชาดก ฉบับไม่ไผ่แจ้เรียวแดง มีที่มาจาก อุดม รุ่งเรืองศรี, เวสสันดรชาดก ฉบับไม่ไผ่แจ้เรียวแดง (เชียงใหม่: สำนักงานกองทุนเพื่อสังคม ธนาคารออมสิน ในโครงการเครือข่ายสืบสานภูมิปัญญาล้านนาของโฮงเฮียนสืบสานภูมิปัญญาล้านนา, ๒๕๔๕)

^๕ ธนิต อยู่โพธิ์, ตำนานเทศน์มหาชาติ (พระนคร: โรงพิมพ์พระจันทร์, ๒๕๐๑), ๖.

^๖ อุดม รุ่งเรืองศรี, เวสสันดรชาดก ฉบับไม่ไผ่แจ้เรียวแดง (เชียงใหม่: สำนักงานกองทุนเพื่อสังคม ธนาคารออมสิน ในโครงการเครือข่ายสืบสานภูมิปัญญาล้านนาของโฮงเฮียนสืบสานภูมิปัญญาล้านนา, ๒๕๔๕), ๑ - ๒.

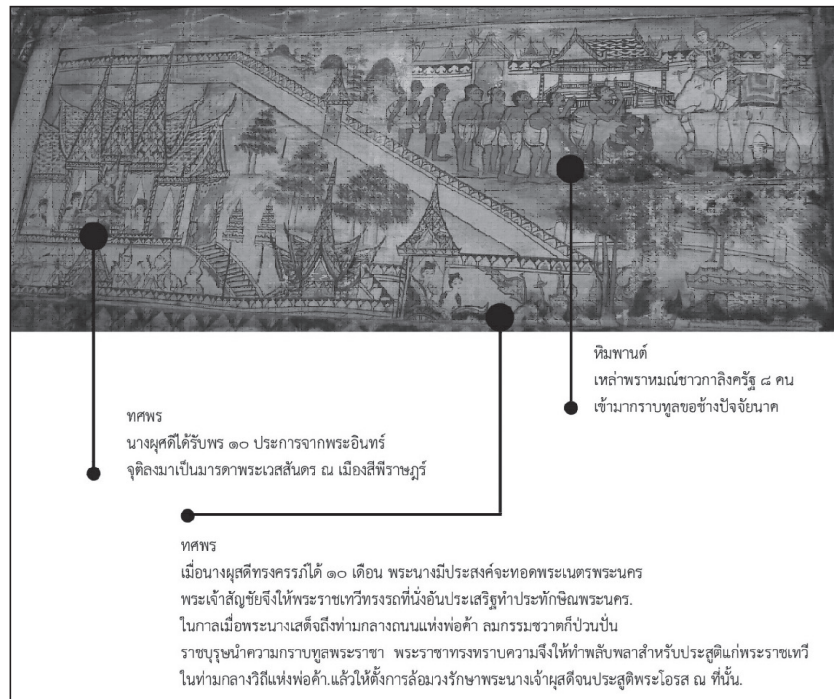
^๗ มัชฌิมา วีรศิลป์, “การศึกษาวรรณกรรมล้านนาเรื่องเวสสันดรชาดก สำนวนไม่ไผ่แจ้เรียวแดง” (วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาภาษาไทย บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๔๙), ๓๓ - ๙๘.

จิตรกรรมเวสสันดรชาดกวัตนาแสง : ความสัมพันธ์กับวรรณกรรม

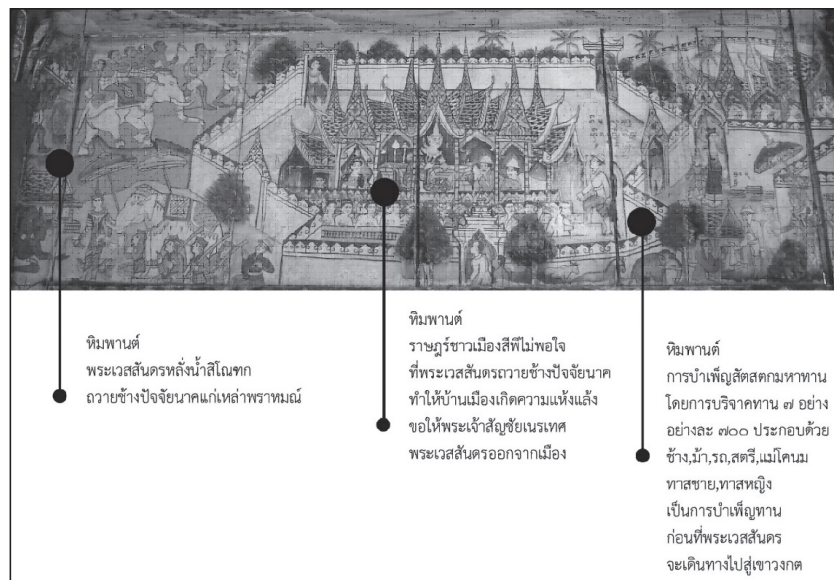
ในส่วนนี้เราจะคัดเลือกประเด็นให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่างภาพจิตรกรรมกับวรรณกรรม โดยอ้างอิงวรรณกรรมอรรถกถาเวสสันดรชาดกกับเวสสันดรชาดก ฉบับไม้ไผ่แจ้ริ้วแดงเป็นหลัก และคัดเลือกเฉพาะกัณฑ์สำคัญมานำเสนอเท่านั้น

ทศพร จุดเน้นเรื่องทศพรที่เห็นในจิตรกรรมคือ ฉากพระอินทร์ประทานพร ๑๐ ประการให้นางผุสดี แต่จุดเด่นของจิตรกรรมวัตนาแสงคือ เหตุการณ์ตอนประสูติพระเวสสันดร กล่าวคือเมื่อนางผุสดีทรงพระครรภ์ครบ ๑๐ เดือนบริบูรณ์ มีพระประสงค์จะทอดพระเนตรพระนคร จึงกราบทูลพระราชสวามี พระเจ้ากรุงสรีวิจึงให้ตกแต่งพระนครดูเทพนครให้พระราชเทวีทรงรถที่นั่ง อันประเสริฐทำประตกษิณพระนคร ในกาลเมื่อพระนางเสด็จ ถึงท่ามกลางถนนแห่งพ่อค้า ลมกรรมชาตก็ป่วนปั่น ราชบุรุษนำความกราบทูลพระราช พะราชาทรงทราบความ จึงให้ทำพลับพลาสำหรับประสูติแก่พระราชเทวี ในท่ามกลางวิถีแห่งพ่อค้า แล้วให้ตั้งการล้อมวงรักษาพระนางเจ้าผุสดีประสูติพระโอรส ณ ที่นั้น (ภาพที่ ๑)

หิมพานต์ จุดเด่นคือ พราหมณ์เมืองกลิงครรัฐ ๘ พราหมณ์ ทูลขอช้างปัจจัยนาเคนทร์จากพระเวสสันดร ซึ่งจิตรกรรมวัตนาแสงได้แสดงลำดับฉากการทูลขานช้างนี้ไว้ ๒ แห่งคือ ฉากพราหมณ์ยื่นมือทูลขอช้าง ขณะที่พระเวสสันดรประทับเหนือคอช้างปัจจัยนาเคนทร์ ถัดไปเป็นฉากพระเวสสันดรจับวงช้างและหลั่งน้ำสโนทกตกลงบนมือพราหมณ์ นับว่าสอดคล้องกับอรรถกถาเวสสันดรชาดกอย่างยิ่ง น่าสนใจว่าฉากการขึ้นขี่บนหลังช้างของเหล่าพราหมณ์ทั้ง ๘ คน ไม่ปรากฏในอรรถกถาเวสสันดรชาดก แต่วรรณกรรมเวสสันดรชาดก ฉบับไม้ไผ่แจ้ริ้วแดง กลับกล่าวไว้แต่เพียงว่า “...พราหมณ์ทั้งหลายได้ช้างแก้ว..ขึ้นขี่ช้างตัวนั้น...” (ไม่ได้กล่าวอย่างชัดเจนว่าขึ้นขี่ช้างพร้อมกัน นับว่าเป็นรูปแบบเฉพาะงานจิตรกรรมแห่งนี้) (ภาพที่ ๒)

ภาพที่ ๑ ทศพรและหิมพานต์ จิตรกรรมวัดนาแสง

ภาพที่ ๒ หิมพานต์และทานกัณฑ์ จิตรกรรมวัดนาแสง

ทานกัณฑ์ จุดเน้นคือ เราพบว่ามีการเขียนภาพชายในชุดข้าราชการมอบผ้าหนึ่งผืนให้กับผู้มารับทานและมีพระเวสสันดรประทับยืนใต้ฉัตรกางกั้น แวดล้อมไปด้วยภาพช้าง, ม้า อันเป็นภาพตัวแทนของช้าง ๗๐๐ เชือก ม้า ๗๐๐ ตัว รถ ๗๐๐ คัน สตรี ๗๐๐ คน โคนม ๗๐๐ ตัว ทาส ๗๐๐ คน ทาสี ๗๐๐ คน ฉากการบำเพ็ญสัตตสคกมหาทาน ก่อนที่พระเวสสันดรจะเสด็จออกจากเมืองไปสู่ป่าหิมพานต์ อันเป็นโทษเนรเทศจากการทานช้างปัจจัยนาเคนทร์ (ภาพที่ ๒)

มัทรี ฝ่ายชูชกที่ได้รับการร้องขอจากนางอมิตตดาผู้เป็นภรรยา ให้ชูชกเดินทางไปขอสงกุมารจากพระเวสสันดร มาเป็นทาสรับใช้ เมื่อชูชกเดินทางพบพราณเจตบุตรและเดินทางไปจนถึงฝั่งสระโบกขรณีตามทางที่พระอภัยภูตยาบอกเส้นทางให้ นั้น หากแต่ว่าเป็นเวลาเย็นเกินไปเสียแล้วที่จะเข้าทูลขอสงกุมาร เกรงว่านางมัทรีจะกลับอาศรม จึงคิดว่าพຸ່ງนี้เวลาพระนางเสด็จไปป่า รุ่งเช้าเมื่อพระเวสสันดรทานสงกุมารแล้ว ชูชกนำสงกุมารเดินทางเข้าสู่ป่าเพื่อนำไปเป็นทาสใช้แก่นางมัทรี กัณฑ์ได้พรรณนาให้ผู้อ่านได้เห็นเหล่าเทวดานำข่าวสารไปบอกกล่าวแก่พระนางมัทรีซึ่งเดินทางออกไปหาผลไม้ตามกิจวัตร (ภาพที่ ๓)

เหตุที่พระนางมัทรีไม่กลับมาตามเวลาปรกติ นั้น เนื่องจากเหล่าเทวดาได้เนรมิตเทวบุตร ๓ ตน ให้เป็นราชสีห์, เสือโคร่ง และเสือเหลือง ดังเวสสันดรชาดก ฉบับไม้แฉ่เรียวแดง กัณฑ์มัทรีกล่าวไว้ตอนหนึ่งว่า

“...เทวดาจากกันฉันนี้แล้ว ก็บังคับเทวบุตร ๓ ตนวิเศษ ว่าเจ้าทั้งหลายจงไปเนรมิตเพศ เป็นเนื้อเนต ๓ ตัว มีรูปเพิงกล้วยเครือขาบ เยียะเป็นดังจักคันคาบแท่ดีหลี ตนหนึ่งเป็นราชสีห์มีอำนาจ ตนหนึ่งเป็นเสือโคร่งอาจอ้างตน ตนหนึ่งเป็นเสือเหลือง ไปนอนเนื่องไขว่ขวาง ยังพ่างข้างหนทาง ทัดที่นางราชมัทรีจักเที่ยวท่อง..”

เราพบว่า การเขียนภาพฉากนี้จะแสดงให้เห็นว่าพระนางมัทรีได้หาผลไม้ กระทั่งเวลาพลบค่ำยามดึก โดยสังเกตจากการใช้สีให้เห็นบรรยากาศตอนกลางคืน และเขียนภาพวงกลมสีเหลืองแทนสัญลักษณ์พระจันทร์ พร้อมกับพระนางมัทรีอยู่ในอาการนั่งประคองมือไว้เหนือเศียร ท้นหน้าประจักษ์กับเหล่าสัตว์ที่เทวดาเนรมิตตนมาขวางไว้ (ภาพที่ ๓, ๔)

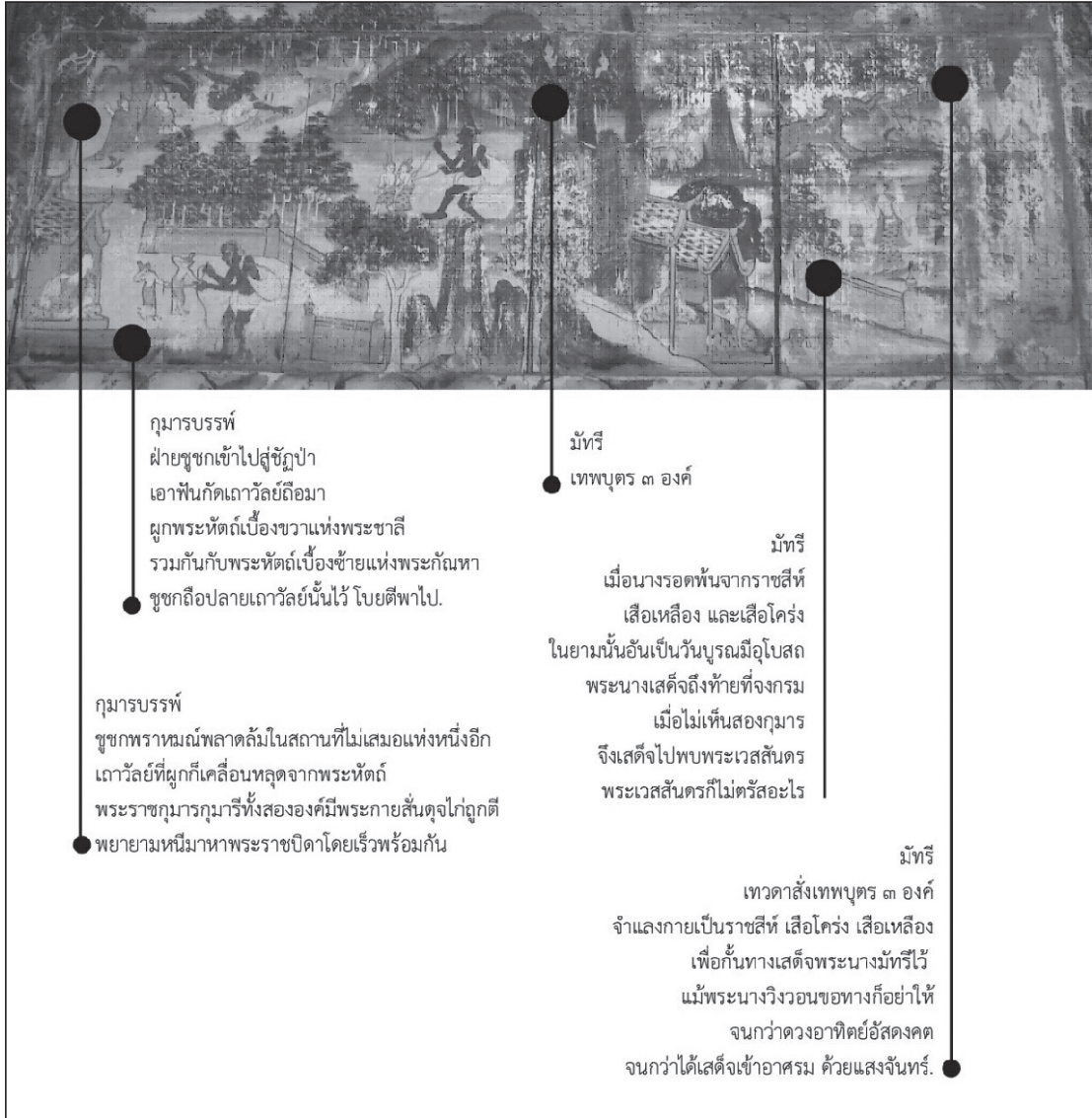
ควรกล่าวด้วยว่า วงกลมสีเหลืองแทนสัญลักษณ์พระจันทร์นี้ นอกจากจะหมายถึงเวลาของการเกิดเหตุการณ์ในตอนค่ำหรือพลบค่ำแล้ว จากการตรวจสอบวรรณกรรม เวสสันดรชาดก ฉบับไม้แฉ่เรียวแดง กัณฑ์มัทรี กล่าวว่า “...ตทา จ ปุณณมีอุโบสถ ในวันนั้นก็เป็วันอุโบสถศีล เดือนเพ็ญแจ้งได้ ๑๕ ค่ำ นางท้าวพร้าเกยหัน ยัง ๒ จอมธัมมงามแ่ง เล่นด้อนแม่แต่ไกลมา นางก็เล็งหาบ่อยู่ กับหัน ๒ เจ้าเป็นคู่เรียงกัน นางก็ร้องให้อยู่อาลัย...” จึงน่าจะหมายถึงเหตุการณ์นี้เกิดขึ้นในวันเพ็ญ ๑๕ ค่ำด้วยนั่นเอง

เมื่อเหล่าเสือเหลือง เสือโคร่ง และราชสีห์ หลีกทางให้นาง นางมัทรีก็เดินทางเข้าสู่อาศรมพระเวสสันดรท่ามกลางแสงจันทร์เช่นกัน ร้องเรียกหาสงกุมาร พร้อมกับสอบถามพระเวสสันดร ทว่าพระเวสสันดรมิได้ตรัสความประการใดเลย กระทั่งรุ่งเช้าพระนางร้องให้จนสลบไปต่อหน้าพระเวสสันดร เวสสันดรชาดก ฉบับไม้แฉ่เรียวแดง กัณฑ์มัทรี กล่าวว่า “...พอรวายตรีคืนนั้นแลรุ่ง พระสุริยะพุงสายแสง

ตานางแดงดังเดือด ให้บ่เหือดสักยาม เพราะว่าหา ๒ นางรามมาได้ นางท้าวร้องให้หอดหิวตาย ท้าวลงหงาย
ตระแบ่น โกล้ท้องแทนธรรณี เพราะว่าหา ๒ สรีบได้ นางท้าวให้ขาดใจตายไปแล้ว...” เราพบว่าจิตรกรรม
พระบฏส่วนใหญ่ได้วาดให้นางมัทรีประทับนอนราบสลบบนพระเพลาของพระเวสสันดร สอดคล้องกับ
คำประพันธ์ที่ได้ให้ภาพคำว่า “ท้าวลงหงาย” อันน่าจะหมายถึงการล้มลงทั้งยืนในท่านอนหงาย เช่นเดียวกับ
พระเวสสันดรจะวาดให้เห็นอาการประคองพระนางมัทรีไว้บนเพลา (พร้อมกับใช้มือวางไว้เหนืออก) สิ่ง
ที่น่าสนใจคือ มักแสดงให้เห็นหมอน้ำกุณฐีในฉากนี้ จากการตรวจสอบวรรณกรรมพบว่า เมื่อพระเวสสันดร
เห็นพระนางมัทรีสลบลงไปต่อหน้าก็คิดว่าพระนางได้เสียชีวิตแล้ว จึงนำน้ำมาชำระพระพักตร์ของนางมัทรี
ดังที่ฉบับไผ่แจ้เรียวแดง กล่าวไว้ว่า

“...แล้วเจ้าก็เอามือวางไว้เหนืออกน้องแก้ว ร้องให้แล้วผ่อตอมตาย ว่าคิงคนตายนี้หนาเย็น คิง
คนเป็นนี้หนาอุ่น ยินมะมุ่นต้องมือ ท้าวก็ถือเอาน้ำต้นคันทีมาผะผายลูบหน้า เมียกำพร้าวแห่งตน...อสุ
ปฺณณหิ เจ้าก็มีหน้าอันเต็มไปด้วยน้ำตา ก็ยอเอาหัวนางพิมพาแก่นไธขึ้นพาดไว้เหนือตัก...ท้าวก็นั่งเฝ้า
ดอมดูใจเมีย เมื่อวันนั้นแลนา...”

เมื่อพระนางมัทรีฟื้นจากการสลบ พระเวสสันดรก็บอกความจริงให้กับนางทราบ นางมัทรียินดี
กับการถวายสองกุมารครั้งนี้เป็นอย่างยิ่ง

ภาพที่ ๓ กุมารบรรพและมัทรี จิตรกรรมวัดนาแสง

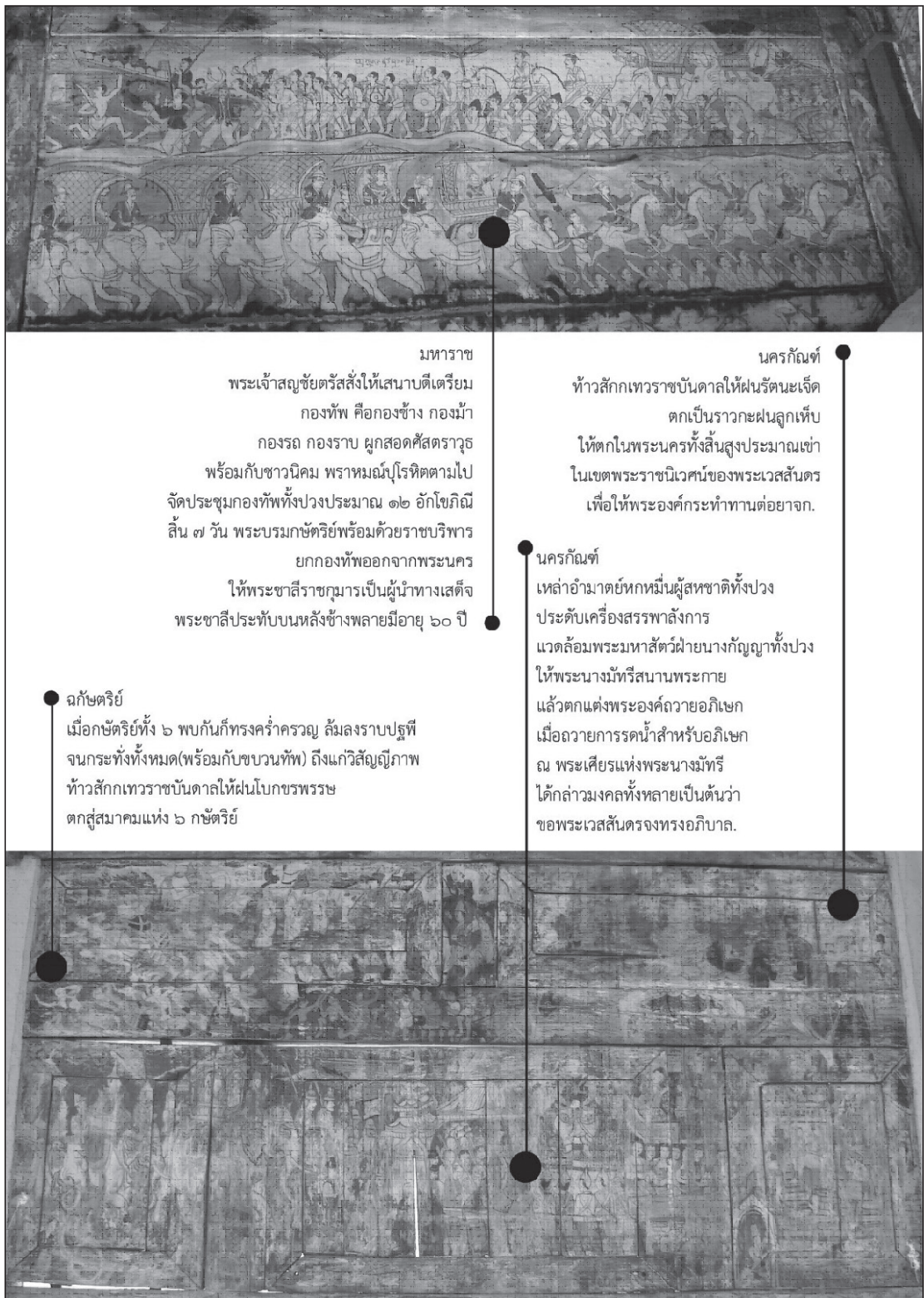

นครกัณฑ์ แบ่งออกเป็น ๒ แนวด้านล่างเป็นขบวนเดินทางไปรับพระเวสสันดรและพระนางมัทรี โดยมีพระชาติทรงช้างปัจจัยนาเคนทร์เป็นทัพหน้านำขบวนไปรับ แนวด้านบนเป็นขบวนการเสด็จกลับนครสีพี มีขบวนดนตรีและฟ้อนรำนำขบวน พร้อมกับอักษรธรรมล้านนาจารึกกำกับว่า “นครเข้ามาเมือง” (ภาพที่ ๕)

เวสสันดรชาดก (ฉบับไม่แก้ไขวาง) ได้บรรยายถึงรูปขบวนรับพระเวสสันดรและนางมัทรีกลับพระนครสีพีนั้น ไว้ว่า “...โอโธธา จ กุมารา จ ผูกหมุกุมมารไปก่อนหน้า หลานแก้วกำพร้าชื่อว่า กัณหาขาลี...” “...หมู่ซ้องกลองคุมขุม คนตีนกลามไหลหลั่ง หมู่ม้าถึงแถวไป หมู่ช้างไชยไสเลยแล่น... หมู่มุขมุนหื้อไว้ท่ากลาง หมู่เจ้าขาลีนาทางไปก่อนหน้า หมู่นางแก้วตนกัณหาไปขอม หมู่เวสสันดรตนผ่านแผ้ว...หมู่ราชขัทธิฐานภูไธ้ไปขอม...หมู่พระภุชรัตนปุ มีอำมาตย์เฒ่าตนลำเพียงไปถัด หมู่นางมุสดีตนแม่ไปขอม...๖ พระบาทห้าวมาเมืองเสนา...”^๘ หมายถึงในขบวนนั้นเป็นการให้พระกัณหาและขาลีนำหน้าขบวน นอกจากนั้นยังกล่าวถึงเครื่องดนตรีชนิดหนึ่งในขบวนว่า “...หมู่ค้องกลองคุบขุม...” หมายถึงกลองขุม อันเป็นกลองประกอบขบวนของชนชั้นนำในล้านนาสมัยจาริต

เราพบว่า รูปแบบการออกแบบฉากรัตนโกสินทร์ ที่แสดงความสัมพันธ์ระหว่างการเดินทางไปรับ และการเสด็จเข้าสู่เมืองเซตุดรนครสี่ปี โดยแบ่งเส้นทางการเขียนภาพให้เห็นฉากต่อเนื่อง อันสัมพันธ์กับ วรรณกรรมด้วย กล่าวคือ ตอนสุดท้ายของกัณท์มหาราชได้บรรยายถึงการเตรียมเหล่ากองทัพช้าง ม้า ราชรถ ฯลฯ ไปรับพระเวสสันดรและนางมัทรี จากนั้นบรรยายถึงเหตุการณ์กัณท์ฉกษัตริย์ กษัตริย์ทั้ง ๖ สลบวิสาณู กระทั่งในครกัณท์ก็กล่าวถึงการจัดรูปขบวนเสด็จเข้าสู่นคร การเขียนภาพต่อเนื่องนี้ นับได้ว่า เป็นลักษณะเฉพาะที่พบในกลุ่มจิตรกรรมฝาผนังลำปาง ดังพบในจิตรกรรมเวสสันดรชาดก วัดพระธาตุ ลำปางหลวง อีกด้วย (ภาพที่ ๕)

^๕ อุดม รุ่งเรืองศรี, เวสสันดรชาดก ฉบับไม่ไฟ้แจ้เรียวแดง, ๔๖๐.

มหาราช
พระเจ้าสุริยชัยตรัสสั่งให้เสนาบดีเตรียม
กองทัพอ คือกองช้าง กองม้า
กองรถ กองราบ ผูกสอดคัสตราวุธ
พร้อมกับชาวนิคม พรหมณ์ปุโรหิตตามไป
จัดประชุมกองทัพอทั้งปวงประมาณ ๑๒ อักโขภินิ
สิ้น ๗ วัน พระบรมมหาราชพร้อมด้วยราชบริพาร
ยกกองทัพอออกจากพระนคร
ให้พระราชาธิราชกุมารเป็นผู้นำทางเสด็จ
พระชาติประทีปบนหลังช้างพลายมีอายุ ๖๐ ปี

ฉกษัตริย์
เมื่อฉกษัตริย์ทั้ง ๖ พบกันก็ทรงคร่ำครวญ ล้มลงราบปรุที่
จนกระทั่งทั้งหมด(พร้อมกับขบวนทัพ) ถึงแก่วิสัญญาภาพ
ท้าวสักกเทวราชบันดาลให้ฝนโบกขรพรรษ
ตกสู่สมาคมนแห่ง ๖ กษัตริย์

นครกันต์
ท้าวสักกเทวราชบันดาลให้ฝนรัตนเจ็ด
ตกเป็นราวฝนลูกเห็บ
ให้ตกในพระนครทั้งสิ้นสูงประมาณเข้า
ในเขตพระราชนิเวศน์ของพระเวสสันดร
เพื่อให้พระองค์กระทำทานต่อจาก.

นครกันต์
เหล่าอำมาตย์ทหหมื่นผู้สหาดีทั้งปวง
ประดับเครื่องสรรพาลังการ
แวดล้อมพระมหาสัตว์ฝ่ายนางกัญญาทั้งปวง
ให้พระนางมัทรีสนานพระกาย
แล้วตกแต่งพระองค์ถวายอภิเษก
เมื่อถวายการรดน้ำสำหรับอภิเษก
ณ พระเศียรแห่งพระนางมัทรี
ได้กล่าวมงคลทั้งหลายเป็นต้นว่า
ขอพระเวสสันดรจงทรงอภิบาล.

ภาพที่ ๕ มหาราช ฉกษัตริย์ และนครกันต์ จิตรกรรมวัดนาแสง และวัดพระธาตุลำปางหลวง

แนวทางกำหนดอายุ

เราพบว่า สัญลักษณ์ประการสำคัญในงานจิตรกรรมเวสสันดรชาดก วัดพระธาตุลำปางหลวงคือ “ธงสยาม” เป็นธงพื้นสีแดงประดับรูปช้างเผือกไว้ตรงกลางผืนสอดคล้องกับรูปแบบธงชาติสยาม ที่เริ่มใช้ในราว พ.ศ. ๒๓๙๘ ต่อมารัฐบาลสยามได้ประกาศพระราชบัญญัติธง ฉบับ พ.ศ. ๒๔๓๔, ๒๔๔๐ และ ๒๔๔๒ ธงช้างเผือกนี้ได้ปรับเปลี่ยนอีกครั้งจนเป็นธงไตรรงค์ในสมัยรัชกาลที่ ๖^๙ และหากเปรียบเทียบกับรูปแบบงานจิตรกรรมวัดพระธาตุแห่งนี้กับงานจิตรกรรมเวสสันดรกลุ่มพม่า – ไทใหญ่ในเชียงใหม่ที่น่าจะวาดไว้ในช่วงครึ่งแรกพุทธศตวรรษที่ ๒๕ ก็น่าจะมีอายุใกล้เคียงกัน

หากเรานำเอาเวลาของธงช้างเผือกที่มีมาก่อน พ.ศ. ๒๓๙๘ การปรากฏสัญลักษณ์ธงในงานจิตรกรรมน่าจะเป็นผลจากการประกาศใช้พระราชบัญญัติธง ฉบับ พ.ศ. ๒๔๓๔, ๒๔๔๐ และ ๒๔๔๒ หากเรากำหนดการประกาศใช้เป็นเพดานสูงสุดของอายุแล้ว ร่วมกับหลักฐานภาพถ่ายเก่าที่พบร่องรอยจิตรกรรมมาก่อนหน้าแล้วใน พ.ศ. ๒๔๖๔ มีความเป็นไปได้ว่าจิตรกรรมวัดพระธาตุลำปางหลวงน่าจะสร้างขึ้นในช่วงทศวรรษ ๒๔๔๐ – ๒๔๖๐

ในระยะใกล้เคียงกันในช่วงทศวรรษ ๒๔๖๐ – ๒๔๗๐ นั้น จิตรกรรมวัดนาแสง อ. เกาะคา จ. ลำปางก็น่าจะวาดขึ้นในช่วงระยะเวลานี้ แต่แสดงอิทธิพลศิลปะรัตนโกสินทร์มากกว่าที่วัดพระธาตุลำปางหลวง ทั้งยังให้ความสำคัญกับเรื่องเล่าตามวรรณกรรมเวสสันดรชาดกมากกว่าด้วย ดังนั้น เราก็สันนิษฐานได้อย่างกว้างว่า จิตรกรรมวัดนาแสงนี้ น่าจะสร้างขึ้นในช่วงทศวรรษ ๒๔๖๐ – ๒๔๗๐ นั้นเอง

ข้อสังเกตทางประวัติศาสตร์ศิลปะ

๑. การเปลี่ยนแปลงโลกทัศน์ในวรรณกรรม เวสสันดรชาดกในระยะพุทธศตวรรษที่ ๒๑ - ๒๔ คงสัมพันธ์กับบรรณกถาเวสสันดรชาดก เนื่องจากคงแสดงสำนวนภาษาบาลี อันยากต่อการทำความเข้าใจของผู้คนทั่วไป น่าจะมีความพยายามสร้างสำนวนอื่นๆ ที่ลดทอนคาถาบาลีลง ใช้ฉันทลักษณ์แบบชาวบ้าน โดยเฉพาะประเภทร่าย เพื่อให้ง่ายต่อการรับรู้ เช่นเดียวกับการสื่อสารภาษาในใบลานผ่านการเทศน์ให้เป็นท่วงทำนองต่างๆ เพื่อเป็น “การเล่า” ให้ชาวบ้านทั่วไปรับรู้มากกว่า “การอ่าน” อาจกล่าวได้ว่า จึงทำให้ภาษาของชนชั้นสูงและสงฆ์ปัญญาชนได้ปรับเปลี่ยนไป ทำให้เวสสันดรชาดกเป็นวรรณกรรมนิยายมากขึ้นด้วย^{๑๐} เราพบว่าเมื่อมีการจัดองค์การรัฐขึ้นใหม่ในสมัยรัชกาลที่ ๕ กระทรวงศึกษาธิการ ได้นำเวสสันดรชาดกหลายสำนวนที่นิยมอยู่ในเขตภาคกลางขณะนั้น ตีพิมพ์เป็นหนังสือมหาเวสสันดรชาดก ๑๓ กัณฑ์ เพื่อนำไปเป็นแบบเรียนวรรณคดี ใน พ.ศ. ๒๔๔๕^{๑๑}

^๙ ชนิดา พรหมพยัคฆ์, “ธงไตรรงค์กับการสร้างอุดมการณ์รัฐไทย พ.ศ. ๒๔๕๙ – ๒๕๒๐” (วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๓)

^{๑๐} นิธิ เอียวศรีวงศ์, ปากไก่และใบเรือ: รวมความเรียงว่าด้วยวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ต้นรัตนโกสินทร์, พิมพ์ครั้งที่ ๔ (กรุงเทพฯ: ฟาเหวกัน, ๒๕๕๕), ๖๕ – ๖๘.

^{๑๑} ชนิดา สีหามาศย์, “ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก สำนวนเจ้าพระยาพระคลัง(หน): การแปลเพื่อการรับรู้สาร” (วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๕๓), ๔.

๒. การขยายภาพเล่าเรื่อง เมื่อวรรณกรรมปรับเปลี่ยน ภาษางานจิตรกรรมก็ปรับเปลี่ยนเพื่อเป็นเครื่องมือในการสื่อความหมายเช่นกัน เช่นเดียวกับงานจิตรกรรมไทยในแทบภาคกลางในช่วงต้นรัตนโกสินทร์ ราวต้นพุทธศตวรรษที่ ๒๔ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง งานจิตรกรรมสมัยรัชกาลที่ ๓ ได้พยายาม ให้ความสำคัญจริงกับการถ่ายทอดเรื่องราวมากขึ้นและเน้นการขยายตัวภาพเล่าเรื่องมากขึ้น เช่น การวาดคลื่นและสายน้ำมิได้ตัดเส้นน้ำเป็นลอนคลื่นโค้งแบบจิตรกรรมไทยประเพณีในก่อนหน้านี้ หากแต่แสดงคลื่นสายน้ำเป็นจริงหรือใกล้เคียงกับความจริงมากขึ้นเช่นเดียวกับการพยายามลดความสำคัญของเส้นสินเทาที่กันฉากต่างๆ^{๑๒} เป็นต้น ให้ภาพเคลื่อนไหวเป็นการเขียนที่เน้นการเล่าอันสัมพันธ์กับการอ่านและการฟังมากขึ้น

๓. การผสมผสานรูปแบบศิลปะ จิตรกรรมวัดนาแสง มีแบบแผนงานเขียนภาพที่นับเนื่องกับศิลปะรัตนโกสินทร์มากกว่าแบบแผนศิลปะพม่า ตัวอย่างสำคัญคือ บรรดาอาคารสถาปัตยกรรมในงานจิตรกรรม แสดงออกเป็นอาคารทรงจั่วหลังคาสูง มีโครงสร้างช่อฟ้า ใบระกา และหางหงส์ประดับตามแบบแผนสถาปัตยกรรมแบบอยุธยา – รัตนโกสินทร์^{๑๓} ข้อสังเกตที่น่าสนใจคือ ในกรอบหน้าบันหรือกรอบสามเหลี่ยมของอาคารในงานจิตรกรรมแบบภาคกลางนี้นิยมวาดลวดลายดอกไม้พรรณพฤกษาประดับไว้ด้วย

บทสรุป

จิตรกรรมเวสสันดรชาดก วัดนาแสง ถือเป็นภาพตัวแทนของงานจิตรกรรมฝานังกลุ่มลำปาง ที่เขียนเน้นเล่าเรื่องเวสสันดรชาดกโดยเฉพาะ การแสดงออกของภาษาจิตรกรรมมีความนับเนื่องกับวรรณกรรมเวสสันดรชาดก (อรรถกถาชาดกและเวสสันดรชาดก ฉบับไม้แฉ่เขียวแดง) ด้านรูปแบบศิลปะมีความสัมพันธ์กับศิลปะรัตนโกสินทร์อย่างใกล้ชิด และมีแบบแผนงานจิตรกรรมกลุ่มลำปาง หรือศิลปะลุ่มน้ำวังตอนกลาง ดังเห็นได้จากการออกแบบฉากนครกันท์อีกด้วย

^{๑๒} สันติ เล็กสุขุม, จิตรกรรมไทย สมัยรัชกาลที่ ๓ : ความคิดเปลี่ยน การแสดงออกก็เปลี่ยนตาม (กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ, ๒๕๔๘), ๗๘ – ๗๙.

^{๑๓} ดูใน สมคิด จิระทัศนกุล, วัด: พุทธสถาปัตยกรรมไทย (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๔)

บรรณานุกรม

- ชาญคณิต อารณ. “เวสสันดรชาดก : จิตรกรรมกับประวัติศาสตร์สังคมล้านนา”. วิทยานิพนธ์
ปริญญาปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ศิลปะไทย คณะโบราณคดี
มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๕๗.
- ชนิดา พรหมพยัคฆ์. “ธงไตรรงค์กับการสร้างอุดมการณ์รัฐไทย พ.ศ. ๒๔๕๙ – ๒๕๒๐”.
วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์
ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๓.
- ชนิดา สีสามาตย์, “ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก สำนวนเจ้าพระยาพระคลัง(หน) : การแปลเพื่อ
การรับรู้สาร,”. วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย
บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๕๓.
- นิธิ เอียวศรีวงศ์. ปากไก่และใบเรือ : รวมความเรียงว่าด้วยวรรณกรรมและประวัติศาสตร์
ต้นรัตนโกสินทร์, พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพฯ: ฟาเดียวกัน, ๒๕๕๕.
- มัทธมา วีรศิลป์. “การศึกษาวรรณกรรมล้านนาเรื่องเวสสันดรชาดก สำนวนไม้ไผ่แจ้เขียวแดง”.
วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาภาษาไทย บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๔๙.
- ธนิต อยู่โพธิ์. **ตำนานเทศน์มหาชาติ**. พระนคร: โรงพิมพ์พระจันทร์, ๒๕๐๑.
- ศักดิ์ชัย สายสิงห์. **ศิลปะล้านนา (เอกสารคำสอนรายวิชา ๓๑๗ ๔๐๕)**. กรุงเทพฯ:
ภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๔๖.
- สันติ เล็กสุขุม. **จิตรกรรมไทยสมัยรัชกาลที่ ๓ : ความคิดเปลี่ยน การแสดงออก ก็เปลี่ยนตาม**.
กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ, ๒๕๔๘.
- สมคิด จิระทัศนกุล. **วัด : พุทธสถาปัตยกรรมไทย**. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์,
๒๕๔๔.
- หน่วยอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมศิลปกรรมท้องถิ่นจังหวัดลำปาง. **สภาพแวดล้อมแหล่งศิลปกรรม
ในจังหวัดลำปาง**, พิมพ์ครั้งที่ ๒. ลำปาง: วิทยาลัยครูลำปาง, ๒๕๔๓.
- อุดม รุ่งเรืองศรี. **เวสสันดรชาดก ฉบับไม้ไผ่แจ้เขียวแดง**. เชียงใหม่: สำนักงานกองทุนเพื่อสังคม
ธนาคารออมสิน ในโครงการเครือข่ายสืบสานภูมิปัญญาล้านนาของ
โองเฮียนสืบสานภูมิปัญญาล้านนา, ๒๕๔๕.

พื้นเมืองจั่วและข้อมูลใหม่ที่ได้จากการสำรวจคัมภีร์ใบลาน

อภิรักษ์ ตาเสน^๑

หากจะกล่าวถึงการศึกษาประวัติศาสตร์บ้านเมืองที่ผ่านมา ข้อมูลที่ได้มักอ้างอิงจากเอกสารประเภทตำนานพื้นเมืองต่างๆ พงศาวดาร จดหมายเหตุ เป็นส่วนใหญ่ เอกสารดังกล่าวมักจะบันทึกเหตุการณ์ทางราชสำนัก พระราชกรณียกิจของกษัตริย์ หรือที่เกี่ยวข้องกับทางราชการเท่านั้น ในทางตรงกันข้ามกับการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นที่ข้อมูลมีอยู่อย่างกระจัดกระจายต้องลงพื้นที่สำรวจ และเก็บข้อมูลเอง ข้อมูลส่วนใหญ่มักได้จากทายคัมภีร์ใบลาน เอกสารพิบสา จารึกฐานพระพุทธรูป จารึกบนแผ่นไม้ หิน ฯลฯ หรือจากการสัมภาษณ์ ตลอดจนเอกสารทางราชการที่ตกค้างอยู่ในท้องถิ่น เอกสารเหล่านี้มีประโยชน์อย่างมากต่อการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นและประวัติศาสตร์บ้านเมือง บ่อยครั้งมักปรากฏข้อมูลที่สำคัญซึ่งฝ่ายราชสำนักเองมิได้บันทึกไว้ก็มี

ทว่าสภาพภาพของเอกสารดังกล่าวในปัจจุบันถูกกละเลย ขาดการดูแลเอาใจใส่ ซึ่งมักจะเห็นเป็นภาพชินตาในเกือบทุกวัด หรือทุกๆ พื้นที่ๆ ลงสำรวจ ซึ่งอาจเกิดจากความรู้เท่าไม่ถึงการณ์ เอาไปทิ้งบ้าง หรือเอาไปเผาทำมวลสารวัตถุมงคล ถือว่าเป็นการทำลายหลักฐานทางประวัติศาสตร์ที่น่าเสียดายยิ่ง จากการลงพื้นที่สำรวจคัมภีร์ใบลานของวัดสถาน ตำบลสถาน อำเภอนาน้อย จังหวัดน่าน, วัดสันทะ ตำบลสันทะ อำเภอนาน้อย จังหวัดน่าน, และบางส่วนของวัดนาหลวง ตำบลน่าน้อย อำเภอนาน้อย จังหวัดน่าน ทำให้ทราบว่า ในอดีตอำเภอนาน้อยมีชื่อเรียกว่า เมืองจั่ว โดยชื่อของเมืองจั่วมาจากต้นหมากจั่วหลวงหรือหมากโงหลวงที่ขึ้นอยู่กลางเวียง สอดคล้องกับข้อสันนิษฐานของ ดร.ยุทธพร นาคสุข ที่กล่าวว่า บ้านเมืองแถบนี้ จะตั้งชื่อตามแม่น้ำ และแม่น้ำก็มักจะตั้งตามลักษณะและต้นไม้ที่ขึ้นชุกชุม ดังผู้เขียนจะได้ถือโอกาสปริวรรตและเผยแพร่พื้นเมืองจั่วนี้ไปพร้อมๆ กัน เหตุเพราะพื้นเมืองจั่วนี้ยังไม่ได้มีการปริวรรตและเผยแพร่ที่ใดมาก่อน

สักราช ๑๒๖๒ (๒๔๔๓) ตัว^๒ ปีกดใจ เดือน ๔ นาน ขึ้น ๙ ค่ำ

พื้นแผนเมืองจั่วแต่ยามเมื่อพระพุทธเจ้ายังธรรมา กับข้ากเจ้าแสนพรหมได้ตั้งเรือนอยู่ที่ริมหนองบัวทิสสะวันออกเมืองจั่ว ข้ากเจ้าแสนพรหมก็ได้บอกกล่าวพื้นแผนเมืองจั่วตามความครุบาอาจริยะทั้ง ๓ พระองค์หากกล่าวสืบกันมา องค์ ๑ นั้นชื่อว่าครุบาภณณาลังกา ท่านตนนี้ก็เป็นตนตรงไตร

^๑ นักวิชาการประจำศูนย์ใบลานศึกษา สำนักศิลปะและวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่

^๒ ผู้เขียนขอขอบพระคุณพระอธิการจักรพันธ์ อาภาณนโท เจ้าอาวาสวัดนาหลวง อำเภอนาน้อย จังหวัดน่าน ที่ได้กรุณามอบต้นฉบับให้เผยแพร่ ทำให้ข้อมูลที่ใช้ในการเรียบเรียงครั้งนี้มีความถูกต้องสมบูรณ์มากยิ่งขึ้น

ปิฎกทั้ง ๓ สัททา ธัมมปาที กัฐีเจตฺตองนิกัง อองคฺถวัน ๒ นี้ชื่อว่าครุบายศปรมะ ท่านตนนี้ก็เป็นตนธรง ไตรปิฎกทั้ง ๓ สัททา ธัมมปาที กัฐีเจตฺตองนิกัง อองคฺถวัน ๓ นี้ชื่อว่าครุบายธัมมปัญญ ท่านตนนี้ก็เป็นตนธรงไตรปิฎกทั้ง ๓ สัททา ธัมมปาที กัฐีเจตฺตองนิกัง

ตั้งพื้นแผนเมืองจันนั้น ครุบาตนเคล้านั้นก็กล่าวสืบมาถึงตนถ้วน ๒ ครุบาตนถ้วน ๒ นั้นก็กล่าวสืบมาถึงตนถ้วน ๓ นี้ก็กล่าวหื้อแก่ข้ากเจ้าแสนพรหมได้รู้แต่ยามเมื่อข้ากเจ้าเข้าไปบวชเป็นสิกข์ ว่าพื้นแผนเมืองจัน มีมาแต่เมื่อพระพุทธเจ้าสร้างสมพารแต่ท่านได้เกิดเป็นธรายคำ^๓ อยู่ทีดอยหัวจัวข้างฝั่งแม่น้ำสาเกต ทิสสะหนได้ ธรายคำตัวนั้นก็จะเดินหากินตามกำลังแห่งตนอันมีริทธิอันมากนัก ธรายคำตัวนั้นก็รู้ข่าวสารกับธรายคำทั้งหลายว่าหมากม่วงธิดามีในแผ่นดินอาพวกยักขว่าอัน หมากม่วงธิดานั้นมีรสสะอันหวานมากนัก ธรายคำตัวนั้นก็พิจารณาเดินไปรอดไม่ม่วงธิดาต้นนั้นแล้ว ก็เก็บกินหมากม่วงธิดาตามใจมักแห่งตนแล้ว

ยังมีหื้อผู้ ๑ เป็นพรานป่ามันก็จะเดินมารอดป่าที่นั้น มันก็เห็นธรายคำตัวนั้นเป็นอันงามมากนัก มันก็มีใจอันรักเลใคร่ได้ธรายคำตัวนั้น มันก็ไล่ธรายคำตัวนั้นมาตามกำลังแห่งมัน เพื่อว่าจักมัดเอา ธรายคำตัวนั้นก็พ่ายหนีจาก พรานหื้อก็ไล่ธรายคำตัวนั้นมาตามกำลังแห่งมันอันมีริทธิอันแล พรานหื้อก็ไล่โพธิสัตต์เจ้าอันเป็นธรายคำมารอดหัวน้ำแม่สาย พรานหื้อก็มาเทิก^๔ ป่าหยาแลป่าหินผาทั้งหลาย พรานหื้อก็ถอดกำลังแห่งมันอดิหิวมากนัก พรานหื้อก็ตายเสียหั้น ลวดปรากฏชื่อว่าแม่เทิก แม่ถาง^๕ ทรายเบิงกาลบัดนี้แล

ธรายคำตัวนั้นก็หนีมาสู่ที่อยู่แห่งตนคือว่าดอยหัวจัวที่นั้น เขาะกินหมากม่วงธิดาอยู่หั้นตามสุขแห่งตนหั้นแล แก่นหมากม่วงธิดาอันธรายคำหากคายออกนั้นก็งอกออกมาเป็นไม้ม่วงธิดาสืบกันมา ต้นเคล้าตายต้นใหม่ออกมาแทนสืบกันมาตามพิชชะแห่งท่านทรายเบิงกาลบัดนี้แล ธรายคำตัวนั้นคันเสียอายุแห่งตนก็ได้ขึ้นเมื่อเกิดในชั้นฟ้าตุลิตา มีอายุ ๔,๐๐๐ ปีทิพย์ คันเสียอายุในชั้นฟ้าแล้วก็ได้ลงมาเกิดในเมืองหังสาวดินคอรหั้นแล แล้วก็ไปบวชเป็นรสิกะทำสมณะธัมมอยู่ในดอยสิงคุดตระหั้นแล ท่านก็อยู่จำเรียมตตาวานาพรหมวิหารทั้ง ๔ ใจๆ ก็ได้ฌานสมาธิปัตติ(ฌานสมาบัติ) แล้วก็ฉลาดรู้ในอันเข้าฌานแลออกจากฌานใจๆ แล้วก็รู้หั้นนิมิตจริงแห่งตนอันตายอันเกิดแล้วก็หั้นภาวชาติแห่งตนได้เกิดมาเป็นธรายคำอยู่ในดอยหัวจัวที่นั้น แล้วก็มิไจใคร่มาหั้นที่อยู่เก่าแห่งตนหั้นแล

คันท่านกระนิงใจดังนี้แล้ว ท่านก็ถือเอาบาตรแลไม้เท้า เครื่องปริหารทั้งมวลแล้ว ก็มาแต่ดอยสิงคุดตระก็มารอดดอยขุนน้ำแม่สาเกตที่นั้น บาตรแห่งพระสิจ้าก็หลุดออกจากหัวเจื่อนไม้เท้าอันพระสิจ้า

^๓ อ่าน ทะลาย/ถะลาย, เป็นกวางขนาดกลาง ตัวสีน้ำตาลเข้ม แต่ตอนล่างสีจางกว่า ตามลำตัวมีจุดขาวจางๆ อยู่ทั่วไป. ใน อุดม รุ่งเรืองศรี รวบรวม.

พจนานุกรมล้านนา - ไทย ฉบับแม่ฟ้าหลวง. ฉบับปรับปรุง ครั้งที่ ๑. เชียงใหม่ : มิ่งเมือง, ๒๕๔๗. หน้า ๓๒๐.

^๔ ว. หยั่งถึง, จนถึง, จนกระทั่ง. ใน อุดม รุ่งเรืองศรี รวบรวม. พจนานุกรมล้านนา - ไทย ฉบับแม่ฟ้าหลวง. ฉบับปรับปรุง ครั้งที่ ๑. เชียงใหม่ : มิ่งเมือง, ๒๕๔๗. หน้า ๓๒๖.

^๕ แม่เต็ก, แม่ถาง ปัจจุบันเป็นอ่างเก็บน้ำ อยู่ในเขตพื้นที่ตำบลบ้านเวียง อำเภอวังแก้ว จังหวัดแพร่

เจ้าหากคอร์^๖ มานัน บัตรพระรสีเจ้าก็โยด^๗ ตกเหนือดอยที่นั่นกลิ้งลงดอยอันนั้นดังทะลุบุบทะลุบุบ^๘ ตกลงผวน้ำ พระรสีเจ้าจึงเก็บเอา(บัตร)แห่งตนมาผ่องดูหันบัตรแห่งที่พึ่งบัตรหัน พระรสีเจ้าจึงทำนายว่าพายุน้ำน้ำแม่อนนี้จักแปรชื่อไปใหม่น้ำแห่งว่าอันแล แล้วพระรสีเจ้าก็ล่องน้ำแม่สาเกตมาเถิงดอยหัวงัว อันเป็นที่อยู่เก่าแห่งตนแล้ว ก็กะทำจำเรียมตตามาภวานาพรหมวิหารไปใจๆ トラบเสี่ยงอายุแห่งตนแล้ว ก็ได้ขึ้นเมื่อเกิดพรหมโลก แล้วเวียนตายเวียนเกิดตราบต่อเท่าอันได้ตรัสพยาสาฬพัญญูตญาณธนะแล้วจะเดินโปรดสัตว์ทั้งหลายหื้อได้เถิงธัมมิเทศมีพระเทศว่าไสตาสกิทาคามี อนาคา อรหันตา ตามบุญสมภารแห่งสัตว์ทั้งหลายหากได้กะทำมานันแล

ท่านก็จะเดินมารอดดอยหัวงัวหันแล้ว มหาอาณันทเถรเจ้าก็เอาบัตรพระเจ้าลงไปปักเอาน้ำมาแล้วก็แวมตตพาลูเรียนยาเถ่าแก่ที่ตีนดอยหัวงัวพลูยาเถ่าก็เป็นพลูแห่ง ยาเถ่าว่าขอนิมนตมหาเถรเจ้ายังอยู่ยามนี้ก่อนเทอะ ขอแช่พลูหื้อเปียะเสียก่อน ยาเถ่าแก่ก็รับเอาพลูไปแช่น้ำหัน คั้นพลุนั้นเปียะแล้วก็เอามาทานหื้อมหาเถรเจ้าแล มหาเถรเจ้าได้พลูกับน้ำแล้วก็เอาไปเคนพระเจ้าหันแล พระเจ้าก็ถามมหาเถรเจ้าว่าไปเข้าไปเมินเป็นฉันใดเด เถรเจ้าก็บ่นอมกราบไหว้พระเจ้าว่า ยาเถ่าแก่ขอยังถ้ายามเดียวหนึ่ง ขอแช่พลูเสียก่อน เมินไปเพราะยังถ้ายาพลูอันแช่นั้นแล พระเจ้าก็เอามีอูลูบหัวก็ได้เกสาเส้น ๑ จิงยื่นหื้อมหาอาณันทเถรเจ้าเอาไปประจุไว้ในดอยหัวงัวหันแล พระเจ้าก็ทำนายว่าดอยอันนี้จักย้ายชื่อไปว่าพลูแช่ ตามนิมิตยาเถ่าแช่พลุนั้นแล

พระเจ้าก็อยู่ดอยหัวงัวหันคืนหนึ่งเถิงมีขมิ้นยามแล้ว พระเจ้าก็เล็งดูเวเนยสัตว์ทั้งหลายอันอยู่ในค่ายล้อมอันพระญางั่วขวางั่วซ้ายตั้งค่ายล้อม คือว่าเวียงกวมตันไม้จั่วหลวงนั้น ก็หันเวเนยสัตว์อันอยู่ล้อมนั้นหลังจักได้เถิงไสตามัคถ้านต่ำ พระเจ้าจักเดินไปอยู่ดอยหัวแต่มีทางวันออกกลุ่มพระญางั่วยามรุ่งหันแล คั้นรุ่งแจ้งตยามแล้วพระเจ้าก็จะเดินเอาเข้าปณทิบาตรแล้วพระเจ้าก็ไปนั่งฉันเข้าในพื้นไม้จั่วหลวงต้นนั้นหันแล คนทั้งหลายมีพระญางั่วทั้ง ๒ เป็นเกล้าก็เอาช่อทุงเข้าตอกดอกไม้บูชาพระเจ้าแล้วก็ขอฟังธัมมเทศนาในสำนักพระเจ้าหันแล พระเจ้าก็เทศนาตามนิมิตไม้จั่วหลวงต้นนั้นใหญ่ ๒๕ ก่ำก็เทียมปณทิต ๒๕ หันแล กิ่งมันมี ๘ กิ่งก็เทียมด้วยอัฐฐังคิกมคทะทั้ง ๘ หันแล หน่วยมันใหญ่ ๗ ก่ำก็เทียมโพฆมังคทั้ง ๗ หันแล หน่วยมันกลมมนนัก็เทียมช่ายอวิชชานั้นแล ตามปาฬีว่า นคร เอก ตีส สญจนณชล เอกสุจิตตตเถโก ปุริโส รกโข อสริโร อสสิโก ทวาทสลกขณ เภตวา สมตโธ โหติ รกขิตุ นี้แลเวียงนั้นได้ ภูมิขามณชลได้อวิชา ตัณหากัมมคือว่าหน่วยหมากจั่วกลมมนนั้นแล เหตุว่าหน่วยหมากจั่วนี้เป็นเวียงเป็นช่ายอวิชาขังสัตว์ไว้บ่หื้อออกหนีได้นั้นแล

พระพุทธเจ้าก็เทศนาโปรดสัตว์ทั้งหลายตามนิมิตไม้จั่วหลวงแลหน่วยหมากจั่วใหญ่ ๗ ก่ากลมมนนัเป็นดังตอมนิคหิตครุณันแล พระเจ้าก็ไสนเทศไม้ต้นนั้นว่า สัณญูรุกขา ว่าอัน บักชื้อเทอะ ช้าสัณญู

^๖ ก. คอน -เอาสิ่งของห้อยที่ปลายคางเดียวแล้วแบกพาไป. ใน อุดม รุ่งเรืองศรี รวบรวม. พจนานุกรมล้านนา - ไทย ฉบับแม่ฟ้าหลวง.

ฉบับปรับปรุง ครั้งที่ ๑. เชียงใหม่ : มิ่งเมือง, ๒๕๔๗. หน้า ๑๒๗.

^๗ อ่าน โยด, เขียนใหม่ว่า หยวด แปลว่า ตก

^๘ ดอยทะลุบุบ ปัจจุบันอยู่ในเขตพื้นที่อุทยานแห่งชาติขุนสถาน ตำบลสันทะ อำเภอนาน้อย จังหวัดน่าน

แถมว่า สัญญาชลดุ ว่าอัน คันบักซื้อแล้วไม้ต้นนั้นก็เป็นไม้หมากจั่วก็ว่าไม้หมากงก็ว่าเหตุทั้งหลายไปหัน
ไม้จั่วต้นนั้นก็หักว่าไม้จั่วนี้ใหญ่ไปใหญ่กว่านกแล เหตุว่านิคหิตครุณันหากพาหื้อใหญ่ไปเท่าใดก็ได้ พาหื้อ
น้อยไปเท่าต่อน้ำมันงาติตชนธรายผา ๑ นั้นก็ได้แล คนทั้งหลายฝูงได้กะทำบุญมาแต่พายหลังมากนัก
คันได้ยินธัมมเทศนาแล้ว ก็ได้ถึงโสตามัคคะถ่านตำหั้นแล คันโสตามัคคะถ่านตำตักในหูแล้ว ก็จำเอาธัมม
เทศนาอันพระเจ้าหากเทศนาตินักนั้นแล พระเจ้าก็ทำนวยทวยว่าเมืองอันนี้พายหน้าจักได้ชื่อว่าเมือง
จั่วชะแล คนทั้งหลายก็ขอเจติยะแทนที่นั้ พระเจ้าก็อนุญาตหื้อสร้างเจติยะแทนที่นั่นตั้ง ๒ ที่นั้นก็มีแล

พระธาตุพลูแช่ อำเภอนาน้อย จังหวัดน่าน

(ที่มา : อภิรักษ์ ตาเสน, ๒๕๕๗)

โดยรวมของเนื้อเรื่องทั้งหมดเห็นชัดว่าเป็นการนำเสนอตำนานฝ่ายวัด ซึ่งผู้บันทึกได้ตั้งชื่อเรื่องว่า
พื้นเมืองจั่ว หากแต่เนื้อหาได้กล่าวไว้แต่ว่า ชื่อของเมืองจั่วมีที่มาจากต้นหมากจั่วหลวง และอธิบายที่มาของ
ชื่อสถานที่ และแม่น้ำ ปาเขาในเขตอำเภอนาน้อยและใกล้เคียง อาจกล่าวได้ว่าเอกสารนี้เป็นเรื่องราวของ
ตำนานพระธาตุพลูแช่ ซึ่งเป็นปูชนียสถานที่สำคัญของอำเภอนาน้อย และสังเกตได้ว่าแม้แต่ผู้ที่เคยอ่าน
เอกสารนี้มาก่อน ยังรู้สึกได้ว่าเป็นตำนานพระธาตุพลูแช่เช่นกัน ดังพบอักษรภาษาไทยเขียนกำกับบนตัว
เอกสารว่าตำนานพระธาตุพลูแช่ เป้าหมายการแต่งตำนาน เพื่อจรรโลงพระพุทธศาสนาโดยเล่าประวัติ
ความเป็นมาของการเผยแผ่พระพุทธศาสนาเข้ามาสู่ท้องถิ่น โดยอ้างถึงสมัยพุทธกาลพระพุทธองค์เสด็จ
โปรดสัตว์ และประทานเภสาธาตุ พร้อมกับเล่าความสำคัญของพระธาตุโดยสร้างให้เกาเกี่ยวพันไปถึง
สมัยพุทธกาล ให้คนในชุมชนท้องถิ่นได้รับรู้ เพื่อจะได้เกิดความเลื่อมใสในปูชนียสถาน และแน่นอนว่า
อิทธิพลของการแต่งตำนานเรื่องนี้ คงหนีไม่พ้นอำนาจจากตำนานพระเจ้าเลียบโลกและคัมภีร์มหาวงศ์

โดยเฉพาะคัมภีร์มหาวงศ์เป็นต้นแบบให้แก่ตำนานสำคัญในล้านนาแรกคือ ตำนานมูลศาสนา จามเทวีวงศ์ และชินกาลมาลีปกรณ์ อิทธิพลของตำนานดังกล่าวได้ส่งต่อแนวคิดสืบกันมา^๙ และข้อสังเกตอีกประการหนึ่ง ตำนานพระธาตุพูลุแซ^{๑๐} มีเนื้อหาคล้ายคลึงกับตำนานม่อนทรายเมืองงาว^{๑๑} อำเภองาว จังหวัดลำปาง และตำนานพระธาตุปูแจ^{๑๒} อำเภอร้องกวาง จังหวัดแพร่ โดยมีเนื้อหากล่าวถึงพระพุทธรูปเจ้าในชาติที่เป็น พระโพธิสัตว์ เกิดเป็นทรายคำ ได้พบนายพรานล่าสัตว์ ทรายคำเห็นการล่าของนายพรานไปตามลำห้วย, แม่น้ำ, ดอย, แอ่งน้ำ โดยตั้งชื่อสถานที่ตามเหตุการณ์ทรายคำเห็นนายพราน เป็นต้น จะแตกต่างกันก็ตรงที่ ตำนานพระธาตุพูลุแซไม่ปรากฏตอนที่เทวดาช่วยเหลือพระโพธิสัตว์ และมีเนื้อหาในชาติที่เกิดเป็นฤๅษี อนึ่งพบว่าสถานที่ในตำนานที่กล่าวถึงในตอนต้นนั้น อยู่ในเขตอำเภอร้องกวาง จังหวัดแพร่ เช่น แม่เท็ก แม่ถาง ปัจจุบันเป็นอ่างเก็บน้ำที่สำคัญและอยู่ไม่ไกลกับพระธาตุปูแจ รวมถึงสถานที่อื่นด้วย เช่น ดอย ทะลุซบ แม่น้ำแหง ในเขตพื้นที่ตำบลสันทะ อำเภอนาน้อย จังหวัดน่าน ที่เป็นพื้นที่ติดกันกับอำเภอร้องกวาง จังหวัดแพร่ พื้นที่เหล่านี้ถือว่าเป็นต้นกำเนิดของแม่น้ำลำธารหลายสาย ในด้านภูมิศาสตร์ ถือเป็นเขตติดต่อและมีเส้นทางไปมาหากันระหว่างอำเภอนาน้อยและอำเภอร้องกวางได้อย่างสะดวก

พระธาตุปูแจและอ่างเก็บน้ำแม่เด็ก

(ที่มา : <http://wikimapia.org/26085997/th/วัดพระธาตุปูแจ>)

สันนิษฐานว่าผู้แต่งตำนานพระธาตุพูลุแซ ได้หยิบยืมเนื้อหาของตำนานพระธาตุปูแจมาดัดแปลง และผลิตซ้ำ โดยนำโครงเรื่องของพระพุทธรูปเจ้าในชาติที่เป็นพระโพธิสัตว์เกิดเป็นทรายคำ ได้พบนายพราน และเห็นการล่าของนายพราน และครั้งในชาติที่เกิดเป็นพระพุทธรูปเจ้าโคตมะได้เสด็จมาโปรดสัตว์ และได้ผูกเรื่องราวเป็นหญิงแก่เฒ่าถวายพลูที่แช่น้ำหลังจากการแห้งให้พระอานนท์พุทธรูปจาก พระอานนท์จึง

^๙ สรุปลงความจาก สรัสวดี อ๋องสกุล, พินิจตำนานลำปาง, (เชียงใหม่ : ศูนย์ล้านนาศึกษา คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๕๘), หน้า ๓, ๕.

^{๑๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๗๗.

^{๑๑} วิลักษณ์ ศรีป่าขาง, วรรณกรรมตำนานล้านนา : การศึกษาวิธีการสร้าง, วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต : มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๔๑, หน้า ๒๐๗.

ได้นำไปถวายพระพุทธเจ้าฯ จึงได้ประทานเส้นเกสาให้บรรจุไว้และทรงทำนายว่าอนาคตอนี้จะได้ชื่อพลูแซ่ และเมืองนี้จะได้ชื่อว่า เมืองงั่ว ตามลำดับ

กล่าวถึงความสำคัญของพระธาตุพลูแซ่ หลังจากเมืองน่านร้างไปถึง ๑๖ ปี ในยุคของเจ้าฟ้าอัทธรราชปัญญา ได้มีการฟื้นฟูเมืองน่านครั้งใหญ่ นอกจากการบูรณะซ่อมแซมพระธาตุแช่แห้งแล้ว ในปี พ.ศ.๒๓๓๕ ยังได้ก่อสร้างเจดีย์วัดนารามเมืองงั่ว^{๑๒} และใน พ.ศ.๒๓๓๘ จึงได้บูรณะพระธาตุพลูแซ่ตั้งความในพื้นเมืองน่าน กล่าวว่

“...ในศกพทธ ๑๑๕๗ ตัว (พ.ศ.๒๓๓๘) นั้น เดือน ๗ ขึ้น ๗ ค่ำ ก็มาเกิดเหตุการณ์ในเมืองงั่ว ที่นั่นด้วยเทพสังฆรณ์สร้างอาเพศ เป็นเปรตยักษ์เทวดามากวนควิบุดิยังธูพระในวัดหลวง เมืองงั่วที่นั่นทั้งผู้คนก็ทุบตี แล้วก็บอกกล่าวว่าแลเขียนหนังสือมาขัดขวางหื้อ ว่าเป็นรุกขเทวดาอยู่รักษา ยังพระธาตุเจ้าพลูแซ่ที่นั่นว่า เป็นที่ลัทธิพญูเจ้าแลอรหันตาเจ้าเอาธาตุเกสามาถาปนาไว้ยามนั้น พระญาอินทาทเจ้าฟ้าแลเจ้าตนสวยเมืองตนชื่อเจ้าอินทสาเกษได้บรรจุไว้ว่าฉันนั้น เขาท่านก็ได้สร้างแต่ก่อนก็ค้นค่านหลุพังสูญเสีย สูทั้งหลายก็บ่สร้างบ่แปลง หื้อสูได้คิดสร้างแปลงเสีย ค้นสูทั้งหลายบ่สร้างธาตุที่นั่น ตุก็จักกวนควิบุดิพระฉันนี้แล ค้นสูคิดสร้างแปลงหื้อดี งามมาดังอันตุก็บ่กวนบ่ศรีแล มาบอกกล่าวแลเขียนหนังสือมาทอด หื้อว่าฉันนี้อาญาหลวง เจ้าก็จึงได้ปลงหื้อพระญาเจ้าม่งคลยสตนเป็นน้ำแลนายอริยะทั้งพระสังฆะเจ้าแล ท้าวขุนไพร่ ไทยในเมืองงั่วทั้งมวล ขึ้นสร้างแปลงยังพระชินธาตุเจ้ายังพลูแซ่ที่นั่น สูงได้ลิบวา ตั้งแต่เดือนยี่ ไปเถิงเดือน ๖ แรม ๘ ค่ำ วัน ๓ อาญาหลวงเจ้าท่านก็ไปต่างฉัดพระชินธาตุเจ้าพลูแซ่วันนั้น แล้วก็ได้พุทธาภิเชกเบิกบายได้ฉลองในวันนั้นแล ค้นว่าสร้างพระธาตุเจ้าพลูแซ่ที่นั่นแล้ว เทพสังฆรณ์อนตรายทั้งมวลก็กลับหายไปเสี่ยงซุอันหันแล...”^{๑๓}

เมืองงั่วเดิมตั้งอยู่บริเวณบ้านศรีบุญเรือง ตำบลศรีชะเกษ อำเภอนาน้อย มีอาณาเขตการปกครองครอบคลุมพื้นที่ตำบลศรีชะเกษ ตำบลเชียงของ ตำบลนาน้อย และบางส่วนของตำบลสถานและตำบลสันทะ และในอดีตอำเภอนาน้อยเป็นส่วนหนึ่งของการปกครองของจังหวัดน่าน เรียกว่า **บริเวณน่านใต้** ประกอบไปด้วยแขวงศรีชะเกษและแขวงท่าปลาขึ้นตรงต่อเมืองน่าน ในแต่ละแขวงแบ่งการปกครองออกเป็นหน่วยเล็กๆ แต่ละหน่วยปกครองมีพ่อเมืองเป็นผู้ปกครอง^{๑๔} ดังปรากฏชื่อเมืองงั่วและพ่อเมืองในท้ายคัมภีร์ใบลานวัดนาหลวง ดังนี้

^{๑๒} สรัสวดี อ๋องสกุล บรรณาธิการ, **พื้นเมืองน่าน ฉบับวัดพระเกิด**, กรุงเทพฯ : อมรินทร์, ๒๕๓๙, หน้า ๓๕.

^{๑๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๗-๓๘.

^{๑๔} สรุปลความจาก ยุทธพร นาคสุข, **การศึกษาและประวัติจาริก : จาริกพบที่อำเภอนาน้อยและอำเภอนาหมื่น จังหวัดน่าน**, กรุงเทพฯ : ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน), ๒๕๕๑, หน้า ๒๗.

“...พ่อเมืองจ๋วพร้อมกับด้วยภริยาลูกเต้าชู้คนมีใจใส่วัดธาตุนได้รักขิตตะปิฎกทั้ง ๓ แลปิฎกทั้ง ๖ ไว้คำฐาสนา ตราบไปฐซึ่งคำปณิธาปรารภว่าขอหื้อได้เป็นอรหันตาคณ ๑ มาพาย(หน้า)ภริยาบุตรตาบุตรก็ขอหื้อได้เถิงอรหันตา อรหันตี...”^{๑๕}

“...มูลลัทธิพ่อเมืองจ๋วเป็นผู้ริจนาไว้คำชู้ไขฎกัษวรรพุทธศาสนา ๕๐๐๐ พระวัสสา ไปพายหน้าแท้ดีหลี...ปางเมื่ออยู่บ้านชาง^{๑๖} ...”^{๑๗}

“...สักราช ๑๒๒๐ ตัว ปีกดใจ เดือน ๑๐ แรม ๒ ค่ำ วัน ๕ พ่อเมืองจ๋วเป็นลัทธิ เป็นผู้ ริจนาแล้วยามกองงายอยู่บ้านชางเมืองจ๋ววันนั้นแล บ่เคยเขียนลานใต้ตัวบงามลักคาย แลอย่าใครหัวเหอะเจ้าเหยนายเหย...”^{๑๘}

“...ปรมวังสะภิกขุลิขิตตะคำชู้พ่อออกหลวงพ่อเมืองจ๋ว ยามสฐิตยัสำราญยัง ไปฐนา งามวัดป่าลาน^{๑๙} เมืองจ๋ววันนั้นแล...”^{๒๐}

“...สิริรัสสะภิกขุเขียนหื้อทูลหลวงป่าเมืองจ๋วแล ปางเมื่ออยู่นาช้อย^{๒๑} ตอนไชย วันนั้นแล...”^{๒๒}

“...ปรับปรุงณะแล้วยามเตรขึ้นสู่เที่ยงเสมียงเถิงยามทอนแก่ข้าแล อินทปัญญารัสสะ ภิกขุ ลิกขิตตะอิตตโนไขฎกัษกับด้วยทูลวงษินะเมื่อท่านสฐิตยอยู่ในวัดหลวงเมืองจ๋ววันนั้นแล ลิกขิตตะอยู่วัดนาน้อยเวียงจ๋ววันนั้นแล...”^{๒๓}

^{๑๕} วิภังคสูตร วัดนาหลวง ตำบลนาน้อย อำเภอนาน้อย จังหวัดน่าน อักษรธรรมล้านนา พ.ศ.๒๓๙๐

^{๑๖} ปัจจุบันคือบ้านตอนไชย อำเภอนาน้อย จังหวัดน่าน

^{๑๗} วินยปิฎก วัดนาหลวง ตำบลนาน้อย อำเภอนาน้อย จังหวัดน่าน อักษรธรรมล้านนา ม.ป.ป.

^{๑๘} เตมียะ วัดนาหลวง ตำบลนาน้อย อำเภอนาน้อย จังหวัดน่าน อักษรธรรมล้านนา พ.ศ.๒๔๐๑

^{๑๙} ปัจจุบันคือวัดเชียงของ อำเภอนาน้อย จังหวัดน่าน

^{๒๐} มหานิพนธ์สูตร ผูก ๒ วัดนาหลวง ตำบลนาน้อย อำเภอนาน้อย จังหวัดน่าน อักษรธรรมล้านนา ม.ป.ป.

^{๒๑} บ้านนาช้อย ตำบลท่านาว อำเภอกู่เพียง จังหวัดน่าน

^{๒๒} วิสุทธิมัคค์ ผูก ๗ วัดนาหลวง ตำบลนาน้อย อำเภอนาน้อย จังหวัดน่าน อักษรธรรมล้านนา พ.ศ.๒๓๕๗

^{๒๓} สัตตนิบาต ผูก ๕ วัดนาหลวง ตำบลนาน้อย อำเภอนาน้อย จังหวัดน่าน อักษรธรรมล้านนา ม.ป.ป.

“...ปริบฺณณะแล้วยามกลองงายแก่ข้าจึงแล สักราชได้ ๑๒๕๕ ตัว (พ.ศ. ๒๔๓๖) ปีเก่าไล่เดือน ๕ ขึ้น ๘ ค่ำ เมีง ๓ ไทยรวายเส็ดแล ตนน้อยเทพวังแล ปางเมื่ออยู่ปฏิบัติวัดสลา^{๒๗} ดอนแก้วทางเมืองสีสะเกษวันนั้นแล...”^{๒๘}

นอกจากนี้ยังพบว่าท้ายคัมภีร์ใบลานจำนวนหนึ่งของวัดนาหลวง ยังปรากฏชื่อบรรดาศักดิ์ของท้าวขุนต่างๆ ที่มียศ ขุนหมื่น ขุนแสน ในท้องถื่น ซึ่งอาจมีหน้าที่ฝ่ายการศุภอักษร การคลัง หรือมีหน้าที่ปกครองในฐานะแก่บ้าน(ผู้ใหญ่บ้าน) พ่อแคว่น(กำนัน)

“...อหฺ นาม ข้าชื่อว่าแสนธนจักรริกขิตตะโขฎะกับด้วยพระลูกไชยวุฒิวัฒนาเกือ^{๒๙} ด้วยเตชะผู้ข้าทั้งหลายได้แต่ได้เขียนยังธัมมพระพุทเจ้าดวงประเสฎฐ ขอจูง...”^{๓๐}

“...จุฬลัภักพะได้ ๑๒๐๗ ตัว (พ.ศ. ๒๓๘๘) ปีดับไล่ เดือน ๙ ทุติยะ แรม ๘ ค่ำ วันสุกไทยเก่าเม็ด ยามตุตซ้าย ปถมมูลสัทธาแสนนั้พะเป็นเกล้าแลกรียาลูกเฒ่าชู้คนหาได้ยัง...”^{๓๑}

“...สักราชได้ ๑๒๖๑ ตัว (พ.ศ. ๒๔๔๒) ปีกัดไค้ เดือนเกียง ขึ้น ๙ ค่ำพร้าว่าไคว้น ๖ ยามกองงายแก่ข้าแล นามปลสติอินทวิไชยภิกขุริกขิตตะคำชูอาวแสนไชยวงศ์แล...”^{๓๒}

“...จุตะคักภักพะได้ ๑๑๙๖ ตัว (พ.ศ. ๒๓๗๗).... เดือนเจียง ออก ๔ ค่ำ พร้าว่าไคว้นจันทรไทยเมืองหม้า ยามตุตเข้า มูลสัทธาหมื่นพะละวิไชยได้ล้างเขียนยังมหาเวสสันดรชาฎกะกับนี้...”^{๓๓}

“...ปริบฺณณะแล้วแก่ข้าเดือน ๑๒ ขึ้น ๕ ค่ำพร้าว่าไคว้น ๖ สักราชได้ ๑๒๕๑ ตัว (พ.ศ. ๒๔๓๒) ปีดับเปล่า.....ตัวข้าน้อยชื่อว่าแสนหลวงไชยสิทธิอักษรแต่่ม ทุเจ้าพระนายตนใดได้เทศนาที่หื้อพิจารณาไปคุเทอะ ตัวหนังสือข้านี้ก็ดาบ่างมจิมแล...”^{๓๔}

^{๒๗} วัดสลา ตำบลสถาน อำเภอนาน้อย จังหวัดน่าน

^{๒๘} จันทชาติ วัดสถาน ตำบลสถาน อำเภอนาน้อย จังหวัดน่าน อักษรธรรมล้านนา พ.ศ. ๒๔๖๖

^{๒๙} วัดนาเกลือ ตำบลเชียงของ อำเภอนาน้อย จังหวัดน่าน

^{๓๐} ไม่ปรากฏชื่อเรื่อง วัดนาหลวง ตำบลน่านน้อย อำเภอนาน้อย จังหวัดน่าน ม.ป.ป.

^{๓๑} กัมมวาจา วัดนาหลวง ตำบลน่านน้อย อำเภอนาน้อย จังหวัดน่าน อักษรธรรมล้านนา พ.ศ. ๒๓๘๘

^{๓๒} อภิธัมมาปิฎกะ วัดนาหลวง ตำบลน่านน้อย อำเภอนาน้อย จังหวัดน่าน อักษรธรรมล้านนา พ.ศ. ๒๔๒๒

^{๓๓} เวสสันดรชาฎะ วัดนาหลวง ตำบลน่านน้อย อำเภอนาน้อย จังหวัดน่าน อักษรธรรมล้านนา พ.ศ. ๒๓๗๗

^{๓๔} นันทสิงหปรณ วัดนาหลวง ตำบลน่านน้อย อำเภอนาน้อย จังหวัดน่าน อักษรธรรมล้านนา พ.ศ. ๒๔๓๒

นอกจากนี้ยังพบว่ามีพระภิกษุซึ่งเดินทางจากเมืองแพร่ เข้ามาพำนักศึกษาที่วัดนาหลวง เนื่องจากวัดนี้ในอดีตเป็นสำนักเรียนภาษาบาลีสายกัจจายนะไวยการณ จากการสำรวจคัมภีร์ใบลานได้พบคัมภีร์ที่เกี่ยวข้องเนื่องด้วยการเรียนภาษาบาลีอยู่จำนวนมาก เช่น ธรรมปาฐะ นิโสโร ไวยาหารต่างๆ กอปรกับมีรูปปั้นของพระมหากัจจายนะเถระประดิษฐานอยู่ในพระอุโบสถหลังเล็กข้างพระวิหาร จึงสะท้อนให้เห็นว่าในสมัยก่อนมีการเดินทางไปศึกษากับครูบาอาจารย์ที่ตนรับรู้ว่ามีองค์ความรู้ที่ตนสนใจและจึงไปฝากตัวเป็นศิษย์เรียนด้วย เป็นการติดต่อสัมพันธ์กันระหว่างหัวเมืองต่างๆ ผ่านระบบการศึกษาของพระสงฆ์ในอดีตของล้านนา เช่น พ.ศ.๒๓๖๔ พระธรรมสร วัดนาราบ เดินทางไปเรียนกับครูบาวัดพระธาตุไฮสร้อย^{๓๕} เมืองลอง (ลำปาง) และ พ.ศ.๒๓๘๒ พระอระ วัดจอมแจ้ง เมืองนครแพร่ เดินทางมาเรียนกับครูบาวัดหลวงเมืองงั่ว

“...จุฬาลักราชได้ ๑๒๐๑ ตัว (พ.ศ.๒๓๘๒) ปีกัดไค้ สระเด็จเข้ามาอุตุระดูเดือน ๑๑ ออก ๘ คำ พร่ำว่าไค้วัน ๗ แล อระภิกษุเมืองแพลริกขิตตะปางเมื่อสถิตยสำราญในวัดหลวงเมืองงั่ว กับทเจ้าหลวงวันนั้นแล...”^{๓๖}

“...เสด็จแล้วยามกองแลงแก่ข้าแล โสภติแลนายเฮย อระภิกษุเมืองแพลจอมแจ้งแก้วริกขิตตะโขงกะพุทธศาสนา ๕๐๐๐ วัสสาแล จุฬาลักราชได้ ๑๒๐๑ (พ.ศ.๒๓๘๒) ตัว ปีกัดไค้เสด็จเข้ามาในคิมหระดู เดือน ๑๒ ออก ๖ คำ พร่ำว่าไค้วัน ๕ แก่ข้าแต่...”^{๓๗}

อีกประการหนึ่งที่น่าสนใจจากการลงพื้นที่สำรวจใบลานของวัดสันทะ ตำบลสันทะ อำเภอนาน้อย จังหวัดน่าน พบว่าอาณาบริเวณตำบลสันทะและตำบลบัวใหญ่ เดิมมีชื่อว่า เมืองหลม ตั้งอยู่ในเขตที่ราบลุ่มน้ำหลม ต้นน้ำเกิดจากเทือกเขา ในเขตอุทยานแห่งชาติขุนสถาน ตำบลสันทะ ไหลผ่านตำบลสันทะและตำบลบัวใหญ่ไปบรรจบกับลำน้ำแห่งที่บ้านสบหลม เขตพื้นที่ตำบลบัวใหญ่ อำเภอนาน้อย ซึ่งชื่อเมืองหลมนี้นปรากฏในเอกสารพื้นเมืองน่าน^{๓๘} ฉบับวัดม่วงตีด อำเภอมือง จังหวัดน่าน “...เมืองงั่วชัย ๒,๐๐๐ เมืองงั่วชวา ๒,๐๐๐ เมืองหลม ๑,๐๐๐ เมืองลี ๑,๐๐๐ ช้าว...” และข้อความท้ายใบลานของวัดสันทะก็ระบุชื่อเมืองหลมไว้อย่างชัดเจนและตั้งอยู่บริเวณน่านได้

^{๓๕} ภูเดช แสนสา, ประวัติศาสตร์เมืองลอง หัวเมืองบริวารในล้านนาประเทศ, (เชียงใหม่ : นพบุรีการพิมพ์, ๒๕๕๔), หน้า ๑๔๐.

^{๓๖} มหาวงศ์ ภู ๖ วัดนาหลวง ตำบลน่านน้อย อำเภอนาน้อย จังหวัดน่าน อักษรธรรมล้านนา พ.ศ.๒๓๘๒

^{๓๗} มหาวงศ์ ภู ๑๕ วัดนาหลวง ตำบลน่านน้อย อำเภอนาน้อย จังหวัดน่าน อักษรธรรมล้านนา พ.ศ.๒๓๘๒

^{๓๘} ชับนะ ปันเงิน บรรณารักษ์, พื้นเมืองน่าน, สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, เอกสารใบลาน, อักษรธรรมล้านนา, จ.ศ.๑๒๖๐, รหัสไมโครฟิล์มหมายเลข ๘๒.๑๐๘.๐๙.๐๔๙-๐๕๐.

นอกจากนี้ยังพบบันทึกทำยัคม็กริโบลานวัดสันทะ ปรากฏชื่อผู้นำท้องถิ่นยศแสน ซึ่งบางตำแหน่งอาจมีหน้าที่รักษาคลังพัสดุและฉางข้าวหลวง^{๔๔}

“...ปีเปิกยี่เดือนสิบลง ๓ คำ พร่ำว่าไต้หวัน ๔ ไทยรวายสัน...ธัมมเทศนาอันนี้ผู้ข้าชื่อว่าแสนอินทรักษาเป็นผู้รักขิตตะแล....ตัวข้าแสนอินทรักษาเป็นเกล้าพร้อมทั้งด้วยพระปิตตะแล พระมาดาลูกเมียพี่น้องชู้คนเป็นมูลสัทธิสาสร้างไว้คำฐาสนาพระโคตมะเจ้าตราบต่อทำโปรฎะ โบลานแล...”^{๔๕}

“...สระเต็จแล้วยามกองงายวัน ๖ เดือน ๕ ขึ้น ๑๐ คำพอสอ ๒๔๖๙ แสนสิวิไชยเขียนแต่มีไว้คำฐาสนาพระโคตมะเจ้า...”^{๔๖}

“...จุฬสักราชได้ ๑๒๒๕ ตัว (พ.ศ.๒๔๐๖) ปีเก่าไค้เดือน ๑๑ แรม ๑๔ คำวัน ๖ ก็ปริปุณณะแล้วแกข้ายามแตรคำ แสนพรหมลิกขิตตะคำชูครูบาหลวงคำวัดสบหลมนั้นแล โสภติหยั่งเหมงแลเจ้าเหย แสนพรหมอยู่บ้านนาไค้ได้บุญจิมครูบา พออย่าไคร่หัวตัวหนังสือข้าน้อย จิมเทอะ เหมือนไก่อ๊ะแกแล...”^{๔๗}

กล่าวถึงความสำคัญของเมืองหลมหรือตำบลสันทะในปัจจุบัน การเดินทางเข้าสู่อำเภอนาน้อยสามารถใช้เส้นทางสายบ้านห้วยแก๊ด อำเภอร่องกวาง จังหวัดแพร่ ผ่านบ้านแสนสุข บ้านขุนสถาน บ้านสันทะ ตำบลสันทะ และเข้าสู่อำเภอนาน้อย ระยะทางประมาณ ๕๕ กิโลเมตร เส้นทางเป็นภูเขาชันมากและแคบ ขาขึ้นก็จะขึ้นตลอดและเช่นเดียวกับขาลง มีดอยแปเมืองเป็นเส้นแบ่งเขตระหว่างตำบลสันทะ อำเภอนาน้อย กับตำบลไผ่โทน อำเภอร่องกวาง จังหวัดแพร่ เป็นส่วนหนึ่งของเทือกเขาฝิปันน้ำตะวันออก ทอดยาวในแนวเหนือ-ใต้ ทั้งยังเป็นแหล่งต้นน้ำลำธารที่สำคัญของอำเภอนาน้อยอีกด้วย^{๔๘} ถัดจากเมืองงั่วลงไปทางด้านทิศใต้ก็คือเมืองหิน ในตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่เป็นหลักฐานที่ยืนยันว่าเมืองหินเป็นเมืองเก่าแก่ที่มีมาก่อนปี พ.ศ.๒๐๒๙ แล้ว ในตำนานกล่าวว่าในปี จ.ศ.๘๔๘ หรือตรงกับปี พ.ศ.๒๐๒๙ สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถแห่งกรุงศรีอยุธยาได้ส่งกองทัพมายึดเมืองก๊ีบ (ยังไม่ทราบที่ตั้งแน่ชัด) และเมืองหินซึ่งเป็นบริวารของเมืองน่านไว้ได้ ในขณะนั้นเมืองน่านมีฐานะเป็นเมืองขึ้นของเชียงใหม่ เมื่อพระเจ้าติโลกราชแห่งเชียงใหม่ทรงทราบ จึงได้ยกทัพมาช่วย แต่มาไม่ถึงก็ต้องยกทัพกลับ

^{๔๔} รัตนพร เศรษฐกุล. (๒๕๔๐). “ประวัติศาสตร์สังคมเมืองน่านก่อนการปฏิรูปการปกครอง พ.ศ. ๒๔๔๒,” ใน สืบสานอดีตอันรุ่งเรืองของเมืองน่านฯ หน้า ๖๒.

^{๔๕} ไม่ปรากฏชื่อเรื่อง วัดสันทะ ตำบลสันทะ อำเภอนาน้อย จังหวัดน่าน ม.ป.ป.

^{๔๖} วินัย วัดสันทะ ตำบลสันทะ อำเภอนาน้อย จังหวัดน่าน อักษรธรรมล้านนา พ.ศ.๒๔๖๙

^{๔๗} กัมมวาจา วัดสันทะ ตำบลสันทะ อำเภอนาน้อย จังหวัดน่าน อักษรธรรมล้านนา พ.ศ.๒๔๐๖

^{๔๘} สรุปความจาก ยุทธพร นาคสุข, การศึกษาและปริวรรตจารึก : จารึกพบที่อำเภอนาน้อยและอำเภอนาหมื่น จังหวัดน่าน, (กรุงเทพฯ : ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน), ๒๕๕๑), หน้า ๒๓, ๒๔.

เพราะกองทัพกรุงศรีอยุธยาได้กวาดต้อนเอาผู้คนจากเมืองก๊บบและเมืองหินไปเสียก่อน ทั้งยังฆ่าเจ้าเมืองของทั้งสองเมืองตายอีกด้วย ดังความว่า^{๔๙}

“...ปีรวายสง่า สกราช ๘๔๘ ตัว ชาวใต้เอาพลเล็ก(ศึก)มาเมืองก๊บบมาเมืองหิน ลูกพันนาเมืองน่าน ชาวใต้ได้ฆ่า(ฆ่า)หมื่นก๊บบหมื่นหินตาย พระเป็นเจ้าติโลกราชเสด็จยาตราไปเถิงแม่ทรา ขุนเมืองน่านที่อหมื่นหนังสือมาไหว้พระเป็นเจ้าว่า เลิกถอยแล้ว พระเป็นเจ้าลวดคืบมาเมืองเชียงใหม่ในปีรวายสง่านั้น...”^{๕๐}

ข้อมูลใหม่ที่ได้จากการสำรวจคัมภีร์ใบลานวัดสถาน ตำบลสถาน อำเภอนาน้อย จังหวัดน่าน ก็พบว่าเขตแดนของเมืองจั่วและเมืองหินอยู่ระหว่างบ้านศาลา หมู่ที่ ๑ และบ้านสถาน หมู่ที่ ๒ ในปัจจุบัน ซึ่งบันทึกท้ายคัมภีร์ใบลานมักจะกล่าวเสมอว่าตรงนี้เป็นด่านใต้เมืองจั่ว(ศรีสะเกษ) หัวเมืองหิน

“...ปรับปรุงแล้วยามกลองงายแก่ข้าจึงแล สักราชได้ ๑๒๕๕ ตัว (พ.ศ.๒๔๓๖) ปีเก่าไล่ เดือน ๕ ขึ้น ๘ ค่ำ เม็ง ๓ ไทยรวายเล็ดแล ตนน้อยเทพวังแล ปางเมื่ออยู่ปฏิบัติวัดศาลาดอนแก้วทางเมืองสี่สะเกษวันนั้นแล...”^{๕๑}

“...จุฬาสักราชได้ ๑๒๓๕ ตัว (พ.ศ.๒๔๑๖) ปีเก่าเร้า เข้ามาในเดือน ๑๑ แรมขึ้น ๑๑ ค่ำ พร่ำว่าไฉน ๒ ยามซ้ายแก่ข้าแล...นามสังฆะปัญญัตถ์ว่าอริยะภิกขุแล ปางเมื่อเป็นขุนนาง อุปฐากครูบาคำวัดเปาววันนั้นแลหนองบัวหัวเมืองหินต้นม่อนป่าลานวันนั้นแล”^{๕๒}

“...ปรับปรุงแล้วยามเที่ยงเดือนยี่ออก ๑๐ ค่ำเม็งวัน ๔ แล คำภีระภิกษุริกขิตตะโชฎะพุทธศาสนาพระโคตมเจ้า...ปางเมื่ออยู่เมตตาวัดเขยยสุฐานหัวเมืองหินแล...”^{๕๓}

“...ปาฬิจุลวักค์ผูก ๘ แล.....อโนสามเณรสังฆะภิกขุ แต่มปางเมื่ออยู่วัดด่านใต้เมืองจั่ววันนั้นแล...”^{๕๔}

^{๔๙} ยุทธพร นาคสุข, การศึกษาและปริวรรตจารึก : จารึกพบที่อำเภอนาน้อยและอำเภอนาหมื่น จังหวัดน่าน, (กรุงเทพฯ : ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน), ๒๕๕๑), หน้า ๓๖.

^{๕๐} ด่านานพื้นเมืองเชียงใหม่ ฉบับ ๗๐๐ ปี. (เชียงใหม่ : ศูนย์วัฒนธรรมจังหวัดเชียงใหม่และศูนย์ศิลปวัฒนธรรม สถาบันราชภัฏเชียงใหม่, ๒๕๓๘), หน้า ๘๓.

^{๕๑} จันทมาต ผูก ๔ วัดสถาน ตำบลสถาน อำเภอนาน้อย จังหวัดน่าน พ.ศ.๒๔๒๖

^{๕๒} นันทเสน ผูก ๖ วัดสถาน ตำบลสถาน อำเภอนาน้อย จังหวัดน่าน พ.ศ.๒๔๑๖

^{๕๓} ทนไชยเสฏฐี ผูก ๕ วัดสถาน ตำบลสถาน อำเภอนาน้อย จังหวัดน่าน พ.ศ.๒๔๑๗

^{๕๔} วัดสถาน ตำบลสถาน อำเภอนาน้อย จังหวัดน่าน ม.ป.ป.

“...ปรับปรุงแล้วยามเที่ยงแล นามบัญญัติคำภีระภิกษุภิกษิตตะโชฎกัฏฐะพรพุทธศาสนา
ปางเมื่ออยู่เมตตาสัทธาวัตรชัยสถาน**หัวเมืองหินด่าน** เพ็นใส่ชื่อไว้แต่เก่าว่าวัดบ้านเปาชื่อ
บ่เลา ข้าจึงใส่ใหม่ว่าชัยสถานแล...”^{๕๕}

“...จันทยภิกษุภิกษิตตะปางเมื่ออยู่สถิตยสำราญในอารามวัดไชยสถาน**แก้วกว้างแคว่น**
เมืองหินเป็นแผ่นดินเมืองน่านค่านไต้้นนทปฐิสรินครเมืองน่านวันนั้นแลเจ้าเหย ...จุฬศักราชได้
๑๓๐๗ ตัว ปีดับเจ้า ไทกดลัน เดือนี่แรม ๔ ค่ำ พร่ำว่าไต้วัน ๖ พุทธศักราช ๒๔๘๘ ตัว...”^{๕๖}

สอดคล้องกับเอกสารประวัติวัดบ่อแก้ว^{๕๗} กล่าวถึงเนื้อหาในคำโอกาสเวนทานอาราธนาพระแก้ว
พระพุทธรูปศักดิ์สิทธิ์ประจำอำเภอนาหมื่น เมื่อจะนำออกมาสร้างน้ำ ในเนื้อหากล่าวถึงเทวดาอารักษ์
ประจำเมือง คือเจ้าหลวงราชคฤห์ เจ้าพ่อเขาแสง เขาเผือก เขาแก้ว และอารักษ์ประตูเมืองทั้งสอง คือ
ประตูไชยสถานด้านเหนือและประตูศิลามงคลด้านใต้ และบันทึกท้ายคัมภีร์ใบลานเรื่องช้างโพรนางผมหม
จารโดยธนะวงศ์ภิกษุ เมื่อจุลศักราช ๑๒๔๕ ตัว (พ.ศ.๒๔๒๖) ได้กล่าวถึงการบูรณะปฏิสังขรณ์พระธาตุ
วัดบ่อแก้ว หลังจากลมพายุพัดยอดพระธาตุจนคดเอียงไป โดยมีครูบาเจ้าอุปละวัดบ่อแก้ว ครูบาเจ้าอรรถ
รัสสะวัดพง คณะสงฆ์ฝ่ายฆราวาสมีพระญาพรหมปัญญาพ่อเมืองหิน พระญาคันธะและท้าวขุนในเมืองหิน
ทุกคน พร้อมด้วยคณะศรัทธาวัตรศาลานับลงมาทุกวัดได้ช่วยกันบูรณะซ่อมแซมปิดทองคำเปลว บูรณะใช้
เวลาอยู่ ๒ เดือนจึงแล้วเสร็จ จากหลักฐานดังกล่าวแสดงให้เห็นว่าอาณาเขตของเมืองหินนั้นเริ่มนับตั้งแต่
เขตบ้านศาลาเป็นต้นมา และบันทึกท้ายคัมภีร์ใบลานวัดสถานจำนวนหนึ่งก็ได้บันทึกชื่อของพระสงฆ์ระดับ
เจ้าอาวาสที่อยู่ต่างวัดพร้อมกับชื่อเมืองหินอีกเช่นกัน

“...สุทธภิกษุภิบัติเวฬุรามลิกขิตตัญญัตติภิกษุมวาจาอุปัถัมภกะเจตนาแห่งครูบาเจ้าจริยะ
รามาธิปัตติวัดบ้านเปา.....ปลางเมื่อสถิตต์เมตตาสัทธาบ้านบง”^{๕๘} โง่งบ้านหลายฝ่ายทักขิมะทิสสะ
ชนันนัทรฐูที่นั่นวันนั้นแล...”^{๕๙}

“...จุฬศักราช ๑๑๙๔ ตัว (พ.ศ.๒๓๗๕) ปีมะโรงฉนำกัมโพชขอมภิสายเข้ามาในวัส
สถานฤต ตุสรวานมาสสุขขปักชนวมี่ครุวาฟโง่งไทยภาสาวาปีเต่าลี เดือน ๑๑ ออก ๙ ค่ำ เม็ง
วัน ๑ ไทย ดับไต้.....ญาณภิกษุภิกษิตตะด้วยตนยามเมื่อสถิตยเมตตาวัดบ้านบงบ้านหลาย
แก้วเมืองหินวัน นั้นแล...”^{๖๐}

^{๕๕} ขัตติวงศ์ ผูก ๒ วัดสถาน ตำบลสถาน อำเภอนาน้อย จังหวัดน่าน อักษรธรรมล้านนา พ.ศ.๒๔๑๗

^{๕๖} สุทธนู ผูก ๓ วัดสถาน ตำบลสถาน อำเภอนาน้อย จังหวัดน่าน อักษรธรรมล้านนา พ.ศ.๒๔๘๘

^{๕๗} เรียบเรียงโดย คุณสุรียณ ธิเชียว บ้านนาหวาย อำเภอนาหมื่น จังหวัดน่าน

^{๕๘} บ้านบง หมู่ที่ ๔ ตำบลสถาน อำเภอนาน้อย จังหวัดน่าน

^{๕๙} กัมมวาจา วัดสถาน ตำบลสถาน อำเภอนาน้อย จังหวัดน่าน อักษรธรรมล้านนา ม.ป.ป.

^{๖๐} ไม่ปรากฏชื่อเรื่อง วัดสถาน ตำบลสถาน อำเภอนาน้อย จังหวัดน่าน อักษรธรรมล้านนา พ.ศ.๒๓๗๕

เมืองจ๋วและเมืองหินเป็นเมืองที่อยู่ติดกันและมีความสำคัญในฐานะเส้นทางผ่านหรือเส้นทางติดต่อ
กับกรุงเทพมหานคร ดังปรากฏความในนิราศเมืองหลวงพระบางและรายงานปราบเงี้ยว เมื่อ พ.ศ.๒๔๒๘
มีเนื้อหากล่าวถึงการเดินทางจากกรุงเทพฯ ขึ้นไปยังเมืองหลวงพระบาง ระหว่างการเดินทางผู้แต่งนิราศ
ได้บรรยายถึงเหตุการณ์เมื่อกองทัพเดินทางผ่านเมืองหินและเมืองศรีสะเกษ(เมืองจ๋ว) ไว้เช่นกัน ความว่า

ครั้งรุ่งออกนอกทุ่งเดินมุ่งหมาย	เห็นเรือนรายระยะเนืองเรียกเมืองหิน
นามพระยาที่รักษาเขตบุรินทร์	เป็นเจ้าถิ่นที่นั่นพรหมปัญญา
แต่งทำเนียบเรียบร้อยเขาคอยรับ	ดูคับคับโรงเรือนเขื่อนเคหา
มีพื้นตองกองกลาดดาซดา	ทั้งน้ำท่าตักเทียบไว้เรียบเรียง
มากอยฟังนั่งล้อมอยู่พร้อมพรั่ง	ระแวดระวังนั่งกรับสดับเสียง
ท่านแจกปันรางวัลของผู้ครองเวียง	ที่ร้องเรียงได้ทั่วทุกตัวคน
ภูมิสถานบ้านตำบลมีล้นหลาม	ตั้งเขตคามคั่งคั่งดูสลับสน
ประมาณร้อยห้าสิบหลังทั้งตำบล	อุดมผลไม้ออกเป็นดอกดวง
แล้วเดินพลดลเมืองศรีสะเกษ	ผู้รั้งเขตเมืองนี้เล่าเรียกเจ้าหลวง
เข้าพักพลยลนิคมตามกระทรวง	มิได้ล่องเลยสถานทุกบ้านเมือง ^{๖๑}

และในบางครั้งเมืองจ๋วเมืองหินยังเป็นที่พำนักของเจ้านายเมืองน่านระหว่างการเดินทางกลับจาก
กรุงเทพมหานครเช่นกัน ดังความในพื้นเมืองน่าน กล่าวว่า

“...สกราช ๑๑๕๐ ตัว ปีเป็กสัน เดือน ๙ แรม ๑๓ ค่ำวันนั้น เจ้าอัครวรปัญญาได้ลง
ไปพิทูลมหาราชเจ้าเมืองใต้ก็ได้ปลงทานให้อัครวรปัญญา ให้อัครวรปัญญาได้เป็นพระภูมามีฉนั้นแล้ว
ก็พิทอว้ายจากเมืองใต้ขึ้นมารอดเมืองจ๋ว เดือนยี่ ออก ๙ ค่ำวันนั้น ยังอยู่เมืองจ๋วที่นั่นแล เจ้านาย
แลขุนทั้งหลายก็ลงไปต้อนรับเอาท่านขึ้นมารอดเมืองน่าน เดือนยี่ แรม ๖ ค่ำ...”^{๖๒}

^{๖๑} ทวยหาญรักษา (เพิ่ม), นายร้อยเอกหลวง. นิราศเมืองหลวงพระบางและรายงานปราบเงี้ยว. พระนคร : โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, ๒๔๖๙.
หน้า ๑๒๒.

^{๖๒} สรัสวดี อ๋องสกุล. ประวัติเมืองน่าน ฉบับวัดพระเกิด, กรุงเทพฯ : อมรินทร์, ๒๕๓๙, หน้า ๓๒.

และข้อมูลสำคัญอีกประการหนึ่งที่ได้จากการสำรวจคัมภีร์ใบลานวัดสถาน ทำให้ทราบว่าในสมัยก่อนนั้นมีการเดินทางไปซื้อใบลานเปล่าที่กรุงเทพมหานครหรือเมืองอยุธยาได้ เพื่อนำมาจารและสร้างเป็นคัมภีร์ ดังปรากฏหลักฐานว่ามีการเดินทางไปซื้อจริงพร้อมทั้งมีการระบุจำนวนวันในการเดินทางด้วย

“...สระเต็แล้วยามกองแลงแก่ข้าแลเจ้าที่ไหวเหย ข้าแต่ัมปางเมื่ออยู่ปฏิบัติอารามกับด้วยครูบาวัดบ้านเปาไปเอาลานเมืองหล่มกล้าได้ที่แคว้น...ข้างต่ออยุธยาขอนาบุญรักษาที่พระจิม...”^{๖๓}

“...นามสังขปัญญัตติคำภีระภิกขุแต่ัมปางเมื่อ...วัดบ้านเปลาว้นนั้นแล ไปสู่ใบลานอันนี้หมายมีสารุหลวงเจ้าธนิยะเป็นเกล้าได้ขวรลูกสิกข์ไปเอาแต่เมืองอาโยธยาด่านใต้พุนมาไว้หื้อเป็นตรา ผีว่าจักจากาวทางมานานได้ ๑๐๕ วันจึงถึงเมืองน่านแก้วกว้าง...”^{๖๔}

ทั้งนี้สำหรับการเดินทางระหว่างหัวเมืองของพระสงฆ์นั้น ยังไม่ปรากฏหลักฐานหนังสือขะลังหมายอนุญาต สันนิษฐานว่าสำหรับพระสงฆ์อาจจะใช้หนังสือจากเทภิบรรพชาอุปสมบท(หนังสือสุทธิ)แทน แต่สำหรับคนธรรมดาสามัญหรือพ่อค่านั้น จะต้องมืหนังสือขะลังหมายอนุญาตในการเดินทาง หากเดินทางไปต่างเมืองโดยไม่มี “ขะลังหมายอนุญาต” แล้วไปอยู่บ้านใดนายบ้านต้องรายงานต่อเจ้าสนามหลวงให้ทราบแล้วส่งหนังสือไปแจ้งแก่เมืองนั้นๆ ดังความในกฎหมายอาณัติจักรหลักคำ พ.ศ.๒๓๘๗ เจ้านายและท้าวขุนของเมืองต่างๆ ได้มาร่วมกันพิจารณาออกกฎหมายเพื่อแก้ไขปัญหาไพร่และทาสหลบหนีออกจากเมืองของตนไปอยู่เมืองอื่น

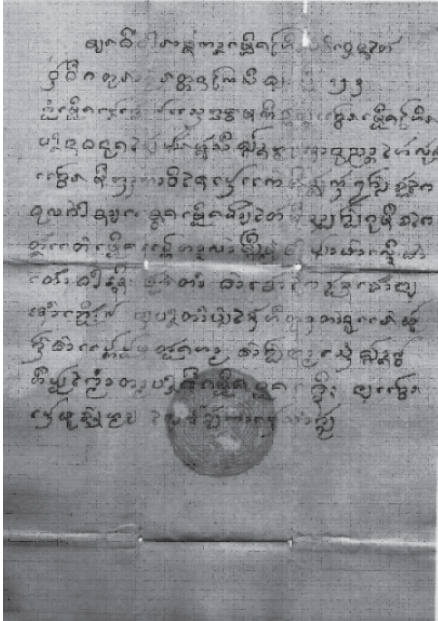
“...ดังข้าราชการข้าท้องข้างอ่างเมืองไปมาค้าขายถึงกัน หื้อมีขะลังบอกจำนวนคนและสิ่งของข้างม้าจ้วควายไปถึงกันตามมากตามน้อย ถ้าแลบมีขะลังหื้อจับยับเอาเป็นผิด แล้วหื้อมีหนังสือบอกไปมาหากัน คั้นว่าจ้วบมีต่าง ข้างบมีจำลอง คนเดินทางบมีหนังสือ แม้นไปสำนักอาไสร อยู่บ้านช่องตำบลใดให้นายบ้านจับตัวส่งไปสนาม ถ้านายบ้านเบียดบังไว้ บ่บ่งไซไหว้สาให้อ่านายบ้านเป็นโทษ คั้นขุนสนามได้รู้แล้วหื้อไล่เสี่ยงดูรู้จักว่าเป็นคนเมืองใดให้มืหนังสือบอกไปเมืองนั้นธาแล คั้นมีหนังสือขะลังแล้วก็ได้ชื่อว่าไปมาตามสะดวก...”^{๖๕}

^{๖๓} ตำนานพระเจ้าเลียบโลก ผูก ๒ วัดสถาน ตำบลสถาน อำเภอนาน้อย จังหวัดน่าน พ.ศ.๒๓๐๒

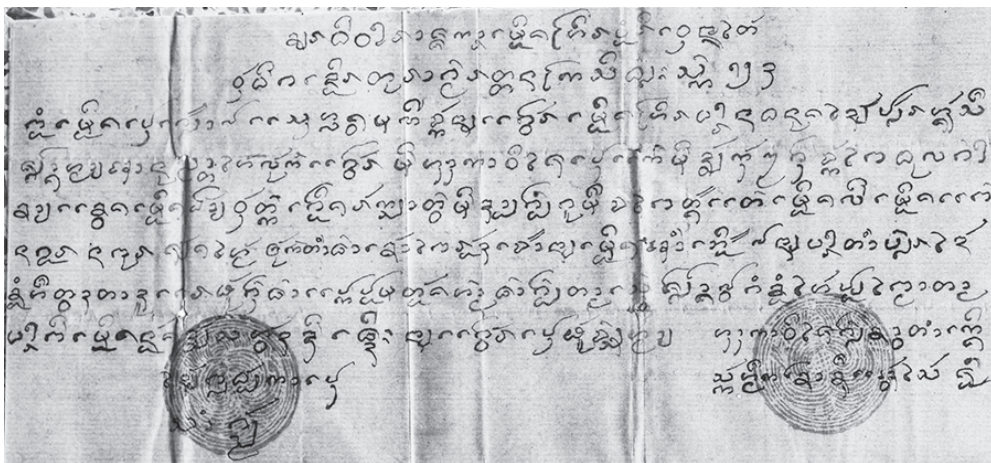
^{๖๔} ปาฬจุลวักค์ ผูก ๑๑ วัดสถาน ตำบลสถาน อำเภอนาน้อย จังหวัดน่าน อักษรธรรมล้านนา ม.ป.ป.

^{๖๕} สรัสวดี อ๋องสกุล ประวัติและจัดทำ. **หลักฐานประวัติศาสตร์ล้านนาจากเอกสารคัมภีร์ใบลานและพบบนสิ่งสา** : โครงการปริวรรตคัมภีร์ใบลานและพบบนสิ่งสาจากอักษรธรรมล้านนาเป็นอักษรไทยกลาง. เชียงใหม่ : สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๓๖. หน้า ๘๘

ทั้งนี้ได้พบหลักฐานหนังสือชะलगที่ออกโดยพ่อเมืองและนายแคว่นของเมืองหิินให้กับนายขนาน กาวีไชยลูกแคว่นพร้อมด้วยผู้ติดตามรวมเป็น ๗ คนที่จะไปค้าขายยังต่างเมือง จำนวน ๒ ฉบับ ดังนี้

“เขียนชื่อว่าราชการเมืองหิินบริเวณน่านใต้ วันที่ ๘ ตุลาคม รัตนโกสินทรศก ๑๒๓ (พ.ศ.๒๔๔๘) พ่อเมืองเป็นเกล้าแลแสนหลวงมณีจักรนายแคว่นเมืองหิินบ้านนาอะนงได้ปัน^{๖๖} หนังสือชะलगหมายอนุญาตให้ลูกแคว่น มีหนาน กาวีไชยเป็นแกมีด้วยกัน ๗ คน จักไปธูระค้าขายแขวงเมือง ฝ่ายได้มีตาบคบคู่มือ จะไปตั้งแต่เมืองแฝก หาดล่า ชลิม ท่าปลา ผาเลือด ผาเต่า ท่าอิด^{๖๗} ทุกคำถ้าเข้าไปรอดเจ้านาย อำเภอลนายบ้านตำบลใดหื้อตรวจตราดูแลผู้คน ถ้าแปลกปลอมต้องห้าม ถ้าครบตามเส้นชะलगแล้วหื้อปล่อยไปมาตาม บ้านพี่เมืองน้องเถิด นายแคว่นเป็นผู้จดหมาย ได้ประทับกา (ตรา)เป็นสำคัญ”

“เขียนชื่อว่าราชการเมืองหิินบริเวณน่านใต้ วันที่ ๘ เดือนตุลาคม รัตนโกสินทรศก ๑๒๓ (พ.ศ.๒๔๔๘) พ่อเมืองเป็นเกล้าแลแสนหลวงมณีจักรนายแคว่นเมืองหิินบ้านนาอะนงได้ปัน หนังสือชะलगหมายอนุญาตให้ลูกแคว่น มีหนาน กาวีไชยเป็นแกมีด้วยกัน ๗ คน จักไปธูระค้าขาย แขวงเมืองฝ่ายวันตก เครื่องรักษาตัวมีตาบคบคู่มือจะไปตั้งแต่เมืองลี เมืองแพ่นคอร นพูน(ลำพูน)

^{๖๖} มอบ, ให้

^{๖๗} ปัจจุบันหมู่บ้านเหล่านี้อยู่ในพื้นที่ อำเภอลำปำ และอำเภอเมือง จังหวัดอุดรดิคัล

เชียงใหม่ ทุกคำถ้าเข้าไปรอดเจ้านายเมืองอำเภอแลนายนบ้านตำบลใด ขอให้ตรวจตรา
ดูแลผู้คน ถ้าแปลกปลอมต้องห้าม ถ้าครบตามเส้นชะ ลางแล้วก็ขอให้ปล่อยไปมา
ตามบ้านพี่เมืองน้องด้วยสวัสดิเถิด นายแคว้นเป็นผู้จดหมาย ได้ประทับกา(ตรา)
เป็นสำคัญ...หนานกาวิไชยคนขาวดำเกิงลักหมึก ๒ ขาขึ้นแควใส่ข้อ”^{๖๘}

น่าสังเกตว่าหนังสือหมายอนุญาตทั้งสองฉบับได้ระบุวันเดือนปีที่อนุญาตตรงกัน และที่สำคัญ
ได้ระบุแขวงเมืองหรือเส้นทางที่จะผ่านซึ่งอยู่คนละทิศกัน เป็นไปได้ว่าหนานกาวิไชยคนนี้ต้องการที่จะ
เดินทางไปเมืองฝั่กก่อน เมื่อเสร็จธุระแล้วจึงเดินทางต่อไปยังเมืองแพร์ ตลอดจนถึงเมืองเชียงใหม่ อีก
ประการหนึ่งการที่หนังสือหมายอนุญาตฉบับที่สองได้ประทับตราไว้ทั้งสองข้างและระบุพรรณานี้
ของบุคคลไว้ด้วยนั้น อาจเป็นการเน้นถึงสำคัญของเมืองที่จะผ่านซึ่งเป็นเมืองใหญ่และมีด่านตรวจที่
จะต้องผ่านอีกจำนวนมาก

จากที่กล่าวมาทั้งหมดผู้เขียนต้องการชี้ให้เห็นถึงความสำคัญของเอกสารท้องถิ่นดังเช่น คัมภีร์
ใบลาน พับสา จารึก หรือบันทึกต่างๆ ซึ่งนอกจากจะบันทึกไว้ซึ่งพระธรรมคำสอน ภูมิปัญญา องค์ความรู้
ด้านล้านนาคดีต่างๆ แล้ว ยังนับว่ามีคุณประโยชน์ในด้านอาณานิคมศึกษา ภาษา อักษร ประวัติศาสตร์
ท้องถิ่น ชุมชน บ้านเมือง เชื่อแน่ว่าหากมีการศึกษาและสำรวจเอกสารดังกล่าวอย่างจริงจัง จะสามารถ
เชื่อมต่อและเติมเต็มเรื่องราวประวัติศาสตร์ล้านนาที่ขาดหายไปได้อย่างแน่นอน สุดท้ายนี้หวังเป็นอย่างยิ่ง
ว่าภาษาและอักษรล้านนาจะยังคงมีลมหายใจสืบต่อไป

^{๖๘} ผู้เขียนขอขอบพระคุณคุณสุริยน ธิเชียว บ้านนาห้วย อำเภอนาหมื่น เป็นอย่างสูง ที่กรุณามอบเอกสารอัดสำเนาหนังสือชะลอมหมายอนุญาตนี้
ให้เผยแพร่ ต้นฉบับเดิมเก็บรักษาไว้ที่บ้านพ่ออินทร์แปลง แก้วกายา บ้านไก่เถื่อน ตำบลบ่อแก้ว อำเภอนาหมื่น จังหวัดน่าน ทำให้ข้อมูลที่ใช้
ในการเรียบเรียงครั้งนี้มีความถูกต้องสมบูรณ์มากยิ่งขึ้น

บรรณานุกรม

คัมภีร์ใบลานและพับสา

คัมภีร์ใบลานวัดนาหลวง ตำบลน่าน้อย อำเภอพาน จังหวัดน่าน.

คัมภีร์ใบลานวัดสถาน ตำบลสถาน อำเภอพาน จังหวัดน่าน.

คัมภีร์ใบลานวัดสันทะ ตำบลสันทะ อำเภอพาน จังหวัดน่าน.

เอกสารพับสาเรื่องพื้นเมืองงั่ว ต้นฉบับของพระอธิการจักรพันธ์ อาภานนโท เจ้าอาวาสวัดนาหลวง
ตำบลน่าน้อย อำเภอพาน จังหวัดน่าน.

หนังสือทั่วไป

ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ ฉบับ ๗๐๐ ปี. เชียงใหม่ : ศูนย์วัฒนธรรมจังหวัดเชียงใหม่และ

ศูนย์ศิลปวัฒนธรรม สถาบันราชภัฏเชียงใหม่, ๒๕๓๘.

ทวยหาญรักษา (เพิ่ม), นายร้อยเอกหลวง. นิราศเมืองหลวงพระบางและรายงานปราบเงี้ยว.

พระนคร : โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, ๒๔๖๙.

ภูเดช แสนสา, ประวัติศาสตร์เมืองล่อง หัวเมืองบริวารในล้านนาประเทศ,

เชียงใหม่ : นพบุรีการพิมพ์, ๒๕๕๔.

ยุทธพร นาคสุข, การศึกษาและปริวรรตจารึก : จารึกพบที่อำเภอนาน้อยและอำเภอนาหมื่น จังหวัดน่าน,

กรุงเทพฯ : ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน), ๒๕๕๑.

รัตนพร เศรษฐกุล. (๒๕๔๐). “ประวัติศาสตร์สังคมเมืองน่านก่อนการปฏิรูปการปกครอง พ.ศ. ๒๔๔๒,”

ใน สืบสานอดีตอันรุ่งเรืองของเมืองน่าน.

วิลักษณ์ ศรีป่าซาง, วรรณกรรมตำนานล้านนา : การศึกษาวิธีการสร้าง, วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตร

มหาบัณฑิต : มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๔๑,

สร้อยดี อ่องสกุล, พินิจตำนานลำปาง, เชียงใหม่ : ศูนย์ล้านนาศึกษา คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัย

เชียงใหม่, ๒๕๕๘.

ปริวรรต, พื้นเมืองน่าน ฉบับวัดพระเกิด, กรุงเทพฯ : อมรินทร์, ๒๕๓๙.

ปริวรรตและจัดทำ. หลักฐานประวัติศาสตร์ล้านนาจากเอกสารคัมภีร์ใบลานและ

พับหนังสือ : โครงการปริวรรตคัมภีร์ใบลานและพับหนังสือจากอักษรธรรมล้านนาเป็น

อักษรไทยกลาง. เชียงใหม่ : สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๓๖.

อุดม รุ่งเรืองศรี รวบรวม. พจนานุกรมล้านนา – ไทย ฉบับแม่ฟ้าหลวง. ฉบับปรับปรุง ครั้งที่ ๑.

เชียงใหม่ : มิ่งเมือง, ๒๕๔๗.

เอกสารอัตลำนานา

ชันปะ ปิ่นเงิน ปริวรรต. พื้นเมืองน่าน. สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่. เอกสารใบลาน.

อักษรธรรมล้านนา. จ.ศ.๑๒๖๐. รหัสไมโครฟิล์มหมายเลข ๘๒.๑๐๘.๐๙.๐๔๙-๐๕๐.

สุริยน ธิเชียว. เรียบเรียง. ประวัติวัดบ่อแก้ว ตำบลบ่อแก้ว อำเภอนาหมื่น จังหวัดน่าน.

ความหมายของตำนานทางพุทธศาสนากับมหาศรัทธาแห่งล้านนาครูบาศรีวิชัย

โอชามุ อิชุมิ^๑ และปรารธนาแสนฤทธิ์ อิชุมิ^๒

สารบัญ

๑. ความหมายของตำนานในล้านนา
๒. ตำนานพระพุทธศาสนาเฟื่องฟู
๓. ล้านนาล่มสลาย พระเจ้ากาวิละฟื้นฟูเชียงใหม่ สยามรวมอำนาจ
๔. ครูบาศรีวิชัย ต้องอธิกรณ์
๕. เจ้าตนบุญกับครูบาศรีวิชัยกับบรรดาลูกศิษย์ ร่วมกันอนุรักษ์ตำนานทางพระพุทธศาสนา
สร้างแปลบุรณะศาสนสถาน
๖. บทสรุป
๗. ความเห็นผู้วิจัย
 - ๗.๑ ศรัทธาครูบาศรีวิชัย สิ่งสะท้อนทัศนคติของพุทธศาสนาล้านนา
 - ๗.๒ ชาวล้านนามีศรัทธาต่อเรื่องราวในตำนาน
 - ๗.๓ คำรำลือเกี่ยวกับเรื่องตนบุญอาจเป็นเพียงแค่การจินตนาการ
๘. บรรณานุกรม

๑. ตำนานในล้านนา

ความเชื่อหลักชาวล้านนา น่าจะประกอบด้วยความเชื่อใหญ่ ๒ เรื่องคือ ความเชื่อเรื่องผีกับการนับถือพระพุทธศาสนา โดยที่พุทธศาสนาเข้ามาพร้อมกับคติการบูชาพระธาตุและมีหลักธรรมที่ส่งเสริมการทำบุญและนับถือพระรัตนตรัย พระธาตุกับทัศนคติทางพุทธศาสนาของผู้คนในท้องถิ่นจึงย่อมเกี่ยวพันกันอย่างใกล้ชิด

ในล้านนา (ความหมายพระบรมธาตุในอารยธรรมสยามประเทศ, ๗๓) ดูเหมือนจะมีศาสนสถานซึ่งเรียกกันว่าพระธาตุ รวมถึงตำนานเกี่ยวกับการสร้างพระธาตุมากกว่าบรรดารัฐอื่นๆ ในสยาม ทั้งที่เป็นของเดิมและแต่งขึ้นใหม่เพื่อเผยแพร่ให้คนรับรู้สืบทอด พบหลักฐานว่าเริ่มขึ้นในพุทธศตวรรษที่ ๑๒ สมัยอาณาจักรละโว้หรือทวารวดีนอกจากนี้ กล่าวได้ว่า

^๑ อาจารย์สอนภาษาอังกฤษ มหาวิทยาลัยโคะคุชิกัน ประเทศญี่ปุ่น

^๒ อาจารย์สอนภาษาไทย มหาวิทยาลัยโคะคุชิกัน ประเทศญี่ปุ่น

“แก่นแท้ที่สำคัญของการนับถือพุทธศาสนาหิณยานที่มีมาแต่สมัยทวาราวดี และดำรงอยู่อย่างสืบเนื่องและเติบโตคือการกราบไหว้บูชาพระบรมธาตุ”

(ความหมายพระบรมธาตุในอารยธรรมสยามประเทศ, ๗๓)

ก่อนที่ล้านนาจะรวมกับสยามได้อย่างสมบูรณ์นั้น สยามได้ถูกต่อต้านอำนาจจากผู้นำท้องถิ่นเช่น การเกิดกบฏต่อต้านภาษี การสร้างระบบชุธาตุ ชาวล้านนาขณะนั้นมีความรู้สึกต่อต้านการเข้ามาของสยาม ไม่ว่าจะเป็นด้านการเมืองการปกครองหรือวัฒนธรรมรวมถึงพุทธศาสนาของพระสงฆ์สายปกครอง นอกจากนี้ชาวล้านนายังได้แสดงท่าทีปกป้องบุคคลซึ่งถือได้ว่าเป็นตัวแทนแห่งสงฆ์หรือศรัทธาของพวกเขา ได้แก่ครูบาศรีวิชัยภิกษุที่ได้รับสมญาว่า ตนบุญแห่งล้านนา ครูบาศรีวิชัยกับบรรดาลูกศิษย์ (ครูบาศรีวิชัย ตามรอยตนบุญแห่งล้านนา, ๑๐๗) ได้ช่วยกันรวบรวมพระไตรปิฎกฉบับล้านนาในวัดต่างๆ ทั่วภาคเหนือมารวมกันจัดเป็นหมวดหมู่ ทำการสังคายนาจารลงในใบลานขึ้นใหม่พื้นพู่ตานานพระธาตุ เช่น การบูรณปฏิสังขรณ์ศาสนสถานและพระธาตุ

แม้ว่าครูบาศรีวิชัยจะได้ชื่อว่าเป็นมหาศรัทธาของชาวล้านนา แต่เหตุการณ์สำคัญเกี่ยวกับครูบาศรีวิชัยจะขบถที่เมืองลำพูนกับเมืองเชียงใหม่ เพราะเรื่องราวเหตุการณ์ต่างๆ ในช่วงชีวิตของครูบาศรีวิชัยมักเกี่ยวข้องกับสองเมืองนี้มากโดยเฉพาะเรื่องของการต้องอธิกรณ์

๒. ตำนานพระธาตุกับการเข้ามาของพุทธศาสนา

คติการบูชาพระธาตุมักอิงอยู่กับตำนานเรื่องพระเจ้าเลียบโลก

พระเจ้าเลียบโลก (พจนานุกรมศัพท์ล้านนา, ๒๐๑) ชื่อตำนานที่กล่าวว่า พระพุทธองค์ได้เสด็จไปประธานพระธาตุตามสถานที่ต่างๆ ในล้านนา

พระธาตุอาจจะจำกัดความได้ว่า ร่างกายส่วนต่างๆ ของพระพุทธเจ้า

กล่าวคือ พระพุทธเจ้าทรงเสด็จมาโปรดสัตว์ในดินแดนสุวรรณภูมิ ทรงเหาะเหินเดินอากาศมาโปรดคนหลายเผ่าทั้งพวกที่อาศัยอยู่บนภูเขาโดยมักประทับรอยพระพุทธบาทไว้ให้ และโปรดพวกที่อาศัยอยู่บนที่ราบ โดยมอบพระเกศาธาตุ (เส้นผม) ไว้ให้สักการบูชา (ความหมายพระบรมธาตุในอารยธรรมสยามประเทศ, ๑๐๓)

ปลายรัชสมัยพระเจ้าสามฝั่งแกนเป็นต้นมา พุทธศาสนามีการกระทำกันของพระสงฆ์สองสำนักใหญ่คือ พระสงฆ์รุ่นเก่าที่มีศูนย์กลางอยู่ที่วัดสวนดอกเมืองเชียงใหม่ กับความคิดกระแสใหม่มีศูนย์กลางอยู่ที่วัดป่าแดงเมืองเชียงใหม่ ทำให้พุทธศาสนาที่ล้านนามีการเปลี่ยนแปลงและปรับตัวอย่างมาก (มรดกศาสนาในเชียงใหม่ ภาค ๒ หลักคำสอน, ๖)

ต่อมา พระเจ้าติโลกราชเป็นกษัตริย์ล้านนาองค์ที่ ๙ แห่งราชวงศ์มังราย (พ.ศ ๑๙๘๔ - ๒๐๓๐) ทรงส่งเสริมอาณาจักรล้านนาให้เจริญรุ่งเรืองเต็มที่ทั้งด้านเศรษฐกิจ และศาสนา (ประวัติศาสตร์ล้านนา, ๑๔๓)

ในสมัยพระเจ้าติโลกราชถือเป็นครั้งแรกที่ชาวล้านนาได้เขียนพระไตรปิฎกเป็นอักษรล้านนา กล่าวคือ

“การสังคายนาครั้งนี้ได้ทำเมื่อ พระพุทธศาสนาล่วงไปแล้ว ๒๐๒๐ ทำอยู่ ๑ ปีจึงสำเร็จ การทำสังคายนาครั้งนี้ ถือว่าเป็นครั้งแรกของประเทศไทย”

(ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาและการปกครองคณะสงฆ์ไทย, ๑๙)

อย่างไรก็ตาม ตำนาน (รวมถึงคัมภีร์ทางพุทธศาสนา-ผู้วิจัย)เกี่ยวกับพระพุทธศาสนาในล้านนาเพื่อพูนสมัยพญาแก้วหรือพระเมืองแก้ว (พ.ศ. ๒๐๓๘ - ๒๐๖๘) กษัตริย์ล้านนาองค์ที่ ๑๑ (ประวัติศาสตร์ล้านนา, ๑๔๙ - ๑๕๐) พระภิกษุสมัยนี้มีความรู้ทางพุทธศาสนาจนสามารถเขียนตำราเป็นภาษาบาลีได้หลายองค์ เช่น พระรัตนปัญญาแต่งชินกาลมาลีปกรณ์ ถือกันว่าชินกาลมาลีปกรณ์เป็นหนังสือที่มีคุณค่าต่อการศึกษาประวัติศาสตร์ล้านนา และสันนิษฐานว่าในสมัยพระเมืองแก้วนี้ ยังมีการแต่งหนังสือปัญญาสาตกซึ่งเข้าใจกันว่ามี ๕๐ เรื่อง ปัญญาสาตกแต่งโดยดัดแปลงเนื้อเรื่องจากชาตกในพระไตรปิฎก ให้แตกต่างกันแต่มีจุดหมายเหมือนกันคือเพื่อส่งเสริมความศรัทธาต่อพระพุทธเจ้า

ตำนานเกี่ยวกับพุทธศาสนาในล้านนาเช่นตำนานพระธาตุซึ่งเขียนโดยพระนิภาสืลในพุทธศตวรรษที่ ๒๑ นี้ เกี่ยวโยงกับประวัติความเป็นมาของท้องถิ่นนั้น ถือได้ว่าเป็นหลักฐานทางประวัติศาสตร์ของพุทธศาสนาและแคว้นแคว้นต่างๆ ในสยาม ตำนานดังกล่าวได้แก่ ชินกาลมาลีปกรณ์ ตำนานมูลศาสนา และตำนานจามเทวีวงศ์ที่กล่าวถึงการเผยแพร่พุทธศาสนาทั้งที่มีอายุร่วมสมัยกัน และที่พัฒนาขึ้นมาภายหลังนับแต่เมืองหริภุญชัย พุกาม นครศรีธรรมราช ละโว้ สุโขทัย และล้านนา (ความหมายพระบรมธาตุในอารยธรรมสยามประเทศ, ๑๐๔)

หนังสือเล่มสำคัญน่าจะเป็นชินกาลมาลีปกรณ์เพราะกล่าวถึงคติชินกาล

คติชินกาลถือว่า ศาสนาพุทธหลังช่วงพุทธศตวรรษที่ ๒๐ กำลังเข้าสู่ยุคเสื่อม ในสมัยหนึ่ง พุทธศาสนารุ่งเรืองเป็นยุคทองในทางศาสนา จากนั้นพุทธศาสนาจะค่อยๆ เข้าสู่ยุคเสื่อม จากยุคเสื่อมก็จะเข้าสู่ยุคทองอีกเป็นวัฏจักรวนเวียนกันไปไม่สิ้นสุด คติเกี่ยวกับเวลาเรื่องชินกาลสะท้อน โครงสร้างความคิดของภิกษุในล้านนา (ความคิดทางประวัติศาสตร์และศาสตร์ของวิจิตร, ตำนานและลักษณะความคิดทางประวัติศาสตร์ในล้านนาระหว่างพุทธศตวรรษที่ ๒๐ และ ๒๑, ๓๑ - ๓๗) มีลักษณะต่างจากความคิดแบบตะวันตกที่ถือกันว่าเป็นแบบสากล ตำนานพระธาตุและตำนานเมืองที่กล่าวถึงในวรรณกรรมเล่มนี้จึงมักกล่าวถึงเรื่องราวซ้ำกัน โดยไม่คำนึงถึงเรื่องวันเวลาที่แน่นอน

ในการเขียนตำนานทางศาสนาในล้านนานั้น (ประวัติศาสตร์ล้านนา, ๒ - ๓) ย่อมอาศัยเรื่องราวทางพุทธศาสนาเป็นศูนย์กลางความคิด เป็นการเขียนเพื่อสร้างบุญกุศลและเพื่อจรรโลงพุทธศาสนา ต้นเรื่องจึงมักเริ่มที่ประวัติพุทธศาสนาจนจบแล้วจึงกล่าวถึงประวัติความเป็นมาของบ้านเมือง ตำนานเป็นการรวบรวมความคิดความเชื่อเข้าด้วยกัน การอธิบายถึงเหตุผลต่างๆ อาศัยหลักศาสนา เช่น กรรมและผลกรรม

หรืออธิบายโดยใช้พุทธทำนายและการกล่าวถึงเรื่องอิทธิปาฏิหาริย์ แม้จะไม่มีหลักฐานยืนยันได้แต่ตำนานถือได้ว่าเป็นหลักฐานสำคัญของท้องถิ่น เพราะเป็นหลักฐานที่สะท้อนมุมมองจากท้องถิ่น

คงกล่าวได้ว่า พุทธศาสนาในประเทศไทยเคยมีศูนย์กลางแห่งความรุ่งเรืองในสมัยล้านนา

สรุปได้ว่า ตำนานพระธาตุบฏเขาสืบเนื่องมาจากตำนานพระเจ้าเลียบโลกโดยพระธาตุบฏเขาริเริ่มต้นจากพระธาตุดอยสุเทพซึ่งสร้างขึ้นในสมัยพระเจ้าสามฝั่งแกน และพุทธศาสนารุ่งเรืองมากในสมัยพระเจ้าติโลกราช แต่ตำนานพุทธศาสนาเฟื่องฟูในสมัยพระเมืองแก้วโดยมีคติชินกาลเป็นความเชื่อหลัก

๓. ล้านนาล่มสลาย พระเจ้ากาวิละฟื้นฟูล้านนา สยามรวมอำนาจเป็นรัฐชาติ

อาณาจักรล้านนารุ่งเรืองมาได้ ๒๖๒ ปี (พ.ศ.๑๘๓๙ - ๒๑๐๑) ก็ถึงคราวเสื่อมและกลายเป็นเมืองประเทศราชของพม่า ในช่วงพ.ศ.๒๑๐๑ - ๒๑๐๗ (๒๐๐ ปีพม่าในล้านนา, คำนำ)

ในช่วงพม่าปกครองล้านนานั้น เมืองที่มีสภาพขุนเขาไม่สงบสุขในขณะนั้นได้แก่ เมืองลำพูน เพราะมีการกบฏเกิดขึ้นหลายครั้ง ลำพูนเป็นแหล่งเกษตรเสียบียงอาหารของพม่า แต่ในด้านการปกครองนั้น พม่าไม่ได้มีอำนาจครอบคลุมพื้นที่ทั้งหมดของลำพูน ผู้นำท้องถิ่นก่อความไม่สงบโดยแข็งข้อกับพม่าหลายครั้ง กบฏครั้งสำคัญได้แก่กบฏเทพสิงห์หรือตบฏเทพสิงห์ซึ่งก่อกบฏร่วมกับพระธรรมปัญญาเมื่อนาน (ทำได้สำเร็จครั้งแรกแต่ถูกแก้แค้นและถูกฆ่าตายในเวลาไล่เลี่ยกัน-ผู้วิจัย) หลังจากนั้น ปู่ผ้าขาวก่อกบฏในปีพ.ศ. ๒๒๗๖ แต่ถูกพม่าจับตัวได้และประหารชีวิต หลังจากนั้นพระเมืองไชยและอำเมืองแห่งเมืองลำพูนก่อกบฏ โดยยกกำลังไปรบกับพม่าที่เชียงใหม่ในปีพ.ศ. ๒๓๐๘ และได้รับชัยชนะ ลำพูนจึงเป็นแหล่งล่องสมผู้คนเพื่อต่อต้านพม่าและเป็นแหล่งเสียบียง

ต่อมา เจ้ากาวิละได้ร่วมมือกับพระยาจำบ้าน (ประวัติศาสตร์ล้านนา, ๒๗๔) กอบกู้อิสรภาพจากพม่า โดยขอกำลังจากพระเจ้าตากสิน จนขับไล่พม่าไปได้มากมายในพ.ศ. ๒๓๑๗

ในช่วงนั้น การเขียนตำนาน (ประวัติศาสตร์ล้านนา, ๓) ได้รับการฟื้นฟูครั้งใหญ่เนื่องจากในขณะนั้นดินแดนล้านนามีสภาพสร้างบ้านแปลงเมืองขึ้นมาใหม่ ราชวงศ์เจ้าเจ็ดตนในฐานะราชวงศ์ท้องถิ่นได้เป็นผู้นำใหม่ ดังนั้นจึงต้องเขียนตำนานบอกเล่าความดีความชอบของพวกท้องถิ่นได้แก่พระเจ้ากาวิละกับน้องอีกหกคน เพื่อสร้างความชอบธรรมให้แก่ราชวงศ์เจ้าเจ็ดตนและมีการนำตำนานเก่ามาคัดลอกใหม่มากมาย

ในการฟื้นฟูเชียงใหม่ นั้น พระเจ้ากาวิละ ทรงดำเนินนโยบาย “เก็บผักใส่ซ้า เก็บข้าใส่เมือง”

ในการฟื้นฟูเมืองเชียงใหม่และลำพูนได้รวบรวมคนในอาณาจักรที่ได้กระจัดกระจายหนีพม่าให้เขามารวมกันในเมืองเชียงใหม่ (คนยอญย้ายแผ่นดิน, ๘๗) โดยในปีพ.ศ.๒๓๔๘ คนเผ่าต่างๆ เช่นชาวเมือยอง (เมืองหนึ่งในรัฐฉานประเทศพม่า-ผู้วิจัย) กลายเป็นชนกลุ่มใหญ่ในจังหวัดลำพูน (เมืองกำเนิดของครูบาศรีวิชัย)

ในสมัยรัชกาลที่ ๑ - ๔ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ สยามปกครองประเทศในระบอบราชาธิปไตย เชียงใหม่เป็นหัวเมืองประเทศราช จึงถูกปกครองอย่างหลวมๆ แต่พอเข้าสู่รัชกาลที่ ๕ สยามมีนโยบาย สถาปนาระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์เพื่อปรับประเทศให้ทันสมัย การปกครองหัวเมืองต่างๆ เช่นล้านนา เริ่มเข้มงวด มีการส่งข้าหลวงเข้ามาปกครองดูแลเพื่อรวมอำนาจเข้าสู่ศูนย์กลางคือกรุงเทพฯ

รัฐบาลสยามยังได้ปฏิรูปการปกครองคณะสงฆ์ รัฐบาล (ประวัติศาสตร์ล้านนา, ๔๑๔) เห็นว่า สถาบันสงฆ์มีบทบาทด้านการศึกษาและเข้าถึงราษฎรมากที่สุด อีกทั้งยังสามารถสนับสนุนให้คนท้องถิ่น พูดภาษาไทยได้ ดังนั้นในพ.ศ. ๒๔๔๕ จึงได้ออกพระราชบัญญัติการปกครองคณะสงฆ์ เพื่อความเป็น เอกภาพหรือมีแบบแผนเดียวกัน และได้ยกเลิกจารีตสงฆ์ดั้งเดิมของท้องถิ่นที่จัดการปกครองตนเอง มาเป็น ระบบรวมศูนย์อำนาจ ถือว่าพระราชบัญญัตินี้เป็นกฎหมายที่พระสงฆ์ต้องปฏิบัติตาม รัฐบาลกำหนดให้ ผู้ที่จะอุปสมบทต้องรู้หนังสือไทย และสนับสนุนให้พระเณรเรียนและพูดภาษาไทย โดยเฉพาะการเทศน์ จารีตสงฆ์ดั้งเดิมได้แก่ จารีตหมวดอุโบสถหรือเจ้าหมวดวัด หมายถึง

หมวดอุโบสถ หรือหัวหมวดวัด เป็นระบบการจัดการปกครองสงฆ์ล้านนาแต่เดิม ซึ่ง อุปัชชาองค์หนึ่งจะมีวัดขึ้นอยู่ในการดูแล ๑๐ วัดบ้าง ๒๐ วัดบ้างหรือ ๓๐ วัดบ้าง เรียกว่า เจ้าหมวดอุโบสถ

เจ้าหัววัด (พจนานุกรมล้านนาไทยฉบับแม่ฟ้าหลวง, ๒๐๑) คือ

พระสงฆ์ผู้เป็นประธานของวัดในกลุ่มที่ใช้อุโบสถเดียวกัน

เมื่อมีการปกครองคณะสงฆ์แบบใหม่ พระสงฆ์สายปกครองที่เข้าสู่ล้านนาตอนนั้นเป็นนิกาย ธรรมยุติ

ธรรมยุติกนิกายถือว่าเป็นนิกายพุทธแบบใหม่ในสยาม ระหว่างที่เจ้าฟ้ามงกุฎ (ต่อมาคือ พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว) เผนวชในช่วงพ.ศ. ๒๓๖๗ ถึง ๒๓๙๔ ทรงก่อตั้งขึ้นเพื่อให้พุทธศาสนาเป็นเสาหลัก ของจริยธรรมในการจัดระเบียบสังคม โดยที่

นิกายใหม่เสนอวัตรปฏิบัติที่เข้มงวดกว่าเดิมตามแบบอย่างคัมภีร์มอญ ปฏิเสธการใช้ นิทานชาดกเพื่อการสอนและเทศน์ ลดความสำคัญของคัมภีร์ไตรปิฎก และหลีกเลี่ยงวัตร ปฏิบัติที่ประยุกต์มาจากลัทธิพราหมณ์หรือการนับถือผี

(ประวัติศาสตร์ไทยร่วมสมัย, ๘๑ - ๘๒)

ดังนั้น เมื่อพระสงฆ์สายปกครองเข้ามาสู่ล้านนาพร้อมกับนิกายธรรมยุติ พระสงฆ์ในระดับผู้นำ ของนิกายนี้พยายามอธิบายหลักธรรมในพุทธศาสนาให้มีลักษณะเป็นแบบเหตุผลนิยม ศูนย์อำนาจจาก ส่วนกลางมีทัศนคติเช่นนี้ เพื่อให้พุทธศาสนาในสยามไม่ล้าสมัยและสามารถปรับตัวรับมือกับจักรวรรดินิยม ตะวันตก ที่มีความคิดในตามแบบเหตุผลนิยมได้

อย่างไรก็ตาม พุทธศาสนาในล้านนามีประวัติความเป็นมายาวนานกว่าการเกิดขึ้นของธรรมยุติกนิกาย พระสงฆ์บางรูปไม่สามารถเข้าใจหรือให้การเกื้อหนุนพระราชบัญญัติการปกครองคณะสงฆ์แบบใหม่นี้ได้ และมีพระภิกษุที่ต้องอธิกรณ์หลายครั้งจนขึ้นชื่อได้แก่ ครูบาศรีวิชัย

๔. ครุบาศรีวิชัยต้องอิกรณ

การเข้ามาสู่ล้านนาของสยามที่เข้ามาพร้อมพระสงฆ์สายปกครองนั้นทำให้เกิดการต่อต้านสยามในหมู่ชาวล้านนารวมถึงพระสงฆ์ และภิกษุที่ต้องอิกรณหลายครั้งได้แก่ครุบาศรีวิชัย

คำว่า “ครุบา” (พจนานุกรมคำศัพท์ล้านนา เฉพาะที่ปรากฏในใบลาน, ๑๑๑) พระผู้ใหญ่ที่ได้รับการยกย่องอย่างสูง

ศรีวิชัยได้ดำรงตำแหน่งเป็นเจ้าอาวาสในวัดบ้านปางพ.ศ. ๒๔๔๔ โดยในขณะนั้น มีอายุพรรษาเพียงแค่ ๓ พรรษากว่า อายุ ๒๔ ปี เพราะความมีศีลจารวัตรทั้งดงาม (ครุบาศรีวิชัย ตามรอยตนบุญแห่งล้านนา, ๒๑)

ตำราที่กล่าวถึงประวัติของท่านมักเน้นว่า ท่านเป็นพระมุ่งปฏิบัติในทางกรรมฐาน ใช้ชีวิตอย่างสันโดษ ครุบาศรีวิชัย (คนดีเมืองเหนือ, ครุบาศรีวิชัย, ๒๑๖) มีนิสัยเมตตา ปฏิบัติธรรมโดยเคร่งครัด มักน้อย สันโดษ ฉันทะสัจจะและฉันทะเพียงวันละมื้อเดียว ละเว้นของเสพติด เช่น หมาก พลุ เมี่ยง บุหรี่ ขาวบ้าน ขาวป่า ขาวเขานับถือท่านกันมาก นับถือราวกับพระเจ้า จึงหลั่งไหลไปทำบุญท่านได้ลากสักการะแล้วก็เฉลี่ยแบ่งปันแก่ภิกษุสามเณร และแจกทานแก่ญาติพสกนิกรตามควรแก่อัตภาพ

นอกจากนี้พระภิกษุสามเณรชาวล้านนาศัณยัณัณยังมีกรนุ่นหม่มแบบโบราณ (ประวัติศาสตร์พุทธศาสนาและการปกครองคณะสงฆ์ไทย, ๑๐๗) ได้แก่การหม่มตอง คือนำเอาผ้าจีวรมาพับตามทางยาวเป็นชั้นๆ กว้างประมาณ ๘ - ๑๐ นิ้วแล้วยกขึ้นไปพาดไว้บนไหล่ข้างซ้าย คล้ายชายข้างนอกออกมา ดึงลงไปใต้ไหล่ขวา แล้วนำมาไว้ใต้ผ้าที่พาดไว้บนไหล่ซ้ายคาดเอว พระเถระเช่น ครุบาศรีวิชัยจะหม่มตองเสมอและคลุมไหล่ด้วยผ้าสังฆาฏิ

อย่างไรก็ตาม ครุบาศรีวิชัยถูกกล่าวหาว่าทำผิดต่อพระราชบัญญัติการปกครองคณะสงฆ์ และต้องอิกรณ ๓ ครั้งใหญ่ (๒๔๕๑ - ๑๔๕๓, ๒๔๕๔ - ๒๔๗๔ และ ๒๔๗๘- ๒๔๗๙ ตามลำดับ) ได้แก่อิกรณข้อต่างๆ ที่ว่า (พระครุบาเจ้าศรีวิชัย, ๗๗-๗๘)

ทำการบวชให้กุลบุตรโดยไม่มีใบรับรองการเป็นอุปัชฌาย์ (ต้องอิกรณ ๓ ครั้งใหญ่)

ทำตนเป็นผู้วิเศษ (ตนบุญ) เช่น ลือกันว่าพระศรีวิชัยมีบุญ เช่น มีดาบฝักทองคำ ๑ เล่มตกลงจากอากาศอยู่ที่แท่นบูชาพระ เดินบนน้ำได้ และไม่เปียกฝน (ต้องอิกรณใหญ่ครั้งที่ ๒)

ตั้งตัวเป็นผู้ปกครองวัด (ปกครองเจ้าอาวาสวัดต่างๆ) (ต้องอิกรณใหญ่ครั้งที่ ๒)

ก่อสร้างบูรณะสถานที่ต่างๆ โดยไม่ได้รับอนุญาตตามระเบียบ (ต้องอิกรณใหญ่ครั้งที่ ๒)

ทำการบวชให้กุลบุตรและหนานขาวปู้ผู้ที่เคยถูกสั่งให้ลาสิกขาโดยห้ามอุปสมบทอีก โดยไม่มีใบรับรองการเป็นอุปัชฌาย์ (ต้องอิกรณใหญ่ครั้งที่ ๒)

สร้างถนนขึ้นดอยสุเทพใน พ.ศ. ๒๔๗๘ โดยไม่ได้รับอนุญาตจากทางการ

ครุบาศรีวิชัยเคยถูกสั่งให้ไปแก้ข้ออิกรณที่วัดเบญจมบพิตร กรุงเทพฯ เมื่อต้องอิกรณใหญ่ครั้งที่สองกับครั้งที่สาม

ข้ออธิกรณ์ครั้งที่สองนี้ สมเด็จพระมหาสมณเจ้าฯ กรมพระยาวชิรญาณวโรรส สมเด็จพระสังฆราช (พระครูบาเจ้าศรีวิชัย ๘๑) ได้มีพระราชปรารภวันที่ ๑๔ กันยายน พ.ศ. ๒๔๖๓ ถึงกรมหมื่นชินวรณีสิริวัฒน์ สมเด็จพระเจ้าคณะใหญ่หนกลางซึ่งเป็นหนึ่งในสามของกรรมการผู้สอบสวนครูบาศรีวิชัยว่า

วันนี้ฉันได้พบตัวพระศรีวิชัยแล้ว ได้ไต่สวนเห็นว่า เป็นพระอ่อนโยน ไม่ใช่ผู้ถือกระด้าง ไม่ใช่เจ้าเล่ห์แสนกล ไม่ค่อยรู้พระธรรมวินัยแต่มีสมณสัญญาพอจะประพฤติให้เป็นพระอยู่ได้อย่างพระ อย่างพระที่ห่างเหินจากสังคม การที่ตั้งตัวเป็นพระอุปชฌายะเองนั้นด้วยไม่รู้ความหมาย ไม่รู้หมายประกาศ ทำตามธรรมเนียมคือ พระอุปชฌายะของเธอชื่อสมณะ เมื่อจะถึงมรณภาพได้ตั้งเธอปกครองวัดและบริษัทแทนตนถือว่า ได้ตั้งมาจากพระอุปชฌายะ เพราะการที่ไม่รู้จักระเบียบแบบแผนถูกเอาตัวมาลงโทษกักไว้เกือบไม่รู้ตัว เพราะความผิดอะไร พระอย่างนี้ต้องการอธิบายให้รู้จักผิดชอบดีกว่าจะลงโทษ...

ครูบาเป็นภิกษุที่มีถิ่นฐานในเมืองลำพูน ซึ่งเป็นเมืองที่มีประวัติเกี่ยวข้องกับการก่อกบฏของตนบุญต่างๆ ในช่วงพม่าปกครองล้านนา ในตอนนั้นลำพูนเป็นแหล่งเกณฑ์เสบียงอาหารของพม่า จึงอาจเป็นเหตุผลหนึ่งที่ทำให้ครูบาศรีวิชัยถูกเพ่งเล็งในเรื่องการตั้งตนเป็นตนบุญ

การที่ครูบาศรีวิชัยต้องอธิกรณ์ ทำให้ท่านและลูกศิษย์ถูกลงโทษจากพระสงฆ์สายปกครอง ครูบาศรีวิชัย (พระครูบาเจ้าศรีวิชัย, ปกหลัง) ถูกขอล่าว่าหาว่า เป็นกบฏผีบุญ ถูกปลดจากการเป็นเจ้าอาวาสและเจ้าคณะหมวด ถูกกักขังไว้ที่จังหวัดลำพูน ๑ ปี ถูกสอบสวนในพื้นที่ ๕ ครั้ง ถูกคุมตัวมาสอบสวนที่กรุงเทพฯ ๒ ครั้ง พระลูกศิษย์ถูกบังคับให้ลาสิกขาบทเพื่อแลกกับอิสรภาพอีกทั้งไม่ให้เข้าพื้นที่โดยเด็ดขาด

ความขัดแย้งระหว่างพระสงฆ์ฝ่ายปกครองกับท่านได้ดำเนินมาเป็นระยะเวลาเกือบ ๓๐ ปี นับตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๕๑ เป็นต้นมาจนถึงวันมรณภาพ นับได้ว่า ครูบาศรีวิชัยได้ผ่านเหตุการณ์ดีและร้ายมามากมาย

๕. เจ้าตนบุญครูบาศรีวิชัยกับบรรดาลูกศิษย์ร่วมกันบูรณะศาสนสถาน สร้างวัด อนุรักษ์โบราณ พิณพู่ตำนานพระธาตุ

ชาวล้านนาพากันเชื่อว่า ครูบาศรีวิชัยมีบารมีจึงได้ถูกตัดสินพันผิดจากข้ออธิกรณ์ ทางคณะสงฆ์จึงลงโทษท่านไม่ได้ การพันผิดนี้ถือว่าเป็น ชัยชนะของท่าน และถือกันว่าท่านเป็นตนบุญจริงๆ (ตั้งแต่นั้นมาท่านได้รับนิมนต์ให้เป็นผู้นำในการบูรณะและสร้างศาสนสถานมากมาย รวมถึงการสร้างถนนและสะพานในเวลาต่อมา)

การเกิดกบฏตนบุญจึงเป็นการต่อสู้เรียกร้องความเป็นธรรมจากชนชั้นฝ่ายปกครอง เป็นเรื่อง การต่อสู้ ใช้ความรุนแรง มีลักษณะไปในทางขบถไปโดยปริยาย

แต่ครูบาศรีวิชัยไม่ใช่ภิกษุที่มีบุคคลิกกระด้างกระเดื่อง อาจนับได้ว่าเป็นเจ้าตนบุญ

ในสังคมล้านนา ความเชื่อและความเลื่อมใสต่อเจ้าตนบุญมีแพร่หลายในล้านนา ซึ่งตามปกติเจ้าตนบุญมักเป็นพระที่มีชื่อเสียงทางคุณสมบัตพิเศษ (ล้านนาไทย, ๗๖) เช่น *เคร่งในการรักษาวินัย มีพลังศักดิ์สิทธิ์* หรืออาจเป็นเจ้าตนบุญองค์ก่อนกลับชาติมาเกิด *ความรู้และคุณสมบัติอย่างอื่นไม่ใช่สิ่งสำคัญ* ในการเพิ่มชื่อเสียงและความศักดิ์ให้แก่เจ้าตนบุญ เจ้าตนบุญจะดึงดูดให้ผู้คนมาราบไหววันละหลายๆ คนที่มาไหวไม่ประสงค์สิ่งใดนอกจากขอรับบุญจากท่านเท่านั้น เจ้าตนบุญไม่ทำอะไรเพียงแต่รับไหว้ทานแล้วก็ให้ศีลให้พรเป็นภาษาบาลี

เมื่อมีการสร้างถนนสู่ต๋อยสุเทพนั้น ครูบาศรีวิชัยพาชาวบ้านสร้างโดยวิธีนั่งหนัก

ครูบาศรีวิชัย (พระครูบาเจ้าศรีวิชัย, ๑๐๙) เป็นประธานนั่งหนักอยู่บริเวณทางขึ้นวัดศรีโสดา (ขณะนั้นชื่อวัดโสดา) โดยนั่งต้อนรับผู้มีจิตศรัทธามาริจาคและให้ศีลให้พร

ครูบาศรีวิชัยนอกจากจะเป็นที่กล่าวถึงในทางบุญญาบารมีแล้ว ยังถูกเรียกว่า พระศีลธรรมเจ้า

พระศีลธรรมเจ้า (โครงการปริวรรตพระคัมภีร์ล้านนา, ๑๓๑) ชื่อนี้ชาวล้านนาเรียกครูบาศรีวิชัยองค์เดียวเท่านั้น

ครูบาศรีวิชัยได้ฟื้นฟูระบบบูชาตุ่มขึ้นมา ท่านกับเหล่าลูกศิษย์ได้ร่วมกันซ่อมแซมและสร้างศาสนสถานและทำการบูชาพระธาตุต่างๆ การฟื้นฟูบูชาตุ่มซึ่งถือได้ว่าเป็นการจรรโลงสิ่งที่มีคุณค่าของชาวล้านนาเอง คตินี้แพร่หลายหลังจากที่ท่านได้ทำการนมัสการพระธาตุประจำปีเกิดของตน กล่าวคือ หลังจากที่คุณครูบาศรีวิชัยได้บูรณะพระธาตุซ่อแฮใน พ.ศ.๒๔๖๗ อันเป็นพระบรมธาตุเจดีย์ตามปีเกิดของท่าน (ไหว้พระธาตุเจดีย์ตามปีเกิด, หน้า ๖๕) หลังจากนั้นชาวล้านนาก็เกิดความนิยมในการบูรณะและสักการะพระธาตุตามปีเกิดขึ้นอย่างกว้างขวาง

คติบูชาตุ่มนี้ถือว่า เมืองเชียงใหม่เป็นศูนย์กลางของจักรวาลโดยมีศาสนสถานสำคัญกลางเมืองคือพระเจดีย์หลวง (ประวัติศาสตร์ล้านนา, ๑๑๙)

ครูบาศรีวิชัยกับบรรดาลูกศิษย์ (ครูบาศรีวิชัย, ๑๐๗) ได้ช่วยกันรวบรวมพระไตรปิฎกฉบับล้านนาในวัดต่างๆ ทั่วภาคเหนือมารวมกันจัดเป็นหมวดหมู่ทำการสังคายนาจารลงในใบลานขึ้นใหม่อีกครั้ง เพื่อเป็นหลักฐานทางพุทธศาสนา นับตั้งแต่ปี พ.ศ.๒๔๖๙ - ๒๔๗๑

ในช่วงปี พ.ศ.๒๔๐๔ - ๒๔๘๕ คนไทยเชื้อสายยองในล้านนา (คนยองย้ายแผ่นดิน, ๔๕) (คนยองมีมากที่จังหวัดลำพูน ผู้วิจัย) ได้คัดลอกตำนานเมืองยองอย่างแพร่หลาย เท่าที่สำรวจพบมีไม่น้อยกว่า ๑๕ ลำานวน ผู้คัดลอกมักระบุวัตถุประสงค์ว่า เพื่อเป็นพุทธบูชาและบูชาพระมหาธาตุจอมยอง การคัดลอกตำนานมีนัยยะของการต่อต้านการเป็นคนสยาม หรือการมาครอบครองล้านนาของรัฐบาลกลาง

ในคืนที่ท่านมรณภาพ ท่านได้ให้ลูกศิษย์อ่านคัมภีร์ใบลานให้ฟัง (พระครูบาเจ้าศรีวิชัย, ๑๔๒) โดยกล่าวว่า

ขอให้อุตเจ้าเอาธรรมมาเทศนาให้อฟังโดย เขาใคร่ฟังพุทธโอวาทเป็นครั้งสุดท้าย

ถือว่าครูบาศรีวิชัยกับบรรดาลูกศิษย์ร่วมแรงร่วมใจกันรักษาสถาบันพุทธศาสนาแนวจารีตตามแบบล้านนา ไม่ว่าจะเป็นการบูรณะปฏิสังขรณ์ศาสนสถาน สร้างวัด สานต่อคติบูชาตุรวบรวมพระไตรปิฎกในล้านนามาจัดหมวดหมู่จารลงใบลานศาสนาตามแบบล้านนา

๖. บทสรุป

ความเชื่อหลักชาวล้านนา น่าจะประกอบด้วยความเชื่อใหญ่ ๒ เรื่องคือ ความเชื่อเรื่องผี กับการนับถือพุทธศาสนา โดยที่พุทธศาสนาเข้ามาพร้อมกับคติการบูชาพระธาตุและมีหลักธรรมที่ส่งเสริมการทำบุญและนับถือพระรัตนตรัย พระธาตุกับทัศนคติทางพุทธศาสนาของผู้คนในท้องถิ่นจึงย่อมเกี่ยวพันกันอย่างใกล้ชิด

พระธาตุดอยสุเทพถูกสถาปนาบนยอดเขาคีรีสิทธิ์ใน พ.ศ.๑๙๑๔ โดยพระเจ้ากือนา น่าจะเป็นจุดเริ่มต้นและแม่บทของวัฒนธรรมการสร้างพระธาตุบนภูเขา อาณาจักรล้านนาเจริญรุ่งเรืองเต็มที่ทั้งด้านเศรษฐกิจและศาสนาในสมัยพระเจ้าติโลกราช กษัตริย์องค์ที่ ๙ และพระเมืองแก้ว กษัตริย์องค์ที่ ๑๑ พระเจ้าติโลกราชทรงเลื่อมใสและทำนุบำรุงพุทธศาสนา ได้บูรณะพระธาตุเจดีย์หลวง

เมื่อถึงสมัยพระเมืองแก้ว กษัตริย์องค์ที่ ๑๑ พระภิกษุณิกายสีลในล้านนาก็ได้แต่งตั้งทางพุทธศาสนาขึ้นชื่อหลายเล่มเป็นภาษาบาลีได้แก่ ชินกาลมาลีปกรณ์

ตำราทางพระพุทธศาสนาที่เขียนโดยพระภิกษุสีลหมั่นเน้นให้คนทั้งหลายทำความดีโดยไม่จำเป็นต้องคำนึงถึงเรื่องกฎของเหตุ เน้นให้คนหมั่นสร้างบุญกุศลเพื่อรักษาพุทธศาสนา เพื่อพาตนเองสู่คตินิพพาน

ต่อมา ล้านนาได้เสียเมืองและอยู่ใต้การปกครองของพม่า ช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ ๒๓ ขุนนางพม่ากับชาวท้องถิ่นล้านนาขัดแย้งกันมาก ผู้นำท้องถิ่นล้านนาก่อกบฏหลายครั้ง ในที่สุดพระยาภาวดีได้กู้เมืองเชียงใหม่สำเร็จ โดยได้รับความช่วยเหลือจากพระเจ้ากรุงธนบุรี และได้รับแต่งตั้งจากรัชกาลที่ ๑ ให้เป็นเจ้าเมืองเชียงใหม่องค์แรกใน พ.ศ.๒๓๒๕ และนับแต่นั้นมาเชียงใหม่ได้กลายเป็นประเทศราชของสยามในราชวงศ์จักรี

พระเจ้าภาวดีได้พยายามโดยตลอดที่จะฟื้นฟูและก่อตั้งเมืองเชียงใหม่ขึ้นมาอีกครั้ง เพื่อสร้างความชอบธรรมให้แก่ราชวงศ์เจ้าเจ็ดตนและมีการนำตำนานเก่ามาคัดลอกใหม่มากมาย

ก่อนที่ล้านนาจะรวมกับสยามได้อย่างสมบูรณ์นั้น สยามได้ถูกต่อต้านอำนาจจากผู้นำท้องถิ่น เช่น การเกิดกบฏต่อต้านภาษี มีการสร้างระบบบูชาตุขึ้นมา ชาวล้านนาทั้งยังได้แสดงท่าทีปกป้องบุคคลซึ่งถือว่าเจ้าตนบุญของพวกเขา ได้แก่ครูบาศรีวิชัย ซึ่งเข้าใจกันว่า ท่านเป็นผู้ยืนหยัดรักษาคุณค่าทางศีลธรรมตามแบบจารีตดั้งเดิมในล้านนา

ครูบาศรีวิชัยต้องอธิกรณ์หลายครั้งมีเรื่องขัดแย้งกับคณะสงฆ์สายปกครองถึงสามสิบปี ซึ่งทำให้ท่านได้เป็นศูนย์รวมแห่งศรัทธาของชาวล้านนา

ครูบาศรีวิชัยกับบรรดาลูกศิษย์ร่วมแรงร่วมใจกันรักษาสถาบันพุทธศาสนาในล้านนา เช่นการบูรณะปฏิสังขรณ์ศาสนสถาน สร้างวัด สานต่อตติชธาตุ รวบรวมพระไตรปิฎกในล้านนามาจัดหมวดหมู่จารลงใบลานศาสนาตามแบบล้านนา

ความเห็นของผู้วิจัย

ในสังคมล้านนา คติความเชื่อหลักทางพุทธศาสนาในสมัยที่ครูบาศรีวิชัยมีชีวิตอยู่นั้น ตามที่ได้กล่าวมาแล้วได้แก่ คติชินกาล ความเชื่อนี้เกี่ยวเนื่องกับความเชื่อเรื่องตนบุญซึ่งเป็นผู้นำด้านจิตใจ จึงขอสรุปความเห็นไว้ว่า

๑. ศรัทธาครูบา สิ่งสะท้อนทัศนคติสังคมล้านนาต้องการผู้นำทางด้านจิตใจ

ถึงแม้ผู้วิจัยจะให้ความเห็นว่า ครูบาศรีวิชัยน่าจะได้รับสมญาว่าเจ้าตนบุญ แต่ชาวบ้านล้านนาโดยเฉพาะสมัยนั้นขนานนามท่านว่า ตนบุญ

เรื่องราวเกี่ยวกับตนบุญ เป็นที่กล่าวขวัญกันมากในปลายพุทธศตวรรษที่ ๒๓ ซึ่งเป็นช่วงท้ายที่ล้านนาถูกพม่าปกครอง ช่วงนั้นผู้ที่นำชาวบ้านต่อสู้ขับไล่พม่าออกจากล้านนา มักเคยเป็นพระภิกษุที่รำลึกกันว่ามีคาถาอาคมแก่กล้า โดยในขณะนั้นผู้ที่ได้ชื่อว่าเป็น “ตนบุญ” (๒๐๐ ปีพม่าในล้านนา, ๑๓๙) เกิดจากการอวดอ้างว่าตนคือผู้วิเศษ จนเป็นที่เลื่อมใสแก่คนจำนวนหนึ่งความเชื่อเรื่องตนบุญเป็นความเชื่อเกี่ยวโยงกับคติชินกาลในพุทธศาสนา เชื่อกันว่าหลังจากพุทธปรินิพพานแล้ว ศาสนาพุทธจะรุ่งเรืองและเสื่อมถอยลงเรื่อยๆจนในที่สุดพุทธศาสนาจะเสื่อมสูญโดยใช้เวลา ๕,๐๐๐ ปี

คนไทยภาคเหนือมีความเชื่อเรื่องตนบุญ (ผู้มีบุญ) มาก ความเชื่อของชาวบ้านต่อการปรากฏของ “ตนบุญ” นั้น (วิทยานิพนธ์ ครูบาศรีวิชัย “ตนบุญแห่งล้านนา” (พ.ศ. ๒๕๒๑ - ๒๕๖๑), ๖๓) คือเชื่อในพลังอำนาจที่จะดลบันดาลให้เกิดความอุดมสมบูรณ์ การเพาะปลูกงอกงาม และขอให้ “ตนบุญ” ช่วยให้หายจากโรคภัย โดยการใช้คาถาเย็นปิดเป่า

เมื่อชาวท้องถิ่นล้านนาได้เผชิญกับความผันผวนในชีวิต ด้วยเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์ที่ต้องเสียเมืองให้พม่า และถูกขุนนางพม่าข่มเหงเอาเปรียบ จนต้องทิ้งเมืองหนีเข้าป่า หรืออพยพไปอยู่ต่างแดน โดยเฉพาะช่วงท้ายของการเป็นเมืองขึ้นและต้องอยู่ใต้อำนาจของสยามในเวลาต่อมา เมื่อถึงสมัยครูบาศรีวิชัย นอกจากจะมีวัดร้างมากมาย วัดสำคัญที่มีชื่อเสียงยาวนานทางประวัติศาสตร์ก็อยู่ในสภาพทรุดโทรม เช่น วัดพระธาตุหริภุญชัย วัดจามเทวี

เมื่อครั้งที่ท่านต้องอธิกรณ์ระยะที่ ๑ เป็นเหตุให้ท่านต้องถูกกักขังไว้ที่วัดพระธาตุหริภุญชัยนั้น ก่อนเหตุการณ์นี้ วัดหลวงที่มีประวัติศาสตร์ยาวนานแห่งนี้เจียบเหงามาก แม้แต่องค์พระบรมธาตุก็อยู่ในสถานที่ถูกปกคลุมไปด้วยเถาวัลย์รกเรื้อรังเป็นวัดร้าง (ครูบาศรีวิชัย ตามรอยตนบุญแห่งล้านนา, ๔๐ - ๔๑) แต่เมื่อครูบาศรีวิชัยถูกกักขังที่วัดนี้ วัดพระธาตุหริภุญชัยก็คึกคักเพราะพุทธศาสนิกชนมาร่วมทำบุญกับครูบาศรีวิชัยกันมาก

อย่างไรก็ตาม กลุ่มคนส่วนใหญ่ที่มาน่าจะเป็นคนไทยเชื้อสายยอง รองลงมาคือคนกระเหรี่ยงหรือพวกยาง และพวกละว้าซึ่งเป็นชนพื้นเมืองในท้องถิ่นภาคเหนือ

ก่อนที่ครูบาศรีวิชัยจะนำลูกศิษย์บูรณะวัดจามเทวีนั้น สภาพวัดนี้ทรุดโทรมมาก

วัดจามเทวีอันเป็นวัดเก่าแก่ เคยมีความรุ่งเรืองมาแต่ครั้งอดีตกาลสมัยพระนางจามเทวี เมื่อความเจริญขึ้นสู่จุดสูงสุด ย่อมมีความเสื่อมเป็นธรรมดา วัดจามเทวีเวลานั้นอยู่ในสภาพ ทรุดโทรม สลักหักพัง มีต้นไม้ขึ้นรกรงรัง

(พระครูบาเจ้าศรีวิชัย, ๑๒๖ - ๑๒๗)

เมืองที่มีวัดร้างมากมายอีกทั้งวัดสำคัญอยู่ในสภาพทรุดโทรมน่าจะเป็นสิ่งหนึ่งซึ่งตอกย้ำความคิด ความเชื่อในคติชินกาลที่ว่า โลกในขณะนั้นกำลังเข้าสู่ยุคเสื่อม

ครูบาศรีวิชัยได้จาริกสร้างและบูรณะศาสนสถานต่างๆ มากมาย ในการเดินทางไปบางท้องที่ จะมีภิกษุและพุทธศาสนิกชนร่วมเดินทางกันอย่างเบิกบานจนกลายเป็นขบวนนักบุญ และตามทางที่ผ่านมักมีธงผ้าขาว ผ้าแดง กล้วย อ้อย ฯลฯ ประดับต้อนรับ อีกทั้งยังมีการปูผ้าให้ท่านเดินแล้วเก็บผ้านั้นไว้กราบไหว้บูชาเพื่อความเป็นสิริมงคล (ครูบาศรีวิชัย ตามรอยตนบุญแห่งล้านนา, ๙๖-๙๗)

ความเชื่อเรื่องตนบุญทำให้ครูบาศรีวิชัยผู้ซึ่งเป็นศูนย์รวมแห่งศรัทธาของครูบาศาสนากลายเป็นตนบุญของชาวล้านนาโดยชาวบ้านไม่ได้คำนึงถึงความรู้ด้านนักธรรมเท่าใดนัก

๒. ชาวล้านนามีความศรัทธาต่อเรื่องราวในตำนาน

คนไทยจำนวนมากโดยเฉพาะชาวล้านนาเชื่อในเรื่องอิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์ แม้กระทั่งพระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ ก็ถูกเชื่อว่าเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ เช่นเชื่อว่า พระพุทธเจ้าไม่ใช่ผู้ประกาศคำสอนเท่านั้น แต่ยังมีอำนาจเหนือมนุษย์ มีคุณสมบัติพิเศษต่างๆ ประการ เช่นเมื่อปรินิพพานแล้ว พระธาตุจะกลายเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ส่วนพระธรรม ก็กลายเป็นคำสวดมนต์หรือคาถาศักดิ์สิทธิ์ ก็เชื่อกันว่า มีพระสงฆ์อริยะ มีอำนาจลึกลับ

ครูบาศรีวิชัยกับผู้ศรัทธาตัวท่านได้ร่วมกันสร้างงานรับใช้ศาสนามากมาย การบูชาพระธาตุ ถือได้ว่าเป็นการรักษาตำนานและศักดิ์ศรีหรือความยิ่งใหญ่ในแว่นแคว้นล้านนา เป็นเหตุหนึ่งที่ทำให้ตำนานทางพุทธศาสนา และพระธาตุยังคงมีบทบาทต่อความคิดความเชื่อของชาวล้านนาทั่วไปมาโดยตลอด

วิถีชีวิตคนไทยตั้งแต่เกิดจนถึงตายจึงผูกพันกับ พระ วัด ประเพณีและพิธีกรรมต่างๆ ทั้งการทำบุญตักบาตร การสักการะและบูชารูปเคารพ การรักษาศีล การทำนุบำรุงวัดวาอาราม ฯลฯ

ดังนั้น พุทธศาสนาในเมืองไทยย่อมต้องอาศัยความเชื่อในอำนาจของสิ่งศักดิ์สิทธิ์ โดยต้องมีศรัทธาต่อพระรัตนตรัยอย่างมั่นคง

อย่างไรก็ตาม เมื่อพระสงฆ์สายปกครองเข้ามาสู่ล้านนาพร้อมกับนิกายธรรมยุติ พระสงฆ์ในระดับผู้นำของนิกายนี้พยายามอธิบายหลักธรรมในพุทธศาสนาให้มีลักษณะเป็นแบบเหตุผลนิยม

ธรรมยุติอ้างความเลอะเลือนของหลักธรรมคำสอนและอ้างว่า คำสอนประเภทนิทานหรือตำนานเป็นเรื่องเหลวไหล ไม่มีอะไรพิสูจน์เรื่องอิทธิปาฏิหาริย์ได้ แต่ในขณะเดียวกัน คนไทย เช่นคนในท้องถิ่นล้านนาไม่ได้ถือว่า ของที่พิสูจน์ไม่ได้ แปลว่าไม่มี หรือไม่จริง ความคิดในเชิงเหตุผลนิยมของพุทธศาสนานิกายธรรมยุติจึงกลายเป็นความคิดที่คับแคบไป

พุทธศาสนานิกายธรรมยุติ ได้รับการยอมรับจากพุทธศาสนิกชนชาวล้านนาเป็นบางส่วน เช่นระเบียบการปกครองสงฆ์แบบใหม่ นั้นหมายถึงการยอมรับในเรื่องของระเบียบการปกครอง แต่สิ่งที่อยู่ในจิตใจชาวล้านนาในยุคที่นิกายธรรมยุติเข้ามาในตอนแรกคือ การตระหนักถึงความจำเป็นในการรักษาความเชื่อทางพุทธศาสนาแนวจารีตดั้งเดิม กล่าวคือยังคงเชื่อเรื่องสิ่งศักดิ์สิทธิ์อิทธิปาฏิหาริย์ แต่ในขณะเดียวกันก็มีความเชื่อว่า นิพพานเป็นสิ่งสูงส่งที่สุด จึงให้คุณค่าต่อการสร้างบุญสร้างกุศล และยอมรับนับถือภิกษุที่ความเป็นผู้ทรงศีล เช่นครูบาศรีวิชัยมากกว่าการนับถือพระที่มีความรู้ทางนักธรรม

เชียงใหม่เคยเป็นศูนย์กลางของพุทธศาสนา (ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่, ๒๗) และเป็นที่รวมของนักปราชญ์ล้านนาตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ ๒๑ นักปราชญ์ล้านนาได้ผลิตตำนานที่ทรงคุณค่าและคุณภาพจำนวนมากโดยจารลงแผ่นใบลานเก็บรักษาเป็นระเบียบไว้ในหอธรรมหรือหอสมุดต่างๆ ของวัดต่างๆ ทั่วภาคเหนือ งานเขียนเหล่านี้แทบสูญสิ้นไปเมื่อรัฐบาลชาตินิยมที่กรุงเทพสั่งให้เผาหรือทำลายเสียเนื่องจากเขียนด้วยอักษรพื้นถิ่น

ในช่วงปี พ.ศ.๒๔๐๔ - ๒๔๘๕ คนไทยเชื้อสายยองในล้านนา (คนยองย้ายแผ่นดิน, ๔๕) ได้คัดลอกตำนานเมืองยองอย่างแพร่หลาย เท่าที่สำรวจพบมีไม่น้อยกว่า ๑๕ สำนวน ผู้คัดลอกมักกระ बुद्धประสงค์ว่า เพื่อเป็นพุทธบูชาและบูชาพระมหากษัตริย์จอมยอง การคัดลอกตำนานมีนัยยะของการต่อต้านการเป็นคนสยาม หรือการมาครอบครองล้านนาของรัฐบาลกลาง

ความศรัทธาที่มีต่อด้านพระธาตุสุปได้ว่า พุทธศาสนาในล้านนาย่อมต้องอาศัยความเชื่อในอำนาจของสิ่งศักดิ์สิทธิ์ โดยต้องมีศรัทธาต่อพระรัตนตรัยอย่างมั่นคง

อนึ่ง ในล้านนา คัมภีร์ทางพุทธศาสนารวมถึงอักษรธรรมและตำนานก็ถือว่าเป็นพระธรรมเช่นกัน พระธรรมจะเห็นว่ามีถึงคัมภีร์ (มรดกศาสนาในเชียงใหม่ภาค ๒ หลักคำสอน, ๘) เวลาถวายคัมภีร์ใบลานที่จารเรียบร้อย ก็เรียกว่าถวายธรรม ไม่ว่าข้อความจะตรงกับในพระไตรปิฎกหรือไม่ก็ตาม

ดังนั้น คำสอนในพระพุทธานุศาสน์ของคนไทยในล้านนานั้น พระธรรมไม่ได้หมายถึงคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าเท่านั้น คัมภีร์ทางพุทธศาสนารวมถึงอักษรธรรมและตำนานก็ถือว่าเป็นพระธรรมเช่นกัน ความคิดเกี่ยวกับพระธรรมตามความหมายในพระไตรปิฎกกับพระธรรมตามความคิดของชาวล้านนานั้นจึงไม่ตรงกันนัก และพระธรรมที่อยู่ในคัมภีร์เช่นคัมภีร์ใบลาน ตำนาน นิทานชาดกต่างๆของชาวล้านนาก็มีเนื้อหาหลักซึ่งจรรยาที่จะยอมรับการปรับแนวคิดทางพระพุทธศาสนาให้เป็นไปตามแบบเหตุผลนิยมอย่างธรรมยุตินิกายได้

อย่างไรก็ตาม พุทธศาสนาในระดับโลกุตระธรรม เช่นนิพพาน ควรทำความเข้าใจให้ดี เพราะคติเรื่องนิพพานคือปณิธานสูงสุดในพุทธศาสนา

ศาสนสถานและศาสนวัตถุรวมถึงตำนานต่างๆที่จารลงใบลานย่อมมีคุณค่า แม้ว่าจะหาหลักฐานแน่นอนในเรื่องวันเดือนปีได้ยาก และมีเรื่องอิทธิปาฏิหาริย์อยู่มากอย่างน้อยก็เป็นสิ่งยืนยันการมีอยู่ของพุทธศาสนา เป็นหลักฐานทางประวัติศาสตร์ที่นำศึกษา ชาคก เป็นสื่อนำหลักธรรมคำสอน เพื่อเป็นแบบอย่างในการดำเนินชีวิต (พุทธศาสนาไทยในอนาคต แนวโน้มและทางออกจากวิกฤติ, ๒๕๖) โดยสามารถบันดาลใจให้คนเกิดศรัทธาปสาสะที่จะเจริญตามพระพุทเจ้า ไม่ใช่รู้เพียงโดยสมองเท่านั้นว่า ทรงสอนอะไรบ้าง จาริตการสอนธรรมะโดยใช้เหตุผลนิยม อธิบายหลักธรรมและ เรื่องราวต่างๆได้ก็จริง แต่ย่อมขาดพลังที่จะให้คนเกิดความศรัทธาต่อคำสอนในระดับลึกซึ้งได้ แม้ว่าเรื่องราวในชาดกจะมีเรื่องเหลือเชื่อมากอยู่ แต่ก็สามารถถ่ายทอดตัวแบบทางจริยธรรม และสามารถประทับหลักธรรมสำคัญได้แก่ เรื่องทานบารมี (เช่น เรื่องพระเจ้าสัณทรชกต) ไว้ในจิตสำนึกของผู้คนในอดีตได้ดียิ่งกว่าหมวดธรรมข้อใดๆเสียอีก

อย่างไรก็ตาม พุทธศาสนานิกายธรรมยุติ ได้รับการยอมรับจากพุทธศาสนิกชนชาวล้านนาเป็นบางส่วน เช่นระเบียบการปกครองสงฆ์แบบใหม่ นั้นหมายถึงการยอมรับในเรื่องของระเบียบการปกครอง แต่สิ่งที่อยู่ในจิตใจชาวล้านนาในยุคที่นิกายธรรมยุติเข้ามาในตอนแรกคือ การตระหนักถึงความจำเป็นในการรักษาคติความเชื่อทางพุทธศาสนาแนวจาริตดั้งเดิม กล่าวคือยังคงเชื่อเรื่องสิ่งศักดิ์สิทธิ์อิทธิปาฏิหาริย์ แต่ในขณะเดียวกันก็มีความเชื่อว่า นิพพานเป็นสิ่งสูงส่งที่สุด จึงให้คุณค่าต่อการสร้างบุญสร้างกุศล และยอมรับนับถือภิกษุที่ความเป็นผู้ทรงศีล เช่นครูบาศรีวิชัยมากกว่าการนับถือพระที่มีความรู้ทางนิกายธรรม

คำสอนในระดับโลกุตระธรรม เช่นนิพพาน ควรทำความเข้าใจให้ลึกซึ้งไม่ว่าจะตั้งปณิธานเรื่องนี้หรือไม่ก็ตาม เพราะคติเรื่องนิพพานคือปณิธานสูงสุดในพุทธศาสนา ในปัจจุบัน ยังพอมีคนที่ตั้งปณิธานข้อนี้อยู่บ้าง แต่มักขอรับชีวิตที่สบายก่อน เช่นขอให้พบพระศรีอารีก่อนจะเข้าสู่นิพพาน

๓. ตบบุญอาจเป็นเพียงจินตนาการของผู้ปล่อยขาลือ

การทำบุญกับผู้ทรงศีลปฏิบัติธรรมเคร่ง ย่อมได้อานิสงส์แรงน่าจะเป็นความเชื่อของคนไทยทั่วไป ดังนั้น แม้แต่พระสงฆ์ที่อยู่ในป่า ก็มักมีคนนิยมเดินทางไปทำบุญ ถือกันว่าพระป่าเป็นผู้เคร่งครัดในพระวินัยและการปฏิบัติ (ชีวิตพระป่า, ๑๓)

พระที่ถือธุดงค์จึงย่อมได้รับความนิยมศรัทธาอย่างยิ่ง ครูบาศรีวิชัยก็มีลักษณะเป็นพระธุดงค์เช่นกัน แต่การธุดงค์ของท่านนั้น มีเป้าหมายเพื่อจาริกแสวงบุญร่วมกับลูกศิษย์ และสิ่งที่ท่านกับลูกศิษย์ได้กระทำร่วมกันอย่างเป็นรูปธรรมคือ การบูรณปฏิสังขรณ์ศาสนสถาน

อย่างไรก็ตาม ก่อนที่ท่านจะมีบทบาทสำคัญในเรื่องนี้นั้น ท่านได้ถูกกล่าวหาว่า ทำตนเป็นตบบุญ ผู้วิเศษ เช่น แม้ว่าฝนตก แต่ครูบาศรีวิชัยเดินแล้วไม่เปียกฝนนั้น ผู้ปล่อยขาลือนี้อาจจะ ไม่ได้ตั้งใจกล่าวหาท่าน แต่สันนิษฐานว่า เป็นจินตนาการของผู้ปล่อยขาลือ โดยไม่เคยเห็นตัวท่านเปียกหลังฝนตกทั้งๆที่

ท่านได้ผ่านการเดินทาง อันว่าพระป่าหรือพระธุดงค์เช่นท่าน คงมีประสบการณ์ในการเดินทางมาก จึงรู้วิธีดูแลตัวเองสำหรับป้องกันการเปียกฝนก็เป็นได้ ผู้วิจัยขอกรณีใกล้เคียงกันนี้เป็นตัวอย่างคือ

พระอาจารย์ฝั้น อาจาโร ซึ่งเป็นลูกศิษย์คนสำคัญของพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโตได้เล่าให้นายแพทย์ อวย เกตุสิงห์ ฟัง (ชีวิตพระป่า, ๒๔-๒๖) เมื่อตอนที่สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์ วัดบวรนิเวศฯ ยังเป็นเจ้าคณะจังหวัดจันทบุรีอยู่นั้น ได้เคยทรงติดตามพระกรรมฐานไปธุดงค์ พระรูปนั้นคือ พระอาจารย์กงมา จิรปุญโญ ซึ่งเป็นสมภารในวัดหนึ่งของจังหวัดจันทบุรี ในคืนที่ได้ธุดงค์ด้วยกัน ฝนตกหนักมาก จนกลดของเจ้าคณะจังหวัดจันทบุรีป้องกันฝนไม่ได้ ตัวของสมเด็จพระวชิรญาณวงศ์เปียกไปถึงตอนเช้า แต่เห็นว่าพระอาจารย์กงมาตัวไม่เปียก จึงถามเถรที่มาด้วยกันว่า “พระอาจารย์กงมาใช้คาถาอาคมป้องกันฝนใช่ไหม” เถรไม่รู้แต่ก็เชื่ออย่างนั้น สมเด็จพระวชิรญาณวงศ์เก็บความสงสัยต่อไปไม่ไหว จึงถามพระอาจารย์กงมาว่า มีคาถาดีไหม พระอาจารย์กงมายืมให้ และหยิบบาตรให้ดู ปรากฏว่าบาตรของพระป่าใหญ่กว่าพระบ้านมาก บาตรพระใส่ของแทนกระเป๋าดูเหมือนบรรจุเครื่องอัฐบริหารต่างๆ รวมถึงจีวรและสังฆาฏิของท่านเอง เมื่อฝนหยุดตก พระอาจารย์กงมาเลยนำชุดพระที่แห้งดีในบาตรมาสวมใส่ตัวท่านเลยไม่เปียก

บาตรของพระธุดงค์ใหญ่มาก บาตรของครูบาศรีวิชัยก็อาจจะใหญ่มากเช่นกัน ขาวลือที่ว่าครูบาศรีวิชัยเดินกลางฝนแต่ไม่เปียกฝน อาจจะเป็นเรื่องจริง แต่ไม่ได้เกี่ยวข้องกับเรื่องอิทธิปาฏิหาริย์ของการเป็นตนบุญ แต่เป็นเพราะท่านเก็บเครื่องอัฐบริหารไว้ในบาตรก็ได้

ในส่วนของความเห็นของผู้วิจัยนั้น สรุปได้ ๓ ประเด็นคือ

๑. พุทธศาสนาในเมืองไทยย่อมต้องอาศัยความเชื่อในอำนาจของสิ่งศักดิ์ โดยต้องมีศรัทธาต่อพระรัตนตรัยอย่างมั่นคง

๒. การสอนเรื่องชาดก การให้ความสำคัญต่อด้านานทางพุทธศาสนาและการกราบไหว้บูชาสิ่งที่เป็นตัวแทนของศาสนาถือได้ว่าเป็นภูมิปัญญาในการอนุรักษ์หลักธรรมคำสอนทางพุทธศาสนา พึงได้รับการส่งเสริม ชาดกคือแบบอย่างความประพฤติของพระพุทธเจ้าผู้มั่นคงในศีลธรรม จึงย่อมเป็นต้นแบบของศีลธรรมได้อย่างดี

๓. ขาวลือที่ว่าครูบาศรีวิชัยเดินกลางฝนแต่ไม่เปียกฝน อาจจะเป็นเรื่องจริง แต่ไม่ได้เกี่ยวข้องกับเรื่องอิทธิปาฏิหาริย์ของการเป็นตนบุญ แต่อาจเป็นเพราะท่านเก็บเครื่องอัฐบริหารไว้ในบาตรก็ได้ อย่างไรก็ตาม บทบาทของพุทธศาสนาในสังคมคือการเป็นสถาบันเชื่อมโยงความสัมพันธ์ระหว่างชนชั้นปกครองกับชนชั้นผู้ถูกปกครองโดยผ่านแนวความเชื่อเรื่องผลกรรม และการทำบุญเพื่อชีวิตในภพหน้า จากแนวความคิดนี้ ทำให้การทำนุบำรุงศาสนสถานและพระสงฆ์ถือได้ว่าเป็นการสร้างกุศลใหญ่ พุทธศาสนิกชนจึงอาจให้ความสำคัญต่อการเอาใจใส่วัดมากกว่าคำสอนของพระพุทธเจ้าก็ได้ ศาสนวัตถุและศาสนสถานรวมถึงพระสงฆ์ที่ขึ้นชื่อ จึงอาจกลายเป็นที่ยึดเหนี่ยวจิตใจยิ่งกว่าคำสอน ทำอย่างไร ความศรัทธาในศาสนาจึงจะเน้นไปที่หลักธรรมได้มากกว่าวัตถุ เป็นเรื่องที่ผู้วิจัยขอฝากไว้ให้ผู้อ่านช่วยกันคิดต่อไป

บรรณานุกรม

- ก.จ.ช. เอกสารรัชกาลที่ ๕ ศ.๑๒ ถัด ๘ เรื่องรายงานการจัดการคณะสงฆ์การศึกษาและการ
ศาสนามณฑล พายัพ ร.ศ.๑๒๑
- คริส เบเกอร์ และผาสุก พงษ์ไพจิตร. “ประวัติศาสตร์ไทยร่วมสมัย” สำนักพิมพ์มติชน. ๒๕๕๗.
- ครูบาศรีวิชัย ตามรอยตนบุญล้านนา สำนักพิมพ์ฉัตรแก้ว. ๒๕๔๑.
- โครงการปริวรรตพระคัมภีร์ล้านนา มมร.วิทยาเขตล้านนา ๒๕๔๗.
- จรัส โฆษณานันท์. “พระครูบาเจ้าศรีวิชัย อริยสงฆ์แห่งล้านนา”. สำนักพิมพ์เฟื่องฟ้า. ๒๕๔๙.
- เฉลิมพล สมอินทร์. “ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาและการปกครองคณะสงฆ์ไทย”.
สำนักพิมพ์สุทรไพศาลกรุงเทพฯ. ๒๕๔๖.
- ชัชวาลย์ ทองดีเลิศ. จิตวิญญาณล้านนา ในหนังสือสืบสานล้านนา สืบต่อลมหายใจของแผ่นดิน,
โดย คณะกรรมการจัดการสืบสาน. เชียงใหม่. มิ่งเมืองนวัตน์การพิมพ์ ๒๕๔๒
- ไพศาล วิสาโล. “พุทธศาสนาไทยในอนาคต แนวโน้มและทางออกจากวิกฤต”. จัดพิมพ์โดยมูลนิธิ
สดสี สฤษดิ์วงศ์. กรุงเทพฯ. ๒๕๔๖.
- อรุณรัตน์ วิเชียรเขียวและคณะ. พจนานุกรมศัพท์ล้านนา เฉพาะในโบราณ จัดพิมพ์ในวโรกาส
เฉลิมฉลอง ๗๐๐ ปีเชียงใหม่ โดยสุรวงศ์ ๒๕๓๙.
- ลัดดาวัลย์ แซ่เขียว. “๒๐๐ปีพม่าในล้านนา”. โครงการอาณาบริเวณศึกษา ๕ ภูมิภาค
ศูนย์มนุษยวิทยาสิรินธร ชั้น ๘. ๒๕๔๕.
- สงวน โชติสุขรัตน์ คนดีเมืองเหนือ กรุงเทพฯ สำนักพิมพ์ศรีปัญญา ๒๕๕๒.
- สรสวดี อ่องสกุล. “ประวัติศาสตร์ล้านนา”. กรุงเทพฯ. สำนักพิมพ์อมรินทร์ พิมพ์ครั้งที่ ๓ ๒๕๔๔.
- “มรดกศาสนาในเชียงใหม่ภาค ๒ หลักคำสอน” คณะอนุกรรมการด้านศาสนางานสมโภช
เชียงใหม่ ๗๐๐ ปี จังหวัดเชียงใหม่. ๒๕๔๐.
- ศรีศักร วัลลิโภดม. “ความหมายของพระบรมธาตุในอารยธรรมสยามประเทศ”. กรุงเทพฯ.
สำนักพิมพ์เมืองโบราณ
- แสวง มาละแซม “คนที่ย้ายแผ่นดิน” กรุงเทพฯ โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ๒๕๔๐
- โสภา ชนะมูล. “ครูบาศรีวิชัย “ตนบุญแห่งล้านนา” (พ.ศ ๒๕๒๑ - ๒๕๔๑)” วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตร์
มหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ๒๕๓๔
- อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว เดวิด เค วายอาจ. “ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่” เชียงใหม่ จัดพิมพ์โดย
ซิลค์เวอร์มบุคส์ พิมพ์ครั้งที่ ๒. ๒๕๔๗.
- อานันท์ กาญจนพันธุ์ ตำนานและลักษณะความคิดทางประวัติศาสตร์ในล้านนาระหว่างพุทธศตวรรษ
ที่ ๒๐ และ ๒๑ จากหนังสือพัฒนาการของชีวิตและวัฒนธรรมล้านนา. โครงการตำรามหาวิทยาลัย
สำนักหอสมุดมหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ๒๕๒๗.
- อุดม รุ่งเรืองศรี. “พจนานุกรมคำศัพท์ล้านนาไทย” กรุงเทพมหานคร อมรินทร์พรินติง ๒๕๓๓.

สมตตราขว่าด้วยการทำความเข้าใจผู้คนและสังคมสมัยจาริต

ดร.วรารณ เรืองศรี*

บทคัดย่อ

ในบรรดากฎหมายโบราณที่สัมพันธ์กับชีวิตและวัฒนธรรมล้านนา สมตตราขเป็นเรื่องหนึ่งที่เผยให้เห็นความพยายามของชนชั้นนำสมัยจาริตในการสร้างกฎเกณฑ์บางอย่างเพื่อควบคุมสังคม การอ่านกฎหมายโบราณจึงไม่สามารถอ่านตามตัวบทย่างตรงไปตรงมา หรือหากจะอ่านเรื่องหนึ่งให้เข้าใจได้จำเป็นต้องเข้าใจเรื่องอื่นๆ อีกมาก สมตตราขเป็นตัวอย่างของกฎหมายโบราณที่ผสมหลักวิชาไว้หลากหลาย อาทิ ในทางการเมืองอธิบายที่มาของอำนาจ ชนชั้นนำ ผ่านความวุ่นวาย ขาดความซื่อสัตย์ และทำให้ผู้อ่านเชื่อว่าในสถานการณ์เช่นนั้นจำเป็นต้องมีผู้ตัดสิน มีกฎเกณฑ์บางอย่างเพื่อจัดการ/ควบคุมสังคม ในทางเศรษฐกิจกล่าวถึงการกั๊ยม การปรับไหม (ชำระคดีความ) โดยเทียบค่าเป็น “เงิน” ขณะที่ผู้คนส่วนใหญ่แลกเปลี่ยนโดยใช้ “เบี้ย” เป็นสื่อกลางซึ่งที่มีมูลค่าต่ำกว่ามาก โดยเทียบแล้วหนึ่งเงินเท่ากับพันเบี้ย สมตตราขได้ผนวกเอาอำนาจทางการเมือง เศรษฐกิจ ตุลาการเข้าไว้ด้วยกัน และย้ำถึงมิติทางสังคม วัฒนธรรมผ่านความคิดเรื่องหลักศีลธรรม ซึ่งไม่เพียงปรากฏในบทเริ่มที่มาของ “สมตตราข” ทว่ายังแฝงอยู่ในเรื่องการใช้ที่ดิน น้ำ และทรัพยากรอื่นๆ ร่วมกัน

ท่ามกลางองค์ความรู้ที่อธิบายวัฒนธรรมชุมชนแบบเรียบง่าย สันติ เสมอภาค และเอื้อเพื่อ สมตตราขแย้งว่าการแย่งชิงทรัพยากรเกิดขึ้นทุกยุคทุกสมัย โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อเราพบว่าชุมชนในแถบหุบเขาพื้นที่เพาะปลูกมีอย่างจำกัด การจัดการน้ำเป็นเรื่องสำคัญ และการกระทบกระทั่งขัดแย้งเป็นสิ่งที่ดำรงอยู่ในแทบทุกวัฒนธรรม การทำความเข้าใจความขัดแย้งและการจัดการความขัดแย้งในแต่ละสังคม วัฒนธรรมต่างหากที่จะช่วยให้เข้าใจปัจจุบันจากการเรียนรู้อดีต

.....

การอ่านมีหลากหลายรูปแบบ ผู้เขียนต้องการนำเสนอความคิดบางอย่างที่ได้จากการอ่านสมตตราข โดยวางเค้าโครงความคิดไว้ดังนี้ (๑) ผู้เขียนสมตตราขต้องการสื่อสารอะไรต่อผู้อ่าน (๒) ผู้อ่าน (หมายถึงผู้เขียนบทความนี้) เข้าใจสังคมสมัยจาริตผ่านสมตตราขอย่างไร (๓) สมตตราขเสนอสังคมจาริตไปในทิศทางเดียวกันหรือต่างกับข้อเสนอหลักในทางวิชาการ (๔) มีหลักฐานร่วมสมัยอื่นอีกหรือไม่ที่สามารถตรวจสอบสภาพสังคมตามอย่างสมตตราข ฯลฯ

เค้าโครงความคิดที่ผู้เขียนยกมานี้ไม่มีความจำเป็นต้องสอดคล้องกัน และที่สำคัญไม่อาจบอกได้ว่าเหล่านี้คือความจริง เช่น ขณะที่ผู้เขียนสมตตราขต้องการสื่อสารถึงความจำเป็นที่ผู้คนทั้งหลายต้องมี

* อาจารย์ประจำสาขาวิชาประวัติศาสตร์ ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

ผู้ปกครองที่สมมติขึ้นมาเพื่อมาแก้ไขปัญหาคความขัดแย้งต่างๆ ผู้อ่านไม่สามารถบอกได้ว่าความจริงคืออะไร กระทั่งสิ่งที่บทความชิ้นนี้นำเสนอก็เป็นเพียงความคิดหนึ่ง ไม่อาจบอกได้อีกเช่นกันว่ามีความสมจริงมากกว่า การทำความเข้าใจกระบวนการสร้างความหมายการก่อเกิดชุมชน บ้าน เมือง และรัฐ เป็นเรื่องพื้นฐานและมีนัยสำคัญกว่าการค้นหาวามีชุมชน และรัฐเหล่านี้ดำรงอยู่จริงหรือไม่ สารที่ผู้อ่านได้รับและแปลความออกมาปรากฏได้ดังต่อไปนี้

ในวิทยานิพนธ์ของอรุณรัตน์ (๒๕๒๐ : ๗ – ๘) เรื่อง การวิเคราะห์สังคมเชิงใหม่สมัยรัตนโกสินทร์ ตอนต้น ฉบับโบราณในภาคเหนือ กล่าวถึงเอกสารโบราณและคัมภีร์ต่างๆ ที่พบในหอธรรมว่าสามารถแบ่งได้เป็น ๒ ประเภทใหญ่ๆ คือ คัมภีร์ที่พระสงฆ์ใช้เทศนาสั่งสอนประชาชน ได้แก่พระธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้า ชาดก ซึ่งพบได้ทั่วไปในหอธรรมของทุกวัด การคัดลอกหรือเขียนโบราณประเภทนี้ถือว่าได้บุญกุศลยิ่งใหญ่ อีกประเภทหนึ่งคือคัมภีร์ที่พระสงฆ์มิได้ใช้เทศนาสั่งสอนประชาชน ทว่าใช้เป็นตำราเรียนสำหรับวัดและประชาชนทั่วไป ได้แก่ คัมภีร์ประเภทกฎหมายหรือธรรมศาสตร์ โหราศาสตร์ ตำรายา ตำนนวนวรรณคดี คติโลก คติธรรม สุภาษิตหรือคำสอน คำขอ ลายแทง ตำราการรบหรือศิลปะการป้องกันตัว โดยโบราณที่ไม่ได้ใช้เทศนาจะไม่เปิดทองที่โบราณ ขณะที่โบราณสำหรับใช้สั่งสอนเทศนาจะมีการปิดทองไว้ข้างคัมภีร์ทุกผูก

สมุดตราจึงจัดเป็นคัมภีร์กลุ่มที่สอง คือใช้เพื่อการศึกษาหรือเป็นตำรา การอ่านกฎหมายโบราณสำหรับคนปัจจุบันเพื่อทำความเข้าใจอดีตนั้นมีข้อจำกัดมาก อรุณรัตน์ (๒๕๒๐ : ๑๒) ใช้โบราณเพื่อวิเคราะห์สังคมเชิงใหม่ ได้ตั้งข้อสังเกตต่อเอกสารประเภทกฎหมายว่า เอกสารกลุ่มนี้ช่วยให้เข้าใจถึงสภาพสังคมได้ดียิ่งขึ้น ด้วยกฎหมายหรือข้อห้ามต่างๆ เป็นบทบัญญัติที่ผู้ปกครองบ้านเมืองกำหนดขึ้นเพื่อควบคุมพฤติกรรมของสมาชิกในสังคมให้อยู่ร่วมกันอย่างเป็นระเบียบเรียบร้อย แต่ไม่ปรากฏหลักฐานยืนยันว่ากฎหมายเหล่านี้ได้ใช้บังคับมากนักและเคร่งครัดเพียงใด อย่างไรก็ตามพอจะเชื่อได้ว่ากฎหมายเหล่านี้คงได้ใช้บังคับในสังคมจริง

เมื่อผู้เขียนตรวจสอบโบราณในกลุ่มกฎหมายที่อรุณรัตน์ใช้ศึกษา ไม่พบว่ามีสมุดตรา เนื่องจากเป็นเอกสารที่มีการปริวรรตขึ้นภายหลัง (พ.ศ. ๒๕๒๔) จากที่อรุณรัตน์เขียนวิทยานิพนธ์ (พ.ศ. ๒๕๒๐) โดยมีการอ้างอิงเอกสารโบราณไว้หลายเรื่อง อาทิ มังรายศาสตร์ ฉบับต่างๆ, กฎหมายโคสราษฏร์, ธรรมศาสตร์และราชศาสตร์เชิงใหม่, ธรรมศาสตร์และกฎหมายของพระยามังราย, ธรรมศาสตร์เจ้าฟ้าหริภุญชัย (อรุณรัตน์, ๒๕๒๐ : ๑๔ – ๓๔) แม้กระนั้นผู้เขียนก็ได้ประโยชน์มากมายจากการอ่านงานชิ้นนี้ ทั้งที่มาของกฎหมายที่พบว่าการตรากฎหมายโดยผู้ปกครองนั้นมีมาตั้งแต่ก่อนสมัยราชวงศ์มังรายปกครองเชียงใหม่ โดยมาจากจารีตประเพณี คำวินิจฉัยของประมุขบ้านเมือง ในส่วนของกฎหมายล้านนานั้นได้รับอิทธิพลมาจากพระธรรมศาสตร์ของฮินดูและคัมภีร์อินทภาษ^๖ โดยล้านนารับธรรมศาสตร์มาจาก “ธัมมสัทถ” ของมอญและมอญรับธรรมศาสตร์มาจากอินเดียอีกชั้นหนึ่ง (อรุณรัตน์, ๒๕๒๐ : ๔๐ – ๔๓)

^๖ คัมภีร์อินทภาษ กล่าวว่า พระอินทร์ได้ปลอมแปลงพระองค์มาสั่งสอนอำมาตย์ในการตัดสินคดีต่างๆ ในเมืองพาราณสี ในการตัดสินจะต้องละทิ้งอคติ ๔ ประการ คือ ฉันทาคติ โทษาคติ ภัยาคติ และโมหาคติ (อรุณรัตน์, ๒๕๒๐ : ๔๖)

ช่วงต้นพุทธศตวรรษที่ ๒๔ หรือบริบทในงานเขียนของอรุณรัตน์ (๒๕๒๐ : ๑๐๙) เชียงใหม่เป็นเมืองร้าง พระยาภาววิละผู้นำในช่วงเวลานั้นพยายามฟื้นฟูเมืองโดยการชักชวนให้ผู้คนเข้ามา รวมถึงการกวาดต้อนผู้คนและเชลยเข้ามาไว้ในเมือง อรุณรัตน์วิเคราะห์ว่าโครงสร้างทางสังคมและการแบ่งชนชั้นในสมัยนี้คงไม่เปลี่ยนแปลงแตกต่างไปจากสมัยราชวงศ์มังรายเท่าใดนัก โดยสังเกตจากระบบกฎหมายที่ใช้ในการปกครอง ได้เปลี่ยนแปลงไปจากเดิมเพียงเล็กน้อยเท่านั้น กฎหมายอย่างน้อยสองฉบับที่สนับสนุนความคิดดังกล่าวคือ ธรรมศาสตร์หลวง ต้นฉบับวัดล้อมแรด อำเภอเถิน ลำปาง และธรรมศาสตร์ราชกือนา ฉบับวัดหัวข่วง อำเภอเมือง เชียงใหม่ บางส่วนของคำนำของผู้ปริวรรต (อานันท์ และอรุณรัตน์, ๒๕๒๘) กล่าวว่ากฎหมายทั้งสองฉบับ คงจะคัดลอกขึ้นใหม่ในช่วงตั้งเมืองใหม่หลังจากขับไล่พม่าออกไปจากล้านนา (พ.ศ.๒๓๑๗ – ๒๓๖๐) ตอนท้ายเล่มของธรรมศาสตร์ราชกือนา ระบุไว้ว่าได้คัดลอกขึ้นเมื่อปี พ.ศ.๒๓๕๙ ธรรมศาสตร์ราชกือนานี้บางครั้งก็จะเรียกชื่อว่า มังรายธัมมสาตราขกีนามูลกันไตร ซึ่งแสดงว่าเป็นการรวบรวมข้อกฎหมายที่มีมาก่อนหลายแห่งด้วยกัน และมีหลายตอนที่แสดงว่าคัดลอกมาจากมังรายศาสตร์ ประเด็นที่บทความชิ้นนี้ต้องการเน้นหรือยกขึ้นมาอภิปรายยังคงเป็นประเด็นเรื่องความแตกต่างทางชนชั้นของคนในสังคม และการอธิบายความชอบธรรมของชนชั้นปกครองในสิทธิ์ที่เหนือกว่าคนทั่วไป^๓ ดังนี้

สัปพะหลัมีในหมู่ไพร่ผู้ทักขีไร^๔ ธรรม-ปัญญาผู้มีไ้แต่เจ้า

หากนับขอบของการจารกฎหมายโบราณเช่นสมุตตราชาไว้ในระนาบเดียวกันกับตำนาน จะพบว่าการนำหลักศีลธรรมเข้ามาอธิบายสิ่งต่างๆ นั้นมีอยู่ตลอดทั้งเรื่อง ตำนานเมืองเป็นตัวอย่างหนึ่ง หรือกรณีสมุตตราชา (ผู้นำ) ก็ไม่ได้เกิดขึ้นลอยๆ แต่เข้ามาในจังหวะที่บ้านเมืองเริ่มผันแปร คือขาดศีลธรรม^๕ อธิบายอย่างเป็นเหตุเป็นผลมากขึ้นคือบ้านเมืองเริ่มขยายคนมากขึ้น การจัดการปัญหามีความซับซ้อนขึ้น สิ่งที่ไม่เคยมีกลับมี อาทิ ความสัปพะหลัในหมู่คน โครงเรื่องที่เน้นบทบาทของผู้นำที่มีลักษณะสูงส่งกว่าจะเข้ามาในจังหวะเช่นนี้ เมื่อคนทั้งหลายพร้อมใจกันสมมติให้พระยาได้ชื่อว่าเป็น “สมมุติราช” เมื่อนั้นคนทั้งหลายต่างยอมรับว่าผืนดิน ผืนน้ำ พืชพรรณป่าไม้ นก หนู แมลง ล้วนเป็นของท้าวพระยา^๖ กล่าวอย่างกระชับว่าจากการสมมติได้เริ่มขึ้นนับแต่นั้น สมมติว่าคนผู้มีบุญอำนาจมากกว่าตน มีความปราดเปรื่องมากกว่าจึงสามารถตัดสินปัญหาและแก้ไขปัญหาให้ผู้คนได้ เมื่อเขาต้องนั่งแท่นพิจารณาความต่างๆ เขาย่อมไม่ต้องทำนา ปลุกพืช ผู้คนย่อมพร้อมใจถวายให้ด้วยความสรรเสริญ

^๓ ผู้ปกครองมีอำนาจและสิทธิ์ในทรัพยากรธรรมชาติ กษัตริย์และเจ้าเมืองมีสิทธิ์ในทรัพยากรธรรมชาติที่ค้นพบได้ในป่า ในน้ำ ในพื้นดิน เช่น งาม้าง รังผึ้ง นอแรด ช้าง ม้า น้ำรัก แร่ธาตุต่างๆ ผู้ปกครองยังมีอำนาจในการออกกฎหมาย ทั้งกฎหมายอาญา ว่าด้วยโทษที่เกี่ยวข้องกับบ้านเมือง อาทิ การหนีศึกสงคราม การฆ่าผู้อื่น ฯลฯ กฎหมายแพ่ง ว่าด้วยกรณีพิพาทระหว่างบุคคลกับบุคคลในสังคม อาทิ กฎหมายครอบครัว มรดก กู้หนี้ ฯลฯ (อรุณรัตน์, ๒๕๒๐ : ๑๑๗ – ๑๒๑)

^๔ ไพร่ผู้ทักขีไร หมายถึงไพร่เมืองธรรมดา เป็นคำที่ปรากฏใน กฎหมายล้านนา (๒๕๑๘ : ๕) อ้างจาก อรุณรัตน์ (๒๕๒๐ : ๑๘๖)

^๕ ในประเด็นนี้ปรากฏในงานวิจัยของ พิธิณย์ (๒๕๓๑ : ภาคที่ ๒ ท้าวพระยา) และปรากฏในบทบัญญัติอื่นของโบราณ เช่น “เทศาโมจนะ” กัว่า “ท้าวพระยาผู้มีสามัญชน แต่เป็นผู้ประทานความสงบสุขแก่ชาวเมือง เป็นผู้ประกอบด้วยกรรมธรรมการสวณิก และสุจริตเป็นปกติ จะหาผู้ใดเสมอเหมือนมิได้

^๖ ในกฎหมายระบุว่าที่ดินทั้งหมดในบ้านเมืองเป็นสิทธิ์ของพระมหากษัตริย์ หรือเจ้าเมือง และพระองค์มีสิทธิ์ที่จะพระราชทานให้ผู้ใดก็ได้ (มังรายศาสตร์ ฉบับวัดเสาไห้, ๒๕๑๔ : ๑๑๐) อ้างจากอรุณรัตน์ (๒๕๒๐ : ๑๙๙)

ข้าวงองงามผู้คนก็เร่งขยายพื้นที่เพาะปลูกออกไปอย่างกว้างขวางโดยวิธีการนี้ แม้ได้ข้าวพอแต่ผู้คนก็ยังเผชิญปัญหาความขัดแย้งอันเนื่องมาจากไม่มีเขตแดนกำหนดพื้นที่ทำกิน ต้องให้ท้าวพระยาเข้ามาไกล่เกลี่ยอีก การกำหนดเขตแดนในพื้นที่ทำกินจึงเกิดขึ้นด้วยเหตุดังนี้ (ใบลานที่ ๗ - ๑๑, สมุดตราข, ๒๕๒๔ : ๕ - ๗) อย่างไรก็ตามความขัดแย้งในการแย่งชิงทรัพยากรมิได้สิ้นสุดลงเมื่อเขตแดนถูกกำหนดขึ้น ข้อกฎหมายต่างๆ จึงถูกแต่งขึ้นเพื่อการนี้ขึ้นเอง

ในทางวิชาการมีงานศึกษาของวอลเตอร์ส (Wolters, ๑๙๙๙) เรื่องมุมมองต่อประวัติศาสตร์วัฒนธรรม และเขตปกครองของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ งานของฮอลล์ (๒๕๕๐), ออสบอร์น (๒๕๒๘), ลักขณา (๒๕๔๒), เซเดส (๒๕๒๕), แบสติน และเบ็นดา (๒๕๒๙) โดยเฉพาะในงานของเบยาร์ด (Bayard, ๑๙๘๐ : ๑๐๕) ได้กล่าวถึงการตั้งถิ่นฐานหรือชุมชนตั้งแต่ยุคก่อนประวัติศาสตร์ โดยอาศัยทรัพยากรธรรมชาติดำรงชีพบนฐานของวิธีการผลิตแบบเพื่อยังชีพ (subsistence economies) จากการพึ่งพาป่าและธรรมชาติพัฒนาการทางสังคมมาสู่การผลิตคือการปลูกข้าวในพื้นที่ลุ่ม (wet-rice cultivation) ตามบริเวณลุ่มน้ำสำคัญซึ่งเป็นอาณาบริเวณที่มีความอุดมสมบูรณ์ของตะกอนที่ถูกพัดพามาหรือน้ำท่วม

งานศึกษาเหล่านี้ทำให้เห็นภาพคร่าวๆ ว่าชุมชนต่างๆ ที่ค่อยๆ ก่อตัวขึ้นมานี้มิได้ดำรงอยู่อย่างโดดเดี่ยว ทว่ามีการติดต่อสัมพันธ์และแลกเปลี่ยนมิติสังคม วัฒนธรรม ระหว่างกัน เรื่องภาษาเป็นตัวอย่างหนึ่ง คติความเชื่อเกี่ยวกับรัฐและผู้ปกครองที่ได้รับอิทธิพลจากพุทธศาสนา^๗ ก็เป็นอีกตัวอย่างหนึ่งที่บทความนี้ต้องการเน้น ในสมุดตราขมีการเชื่อมผู้ปกครองเข้ากับเรื่องบุญเรื่องปัญญาหรือความชอบธรรมในการได้รับประโยชน์จากการเป็นผู้ทำการเมือง คอยแก้ไขปัญหากล่อเกลี่ยความขัดแย้งในสังคม สมุดตราขยังอธิบายความแตกต่างทางชนชั้นผ่านประเด็นเรื่องโชควาสนาและนำไปสัมพันธ์กับเรื่องบุญ ตอนหนึ่งกล่าวถึงเรื่องเศรษฐีซึ่งร่ำรวยขึ้นจากการไปพบทองโดยบังเอิญขณะที่กำลังไถนา จากเดิมฐานันดรของคนที่นั่นคือ “พ่อนา” ได้รับการเลื่อนขึ้นเป็น “เศรษฐี” (ใบลานที่ ๑๒ - ๑๓, สมุดตราข, ๒๕๒๔ : ๘ - ๙) ด้วยเหตุนี้ ความเชื่อเรื่องผู้ที่มีบุญสัมพันธ์กับผู้มีทรัพย์นี้กลายเป็นคำอธิบายที่อาศัยฐานความเชื่อพุทธศาสนาเข้ามาเกี่ยวข้อง และเป็นกลไกสำคัญที่ไม่ทำให้เกิดการต่อต้านทางสังคมจากผู้ที่มีฐานะทางเศรษฐกิจต่ำกว่า หรือเข้าถึงทรัพยากรได้น้อยกว่า เช่นกันกับที่สมุดตราขอธิบายว่าที่ดินไร่นาเป็นของท้าวพระยานั่นเอง

^๗ ประเด็นนี้อรุณรัตน์ (๒๕๒๐ : ๑๓๓ - ๑๓๔) วิเคราะห์ว่าธรรมะในพุทธศาสนาเป็นเครื่องมือควบคุมกษัตริย์หรือเจ้าเมือง กล่าวคือธรรมะเป็นเหมือนหลักการพื้นฐานเพื่อให้ชนชั้นนายถือถือ หากผู้ที่ปฏิบัติได้เช่นนี้ก็จัดว่าเป็นผู้ปกครองที่ดี แต่ถ้าไม่ปฏิบัติตาม กลับใช้อำนาจกดขี่ข่มเหงประชาชนผู้อยู่ใต้ปกครองก็ไม่สามารถทำอะไรได้นอกจากจำทน เนื่องจากอำนาจของชนชั้นปกครองถือว่าเป็นสิทธิ์ขาด ผู้ใดจะคัดค้านหรือต้านทานมิได้.

เรื่องดินใกล้เกลี่ยได้ เรื่องน้ำสิเรื่องใหญ่

แม้ว่าที่ดินถือว่าเป็นปัจจัยสำคัญอย่างยิ่ง ที่ดินที่เกิดจากการหักล้างทางพจนกลายเป็นไร่นานั้น ต้องรักษาให้ดี วิธีการรักษาก็คือการทำกินหรือทำการผลิตไม่ปล่อยให้ที่ดินว่าง/ร้าง จนกลับไปเป็นที่ป่าอีก สมุดตราขผ่อนปรนในเรื่องนี้มาก ถึงขนาดให้คนสามารถเข้าไปทำกินในที่ดินที่มีเจ้าของแต่เจ้าของไม่ได้ทำประโยชน์ โดยไม่ถือว่าเป็นความผิดคือไม่มีการปรับไหม แต่ต้องมีการแบ่งปันผลประโยชน์ที่ได้ออกเป็น ๕ ส่วน และให้กับเจ้าของที่ดินเสีย ๒ ส่วน (ใบลานที่ ๑๕, สมุดตราข, ๒๕๒๔ : ๑๐) ผู้ใดสามารถบุกเบิกป่าให้เป็นนาจะได้รับการยกเว้นค่านา รว ๖ - ๗ ปี (ใบลานที่ ๒๔, สมุดตราข, ๒๕๒๔ : ๑๖) การเปลี่ยนป่าเป็นนาถือว่าเป็นช่องทางหนึ่งที่ไพร่ผู้ทุกข์ไร้จะได้มาซึ่งที่ดินของตน อาทิ กฎหมายมังรายศาสตร์ (๒๕๑๔ : ๑๐๓ - ๑๐๔) ให้เว้นค่านา ๓ ปี สำหรับผู้ที่แผ้วถางที่ดินที่เคยเป็นป่าให้เป็นนา ส่วนที่ดินอีกประเภทคือ ที่นาร้าง หรือที่ที่ไม่สามารถใช้ทำนาได้ ผู้ใดอุตสาหะทำให้เป็นนาดี จะได้รับการยกเว้นค่านาโดยพิจารณาตามสภาพ กล่าวคือนาอย่างหลังนี้จะได้รับการยกเว้นนานกว่า (อรุณรัตน์, ๒๕๒๐ : ๑๒๗) ในขณะที่เรื่อง การจัดการน้ำถือเป็นเรื่องสำคัญมาก และต้องอาศัยกำลังของกลุ่ม/ชุมชนในการจัดการ น้ำเหมืองฝายเป็นภาระของคนที่ใช้น้ำจากฝายนั้นๆ และมีหน้าที่ตั้งแต่เริ่มสร้างฝาย ดูแลซ่อมแซม และการแบ่งปันน้ำอย่างเป็นธรรม โทษของผู้ที่ปลักน้ำนั้นค่อนข้างรุนแรง มีโทษสูงสุดถึงตาย กระทั่งทำให้ฝายเสียหายและไม่ซ่อมให้ดีขึ้นเหมือนเก่า ก็มีโทษทั้งปรับทั้งทรมานทั้งจำ (ใบลานที่ ๑๗ - ๑๘, สมุดตราข, ๒๕๒๔ : ๑๑ - ๑๒) กฎหมายที่ว่าด้วยเรื่อง การจัดการน้ำนั้นมักกล่าวไว้ตั้งแต่ก่อนราชวงศ์มังราย (อรุณรัตน์, ๒๕๒๐ : ๑๒๘) การจัดสรรน้ำสัมพันธ์กับการใช้ที่ดิน กล่าวคือที่ดินเปล่าๆ ยังไม่เกิดมูลค่าต่อเมื่อมีต้นกล้ามีข้าว น้ำจึงกลายเป็นปัจจัยสำคัญขึ้นมาทันที ดังจะพบว่าการผลิตในเขตพื้นที่ราบระหว่างหุบเขาหรือพื้นที่ลาดชัน การจัดการน้ำเป็นเรื่องที่ผู้ปกครองให้ความสำคัญอย่างยิ่งดังปรากฏในข้อกฎหมายที่พบว่าการประนีประนอมทำได้ยากกว่าเรื่องที่ดิน

มีเหตุปัจจัยหลายกรณีที่น่ามาสู่ความเสียหายของฝาย ไม่ว่าจะเป็นการหาปลา ล่องไม้ ล่องแพ เนื่องจากฝายกั้นทางน้ำตามธรรมชาติ ความเสียหายเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นได้ ผู้ที่สร้างความเสียหายแก่ฝาย ต้องซ่อมแซมฝายขึ้นใหม่ให้เหมือนเดิมจึงพ้นโทษ มิฉะนั้นก็ถือว่ามีความผิด เส้นทางน้ำในพื้นที่ภาคเหนือนั้น นอกจากจะไม่เหมาะสมต่อการล่องเรือ แพ เพราะมีเกาะแก่งมากและน้ำไหลเชี่ยวในบางช่วงแล้ว ยังมีอุปสรรคในเรื่องฝายที่ทำให้การเดินทางทางน้ำทำได้ไม่ตลอดอีกด้วย การดูแลฝายหนึ่งๆ ให้อยู่รอดปลอดภัย จึงมิใช่เรื่องง่ายและคงเป็นภาระของผู้ใช้ฝายนั่นเองที่ต้องช่วยกันรักษา

ข้าว หัวใจหลักของชีพจร

ดังได้กล่าวมาถึงปัญหาความขัดแย้งเรื่องที่ดิน เรื่องน้ำที่สัมพันธ์กับการผลิต โดยเฉพาะข้าว การดูแลรักษาต้นข้าวตั้งแต่เริ่มลงกล้าไปถึงการเก็บเกี่ยวขึ้น สัมพันธ์กับบทลงโทษหลายเรื่องที่ทำให้ต้นข้าวเสียหาย โดยเฉพาะการปล่อยให้สัตว์ที่เลี้ยงไว้เข้ามาในนาข้าว ต้องซ่อมแซมข้าวในนาดังเดิม การลักข้าวในนาผู้อื่นถือว่าต้องโทษปรับไหม หากไม่ยอมรับผิดชอบสู้ขัดขึ้นหรือมีอาวุธสามารถฆ่าให้ตายได้ (ใบลานที่ ๒๐ - ๒๒, ๒๖, สมุดตราข, ๒๕๒๔ : ๑๓ - ๑๕, ๑๘) การให้ความสำคัญกับข้าวและการรักษาต้นข้าวขึ้น

พิจารณาได้หลายปัจจัย เรื่องแรกคงได้กล่าวไว้ตอนต้นถึงข้อจำกัดเรื่องดิน พื้นที่เพาะปลูก ความอุดมสมบูรณ์ของน้ำ ทำให้พื้นที่เกษตรกรรมมีความสำคัญอย่างยิ่งในการปกป้องดูแล หว่านจะเชื่อมกับมูลเหตุประการที่สองคือพื้นที่ทำกินที่อุดมสมบูรณ์ส่วนใหญ่เป็นที่ของเจ้านาย หรือกลุ่มชนชั้นนำทางสังคม คนกลุ่มนี้ปกป้องผลประโยชน์ของตนเองผ่านกฎหมาย ลักษณะข้อห้ามและโทษในการทำให้ต้นข้าวเสียหายนี้ยังปรากฏอยู่ใน “กฎหมายเข่านา” ฉบับวัดฝายหิน อำเภอเมืองเชียงใหม่ ซึ่งอรุณรัตน์ เป็นผู้ปริวรรตสันนิษฐานว่าแต่งขึ้นราวพุทธศตวรรษที่ ๒๔ แม้ว่าต้นฉบับใบลานไม่สมบูรณ์ขาดหายไปไม่ทราบจำนวนหน้าที่แน่นอนว่าเฉพาะส่วนที่เหลืออีก ๑๑ หน้า และที่เกี่ยวข้องกับเรื่องการเข่านาและการดูแลรักษาต้นข้าว นั้น มีสาระสำคัญแทบจะถอดกันมากับสมุตตราขเลยที่เดียว กฎหมายเข่านาเป็นเครื่องยืนยันว่าผู้คนทั่วไปมิได้มีนาเป็นของตัวเอง เนื่องจากนา (โดยเฉพาะนาที่อุดมสมบูรณ์) เป็นของท้าวพระยาและเศรษฐี ในขณะที่คนกลุ่มนี้ก็มีได้ทำนาเอง อาศัยแรงงานของชาวเมืองผ่านระบบเช่า ซึ่งรวมถึงการให้เช่าอุปกรณ์ทำนา วัวควาย

ข้อสันนิษฐานอย่างที่สองคือ กฎหมายลักษณะนี้มีการคัดลอกใช้กันโดยทั่วไป โดยเฉพาะในช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ ๒๔ ที่ชุมชนต่างๆ ในพื้นที่ภาคเหนือเริ่มตั้งถิ่นฐานและสร้างเมืองจากความเสียหายทั้งสงครามและการกวาดต้อนผู้คน

มูลค่าของทรัพย์สินจากราคาเช่าเป็นราคาขาย

ความขัดแย้งที่ปรากฏในสมุตตราขส่วนใหญ่เป็นเรื่องระหว่างเจ้าของทรัพย์สินกับแรงงาน, โจร หรือระหว่างเจ้านากับลูกหนี้ เช่น เมื่อผู้เช่าทรัพย์สินไม่สามารถรักษารายได้ที่หยิบยืมหรือเช่ามาได้ก็ต้องใช้คืนตามมูลค่าของสิ่งนั้น ชาวนาที่เช่าอุปกรณ์ทำนา เช่าวัว ควาย ย่อมหมายถึงชาวนาที่ขาดปัจจัยการผลิต ไม่มีทุนรอนอยู่ก่อนแล้ว หากวัวควายเจ็บป่วยหรือถูกลัก (ขโมย) ไปต้องชดเชยค่าเสียหายเท่ากับราคาสิ่งของ วัวควายนั่นเป็นข้อกำหนดที่ระบุไว้ (ใบลานที่ ๓๓ – ๓๖, สมุตตราข, ๒๕๒๔ : ๒๓ – ๒๕) ซึ่งหากพิจารณาตามหลักข้อเท็จจริง ชาวนาเหล่านั้นจะชดเชยหนี้สินเหล่านี้ได้อย่างไร หากไม่ตกอยู่ในวงจรหนี้สินหรือกลายเป็นทาสแรงงานอย่างถาวรไม่ขึ้น

ค่าปรับใหม่ยังถือว่าเป็นส่วนหนึ่งของรายได้แผ่นดิน หากไม่นับรวมรายได้จากแหล่งอื่น ทั้งที่มาจาก การเก็บภาษีอากร จากทรัพย์สินของบ้านเมือง จากเครื่องบรรณาการหรือส่วยจากเมืองขึ้นต่างๆ และจากการทำสงคราม (อรุณรัตน์, ๒๕๒๐ : ๑๖๓) ดังนั้นจะพบว่าชนชั้นปกครองอาศัยการปรับใหม่เป็นกลไกสำคัญ ไม่เพียงเพื่อป้องกันผู้กระทำความผิด ทว่ายังลดขั้นตอนของการเอาผิด ดังข้อสังเกตเรื่องการลักวัวควาย

การลักวัวควาย ถือว่ามีความสำคัญอย่างยิ่งต่อวิถีการผลิตนี้ น่าจะเกิดขึ้นอย่างแพร่หลาย โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ช่วงต้นพุทธศตวรรษที่ ๒๕ หลังจากทีสมุตตราขเป็นที่รู้จักและใช้เป็นกติกายข้อบังคับในเชียงใหม่ (ไม่สามารถสรุปได้ว่ากฎหมายลักษณะเดียวกันนี้ปรากฏในพื้นที่อื่นๆ) เพราะปรากฏว่าช่วงเวลาดังกล่าวการค้าปศุสัตว์ขยายตัวอย่างมากเนื่องจากมีตลาดรับซื้ออยู่ทางตอนล่างของพม่า พ.ศ. ๒๔๕๖ สัตว์มีชีวิตที่ส่งออกจากสยามไปยังพมามีมูลค่าราว ๒.๒ ล้านบาท (Statistical Year Book of the Kingdom of Siam 1918-1924, หจข., กค.0301.1.38K/1-5.) และส่วนใหญ่ของปศุสัตว์ที่เข้าสู่ตลาดการค้าล้วนมา

จากภาคเกษตร (“Report for the Year 1886 on the Trade of Bangkok,” B.C.R., Bangkok, หจข., 1886) ข้อสังเกตอย่างหนึ่งในกฎหมายโบราณฉบับนี้คือการชดเชยค่าเสียหายของผู้เช่าแก่เจ้าของ โดยมีได้กล่าวถึงกระบวนการสืบหาผู้ลักวัวควายแต่อย่างใด ทำให้พิจารณาได้ว่าการติดตามวัวควายที่ถูกลักไปนั้นมีความเป็นไปได้น้อยมาก เนื่องจากในช่วงเวลาดังกล่าวยังไม่นิยมขึ้นทะเบียนระบุพรรณสัณฐานของวัวควายอย่างเป็นระบบ

ขณะที่กฎหมายฉบับอื่นมีกล่าวถึงเรื่องการลักวัวควายไว้น้อย เช่น มังรายศาสตร์ (เส้าไห้) (๒๕๑๔ : ๓๓ – ๓๔) ระบุว่ากรณีลักวัวควาย หากได้ฆ่าผู้ลักตาย ยังมีสิทธิเรียกเอาค่าสินไหมทดแทนจากกองมรดกได้ โดยแบ่งแก่ครอบครัวผู้ตายบ้าง หรือลักมา, ช้าง, คน, แพะ, วัว ให้ถือราคาทรัพย์ที่ลัก ซึ่งได้รับทรัพย์คืนภายหลัง ปรับไหม ๓ เท่า หากมิได้รับทรัพย์คืนให้ปรับไหมเพิ่มอีกรวมเป็น 4 เท่า ในกฎหมายโบราณธรรมศาสตร์หลวง คลองตัดคำ (ปากทอง) (๒๕๒๘ : ๑๓) ก็กล่าวถึงการลักวัวควายในยามวิกาล ให้ปรับ ๔๐๔ บาท หากผู้ใดสมคบกันตั้งแต่ ๔ คน ลักวัวควาย ซึ่งเจ้าของได้ผูกไว้ได้ถุนเรือนให้ถือว่าปล้นปรับไหมคนละ ๑๐๐ บาท

อย่างไรก็ตาม ขบวนการลักวัวควายในช่วงที่การค้าวัวควายขยายตัวเป็นเรื่องที่ยังขาดการศึกษา เนื่องจากไม่ปรากฏข้อมูลเรื่องการติดตามเท่ากับการชำระค่าเสียหายระหว่างผู้เช่ากับเจ้าของทรัพย์ดังได้กล่าวไว้แล้ว ผู้เขียนอยากตั้งข้อสังเกตเพิ่มเติมว่าการลักวัวควายน่าจะทำงานอย่างเป็นขบวนการ และมีกลุ่มเจ้านายให้การอุปถัมภ์เพราะมีความเสี่ยงหลายประการและมีบทลงโทษร้ายแรง ขั้นตอนการนำวัวควายเข้าสู่ตลาดล้วนอาศัยเครือข่ายของกลุ่มพ่อค้าและพวกเจ้านายล้วนจัดอยู่ในกลุ่มผู้ให้การอุปถัมภ์และร่วมขบวนการค้าปศุสัตว์ด้วย

ทิ้งท้าย

สมุตตราขมิใช้กฎหมายฉบับเดียวที่มีอายุช่วงพุทธศตวรรษที่ ๒๔ การขยายตัวของชุมชนและพื้นที่ทำการในเขตภาคเหนือของไทยเวลานี้ สะท้อนผ่านความพยายามสร้างกฎเกณฑ์/ข้อตกลงร่วมกันระหว่างผู้ปกครองและชาวเมือง โดยพบว่าการกำหนดข้อห้าม บทลงโทษส่วนใหญ่เน้นการไกล่เกลี่ยผลประโยชน์ระหว่างผู้ปกครองและชาวเมือง และเน้นการปกป้องผลประโยชน์ของผู้ปกครองมากกว่า ดังนั้นกุศโลบายที่สำคัญในบทเริ่มของกฎหมายเหล่านี้คือการบอกว่าเหตุใดชาวเมืองถึงต้องมีผู้ปกครอง โดยเน้นไปที่การขาดศีลธรรม ความขัดแย้ง และไม่สามารถหาทางออกกับปัญหาได้ และให้เหตุผลต่อไปอีกว่า เหตุใดผู้ปกครองถึงต้องสร้างกฎเกณฑ์เหล่านี้ขึ้นมา

ประเด็นเพิ่มเติมที่อยากเสนอต่อผู้อ่านคือ สถาบันสงฆ์ในสังคมไทยนั้นมักถูกจัดวางว่าเป็นกลุ่มบุคคลที่มีสถานะพิเศษ กล่าวคือไม่ได้สังกัดชนชั้นนำหรือชนชั้นไพร่ ขณะเดียวกันทั้งสองกลุ่มเมื่อสมัครใจเข้าสู่เพศบรรพชิตต่างเรียกว่าพระสงฆ์และได้รับการกราบไหว้เช่นเดียวกัน สถานะของสงฆ์จึงถูกมองกว่าเป็นตัวเชื่อมและถ่ายทอดแลกเปลี่ยนมิติทางวัฒนธรรมระหว่างคนต่างชั้นในสังคม ในภาคเหนือพระสงฆ์มีส่วนอย่างยิ่งในการสนับสนุนบทบาทของผู้ปกครอง กฎหมายและธรรมเนียมต่างๆ ของภาคเหนือได้รับการจาร

ลงในใบลานด้วยพระสงฆ์เกือบทั้งสิ้น และใบลานที่ยังเหลือรอดมาจนถึงปัจจุบันส่วนใหญ่วัดเป็นผู้เก็บรักษา เลกเช่นคัมภีร์ทางศาสนาอย่างหนึ่ง ผู้เขียนอยากลองตั้งข้อสังเกตเพิ่มเติมอีกเล็กน้อยว่า ขนบความนิยม คัดลอกคัมภีร์ทางพุทธศาสนาในแง่ของการได้บุญและการทำทานนั้น น่าจะรวมถึงเรื่องราวทางโลกคือ การคัดลอกตำนาน กฎหมาย ประเพณีโบราณต่างๆ ไว้ด้วย ในหลายกรณีเป็นเรื่องที่แยกขาดจากกันยาก เช่น การบันทึกชื่อของผู้ที่ถวายที่ดิน ขำวัด และปัจจัยอื่นๆ ให้แก่วัด ล้วนปรากฏชื่อตั้งแต่กษัตริย์ เจ้าเมือง ขุนนาง เศรษฐี พ่อค้า และชาวเมืองทั่วไป

สมุดตราขอาจเรียกว่าเป็นกฎหมายที่มีได้มีลักษณะของกฎหมาย(สมัยใหม่) แต่เป็นการผสมผสาน ทั้งตำนาน การเมือง เศรษฐกิจ และมิติทางสังคม วัฒนธรรมของคนในยุคนั้น ที่เผยให้เห็นถึงยุคของการ ขยายตัวของชุมชน อันจะกลายเป็นฐานความเข้าใจต่อพัฒนาการทางสังคมของเมืองต่างๆ ในภาคเหนือ ในเวลาต่อมา

คำขอบคุณและคำขยาย

ส่วนหนึ่งของบทคัดย่อเรื่อง สมุดตราข อธิบายว่า สมุดตราข เป็นเรื่องราวที่เกี่ยวกับตัวบทกฎหมาย ในด้านต่างๆ ของชาวลัวะและชาวไทย เขียนเป็นอักษรธรรมเหนือจารลงในใบลานปี จุลศักราช ๑๒๐๙ (ประมาณปี พ.ศ.๒๓๙๐) ทั้งหมด ๕๑ ใบลาน ต้นฉบับได้จากวัดนันทาราม อำเภอเมืองเชียงใหม่ โดย อาจารย์อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว เป็นผู้ปริวรรตและอธิบายศัพท์ สมุดตราขได้รับการพิมพ์ขึ้นในปี พ.ศ.๒๕๒๔ โดยศูนย์ส่งเสริมและศึกษาวัฒนธรรมล้านนาไทย วิทยาลัยครูเชียงใหม่ เป็นเอกสารลำดับที่ ๕ ในชื่อเต็มว่า “สมุดตราข ประเพณี ๖ ประการ” โดยเป็นการรวม ๒ เรื่องเข้าไว้ด้วยกัน ประเพณี ๖ ประการ ว่าด้วยเรื่อง ประเพณีโบราณของล้านนา ในคำปรารภได้อธิบายว่าสมุดตราขเป็นคัมภีร์ใบลานประเภทกฎหมายและ ประเพณี นั้นยังแสดงให้เห็นว่ากฎหมายไม่ได้แยกออกจากด้านสังคม วัฒนธรรม จึงเหมาะสมอย่างยิ่งที่จะ นำมาไว้คู่กันกับประเพณี ๖ ประการ ดังที่ผู้เขียนได้เสนอไว้ก่อนหน้านี้ว่าจำเป็นต้องเข้าใจล้านนาในมิติอื่นๆ เพื่อจะเข้าใจกฎหมาย

อาจารย์อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว ผู้ทำงานปริวรรตเอกสารจากอักษรธรรมมาสู่ภาษาไทยปัจจุบันนั้น ไม่อาจกล่าวคุณูปการไว้ได้หมดในที่นี้ จึงอยากขอบพระคุณมา ณ โอกาสนี้ และขอขอบคุณอาจารย์ภูเดช แสนสา ผู้ชักชวนผู้เขียนทำงานจนเกิดผลงานชิ้นนี้ขึ้น หากบทความเรื่องนี้มีประโยชน์ต่อผู้อ่านอยู่บ้าง ขอมอบคำขอบคุณทั้งหมดไว้ให้กับผู้ปริวรรตสมุดตราข และหากงานชิ้นนี้มีข้อผิดพลาด ขอบกพร่อง ประการใด ผู้เขียนขอรับผิดชอบแต่ผู้เดียว

บรรณานุกรม

- เซเดส, ยอร์จ. (๒๕๒๕). **ชนชาติต่างๆ ในแหลมอินโดจีน**. กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์.
- แบสตัน, จอร์น และเบ็นดา, แฮรี่ เจ. (๒๕๒๙). **ประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้สมัยใหม่: ลัทธิอาณานิคม ลัทธิชาตินิยม และการสลายตัวของลัทธิอาณานิคม**. กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และ มนุษยศาสตร์.
- ประเสริฐ ฐ นคร, ถ่ายทอดและเรียบเรียง. (๒๕๑๔). **มังรายศาสตร์ (ฉบับวัดเส้าไห้)**, พิมพ์เนื่องในงานพระราชทานเพลิงศพ หลวงโหดกิจยานุพันธ์ วันที่ ๔ เมษายน ๒๕๑๔. พระนคร: โรงพิมพ์เลียงเชียงจงเจริญ.
- พิธิชัย ไชยแสงสุขกุล. (๒๕๓๑). **กฎหมายล้านนาโบราณ : การวิเคราะห์ระบบ โครงสร้างและเนื้อหาบทบัญญัติที่จารในใบลาน (วิจัยพื้นฐาน)**. กรุงเทพฯ: สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- ภาควิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่. (๒๕๑๘). **กฎหมายล้านนา**. (อัคราณา)
- ลักขณา เบ็ญจนิรัตน์. (๒๕๔๒). **ประวัติศาสตร์เอเชียอาคเนย์ตั้งแต่ยุคก่อนประวัติศาสตร์ถึงคริสต์ศตวรรษที่ ๑๙**. เชียงใหม่: คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- อานันท์ กาญจนพันธุ์, อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว และศรีธน คำแพง. (๒๕๒๘). **กฎหมายโบราณธรรมศาสตร์หลวง คลองต๋อคำ ต้นฉบับวัดปากกอก อ.สารภี เชียงใหม่**. เชียงใหม่: คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ; ศูนย์ส่งเสริมและศึกษาวัฒนธรรมล้านนาวิทยาลัยครู เชียงใหม่.
- อานันท์ กาญจนพันธุ์, อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว และศรีธน คำแพง. (๒๕๒๘). **ธรรมศาสตร์หลวง ต้นฉบับวัดล้อมแรด อ.เถิน ลำปาง และ ธรรมศาสตร์ราชกิจอนา ต้นฉบับวัดห้วยขวาง อ.เมือง เชียงใหม่**. เชียงใหม่: คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ; ศูนย์ส่งเสริมและศึกษาวัฒนธรรมล้านนา วิทยาลัยครูเชียงใหม่.
- อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว, ปวีวรรณ. (๒๕๒๓). **ตำนานธรรมมิกราช ตำนานดอนเต้า พิธีสืบชะตาเมืองเชียงใหม่**. **กฎหมายเขานา**. เชียงใหม่: วิทยาลัยครูเชียงใหม่ ศูนย์ส่งเสริมและศึกษาวัฒนธรรมล้านนาไทย.
- อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว. (๒๕๒๐). **การวิเคราะห์สังคมเชียงใหม่สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ฉบับใบลานในภาคเหนือ**. ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว, ปวีวรรณ. (๒๕๒๔). **สมุดตราข ประเพณี ๖ ประการ**. เชียงใหม่: วิทยาลัยครู เชียงใหม่ ศูนย์ส่งเสริมและศึกษาวัฒนธรรมล้านนาไทย.

ออสบอร์น, มิลตัน. (๒๕๒๘). **สังเขปประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้**. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์เคล็ดไทย.

ฮอลล์, ดี.จี.อี. (๒๕๕๐). **ประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้**. กรุงเทพฯ : มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์.

Bayard, Donn. (1980). The Roots of Indochinese Civilisation. Pacific Affairs 51,1: 89-114.

Statistical Year Book of the Kingdom of Siam 1918-1924, หจข., กค.0301.1.38K/1-5.

Report for the Year 1886 on the Trade of Bangkok. B.C.R., Bangkok, หจข., 1886.

Wolters, O.W. (1999). History, Culture, and Region in Southeast Asian Perspectives. Ithaca, NewYork: Southeast Asia Program Publications, Southeast Asia Program, Cornell University.

บทบาทการมีส่วนร่วมและจัดระเบียบชุมชน ที่ปรากฏอยู่ในกฎหมายมังรายศาสตร์
ฉบับวัดกาศา : หลักการและแนวคิดในการประยุกต์ใช้ในบริบทปัจจุบัน^๑

The Existing of Participatory Role and Community Order Restoration
in Mungrai Code (Wat Gasa version): Principles and
Concepts Being Applicable for the Current Contexts

สมชาย ธรรมสุทธิวัฒน์^๒ และคณะ

บทคัดย่อ

มังรายศาสตร์ หรือกฎหมายของพญามังราย เป็นกฎหมายล้านนาโบราณ อันเกิดจากการนำเอาหลักความยุติธรรมมาใช้ในการพิพากษาคดีความ และเป็นการประมวลกฎหมายที่มีอยู่ในช่วงเวลาดังกล่าว มังรายศาสตร์สะท้อนให้เห็นถึงสภาพสังคมสมัยล้านนาโบราณ ที่มีการรับเอาอารยธรรมและแนวความคิดบางประการผ่านระบบศาสนา ซึ่งมาจากอินเดีย โดยเฉพาะอย่างยิ่งอิทธิพลเรื่องชนชั้นทางสังคม และความยุติธรรมตามหลักคัมภีร์พระธรรมศาสตร์ สิ่งที่น่าสังเกตคือแม้ มังรายศาสตร์จะไม่ได้แสดงถึงการเป็นกฎหมายที่มีความสมบูรณ์ ทั้งในแง่ของเนื้อหาความครบถ้วนของกฎหมาย และรูปแบบของการถ่ายทอดและการเก็บรักษา ที่มีการจัดทำเป็นหลายฉบับ และเสียหายไปตามกาลเวลา แต่กลับพบว่ามังรายศาสตร์แสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ของชนชั้นในสังคมที่มีหน้าที่ต่อกัน และร่วมกันในการรักษาสังคมและสิ่งแวดล้อมในสังคม ทั้งในเรื่องของการกำหนดความรับผิดชอบที่เกิดขึ้นจากการกระทำที่ก่อให้เกิดความเสียหายแก่บุคคลอื่น และการสร้างบทบาทร่วมกันในการสร้างและทำนุบำรุงเมืองฝาย เพื่อจัดการทรัพยากรน้ำของชุมชน และการใช้มังรายศาสตร์ที่ปรากฏในประวัติศาสตร์นั้น พบว่ามีได้เป็นไปเพื่อเน้นการลงโทษบุคคล แต่เน้นการเยียวยาความเสียหายเชิงสมานฉันท์ ซึ่งแนวคิดดังกล่าวสามารถนำมาปรับใช้กับสภาพสังคมในปัจจุบันเพื่อแก้ไขปัญหาความขัดแย้งในชุมชนได้ โดยไม่ใช้กฎหมายเป็นเครื่องมือในการแก้แค้น แต่มุ่งให้ผู้เสียหายได้รับการเยียวยา

คำสำคัญ : มังรายศาสตร์, วัดกาศา, การมีส่วนร่วมและจัดระเบียบชุมชน

^๑ บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของงานวิจัย เรื่อง บทบาทการมีส่วนร่วม และจัดระเบียบชุมชนที่ปรากฏอยู่ในกฎหมายมังรายศาสตร์ฉบับวัดกาศา : หลักการและแนวคิดในการประยุกต์ใช้ในบริบทปัจจุบัน

^๒ อาจารย์ประจำสาขาวิชานิติศาสตร์ สำนักวิชานิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยแม่ฟ้าหลวง

Abstract

Mungrai Code or the Law of King Mungrai is categorized as the ancient Lanna Codes of Regulations. The application of justified codes, existing by that time, was conducted in court. From the Mungrai Code, we could imagine what the ancient Lanna society was like; some codes of conduct by that time were based upon religious practices of India. Social classes and justified codes of Principles of Dhammasattha, in particular, were among other things that could be witnessed. Though the Mungrai Code may not be a complete set codes of justice in terms of inappropriate context providing as well as conserving and passing some but not all of them on from time to time, the Mungrai Code could still show the bonds among social classes and cooperation made for social and environmental protection. It also quoted that one had to be responsible for any damages of others he had caused. Social members had to join hand in building and conserving the irrigating dams for the benefits of water resource management of the community. Once the Mungrai Code was put into practice by then, the punishment was not focused upon persons in particular, but social conflict minimization instead. The law was not for avenging but healing those affected.

Keywords: Mungrai Code, Wat Gasa, Participatory Role and Community Order Restoration

ความสำคัญและที่มาของปัญหาที่ทำการวิจัย

มังรายศาสตร์ เป็นกฎหมายโบราณที่ใช้ในแถบอาณาจักรล้านนา กล่าวคือ พื้นที่ของประเทศไทย บริเวณภาคเหนือตอนบน ประเทศพม่าในบริเวณรัฐฉาน ประเทศจีนบริเวณสิบสองปันนา และลาวตอนเหนือ อาจารย์ประเสริฐ ณ นคร บรรยายไว้ว่า มังรายศาสตร์ฉบับเก่าแก่ที่สุด คือ ฉบับวัดเสาไห้ อำเภอสว่างแดนดิน จังหวัดสกลนคร ฉบับที่ ๒ เป็นของคุณไกรศรี นิมนานเหมินท์ ซึ่งคัดจากต้นฉบับของกงสุลฝรั่งเศส ประจำเชียงใหม่ ขึ้นตอนฉบับที่ ๓ ได้มาจากวัดเชียงมั่น เชียงใหม่ สำหรับมังรายศาสตร์ต้นฉบับวัดกาสนั้น เพิ่งจะค้นพบภายหลังสามฉบับดังกล่าว เนื้อหาในฉบับเป็นเรื่องเกี่ยวกับการปกครอง วัฒนธรรม ประเพณี จารีต ประวัติศาสตร์ สังคมวิทยา มานุษยวิทยา คติชน แต่การศึกษาได้กระทำเพียงการปริวรรตเท่านั้น ในด้านบริบททางกฎหมาย ตลอดจนองค์ความรู้ที่มีอยู่อย่างละเอียดเกี่ยวกับกฎหมายเรื่องต่างๆนั้นยังมิได้ทำการค้นคว้าให้ลึกซึ้ง ทั้งที่ในสังคมท้องถิ่นภาคเหนือในปัจจุบันนั้น ยังมีวิถีชีวิต ขนบธรรมเนียมและประเพณีที่ยังผูกติดกับมังรายศาสตร์อยู่เป็นอันมาก โดยการปฏิบัติตามวิธิดั้งเดิมนี้นี้ ช่วยแก้ไขข้อพิพาทของสังคมท้องถิ่น และเป็นการระงับข้อพิพาทนอกศาลที่มีความสะดวก และสอดคล้องกับวิถีชีวิตดั้งเดิมของชุมชนท้องถิ่น ซึ่งมีความเหมาะสมในการสังคมปัจจุบันที่เต็มไปด้วยปัญหาความขัดแย้งเป็นอย่างยิ่ง อย่างไรก็ตามเมื่อพิจารณาในมุมมองทางกฎหมายแล้ว จะเห็นได้ว่า หลักมังรายศาสตร์ที่นำมาใช้ในสังคมนั้น มิใช่เป็นการยกเว้นการบังคับใช้กฎหมายบ้านเมือง หากแต่ช่วยคัดกรองคดีต่างๆ ที่เกิดขึ้น มิให้เป็นภาระแก่ศาลสถิตยุติธรรมมากเกินไป

โดยเฉพาะในส่วนที่เป็นคดีมโนสาร^๙ จึงเป็นการจัดระเบียบสังคมท้องถิ่นที่มีประสิทธิภาพ และบทบัญญัติในส่วนของการกำหนดหน้าที่ในการมีส่วนร่วมรักษาเหมืองฝายร่วมกัน ก็เป็นสิ่งสะท้อนให้เห็นถึงการส่งเสริมสิทธิในการมีส่วนร่วมของชุมชนในการรักษาสีงแวดล้อม ซึ่งในปัจจุบันนั้น ปัญหาสีงแวดล้อมนั้นวันจะทวีความรุนแรงขึ้น อันเป็นผลมาจากนโยบาย และโครงการในการพัฒนาความเป็นอยู่ของชุมชนที่ขยายตัวมากขึ้น มังรายศาสตร์จึงเปรียบเสมือนชุมพลังทางปัญญาที่บรรพบุรุษแห่งอาณาจักรล้านนาได้สร้างเอาไว้เพื่อแก้ไขปัญหาลาต่าง ๆ ที่เป็นปัญหาเฉพาะสำหรับภูมิภาค แต่ด้วยความที่สังคมในปัจจุบันมีความเปลี่ยนแปลงจากอดีตไปเป็นอันมาก การจะนำมังรายศาสตร์มาใช้โดยตรงย่อมไม่ใช่หนทางที่เหมาะสม จึงควรที่จะทำการสืบค้นทางประวัติศาสตร์ ความเป็นมาตลอดจนที่มาของกฎหมาย แนวคิด ทฤษฎี และวิเคราะห์แนวทางในการนำหลักเกณฑ์ที่ปรากฏในมังรายศาสตร์ที่เหมาะสม มาใช้ในการพัฒนาการมีส่วนร่วมของชุมชนและการจัดระเบียบสังคมในปัจจุบัน เพื่อประโยชน์แก่ชุมชนท้องถิ่น

ในอาณาจักรล้านนามีการบัญญัติใช้กฎหมายจำนวนหลายฉบับ ดังมีตัวอย่างกฎหมายที่เคยบังคับใช้ในอดีต เช่น กฎหมายล้านนา ฉบับวัดชัยพระเกียรติ^{๑๐} อวหาร ๒๕^{๑๑} หนังสืออนุโลมญาณกฎหมายโบราณ^{๑๒} คลองเจือแห่งพระเจ้ากือนา^{๑๓} และธรรมศาสตร์เจ้าฟ้าหริภุญชัย^{๑๔} เป็นต้น ซึ่งกฎหมายมังรายศาสตร์ก็เป็นกฎหมายอีกฉบับหนึ่งที่ใช้ในอาณาจักรล้านนา ถือว่าเป็นกฎหมายที่สำคัญสุดฉบับหนึ่ง กฎหมายมังรายศาสตร์ที่ผ่านมาได้มีการปริวรรตออกมาแล้วหลายฉบับ เช่น มังรายศาสตร์ฉบับวัดเชียงหมั่น (เชียงมัน)^{๑๕} เป็นต้น

ส่วนในงานวิจัยนี้ได้เลือกศึกษากฎหมายมังรายศาสตร์ ฉบับวัดกาศา อำเภอแม่จัน จังหวัดเชียงราย^{๑๖} โดยกฎหมายมังรายศาสตร์เป็นกฎหมายจารีตประเพณี (Customary Law) มีลักษณะเป็นกฎหมายที่เกิดจากการนำเอาหลักคำสอนทางพุทธจักรมาใช้ร่วมกับอาณาจักรเพื่อประกอบการพิจารณาตัดสินคดีความต่าง ๆ ดังกล่าวไว้ในกฎหมายมังรายศาสตร์ฉบับวัดกาศาว่า

“...ที่ควรแต่งตามโทษหนักโทษเบา ด้วยคติโลกคติธัมม์เจือกัน มังรายสาสตร์ราชสาวนิตตามวัดอุณรัยอันดี...”^{๑๗}

^๙ สมหมาย เปรมจิต (ปริวรรต), กฎหมายล้านนา, (เชียงใหม่ : มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๑๘), ๕๐ หน้า.

^{๑๐} สมหมาย เปรมจิต (ปริวรรต), อวหาร ๒๕ (กฎหมายล้านนา), (เชียงใหม่ : มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๑๘), ๔๕ หน้า.

^{๑๑} ประเสริฐ ณ นคร และคณะ (ปริวรรต), หนังสืออนุโลมญาณกฎหมายโบราณ และหัตถกัมมวินิจัยบาฬการอมสมมุติราช, (เชียงใหม่ : วิทยาลัยครูเชียงใหม่, ๒๕๒๗), ๘๙ หน้า.

^{๑๒} สุรสิงห์สำรวม อิมพะเนาว์ (ปริวรรต), คลองเจือแห่งพระเจ้ากือนา, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพฯ : สุภัญญา, ๒๕๒๘), ๑๔๒ หน้า.

^{๑๓} สมหมาย เปรมจิต (ปริวรรต), ธรรมศาสตร์เจ้าฟ้าหริภุญชัย, (เชียงใหม่ : มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๑๙), ๒๒ หน้า.

^{๑๔} ประเสริฐ ณ นคร และคณะ (ปริวรรต), มังรายศาสตร์ฉบับเชียงหมั่น ต้นฉบับวัดเชียงหมั่น อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่, (เชียงใหม่ : วิทยาลัยครูเชียงใหม่, ๒๕๒๘), ๓๗ หน้า.

^{๑๕} อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว (ปริวรรต), กฎหมายวัดกาศา ต้นฉบับวัดกาศา อำเภอแม่จัน จังหวัดเชียงราย, (เอกสารอัดสำเนา, ๒๕๒๖), ๖๐ หน้า.

^{๑๖} อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว (ปริวรรต), กฎหมายวัดกาศา ต้นฉบับวัดกาศา อำเภอแม่จัน จังหวัดเชียงราย, (อ้างแล้ว), หน้า ๒๔.

ซึ่งพญามังราย ปฐมกษัตริย์อาณาจักรล้านนา ราชวงศ์มังราย (พ.ศ.๑๘๐๔ – ๑๘๕๔) และกษัตริย์ล้านนาพระองค์ต่อมาใช้เป็นแนวทางในการปกครองบ้านเมือง โดยอาศัยแบบอย่างมาจาก “พระธรรมศาสตร์” หรือ “มนุธรรมศาสตร์” กฎหมายของอินเดียโบราณที่แคว้นทริภุญไชยรับอิทธิพลเข้ามาใช้ผ่านทางอาณาจักรมอญ และภายหลังพญามังรายจึงทรงรวบรวมขนบธรรมเนียมประเพณีของล้านนา คติทางพระพุทธศาสนา และคำพิพากษาของพระองค์ตราเป็นกฎหมายมังรายศาสตร์ขึ้นมาสมาสามารถแบ่งการพิจารณาคดีตามหมวดหมู่และรายละเอียดต่างๆ ออกเป็น ๗ หมวดหมู่ ได้ดังนี้คือ

- (๑) การกู่และยืมสิ่งของ
- (๒) การจัดการมรดก
- (๓) กฎหมายเกี่ยวกับทาส
- (๔) การประกอบอาชีพทางการเกษตรและการจัดแบ่งผลผลิต
- (๕) การจัดเก็บส่วย(ภาษี)และเกณฑ์ใช้ไพร่ทาส
- (๖) การปรับโทษคดีค่าเสียหาย
- (๗) เบ็ดเตล็ด

โดยแต่ละหมวดได้ปรากฏมีการนำเอาหลักธรรมคำสอนทางพระพุทธศาสนา เข้ามาใช้ประกอบการพิจารณาตัดสิน เพื่อให้สอดคล้องกันทั้ง “คติโลก” (ทางโลก) และ “คติธรรม” (ทางธรรม) อันแสดงถึงคุณธรรมของพญามังราย ปฐมกษัตริย์ล้านนา และกษัตริย์ล้านนาพระองค์ต่อมา ที่ได้ใช้หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาเป็นหลักธรรมและคำสอนของแต่ละพระองค์ ดังปรากฏรายละเอียดในกฎหมายมังรายศาสตร์ฉบับวัดกาสา ดังนี้คือ

(๑) การใช้หลักธรรมและคำสอนที่ปรากฏในหมวดที่ ๑ การกู่และยืมสิ่งของ

มีการยกตัวอย่างพิจารณาการใช้หนี้ โดยกฎหมายมังรายศาสตร์ฉบับวัดกาสาได้ยกตัวอย่างเรื่องราวทางพระพุทธศาสนาเข้ามาประกอบเทียบไว้ คือกล่าวถึงนางอุชเชนิตายไม่ทันใช้หนี้ เศรษฐีเจ้าหนี้รับลูกของนางอุชเชนิตเป็นลูกเลี้ยงแต่ยังไม่ได้ซื้อลูกคนนี้ จำเมืองได้พิจารณาตัดสินให้เจ้าหนี้ชดใช้ค่าเลี้ยงดูเด็กแก่เศรษฐี แล้วให้เจ้าหนี้พาเอาเด็กไปแทนหนี้^{๑๑} หรือเน้นให้ผู้คนได้รู้จักพิจารณาให้ รอบคอบก่อนจะให้ผู้อื่นยืมวัตถุสิ่งของต่างๆ โดยเฉพาะอาวุธที่สามารถทำร้ายผู้อื่นได้ จึงปรากฏมีบทบัญญัติเกี่ยวกับการให้ยืมอาวุธของมีคมว่า ผู้ใดยืมดาบของผู้อื่นไปฆ่าคน ซึ่งเจ้าของดาบผู้ให้ยืมไม่ทราบว่ายืมจะยืมเอาไปฆ่าคน ให้ปรับไหมผู้ให้ยืม ๑๑๐ เงิน (บาท) ที่เหลือให้ปรับไหมผู้กระทำความผิด หากรู้เห็นเป็นใจทั้งผู้ยืมและผู้ให้ยืมให้เสียค่าปรับไหมคนละครึ่ง^{๑๒}

^{๑๑} อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว (ปริวรรต), กฎหมายวัดกาสา ต้นฉบับวัดกาสา อำเภอแม่จัน จังหวัดเชียงราย, (อ้างแล้ว), หน้า ๑ - ๒.

^{๑๒} อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว (ปริวรรต), กฎหมายวัดกาสา ต้นฉบับวัดกาสา อำเภอแม่จัน จังหวัดเชียงราย, (อ้างแล้ว), หน้า ๓๓.

(๒) การใช้หลักธรรมและคำสอนที่ปรากฏในหมวดที่ ๒ การจัดการมรดก

เรื่องการจัดแบ่งมรดกเป็นอีกหมวดหนึ่งที่สำคัญของกฎหมายมั่งรายนาศาสตร์ จึงปรากฏว่าได้นำเอาหลักธรรมคำสอนมาใช้ประกอบการพิจารณา เพื่อให้เกิดความเป็นธรรมแก่บุคคลต่างๆ โดยพิจารณาทั้งจากผลประโยชน์ทางโลกไปพร้อมกับคติความเชื่อในทางธรรม ดังเช่น การจัดแบ่งมรดกของพระภิกษุสงฆ์ว่า ถ้าหากพระภิกษุสงฆ์ถึงแก่กรรมภายในบ้านเรือนของญาติ ถ้าก่อนถึงแก่กรรมภาพพระภิกษุรูปนั้นได้มอบสมบัติสิ่งของให้แก่ญาติผู้ใดก็เป็นของผู้นั้น ถ้าไม่มอบให้แก่ญาติผู้ใดสมบัติสิ่งของเหล่านั้นก็กลายเป็นของสงฆ์(ของวัดหรือของพระศาสนา)

เนื่องจากพระภิกษุสงฆ์เป็นเสมือนบุคคลสาธารณะ ดังนั้นหากทรัพย์สินสมบัติของพระภิกษุรูปนั้นๆ ได้มาจากการถวายทานของเหล่าคณะศรัทธา เมื่อถึงแก่กรรมภาพไม่ได้มอบให้เป็นสมบัติแก่ผู้ใด ทรัพย์สินสมบัตินั้นก็ถือเป็นของส่วนรวมคือเป็นของคณะสงฆ์หรือของวัดที่พระภิกษุนั้นจำพรรษาอยู่แต่ส่วนกรณีชาวบ้านถึงแก่กรรมภายในวัด สมบัติทรัพย์สินเป็นของญาติผู้ถึงแก่กรรม ทรัพย์สินไม่ได้ตกเป็นของวัด เพราะชาวบ้านผู้นั้นมีญาติพี่น้องและหาทรัพย์สินได้มาจากน้ำพักน้ำแรงของตนเอง ไม่ได้เป็นบุคคลสาธารณะ^{๓๓}

หรือการจัดแบ่งมรดกก็พิจารณาถึงบทบาทหน้าที่ของผู้มีสิทธิในการได้รับมรดกแต่ละคน ที่มีต่อบุพการีที่ถึงแก่กรรม โดยพิจารณาทั้งการทำหน้าที่ทั้งทางโลกและทางธรรมประกอบ ดังเช่น หากมีบุตรชาย ๓ คน คนหนึ่งไปบวช คนที่สองได้เข้าทำงานราชการ คนที่สามทำมาค้าขายเลี้ยงดูบิดามารดา เมื่อบิดามารดาถึงแก่กรรม เกิดการฟ้องร้องเพื่อแบ่งมรดก ได้มีตัวอย่างการตัดสินคดีแบ่งมรดกไว้ว่า บุตรชายที่บวชควรได้มากที่สุดคือได้ทรัพย์สินจำนวน ๒ ส่วน เนื่องจากช่วยให้บิดามารดาหลุดพ้นทุกข์และไม่มีบ้านเรือนอยู่อาศัย ส่วนบุตรชายที่ทำมาค้าขายเลี้ยงดูบิดามารดาให้ได้มรดกจำนวน ๑ ส่วนครึ่ง เนื่องจากยังอาศัยอยู่กับบิดามารดาที่เรือน ส่วนบุตรชายที่เข้ารับราชการอยู่กับท้าวขุนได้ ๑ ส่วน เนื่องจากไม่อยู่ดูแลบิดามารดาแต่ออกไปอยู่รับราชการกับท้าวขุน^{๓๔}

(๓) การใช้หลักธรรมและคำสอนที่ปรากฏในหมวดที่ ๓ กฎหมายเกี่ยวกับข้าทาส

มีการยกตัวอย่างพร้อมวิธีการพิจารณาความเป็นทาสของบุตรธิดา กรณีบิดาเป็นทาสแต่มารดาไม่เป็นทาส โดยใช้เรื่องราวขาคในพระพุทธศาสนาประกอบการพิจารณา เช่น ยกเรื่องราวกรณีข้าทาสของพญางิลและนางอัญชเวีเป็นบทตัวอย่างการตัดสินพิจารณา^{๓๕} หรือการส่งเสริมให้เจ้าของทาสหรือผู้ที่ใช้งานข้าทาส ให้มีความเห็นใจและให้การคุ้มครองข้าทาสที่อยู่ในการปกครอง ดังเช่น หากให้ข้าทาส

^{๓๓} อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว (ปริวรรต), กฎหมายวัดกาสา ต้นฉบับวัดกาสา อำเภอแม่จัน จังหวัดเชียงราย, (อ้างแล้ว), หน้า ๘ - ๙.

^{๓๔} อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว (ปริวรรต), กฎหมายวัดกาสา ต้นฉบับวัดกาสา อำเภอแม่จัน จังหวัดเชียงราย, (อ้างแล้ว), หน้า ๙.

^{๓๕} อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว (ปริวรรต), กฎหมายวัดกาสา ต้นฉบับวัดกาสา อำเภอแม่จัน จังหวัดเชียงราย, (อ้างแล้ว), หน้า ๑๐.

ของผู้อื่นขึ้นต้นหมาก มะพร้าว ต้นตาลต้นลาน และต้นไม้ต่างๆ แล้วเกิดอุบัติเหตุตกลงมาถึงแก่ความตาย หากเจ้าของข้าทาสผู้นั้นอนุญาตให้มาขึ้นก็ไม่ให้เอาความต่อกัน หากไม่ได้อนุญาตให้ชดใช้ค่าของข้าทาส หากไม่ตายแต่บาดเจ็บให้ปรับไหม ๒ บาทเงินเป็นค่ายาและดูแลรักษา หากข้าทาสเดินรับจ้างขึ้นต้นไม้เป็นอาชีพอยู่แล้วตกลงมาตาย ก็ให้เจ้าของผู้ว่าจ้างนั้นช่วยเผาศพเสียเพราะอยู่นอกเขตแดนของเจ้าของข้าทาส^{๑๖}

(๔) การใช้หลักธรรมและคำสอนที่ปรากฏในหมวดที่ ๔ การประกอบอาชีพทางการเกษตรและการจัดแบ่งผลผลิต

การประกอบอาชีพเกษตรกรรมในอดีต บางครั้งด้วยพื้นที่ของวัดที่มีการกัลปนาจากเจ้านายขุนนางจำนวนมาก จึงเปิดโอกาสให้ผู้คนได้เข้าไปใช้พื้นที่ธรณีสงฆ์ทำเกษตรกรรม จึงปรากฏมีหลักธรรมคำสอนมาใช้เพื่อจัดแบ่งผลประโยชน์กันในกฎหมายมังรายศาสตร์ฉบับวัดกาสายหลายตัวอย่าง ได้แก่ ชาวบ้านเข้าไปปลูกพืชผลในพื้นที่ของวัดหรือพื้นที่ธรณีสงฆ์ เมื่อพืชนั้นให้ผลผลิตต้องแบ่งออกเป็นจำนวน ๑๐ ส่วน โดยแบ่งให้ชาวบ้านที่ทำการเพาะปลูกจำนวน ๙ ส่วน และจัดแบ่งให้วัด ๑ ส่วน ซึ่งกรณีถ้าหากพระภิกษุสงฆ์ให้ข้าววัดหรือศิษย์วัดทำการเพาะปลูกในที่ของชาวบ้าน ก็ให้แบ่งออกเป็นจำนวน ๑๐ ส่วน โดยแบ่งให้ทางวัดที่ทำการเพาะปลูกจำนวน ๙ ส่วน และจัดแบ่งให้เจ้าของพื้นที่ทำการเพาะปลูก ๑ ส่วน วิธีการพิจารณาการมีสิทธิครอบครองทำกินของผู้เข้าไปบุกเบิกป่าทำเป็นที่นาหรือทำกินบนที่นาเก่าของผู้อื่นทิ้งร้างไว้ เป็นต้น^{๑๗}

จะเห็นได้ว่ากฎหมายได้เอื้อต่อการดำรงชีวิตของผู้คน เนื่องจากในอดีตที่ดินมีมากกว่าจำนวนประชากร ดังนั้นการจัดแบ่งผลประโยชน์ให้กับชาวบ้านที่เข้ามาทำเกษตรกรรมบนพื้นที่ของวัดหรือข้าววัดไปทำเกษตรกรรมบนพื้นที่ของชาวบ้านสูงถึง ๙ ใน ๑๐ ส่วน จึงเป็นกระตุ้นและเป็นการส่งเสริมให้ผู้คนได้เพิ่มผลผลิตให้มากขึ้น ซึ่งเป็นการขยายระบบเศรษฐกิจให้กับบ้านเมืองได้เป็นอย่างดี ดีกว่าปล่อยให้ทิ้งร้างว่างเปล่า

^{๑๖} อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว (ปริวรรต), กฎหมายวัดกาสาย ต้นฉบับวัดกาสาย อำเภอแม่จัน จังหวัดเชียงราย, (อ้างแล้ว), หน้า ๕๘.

^{๑๗} อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว (ปริวรรต), กฎหมายวัดกาสาย ต้นฉบับวัดกาสาย อำเภอแม่จัน จังหวัดเชียงราย, (อ้างแล้ว), หน้า ๗.

(๕) การใช้หลักธรรมและคำสอนที่ปรากฏในหมวดที่ ๕ การจัดเก็บส่วย (ภาษี) และเกณฑ์ใช้ไพร่ทาส

ในสังคมยุคจารีตเจ้าของทาสและข้าทาสต่างก็เกื้อหนุนซึ่งกันและกัน โดยเจ้าของทาสก็ได้ใช้แรงงานหรือได้รับผลประโยชน์ทางด้านเศรษฐกิจจากข้าทาส ส่วนข้าทาสก็ได้รับการคุ้มครองดูแลตลอดจนที่อยู่อาศัย ในกฎหมายมั่งรายนาศาสตร์ ฉบับวัดกาสา จึงปรากฏมีการส่งเสริมให้เจ้าของทาสหรือผู้ที่ใช้งานข้าทาสให้ความเห็นใจและให้การคุ้มครองข้าทาสที่อยู่ในการปกครอง ดังเช่น วิธีการพิจารณาเมื่อเจ้าแคว้นได้ขอยืมไพร่ทาสของผู้อื่นไปใช้งานที่อื่นๆ หรือขอยืมมาใช้งานที่เรือนของตนเอง หากไพร่นั้นถึงแก่กรรมในวัดไม่ให้ชดใช้ แต่หากขอยืมไพร่ไปแล้วไม่ดูแลจนไพร่หลบหนีหรือลงโทษจนถึงแก่ความตายต้องชดใช้คืนเป็นต้น^{๑๘}

(๖) การใช้หลักธรรมและคำสอนที่ปรากฏในหมวดที่ ๖ การปรับโทษชดใช้ค่าเสียหาย

กฎหมายมั่งรายนาศาสตร์ฉบับวัดกาสา ได้บัญญัติบทพิจารณาการปรับโทษชดใช้ค่าเสียหายตามฐานะทางสังคมของผู้คน ยังมีฐานะทางสังคมหรือยศศักดิ์สูงต้องเสียค่าปรับโทษแพงขึ้นตามไปด้วย เพื่อเป็นการป้องกันไม่ให้มีปกครองกดขี่ผู้ถูกผู้อยู่ใต้อำนาจการปกครอง จึงแสดงถึงการพยายามควบคุมการใช้อำนาจของชนชั้นปกครองให้มีคุณธรรม ดังเช่น การปรับโทษชดใช้ค่าเสียหายกรณีเล่นซู้สู่ชาย การปรับโทษชดใช้ค่าเสียหายกรณีลักขโมยสัตว์เลี้ยงต่างๆ ตั้งแต่สัตว์ใหญ่ เช่น วัว ควาย และหมู ไปจนถึงสัตว์เลี้ยงที่มีขนาดเล็ก เช่น ไก่ เป็ด ห่าน และสุนัข^{๑๙}

การปรับโทษชดใช้ค่าเสียหายกรณีลักขโมยพืชผลผลิตทางการเกษตร (ข้าว ข้าวฟ่าง แตงโม แตงน้ำเต้า ฟักทอง พริก เผือก งา ข้าว ถั่ว กระเทียม หอมแดง ผักชนิดต่างๆ และฝ้าย) การปรับโทษชดใช้ค่าเสียหายกรณีลักขโมยทรัพย์สินของผู้อื่น การปรับโทษชดใช้ค่าเสียหายในการทำลายทรัพย์สินข้าวของของผู้อื่น การปรับโทษจากการทะเลาะวิวาทและการทำร้ายร่างกาย และการชดใช้ค่าเสียหายกรณีทำให้อีกฝ่ายบาดเจ็บหรือตาย เป็นต้น^{๒๐}

(๗) การใช้หลักธรรมและคำสอนที่ปรากฏในหมวดที่ ๗ เบ็ดเตล็ด

เป็นหมวดที่กล่าวถึงวิธีการพิจารณาในเรื่องรายละเอียดอื่นๆ ที่หลากหลายออกไปจากทั้ง ๖ หมวดที่ได้จัดแบ่งไว้ ดังเช่น วิธีพิจารณาให้ช่วยเหลือชีวิตผู้หนึ่งเรือไปล่ม การปรับผู้กล่าวโทษผู้อื่นโดยไม่มีความผิด การปรับโทษชายที่แตะเนื้อต้องตัวสตรีผู้มีฐานะอันดรศักดิ์สูงกว่าตน การปรับโทษพ่อค้าแม่ค้าหลบเลี่ยงจ่าย

^{๑๘} อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว (ปริวรรต), กฎหมายวัดกาสา ต้นฉบับวัดกาสา อำเภอแม่จัน จังหวัดเชียงราย, (อ้างแล้ว), หน้า ๑๖.

^{๑๙} อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว (ปริวรรต), กฎหมายวัดกาสา ต้นฉบับวัดกาสา อำเภอแม่จัน จังหวัดเชียงราย, (อ้างแล้ว), หน้า ๒๕.

^{๒๐} อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว (ปริวรรต), กฎหมายวัดกาสา ต้นฉบับวัดกาสา อำเภอแม่จัน จังหวัดเชียงราย, (อ้างแล้ว), หน้า ๓๓.

ค่าดำน การจัดจำแนกพ่อ ๔ ประเภท และลูก ๓ ประเภทตามหลักพระธรรมศาสตร์ ลักษณะของการเป็นสามภรรยา และวิธีพิจารณาเมื่อการฝากของไม่มีสักขีพยานแล้วผู้รับฝากปิดบังเอาเป็นของตน เป็นต้น

โดยแต่ละบทบัญญัติในหมวดเบ็ดเตล็ดก็ปรากฏหลักธรรมและคำสอน ของพญามังรายและกษัตริย์ล้านนา ดังเช่น การชดใช้ค่าเสียหายกรณีทำให้ผู้อื่นบาดเจ็บหรือตาย หากขอผู้อื่นไปช่วยตัดต้นไม้แผ้วถางไร่สวน เกิดอุบัติเหตุต่างๆ เช่น ต้นไม้ล้มทับจนถึงแก่ชีวิต ให้ผู้ขอแรงช่วยชดใช้ค่าเสียหายจำนวน ๒๕๐ เงิน แล้วให้ผู้ขอแรงช่วยค่าทำศพผู้ที่เสียชีวิตนั้น ไม่ให้มีการปรับไหม ยกเว้นตั้งใจให้ต้นไม้ล้มทับจนผู้ที่มาช่วยถึงแก่ความตายให้ชดใช้ ๑ ศพ ปรับไหมจำนวน ๒ คน หากไม่ได้ตั้งใจให้ต้นไม้ล้มไปทับถูกเพียงแค่มิเผลอหัวแตก หื้อจ่ายค่าน้ำมันยาจำนวน ๑ บาทเงิน และให้มีเหล้า ๑ ไห ไก่ ๑ คู่ ทำการสว่ขวัญผู้ที่ได้รับอุบัติเหตุ ถ้าหากว่าตั้งใจทำให้หัวแตกต้องจ่ายค่าปรับไหมจำนวน ๕๒ เงิน หากมีการให้ปรับไหมเท่ากับจำนวน ๒ คน คิดเป็นเงิน ๕๐๐ เงิน บทบัญญัตินี้จึงสะท้อนถึงการพยายามให้คนภายในหมู่บ้านหรือภายในชุมชนนั้นมีความเห็นอกเห็นใจซึ่งกันและกัน ให้ความช่วยเหลือกัน^{๒๑}

ด้วยกฎหมายมังรายศาสตร์มีการบัญญัติใช้เพิ่มเติมมาตลอดเวลาจากกษัตริย์พระองค์ต่างๆ ของอาณาจักรล้านนา การศึกษาถึงบริบททางด้านการปกครอง การทหาร กฎหมาย และจารีตประเพณีของอาณาจักรล้านนา จะทำให้สามารถเข้าใจเกี่ยวกับกฎหมายมังรายศาสตร์ได้โดยงานวิจัยชิ้นนี้ได้วางประเด็นการศึกษาไว้ที่การมีส่วนร่วมของชุมชนและการจัดระเบียบสังคมภายใต้บริบทของสังคมล้านนาที่กล่าวมาในข้างต้น ทั้งการปกครอง การทหาร กฎหมาย และจารีตประเพณี ไปพร้อมกับทำให้เห็นการใช้หลักธรรมและคำสอนของชนชั้นปกครองในยุคจารีต ดังต่อไปนี้

(๑) การปกครอง

ด้านการเมืองการปกครองจะเกี่ยวข้องสัมพันธ์กับภูมิศาสตร์ ระบบการจัดแบ่งหน่วยพื้นที่ทางการเมืองการปกครองและการทำเกษตรกรรมผ่านระบบพญา การจัดการระบบเหมืองฝาย ในส่วนของด้านภูมิศาสตร์นั้นเริ่มตั้งแต่พญามังราย กษัตริย์แคว้นโยนกองค์ที่ ๒๕ ราชวงศ์ลาวจกราช ในลุ่มแม่น้ำกก ได้ขยายพระราชอาณาเขตมาผนวกแคว้นหริภุญไชยในลุ่มน้ำปิง แล้วได้สร้างเมืองเชียงใหม่เป็นราชธานีพร้อมกับสถาปนาอาณาจักรล้านนาขึ้นเมื่อ พ.ศ.๑๘๓๙ ด้วยบริเวณที่ตั้งเมืองเชียงใหม่มีสภาพภูมิศาสตร์ที่เหมาะสม ดังตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ได้กล่าวถึงลักษณะชัยภูมิที่ดีของเมืองเชียงใหม่ไว้ถึง ๗ ประการ โดยที่สำคัญคือมีพื้นที่ลาดเอียงจากทิศตะวันตกลงสู่ทิศตะวันออก มีแม่น้ำปิงอยู่ด้านทิศตะวันออกของเมือง มีดอยสุเทพเป็นเทือกเขาอยู่ด้านทิศตะวันตกของเมือง มีหนองบัวเจ็ดกอ (หนองเขียว) อยู่ด้านทิศตะวันออกเฉียงเหนือของเมือง และมีน้ำแม่ข่าไหลโอบอ้อมเมือง เป็นต้น^{๒๒}

^{๒๑} อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว (ปริวรรต), กฎหมายวัดกาศา ต้นฉบับวัดกาศา อำเภอแม่จัน จังหวัดเชียงราย, (อ้างแล้ว), หน้า ๓๐.

^{๒๒} สืบศักดิ์ แสนยาเกียรติคุณ, เมืองโบราณในแอ่งเชียงใหม่ – ลำพูน, (เชียงใหม่ : ธารปัญญา, ๒๕๕๒), หน้า ๙๖ – ๙๗.

ระบบพินนาเป็นหน่วยการจัดแบ่งพื้นที่ทางภูมิศาสตร์ที่เหมาะสมแก่การจัดเก็บผลผลิตและควบคุมกำลังไพร่พล ดังนั้นบ้านเมืองโบราณในล้านนาจึงมีการจัดแบ่งพื้นที่ออกเป็นหน่วยพินนาตามขนาดใหญ่หรือเล็กของเมือง เช่น เมืองฝางมี ๖ พินนา เมืองเชียงรายมี ๓๒ พินนา เมืองพะเยามี ๓๖ พินนา และเมืองเชียงแสนมี ๖๕ พินนา เป็นต้น โดยการจัดแบ่งหน่วยระบบพินนานั้นจะประมาณจากพันธุ์ข้าวที่ใช้เพาะปลูกต่อจำนวนคน คือ ในทุกๆ ๕ คน และคนไหนใช้พันธุ์ข้าวในการเพาะปลูก ๒.๕ ถึง นับเป็นจำนวน ๑ นา^{๒๓} แต่ละพินนาจะมีเจ้าเมืองหรือเจ้าพินนาปกครอง ส่วนใหญ่มียศเป็น “หมื่น”(เจ้าหมื่น) และ “แสน”(เจ้าแสน) เช่น หมื่นกุ่มกาม ปกครองพินนา กุ่มกาม และแสนขาน ปกครองพินนาขาน เป็นต้น และมีผู้ช่วยทำการปกครองรองลงไปเป็นพินนา เช่น ลำนา ปากนา พินนาหลัง และแสนหลัง เป็นต้น

ระบบเหมืองฝายถือเป็นสิ่งสำคัญในอาณาจักรล้านนา เนื่องมาจากสภาพทางภูมิศาสตร์ที่เป็นหุบเขาแอ่งใหญ่แอ่งเล็กกระจายอยู่ ทำให้มีน้ำไม่เพียงพอต่อการทำนาและเกษตรกรรม การทำเหมืองฝายจึงเป็นภูมิปัญญาของชาวล้านนา ที่ช่วยลดปัญหาการขาดแคลนน้ำใช้ในการเกษตรกรรมได้อย่างดีเยี่ยม ผู้ที่เป็นผู้ควบคุมการจัดแบ่งน้ำเรียกว่า “แก่ฝาย” หรือ “หมื่นฝาย” เป็นผู้ควบคุมและจัดแบ่งการใช้น้ำให้เป็นไปอย่างปกติ ขณะเดียวกันก็มี “ผีฝาย” เป็นผู้ควบคุมทางด้านจิตวิญญาณอีกชั้นหนึ่ง ซึ่งสามารถใช้ได้อย่างดีในสังคมอดีต ฝายแต่ละลูกจะแบ่งการใช้น้ำย่อยลงไปเป็น “เหมือง” เหมืองแต่ละสายจะแยกย่อยออกเป็น “ต้าง” เพื่อกระจายน้ำเข้าสู่พื้นที่การทำนาของแต่ละคน^{๒๔}

(๒) การทหาร

ชนชาติต่างๆ เมื่อมีอาณาจักรหรือเมืองเกิดขึ้น ย่อมต้องมีกองกำลังไพร่พล หรือ ทหาร เป็นผู้ปกป้องบ้านเมืองของตน ในการปกครองของอาณาจักรล้านนานั้น สามารถแยกออกเป็นขุนนางฝ่ายพลเรือนกับขุนนางฝ่ายทหาร ปรากฏลำดับชั้นดังนี้ นายดิน นายม้า(นายช้าง) นายสิบ นายชาว(นายยี่สิบ) นายห้าสิบ นายร้อย เจ้าพัน เจ้าหมื่น เจ้าแสน และ พญา มีการแบ่งการปกครองที่สัมพันธ์กับระบบพินนา ดังนี้คือ

ไพร่ ๑๐ คน ให้อยู่ภายใต้การควบคุมดูแลของนายสิบ ๑ นาย มีข่มก่วานเป็น “ล่ำม” หรือ ผู้ประสานกับไพร่

นายสิบ ๒ นาย ให้อยู่ภายใต้การควบคุมดูแลของนายชาว ๑ นาย

^{๒๓} สุริยา รัตนกุล, อารยธรรมไทย, (นนทบุรี : เพชรกรุง, ๒๕๕๓), หน้า ๒๓๑ – ๒๓๓.

^{๒๔} นิคม พรหมมาเทพย์, เรื่องบำเพ็ญเล่าล้านนา เหมืองฝาย แม่น้ำชีริดลึงกังจ้อง, (ม.ป.ท. : ม.ป.พ., ม.ป.ป.), หน้า ๑.

นายสิบ ๕ นาย ให้อยู่ภายใต้การควบคุมดูแลของนายห้าสิบ ๑ นาย มีนายปากซ้าย และ นายปากขวา เป็นผู้ช่วยปกครอง

นายห้าสิบ ๒ นาย ให้อยู่ภายใต้การควบคุมดูแลของนายร้อย ๑ นาย

นายร้อย ๑๐ นาย ให้อยู่ภายใต้การควบคุมดูแลของเจ้าพัน ๑ นาย

เจ้าพัน ๑๐ นาย ให้อยู่ภายใต้การควบคุมดูแลของเจ้าหมื่น ๑ นาย

เจ้าหมื่น ๑๐ นาย ให้อยู่ภายใต้การควบคุมดูแลของเจ้าแสน ๑ นาย

ในส่วนของเจ้าแสนนั้นให้อยู่ภายใต้การควบคุมดูแลโดยตรงของ “พญา” หรือ “พระญา” ผู้เป็น กษัตริย์อาณาจักรล้านนา ด้วยมีการปกครองเป็นลำดับชั้น ผู้มีอำนาจมากย่อมกระทำตามอำเภอใจหากไม่มี กฎหมายหรือคุณธรรมกำกับ ดังนั้นในกฎหมายมังรายศาสตร์จึงมีการบัญญัติทั้งทางโลกและทางธรรม เพื่อควบคุมการใช้อำนาจของชนชั้นปกครอง ที่เห็นได้ชัดเจนนี้อาจมองว่าเป็นการลงโทษหนักเบาตามฐานันดรศักดิ์ ของผู้กระทำความผิด เป็นต้น^{๒๕}

(๓) กฎหมาย

กฎหมายที่มีพระราชบัญญัติใช้ในอาณาจักรล้านนามีจำนวนหลายฉบับ เช่น กฎหมายล้านนา ฉบับวัดชัยพระเกียรติ อวหาร ๒๕ หนังสืออนุโลมญาณกฎหมายโบราณ คล่องเจือแห่งพระเจ้ากือนา และธรรมศาสตร์เจ้าฟ้าหริภุญชัย เป็นต้น โดยกฎหมายมังรายศาสตร์จัดเป็นกฎหมายที่มีความเก่าแก่ และสำคัญฉบับหนึ่งใช้ในอาณาจักรล้านนา

กฎหมายมังรายศาสตร์ที่นำมาใช้ในงานวิจัยชิ้นนี้เป็นฉบับของวัดกาศา จังหวัดเชียงราย มีจำนวน ทั้งหมด ๑ ผูก ๑๐๖ ใบลาน แต่มีบางใบลานที่ขาดหายไป คือ ใบลานที่ ๔๕ – ๕๐, ๖๑ – ๗๐ และ ๑๐๓ – ๑๐๔ จึงเหลือเนื้อหาเพียง ๘๙ ใบลาน ลักษณะของเนื้อหาเป็นการลำดับเนื้อหา ก่อนหลัง มีความสับสนและไม่ครบทุกเรื่องเมื่อเปรียบเทียบกับระบบโครงสร้างกฎหมายที่สมบูรณ์^{๒๖} เป็นกฎหมายที่มีลักษณะเป็นการดำริของผู้ปกครองเมืองหรืออาณาจักร เป็นการรองรับในระดับกฎหมายชาวบ้าน อันเป็นกฎหมายพื้นฐานของสังคมโดยตรงและโดยปริยาย หรือตราขึ้นเพื่อปราบไม่ให้เกิดเรื่องราวหรือเหตุการณ์ ที่ไม่พึงปรารถนาเกิดขึ้นอีก จึงเป็นกฎหมายในราชอำนาจของผู้ปกครอง ซึ่งแสดงออกถึงขนาดของสังคม ว่าน่าจะมีขนาดกลางหรือขนาดใหญ่

^{๒๕} อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว (ปริวรรต), กฎหมายวัดกาศา ต้นฉบับวัดกาศา อำเภอแม่จัน จังหวัดเชียงราย, (อ้างแล้ว), หน้า ๒๕.

^{๒๖} พิธินัย ไชยแสงสุขกุล และอรุณรัตน์ วิเชียรเขียว, ภาควิชาวิจัยที่ ๑ การวิเคราะห์ระบบโครงสร้างกฎหมายล้านนา เล่มที่ ๑, หน้า ๑, ๒, ๖ และ ๖๓.

(๔) จารัตประเพณี

ในทัศนะของนักกฎหมาย จารัตประเพณีถือเป็นเพียงบทกฎหมายสำรองที่จะนำมาใช้ต่อเมื่อไม่มีบทบัญญัติของกฎหมายเป็นลายลักษณ์อักษร ดังที่บัญญัติไว้ในประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ มาตรา ๔ วรรคสอง^{๒๗} แต่หากพิจารณาในทัศนะทางด้านประวัติศาสตร์ กฎหมายจารัตประเพณีเกิดขึ้นก่อนกฎหมายลายลักษณ์อักษร กฎหมายจารัตประเพณีเกิดขึ้นพร้อมกับการเกิดขึ้นของสังคม กฎหมายของทุกๆ สังคมจะเริ่มเกิดขึ้นจากกฎหมายจารัตประเพณีแล้วจึงค่อยๆ มีวิวัฒนาการกลายเป็นกฎหมายลายลักษณ์อักษรในภายหลัง

ดังนั้นในกฎหมายมั่งรายศาสตร์ ฉบับวัดกาศา จึงปรากฏมีการใช้หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาที่พญามังรายและกษัตริย์ล้านนาพระองค์ต่อมา นำมาปรับใช้ปกครองบ้านเมือง ดังเช่น การนำเอาเรื่องราวในชาดกมาเป็นกรณีพิจารณาเทียบกับเหตุการณ์คดีความที่เกิดขึ้น ดังมีตัวอย่างการตัดสินคดีความเรื่องหนี้สินเทียบเคียงกับ เรื่องราวที่ปรากฏในชาดกที่กล่าวถึงนางอุชเชนีตายไม่ทันใช้หนี้ เศรษฐีเจ้าหนี้รับลูกของนางอุชเชนีเป็นลูกเลี้ยงแต่ยังไม่ได้ซื้อลูกคนนี้ จำเมืองได้พิจารณาตัดสินให้เจ้าหนี้ชดใช้ค่าเลี้ยงดูเด็กแก่เศรษฐี แล้วให้เจ้าหนี้พาเอาเด็กไปแทนหนี้^{๒๘} หรือการพิจารณาความเป็นทาส ก็ใช้เรื่องราวกรณีข้าทาสของพญางังกุลและนางอัญชเวทเป็นบทตัวอย่างการตัดสินพิจารณา^{๒๙} ตลอดถึงมีการใช้หลักบาปบุญคุณโทษมาประกอบการพิจารณาตัดสิน เป็นต้น

จากหลักฐานทางประวัติศาสตร์เกี่ยวกับมั่งรายศาสตร์ สังเกตได้ว่าการนำเอาหลักการมีส่วนร่วมและการจัดระเบียบสังคมมาใช้กับชุมชนในยุคดังกล่าว นอกจากความเชื่อและประเพณีแล้ว การใช้กฎหมายเข้ามาเป็นเครื่องมือเพื่อให้เกิดการมีส่วนร่วมและจัดระเบียบชุมชน ได้เป็นที่นิยมของผู้ปกครองทุกแคว้นแคว้น คัมภีร์โบราณทางกฎหมายรวมถึงกฎหมายมั่งรายศาสตร์ฉบับวัดกาศา ที่ได้ทำการวิจัยครั้งนี้จึงมีผลต่อประชาชนทุกคนโดยตรง ยิ่งไปกว่านั้นยังเป็นแหล่งของการให้กำเนิดและพัฒนาเป็นหลักกฎหมายที่ใช้ในปัจจุบัน ดังนั้นพญามังราย ปฐมกษัตริย์อาณาจักรล้านนา ได้พระราชบัญญัติกฎหมาย “มั่งรายศาสตร์” หรือ “วินิจฉัยมั่งราย” ขึ้นมา อันเป็นต้นกำเนิดของกฎหมายไทยในปัจจุบันอย่างช้าตั้งแต่พ.ศ.๑๘๓๙ เป็นต้นมา จึงเป็นภาพสะท้อนว่าพญามังราย เป็นผู้ให้กำเนิดกฎหมายลายลักษณ์อักษรฉบับแรกของประเทศไทย^{๓๐}

ขณะเดียวกันกฎหมายมั่งรายศาสตร์ ฉบับวัดกาศา ยังสะท้อนให้เห็นหลักธรรมคำสอนของพญามังรายและกษัตริย์อาณาจักรล้านนาในอดีต ที่ได้นำมาจากหลักธรรมคำสอนทางพระพุทธศาสนา

^{๒๗} ปรีดี เกษมทรัพย์, กฎหมายแพ่ง : หลักทั่วไป, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพฯ : ภาพพิมพ์, ม.ป.ป.), หน้า ๒๙ - ๓๐.

^{๒๘} อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว (ปริวรรต), กฎหมายวัดกาศา ต้นฉบับวัดกาศา อำเภอแม่จัน จังหวัดเชียงราย, (อ่างแล้ว), หน้า ๑ - ๒.

^{๒๙} อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว (ปริวรรต), กฎหมายวัดกาศา ต้นฉบับวัดกาศา อำเภอแม่จัน จังหวัดเชียงราย, (อ่างแล้ว), หน้า ๑๐.

^{๓๐} อันส์ เพนธ์, ประวัติความเป็นมาของล้านนาไทย, (เชียงใหม่ : มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๒๖), หน้า ๑๙.

มาปรับใช้กับทางโลกหรืออาณาจักรบ้านเมืองอีกชั้นหนึ่ง เพื่อให้บุคคลชนชั้นต่างๆ รู้จักสิทธิและหน้าที่ของตนเอง รู้จักการยับยั้งชั่งใจในการใช้อำนาจของตนที่มีอยู่ ตลอดจนไปจนถึงความเห็นอกเห็นใจและการเกื้อหนุนจุนเจือซึ่งกันและกันของผู้คนหลากหลายชนชั้นภายในอาณาจักรล้านนา

การปรับใช้หลักการและแนวคิดของมั่งรายศาสตร์ฉบับวัดกาศา

การมีส่วนร่วมเป็นการเปิดโอกาสให้ประชาชนได้เข้ามามีส่วนร่วมกับภาครัฐ ซึ่งสามารถจะแบ่งระดับของการสร้างการมีส่วนร่วมของประชาชนออกเป็น ห้าระดับ ดังนี้ ๑. การให้ข้อมูลข่าวสาร ๒. การรับฟังความคิดเห็น ๓. การเกี่ยวข้อง เป็นการเปิดโอกาสให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการปฏิบัติงาน หรือร่วมเสนอแนะทางที่นำไปสู่การตัดสินใจ ๔. ความร่วมมือ เป็นการให้กลุ่มประชาชน ผู้แทนภาคสาธารณะมีส่วนร่วม โดยเป็นหุ้นส่วนกับภาครัฐในทุกขั้นตอนของการตัดสินใจ^{๓๑} การมีส่วนร่วม เป็นพฤติกรรมความเกี่ยวข้องในด้านจิตใจ อารมณ์และความรู้สึกของบุคคลในสถานการณ์กลุ่ม ที่จะกระตุ้นให้เกิดการสร้างสรรค์ที่จะกระทำในสิ่งที่บรรลุเป้าหมายของกลุ่ม และแบ่งความรับผิดชอบกันระหว่างสมาชิกในกลุ่ม ทำให้เกิดการมีส่วนร่วม^{๓๒} หลักการมีส่วนร่วมของประชาชนนั้น อาจแบ่งได้เป็นสองระดับคือ การมีส่วนร่วมระดับต่ำ คือ การที่หน่วยงานของรัฐเป็นผู้ริเริ่ม คิด ตัดสินใจให้มีโครงการหรือกิจกรรม เห็นสมควรที่จะให้ประชาชนได้มีส่วนร่วมด้วย จึงได้แจ้งและมอบหมายให้ประชาชนเข้าดำเนินการ การมีส่วนร่วมในระดับนี้จึงมีลักษณะเป็นการสั่งการจากรัฐลงสู่ประชาชน และระดับที่สองคือ การมีส่วนร่วมระดับสูง หมายถึง ประชาชนเป็นฝ่ายคิด โครงการหรือกิจกรรมนั้นๆ และตัดสินใจด้วยตนเอง^{๓๓} สำหรับแนวทางการปรับใช้นี้คณะผู้วิจัยค้นพบแนวทางการปรับใช้อยู่สามแนวทาง คือ

ก. การกระจายอำนาจการปกครองจากกษัตริย์โดยแบ่งเป็นระบบพัวนา หลักการนี้จะใช้การกระจายอำนาจสู่ท้องถิ่น เป็นยุทธศาสตร์ในการบริหารจัดการ โดยมุ่งลดบทบาทของรัฐส่วนกลางลงเหลือภารกิจหลักเท่าที่จำเป็น และให้ประชาชนได้มีส่วนในการบริหารงานชุมชนท้องถิ่น

ข. การมีส่วนร่วมในการจัดการน้ำ ในระบบเหมืองฝาย การกำหนดกลไกในเรื่องนี้เป็นเรื่องค่อนข้างยาก เนื่องจากความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจและความเป็นเมืองถูกพัฒนาไปอย่างมาก จึงจำเป็นต้องมีการออกกฎหมายพิเศษที่มีสาระเป็นการกำหนดรับรองเจตจำนงของชุมชนเป็นการเฉพาะ โดยต้องครอบคลุมหลักการพื้นฐานทั้งหมดโดยอาศัยหลักการตกลงร่วมกันในการจัดสรรทรัพยากรเป็นสำคัญ

^{๓๑} สำนักส่งเสริมการมีส่วนร่วมของประชาชน ข้อมูลจาก <http://www2.diw.go.th/ppp/> เมื่อวันที่ ๕ พฤศจิกายน ๒๕๕๕.

^{๓๒} John W. Newstrom and Keith Davis. (1996). *Organization Behavior: Human Behavior at Work*. Boston: McGraw-Hill College, p. ๑๑๐.

^{๓๓} สุนัย มัลลิกะมาสย์. (๒๕๔๕). รัฐธรรมนูญกับการมีส่วนร่วมของประชาชนในการพิทักษ์รักษาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, หน้า ๕๖.

ค. การมีส่วนร่วมในการจัดการข้อพิพาทระหว่างสามัญกร ครอครวและเครือญาติตลอดถึง พระสงฆ์และเครือญาตินั้น กฎหมายมั่งรายศาสตร์บัญญัติให้มีการขอขมาต่อกันไม่ให้เป็นคดีความที่ใหญ่โต จึงเป็นการให้ประชาชนได้มีส่วนร่วมในการบริหารจัดการข้อพิพาทที่มีในครอครวและเครือญาติให้ยุติ เบื้องต้นถือเป็นการระงับข้อพิพาทมิให้เป็นคดีความถึงตุลาการ

กลไกในการพัฒนา คณะผู้วิจัยเห็นว่าควรกำหนดให้องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นเข้ามามีบทบาท จัดทำตามที่กฎหมายให้อำนาจไว้ สำหรับระบบพินนากับการจัดทำบริหารสาธารณะขององค์กรปกครอง ส่วนท้องถิ่นนั้น อาจจะนำหลักการใช้สาธารณสมบัติของแผ่นดินแบบร่วมกันมาปรับใช้ในองค์กรปกครอง ส่วนท้องถิ่นได้^{๓๔} ในด้านนโยบายการจัดการน้ำในระบบเหมืองฝาย คณะผู้วิจัยเห็นว่า การกำหนดให้มี กลไกในเรื่องนี้เป็นเรื่องค่อนข้างยาก เนื่องจากรัฐเข้ามาควบคุมดูแลเรื่องน้ำอย่างใกล้ชิด ดังนั้นกลไกใน ระบบเหมืองฝาย ควรเป็นไปตามที่คณาจารย์ อนุธรรมเจริญ ได้ให้แนวทางไว้ คือ ออกกฎหมายพิเศษที่ มีสาระเป็นการกำหนดหรือรับรองเจตจำนงของชุมชนเป็นการเฉพาะโดยเฉพาะอย่างยิ่ง รับรองการทำ ข้อตกลงในรูปแบบสัญญาเหมืองฝายของชุมชนเพราะสัญญาเหมืองฝายนั้นมีบ่อเกิดจากจารีตประเพณี ในการใช้น้ำอันมีมาแต่กฎหมายมั่งรายศาสตร์ที่สอดคล้องกับวิถีชีวิตของชุมชนอันมีมาแต่เดิมในทาง ประวัติศาสตร์อย่างแท้จริง^{๓๕} ในประการสุดท้าย คือ เรื่องการมีส่วนร่วมในการจัดการข้อพิพาทระหว่าง สามัญกร ครอครว และเครือญาติตลอดถึง พระสงฆ์และเครือญาตินั้น คณะผู้วิจัยเห็นตามข้อเสนอแนะ ของ รองศาสตราจารย์ ณรงค์ ใจหาญ ว่า^{๓๖} ควรมีคณะกรรมการในระดับศาลฎีกาหรือในสำนักงานศาล ยุติธรรมขึ้นมาคณะหนึ่ง ร่วมกับกระทรวงยุติธรรม เพื่อทำหน้าที่พัฒนาและส่งเสริมการนำกระบวนการ ยุติธรรมเชิงสมานฉันท์มาใช้ในศาลยุติธรรมก่อนและหลังกระบวนการพิจารณาคดี และการพัฒนาเทคนิควิธี การที่จะทำให้มีการนำกระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์มาใช้อย่างเป็นระบบและมีประสิทธิภาพ รวมถึง การประเมินผลการดำเนินงานว่ามีปัญหาอุปสรรคและจะปรับปรุงอย่างไร”

บทสรุป

สรุปสาระสำคัญของกฎหมายมั่งรายศาสตร์ ฉบับวัดกาศา ในส่วนที่เกี่ยวข้องกับการมีส่วนร่วม และการจัดระเบียบชุมชน ซึ่งสามารถปรับใช้กับบริบทปัจจุบันได้เป็น ๒ ประการดังนี้

^{๓๔} สมคิด เลิศไพฑูรย์. กฎหมายการปกครองท้องถิ่น. กรุงเทพฯ: อรรถกถารพิมพ์, ๒๕๕๐ หน้า ๙๕ – ๙๙

^{๓๕} คณาจารย์ อนุธรรมเจริญ. ระบบจัดการเหมืองฝายกับสิทธิชุมชน: ศึกษาเปรียบเทียบกับกฎหมายปัจจุบันกับกฎหมายมั่งรายศาสตร์ หน้า ๑๒๒-๑๒๓

^{๓๖} ณรงค์ ใจหาญ. รายงานผลการศึกษาวิชาลัยฉบับสมบูรณ์ โครงการวิจัยเรื่อง “กระบวนการสร้างความยุติธรรมเชิงสมานฉันท์ในศาลยุติธรรม”; กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์เดือนตุลา, หน้า ๒๐๒ – ๒๐๓

๑. การกำหนดบทบาทและหน้าที่ร่วมกันของคนในสังคมและชุมชน

สรุปสาระสำคัญของกฎหมายมังรายศาสตร์ ฉบับวัดกาศา ในส่วนที่เกี่ยวข้องกับการมีส่วนร่วม และการจัดระเบียบชุมชน ซึ่งสามารถปรับใช้กับบริบทปัจจุบันได้เป็น ๒ ประการดังนี้

๑.๑) การกระจายอำนาจปกครองสู่ชุมชน

ระบบการจัดการเหมืองฝาย เพื่อการจัดสรรแบ่งปันทรัพยากรน้ำ ซึ่งเป็นปัจจัยหลักในการเพาะปลูก มีการบันทึกเอาไว้ในมังรายศาสตร์และเป็นที่มาของระบบการปกครองตนเองของชุมชน คือระบบปันนา โดยมีการบริหารจัดการแต่ละเมืองเป็นอิสระจากกัน ทั้งทางอำนาจในการตัดสินใจ การจัดเก็บส่วยภาษีอากร การเกณฑ์แรงงานไพร่พล โดยการจัดสรรกำลังไพร่พลในแต่ละเมืองแยกกันออกเป็น ๒ ฝ่ายอย่างชัดเจน คือ กำลังฝ่ายพลเรือน และ ฝ่ายทหาร ต่างต้องสังกัดขุนนางของแต่ละฝ่าย

หลักการบางประการในกฎหมายมังรายศาสตร์ ฉบับวัดกาศา ที่สอดคล้องและสามารถประยุกต์ใช้กับบริบทในปัจจุบันได้ คือ หลักการกระจายอำนาจ โดยการกระจายอำนาจมายังท้องถิ่น ให้มีการเลือกตั้งตัวแทน ของประชาชนในท้องถิ่นมาบริหารจัดการ ซึ่งในปัจจุบันได้แก่ องค์การบริหารส่วนตำบล เทศบาล ตลอดจน องค์การบริหารส่วนจังหวัด มีบทบาทอำนาจหน้าที่ในการบริหาร จัดการต่อประชาชนต่อทรัพยากรในท้องถิ่น อันได้แก่ การจัดเก็บภาษีบำรุงท้องที่ ภาษีโรงเรือน ภาษีป้าย ธุรกิจการค้า และนำเงินที่จัดเก็บได้ กลับมาบำรุงพัฒนาท้องที่ ของตน แต่จะต้องใช้ในแง่ที่มีความแตกต่างกับการปกครองอาณาจักรล้านนา ของพญามังราย เนื่องจากการจัดเก็บส่วยภาษีอากรในสมัยพญามังราย มุ่งเข้าสู่เมืองหลวงเพื่อเป็นปัจจัยหลักของอาณาจักรให้มั่นคง ทั้งในด้านพลเรือน และกองทัพ ประชาชนในยุค นั้นจึงได้รับประโยชน์น้อยมากจากรัฐ เพียงแต่ได้ความเป็นประชากร(ไพร่)ที่มีสังกัด ได้รับความคุ้มครองในเรื่องฐานะในสังคมอีกทั้งเป็นเพียงผู้มีหน้าที่ให้แรงงาน และผลิตส่วยภาษีแก่รัฐเท่านั้น

๑.๒) การกระจายอำนาจในการจัดสรร อนุรักษ์ และใช้สอยทรัพยากรในท้องถิ่น

ในมังรายศาสตร์ ได้มีการบันทึกถึงนโยบายการจัดการน้ำในระบบเหมืองฝาย โดยบันทึกว่าชาวบ้านจะช่วยกันระดมความคิดในการสร้างทำนบกั้นน้ำเพื่อจัดให้เป็นเหมืองฝาย และในฤดูน้ำก็จะมีการแบ่งน้ำเข้านา โดยแจกจ่ายเป็นรายๆ ไป เมื่อถึงเวลาเกี่ยวข้าวก็จะทำการผันน้ำออกจากนา

ในมุมมองปัจจุบัน กฎหมายที่รับรองเนื้อหาสาระสำคัญของสัญญาเหมืองฝายนั้นจำเป็นที่จะต้องกำหนดให้กิจกรรมของระบบจัดการเหมืองฝายนั้น มีแนวทางสอดคล้องกับหลักการมีส่วนร่วมกับรัฐอันเป็นการเปิดโอกาสให้มีการตรวจสอบความสมดุลในการดำเนินกิจกรรม ที่จะไม่ส่งผลกระทบต่อประโยชน์สาธารณะ และไม่ขัดขวางอำนาจรัฐในการกิจการบริหารจัดการทรัพยากร ธรรมชาติอันเป็นของรัฐ โดยให้องค์กรของรัฐและเจ้าหน้าที่ของรัฐที่มีส่วนเกี่ยวข้องสามารถเข้าไปตรวจสอบได้เพื่อให้เกิดการอนุรักษ์หรือฟื้นฟูจารีตประเพณี ภูมิปัญญาท้องถิ่น ศิลปะหรือวัฒนธรรมอันดีของท้องถิ่นและของชาติ และมีส่วนร่วมในการจัดการ การบำรุงรักษา และการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างสมดุลและยั่งยืนตามเจตนารมณ์ของกฎหมายรัฐธรรมนูญนั่นเอง

๒. การใช้กฎหมายโดยเน้นการสร้างสมานฉันท์ของคนในสังคม

การระงับข้อพิพาทระหว่างสามีภริยา ครอบครัวและเครือญาติตลอดถึง พระสงฆ์และเครือญาตินั้น กฎหมายมั่งรายศาสตร์บัญญัติให้มีการขอขมาต่อกันไม่ให้เป็นคดีความที่ใหญ่โต จึงเป็นการให้ประชาชน ได้มีส่วนร่วมในการบริหารจัดการข้อพิพาทที่มีในครอบครัวและเครือญาติให้ยุติเบื้องต้น ถือเป็นการระงับ ข้อพิพาทมิให้เป็นคดีความถึงตุลาการ ซึ่งการระงับข้อพิพาทในบริบทปัจจุบันได้กำหนดให้กระบวนการ ในศาลยุติธรรมมีนโยบายที่ชัดเจนและเป็นมาตรฐานเดียวกัน เป็นกระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์ กล่าวคือต้องมีการให้ผู้เสียหายและผู้กระทำผิดสามารถแลกเปลี่ยนและสร้างความเข้าใจในเหตุผลของ การกระทำดังกล่าว และต้องเปิดโอกาสให้สังคม ชุมชนและครอบครัวมีส่วนร่วมมากที่สุดในการระงับ ข้อพิพาท เคารพซึ่งกันและกัน อีกทั้งยังต้องมีการติดตามและดำเนินการแก้ไขตามที่ได้ตกลงกันไว้นั้น โดยกระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์ดังกล่าว สภานายความซึ่งเป็นองค์กรวิชาชีพกฎหมายควรเข้า มามีบทบาทในการนำกฎหมายมั่งรายศาสตร์มาปรับใช้ เนื่องจากการจัดการข้อพิพาทระหว่างสามีภริยา ครอบครัวและเครือญาตินั้น ทนายความมีความอิสระเป็นอย่างสูงในการทำงาน

บรรณานุกรม

หนังสือ

- กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ. **พระราชพงศาวดารรัชกาลที่ ๕**, พิมพ์ครั้งที่ ๓ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๑, กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มติชน.
- กรุณา กุศลาสัย, และ เรืองอุไร กุศลาสัย. **ภารตวิทยา ความรู้เรื่องอินเดียทางวัฒนธรรม**, พิมพ์ครั้งที่ ๗. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์สยาม, ๒๕๕๔.
- กองทุนศาสตราจารย์จิตติ ตังศภัทย์. **ความสำคัญของการศึกษาประวัติศาสตร์หลักกฎหมาย** (งานวิชาการรำลึก ศาสตราจารย์จิตติ ตังศภัทย์) ครั้งที่ ๑๖. กรุงเทพฯ, ม.ป.ท., ๒๕๕๔.
- กิตติ โล่เพชรรัตน์. **ขอมโบราณ**. กรุงเทพฯ : ก้าวแรกพับลิชชิง, ๒๕๕๕.
- กิตติ วัฒนมหาดม. **จอมนางหิรัญไชย**. กรุงเทพฯ : สร้างสรรค์บุ๊คส์, ๒๕๕๐.
- เกรียงศักดิ์ ชัยดรุณ, บรรณาธิการ. **ศรีโคมคำ**. ที่ระลึกเนื่องในวโรกาส สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี เสด็จดำเนินเป็นองค์ประธานในพิธียกข้อฟ้าวิหารหลวงวัดศรีโคมคำ จังหวัดพะเยา ๑๔ มกราคม พ.ศ.๒๕๕๓. พะเยา : นครนิเวศพิมพ์, ๒๕๕๓.
- คมเนตร เชษฐพัฒนวนิช. **ความเชื่อพื้นบ้านล้านนา**. เชียงใหม่ : สำนักพิมพ์มีเมือง, ๒๕๔๖.
- จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. **พระราชพิธีสิบสองเดือน**. กรุงเทพฯ : ศิลปบรรณาการ, ๒๕๕๒.
- เฉินหลิวฟาน. **วิจัยปัญหาแหล่งกำเนิดของชาติไทย**. กรุงเทพฯ : โอเดียนสโตร์, ๒๕๓๙.
- ชันปะ ปันเงิน. **การปริวรรตและวิเคราะห์เนื้อหากฎหมายมั่งรายศาสตร์ ฉบับวัดแม่คือ**. เชียงใหม่ : สถาบันวิจัยมหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๕๑.
- ชัยอนันต์ สมุทวณิช. **รัฐ**. กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๐.

ชาญวิทย์ เกษตรศิริ, และวิทย์ พงศ์พินิตานนท์. **ประวัติศาสตร์กฎหมายไทย**. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๕๓.

ชาร์ลส ไฮแอม, และ รัชนี ทศรัตน์. **สยามดึกดำบรรพ์ ยุคก่อนประวัติศาสตร์ถึงสมัยสุโขทัย**. กรุงเทพฯ : บริษัท สำนักพิมพ์ริเวอร์ บุ๊คส์ จำกัด, ๒๕๔๒.

ฌอง ฌากส์ รูโซ พลเมืองแห่งเจนีวา, วิภาดา กิตติโกวิท(แปล). **สัญญาประชาคมหลักแห่งสิทธิทางการเมือง**. พิมพ์ครั้งที่หนึ่ง, พฤศจิกายน ๒๕๕๐. กรุงเทพฯ: บริษัท ออฟเซ็ท เพรส จำกัด.

ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าฟ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา. **เกร็ดประวัติศาสตร์สยาม**.

กรุงเทพฯ : วิสดอม, ๒๕๕๓.

ถ้วน ลี เสง. **ประวัติศาสตร์ไทยในสายตาชาวจีน**. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์พิราบ.

ตำนานพระบรมสารีริกธาตุในล้านนาไทยและคร่าวรำการสร้างวิหารวัดพระสิงห์. พิมพ์ครั้งที่ ๑, กรุงเทพฯ: นิพนการพิมพ์, ๒๕๔๒.

ตำนานเมืองโยนกฯ อนุสรณ์งานวางศิลาฤกษ์พระวิหารวัดพระพุทธศพล(ป่าหมากหน่อ) ต.จันจว้า อ.แม่จัน จ.เชียงราย ๑๕ มีนาคม ๒๕๓๘, กรุงเทพฯ: บริษัทสหธรรมิก จำกัด.

เทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี, สมเด็จพระ. **บันทึกเรื่องการปกครองของไทยสมัยอยุธยาและต้นรัตนโกสินทร์**. กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๙.

ธิดา สารยา. **ประวัติศาสตร์มหาสมุทรอินเดีย**. พิมพ์ครั้งแรก, พฤษภาคม ๒๕๕๔, กรุงเทพฯ: ด่านสุทธการพิมพ์.

นภาพร เล้าสินวัฒนา. **การเสด็จขึ้นครองราชย์ พระราชพิธี คติ ความหมายและสัญลักษณ์แห่ง “สมมติเทวราช”**. พิมพ์ครั้งที่ ๒ พฤษภาคม ๒๕๔๙, กรุงเทพฯ: บริษัท อมรินทร์พริ้นติ้ง แอนด์พัลลิซซิ่ง จำกัด (มหาชน)

นาถฤทธิ. **พุทธตำนานพระเจ้าเลียบโลก (ฉบับสอบชำระสะสาง)**.ม.ป.ท., ๒๕๔๕.

นิคม พรหมมาเทพย์. **ผะหลูกล้านนา เล่มสาม**. พิมพ์รวมเล่มครั้งที่หนึ่ง, เชียงใหม่: โรงพิมพ์มิ่งเมือง, ๒๕๔๖.

บดินทร์ กิनावงศ์, เตือนใจ ไชยศิลป์, พชรินทร์ ชัยอันคำ, และคณะ. **ประวัติศาสตร์ เมืองเชียงราย – เชียงแสน**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. เชียงใหม่ : สำนักพิมพ์มิ่งเมือง, ๒๕๔๖.

บวรศักดิ์ อุวรรณโณ. **กฎหมายมหาชน เล่ม ๑ วิวัฒนาการทางปรัชญาและลักษณะของกฎหมายมหาชนยุคต่างๆ**. พิมพ์ครั้งที่ ๓, กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์นิติธรรม, ๒๕๓๘.

บวรศักดิ์ อุวรรณโณ. **กฎหมายมหาชน เล่ม ๒ การแบ่งแยกกฎหมายมหาชน – เอกชนและพัฒนาการกฎหมายมหาชนในประเทศไทย**. พิมพ์ครั้งที่ ๒, กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์นิติธรรม, ๒๕๓๘.

บวรศักดิ์ อุวรรณโณ. **กฎหมายมหาชน เล่ม ๓ ที่มาและนิติวิธี**. พิมพ์ครั้งแรก กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์นิติธรรม, ๒๕๓๘.

บุญช่วย ศรีสวัสดิ์. **๓๐ ชาติ ในเชียงราย**. กรุงเทพฯ : ศยาม, ๒๕๕๑.

ประชุมคำให้การกรุงศรีอยุธยา รวม ๓ เรื่อง คำให้การชาวกรุงเก่า คำให้การขุนหลวงวัดประดู่ทรงธรรม

คำให้การขุนหลวงหาวัด, พิมพ์ครั้งแรก, กรุงเทพฯ: บริษัท สำนักพิมพ์แสงดาว จำกัด, ๒๕๕๓.

ประวัติศาสตร์เบ็ดเตล็ด, รวมบทนิพนธ์ “เสาหลักทางวิชาการ” ของศาสตราจารย์ ดร.ประเสริฐ

ณ นคร, พิมพ์ครั้งแรก กุมภาพันธ์ ๒๕๔๙, กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ มติชน.

ประเสริฐ ณ นคร. มังรายศาสตร์ พิมพ์เนื่องในงานพระราชทานเพลิงศพหลวงโหดฤทธิยานุพันธ์

(อาสา โหดฤทธิ). ม.ป.ท., ๒๕๑๕.

ปราณี ธาตุอินจันทร์(บรรณาธิการ) วีระพงษ์ กังวานนวกุล. มรดกแผ่นดินเชียงรายได้. พิมพ์ครั้งที่ ๑,

เครือข่ายพลังชุมชนเชียงรายได้ และ สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน(องค์การมหาชน).

ปรีดา เฉลิมเผ่า กอนันตกุล, บรรณาธิการ. เจ้าแม่ คุณปู่ ช่างขอ ช่างพ่อน และเรื่องอื่นๆ ว่าด้วย

พิธีกรรม และนาฏกรรม. กรุงเทพฯ : ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร, ๒๕๔๖.

ปรีดี เกษมทรัพย์. กฎหมายแพ่ง: หลักทั่วไป. พิมพ์ครั้งที่ ๕, กรุงเทพฯ: หจก. ภาพพิมพ์, มิถุนายน ๒๕๒๖.

พระครูโสภณปริยัติสุธี. สังคมทางการเมืองการปกครองในราชอาณาจักรกัมพูชา (รัฐพะเยาในอดีต).

พะเยา : กอบคำการพิมพ์, ๒๕๕๐.

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต). กาลานุกรม พระพุทธศาสนาในอารยธรรมโลก. พิมพ์ครั้งที่ ๓,

กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ผลิธัมม์ ในเครือบริษัท สำนักพิมพ์เพ็ทแอนด์โฮม จำกัด, ๒๕๕๒.

พระพรหมคุณาภรณ์(ป.อ.ปยุตโต). พัฒนาสังคมไทยด้วยความรู้ เข้าใจ...ไตรภูมิ. พิมพ์ครั้งที่ ๘

(ในชื่อใหม่), กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์พระพุทธศาสนาของธรรมสภา, ตุลาคม ๒๕๕๓.

พระยาประชาภิจักรจักร (เข้ม บุนนาค). พงศาวดารโยนก. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์แพร่พิทยา, ๒๕๑๕

พระรัตนปัญญา. ชินกาลมาลี, นนทบุรี : สำนักพิมพ์ศรีปัญญา, ๒๕๕๔.

พลาดิษฐ์ สิทธิธัญกิจ. เล่าขานตำนานสยาม. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์สยามความรู้, ๒๕๕๔.

พิธินัย ไชยแสงสุขกุลและอรุณรัตน์ วิเชียรเขียว. ภาคงานวิจัยที่ ๓ คัมภีร์ปริวรรต กฎหมายล้านนาโบราณ

ชุดที่ ๑ (มังรายศาสตร์ ฉบับวัดเสาไห้, ฉบับนอตอง, ฉบับเชียงใหม่). ม.ป.ท, ม.ป.ป.

พิรศักดิ์ ชัยได้สุข. ขาดิเลื้อไ้ลาย. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มติชน, ๒๕๕๑.

ไพฑูริย์ ดอกบัวแก้ว, สุพัฒน์ ไตรวิจิตรชัยกุล, และ สุวิภา จำปาวัลย์. เจ้าหลวงคำแดงอารักษ์เมืองของ

ล้านนา. เชียงใหม่ : มิ่งเมืองนวัตน์, ๒๕๕๐.

ภราดร ศักดา. จดหมายจากรัฐฉาน แผ่นดิน ๑๙ เจ้าฟ้า. กรุงเทพฯ : รศ.๒๒๙, ๒๕๕๔.

ภาสกร วงศ์ดาวิน. เมืองโบราณเหนือแผ่นดินสยาม. กรุงเทพฯ : ยิปซีกรุ๊ป, ๒๕๕๕.

ภูเดช แสนสา. ประวัติศาสตร์เมืองล่อง หัวเมืองบริวารในล้านนาประเทศ. พิมพ์ครั้งที่ ๑, เชียงใหม่:

บริษัทนพบุรีการพิมพ์ จำกัด, ตุลาคม ๒๕๕๔.

มหาสิลา วีระวงส์, ผู้แต่ง. ดวงเดือน บุญยาว, ถอดความ. ปราโมทย์ ในจิต, แปล. มหาภาพยแห่งอุษาคเนย์

วีรบุรุษสองฝั่งโขง ท้าวฮุ่ง ท้าวเจือง ฉบับร้อยแก้ว. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มติชน, ๒๕๔๔.

มองซิเออร์ เดอ ลาลูแบร์, สันต์ ท.โกมลบุตร(แปล). จดหมายเหตุ ลา ลูแบร์ ราชอาณาจักรสยาม.

พิมพ์ครั้งที่ ๓, ๒๕๕๒, นนทบุรี: สำนักพิมพ์ศรีปัญญา.

มูลนิธิการศึกษาและเผยแพร่พระพุทธศาสนาภูมิภาคลุ่มแม่น้ำโขง. วัดไทจีนเมืองเชียงตุง ภาคที่ ๑

พระพุทธศาสนากับนครรัฐเชียงตุง. เชียงใหม่ : หน่วยพิมพ์เอกสารทางวิชาการ

มูลนิธิการศึกษาและเผยแพร่พระพุทธศาสนาภูมิภาคลุ่มแม่น้ำโขง, ๒๕๕๓.

มูลนิธิเจ้าพระยาอภัยราชาสยามานุกุลกิจ. เจ้าพระยาอภัยราชาสยามานุกุลกิจ คุณตาพ โรลีน ยัคมินส์

ผู้มีบทบาทสำคัญในการพัฒนาระบบกฎหมายและการบริหารราชการของไทย. กรุงเทพฯ:

บริษัทอมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน)

มูลนิธิพ่อขุนมิ่งรายมหาราช. อนุสรณ์ ๑๐ ปี มูลนิธิพ่อขุนมิ่งรายมหาราช. ม.ป.ท., ๒๕๓๘.

ล้านนาไทย อนุสรณ์ พระราชพิธีเปิดพระบรมราชานุสาวรีย์สามกษัตริย์

(เชียงใหม่ ๒๕๒๖-๒๕๒๗). เชียงใหม่ : ทิพย์เนตรการพิมพ์, ม.ป.ป.

ลำจุล ฮวบเจริญ. เรื่องน่ารู้ คู่ล้านนา. พิมพ์ครั้งที่ ๑, กรุงเทพฯ: หจก. โรงพิมพ์แสงศิลป์, ๒๕๔๘.

ลำจุล ฮวบเจริญ, เกียรติพงสาวดารล้านนา. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ : ดวงกมลพับลิชชิ่ง, ๒๕๕๓.

วัดพระศรีรัตนมหาธาตุวรมหาวิหาร. ๔๐๐ ปี แห่งการสวรรคต สมเด็จพระนเรศวรมหาราช พ.ศ.๒๑๔๘-

๒๕๔๘. พิมพ์ครั้งที่ ๓. ม.ป.ท., ๒๕๕๓.

วินัย พงศ์ศรีเพียร, ศรีขไมยจารย์ พิพิธนิพนธ์เชิดชูเกียรติ ศาตราจารย์ ดร.ประเสริฐ ณ นคร -

ศาสตราจารย์วิสุทธ์ บุญกุล. กรุงเทพฯ : เฟื่องฟ้าพริ้นติ้ง, ๒๕๔๖.

วินัย พงศ์ศรีเพียร. ๑๐๐ เอกสารสำคัญ สรรพสาระประวัติศาสตร์ไทย ลำดับที่ ๑. กรุงเทพฯ :

ศักดิ์โสภาคการพิมพ์, ๒๕๕๔.

วินัย พงศ์ศรีเพียร. ๑๐๐ เอกสารสำคัญ สรรพสาระประวัติศาสตร์ไทย ลำดับที่ ๒. กรุงเทพฯ :

ศักดิ์โสภาคการพิมพ์, ๒๕๕๓.

วินัย พงศ์ศรีเพียร. ปรัชญาประวัติศาสตร์. กรุงเทพฯ : รุ่งแสงการพิมพ์, ๒๕๕๔.

วินัย พงศ์ศรีเพียร. ปาไปสี่ฟู-ปาไปต้าเตียน. เชียงใหม่ : รุ่งแสงการพิมพ์ , ๒๕๓๙.

วิชญ์ เครื่องงาม. กฎหมายรัฐธรรมนูญ. พิมพ์ครั้งที่ ๓, กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์นิติบรรณการ, ๒๕๓๐.

ศิริรัตน์ แอดสกุล. ความรู้เบื้องต้นทางสังคมวิทยา. พิมพ์ครั้งที่ ๑, กรุงเทพฯ:

บ.วี.พริ้นท์ (๑๙๙๑) จำกัด, พ.ศ.๒๕๕๕.

สงวน โชติสุขรัตน์. ประเพณีไทยภาคเหนือ. พิมพ์ครั้งที่ ๓, นนทบุรี: สำนักพิมพ์ ศรีปัญญา, ๒๕๕๓.

สงวน โชติสุขรัตน์. คนตีเมืองเหนือ. พิมพ์ครั้งที่ ๒. นนทบุรี : สำนักพิมพ์ศรีปัญญา , ๒๕๕๒.

สงวน โชติสุขรัตน์. ตำนานเมืองเหนือ. พิมพ์ครั้งที่ ๔. นนทบุรี : สำนักพิมพ์ศรีปัญญา, ๒๕๕๓.

สถาบันพิพิธภัณฑการเรือนรู้แห่งชาติ, ศูนย์คติชนวิทยา, คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, และ

สถาบันไทยศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. สรุปการสัมมนา เรื่อง เครื่องรางของขลัง

วัฒนธรรมชาวพุทธในสุวรรณภูมิ. กรุงเทพฯ : สถาบันพิพิธภัณฑการเรือนรู้แห่งชาติ, ๒๕๕๓.

สถาบันยวน. **พญามังรายไม่ใช่อ๋อขุนเม็งราย** : เอกสารสถาบันยวนเชียงราย ฉบับที่ ๑.

เชียงราย: สถาบันยวน, ๒๕๕๓.

สมหมาย เปรมจิตต์. **สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่. ตำนานสิบห้าราชวงศ์.**

เชียงใหม่ : มิ่งเมือง, ๒๕๔๐.

สร้อยดี อ่องสกุล. **ประวัติศาสตร์ล้านนา**. พิมพ์ครั้งที่ ๘. กรุงเทพฯ : บริษัท อมรินทร์พริ้นติ้ง

แอนด์พับลิชชิง จำกัด (มหาชน), ๒๕๕๔.

สิงฆะ วรรณสัย. **ปรัทศัณฐรรณคดี ลานนาไทย**, พิมพ์ครั้งที่ ๒, เชียงใหม่: ฝ่ายตำราและเอกสารวิชาการ

คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๒๓.

สิทธิ บุตรอินทร์, และ ภูมินทร์ บุตรอินทร์. **ปรัชญาการเมืองเปรียบเทียบ**. กรุงเทพฯ :

สำนักพิมพ์สยาม, ๒๕๕๔.

สิทธิ บุตรอินทร์. **โลกทัศน์ชาวไทยล่านนารายงานผลการวิจัย**. กรุงเทพฯ : มิตรนราการพิมพ์, ๒๕๒๓.

สืบศักดิ์ แสนยาเกียรติคุณ. **เมืองโบราณในแอ่งเชียงใหม่-ลำพูน**. เชียงใหม่ : สำนักพิมพ์ธารปัญญา, ๒๕๕๒.

สุภัทรดิศ ดิศกุล, ศาสตราจารย์ หม่อมเจ้า, **ประวัติศาสตร์เอเชียอาคเนย์**. พิมพ์ครั้งที่ ๕,

กรุงเทพฯ: หจก.สามลดา, ๒๕๕๐.

สุรศักดิ์ ศรีสำออง. **รวมบทความทางวิชาการล้านนา**. กรุงเทพฯ : รุ่งศิลป์การพิมพ์, ๒๕๕๐.

สุริยา รัตนกุล, คุณหญิง. **อารยธรรมไทย**. นนทบุรี : เพชรรุ่งการพิมพ์, ๒๕๕๓.

สุวิดา จำปาวลัย, และ ชัยชนะ ปิ่นเงิน. **สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่. การศึกษาพุทธสัญลักษณ์**

ล้านนา. เชียงใหม่ : สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๕๓.

เสฐียรโกเศศ (พระยาอนุมานราชชน). **ประเพณีเกี่ยวกับชีวิต**. พิมพ์ครั้งที่ ๕. กรุงเทพฯ :

สำนักพิมพ์สยาม, ๒๕๕๓.

แสวง บุญเฉลิมวิภาส. **ประวัติศาสตร์กฎหมายไทย**. พิมพ์ครั้งที่ ๑๐. กรุงเทพฯ :

สำนักพิมพ์วิญญูชน, ๒๕๕๔.

หยั่งเส้น, ผู้แต่ง. **คณะกรรมการสืบค้นประวัติศาสตร์ไทยเกี่ยวกับจีนในเอกสารภาษาจีน**. สำนักนายก

รัฐมนตรี, แปล. **ประวัติล้านนา**. กรุงเทพฯ : สำนักนายกรัฐมนตรี, ๒๕๒๖.

อรพินท์ คำสอน, และ ธิษณา วีระเกียรติสุนทร. **๑๐๐ เอกสารสำคัญ สรรพสาระประวัติศาสตร์ไทย**

ลำดับที่ ๑๑. กรุงเทพฯ : ศักติโสภาคการพิมพ์, ๒๕๕๔.

อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว, และ คณะ. **สิทธิชุมชนท้องถิ่นพื้นเมืองดั้งเดิมล้านนา**. กรุงเทพฯ : นิติธรรม, ๒๕๔๖.

อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว, และ เดวิด เค วัยอาจ. **ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่**. เชียงใหม่ : ซิลค์เวอร์มบุคส์, ๒๕๔๗.

อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว, และ อานันท์ กาญจนพันธุ์. **ภาคงานวิจัยที่ ๓ (ชุดที่ ๔) คัมภีร์ปรัวรรตกฎหมาย**

ล้านนาโบราณ เล่มที่ ๖ ในจำนวน ๑๒ เล่ม (กฎหมายวัดกาสา, อนุโลมญาณกฎหมายโบราณ,

หัตถ์กัมภีร์วินิจัยบาฬีฎีกาอมสมมุติราช, ธรรมศาสตร์หลวง). ม.ป.ท., ม.ป.ป.

อสิธรา. **เล่าเรื่องเมืองเหนือ**. กรุงเทพฯ: บริษัท โรงพิมพ์มิตรสัมพันธ์กราฟฟิค จำกัด, ๒๕๕๑.

อาทร จันทิมล. ประวัติของแผ่นดินไทย. พิมพ์ครั้งที่ ๓, กรุงเทพฯ: หจก.โรงพิมพ์อักษรไทย (ส.น.พ.ฟ้าเมืองไทย).

อานันท์ กาญจนพันธุ์, อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว, และ ศรีธน คำแปง. คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ และวิทยาลัยครูเชียงใหม่. วิจัยกฎหมายวัดกาสา. เชียงใหม่ : มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๒๖.

อุดม เขยกิจวงศ์. พระเจ้ามังรายมหาราช (พระยามังรายศาสตร์). กรุงเทพฯ : ภูมิปัญญา, ๒๕๕๐.

เอกรัตน์ อุดมพร. วรรณคดีสมัยสุโขทัย. กรุงเทพฯ: ห้างหุ้นส่วนจำกัด เรืองแสงการพิมพ์, กรกฎาคม ๒๕๔๙.

ฮันส์ เพนธ์. ประวัติความเป็นมาของล้านนาไทย. เชียงใหม่ : สถาบันวิจัย มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๒๖.

วิทยานิพนธ์

คณาภรณ์ อนุธรรมเจริญ. ระบบจัดการเหมืองฝายกับสิทธิชุมชน : ศึกษาเปรียบเทียบกฎหมายปัจจุบัน กับกฎหมายมังรายศาสตร์. วิทยานิพนธ์นิติศาสตรมหาบัณฑิต. มหาวิทยาลัยพายัพ, ๒๕๕๔.

ทุนศรี บัณข. การศึกษาความหมายในกฎหมายจารีตประเพณี มังรายศาสตร์, วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต. มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๓๕.

บุญวรรณ วิริยะชัยวงศ์. กระบวนการสร้างบ้านแปงเมืองในแอ่งเชียงใหม่-ลำพูน สมัยราชวงศ์มังราย พ.ศ.๑๘๐๐-๒๐๓๐. วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต. มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๓๙.

พัชร โชติถาวรรัตน์. แนวความคิดทางการเมืองของล้านนาไทย สมัยราชวงศ์มังรายฯ. วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต. มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๒๘.

อิรวดี ไตลังคะ. การศึกษาเชิงวิเคราะห์คำสอนพระยามังราย. วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาภาษาไทย. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๕.

วารสาร, บทความ

วารสาร สมาคมประวัติศาสตร์ฯ ฉบับที่ ๓๐: พุทธศักราช ๒๕๕๑.

อดิศร ศักดิ์สูง. ผู้หญิงในกฎหมายมังรายศาสตร์, วารสารมนุษยศาสตร์ สังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยทักษิณ. ๒(๑ เมษายน – กันยายน ๒๕๕๐).

กฎหมาย

รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรฯ พุทธศักราช ๒๕๕๐ (แก้ไขเพิ่มเติม พุทธศักราช ๒๕๕๔).

รายงานการวิจัย

อานันท์ กาญจนพันธุ์และคณะ. ดำเนินพระยาเจือง ต้นฉบับโบราณ วัดเหมืองหม้ออำเภอเมือง จังหวัดแพร่, ม.ป.ท., ม.ป.ป.

อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว. **พืชนานเมืองและคาวทางเมืองนาน**, เชียงใหม่: ศูนย์วัฒนธรรมเชียงใหม่
วิทยาลัยครูเชียงใหม่, ๒๕๒๘.

มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตล้านนา. **โครงการปริวรรตพระคัมภีร์ล้านนา**,
เชียงใหม่: สุทินการพิมพ์, ๒๕๔๒.

สมหมาย เปรมจิตต์และคณะ, **โครงการปริวรรตพระคัมภีร์ล้านนา**, ม.ป.ป., ๒๕๔๖.

สมหมาย เปรมจิตต์และคณะ, **โครงการปริวรรตพระคัมภีร์ล้านนา ปริวรรตและวิเคราะห์
กฎหมายล้านนา**, ม.ป.ท., ๒๕๔๘.

ภาพสะท้อนสังคมล้านนาจากมังรายศาสตร์ โดยใช้คลองตัดคำพระพุทโธสาจารย์ประกอบความเข้าใจ^๑

วสิน ทับวงษ์^๒

ความสำคัญของเรื่อง

ในการอยู่ร่วมกันในสังคมหนึ่งๆ ย่อมต้องมีข้อกำหนดกฎเกณฑ์เพื่อให้สมาชิกในสังคมนั้นๆ อยู่ร่วมกันโดยผาสุกหรือมีข้อขัดแย้งพิพาทกันน้อยที่สุด สังคมล้านนาก็เช่นเดียวกัน นับตั้งแต่ก่อตั้งเป็นอาณาจักรล้านนามีการรวมกลุ่มกันของชนหลายกลุ่มชาติพันธุ์ ซึ่งต่างก็มีกฎของตนเอง ความแตกต่างทั้งทางสังคม วัฒนธรรม ความเชื่อ แต่ต้องมีปฏิสัมพันธ์ระหว่างกัน ผู้ปกครองจึงได้ตรากฎหมายขึ้นเพื่อใช้เป็นบรรทัดฐานของการปกครองและอยู่ร่วมกันของชนเผ่าต่างๆ ซึ่งต่างก็อยู่ในขอบเขตที่สมาเดียวกัน ได้แก่ กฎหมายมังรายศาสตร์ หรือวินิจฉัยมังราย นับเป็นประมวลกฎหมายฉบับแรกของอาณาจักรล้านนา

หากเปรียบเทียบระหว่างกฎหมายของล้านนา กับกฎหมายของกรุงศรีอยุธยาซึ่งตกทอดมาเป็นพื้นฐานกฎหมายของกรุงรัตนโกสินทร์โดยพระราชประสงค์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชโปรดเกล้าฯ ให้ชำระประมวลเป็นกฎหมายตราสามดวงในปี พ.ศ.๒๓๑๑ นั้นแม้ว่าพัฒนาการของกฎหมายตราสามดวงจะถูกปรับปรุงให้เหมาะสมกับระยะเวลาและความเหมาะสมของสถานการณ์แต่ก็ยังมีข้อบกพร่องทั้งวิธีพิจารณาความ ผู้พิจารณาพิพากษาคัดสิน และการลงโทษผู้กระทำความผิด กลับกลายเป็นจุดอ่อนของระบบกฎหมายของสยามซึ่งถูกโต้แย้งจากประเทศในโลกตะวันตกว่าเป็น “กฎหมายป่าเถื่อน” จนเป็นเหตุให้ต้องดำเนินการปรับปรุงทั้งเนื้อหาและลักษณะพิจารณาคดีความ (ให้เป็นสากลแบบตะวันตก) ครั้งใหญ่ในสมัยรัชกาลที่ ๕ ขณะที่กฎหมายล้านนานั้นความพิสดารในการพิจารณา ไต่สวน พิสูจน์ความจริง กระทั่งการลงโทษนั้นมีเหตุผลซึ่งเป็นที่ยอมรับและยึดหลักต่อเนื่องจาก “มังรายศาสตร์” ที่แม้ว่าจะมีการตราบัญญัติเพิ่มเติมในรัชกาลภายหลังแต่การเพิ่มเติมนั้นก็มิได้ลบล้างของเดิม เพราะยังคงรูปแบบและบทบัญญัติเก่าเอาไว้พร้อมกับระบุทางเลือกเอาไว้ (ดังที่จะกล่าวถึงในเนื้อหาต่อไป)

และแม้ว่ากฎหมายโบราณล้านนาจะมีได้เป็นรากฐานสำคัญของกฎหมายที่ใช้กันอยู่ต่อเนื่องมาจนถึงปัจจุบันในดินแดนล้านนาแต่ความสำคัญของกฎหมายโบราณล้านนาได้ปรากฏอยู่ในห้องสมุดสำคัญ

^๑ ผู้เขียนขอขอบพระคุณ อาจารย์ ดร.วินัย พงศ์ศรีเพียร ผู้ประสิทธิ์ประสาทความรู้ด้านประวัติศาสตร์ล้านนา การศึกษาวิจัย และการนำเสนออย่างเป็นระบบเมื่อครั้งเป็นนักศึกษาในหลักสูตรอักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ศึกษา (ชุดวิชาประวัติศาสตร์เอเชีย เน้นเอเชียตะวันออกเฉียงใต้) ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร และขอใช้บทความนี้เป็นอาจารย์บูชาแสดงมุทิตาจิตแด่ ศาสตราจารย์อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว ซึ่งผู้เขียนได้อาศัยข้อมูลการจากผลงานวิชาการด้านประวัติศาสตร์ล้านนาของท่านในระหว่างศึกษาตราจนถึงปัจจุบัน อนึ่ง หากมีข้อผิดพลาดประการใดในบทความนี้เป็นข้อบกพร่องของผู้เขียนแต่เพียงผู้เดียว

^๒ อาจารย์ประจำสาขาวิชาประวัติศาสตร์และอาจารย์ประจำหลักสูตรสังคมศาสตร์เพื่อมัคคุเทศก์และการท่องเที่ยว โปรแกรมวิชาสังคมศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏสงขลา

ของประเทศในโลกตะวันตก อาทิ ห้องสมุดสภาผู้แทนราษฎรกรุงวอชิงตัน ดี.ซี. (The Library of Congress) เช่นเดียวกับห้องสมุดของโรงเรียนกฎหมาย มหาวิทยาลัยที่มีชื่อเสียงอีกหลายแห่งซึ่งเก็บรวบรวมไว้เป็นจำนวนมาก และบางแห่งย่อมจะมีมากกว่าห้องสมุดของมหาวิทยาลัยในประเทศไทยที่เปิดการเรียนการสอนนิติศาสตร์

แน่นอนว่านอกเหนือจากเป็นข้อกำหนดบทบาทหน้าที่ ระบุการจัดสรรผลประโยชน์ในทางทรัพย์สินรวมถึงบทลงโทษหากละเมิดข้อกำหนดสำหรับการอยู่ร่วมกันของสังคมล้านนาแล้วกฎหมายโบราณล้านนาก็เป็นหลักฐานทางประวัติศาสตร์ที่สะท้อนภาพสังคมล้านนาได้เป็นอย่างดี ทั้งเอกสารที่ระบุเฉพาะข้อกำหนดและเอกสารที่ยกตัวอย่างกรณีพิจารณาตีความต่างๆ เพื่อความกระจ่างชัดของการพิจารณาได้สวนอรรถคดี โดยเนื้อหาที่ยกตัวอย่างมานั้นต่างเป็นกรณีที่เคยเกิดขึ้นซึ่งสามารถพิสูจน์หาความจริง ลงโทษผู้กระทำผิดตามบัญญัติของกฎหมายทั้งในทางแพ่งและทางอาญา ผ่านการพิสูจน์ความแน่นอนของแนวทาง-กระบวนการพิจารณาตีความอย่างน้อย ๓ ชั่วอายุคน จึงสามารถนำมาใช้ประกอบบรรทัดฐานของผู้พิจารณาความในยุคถัดมาได้เป็นอย่างดี

เหตุการณ์ที่ถูกยกตัวอย่างในกฎหมายโบราณล้านนาสามารถเล่าเหตุการณ์ที่เอกสารประเภทตำนาน พงศาวดาร เอกสารด้านศาสนา หรือบันทึกของทางราชการไม่ได้ทำการบันทึกไว้ อาจเป็นเพราะไม่ใช่เรื่องราวของกษัตริย์หรือวีรบุรุษที่สังคมยกย่องเชิดชู แต่สำหรับการมองประวัติศาสตร์อย่างรอบด้าน หากนำกรณีตัวอย่างของชาวบ้านที่เกิดขึ้นในช่วงเวลาใดช่วงเวลาหนึ่งมาประกอบก็สามารถสะท้อนสภาพสังคมในรัชสมัยนั้นๆ ได้กระจ่างชัดมากขึ้น และอาจตีความได้มากกว่าการเชิดชูผู้ปกครองซึ่งเป็นแบบแผนที่กระทำกันในยุคจารีต (แม้กระทั่งยุคปัจจุบันก็ตาม)

สถานภาพความรู้-เอกสารที่เกี่ยวข้อง

การศึกษามังรายศาสตร์ หรือวินิจฉัยมังราย หรือกฎหมายพระเจ้ามังรายนั้น มีทั้งการคัดลอกในภาษาถิ่น เก็บไว้ตามวัดซึ่งเป็นศูนย์กลางของชุมชน พร้อมทั้งมีการคัดลอกในภาษาต่างประเทศโดยนองตอง กงสุลฝรั่งเศส ประจำเชียงใหม่ รวมถึงการศึกษาของ ชัปนะ ปิ่นเงิน ใน “การปริวรรตและวิเคราะห์เนื้อหากฎหมายมังรายศาสตร์” ฉบับวัดแม่ สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว ใน “มังรายศาสตร์” ฉบับวัดหมื่นกอง อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่ อีกทั้งบทนิพนธ์ของศาสตราจารย์ ดร.ประเสริฐ ณ นคร คือ “มังราย, พญา” “เม็งราย, พญา” และ “โยนก” ซึ่งได้ถูกรวบรวมไว้ใน ประวัติศาสตร์เบ็ดเตล็ด รวมบทนิพนธ์ “เสาหลักทางวิชาการ” ของ ศาสตราจารย์ ดร.ประเสริฐ ณ นคร

นอกจากนี้สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ยังได้ทำสำเนาเอกสารเป็นไมโครฟิล์มเก็บเอาไว้ อาทิ

กฎหมายมังราย, จ.ศ. ๑๑๙๘ วัดกิตติวงศ์ ตำบลแม่สะเรียง อำเภอแม่สะเรียง จังหวัดแม่ฮ่องสอน

กฎหมายพญามังราย, จ.ศ. ๑๒๓๓ วัดช้างค้ำวรวิหาร ตำบลในเมือง อำเภอเมือง จังหวัดน่าน

กฎหมายมังรายศาสตร์ จ.ศ. ๑๒๓๓ กฎหมายมังรายศาสตร์, วัดบ้านช้าง ตำบลท่าเตื่อ อำเภอ
ดอยเต่า จังหวัดเชียงใหม่

กฎหมายมังรายศาสตร์ วัดแม่คือ ตำบลแม่คือ อำเภอดอยสะเก็ด จังหวัดเชียงใหม่

กฎหมายมังราย, จ.ศ.๑๒๔๔ วัดศรีโคมคำ ตำบลในเมือง อำเภอเมือง จังหวัดพะเยา

กฎหมายมังราย คำฟู กือนา แสนเมืองมา ตริโลกราช วัดไม้งามหลวง ตำบลไม้งาม อำเภอเมือง
จังหวัดตาก

คลองมังราย – คลองพระยาสมมุติราช วัดศรีหมวดเกล้า ตำบลชมพู อำเภอเมือง จังหวัดลำปาง

คลองมังราย วัดนาปิง ตำบลนาปิง อำเภอเมือง จังหวัดน่าน

คลองมังราย วัดดอนชัย ตำบลปอน อำเภอทุ่งช้าง จังหวัดน่าน

คลองมังรายศาสตร์ วัดปงแสงทอง ตำบลปงแสงทอง อำเภอเมือง จังหวัดลำปาง

ขอบเขตของอาณาจักรล้านนาในรัชสมัยของพญามังราย (หรือ พระเจ้ามังราย)

อาณาเขตของล้านนาในรัชสมัยของพญามังราย

ทางทิศเหนือถึงเชียงรุ่ง อันเป็นเมืองที่พระมารดา (นางเทพคำขยาย) สืบเชื้อสายลงมา และ เชียงตุง
ทางทิศตะวันออกถึงแม่น้ำโขง โดยไม่รวมพะเยา (อันเป็นอาณาเขตของเพื่อนบ้านที่ปกครองโดย
พระสหายร่วมสาบานคือ พญาเจ้าเมืองแห่งพะเยา) น่าน และแพร่

ทางทิศใต้ถึงลำปาง

ทางทิศตะวันตกถึงพุกาม

พญามังรายใช้สัมพันธไมตรีกับผู้ปกครองรัฐเพื่อนบ้านโดยเฉพาะอย่างยิ่งกับพ่อขุนรามคำแหง
แห่งสุโขทัย และ พญาเจ้าเมืองแห่งพะเยา ซึ่งทรงเป็นศิษย์ร่วมสำนักเดียวกันเมื่อครั้งศึกษาวิทยาการ
ณ เมืองละโว้ นอกจากนี้ยังทรงเป็นพระสหายร่วมสาบานต่อกัน จึงทำให้อาณาจักรล้านนาในรัชสมัยของ
พระองค์ไม่ต้องห่วงหน้าพะวงหลังกับภัยคุกคามจากรัฐที่กำลังเข้มแข็งทั้งสอง อีกทั้งความเป็นปึกแผ่น
ที่ทรงรวบรวมในต้นรัชสมัยของพระองค์ก่อนจะสถาปนาเวียงเชียงใหม่ นั้นทำให้พลเมืองและอาณาเขต
มีความกว้างขวางหลากหลายภายใต้พระราชอำนาจของพญามังราย การนำกรอบการปกครองมาใช้เป็น
มาตรฐานในการจัดระเบียบของสมาชิกในสังคมจึงเป็นสิ่งสำคัญ

เอกสารหลักที่ใช้ในการศึกษา

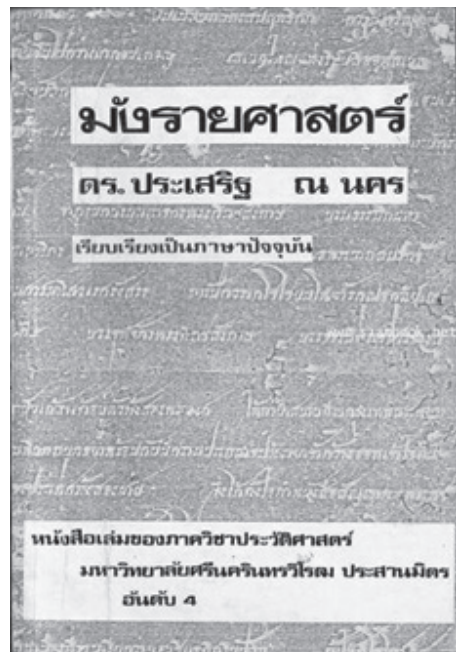
ผู้ศึกษาได้ใช้เอกสารหลักประกอบการศึกษา คือ มังรายศาสตร์ หรือ กฎหมายพระเจ้ามังราย ซึ่ง ศาสตราจารย์ ดร.ประเสริฐ ณ นคร เรียบเรียงเป็นภาษาปัจจุบัน จากต้นฉบับอาเภอสือให้ จังหวัดสระบุรี พ.ศ. ๒๓๔๒ (หลังจากรัชกาลที่ ๑ โปรดเกล้าฯ ให้ชำระกฎหมายตราสามดวงเป็นเวลา ๑๑ ปี) เป็นหนังสือขนาดกะทัดรัด หน้าปกสีเขียวอ่อน นอกเหนือจากชื่อหนังสือ ชื่อผู้เรียบเรียงแล้ว ภาพปกหนังสือนั้น เบื้องหลังคืออักษรไทยกลางตัวเขียน แบบเดียวกับการบันทึกเอกสารในรูปแบบเดิมก่อนระบบตีพิมพ์

มังรายศาสตร์หรือกฎหมายพระเจ้ามังราย เป็นหนังสือจำนวน ๑๒๗ หน้า ลำดับที่ ๔ ของโครงการจัดพิมพ์ตำราประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร ผู้เรียบเรียงได้บรรยายเรื่อง

นี้ ในที่ประชุมสัมมนาประวัติศาสตร์และโบราณคดีลานนาไทย เมื่อวันที่ ๒๒ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๑๐ และนำคำบรรยายตีพิมพ์ในหนังสือวิทยาศาสตร์และอักษรศาสตร์ ฉบับปรับปรุงใหม่ สิงหาคม พ.ศ. ๒๕๑๑ และต่อมาได้ตีพิมพ์เนื่องในงานพระราชทานเพลิงศพ หลวงโหดกริตยานุพันธ์ (อาสา โหดระกิตย) ๔ เมษายน พ.ศ. ๒๕๑๔ กระทั่งได้ถูกนำมาตีพิมพ์เป็นเอกสารในโครงการตำราฯ ในปี พ.ศ. ๒๕๒๑

ผู้เรียบเรียงได้ใช้เอกสารจากทั้งต้นฉบับซึ่งเชื่อว่าเก่าแก่ที่สุดเท่าที่ทราบในเวลานั้น คือฉบับลานนาสีโทกขุ ได้มาจากวัดเสาไห้ อำเภอสือให้ จังหวัดสระบุรี ซึ่ง ดร.ไกรศรี นิมนานเหมินท์ ได้มอบให้แก่ห้องสมุดสยามสมาคม ภาษาและตัวหนังสือที่ใช้เป็นของไทยยวน จารลงบนใบลาน ๔๘ ใบ ทั้งสองหน้า ยกเว้นใบสุดท้ายที่ น้อย คัมภีระ คัดไว้ที่ลพบุรี เมื่อ พ.ศ. ๒๓๔๓ ศาสตราจารย์ ดร.ประเสริฐ ณ นคร เข้าใจว่าเอกสารใบลานฉบับนี้คัดลอกไว้เพื่อให้เชลยชาวล้านนาที่ถูกกวาดต้อนลงมาจากล้านนาได้ใช้ในการปกครองกันเอง โดยผู้เรียบเรียงให้ข้อสันนิษฐานว่าไม่มีทางทราบข้อความตอนใดเขียนขึ้นในปีใด กษัตริย์ยุคหลัง หากจะเปลี่ยน แก่ข้อความใหม่ก็มักจะคัดข้อความเดิมลงไว้ แล้วเขียนข้อความเพิ่มเติมลงไว้ข้างหลัง ซึ่งเป็นวิธีการเดียวกับที่พวกมอญได้ใช้กันมาก่อน เช่นเดียวกับไทยในสมัยอยุธยาที่มีวิธีดังกล่าวในกฎหมายตราสามดวง

ตัวอย่างการคัดลอกใหม่ในสมัยหลังโดยไม่ตัดของเดิมทิ้ง หากยังคงส่วนเดิมและเพิ่มส่วนใหม่ที่บัญญัติขึ้นในภายหลัง อาทิ เรื่องหนีศึกในหน้า ๒-๓ เดิมให้ฆ่าเสีย ต่อมาให้สีกที่หน้ามากกว่าเจ้านายไม่รับเลี้ยง ต่อมากลับว่า ข้อความดังนี้มีมาแต่โบราณ และมีข้อความแก้ไขใหม่ต่อลงมา หรือในหน้า ๙๔ ที่ได้กล่าวถึงข้อความที่นำมาจากกฎหมายพม่าอันอยู่ “นอกคลองมังรายศาสตร์” ด้วย และเป็นที่น่าสังเกตของ

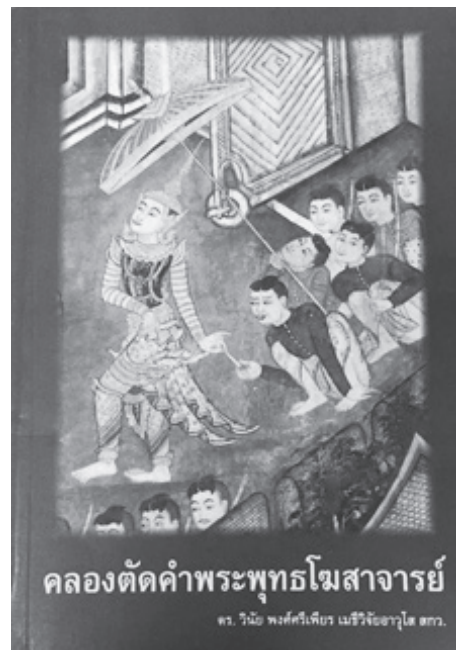
ผู้เรียบเรียงให้ข้อสันนิษฐานว่าข้อความในมังรายศาสตร์ตอนท้ายจะคล้ายกับกฎหมายของกรุงศรีอยุธยา อยู่มาก การเรียบเรียงของ ศาสตราจารย์ ดร.ประเสริฐ ณ นคร ได้เทียบเคียงกับต้นฉบับของ นองตอง กงสุลฝรั่งเศสประจำเชียงใหม่ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๘๒ ซึ่ง ดร.ไกรศรี นิมมานเหมินท์ คัดลอกเอาไว้ ผู้เรียบเรียงชี้ให้เห็นว่ามีข้อความเพิ่มเติมจากฉบับแรกอีกหลายตอน เช่น ตอนที่กล่าวถึงการแบ่งค่าปรับระหว่างเจ้าหน้าที่ในสมัยพระเมืองแก้วแห่งล้านนา (พ.ศ. ๒๐๓๘-๒๐๖๘) และมีรายชื่อข้าราชการเชียงใหม่ตั้งแต่พญามังรายถึงองค์สุดท้าย ซึ่งครองเมืองอยู่ภายใต้กรุงศรีอยุธยา ระหว่าง พ.ศ. ๒๑๖๑-๒๑๖๙ ทำให้ผู้เรียบเรียงเชื่อว่าต้นฉบับของนองตองน่าจะเขียนขึ้นราวๆ พ.ศ. ๒๑๖๙ และเรียกชื่อว่ามีมังรายศาสตร์ ที่อาจเทียบดูความหมายได้จากคำ “ราชศาสตร์”

ส่วนฉบับที่ ๓ ที่ผู้เรียบเรียงใช้ประกอบนั้นได้มาจากวัดเชียงมั่น จังหวัดเชียงใหม่ เป็นฉบับเรียบเรียงขึ้นใหม่ ข้อความสลับตอนกับสองฉบับแรกหลายตำแหน่ง

ฉบับที่ ๔ ผู้เรียบเรียงเสนอว่าไม่เคยเห็น ทราบแต่ว่าอยู่ที่มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ณ เวลานั้นใน พ.ศ. ๒๕๒๑ ในการตีพิมพ์น่าจะมีอีกหลายฉบับซึ่งสถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ได้ถ่ายสำเนาเอกสารเป็นไมโครฟิล์มเอาไว้อีกหลายฉบับดังเอ่ยถึงเอกสารที่เกี่ยวข้องในเนื้อหาข้างต้น

สำหรับการศึกษาในครั้งนี้ได้อาศัยข้อมูลประกอบจากหนังสือ **คลองตัดคำพระพุทโธสาจารย์** บันทึกการตัดสินคดีความของล้านนาโบราณ ในชื่อภาษาอังกฤษคือ The Judgements of Phra Buddhaghosācārya A Collection of Legal Decisions on Lawsuits in Traditional Lanna เล่มสี่เขียวเข้ม ขนาดใหญ่กว่ามังรายศาสตร์ฯ เล็กน้อย ปกหน้าเป็นภาพจิตรกรรมฝาผนังวัดพระสิงห์ จังหวัดเชียงใหม่ ปกหลังคือภาพจิตรกรรมฝาผนังวัดภูมินทร์ จังหวัดน่าน ซึ่ง อาจารย์ ดร.วินัย พงศ์ศรีเพียร ผู้ริเริ่มตรวจชำระและจัดทำคำอธิบายศัพท์ ได้จัดทำขึ้นเป็น ๓ ส่วน ประกอบด้วย คำบรรยายพิเศษ, ต้นฉบับอักษรวิจิตรพร้อมคำอธิบายศัพท์ และอรรถาธิบาย และฉบับสำนวนปัจจุบัน

คลองตัดคำพระพุทโธสาจารย์ เป็นหนึ่งในรายงานวิจัยฉบับพิเศษ โครงการเมธีวิจัยอาวุโส สกว. กฎหมายตราสามดวง : ประมวลกฎหมายในในฐานะมรดกโลก ในความสนับสนุนของสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) จัดพิมพ์เผยแพร่เมื่อเดือนพฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๔๙ จำนวน ๒๕๒ หน้า

โดยบานแพนท หน้า ๕ ได้อรรถาธิบายว่า

คลองตัดตัดคำพระพุทโธสาจารย์ เป็นเอกสารโบราณของล้านนาที่มีเนื้อหายู่สองส่วน คือ ส่วนแรกเป็นการยก “นัย” หรือแนวทางการตัดสินคดีความ ซึ่งเชื่อว่ามีรากฐานมาจากคัมภีร์ว่าด้วยการตัดสินอรรถคดีของพระพุทโธสาจารย์ และส่วนที่สอง คือ คดีความ ๕๙ เรื่องและผลการตัดสินคดีความดังกล่าวของเจ้าเหนือหัวแห่งเชียงใหม่ และ “เจ้าไทย” ผู้ซึ่งทรงแต่งตั้งให้ปฏิบัติหน้าที่แทนพระองค์ เอกสารนี้นอกจากจะให้ความรู้เกี่ยวกับกระบวนการยุติธรรมของล้านนาในสมัยจาริตแล้ว ผู้ศึกษายังจะได้เห็นภาพที่มีสีสันของคนในสังคมล้านนาโบราณด้วย

คลองตัดคำพระพุทโธสาจารย์ ฉบับพิมพ์ในครั้งนี้ตรวจชำระจากต้นฉบับวัดศรีโคมคำ จังหวัดพะเยา และต้นฉบับที่อาจารย์สิงหะ วรรณสัย นักปราชญ์ล้านนาได้คัดลอกไว้ สำหรับ “คำบรรยายพิเศษ เรื่อง คลองตัดคำพระพุทโธสาจารย์” ของ ดร.วินัย พงศ์ศรีเพียร ที่ได้นำมาลงพิมพ์ไว้เป็นบทนำจะช่วยให้ท่านผู้อ่านเข้าใจภูมิหลังทางประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมของเอกสารนี้ได้ดีขึ้น แม้จะได้มีการอธิบายศัพท์เก่าอย่างละเอียดลออในส่วนของต้นฉบับแล้ว แต่เพื่อความสะดวกของท่านผู้อ่านจำนวนมาก ดร.วินัย พงศ์ศรีเพียร ก็ได้ถอดความต้นฉบับออกเป็นภาษาไทยปัจจุบันแบบโดยอรรถด้วย จึงหวังว่า ท่านที่สนใจล้านนาคดีคงจะได้ประโยชน์ทั่วกัน

ดังที่ระบุไว้ในบานแพนท เมื่อได้อ่านในส่วนของคำบรรยายพิเศษเพื่อปูพื้นฐานความเข้าใจในเนื้อหา ทำให้เกิดความกระจ่างจากการอธิบายของ อาจารย์ ดร.วินัย พงศ์ศรีเพียร และใช้ความอดทนในการอ่านเนื้อหาส่วนต้นฉบับอักษรวิจิตร ซึ่งอธิบายศัพท์และอรรถาธิบายเพื่อความกระจ่าง แม้จะเป็นการยากที่จะอ่านได้จบในเวลาอันสั้น หากแต่สิ่งที่ได้รับนอกเหนือจากความเข้าใจในวิธีการตัดสินคดีความโดย “นัย” ซึ่งยกตัวอย่างของเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นให้ทราบถึงเรื่องราวอันเป็นที่มาที่ไป พร้อมทั้งรูปแบบวิธีการพิจารณาตัดสินคดีความ และการลงโทษ นอกเหนือไปจากนี้คือผู้ศึกษาได้เพิ่มพูนความรู้จากคำศัพท์ภาษาล้านนาโบราณซึ่งข้าพเจ้าเข้าใจว่าแม้แต่ชาวล้านนาในปัจจุบันเองก็มีน้อยคนนักที่จะได้ประโยชน์จากการอ่านหนังสือเล่มนี้

การได้อ่านหนังสือทั้งสองเล่ม คือ มังรายศาสตร์ หรือกฎหมายพระเจ้ามังราย ซึ่ง ศาสตราจารย์ ดร.ประเสริฐ ณ นคร เป็นผู้เรียบเรียง และ หนังสือคลองตัดคำของพระพุทโธสาจารย์ ที่ อาจารย์ ดร.วินัย พงศ์ศรีเพียร เป็นผู้ริเริ่มให้ตรวจสอบชำระและได้จัดทำคำอธิบายศัพท์ นั้นช่วยสะท้อนภาพความเข้าใจสังคมล้านนา ซึ่งหาได้ยากจากเอกสารทางประวัติศาสตร์อื่นๆ ซึ่งหากเป็นเอกสารประเภทพงศาวดารก็มักจะไม่ใช่เอกสารร่วมสมัย สำหรับเอกสารที่ใกล้เคียงยุคดังกล่าวมักเน้นเรื่องราวของผู้ปกครอง หรือหากในทางศาสนาก็จะเป็นเรื่องราวของการเดินทางมาถึงดินแดนล้านนาของพระพุทธศาสนา พระธรรมวินัย พระบรมสารีริกธาตุ พระมหาเถระ การเผยแผ่ศาสนาของพระสงฆ์ในภาย/ฝ่ายต่างๆ เสียมากกว่า

สำหรับการศึกษารั้วนี้ข้าพเจ้าได้เห็นภาพสะท้อนที่มีอยู่ในสังคมผ่านกฎหมายซึ่งเป็นหลักในการควบคุม การจัดระเบียบระบบสังคม แน่แน่นอนว่าพฤติกรรมของพลเมืองย่อมถูกบันทึกอยู่ในเอกสารทั้งสองส่วน

ทั้งนี้ ข้าพเจ้ายังได้ศึกษาบางส่วนจากเอกสารอื่นที่เกี่ยวข้อง อาทิ ประวัติศาสตร์เบ็ดเตล็ดรวมบทนิพนธ์ “เสาหลักทางวิชาการ” ของ ศาสตราจารย์ ดร.ประเสริฐ ณ นคร รวบรวมโดยสำนักพิมพ์มติชน และตีพิมพ์เมื่อ พ.ศ. ๒๕๔๙ ประกอบการทำความเข้าใจพร้อมทั้งหนังสือจาก โครงการปริวรรตพระคัมภีร์ล้านนา ปริวรรตและวิเคราะห์กฎหมายล้านนา วิเคราะห์เนื้อหาโดย สมหมาย เปรมจิตต์, กมล บุตรชาติ, เขียน วันทนียตระกูล และ เบญจวรรณ ชัยยะ ในความควบคุมของมหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตล้านนา ๒๕๔๘

มังรายศาสตร์ หรือ กฎหมายพระเจ้ามังราย

ศาสตราจารย์ ดร.ประเสริฐ ณ นคร ได้เริ่มต้นจากคำนำซึ่งอธิบายถึงพระนามของกษัตริย์ที่ถูกเอ่ยถึงว่าเป็นเจ้าของกฎหมาย คือ พระนาม “มังราย” โดยให้เหตุผลและสรุปว่าเรียกว่ามังราย มิใช่เม็งรายตามที่พงศาวดารโยนก แต่งโดยพระยาประชากิจกรจักร ระบุพระนามว่าเม็งราย

ต่อมาคือคำว่า “วินิจฉัยมังราย” แยกคำว่า “วินิจฉัย” ออกมา โดยในภาษาบาลีนั้น แปลว่าตัดสิน ไตร่ตรอง ในที่นี้หมายถึง การตัดสิน หรือพิพากษา ของพระเจ้ามังราย โดยการนำกฎในธรรมศาสตร์มาใช้ให้เข้ากับรูปคดี ตามแบบอย่างของอินเดียที่ยึดถือธรรมศาสตร์ ซึ่งไม่ใช่กฎหมายที่กษัตริย์เป็นผู้กำหนดหากแต่เป็นการที่กษัตริย์เรียนรู้ธรรมโดยศึกษาธรรมศาสตร์เพื่อใช้เป็นหลักในการตัดสินคดีความตามธรรมศาสตร์

แนวทางดังกล่าวเผยแพร่เข้ามาในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้โดยเฉพาะรัฐในแถบสุวรรณภูมิผ่านทางเมืองมอญที่ใช้กฎหมายธัมมสัทธ (สะกดตามภาษาบาลี ซึ่งก็คือ ธรรมศาสตร์ ในภาษาสันสกฤต) โดยฉบับที่พระเจ้าฟ้ารั่วสร้างขึ้นไว้เป็นฉบับที่รู้จักแพร่หลายมาก ซึ่งงานชิ้นดังกล่าวใช้หลักการจากธรรมศาสตร์ของฮินดู แต่มีการเปลี่ยนข้อความที่เกี่ยวกับศาสนาพราหมณ์เป็นศาสนาพุทธ แสดงได้ว่าเป็นหลักสำหรับบ้านเมืองที่รับพระพุทธศาสนาและกษัตริย์ที่เป็นพุทธมามกะใช้พิพากษาคดี เช่นเดียวกับพระเจ้าอู่ทองของกรุงศรีอยุธยาที่ใช้ธัมมสัทธแบบมอญเป็นเกณฑ์ในการตัดสินคดี

“ราชสัทธ” หรือ “ราชศาสตร์” รวบรวมข้อความที่กษัตริย์วินิจฉัย จัดเข้าเป็นหมวดหมู่ มีลักษณะแบบเดียวกับธัมมสัทธ และใช้รวมเข้าเป็นอันหนึ่งอันเดียวกับธัมมสัทธ พระเจ้ามังรายก็อาจได้รับธัมมสัทธแบบเดียวกันมาจากหริภุญชัย และอาจใช้ธัมมสัทธพิพากษาคดีที่ตรงกับรูปเรื่อง และคงจะได้รวบรวมคำ

พิพากษาของพระองค์ แล้วให้ตราเป็นกฎหมาย เพื่อให้ผู้ปกครองบ้านเมืองยุคต่อมาใช้เป็นหลักในการวินิจฉัยคดี”^๓

ตอนต้นของเอกสารได้กล่าวถึงที่มาของ “พระยามังราย” (สะกดตามการตีพิมพ์ของหนังสือ) ว่าสืบวงศ์มาทางใด ต่อด้วยการขยายอาณาเขตของพระองค์ กระทั่งถึงการประกาศตั้งข้อกำหนดนี้ขึ้นให้ทั่วพระยาทั้งหลายผู้เป็นลูกหลานเหลน และเสนาอมาตย์ผู้ปกครองเมืองสืบไป รู้จักผิด รู้จักชอบ

เนื้อหาของมังรายศาสตร์ฯ นั้นเริ่มต้นด้วย การจัดกำลังบังคับบัญชาไพร่พล คือ

ไพร่ ๑ คนมีนายสิบผู้หนึ่งควบคุม โดยมีขมกวันผู้หนึ่งเป็นผู้ติดต่อประกาศความรับผิดชอบที่ไพร่จะต้องปฏิบัติต่อนายสิบ

นายสิบ ๕ คน อยู่ภายใต้การควบคุมของนายห้าสิบ ๑ คน โดยมีผู้ช่วยในตำแหน่ง “ปากซ้าย” และ “ปากขวา” เป็นผู้ช่วยรวม ๒ คน

นายห้าสิบ ๒ คนให้มีนายร้อย ๑ คน

นายร้อย ๑๐ คนให้มีเจ้าพัน ๑ คน

เจ้าพัน ๑๐ คน ให้มีเจ้าหมื่น ๑ คน

เจ้าหมื่น ๑๐ คน ให้มีเจ้าแสน ๑ คน

พร้อมระบุกำกับไว้ว่า “ปกครองเมืองแบบนี้เพื่อให้มีให้ขัดเคืองใจพระเจ้าแผ่นดิน” เป็นพื้นฐานสำคัญของรัฐซึ่งมีอาณาเขตกว้างใหญ่ขึ้น และมีความแตกต่างของแต่ละชุมชน ความจำเป็นในการใช้กำลังจากคนที่อยู่ใต้ปกครองอย่างเป็นลำดับขั้นสามารถตรวจสอบ คานอำนาจ และบังคับบัญชาได้อย่างเป็นระบบระเบียบ

โทษที่รุนแรงที่สุดสำหรับการปกครองการอยู่ร่วมกันในรัฐ คือ “หนีศึก” เป็นเรื่องที่ร้ายแรงมากหากมีพลเมืองที่ประพฤติตนเช่นนี้ เพราะนั่นหมายถึงความหายนะของรัฐอันเนื่องมาจากการหนีศึกของกำลังพล โทษซึ่งถูกระบุไว้แต่แรกคือ ผู้ที่ละทิ้งผู้บังคับบัญชา ให้ฆ่าทิ้ง โดยกำหนดตำแหน่งผู้บังคับบัญชาตามลำดับชั้นจากต่ำไปสูง ว่า มีไพร่ นายสิบ นายห้าสิบ นายร้อย เจ้าพัน เจ้าหมื่น เจ้าแสน และพระยาเมื่อฆ่าแล้ว ให้บริครอบครวทรัพย์สินเพื่อไม่ให้เป็นเยี่ยงอย่างแก่พลเมือง แต่ต่อมาได้มีการเพิ่มบทลงโทษสถานรองลงเว้นการฆ่าแต่ให้มีโทษสีกหน้าผากประจานว่า “มันผู้นี้เจ้านายไม่รับเลี้ยงเพื่อให้เป็นที่น่าละอายยิ่งนัก” ในทางกลับกันหากผู้บังคับบัญชาละทิ้งลูกน้องในสนามรบให้ลงโทษประหาร ไล่ลำดับตามบัญชีลงมาจาก เจ้าแสน เจ้าหมื่น ล่ามหมื่น เจ้าพัน ล่ามพันและพันน้อย ล่ามบ่าว กว้าน ไพร่ อีกทั้งเมื่อฆ่าแล้วให้บริครอบครวทรัพย์สิน

ภาพสะท้อนจากโทษการหนีศึกก็เพื่อเป็นเครื่องกำกับการควบคุมกำลังคน และป้องกันการละทิ้งหน้าที่โดยเฉพาะหน้าที่ในการป้องกันตนเองจากภายนอก โดยเฉพาะในระยะเวลาสงคราม น่าจะ

^๓ ประเสริฐ ณ นคร, มังรายศาสตร์ หรือ กฎหมายพระเจ้ามังราย, (กรุงเทพฯ : โครงการจัดพิมพ์ตำราประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร, ๒๕๒๑), ๓.

เช่นเดียวกับการระดมพลเมื่อประกาศภาวะสงครามในปัจจุบัน หากแต่ในยุคนั้นสงครามมักเกิดขึ้นบ่อย การแย่งชิงผลประโยชน์นั้นไม่ได้เน้นที่อาณาเขตเท่านั้น แต่ยังรวมถึงผู้คนพลเมือง ซึ่งหากต้องเสียพื้นที่หนึ่งไปย่อมหมายถึงผู้ที่ทำหน้าที่ป้องกัน ผู้ทำหน้าที่ผลิตพืชผล รวมถึงผู้ที่ส่งกำลังบำรุง ผู้ใช้แรงงานตนเพื่อการดูแลรักษาบ้านเมือง ฯลฯ จะถูกกวาดต้อนให้กับฝ่ายตรงข้าม โดยมีการเปรียบเทียบความจงรักภักดีของสัตว์ที่มีต่อนาย ดังนั้นเนื้อหาความที่ ศาสตราจารย์ ดร.ประเสริฐ สันนิษฐานว่าที่เพิ่มเติมในภายหลังนั้นได้เปรียบเทียบอภายที่ยังมีชีวิตอยู่ไม่ต่างไปจากการตายไปจากสังคมเพราะถูกสักประจานที่หน้าผาก

อีกข้อสังเกตหนึ่งคือ ในการไล่ล่าดับการละทิ้งผู้ได้บังคับบัญชา ไม่ได้ระบุนความผิดของพระยาเอาไว้ว หากแต่ได้ระบุนความรับผิดชอบที่ผู้ได้บังคับบัญชามีต่อผู้บังคับบัญชาไปจนสูงสุดที่พระยา

การพิจารณาโทษนั้นให้พระยาผู้ปกครองพิจารณาถึงความดีความชอบที่เคยมีมาแต่หนก่อน การให้ความกรุณาปรานีตามความเหมาะสมเพราะไม่ว่าใครต่างกลัวตายด้วยกันทั้งสิ้นการเกิดเป็นคนนั้นยากเย็นยิ่งนัก เป็นการเปรียบเทียบกับความเชื่อทางพระพุทธศาสนาในการเวียนว่ายตายเกิด และการได้เกิดมาเป็นคน การลงโทษนั้นก็เพื่อให้ไม่ตกเป็นเยี่ยงอย่าง คือ “ให้ดูไว้เป็นเยี่ยง แต่อย่าเอาอย่าง”

ผู้ศึกษาได้พบการแบ่งหมวดหมู่ของกฎหมายประเพณีล้านนาในหนังสือโครงการปริวรรตพระคัมภีร์ล้านนา : ปริวรรตและวิเคราะห์กฎหมายล้านนา ซึ่งมีความเห็นพ้องกับการขอบเขตเนื้อหาในกฎหมายมังรายศาสตร์ว่ามีหมวดหมู่ดังนี้

๑. ความผิดต่อร่างกาย จำแนกออกเป็น
 - ๑.๑ การทะเลาะวิวาทและทำร้ายกัน
 - ๑.๒ การจ้างวานให้คนอื่นทำ
 - ๑.๓ ยุยงคนอื่นทำ
 - ๑.๔ สนับสนุนให้คนอื่นทำ
๒. ความผิดต่อชื่อเสียง เช่น ใส่ร้ายป้ายสีให้เสื่อมเกียรติยศชื่อเสียง
๓. ความผิดต่อทรัพย์
 - ๓.๑ การลักทรัพย์
 - ๓.๒ การแจ้งความเท็จ
 - ๓.๓ การปลอมแปลง การดัดแปลง เปลี่ยนแปลง
 - ๓.๔ การก่อกวนอันตรายต่อชุมชน
 - ๓.๕ การรับของโจร
 - ๓.๖ การยกยอกฉ้อโกง
 - ๓.๗ เสมือนลักทรัพย์
๔. มีหลายวิธีการการก่อเกิดภัยอันตรายต่อการคมนาคม
๕. การป้องกันตัว

๖. โจรและพฤติกรรมของโจร

๖.๑ ตัวการและตัวการร่วม

๖.๒ ผู้สนับสนุน

๖.๓ การพยายามดักปล้น

๗. การทำที่ไม่ได้ระมัดระวังก่อให้เกิดความเสียหาย

๗.๑ เหตุแห่งการกระทำโดยประมาท

๗.๒ คนฝากของไว้มิได้ตรวจตราดู

๗.๓ มีหน้าที่ดูแลแต่ละเลยทำให้เสียหาย

๗.๔ เหตุสุดวิสัยในการเก็บค่าเช่า ยืมและการจ้างแรงงาน

๗.๕ การพยายามป้องกันภัยแห่งความประมาท

๘. การบุกรุกถิ่นฐานบ้านช่องคนอื่น

๙. ทำให้เสียทรัพย์

๑๐. ความผิดพลาดต่อเสรีภาพ โดยกักขังหน่วงเหนี่ยว เป็นต้น

๑๑. ความผิดเกี่ยวกับเพศ พฤติกรรมเกี่ยวกับการทำความผิดทางเพศ^๔

เนื้อหาในมัญรายศาสตร์นั้นเป็นตัวบทกฎหมาย ซึ่งสะท้อนภาพของสังคมล้านนาได้เป็นอย่างดีว่า ในช่วงเวลาดังกล่าวเกิดเหตุการณ์ใดขึ้นในสังคม ผ่านคติความที่ถูบบัญญัติรวบรวมไว้เป็นบรรทัดฐานของสังคมสืบไป แม้ว่าจะมีการเพิ่มเติมในภายหลังแต่ก็มิได้ยกเลิกไปโดยไม่ระบุถึงของเดิม เป็นที่น่าสังเกตว่าคติความส่วนใหญ่เน้นไปที่การปรับโทษ แม้กระทั่งวิวาท หรือทำให้ผู้อื่นถึงแก่ความตายโดยไม่เจตนา หากพิจารณาแล้วมักจะปรับโทษเป็นหลัก แทบจะไม่มีโทษจำคุก โดยโทษรุนแรง (ซึ่งผู้ถูกตัดสินยังคงไม่ถึงขั้นประหาร) คือการเนรเทศ ขายเป็นข้า เช่นเมียน้อยเมียหลวงที่ทำให้คุณทำสยก็ถูกเนรเทศไปขายให้ไกลจากเชียงใหม่ ขายเป็นคนใหม่แทน ในสำหรับการปลอมแปลงเงินตรามีโทษรุนแรงถึงขั้นประหาร

ฐานะของสตรีในล้านนาถูกกำหนดบทบาทราคาค่าตัวต่ำกว่าบุรุษ เห็นได้จากกฎหมายด้านการแบ่งสินสมรส ลักษณะหย่า ลักษณะหมั้น ลักษณะมรดก เป็นอาทิ

เช่นเดียวกับฐานะของข้าซึ่งมีค่าตัว หากได้รับอันตรายถึงแก่ชีวิตก็มีบทกำหนดต่อผู้ก่อให้เกิดเหตุทั้งการชดเชยแก่เจ้าของ และเงินชดเชยแก่ผู้ตาย หรือค่าต่ำสุดคือทำพิธีสังสการ (เผาศพ) ให้แก่ผู้ตาย

มีการกำหนดลักษณะของนายที่ดีและนายที่เลว การรับเชื้อสายของขุนนางที่กล้าหาญเสียชีวิตในสนามรบเข้ารับราชการ “เพราะหาเชื้อดีได้ยาก” ขณะที่ด้านไพร่นั้นก็มีไพร่ที่ขุนไม่ควรรับไปเป็นข้า, โทษหนักสามสถาน, การพิจารณาความให้ดูจากเหตุ ๔ ประการ, หากตัดสินความไม่ถูกต้องให้เพิกถอนเสีย

^๔ สมหมาย เปรมจิตต์ (และคนอื่นๆ), โครงการปริวรรตพระคัมภีร์ล้านนา: ปริวรรตและวิเคราะห์กฎหมายล้านนา, (เชียงใหม่ : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาราชวิทยาลัย วิทยาเขตล้านนา, ๒๕๔๘), ๔๙-๕๐.

๘ ประการ, กำหนดอายุความเยี่สิบปี, มีการระงับการเก็บภาษีสำหรับไพร่ที่บุกเบิกที่ดินใหม่สร้างไร่นา ฯลฯ เพื่อประโยชน์ความสงบสุขของบ้านเมือง ภาพของการยกเว้นการเก็บภาษีสำหรับไพร่ที่สร้างไร่นานั้น นอกเหนือจากเป็นการเปิดโอกาสสำหรับผู้พากเพียรเปิดพื้นที่เกษตรกรรมแล้วยังส่งผลต่อการจูงใจให้พลเมืองทำการเกษตรกรรมมากยิ่งขึ้น และสร้างความสัมพันธ์ที่ดีต่อกันเมื่อผู้ปกครองเอื้อเฟื้อมีน้ำใจแก่ประชาชนแล้วย่อมปกครองได้โดยสะดวกลดปัญหาที่อาจเกิดขึ้นจากความไม่พอใจในผู้ปกครอง

ครั้งเมื่อได้อ่านหนังสือโคลงตัดคำพระพุทโธสาจารย์ทำให้มีความเข้าใจกระบวนการยุติธรรมของล้านนาเพิ่มมากขึ้น ดังที่ผู้ริเริ่มการชำระได้แจ้งไว้ในเอกสารบรรยายพิเศษเรื่อง “โคลงตัดคำพระพุทโธสาจารย์” ในช่วงต้นของหนังสือ ว่าจำเป็นต้องเกี่ยวข้องกับโคลงหรือประเพณีความเชื่อเรื่องความยุติธรรม, ตัวบทกฎหมาย และ กระบวนการตัดสินความ

โคลงตัดคำพระพุทโธสาจารย์ หรือในชื่อเดิม อรรถกัมภีร์แห่งพระพุทโธสาจารย์เจ้า ได้ยกตัวอย่างกรณีคดีความที่เกิดขึ้น ในสมัยต่างๆ หากเชื่อตามที่ระบุว่าพระเจ้ากือนาให้รวบรวมเอาไว้ (โดยสามารถย้อนกลับขึ้นไปถึงสมัยพระยาเจืองหรือขุนเจืองแห่งราชวงศ์ลาวจากใต้ทีเดียว) และสมบูรณ์ใน จ.ศ. ๑๒๐๒ (ค.ศ. ๑๘๐๔๐ / พ.ศ. ๒๓๘๓) ตรงกับรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว พร้อมนำเสนอวิธีพิจารณาความ วิธีการไต่สวนหาต้นเหตุ โดยยกตัวอย่างธรรมเนียมที่เคยปฏิบัติสืบต่อกันมาจากอดีต เมื่อผ่านวันเวลาและได้รับการพิสูจน์ประสิทธิภาพของวิธีพิจารณาความเหล่านั้นแล้วจึงเป็นเครื่องการันตีวิธีการพิพากษาเป็นตัวอย่างได้

สำหรับกรณีตัดสินพิจารณาคดีความ โดยอ้างว่าเป็นแนวทางของพระพุทโธสาจารย์ ซึ่งไม่ปรากฏบุคคลแน่ชัดหากแต่เป็นตำแหน่งพระสงฆ์ที่กล่าวอ้างเสียมากกว่า มีจำนวนกรณีตัวอย่างในยุคสมัยต่างกัน และรูปแบบการพิพากษขัดแย้งหรือรูปแบบคดีที่แตกต่างกันออกไป จำนวน ๕๙ คดี คือ

๑. คดีหมื่นตางลักทรัพย์
๒. อ้ายพังครีก่อคดีฆาตกรรมอ้ายก้อนแก้ว
๓. นางโสภาหาว่าพันหอยชัยเป็นชู้
๔. “สุดที่รัก” ถูกกล่าวหาว่าฆ่า “อ้ายสินจำไก่อ”
๕. เป็นชู้เมียท่านแต่ปดว่าไม่จริง
๖. “แก้วเต็มดัก” ยกทรัพย์สินให้กับ “นางแม่น้อย”
๗. ผัวเคียดแค้นกรวดน้ำยกทรัพย์สินให้มิตรแล้วต่อมากลับกรวดน้ำยกให้เมีย
๘. หย่ากันแล้วกลับมาอยู่ด้วยกันไม่บอกพ่อแม่
๙. แม่ค้าตักกันชุลมุนกลางตลาด ของหายจับผู้ใดผิดไม่ได้
๑๐. หมื่นลุงช่วยนางโสภาฟ้อง “ม้าโรงสิน” ผัว
๑๑. ผัวเมียจะหย่ากันให้รับคืนเงินแก่กัน อย่าได้ค้างเอาไว้
๑๒. เรื่อง เข้าใจว่าขโมยไม่ควรถือโทษว่ากล่าวใส่ความ
๑๓. อีเอื้อยแกล้วกระโจนลงน้ำ

๑๔. ก็น้ำสาบานต่อหน้าพระสิงห์พิสูจน์ว่าบริสุทธิ์
๑๕. สามหล้าละเลยคำพูดเมียสั่งก่อนตาย
๑๖. นางบัวหล้าเป็น (แปลง) กระสือ แล้วไปผูกฆ่าตาย
๑๗. ญี่ธัมมาถูกอสรพิษตอตตาย
๑๘. อ้ายยี่ลักไก่ชนพิสูจน์แล้วว่าจริงให้ปรับ ๘ เท้า
๑๙. ทิ้งเมียได้ ๓ ปี ให้หย่า
๒๐. ห้ามใช้ข้าท่าน ขุดสวนของหลวง จ่ายเงินหลวงจ้าง
๒๑. ศรีพันคำปฏิเสธเป็นกระสือ เอาไปลอยน้ำพิสูจน์กลับจม
๒๒. จ้างข้าท่านไปขึ้นต้นหมาก หากตกลงมาตายเอง เจ้าข้าเรียกข้าเสียหายไม่ได้
๒๓. เรื่องทำบ้านแอบเป็นชู้กับเมียท่านขุนนางสั่งให้ปรับ
๒๔. ทำคุณไสยพระเจ้าแผ่นดิน ถูกเนรเทศ
๒๕. หม่าคนมาพักบ้านท่านและขโมยของให้รับทรัพย์
๒๖. ร่วมกันเป็นขโมยและฆ่าเจ้าของบ้านตายให้ลูกเมียตกเป็นไพร่
๒๗. เมียหลวงเมียน้อยทำหุ่น(คุณไสย)ให้ผัวรัก มีโทษถึงตาย
๒๘. มีคนลักหม้อทองของสามแก้วแล้วไปฆ่าคนผิด
๒๙. ข้าท่านมาพักที่บ้านฝากของที่ลักมาไว้ให้ถูกปรับ
๓๐. เอาเมียท่านไปอยู่ในที่ลับต้องเสียค่าปรับ
๓๑. ข้าข้ามแม่น้ำคงพันพระราชาณาเขตไปแล้วเสียสิทธิ์แก่เจ้าของข้า
๓๒. คนค้าข้าเอาข้าไปขาย หากข้าบ้าต้องชดใช้เงินคืน
๓๓. ช่วยข้าคนอื่นที่ไปแขวนคอตายที่บ้านเรือนตนเจ้าของเรือนยึดตัวข้าไว้ไม่ได้
๓๔. ผิดอาชญาเจ้านายถูกขายไปหลายทอดแล้ว เมื่อกลับมาเชิงใหม่ยึดตัวไว้ไม่ได้
๓๕. อายุความโบราณ ๒๐ ปี
๓๖. เพียงแต่เขาพบซากสัตว์ที่ถูกขโมยมาไม่ควรกล่าวหาว่าเขาเป็นคนขโมย
๓๗. ผัวตีเมียตายโดยไม่ได้ตั้งใจมีโทษแค่ปรับและยึดทรัพย์ให้แก่ฝ่ายหญิง
๓๘. เล่นเล่ทำไฟไหม้ ต้องถูกขายเพื่อเอาเงินใช้หนี้
๓๙. ของถูกลักไป ใช้มนตรีศาลหาผู้กระทำผิดไม่ได้
๔๐. โจทย์อ้างว่าส่องไฟเห็นหน้าคนร้ายถืว่อม แต่จะถือตนเป็นพยานเองไม่ได้
๔๑. ขึ้นเรือนเขายามวิฤต ถูกฆ่าตายให้ตายเปล่า
๔๒. ไพร่เฝ้าเมียน้อยท่าน แล้วปล่อยให้หนีต้องใช้เงิน
๔๓. ทำท่านตาเจ็บให้เสียสินทรัพย์ชดใช้หนึ่งในสามของทำดาบอด
๔๔. พันหมาท่านก่อนแล้วถูกท่านฆ่าตายผู้ฆ่าแค่เสียสินทรัพย์ชดใช้
๔๕. เข้าบ้านท่านตอนกลางคืนหากถูกฆ่าตายไม่ได้สินทรัพย์ชดใช้

๔๖. พิสูจน์ได้ว่าข้าที่ซื้อมาเป็น(โรค)บ้าหมู เรียกค่าคนคืนได้
 ๔๗. ท่านยืมเงินไปแล้วตาย ข้าของผู้ตายเข้าหลวงแล้ว ก็ให้แล้วไป
 ๔๘. ตนเองเป็นนาย เอาเมียที่ท่านซื้อมาไปนอนด้วย ไม่เป็นการสมควรให้ปรับ
 ๔๙. ไม่อย่าเกรงทะเลาะต่อหน้านายผู้ใหญ่ให้ปรับสองเท่า
 ๕๐. ทะเลาะกัน นายตีข้าแก่เจ็บให้เสียทั้งค่าปรับและค่าข้าวของเสียหาย
 ๕๑. คดีมีผู้ลักของหลวงไปขาย ผู้รับซื้อไม่รู้ ไม่สมควรว่าผิด
 ๕๒. เมียคู่ขอมามีชู้ ให้ขายเมียแก่แบ่งค่าให้ผัวกับพ่อแม่เมีย
 ๕๓. ผูกมัดเมียเจ้าขุนโดยใช้กำลัง ต้องโดนปรับ
 ๕๔. เป็นเด็กขายทำผิด ให้ปรับเพียงครึ่งเดียว
 ๕๕. ฆัมมเสนาร่วมลักทรัพย์ แล้วอ้างว่าเป็นไข้สันนิบาต
 ๕๖. คนเป็นไข้เกิดคลุ้มคลั่งเข้าบ้านท่านยามวิกาลถูกฆ่าตาย
 ๕๗. พ่อค้าทะเลาะกับชาววี ทำของหลวงเสียหาย ต้องชดใช้ครึ่งหนึ่ง
 ๕๘. กู้เงินกันนานเท่าใด ดอกเบี้ยต้องไม่เกินเงินต้น
 ๕๙. จอกเหล้าหาย กล่าวหาและลงโทษผิดคน
 ซึ่งผู้ชำระได้จัดแบ่งประเภทคดีเพื่อการวิเคราะห์ได้ดังนี้^๕ (ในวงเล็บหมายถึงเข้าข่ายในประเภท

อื่นด้วย)

ประเภท	คดีที่	จำนวน
หนี้, กู้หนี้, ชดใช้ค่าเสียหาย	๑๓-๒๐-๒๒-๓๘-๔๒-๔๓-๔๔-(๔๕)-๔๖-๔๗-(๕๔)-๕๘	๑๒
ฆ่ากัน	๒-๔-๑๖-๑๗-๒๕-(๒๘)-(๓๗)-๔๑-(๔๕)-๕๖	๑๐ ^๖
ลักทรัพย์	๑-๑๒-๑๘-(๒๘)-๒๙-๓๖-(๓๙)-๕๑-๕๕-๕๙	๑๐
ชู้สาว	๓-๕-๒๓-๓๐-๔๘-๕๒	๖
วิวาท	๙-๔๕-๕๐-๕๓-๕๔-(๕๗)	๖
ข้า/ไพร่หนีนาย	๓๑-๓๒-๓๓-๓๔	๔
มรดก	๖-๗-๑๕	๓
ผัวเมีย	๑๐-๑๑-(๓๗)	๓
ทำคุณทำโทษ	๒๔-๒๗-(๓๙)	๓
หย่าร้าง	๘-๑๙	๒
สาบานพิสูจน์	๑๔-๒๑	๒
ใช้อำนาจข่มขู่	๙	๑
อายุความ ๒๐ ปี	๓๕	๑
อ้างตนเองเป็นพยาน	๔๐	๑

^๕ วินัย พงศ์ศรีเพียร, คลองตักคำพระพุทโธสารจารย์, (กรุงเทพฯ : โครงการวิจัยเมธีวิจัยอาวุโส สกว. “กฎหมายตราสามดวง: ประมวลกฎหมายไทยในฐานะมรดกโลก” ในความสนับสนุนของสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.), ๒๕๔๙), ๑๐.

^๖ ในตารางเดิม มีการพิมพ์คดีที่ ๒๕ ข้า สองครั้ง เมื่อตรวจสอบดูเข้าใจว่าน่าจะเป็นคดีเดียวกันที่ถูกพิมพ์ตัวเลขซ้ำ

สรุป

ภาพสะท้อนที่เกิดขึ้นจากเอกสารอันเกี่ยวเนื่องกับกฎหมายนี้ ไม่ใช่การฉายภาพไปที่ผู้ปกครอง วีรบุรุษ หรือพระพุทธรูปศาสนาอันรุ่งเรืองในดินแดนล้านนา หากแต่เป็นภาพของวิถีชีวิต ความเป็นอยู่ รวมถึงสภาพเศรษฐกิจการค้าของผู้คนในสังคมในยุคสมัยนั้นๆ ซึ่งแทบจะหาไม่ได้ในเอกสารประเภทอื่น

ผลที่ได้รับนอกเหนือจากความเข้าใจในลักษณะการพิจารณาคดี การตัดสินคดี และตัวบทกฎหมาย ล้านนาแล้ว สิ่งที่เป็นผลพลอยได้คือ การได้คลุกคลีกับภาษาล้านนา ซึ่งเป็นภาษาที่สละสลวยแม้จะไม่สามารถพูดได้เพราะไม่ได้เติบโตในดินแดนที่ผู้คนในสังคมพูดภาษาในสำเนียงดังกล่าว แต่ก็ทำให้สามารถเข้าใจในประโยค คำ ซึ่งถูกบันทึกไว้ในคดีความที่ปรากฏในเอกสาร

การตั้งใจฝืนอ่านในส่วนที่สองของ *คลองตัดคำพระพุทธโฆษาจารย์* แม้จะต้องใช้เวลานานและใช้ความอดทน แต่การจดจำศัพท์ ประโยคที่ไม่อาจพบได้ในปัจจุบัน หรือแม้แต่ในเอกสารทางประวัติศาสตร์ของกรุงเทพฯ แต่ยังสามารถพบได้ในเอกสารของล้านนาเหล่านี้ เช่นเดียวกับมั่งรายศาสตร์ที่ศาสตราจารย์ ดร.ประเสริฐ ณ นคร ได้แปลวินิจฉัยมั่งรายเป็นภาษาไทยปัจจุบัน แต่ก็ยังคงรูปแบบสำนวนภาษาล้านนาเอาไว้อย่างมาก และไม่ยากเกินจะทำความเข้าใจ

มั่งรายศาสตร์เป็นพื้นฐานของการปกครองในอาณาจักรล้านนา แม้กระทั่งชาวล้านนาที่ถูกกวาดต้อนลงมาทางใต้ อย่างเช่น อำเภอเส้าไห้ จังหวัดสระบุรี ที่ซึ่งพบฉบับล้านนาสีโทกขุ นี้ก็ได้แสดงให้เห็นว่าเอาไว้ใช้สำหรับการปกครองชาวล้านนาด้วยกันเอง ความยาวนานของการบันทึกแต่ก็มีได้เปลี่ยนแปลง ความทรงจำที่ถูกจารึกไว้ในกฎหมายฉบับนี้ หากแต่ยังคงรอการค้นหาค้นหาจากผู้ที่มีความสนใจใคร่รู้ในมิติทางสังคมที่แตกต่างออกไปจากมิติทางการเมือง ผู้ปกครอง บุคคลสำคัญ ฯลฯ ในล้านนา

บรรณานุกรม

- ประวัติศาสตร์เบ็ดเตล็ด รวมบทนิพนธ์ “เสาหลักทางวิชาการ” ของ ศาสตราจารย์ ดร. ประเสริฐ
 ฐ นคร. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มติชน, ๒๕๔๙.
- ประเสริฐ ฐ นคร. มังรายศาสตร์. กรุงเทพฯ : ภาควิชาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ
 ประสานมิตร, ๒๕๒๑.
- วินัย พงศ์ศรีเพียร. คลองตัดคำพระพุทโธสาจารย์. กรุงเทพฯ : โครงการวิจัย “กฎหมายตราสาม
 ดวง : ประมวลกฎหมายไทยในฐานะมรดกโลก”, ๒๕๔๙.
- สมหมาย เปรมจิตต์ (และคนอื่นๆ). โครงการปรัวรตพระคัมภีร์ล้านนา : ปรัวรตและวิเคราะห
 กฎหมายล้านนา. เชียงใหม่ : มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตล้านนา, ๒๕๔๘.
- _____.โครงการปรัวรตพระคัมภีร์ล้านนา : ปรัวรตและวิเคราะหเนื้อหา. เชียงใหม่ :
 มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตล้านนา, ๒๕๔๖.
- _____.โครงการปรัวรตพระคัมภีร์ล้านนา : ปรัวรตและแปลพร้อมกับความนำ.
 เชียงใหม่ : มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตล้านนา, ๒๕๔๖.
- อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว และ เดวิด เค. ้วยอาจ ผู้ปรัวรต. ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่. เชียงใหม่ :
 ซิลค์เวอร์มบุคส์, ๒๕๔๓.

“ป่า” และอุดมการณ์สิ่งแวดล้อมในกฎหมายโบราณล้านนา

สุนทร คำยอด^๑

เกริ่นนำ

บทความนี้เขียนขึ้นเพื่อน้อมมุทิตาจิต แต่ศาสตราจารย์อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว โดยข้าพเจ้าได้เลือกข้อมูลจากรายงานการวิจัย “วิเคราะห์กฎหมายโบราณล้านนา เล่ม ๑ ประชุมกฎหมายเกษตร” ซึ่งเป็นผลงานของอาจารย์ลมูล จันทร์หอม (ตำแหน่งวิชาการในขณะนั้น) และอาจารย์อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว (ตำแหน่งวิชาการในขณะนั้น) เมื่อ พ.ศ.๒๕๖๗ โดยมีศาสตราจารย์ประเสริฐ ณ นคร เป็นที่ปรึกษา โดยส่วนตัวผู้เขียนมีความสนใจในประเด็นธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม สำนักสีเขียว และการวิจารณ์วรรณกรรมเชิงนิเวศ (Ecocriticism) จากสภาพการณ์ปัจจุบันที่เป็นระบบเศรษฐกิจเพื่อการค้า และทุนนิยมได้แทรกซึมเข้าสู่ทุกองคาพยพในสังคมไทยอย่างก้าวไกล ป่าถูกโค่นทำลายเพื่อใช้เป็นแหล่งเพาะปลูกเพื่อผลิตอาหารจากขายขบส่งเข้าสู่ศูนย์กลาง ข้อมูลความเสื่อมโทรมของธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมได้รับการนำเสนอผ่านสื่อต่าง ๆ ซึ่งกระจายไปได้อย่างรวดเร็ว คนในสังคมเมืองต่างโหยหาธรรมชาติ และมีทัศนคติที่ดีต่ออะไรก็ตามที่มีคำว่า “ธรรมชาติ” ซึ่งมักจะยึดโยงกับประเด็นที่เกี่ยวข้องสุขภาพอยู่เสมอ ความเป็นล้านนามักถูกโยงเข้ากับธรรมชาติ ผ่านความสวยงามของสถานที่ท่องเที่ยว วิถีชีวิตของคนล้านนาที่สัมพันธ์กับธรรมชาติอย่างใกล้ชิด สิ่งเหล่านี้ได้สะท้อนผ่านตัวบท เช่น นวนิยาย เรื่องสั้น เพลง โฆษณา ที่มักให้เสนอภาพของภาคเหนือให้เป็นดินแดนที่อุดมสมบูรณ์ไปด้วยป่าไม้ สิ่งแวดล้อมที่สวยงาม และผู้คนก็มีความงดงามจนกลายเป็นภาพลักษณ์ด้านลบของผู้หญิงเหนือ ที่มีบ่อเกิดจากความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างล้านนากับสยาม

ปัจจุบันกระแสการอนุรักษ์ธรรมชาติได้เป็นประเด็นที่สำคัญ มีนักวิชาการหลายท่านที่มองว่าชาวล้านนาในอดีตมีภูมิปัญญาในการอนุรักษ์ป่าไม้ผ่านพิธีกรรมและความเชื่อ ซึ่งข้าพเจ้าคิดว่ากระแสการอนุรักษ์นี้เป็นแนวคิดแบบใหม่ที่ได้รับอิทธิพลจากตะวันตก ในอดีตทรัพยากรมีมากเกินไปจนความต้องการและเทคโนโลยีในสมัยนั้นไม่เอื้อให้มนุษย์กอบโกยเกินความจำเป็น ดังนั้นการอนุรักษ์ย่อมไม่มีความจำเป็นเพื่อจะเข้าใจประเด็นดังกล่าวอย่างถ่องแท้ข้าพเจ้าจึงเลือก “กฎหมายโบราณล้านนา เล่ม ๑ ประชุมกฎหมายเกษตร” เฉพาะส่วนที่กล่าวถึงป่าไม้เป็นข้อมูลหลัก เนื่องจากกฎหมายเป็นหลักฐานที่เป็นลายลักษณ์ ผ่านการบันทึก ผลิตซ้ำอย่างต่อเนื่องยาวนาน นอกจากนี้ยังได้ค้นคว้าเพิ่มเติมจากวรรณกรรมล้านนาเรื่องต่าง ๆ เพื่อเข้าใจท่าทีของชาวล้านนาในอดีตต่อธรรมชาติ โดยเฉพาะการใช้ทรัพยากรป่าไม้ หากบทความนี้มี

^๑ อาจารย์ประจำกลุ่มวิชาภาษาไทยและภาษาตะวันออก คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยแม่โจ้

ข้อบกพร่องหรือผิดพลาดข้าพเจ้าขอน้อมรับไว้แต่เพียงผู้เดียว ทว่าบทความนี้ จะมีคุณงามความดีประการใดประการหนึ่งข้าพเจ้าขอมอบคุณงามความดีนั้นเพื่อมุทิตาแด่ “ศาสตราจารย์อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว” ผู้เป็นประหนึ่ง “อรุณ” รุ่งอันเรื่องไร และ “รัตน” อันโชติช่วง แห่งวงการภาษาและวรรณกรรมล้านนา

กฎหมายโบราณล้านนา : กฎแจไขสู่กระบวนทัศน์ของล้านนาชนในอดีต

ล้านนาเป็นดินแดนที่มีความอุดมสมบูรณ์และมีความเจริญรุ่งเรืองมีอักษร และมีกฎหมายที่ใช้บังคับบรรดาศักดิ์ความน้อยใหญ่ในพระราชอาณาจักร ซึ่งกฎหมายดังกล่าวได้เกี่ยวข้องกับคติความเชื่อทางพระพุทธศาสนาอันยึดโยงกับคำสอนของพระพุทธเจ้า หลักธรรมในศาสนา ที่สอนให้รู้ถึงวัตรปฏิบัติของผู้ปกครอง และผู้อยู่ภายใต้การปกครอง (ชัปนะ ปิ่นเงิน, ๒๕๕๑ : ก) กฎหมายโบราณล้านนามีชื่อเรียกที่หลากหลาย อาทิ มังรายศาสตร์ มังรายธรรมศาสตร์ มังรายคำตรา ธรรมศาสตร์ปกรณ์ ราชศาสตร์และอาหารกายแก้ว อาหาร ๒๕ คลองพิจารณาตัดถ้อยชนคำ หัตถกัมมวินิจฉัย บาลิฎฎการอม สมมุติราช มูลกัณท์ ไตร เสทาโมจนะ (พิพิณัย ไชยแสงสุขกุล และอรุณรัตน์ วิเชียรเขียว, ๒๕๓๒ : ๒๓) กฎหมายดังกล่าวได้แพร่กระจายทั่วดินแดนล้านนาโดยมีปัจจัยในการขยายอำนาจของชนชั้นปกครองล้านนา และการเผยแผ่พระพุทธศาสนา ซึ่งทำให้เกิดการขยายตัวของอักษรธรรมในดินแดนแถบนี้

กฎหมายโบราณล้านนาเป็นกฎหมายสูงสุดในการปกครองมักบันทึกไว้ในใบลาน และพบว่าเป็นเอกสารที่ทรงคุณค่า บันทึกวิถีชีวิต วิถีคิด กระบวนทัศน์ของคนโบราณไว้อย่างน่าสนใจ ในระยะที่ผ่านมามองการล้านนาอดีตได้มีการศึกษาในประเด็นเกี่ยวกับกฎหมายโบราณล้านนาไม่มากนัก ทั้งที่ได้มีผู้ปริวรรตต้นฉบับไว้เป็นจำนวนมากโดยศาสตราจารย์อรุณรัตน์ และคณะได้ปริวรรตไว้จำนวนหลายเรื่อง อาทิ **กฎหมายโบราณธรรมศาสตร์หลวงคลองตัดคำ** : ฉบับวัดปากทอง อำเภอ สารภี เชียงใหม่ **กฎหมายวัดกาสา** : ฉบับวัดกาสา อำเภอแม่จัน เชียงราย **ธรรมศาสตร์หลวง** : ฉบับวัดล้อมแรด อำเภอ เกิน ลำปาง **ธรรมศาสตร์ราชกือนา** : ฉบับวัดหัวข่วง อำเภอ เมือง จ. เชียงใหม่ **หนังสืออนุโลมญาณกฎหมายโบราณ** : ต้นฉบับวัดล้อมแรด อำเภอ เกิน ลำปาง **หัตถกัมมวินิจฉัยบาลิฎฎการอมสมมุติราช** : ต้นฉบับวัดศรีโคมคำ อำเภอ เมือง พะเยา และ **สมุตตราช ประเพณี ๖ ประการ** นอกจากนี้ยังมีรายชื่อกฎหมายต่างๆ อีก ๑๓๔ รายการในบัญชีรายชื่อไมโครฟิล์มของสถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

กฎหมายโบราณล้านนาเปรียบเสมือนชุมทรัพย์ที่รอการค้นคว้าเพื่อเข้าใจการมองโลกแบบล้านนา ซึ่งยังมีประเด็นที่น่าศึกษาอีกจำนวนมากจึงขอฝากให้ช่วยกันศึกษาค้นคว้าเพื่อความก้าวหน้าในวงการล้านนาคดีต่อไป

อุดมการณ์สิ่งแวดล้อม และการมองพื้นที่ “ป่า” แบบล้านนา

อุมารัตน์ ชีช้าง (๒๕๕๕, ๑๑๘) ได้ทบทวนความหมายของอุดมการณ์ ของ ฟานไดค์ (van Dijk) ตามแนวคิดวาทกรรมวิเคราะห์เชิงวิพากษ์ หมายถึง ระบบความเชื่อ (belief systems) อันได้แก่ ความเชื่อ การตัดสินใจ และค่านิยมที่เกี่ยวข้องกับสังคม การเมือง และโครงสร้างทางสังคมที่สมาชิกในกลุ่มมีส่วนร่วม อุดมการณ์กำหนดความเข้าใจ การรับรู้ และวิธีปฏิบัติต่อสิ่งต่าง ๆ ในสังคมของสมาชิกในกลุ่ม อุดมการณ์ไม่มีถูกหรือผิด และมีความซับซ้อนหลายระดับ นอกจากนี้ยังได้กล่าวถึงความสัมพันธ์ระหว่างภาษา กับ อุดมการณ์ไว้ว่า อุดมการณ์มีความสัมพันธ์อย่างแนบแน่นกับภาษาเพราะมนุษย์ใช้ภาษาเป็นเครื่องมือ ในการนำเสนอความคิดต่างๆ ภาษาจึงมีบทบาทและเป็นกลไกที่สำคัญยิ่งในกระบวนการประกอบสร้าง ความหมายและให้คุณค่าแก่สิ่งต่างๆ ภาษาถูกใช้เป็นเครื่องมือสำหรับครอบงำให้หน้าเชื่อถือขึ้น สันติธาดา กาญจนพันธุ์ (๒๕๕๔ : ๖ – ๗) ได้กล่าวถึง อุดมการณ์สิ่งแวดล้อม (Environmental Ideology) คือ ชุดของความคิดที่อธิบายความสัมพันธ์เกี่ยวกับมนุษย์และสิ่งแวดล้อม เกิดขึ้นจากการสัมผัสกับสิ่งแวดล้อม ภายภาคพื้นเกิดการรับรู้ขึ้น การรับรู้ “ความจริง” ของแต่ละกลุ่มจะแตกต่างกันออกไป นอกจากนี้ อุดมการณ์สิ่งแวดล้อมยังมีบทบาทในการกำหนดความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม มีบทบาท ในการอ้างความชอบธรรมให้แก่การกระทำใด ๆ ที่ส่งผลต่อสิ่งแวดล้อม อาทิ การกำหนดค่าพื้นที่ที่มีต่อ สิ่งแวดล้อม ทั้งทำที่ที่นอนนุ่มและทำที่ที่หังการ นอกจากนี้อุดมการณ์ดังกล่าวมีบทบาทในการเชื่อม ประสานกลุ่มคนที่มีความคิดคล้ายคลึงกันให้เข้าไว้ด้วยกันเพื่อการเปลี่ยนแปลง และกำหนดนโยบาย ทางการเมืองและการบริหาร และอุดมการณ์จะหยั่งรากลึกในจิตใจและไม่เปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว ตามปรากฏการณ์หรือสถานการณ์ต่าง ๆ เหมือนกับความคิดโดยทั่วไป

นอกจากนี้ อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์ (๒๕๕๕) ได้ศึกษาเรื่อง “นิเวศประวัติศาสตร์ พรหมแดนแห่ง ความรู้” ซึ่งเป็นการศึกษาประวัติศาสตร์ของความคิดเรื่องนิเวศวิทยาและสิ่งแวดล้อมในสังคมไทย พบว่า ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๕๑๘ เป็นต้นมา สังคมไทยเริ่มมีความตื่นตัวในเรื่องของการอนุรักษ์ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ที่ต่างไปจากการรับรู้ความหมายในแบบเดิม และนักวิชาการไทยได้หันให้ความสนใจศึกษานิเวศวิทยา ด้าน ภายภาคพื้นอย่างจริงจังในสังคมไทยลึกซึ้งมากขึ้น สืบเนื่องจากการขยายตัวของการศึกษาสิ่งแวดล้อม สิ่งแวดล้อมแบบกายภาพของนักศึกษาในระดับอุดมศึกษาทั้งในมหาวิทยาลัยและสถาบันราชภัฏต่าง ๆ ทำให้ มีกระบวนการวิชา และตำราเผยแพร่ที่เกี่ยวข้องกับสิ่งแวดล้อม จนทำให้ความหมายของสิ่งแวดล้อมด้านกายภาพ ขยายขอบเขตออกไปกว้างขวางกว่าเดิมโดยเข้าไปอยู่ในสาขาวิชาต่าง ๆ นับตั้งแต่ปีดังกล่าวเป็นต้นมาพบว่า มีการศึกษาในเรื่องต่าง ๆ ภายใต้อาณาเขตสิ่งแวดล้อมเป็นจำนวนมาก ดังนั้น พ.ศ. ๒๕๑๘ จึงเป็นปีที่สังคม ไทยได้ตื่นตัวและได้ของความสนใจในด้านสิ่งแวดล้อมอย่างแท้จริงโดยเริ่มจากสถาบันอุดมศึกษานับเป็น หมายเหตุที่สำคัญในการตระหนักถึงการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมในสังคมไทย ปัจจุบันแนวคิดในการอนุรักษ์ ได้แทรกซึมเข้าสู่วิถีชีวิตของคนในสังคมอยู่ทุกหลาหลาใจเข้าออก การอนุรักษ์ธรรมชาติได้รับตระหนักอย่าง ตระหนัก ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๕๑๘ เป็นต้นมา นำไปสู่นโยบายปิดป่า ปีพ.ศ. ๒๕๓๒ ตลอดจนรัฐบาลกำหนดให้ พ.ศ. ๒๕๓๒ – ๒๕๓๕ เป็นปีแห่งการป้องกันและอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ของชาติ

ภาพเสนอของภาคเหนือ มักถูกมองว่าเป็นดินแดนแห่งขุนเขาและป่าไม้ ส่งผลให้นักท่องเที่ยวพากันมาชื่นชมธรรมชาติอย่างต่อเนื่อง ผ่านงานเขียนประเภทต่าง ๆ สิ่งที่ชัดเจนที่สุดคืองานวรรณกรรมเนื่องจากภาคเหนือประกอบไปด้วยกลุ่มชาติพันธุ์ที่หลากหลาย แต่ละกลุ่มชาติพันธุ์ก็ได้แสดงท่าทีต่อสิ่งแวดล้อมผ่านพิธีกรรม และวรรณกรรม พบว่า คนในอดีตมีทัศนคติที่ไม่ได้เป็นมิตรต่อธรรมชาติเสมอไป โดยมองว่าป่าเป็นพื้นที่ที่น่ากลัวเต็มไปด้วยผีสิงและสัตว์ร้าย ต้องมีพิธีกรรมเช่นสรงจึงจะสามารถเข้าสู่ “พื้นที่” พิเศษนี้ได้ ในบทเรียกขวัญของชาวล้านนา มักจะมองป่าเป็นสถานที่ที่น่ากลัว เต็มไปด้วยอันตรายและความเจ็บไข้ ความแค้นแค้นกันดาร นอกจากนี้มหาชาติเวสสันดรฉบับล้านนา นำเสนอภาพของป่าว่าอันตรายไม่ควรอยู่อาศัย สลับกับความสวยงามของป่า และสัตว์ป่า จะเห็นได้ว่าแนวคิดของคนต่อไปได้เปลี่ยนแปลงไปอย่างมากจากสถานที่ที่น่าหวาดกลัวกลายเป็นสถานที่ที่เป็นมิตรต่อมนุษย์เนื่องจากความหมายของ “สิ่งแวดล้อม” จึงมีความหมายไม่ตายตัวและมีความเลื่อนไหลตามสังคมขึ้นอยู่กับยุคสมัย และนโยบายของรัฐ

แนวคิดเรื่อง “ป่า” และอุดมการณ์สิ่งแวดล้อมในกฎหมายโบราณล้านนา

สารานุกรมวัฒนธรรมไทยภาคเหนือ ได้ให้ความหมาย “ป่า” ว่าหมายถึง ที่ซึ่งมีสิ่งใดสิ่งหนึ่งมากกว่าปกติ เช่น ป่าแดด – มีแดดมาก ป่าเปอะ – มีโคลนมาก โดยทั่วไปแล้วมักหมายถึงที่รกด้วยต้นไม้ต่าง ๆ ซึ่งไม่มีผู้คนโดยปกติ (สารานุกรมวัฒนธรรมไทยภาคเหนือ, ๒๕๔๒ : ๓๗๕๕) สังคมล้านนาในอดีตนั้นทรัพยากรธรรมชาติ โดยเฉพาะป่าไม้นั้นเป็นสิ่งที่มียู้อย่างมากมาย และเกินกว่าความต้องการของคนในสังคม สิ่งที่จำเป็นมากที่สุดคือกำลังคน เพราะกำลังคนเป็นทรัพยากรที่สำคัญควรค่าแก่การแย่งชิงมากกว่าพื้นที่และดินแดน เนื่องจากคนเป็นบ่อเกิดของแรงงาน และสามารถนำไปเป็นกำลังทหารในการ “แย่งชิง” ทรัพยากรจากอาณาจักรใกล้เคียง หรือใช้ในการปกป้องทรัพยากรของตนจากการรุกราน ซึ่งกิจกรรมดังกล่าวเป็นภาระของชนชั้นปกครองเพื่อเสริมสร้างความมั่งคั่งให้แก่ตนและพวกพ้อง และสิ่งที่เป็นปัจจัยสำคัญในการเลี้ยงดูกำลังคนนั้นคือ “ข้าว” ถือเป็นยุทธปัจจัยที่สำคัญในการขับเคลื่อนภารกิจให้สำเร็จนอกเหนือจากยุทธวิธีที่แยบยล และอาวุธที่ก้าวหน้า

ด้วยเหตุที่กล่าวมาข้างต้น กฎหมายโบราณจึงสนับสนุนการ “ถางป่า” เพื่อให้ได้พื้นที่มาปลูกข้าว การสนับสนุนการถางป่าได้ตราไว้เป็นกฎหมาย ดังที่ปรากฏใน กฎหมายเมื่อนาน ความว่า

“อัน ๑ อย่าหื้อเจ้านาย ท้าวขุนไพร่ไททั้งหลาย เหิงขางป่าดงที่ควรเบิกเป็นนานั้นไว้
แต่ตามผู้จัดสร้างแปลงเบิกบายหื้อเป็นไถ่งนาต่อไปภายหลังแล้ว”

(ลมูล จันทรหอม และ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว, ๒๕๒๗ : ๑๐)

จะเห็นได้ว่าการถางป่าเพื่อทำนานั้นมีความสำคัญมาก จนผู้ปกครองได้ตราไว้ว่าห้ามผู้ใดหวังพื้นที่ป่าที่อยู่ในความดูแลของตน ไม่ว่าจะเป็น เจ้านาย ขุนนาง และไพร่ อีกทั้งให้สนับสนุนการถางป่าเพื่อทำนา นอกจากนี้ป่าที่ถางแล้วถือว่าเป็นกรรมสิทธิ์ของผู้ปกครองหากจะยกให้ใครต้องได้รับการยินยอมจากผู้ครองเสียก่อนจึงสามารถยกให้ได้ แม้กระทั่งยกให้วัดก็เป็นเรื่องต้องห้าม ต้องผ่านการเห็นชอบของชนชั้นปกครองเสียก่อน ดังที่ปรากฏในกฎหมายเมืองน่าน ความว่า

“อัน ๑ ว่ามีบ้านจองที่ ๑ ม่นหากไปสร้างฝั้วป่าอย่างถางเป็น บิไซที่ขุ่มไผ่ ผู้ใดหากบ่ หื้อเป็นป่าอย่างกับการเมืองแต่ก่อน ม่นหากใครหื้อทอนกับวัดวาอารามที่ใดก็ดี หื้อได้ถามท่างพระยาผู้กินป่ากิน บ้านกินเมืองนั้นก่อนจึงหื้อได้แล เหตุว่าแผ่นดินทั้งมวลหากเป็นของ ท้าวพระยามหากษัตริย์ตาย”

(ลมูล จันทรหอม และ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว, ๒๕๒๗ : ๑๑)

นอกจากนี้กฎหมายล้านนาบางฉบับ ยังได้ให้สิทธิในการถางป่าและคุ้มครองสิทธิผู้ถางป่าให้เป็นนา โดยพิจารณาตามความยากง่ายของการถาง ดังตอนหนึ่งในกฎหมายมังรายศาสตร์ ฉบับวัดไชยสถาน ที่กล่าวถึงการโค่นป่าที่มีต้นไม้ขนาดใหญ่ไว้ว่า

“ผู้ใดถางนาห่างรังป่าไม้พ้อขวานมุขป่า ๗ ปีเอาค่าเก็ง ๑ ก่อน ๓ ปีเอาค่าเก็งนั้น ๒ ปีหื้อเอาค่าเก็งนั้น ล้า นั้นเอากุชูปี เมื่อลุนเจ้านาจักเอาออกอย่าหื้อวาง ฟุ่นเป็นป่าเสียแล้ว ตัวมันอุตสาหะฝั้วถางออกเป็นนาดี ดังเจ้าขุมกับได้ค่าชะแล”

(ลมูล จันทรหอม และ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว, ๒๕๒๗ : ๙)

หากเป็นป่าไม้ที่บั้นระยะเวลาในการเก็บค่านาก็จะกระชั้นเข้ามา ดังข้อความตอนหนึ่งในกฎหมายมังรายศาสตร์ฉบับวัดเชียงมั่น ฉบับวัดไชยสถาน และฉบับนอตอง

“ผิรังป่าเป็นป่าอ้อป่าแซมหนานัก ผู้ใดถางเป็นนาดี ๓ ปีหื้อเอาค่าเก็ง ๗ ปีหื้อเอาค่าพร้อมเจ้าจักเอาออกอย่าหื้อผู้มันถางวาง”

(ลมูล จันทรหอม และ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว, ๒๕๒๗ : ๙)

และอีกตอนหนึ่งที่ว่า

“ผิเป็นป่าใหญ่หญ้านานัก ๒ ปี ๕ ปี อย่าเอาค่า ล้า นั้นหื้อเอาชูปี อันนี้จ้านน้ำเหมื่อนน้ำฝายแล”

(ลมูล จันทรหอม และ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว, ๒๕๒๗ : ๙)

เช่นเดียวกับกฎหมายวัดกาสา ที่ได้คุ้มครองไพร่ที่ถางป่า หรือถางนาร้างให้กลับเป็นนาอีกครั้งหนึ่ง ดังข้อความในกฎหมายโบราณวัดกาสา ที่ว่า

“จำพวก ๑ เจ้าไพร่สร้างป่าเป็นนาก็ดี ปลุกนาร้างอันเมื่อนานพอต้นไม้ออกพอบ้าง พอชุดพินนา พอชุดเสียดังอัน ผู้ใดสร้างแปงดีดังเก่า ๓ ปีเยี่ยะเอาเทอะ”

(ลมูล จันทร์หอม และ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว, ๒๕๒๗ : ๑๐)

จากข้อความข้างต้นเห็นได้ว่าในระดับของกฎหมายแล้วให้การสนับสนุนการถางป่าเพื่อทำนา และให้การคุ้มครองและให้สิทธิผู้ถางนั้น โดยจะยกเว้นการเก็บภาษีหรือค่าเช่า ตามสภาพของป่า หากเป็นป่าทึบ ต้องใช้เวลานานจะยี่ดะระยะเวลาในการจ่ายค่าเช่าออกไป หากเป็นป่าที่ไม่ทึบนั้นระยะเวลาในการเก็บค่าเช่าก็จะลดหลั่นไปตามความยากง่ายของงาน นอกจากนี้ยังให้สิทธิต่อผู้โค่น เจ้าของนาหรือชนชั้นปกครองจะเรียกเอานาคืนหลังจากที่โค่นพื้นที่ไม่ได้ ต้องหลังจาก ๑๐ ปีรอให้ผู้แผ้วถางได้ใช้ประโยชน์อย่างเต็มที่ก่อนจึงจะเรียกนาคืนได้ นอกจากการถางโดยใช้แรงงานคนแล้ว กฎหมายมังรายศาสตร์ยังกำหนดโทษของการเผาป่าเช่นกัน หากเผาป่าโดยไม่สร้างความเดือดร้อนให้ผู้อื่นนั้นไม่มีความผิด หากเผาป่าแล้วไฟลามไปติด ไร่นาบ้านเรือนของผู้อื่น ให้ชดใช้เท่าที่เสียหาย ที่ท่านตัดสินเช่นนี้อาจเป็นเพราะผู้เผาไม่มีเจตนา หากไม่มีทรัพย์สินชดใช้ ลงโทษให้ไปเกี่ยวหญ้าเลี้ยงช้าง ดังข้อความในมังรายศาสตร์ฉบับเชียงใหม่ที่ว่า

“ผู้ใดเผาป่าไฟลามดับได้ไปไหม้ข้าวท่านเสียเท่าใดหื้อใช้แทนเท่านั้นเทอะ ผู้ใดขายหื้อเงินคี่เอาพร่อง เมื่อลุนไฟไหม้บ้านแลเยี่ยข้าวเสียเลี้ยง หาสังแทนบ่ได้ หื้อขึ้นพุนอันข้าวบ่กุ่มนั้นเทอะ”

(มังรายศาสตร์ฉบับเชียงใหม่ ไບลานหน้า ๔๖)

และอีกข้อความในมังรายศาสตร์ฉบับนอตอง ที่ว่า

“ผู้ใดเผาป่าพริบไปดับได้ ไหม้ข้าวท่านเสียมากน้อยเท่าใด หื้อใช้แทนเท่านั้นเทอะ”

(มังรายศาสตร์ฉบับนอตอง ไບลานหน้า ๙๕)

จากข้อความข้างต้นแสดงให้เห็นว่าการเผาป่าเพื่อทำไร่นั้นเป็นเรื่องปกติ กฎหมายลงโทษเฉพาะเมื่อเผาแล้วควบคุมเพลิงไว้ไม่ได้จึงให้ลงโทษผู้กระทำ นอกจากนี้การเผายังปรากฏในวรรณกรรมล้านนา คือโคลงนิราศหริภุญไชย ซึ่งกล่าวถึงการเดินทางด้วยกองเกวียนจากเชียงใหม่ไปนมัสการพระธาตุนครหริภุญไชย

ที่นครลำพูนในเทศกาลไหว้พระธาตุ ซึ่งตรงกับวันเพ็ญเดือน ๖ (เดือน ๘ เหนือ) พรรณนาการเดินทางจากเชียงใหม่ไปลำพูน ผ่านสถานที่สำคัญต่าง ๆ ของเมืองเชียงใหม่ (อุดม รุ่งเรืองศรี, ๒๕๔๓ : ๓๗๓) วรรณกรรมเรื่องดังกล่าว ได้ให้ภาพการ เผาป่าซึ่งน่าจะเป็นเรื่องที่เกิดขึ้นเป็นปกติในช่วงฤดูแล้ง จนเป็นแรงบันดาลใจให้วีรกรรมนำมาพรรณนา เป็นโคลงพบทั้งสิ้น ๓ บท คือบทที่ ๖๘ บทที่ ๖๙ และบทที่ ๗๐ ดังนี้

บทที่ ๖๘ ได้บรรยายถึงไฟไหม้ป่าที่เกิดจากการเผาของนายพรานในฤดูแล้ง ดังข้อความที่ว่า

เนสารทแผ่นผ้าย	เผาไพร พี่แม่
พระพรบเสียงไฟฟอง	เผ่าฟุ้ง
อกพฤษ์พนาลัย	สาเจต มวลเอ
รุกข์เทพดาตินดั่ง	เดือดดั่งอกเรียม

ถอดความ พรานป่ารีบเร่งไปเผาป่า เสียงไฟไหม้ซี้เถ่าฟุ้ง สายใจของพี่เอ๋ย ต้นไม้ ป่า รุกข์เทพดา และพื้นดินสะดุ้งทำให้ออกพี่สะเทือนไปด้วย (โคลงนิราศหริภุญชัย ฉบับเชียงใหม่, ๒๕๔๖ : ๑๔๙)

บทที่ ๖๙ ได้บรรยายถึงไฟไหม้หญ้าแห้งในป่าจ้าว ซึ่งเป็นดอกไม้บานในช่วง เดือนมกราคม-ต้นเดือนกุมภาพันธ์

ลิมพลีวันแวนผ้ง	ผายผกา กลีบเอ
เพลิงฟุ้งเพียงสาขา	อ่าวล้าม
ติณณผีกเผือคา	คมบาดบางเอ
แซมขวกเลาอ้อล้าม	ดุจอ้อมอกเรียม

ถอดความ ป่าจ้าวกำลังงามมาก ดอกกำลังบานไฟลุกขึ้นถึงกิ่งทำให้ร้อนรอบข้าง หญ้าผวก คารกยู่ ใบบางคมบาดได้ แซม ขวก เลา และอ้อล้ามดุจจะล้ามรอบอกพี่อยู่ (โคลงนิราศหริภุญชัย ฉบับเชียงใหม่, ๒๕๔๖ : ๑๕๐)

บทที่ ๗๐ ได้บรรยายถึงไฟไหม้ป่าซึ่งเปรียบเหมือนความทุกข์ที่ต้องจากนางอันเป็นที่รัก ดังข้อความที่ว่า

พฤษาตันงอก	เงยเงาะ
เขียวกลีบคุดคลี่เคราะห์	พรบไหม้
ปูนชะสวดสวาทเรียมเราะ	อกพี่ เพานอ
นิราศยังร้อนไร่	เร้งร้อนไพรพนม

ถอดความ ต้นไม้แยกต้นงอกขึ้นไปตรง กลีบเขียวแตกออกไฟไหม้ทันที อกพี่ทับถมด้วยความรัก

นำกำสรด การจากนางมาร้อยนใจอยู่แล้ว ยังเพิ่มความร้อนเพราะไฟไหม้ป่า (โคลงนิราศหริภุญชัย ฉบับเขียนใหม่, ๒๕๔๖ : ๑๕๐)

จากโคลง ๓ บทข้างต้นพอจะทำให้เราเห็นภาพที่ย้อนไปประมาณสี่ร้อยปีที่ผ่านมาการเผาป่า เป็นเรื่องปกติในชีวิตประจำวัน เป็นวิถีในการดำรงชีพ แม้ในล้านนาล้านนาจะได้เปรียบเทียบกับหนุ่มสาวในวัยที่เหมาะสมควรแก่การออกเรือนมีคู่ครองไว้ว่า “ไม้ดีผา ป่าดีเผา” ซึ่งวิธีการทำไร่โดยการเผาป่า โดยเป็นเรื่องปกติและธรรมดาที่สุดซึ่งต่างจากปัจจุบันมองว่าเป็นปัญหาที่กระทบต่อสิ่งแวดล้อม

จากข้อมูลข้างต้น ทำให้เรามองเห็นการทำการเกษตรในยุคที่แรงงาน และเทคโนโลยีมีข้อจำกัด แต่ที่ดินมีเกินความจำเป็น ระบบการเกษตรของคนโบราณที่วนเวียนอยู่ระหว่าง “อิม” กับ “อด” การมีพื้นที่ในการปลูกข้าวจำนวนมากเพื่อให้เพียงพอต่อการเลี้ยงประชากรในพระราชอาณาจักรถือเป็นหน้าที่สำคัญของผู้ปกครองที่ต้องเอาใจใส่อย่างยิ่ง อีกทั้งเป็นหลักประกันความมั่นคงทางด้านอาหาร และวิธีที่จะให้ได้มาซึ่งพื้นที่สำหรับทำนาก็คือการบุกเบิกถางป่าโดยใช้วิธีการโค่นและการเผาเพื่อปรับหน้าดินให้ราบเพื่อเตรียมความพร้อมสำหรับการปลูกข้าว ทั้งนาที่อาศัยน้ำจากระบบชลประทานเหมืองฝาย และนาที่ใช้น้ำฝนเป็นหลัก

ในอดีตความมั่นคงด้านอาหารถือเป็นเรื่องสำคัญหากประชาชนไม่มีข้าวกินอย่างอุดมสมบูรณ์ อาจทำให้เกิดการอพยพของแรงงานเพื่อย้ายไปหาเมือง หรือผู้ปกครองที่สามารถดูแลได้ดีกว่า ดังนั้นป่าไม้ที่มีจำนวนมากจึงถูกมองว่าเป็นเพียงทรัพยากรที่ต้องนำมาใช้งาน ทำให้เราเห็นท่าทีของมนุษย์ที่มีต่อป่าไม้ในยุคหนึ่ง มิได้เป็นท่าทีที่เป็นมิตรหวงแหนและพร้อมที่จะปกป้องธรรมชาติเหนือสิ่งอื่นใด เหมือนกับมนุษย์ปัจจุบันที่สมารถหาวิธีคิดแบบสีเขียวอยู่ทุกลมหายใจเข้าออกแล้วหมกหมุ่นอยู่การอนุรักษ์แบบปากว่าตาขยิบ หากกฎหมายล้านนาโบราณเป็นตัวบทที่ถูกผลิตขึ้นมาเพื่อรับใช้ “วาทกรรมอำนาจ” ในสังคมยุคนั้น ท่าทีของมนุษย์ที่มีต่อธรรมชาติในกฎหมาย คือท่าทีของชนชั้นปกครองที่มองทุกสิ่งทุกอย่างที่อยู่เหนือ “แผ่นน้ำ หนึ่งดิน” ล้วนแต่เป็นกรรมสิทธิ์ของท้าวพระยามหากษัตริย์ อันหมายถึงชนชั้นปกครองซึ่งสามารถเลี้ยงคนได้จำนวนมาก เป็นความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างชนชั้นปกครองกับธรรมชาติ ปัจจัยที่สำคัญที่จะเลี้ยงดูคนได้มากก็คือการครอบครองที่นาและผลิตข้าวให้ได้มากที่สุดเป็นปัจจัยสำคัญต่อการคงอยู่ของอำนาจและความชอบธรรมในการปกครอง

นอกจากกฎหมายที่สนับสนุนการถางป่าเพื่อทำนาแล้ว ยังมีกฎหมายและข้อห้ามเพื่อสงวนและรักษาต้นไม้บางชนิด เช่น ไม้หายเมือง หรือ ห้ามตัดต้นไม้ในดงอารักษ์ หากมองอย่างผิวเผินอาจสรุปได้ว่าชาวล้านนาโบราณมีแนวคิดในการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมเหมือนคนปัจจุบัน ดังที่ได้กล่าวไปแล้วว่าในอดีตนั้นทรัพยากรธรรมชาติเป็นสิ่งที่ได้อย่างเหลือเฟือ เกินความต้องการของมนุษย์ จึงไม่มีความจำเป็น หรือแรงจูงใจที่จะต้องอนุรักษ์ แต่สิ่งที่อยู่เบื้องหลังท่าทีต่อสิ่งแวดล้อมของชาวล้านนาคือ ลัทธิการบูชาต้นไม้ (Tree worship) ในอุษาคเนย์จะมีพิธีกรรมที่สะท้อนการให้ความเคารพต่อต้นไม้เป็นอย่างมาก หลักฐานที่สำคัญคือพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับผีจะมีต้นไม้เป็นส่วนหนึ่งของพิธีกรรม อาทิ การเลี้ยงผีของชาติพันธุ์ลัวะ การพ้อนผีของชาวเม็ง(ชาติพันธุ์มอญ) และการเลี้ยงผีของชาวปาเกอะญอ ที่จะใช้ต้นไม้เป็นสื่อกลางในการติดต่อ

กับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ความเชื่อของการบูชาต้นไม้ซึ่งมีรากฐานมาจากความเชื่อเรื่องผีและความเชื่อดังกล่าวมีพลังเพียงพอที่จะจัดระเบียบสังคม และสะท้อนความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม โดยใช้ความเชื่อเป็นเครื่องมือในการกำหนดพฤติกรรมของคน จนกลายเป็นอุดมการณ์ของสังคม

จากที่กล่าวมาข้างต้นจะเห็นได้ว่าอุดมการณ์สิ่งแวดล้อมของชนชั้นปกครองที่สะท้อนผ่านกฎหมายโบราณลำนานนั้นเป็นความพยายาม และการดิ้นรนของผู้ปกครอง เนื่องจากสภาพการที่บังคับเรื่องอาหาร แรงงาน ความมั่นคง ตลอดจนการรักษาอำนาจของชนชั้นปกครอง ด้วยปัจจัยเหล่านี้จึงทำให้เกิดความรู้ ความเชื่อ และวิถีปฏิบัติขึ้นมาชุดหนึ่งเพื่อครอบงำสังคมโดยผ่านรูปแบบของกฎหมายซึ่งเป็นข้อบังคับสูงสุดของอาณาจักรที่สนับสนุนการถางป่าซึ่งทำที่ของชนชั้นปกครองในดินแดนลำนานาในประเด็นเกี่ยวกับการครอบครองทรัพยากรป่าไม้นี้ อุดมการณ์ดังกล่าวสืบต่อมาถึงยุคหลังสมัยที่ได้ค้าขายไม้สักกับต่างชาติที่ชนชั้นปกครองคือกลุ่มของเจ้านายที่เข้ามาบริหารจัดการในยุคที่เปลี่ยนผ่านของอำนาจการโค่นป่าเพื่อทำนา หรือการถางป่าเพื่อปลูกข้าวไม่ได้สำคัญเช่นในอดีต หากปัจจัยสำคัญในการดำรงอยู่ของอำนาจมีที่มาจากความมั่งคั่งทางการเงินเป็นสำคัญ

บรรณานุกรม

- ขับะ ปิ่นเงิน. ๒๕๕๑. **การปริวรรตและวิเคราะห์เนื้อหากฎหมายมังรายศาสตร์ฉบับวัดแม่คือ**.
เชียงใหม่ : สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- ประเสริฐ ณ นคร. ๒๕๒๔. **มังรายศาสตร์ (ฉบับนอตอง)**. เชียงใหม่ : วิทยาลัยครูเชียงใหม่.
- ประเสริฐ ณ นคร. ๒๕๒๘. **มังรายศาสตร์ : ฉบับเชียงใหม่**. เชียงใหม่ : ศูนย์วัฒนธรรมจังหวัดเชียงใหม่
วิทยาลัยครูเชียงใหม่.
- ประเสริฐ ณ นคร. ๒๕๔๖. **โคลงนิราศหริภุญชัย**. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.
- พิธิны ไชยแสงสุขกุล และอรุณรัตน์ วิเชียรเขียว. ๒๕๓๒. **กฎหมายล้านนาโบราณ : การวิเคราะห์
ระบบโครงสร้างและเนื้อหาบทบัญญัติที่จารในใบลาน**. กรุงเทพฯ : สถาบันไทยคดีศึกษา
มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- ศรีธน คำแพง และคณะ. ๒๕๒๙. **มังรายศาสตร์ : ฉบับวัดไชยสถาน**. เชียงใหม่ : ศูนย์วัฒนธรรมจังหวัด
เชียงใหม่และศูนย์ศิลปวัฒนธรรม วิทยาลัยครูเชียงใหม่.
- สันฐิตา กาญจนพันธ์. ๒๕๕๔. **ความคิดสีเขียว : วาทกรรม และความเคลื่อนไหว**. เชียงใหม่ :
สถาบันวิจัยสังคมและคณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคเหนือ. ๒๕๔๒. กรุงเทพฯ : มูลนิธิสารานุกรมวัฒนธรรมไทย ธนาคาร
ไทยพาณิชย์.
- อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์. ๒๕๔๕. **การศึกษาพรมแดนความรู้ทางประวัติศาสตร์ ด้านนิเวศวิทยาและสิ่ง
แวดล้อม**. เชียงใหม่ : ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- อรุณรัตน์ วิเชียรเขียวและคณะ. ๒๕๒๘. **กฎหมายโบราณธรรมศาสตร์หลวงคลองตาดคำ : ต้นฉบับวัด
ปากกอก อ. สารภี เชียงใหม่**. เชียงใหม่ : คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ;
ศูนย์ส่งเสริมและศึกษาวัฒนธรรมล้านนา วิทยาลัยครูเชียงใหม่.
- อรุณรัตน์ วิเชียรเขียวและคณะ. ๒๕๒๘. **ธรรมศาสตร์หลวง : ต้นฉบับวัดล้อมแรด อ. เกิน ลำปาง ;
และ, ธรรมศาสตร์ราชกือนา : ต้นฉบับวัดหัวขวง อ. เมือง จ. เชียงใหม่**. เชียงใหม่ :
คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ; ศูนย์ส่งเสริมและศึกษาวัฒนธรรมล้านนา
วิทยาลัยครูเชียงใหม่.
- อรุณรัตน์ วิเชียรเขียวและคณะ. ๒๕๒๗. **วิเคราะห์กฎหมายล้านนาโบราณ : ประชุมกฎหมายเกษตร.
เชียงใหม่ : วิทยาลัยครูเชียงใหม่**.
- อุมาวัลย์ ชีช้าง. **ความเป็นชาย - ความเป็นหญิงในหนังสือวันเด็กแห่งชาติ :**
การศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างภาษากับอุดมการณ์. วารสารภาษาและวรรณคดี
ไทย ๒๕๕๕ ; ๒๙(๒๙): ๑๑๘.

กามนิยาม : การประกอบสร้างความจริงทางสังคม ในวรรณกรรมล้านนา “เจี้ยก้อม”

พวงผกา หล้าเมือง^๑

บทคัดย่อ

ข้อห้ามเกี่ยวกับเรื่องราวทางเพศ ถือเป็นกฎเกณฑ์ทางสังคมที่ปรากฏอยู่แทบทุกสังคม ข้อห้ามเรื่องเพศจึงเป็นสิ่งที่ถูกกดทับไว้ด้วยระเบียบ กฎเกณฑ์และธรรมเนียมปฏิบัติของผู้คนในสังคม แม้ว่า จะเป็นเรื่องที่เป็นกลไกทางธรรมชาติของมนุษย์ก็ตาม ทว่ามนุษย์ก็หาทางออกในการแสดงออกทางเพศผ่านเรื่องเล่าที่ทำให้สังคมถือเป็นกริยานุโลม เพราะถือว่าเรื่องเพศดังกล่าวเป็นเพียงเรื่องเล่าเพื่อความสนุกสนานไม่ใช่เรื่องจริง จึงปรากฏเป็นเรื่องเล่าเกี่ยวกับเรื่องราวทางเพศที่หลากหลาย ที่เรียกว่า กามนิยาม หรือความนิยมในเรื่องเพศ ที่เป็นการประกอบสร้างความจริงทางสังคมอันปรากฏในเจี้ยก้อม มีดังนี้

๑. ความสัมพันธ์ทางเพศกับผู้ที่มีสถานภาพต้องห้าม
๒. การถูกล่วงละเมิดทางเพศของผู้หญิง
๓. การลบล้างอำนาจทางเพศของผู้ชาย
๔. การปฏิบัติภารกิจที่ผิดวิสัย
๕. การมีพฤติกรรมที่ไม่สำรวมในกริยา มารยาท

คำสำคัญ : กามนิยาม, การประกอบสร้างความจริงทางสังคม, วรรณกรรมล้านนา

Abstract

In every society, sexual prohibition is considered regular social norm to be upheld by its citizens. The norm is asserted with social rules, regulations and formality, although it is human natural mechanism. Human beings, however, seek to pursue their sexual expressions through acceptable channel of society, narrations. Jea Kom (narrative short story) is a kind of entertaining fiction which is told in form of various funny sexual stories. The ‘eroticism’ or ‘sexual oriented’ stories are composed upon the construction of social reality, which can be categorized as follows;

1. Having sexual relations with a prohibited partner.
2. Women abuse.

^๑ อาจารย์ประจำสาขาวิชาภาษาและวัฒนธรรมไทย สำนักวิชาศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยแม่ฟ้าหลวง

3. Overriding males' sexual power.
4. Practicing of abnormal sexual intercourse.
5. Having filthy behavior and manner.

Keyword : Eroticism, Construction of Social Reality, Lanna literature

บทนำ

เรื่องราวทางเพศถือเป็นบรรทัดฐานของสังคมว่าเป็นเรื่องบัดสี ลามก อันเป็นพฤติกรรมที่ถือเป็นเรื่องส่วนตัว ไม่สมควรแสดงออกในเชิงสาธารณะ การที่บุคคลมีเพศสัมพันธ์กับผู้ที่ไม่ใช่คู่สมรสของตน จึงเป็นผู้ที่ผิดศีลธรรมอย่างยิ่ง การที่บุคคลร่วมเพศกับสัตว์ เป็นเรื่องที่ผิดปกติวิสัยของมนุษย์ และการที่นักบวชในพุทธศาสนาแสดงออกทางเพศ ถือเป็นเรื่องผิดวินัยสงฆ์ตามพุทธบัญญัติ ตามที่สุกัญญา สุจนายา (๒๕๒๕ : ๑๐๒) กล่าวว่า “สังคมไทยมองว่า เรื่องเพศเป็นเรื่องลามก น่าอับอาย นอกจากนี้อิทธิพลของพุทธศาสนายังกำหนดความคิดที่ว่า ความรู้สึกและความต้องการทางเพศเป็นเรื่องของตัณหาที่ทำให้เกิดทุกข์และเป็นอุปสรรคต่อการบรรลุนิพพาน อันเป็นจุดสุดยอดของความเป็นชาวพุทธที่สมบูรณ์ ทศนคติดังกล่าวจึงมีส่วนในการกำหนดจารีต ประเพณี (mores) และค่านิยม (values) ทางเพศในสังคมไทย” การระบายออกซึ่งความคับข้องใจในพฤติกรรมที่ถูกกดทับด้วยค่านิยมดังกล่าวจึงปรากฏในรูปแบบของวรรณกรรม ดังที่ หทัยวรรณ ไชยะกุล (๒๕๓๙ : ๑) กล่าวว่า “เรื่องหรราชที่เป็นเรื่องล้อเลียน เสียดสีบุคคลในสังคมที่ปรากฏได้เฉพาะในโลกของนิทาน เรื่องประเภทนี้ถูกสร้างขึ้นเพื่อตอบสนองความต้องการที่จะระบายความแค้นแค้นและโต้ตอบความคับข้องใจอันเนื่องมาจากภาวะเบียดเบียนทางสังคมในโลกแห่งความเป็นจริง ดังนั้นวิถีทางที่จะช่วยให้มนุษย์หลุดพ้นจากความเคร่งเครียดทางสังคม มนุษย์จึงสร้างโลกสมมติที่มีตัวละครกลับหัวกลับหางในทางชนชั้น กลับบทบาทของผู้ที่มีอำนาจทางสังคมให้กลายเป็นฝ่ายเสียหน้า หรือได้รับความเจ็บปวด เพียงเพื่อความสนุกสนานชั่วขณะ จึงจะช่วยผ่อนคลายความแค้นแค้นที่ถูกสังคมกดขี่ไว้”

การประกอบสร้างความจริงทางสังคม

Stuart Hall กล่าวถึงความสัมพันธ์ระหว่าง “ภาษา” กับ “ความเป็นจริง” ว่า วิชาภาษาศาสตร์เคยอธิบายว่าคนเรา ตั้งชื่อ (naming) สิ่งต่างๆขึ้นมาเพื่อที่จะนำไปใช้อ้างอิง (refer) กล่าวถึงในครั้งต่อไปและขยายความว่า “ความเป็นจริง” จะต้องมิได้สร้างขึ้นมานั้น ดังนั้น จึงไม่มีความเป็นจริง “คนดี” และ “คนชั่ว” จนกว่าจะมีผู้สร้างภาษาขึ้นมาว่า คนดีเป็นอย่างไร คนชั่วเป็นอย่างไร

ทั้งนี้ Stuart Hall มองว่า แท้จริงแล้วไม่เคยมีสิ่งๆที่เรียกว่า “ความเป็นจริง” เกิดขึ้นจนกว่าจะมีผู้ที่ประกอบสร้าง (construct) ความเป็นจริงนั้นขึ้นมา ซึ่งการสื่อสารก็คือกระบวนการที่มนุษย์แต่ละคนใช้เพื่อประกอบสร้างความเป็นจริงขึ้นมา ทั้งนี้ไม่ว่าจำเป็นต้องเป็นความจริงในชุดเดียวกัน เช่นเดียวกับ Whorf และ Sapir (อ้างถึงใน กาญจนา แก้วเทพ : ๓๒๓ – ๓๒๔) ที่ได้เสนอแนวคิดที่สำคัญเกี่ยวกับบทบาท

ของภาษากับความเป็นจริงว่า ภาษาเป็นเครื่องมือในการสร้างแนวคิด (concept) เกี่ยวกับความเป็นจริง โดยเริ่มต้นจากข้อเท็จจริงที่ว่า เมื่อเราเห็นโลกทางกายภาพที่เป็นรูปร่างสูงๆเตี้ยๆได้ มีส่วนที่เป็นสีเขียว และสีน้ำตาล มีส่วนที่กินได้ ฯลฯ เราจะใช้ภาษาเรียกว่าเป็นจริงนี้ว่า “ต้นไม้” ดังนั้นในครั้งต่อไป หากเราจะคิดถึงความเป็นจริงนี้ เราก็จะคิดออกมาเป็น “ภาษา” ว่าต้นไม้ ในทางกลับกัน หากในวัฒนธรรมของเราไม่มีภาษาเรียกความเป็นจริงเช่นนี้ เราก็จะไม่คิดถึง หรืออาจจะไม่คิดถึงความเป็นจริงนี้เลย Whorf และ Sapir ได้ทำการวิจัยเกี่ยวกับเรื่องความสัมพันธ์และวิถีคิดของคนในหลายๆวัฒนธรรมและนำมาสู่ข้อสรุปที่ว่า การใช้ภาษาที่แตกต่างกันนั้นเป็นตัวกำหนดวิถีคิดและการกระทำให้แตกต่างกันไปด้วย

“เจี้ยก้อม” เป็นเรื่องเล่าขนาดสั้น มีโครงเรื่องไม่สลับซับซ้อน มีตัวละครน้อย เป็นวรรณกรรมมุขปาฐะที่มีการถ่ายทอดด้วยการเล่าปากต่อปาก การเล่าเจี้ยก้อมจะนิยมนำเรื่องราวทางเพศเข้ามาประกอบให้เป็นพฤติกรรมและบุคลิกของตัวละคร จึงมีลักษณะที่ตลก ขบขัน สร้างความสนุกสนานในกลุ่มผู้ฟัง อุดม รุ่งเรืองศรี (๒๕๒๘ : ๒๑๔) กล่าวว่า เจี้ยก้อม เป็นรูปแบบของจิตไร้สำนึก ทั้งนี้จะเป็นได้ว่า เจี้ยก้อม เป็นเรื่องมีภาษาวิบัติ ภาษาผิดเพี้ยนกันไปตามแนวการออกเสียงของคนต่างระดับพื้นฐาน ความบางตอนจะตรงไปตรงมาไม่อ้อมค้อม หรือไม่ก็เป็นภาษาที่สละสลวย แต่คนฟังก็เข้าใจต่อเนื่องได้ดี ภาษาที่ปรากฏอาจเป็นภาษาที่ไม่ครบใจความ แต่คนฟังก็เข้าใจได้ถูก เพราะคนในสังคมเดียวกันมีรูปแบบของจิตไร้สำนึก (Unconscious) แบบเดียวกัน อันจะเป็นส่วนช่วยสานเชื่อมโยงให้เข้าใจในข้อความที่ขาดตอนได้ดี

“กามนิยาม” พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน (๒๕๕๔ : ๑๑๔) ให้คำจำกัดความของกาม หมายถึง ความใคร่ , ความใคร่ทางเมถุน กามนิยาม ในบทความนี้เป็นคำสมาส หมายถึง ความนิยมเรื่องเพศที่ปรากฏในวรรณกรรมล้านนาประเภท “เจี้ยก้อม” ซึ่งเป็นการประกอบสร้างความจริงทางสังคมที่เป็นเสมือนโลกสมมติที่ถูกสร้างขึ้นมาเพื่อให้เรื่องต้องห้ามกลายเป็นเรื่องธรรมดา ตลก ขบขัน แม้ว่าเรื่องดังกล่าวจะดูเหมือนว่าเป็นเรื่องราวที่ไร้สาระ ทว่าวรรณกรรมมุขปาฐะประเภทนี้ก็สนองตอบสังคมด้วยการเป็นกระบวนการขัดเกลาทางสังคม การประกอบสร้างโดยใช้ “กามนิยาม” เพื่อเป็นองค์ประกอบหลักของเรื่องเล่าประเภทนี้ ทั้งนี้เพราะเรื่องราวทางเพศ เป็นความคิดที่เป็นจุดร่วมเดียวกันของมนุษย์อันเป็นไปตามธรรมชาติ ที่ช่วยให้เรื่องราวที่ขาดหายไปในการเล่าเจี้ยก้อม ถูกเติมเต็มด้วยความเข้าใจจากการเชื่อมโยงเรื่องเพศอันเป็นมโนทัศน์เดียวกัน สู่การสร้างเรื่องเล่าที่ทำหน้าที่ ล้อเลียน เสียดสี พฤติกรรมของมนุษย์อันไม่เหมาะสมกับกฎเกณฑ์ทางสังคม เช่นเดียวกับ ทรงศักดิ์ ปรางวัฒนากุล กล่าวไว้ใน “วิเคราะห์นิทานก้อมอีสาน : อารมณ์ขันจากความเจ็บปวดเรื่องเพศ และการละเมิดกฎเกณฑ์ทางสังคม” ในวารสารมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม ว่า นิทานก้อมเป็นนิทานมุขตลกที่มีเนื้อหาที่สร้างอารมณ์ขันที่เกี่ยวข้องกับเรื่องเพศ ซึ่งเป็นพฤติกรรมของมนุษย์ทั้งที่เป็นไปได้และเป็นไปไม่ได้ โดยสร้างตัวละครจากคนกลุ่มต่างๆของสังคม เช่น นักบวช คนในครอบครัว การล้อเลียนพฤติกรรมของคนเหล่านี้ในภาวะความเป็นจริงมีอาจทำได้ เนื่องด้วยกรอบของสังคม การเล่านิทานตลกจึงเป็นทางออกของการระบายความคับข้องใจของคนในสังคม

แทบทุกสังคมมักจะมีกฎเกณฑ์ต่างๆเกี่ยวกับเรื่องเพศ เช่น ห้ามการแสดงออกทางเพศในเชิงสาธารณะ ห้ามใช้ภาษาหยาบคายเกี่ยวกับเพศ ห้ามพูดเรื่องเพศ ห้ามบุคคลในบางสถานที่มีความสัมพันธ์ทางเพศต่อกัน (ปิยพร คลศิลป์, ๒๕๕๒ : ๒๙) เรื่องราวทางเพศจึงถูกสร้างเป็นเรื่องเล่าในแทบทุกสังคม เพราะเนื้อหาที่หยาบโลนนั้นจะทำให้ผู้ฟังรู้สึกสนุกสนาน ลุ้นในผลลัพธ์ว่าจะจะเป็นไปในแบบที่ตนคิดหรือไม่ เป็นโอกาสที่สังคมยอมรับเรื่องราวทางเพศเป็นกริยานุโลมในเรื่องเล่า หรือนิทานที่ไม่ใช่เรื่องจริง แม้ว่าจะมาจากเรื่องจริงก็ตาม กามนิยมในการประกอบสร้างความจริงที่ปรากฏในเจ็ยก้อม มีดังนี้

ความสัมพันธ์ทางเพศกับผู้ที่มีสถานภาพต้องห้าม

การที่เจ็ยก้อมมีลักษณะการผูกเรื่องให้ความสัมพันธ์ทางเพศที่เกิดจากอารมณ์ปรารถนาทางเพศที่ต้องการการปลดปล่อยตามวิถีธรรมชาติของมนุษย์ สร้างความสัมพันธ์ทางเพศที่ไม่สมควรจะเกิดขึ้นเป็นความสัมพันธ์ที่ขัดแย้งกับกฎเกณฑ์ของสังคม ที่มีข้อห้ามบุคคลในบางสถานภาพมีความสัมพันธ์ทางเพศกัน เช่น พระ กับ แม่ชี, พระ กับ ผู้หญิง ซึ่งพระกับแม่ชี เป็นสถานภาพทางสังคมที่ได้รับการยกย่องให้เป็นผู้นำทางศีลธรรมและอยู่ในสถานภาพที่ไม่สมควรแก่การละเมิดกฎเกณฑ์ของศีลธรรมอันเป็นกฎที่ชัดเจน ที่ถูกบัญญัติไว้ตามพระธรรมวินัยแห่งพุทธศาสนา อีกทั้ง พระและแม่ชี ถือเป็นคนชั้นสูงที่ผู้คนให้การเคารพ บูชา กราบไหว้ การประพาศิตทางเพศสำหรับพระภิกษุสงฆ์ จึงถือเป็นครุกาบัติ หมายถึง อาบัติหนัก อาบัติที่มีโทษร้ายแรง มี ๒ อย่างคือ อาบัติปาราชิก อาบัติสังฆาติเสส โดยอาบัติปาราชิกมี ๔ ประการ ได้แก่ การเสพเมถุน การลักทรัพย์ การฆ่ามนุษย์ และการอวดอุตริมนุสสรธรรม

๑. การเสพเมถุน คือ การร่วมประกอบกิจกรรมทางเพศ ไม่ว่าจะกระทำกับผู้หญิงหรือผู้ชาย หรือกระทำกับสัตว์ก็ตาม ปาราชิกข้อการเสพเมถุน บางทีก็เรียกกันว่า ปฐมปาราชิก

๒. การลักทรัพย์ คือ การนำทรัพย์ของผู้อื่นไปเป็นของตนโดยเจตนา ในเมืองไทยกำหนดว่า การลักทรัพย์มีมูลค่าตั้งแต่ ๑ บาทขึ้นไป เป็นการผิดหรือเป็นอาบัติขั้นปาราชิก การเจตนาแอบอ้างความคิดหรือผลงานของผู้อื่นมาเป็นของตน หรือการเบียดบังเอาเงินในกองทุนที่มีผู้ศรัทธาถวายเป็นทานเพื่อใช้ในกิจของสงฆ์ หรือกิจของศาสนามาใช้ส่วนตัว ก็ถือว่าเป็นอาบัติปาราชิกเช่นกัน

๓. การฆ่ามนุษย์ คือ การเจตนาทำให้มนุษย์ถึงแก่ความตาย ไม่ว่าจะด้วยวิธีใดๆ ไม่ว่าจะลงมือฆ่าเองหรือใช้ให้คนอื่นฆ่าให้ก็ตาม ถือเป็นความผิดปาราชิกข้อที่ ๓

๔. การอวดอุตริมนุสสรธรรม คือ การพูดอวดผู้อื่นว่าตนได้บรรลุธรรมะระดับสูง เช่น บรรลุโสดาบัน บรรลุอรหัตต์ เป็นต้น

กามนิยม ที่เกี่ยวกับพระสงฆ์ ที่ได้ปรากฏในเจ็ยก้อมนั้น แม้ว่าจะเป็นโทษขั้นรุนแรงสำหรับพระสงฆ์และเป็นพฤติกรรมที่น่ารังเกียจ ไม่เป็นที่ยอมรับของสังคม แต่พฤติกรรมในเจ็ยก้อมก็เป็นเพียงกริยานุโลมด้วยถือว่าเป็นเพียงเรื่องเล่าต่อกันมาแบบปากต่อปาก มิได้เป็นเรื่องจริงจัง เมื่อเกิดการละเมิดกฎแห่งศีลธรรม พฤติกรรมดังกล่าวจึงถูกบรรจุอยู่ในเจ็ยก้อม เพื่อเป็นสื่อในการสอนเรื่องศีลธรรมให้แก่ผู้คนในสังคมว่าสิ่งใดควรประพฤติ ไม่ควรประพฤติ

สถานภาพทางสังคมที่ถูกห้ามมิให้มีความสัมพันธ์ทางเพศระหว่างกันคือ แม่ยาย กับ ลูกเขย, พ่อ
 ผัว กับ ลูกสะใภ้, พี่เขย กับ น้องเมีย เพราะถือว่าสถานภาพดังกล่าวเป็นสมาชิกของครอบครัว ข้อห้ามใน
 เรื่องการมีเพศสัมพันธ์กับบุคคลในครอบครัวเดียวกัน (incest taboo) ที่อยู่ในแทบทุกสังคม ทุกเชื้อชาติ
 อันเป็นจารีตของสังคม ซึ่งบัญญัติไว้ในข้อห้ามทางศาสนาแทบทุกศาสนา โดยเหตุผลสำคัญคือเพื่อเป็นการ
 ป้องกัน มิให้สมาชิกในครอบครัวเกิดความขัดแย้งระหว่างกัน อีกทั้งเพื่อป้องกันการสืบพันธุ์ในบทบาทหน้าที่
 ที่บุคคลจะต้องกระทำต่อครอบครัวและสังคม

มาลินอฟสกี (Malinowski) กล่าวว่า การมีเพศสัมพันธ์กับคนในครอบครัวจะทำลายครอบครัว
 กล่าวคือ ครอบครัวจะสูญเสียโครงสร้างความสัมพันธ์ทางเพศ คนในครอบครัวจะเกิดการแย่งชิงเพศตรง
 ข้าม เกิดการเป็นศัตรู เกิดความอิจฉาริษยา บทบาททางเพศในครอบครัวจะสูญหายไปพร้อมกับเกิดความ
 แตกต่างทางอายุของคนในครอบครัวมากยิ่งขึ้น เมื่อครอบครัวสูญเสียกฎการห้ามมีเพศสัมพันธ์ ครอบครัว
 ก็จะล่มสลาย ไร้เสถียรภาพ และขาดระเบียบ (นฤพนธ์ ดัวงวิเศษ : ออนไลน์)

ตัวอย่าง ของเจ็ยก้อมที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับความสัมพันธ์ทางเพศกับผู้ที่มีสถานภาพต้องห้าม

เรื่อง ขดมา

ที่วัดแห่งหนึ่งมีงานปอยหลวง (งานฉลอง) พระสงฆ์จำวัดในวิหารกับแม่ชี โดยมีผ้ามา่านกันกลาง
 ใต้ พระสงฆ์นอนอยู่คนละฟากกับแม่ชี ซึ่งพระสงฆ์รูปนี้แอบชอบแม่ชีอยู่ก่อนแล้ว พอตกดึก ก็แก้มองหลับ
 แล้วกรนเป็นจังหวะว่า

“ขด.....มา , ขด.....มา, ขด.....มา”

ฝ่ายแม่ชีที่แอบชอบพระสงฆ์อยู่ก่อนแล้ว แต่เห็นว่าคนอื่นอาจยังหลับไม่สนิท เลยกรนตอบไปว่า

“บิด.....ก่อน, บิด.....ก่อน, บิด.....ก่อน” (หทัยวรรณ ไชยะกุล (ภาคผนวก), ๒๕๓๙ : ๒๓)

เรื่อง ลูกไ้กับพ่อผัว

ครอบครัวหนึ่งมีลูกชายคนเดียว ไม่นานก็กำพร้าแม่จึงอาศัยอยู่กับพ่อเพียง ๒ คน เมื่อแต่งงานจึง
 พาเมียเข้ามาอยู่ในบ้าน อยู่มาวันหนึ่งก็ได้ยินข่าวเข้าหว่า พ่อผัวกับลูกหญิง (ลูกสะใภ้) แอบเป็นชู้กัน ลูกชาย
 จึงแอบดูก็ได้ยินพ่อคุยกับเมียว่า

พ่อ : เยียจะฮือ มันท่อป่เข้า (ทำอะไรมันก็ไม่เข้า) จากนั้นก็ได้ยินเสียงเมียตัวเองตอบว่า..

เมีย : เอน้ำมันหมูทาเกะ (เอน้ำมันหมูทาลิ) จากนั้นก็ได้ยินพ่อถามอีกว่า..

พ่อ : ม่วนก้อ...แปลงตาไหลนะ (สนุกมัย ? ทำตาลอยเชียวนะ) ฝ่ายเมียของตนก็ถามบ้างว่า..

เมีย : อีพอลอ...ม่วนก้อ...หนวดตึงยัวะๆ (พ่อละ สนุกมัย? หนวดกระดิกเชียว)

รุ่งเช้าลูกชายไปหาปลา เข้าบ้านมาก็นำปลาไปซังไว้แล้วสั่งเมียว่า..

ผัว : วันนี้ตำน้ำพริกปลา กับหนึ่งบ้านน้ำแก้ว

เมีย : จะเอาปลาปูกาว่าปลาแม่? (จะเอาปลาตัวผู้หรือตัวเมีย)

ผัว : เอาปลาปู้ดำน้าพริกเนื้อ...เมื่อกี้ย้อนถาม

เมีย : แล้วจะรู้ได้อย่างไรว่าตัวใดปลาปู้ ? (แล้วจะรู้ได้อย่างไรว่าตัวไหนตัวผู้)

ผัว : ปลาตัวปู้นั้นผอบยาก ดีหนดตวงยั่วๆ นะปลาปู้ แล้วบ่าน้ำแก้วหนึ่งตึงแก่นเนื้อ (ปลาตัวผู้จะดูไม่ยากหรือกตัญญูที่หนดกระดิกนั้นแหละตัวผู้ ฟักทองนั้นทั้งผลเลยนะ)

เมีย : โหะ....ละจะเยี่ยจะไคเอาเข้าไห? (แล้วจะนำเข้าไห อย่างไร?)

ผัว : เอาน้ำมันหมูทากะ(เอาน้ำมันหมูทาสี)

ฝ่ายพ่อผัวได้ยินจึงพูดว่า “โอ..... เอาฮาไปฆ่าเหี้ยเตอะ” (เอากูไปฆ่าเถอะ) (หทัยวรรณ ไชยะกุล (ภาคผนวก), ๒๕๓๙ : ๑๖๗ - ๑๖๘)

การถูกล่วงละเมิดทางเพศของผู้หญิง

การถูกล่วงละเมิดทางเพศของผู้หญิง เป็น กามนิยาม ที่เกิดจากการประกอบสร้างความจริงทางสังคมที่ปรากฏอยู่ในเจ็ยก้อมนั้น เป็นฝ่ายถูกระบายความใคร่และถูกกดขี่ ข่มเหงทางเพศ เป็นที่รองรับอารมณ์ทางเพศและตอบสนองความต้องการทางเพศของผู้ชาย ทั้งที่รู้ตัว หรือไม่รู้ตัวและด้วยความเข้าใจผิดจึงตกเป็นเหยื่อการมารมณ์ของผู้ชายที่มีความมักมากในกามและละเมิดศีลธรรม

ในเจ็ยก้อมเป็นการนำเสนอเรื่องราวที่เป็นความโง่เขลา หรือรู้เท่าไม่ถึงการณ์ของตัวละครผู้หญิง ที่มีที่มาจากความไว้วางใจด้วยเห็นว่าเป็นบุคคลในครอบครัว และการแสดงออกในบางครั้งเป็นเสมือนความหวังดีที่จะเข้ามาช่วยแก้ไขสถานการณ์ของผู้หญิง ซึ่งถือเป็นการละเมิดสิทธิทางเพศของผู้หญิงทางร่างกายและจิตใจ บทบาทของเพศหญิงที่แสดงออกมาเป็นบทบาทที่น่าสงสารและน่าเห็นใจกับสภาวะภาวะที่กลืนไม่เข้าคายไม่ออก

ตัวอย่าง เจ็ยก้อมที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับ การถูกล่วงละเมิดทางเพศของผู้หญิง

เรื่อง ผากไปเยี่ยว

พี่เขยไปนอนที่ทุ่งนา เพราะต้องเฝ้าข้าวที่เก็บเกี่ยวเสร็จแล้วรอการนวด น้องเมื่อก็นำอาหารไปส่งให้ในตอนเช้า พอส่งข้าวเสร็จเกิดปวดปัสสาวะก็เดินไปปัสสาวะที่พุ่มไม้ พี่เขยก็รีบทักว่า

พี่เขย : นั่นมันจะไปไหน

น้องเมีย : เสาจะไปเยี่ยวก่อน

พี่เขย : ไผว่าสักเตื่อ มาเยี่ยวใส่ไรใส่สวนมันบ่ดี กูยังกลั้นไปเยี่ยวที่บ้านปุ่น

น้องเมียได้ยินเช่นนั้น ก็ไม่กล้าขัดเพราะเชื่อว่าเป็นความจริง จึงเตรียมตัวจะกลับไปปัสสาวะที่บ้านตามที่พี่เขยบอก พี่เขยได้ทีจึงเอ่ยว่า

พี่เขย : นั่น มันจะไปเยี่ยวที่บ้านกา

น้องเมีย : อ้อ....เสาจะไปละ

พี่เขย : อันกูผากไปเยี่ยวที่บ้านจิม... ได้ก่อ? น้องเมียพาซื้อก็ตอบตกลงว่า

น้องเมีย : อ้อ...ได้ค่า

พี่เขยจึงจัดการฝากปัสสาวะแบบพิเศษทันที (หทัยวรรณ ไชยะกุล (ภาคผนวก), ๒๕๓๙ : ๑๗๐)

เรื่อง หอย

น้องเมียไปช่วยพี่เขยทำนา พอกลางวันก็เข้ามาพักที่หังนาแล้วผลอหลับไป เมื่อพี่เขยเข้ามาที่หังนาเห็นน้องเมียหลับอยู่จึงวางแผนจะรวบรัดเอาน้องเมีย จึงไปเก็บเอาหอยมาถุ้งหนึ่งแล้วก็วางเรียงที่ละตัว จากทางเข้าหังจนถึงหว่างขาของน้องเมียแล้วก็ย่องออกไปจากหังนา

สักครู่แม่เมียดูทางมาถึงหังนา เห็นหอยเดินเข้าหว่างขาของลูกสาวจึงโวยวายเพราะคิดว่าหอยคงเข้าไปในอวัยวะเพศของลูกเสียแล้ว พอตีลูกเขยเข้ามาในช่วงนั้นก็ถามแม่เมียวว่าโวยวายเรื่องอะไร เมื่อแม่เมียเล่าให้ฟังลูกเขยก็บอกว่า

“บ่ยากลออี่แม่ ก่อหื้อบ่จ่ายที่มีควยคด ควัดออกก่า ง่ายจะตาย”(ไม่เห็นยาก ให้ผู้ชายที่มีอวัยวะเพศคดมาควักออกไปสิ ง่ายจะตาย) แม่เมียก็ถามต่อว่า

“ของคิงก่อคดซ้ายบ่ใช่กา?” (ของเอ็งก็คดซ้ายใช่มั๊ย?) เมื่อลูกเขยตอบว่าใช่ แม่เมียจึงตกลงให้ลูกเขยพาลูกสาวขึ้นไปบนหังนา ลูกเขยก็แอบเก็บหอยใส่ถุงไปอีกถุงหนึ่งในขณะที่ทำการ “ควัด” อยู่ นั่นก็เอาหอยทิ้งลงมาให้แม่เมียทุบที่ละตัวๆ (หทัยวรรณ ไชยะกุล (ภาคผนวก), ๒๕๓๙ : ๑๕๙ - ๑๖๐)

การปล้ำอำนาจทางเพศของผู้ชาย

ในเจี้ยก้อมบางเรื่องก็เป็นการประกอบสร้างความจริงในพฤติกรรมทางเพศแบบย้อนแย้งของผู้หญิงที่พยายามแสดงออกถึงอำนาจทางเพศที่มีเหนือกว่าผู้ชายโดยเฉพาะผู้ที่เคยบวชเรียนมาแล้ว ปิยพร คลศิลป์ (๒๕๕๒ : ๓๒) แสดงทัศนะในเรื่องนี้ว่า นิทานเหล่านี้แสดงให้เห็นมุขตลกที่พยายามล้อเลียนพฤติกรรมที่ตรงกันข้ามกับความเป็นจริง กล่าวคือ ในความเป็นจริงทางสังคม ฝ่ายชายจะเป็นผู้ที่มีอำนาจทั้งทางโลกและทางธรรม โดยเฉพาะทางธรรมนั้นผู้หญิงถูกขีดเส้นแบ่งมิให้มีกิจกรรมที่เกี่ยวข้องใกล้ชิดกับทางพุทธศาสนาอย่างเห็นได้ชัดในเรื่องของการบวช พุทธศาสนาเปิดโอกาสให้ฝ่ายชายได้รับการบวชเรียนซึ่งเป็นการส่งเสริมบทบาทความเป็นผู้นำให้แก่ผู้ชาย ส่วนผู้หญิงมีบทบาทเป็นเพียงผู้ค้ำจุนทางศาสนาเท่านั้น ในนิทานเจี้ยก้อมจึงทำให้เห็นความขัดแย้งที่ผู้หญิงพยายามแสดงออกถึงอำนาจที่อยู่เหนือผู้ชายโดยเฉพาะผู้ที่บวชเรียนมาแล้ว ในเจี้ยก้อมผู้หญิงจึงเป็นฝ่าย “ผู้กระทำ” หรือผู้กำหนดบทบาทที่จะแสดงโดยมีผู้ชายเป็น “ผู้ถูกระทำ” เป็นฝ่ายถูกล่อลวงหรือหลอกล่อให้กระทำการต่างๆ ที่น่าสมเพช แม้กระทั่งการเลือกที่จะมีเพศสัมพันธ์ผู้หญิงก็เป็นฝ่ายเลือกมิใช่ผู้ชายการกระทำดังกล่าวจึงเป็นการปล้ำอำนาจทางเพศของผู้ชายที่มีอยู่แต่เดิมด้วยการเข้ามามีบทบาททางเพศของผู้หญิง ผู้ชายจึงถูกเปลี่ยนสถานะเป็นผู้ที่ถูกเลือกแทน

ตัวอย่าง เจี้ยก้อมที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับการปล้ำอำนาจทางเพศของผู้ชาย

เรื่อง หวดน้ำหัว

สาวชื่อบัวคำ มีคนรักเก่าชื่อ หนานมา ซึ่งหนานมากำลังจะแต่งงานกับสาวชื่อ บัวศรี เพื่อนจึงรีบมาแจ้งข่าวให้แก่บัวคำว่า

“บัวคำ...ตัวอยู่แล้วกาพี่หนานมาเป็นจะแต่งงานใหม่”

“แต่กับใคร?”

“ก่อแต่งกับบุญศรีหิ้นลอ”

“ช่างมันหยัง มอกหนานมา กูหวดน้ำหัวมันแล้ว ไปเดือดร้อนหยัง?” (ช่างประไร แคหนานมาฉันทจัดการมาเรียบร้อยแล้ว) (หทัยวรรณ ไชยะกุล (ภาคผนวก), ๒๕๓๙ : ๙๑)

เรื่องหนานบ่เก่า

มีหนานคนหนึ่งฟังจะลาสิกขาออกมา ยังไม่เคยไปแ้วสาว วันหนึ่งไปเจอสาวตัดฟันในป่าสาวจึงตะโดนบอกหนานคนนี้ว่า

“ถ้าปี่หนานขึ้นต้นไม้ เอาหัวหื้อข้า ข้าจะหื้อปี่หนานนอนตวย” หนานคนนั้นก็ป็นขึ้นต้นไม้ตัดฟันมาให้ สาวก็พูดอีกว่า “ถ้าปี่หนานขึ้นตางหลังได้ ข้าจะหื้อนอนตวยแหม” หนานคนนั้นก็เอาหลังฟังต้นไม้ สาวคนนั้นก็รวบแขนมัดติดต้นไม้ แล้วก็ถอดผ้าชิ้นฟ่อนไปรอบๆหนานคนนี้เฉียดไปมา หนานคนนี้ก็ไม่ว่าทำอะไร (หทัยวรรณ ไชยะกุล (ภาคผนวก), ๒๕๓๙ : ๘๗)

เรื่อง แผลเก่าลู่ (แผลเก่านี้)

พี่หนานทิพย์ฟังลาสิกขาบ่ออกมา ผมยังไม่ทันยาว ก็มีสาวๆในหมู่บ้านสนอกสนใจหลายคน แต่คนที่ชอบจนออกนอกหน้าคือหญิงสาวชื่อแก้ว วันหนึ่งแก้วได้ชวนหนานทิพย์ไปตัดฟันในป่า พอไปถึงก็แยกย้ายกันไปตัดฟัน ก่อนที่จะแยกกัน แก้วได้บอกหนานทิพย์ว่า... “พี่หนานเจ้า ถ้าข้าเจ้าฟันหลวตางปุ่น ถ้าปี่ได้ยินเสียงฟันหลว หื้อจะใจไปผ่อข้าเน้อ” (ถ้าหากไม่ได้ยินเสียงฉันทฟันไม่ให้รับไปตุนะ) หลังจากรับปากแล้วหนานทิพย์ก็คอยฟังเสียง พอเงียบผิดปกติจึงรีบวิ่งมาดู เห็นแก้วนอนหงายเอาผ้าชิ้นพันไว้ที่เอว พี่หนานจึงรีบวิ่งเข้าไปใกล้หว่างขาเพื่อสำรวจดู

“พุทธโธ อัมโม สังโฆ แผลกว่าแต่กว้างว่า” (แผลกว้างมากๆ) ว่าแล้วก็เป่าคาถาลงไป ๓ ครั้งแก้วก็ยังคงไม่ฟื้น จึงก้มลงไปใกล้ๆ มีกลิ่นลอยเข้าจมูก จึงพึมพำว่า... “แผลนี้เป็นแผลเก่าลู่ มันบ่ใช่แผลถูกมีดนี่นา” (แผลนี้เป็นแผลเก่านี้ มันไม่ใช่แผลที่ถูกมีดนี่นา) ว่าแล้วหนานทิพย์ก็รีบกลับบ้าน เพื่อจะไปบอกให้ชาวบ้านมาดู (หทัยวรรณ ไชยะกุล (ภาคผนวก) , ๒๕๓๙ : ๑๐๒ – ๑๐๓)

การปฏิบัติภารกิจที่ผิดวิสัย

การปฏิบัติภารกิจที่ผิดวิสัยของมนุษย์ถือเป็นอาการของผู้ป่วยที่มีภาวะเบี่ยงเบนทางเพศ ที่เกิดอารมณ์ทางเพศเมื่อมีสิ่งเร้าที่แตกต่างไปจากคนทั่วไป (สเปญ อุ๋นอ์นงค์ : ออ์นลไ์น)ทางแพทยได้จัดให้อยู่ในกลุ่มผู้ที่มีอาการป่วยทางจิตชนิดหนึ่ง เรียกว่ามีพฤติกรรมในลักษณะกามวิตถาร ซึ่งในกรณีผู้ที่ชอบมีเพศสัมพันธ์กับสัตว์นั้นจะถูกจัดให้อยู่ในกลุ่ม “Bestiality (Zoophilia)” โดยผู้ป่วยในกลุ่มนี้จะมีความสุขทางเพศจากการที่มีเพศสัมพันธ์กับสัตว์ สาเหตุของพฤติกรรมที่ผิดปกติดังกล่าวนี้เกิดได้จากหลายสาเหตุ เช่น อาจเกิดจากความกลัวการล้มเหลวในการร่วมเพศกับเพศตรงข้าม หรือเป็นการกระทำเพื่อหลีกเลี่ยงความตึงเครียดทางอารมณ์จากการร่วมเพศกับผู้หญิง ซึ่งในจิตไร้สำนึกคิดว่าเป็นการร่วมเพศกับแม่ สำหรับผู้ป่วยบางคนการกระทำดังกล่าวอาจเป็นการแสดงออกถึงความก้าวร้าวหรือการถูกผู้หญิง โดยเปรียบผู้หญิงเสมอกับสัตว์ หรือแสดงออกโดยการเลือกสัตว์แทนที่จะเลือกผู้หญิง และในบางคนพฤติกรรมที่ผิดปกตินี้อาจเป็นผลมาจากการขาดคู่ร่วมเพศ (อาจมีปมในเรื่องรูปร่างหน้าตา หรือมีรสนิยมทางเพศที่แปลกจนไม่สามารถหาคู่ร่วมเพศได้) หรือเป็นความต้องการที่จะทำอะไรให้แปลกไปจากธรรมดาเพื่อให้รู้สึกตื่นเต้นเร้าใจ (สวัทนา อารีพรค : ออ์นลไ์น)

กามนิยม ประเพณีที่ปรากฏในเจ็ยักอัมเป็นเรื่องราวที่ถือว่าการกระทำที่น่ารังเกียจของสังคม พฤติกรรมอันไม่เป็นที่ยอมรับของสังคมนี้ เป็นเรื่องเล่าเชิง ล้อเลียน เสียดสีผู้ที่มีพฤติกรรมในการปฏิบัติภารกิจแบบผิดวิสัย โดยอาจไม่ทราบว่ามีพฤติกรรมดังกล่าวถือเป็นผู้ป่วยที่ต้องการการบำบัดรักษา เมื่อพฤติกรรมดังกล่าวเป็นพฤติกรรมที่ละเมิดบรรทัดฐานและจารีตของสังคม ผู้ที่ประพฤติปฏิบัติดังกล่าวจึงต้องถูกลงโทษด้วยการนำพฤติกรรมอันน่าละอายนั้นมากล่าวขวัญในเจ็ยักอัมเพื่อเป็นกรอบในการประพฤติปฏิบัติของมนุษย์ต่อไป

ตัวอย่าง เจ็ยักอัมที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับการปฏิบัติภารกิจที่ผิดวิสัย

เรื่อง พระส้า – ม้า

มีพระอยู่วัดหนึ่ง มีเงินทองก็ไม่รู้จะเอาไปทำอะไรจึงนำไปซื้อม้าตัวเมียมาเลี้ยงตัวหนึ่ง คอยดูแลประคบประหงมม้าตัวนั้นเป็นอย่างดี จนกระทั่งวันหนึ่งเณรเกิดความสงสัยจึงแอบดู พบว่าพระได้ปฏิบัติภารกิจกับม้า จึงคิดจะแกล้ง คืบต่อมาจึงนำฟืนไปเสียบก้นม้าแล้วติดก่อนที่พระจะมาถึง เมื่อพระมาถึงก็จะปฏิบัติภารกิจกับม้าเหมือนเช่นทุกวัน เมื่อจะนำอวัยวะเพศสอดใส่กลับถูกม้าติดจนกระเด็น ตั้งแต่นั้นเป็นต้นมาพระก็โกรธม้าตัวนั้น จึงให้เณรเอาม้าไปเร่ขาย เมื่อเณรขายม้าได้แล้วก็ไม่ยอมเอาเงินค่าม้าให้กับพระ พระก็ทวงเงินทุกวัน จนเณรบอกว่า

เณร : บ่ได้สตาจค์ละตุ้ ม้านั้นเกิดลูกละ หัวหมดโม่งโง้ง...ตุ้บ่เชื่อไปผ่อแล (ไม่ได้เงินและละพระม้าตัวนั้นตกลูกแล้ว หัวล้าน ไม่เชื่อก็ไปตุล)

พระ : โคะ! อั้นกอบเอาละสตาจค์นะ จะไปไปหมมเน่อ (งั้นไม่เอาเงินละ อย่าไปอีกนะ)
(หทัยวรรณ ไชยะกุล (ภาคผนวก), ๒๕๓๙ : ๑๘ – ๑๙)

การมีพฤติกรรมที่ไม่สำรวมในกริยา มารยาท

การที่บุคคลมีพฤติกรรมที่ไม่สำรวมในกริยามารยาท โดยเฉพาะอย่างยิ่งพระสงฆ์ ผู้ที่ควรจะมีวัตรปฏิบัติที่เหมาะสม สำรวม เหมาะแก่สมณสาธูปที่เป็นแบบอย่างในการประพฤติปฏิบัติให้แก่ฆราวาส

พฤติกรรมที่ไม่พึงประสงค์ของผู้หญิงที่ปรากฏในเจ๊ยก้อม เป็นความหละหลวมในการรักษากริยาอาการของตนเองให้สำรวม ตามบรรทัดฐานของสังคม ทั้งการนุ่งห่ม การลุกนั่ง การพูดจาที่ไม่สำรวม จึงเป็นช่องทางในการดำเนินคดีเตียน และเสียชื่อเสียงในพฤติกรรมดังกล่าวของผู้หญิง ค่านิยมทางสังคมที่ต้องการตีกรอบความประพฤติของผู้หญิง ให้อยู่ในกรอบแห่งศีลธรรม การประพฤติปฏิบัติที่ดีงามที่สังคมยอมรับและยกย่อง

การเสียชื่อเสียง ประชดประชันพฤติกรรมอันไม่สำรวมใน กริยา มารยาทของพระสงฆ์และผู้หญิงจึงเป็นเสมือนวิถีปฏิบัติในทางที่ถูกที่ควร เหมาะสมกับบทบาทและหน้าที่ทางสังคม หากปฏิบัติในทางตรงกันข้าม ภาพลักษณ์ของพระสงฆ์และผู้หญิงในสังคมจะกลายเป็นเรื่องน่าอับอาย

ตัวอย่าง เจ๊ยก้อมที่มีลักษณะเนื้อหาเกี่ยวกับการมีพฤติกรรมที่ไม่สำรวมในกริยามารยาท

เรื่อง ตูเจ้าเข้าใจผิด

มีพระสงฆ์รูปหนึ่งเป็นเจ้าอาวาส จัดงานปอยขึ้นทั่ววัด ชาวบ้านก็พากันแห่เครื่องไทยทานมาถึงหน้าวัด พระสงฆ์รูปนี้ก็ขึ้นไปนั่งบนกำแพงแล้วตะโกนว่า

“พ่อออก แม่ออก หามเข้ามา ๆ”

เณรน้อยอยู่ข้างล่างแหงนขึ้นไป เห็นอวัยวะเพศของพระสงฆ์โผล่ออกมา จึงบอกไปว่า

“ตุ้ลุง ตุ้ลุง ทำออกนะ ตุ้ลุง” เณรน้อยบางรูปก็ ลำทับว่า “ทำออก ทำออก ทำออก”

พระสงฆ์ได้ยินดังนั้นก็ดำเณรน้อยว่า “หามออกหาบ้อคิงหยั่ง ครั้วทานเป็นกำลังเข้าเขตประกวัด” คนที่รู้จึงแอบกระซิบบอกพระสงฆ์รูปนั้น พระสงฆ์รูปนั้นก็เอ่ยว่า “เออ...นั่น เปิงดีหลู้ ก่อว่าจะไคมันเย็นๆ” (หทัยวรรณ ไชยะกุล (ภาคผนวก), ๒๕๓๙ : ๑๗ - ๑๘)

เรื่องลูกสาวพ่อหลวง

คำวันหนึ่งพ่อหลวงแก้วและลูกสาววัย ๑๗ ปี พร้อมกับแม่นั่งสนทนากับผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านและกรรมการหมู่บ้านอีกหลายคน เพื่อหารือข้อราชการที่ได้จากการประชุมมา พ่อหลวงหันมาเห็นลูกสาวของตนนั่งไม่ระวัง เกรงว่าคนอื่นจะมองเห็น จึงออกอุบายให้ลูกสาวลุกขึ้นแล้วค่อยนั่งใหม่

พ่อหลวง : อีหน้อย...ไปเอาน้ำดันมาไป (ไปเอาคนโทน้ำมาสิ)

ลูกสาว : มีแล้ว....พ่อ

พ่อหลวง : อันก้อไปเอาหมาก เหมียง มูลิ มาสู่เป็นไป (ไปเอา หมาก เหมียง บุหรือออกมาต้อนรับเขาสี)

ลูกสาว : มีแล้ว....พ่อ

พ่อหลวง : อันก้อไปเอากีบไฟมาหื้อพ่อกำล่อ (งั้นก็ไปเอาไม้ขีดไฟมาให้พ่อที)

ลูกสาว : มีแล้ว....พ่อ วางตัดหน้าพ่อหันล่อ (วางไว้ตรงหน้าพ่อนั่นไง)

พ่อหลวง : อะหยังๆ ก่อว่ามีแล้วๆ มึงบู้กว่ามึงนั่งเตยคางข้าง อีนี่(อะไรก็บอกว่ามีแล้วๆ เอ็งไม่รู้ใจว่านั่งโซ้วว๊ยะเพศอยู่) (หทัยวรรณ ไชยะกุล (ภาคผนวก), ๒๕๓๙ : ๒๐๐)

กามนิยม จึงเป็นทั้งการประกอบสร้างความจริงทางสังคม และการประกอบสร้างเชิงวรรณศิลป์ เพื่อให้วรรณกรรมมุขปาฐะประเภท “เจี้ยก้อม” มีอรรถรสในการเล่าเรื่อง เปลี่ยนเรื่องที่หยาบคาย ลามก ให้กลายเป็นเรื่องตลกหยอกล้อ กามนิยม เป็นการให้ความสำคัญในเรื่องเพศ และใช้เรื่องราวทางเพศเป็นเครื่องมือการสร้างเรื่องเล่า อันแฝงด้วยภูมิปัญญาทางภาษาไว้อย่างแยบยล เรื่องราวทางเพศที่ปรากฏในเจี้ยก้อมทั้งการผวนคำที่ลามก การกล่าวถึงอวัยวะเพศ การปฏิบัติทางเพศแบบโจ่งครึม การใช้ภาษาแบบตรงไปตรงมา หรือการใช้ภาษาแบบชวนให้คิดตาม ไม่ว่าจะโดยตรงหรือโดยอ้อมเพื่อให้เกิดความตลกขบขัน ในขณะเดียวกัน กามนิยมในเจี้ยก้อมก็ถือเป็นมาตรการ การลงโทษทางสังคมของผู้คนที่ประพฤติผิดทางเพศ

บรรณานุกรม

- กรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ.(๒๕๒๕).**พระไตรปิฎก ฉบับหลวง**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา.
- กาญจนา แก้วเทพ.(๒๕๔๓).**มองสื่อใหม่ มองสังคมใหม่**.กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- กาญจนา แก้วเทพ.(๒๕๔๔).**ศาสตร์แห่งสื่อและวัฒนธรรมศึกษา**.กรุงเทพฯ : เอดิชั่นเพลสโปรดักส์.
- กาญจนา แก้วเทพ.(๒๕๔๗).**การวิเคราะห์สื่อแนวคิดและเทคนิค**.พิมพ์ครั้งที่ ๔ กรุงเทพฯ : บริษัทซีเอ็ดยูเคชั่น จำกัด (มหาชน).
- กาญจนา แก้วเทพ.(๒๕๔๙).เอกสารการสอนชุดวิชา “การสร้างสารในงานนิเทศศาสตร์” หน่วยที่ ๑- ๗ . นนทบุรี : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช.
- กิติกร มีทรัพย์.(๒๕๒๔).**พื้นฐานทฤษฎีจิตวิเคราะห์**. กรุงเทพฯ : ดันหมาก.
- ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร.(๒๕๔๕).**สัญญาวิทยา โครงสร้างนิยม หลังโครงสร้างนิยมกับการศึกษา รัฐศาสตร์**. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์วิภาษา.
- ทรงศักดิ์ ปรางค์วัฒนากุล. “วิเคราะห์นิทานเจ็ยก้อมอีสาน : อารมณ์ขันจากความเจ็บปวดเรื่องเพศและการละเมิดกฎหมายของสังคม” ในวารสาร มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม ปีที่ ๓ ฉบับที่ ๑ มกราคม – มิถุนายน ๒๕๒๗.
- นฤพนธ์ ตัวงวิเศษ.ผู้แปลและเรียบเรียง.(มปป.).“โรคติดเช็กส์”, ๕ มีนาคม ๒๕๕๘.http://smc.ssk.ac.th/intranet/sac.or.th/Subdetail/old_anthronews/anthronews_sex/anthronews_sex.html
- บงกช เสวตามร์.(๒๕๓๓).**การสร้างความเป็นจริงทางสังคมของภาพยนตร์ไทย กรณีตัวละครหญิงที่มีลักษณะเบี่ยงเบนปี พ.ศ.๒๕๒๘ – ๒๕๓๐**. วิทยานิพนธ์นิเทศศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาการสื่อสารมวลชน จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ปิยพร คลศิลป์.(๒๕๕๒).**การศึกษาบทบาทของผู้หญิงในนิทานพื้นบ้านล้านนา**.วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
- ราชบัณฑิตยสถาน.(๒๕๕๖).**พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.๒๕๕๔**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ : ราชบัณฑิตยสถาน.
- สมเกียรติ ตั้งนโม.ผู้แปลและเรียบเรียง.(๒๕๕๐). “การถอดรหัสการกดทับทางวัฒนธรรม”, ๑๒ มกราคม ๒๕๕๕ . <http://v1.midnightuniv.org/midnight2544/0009999704.html>.
- สเปญ อุ่นอนงค์.ผู้เรียบเรียง.(มปป.). “ความผิดปกติทางเพศ (Sexual Disorders)” คณะแพทยศาสตร์โรงพยาบาลรามาธิบดี มหาวิทยาลัยมหิดล. ๕ มีนาคม ๒๕๕๘.http://www.ramamenthal.com/medicalstudent/generalpsyc/sexual_disorders/

- สุนทร ม้าทอง.(๒๕๒๔).การประกอบสร้างความจริงทางสังคม กรณีการขอขึ้นทะเบียนปราสาทพระวิหารเป็นมรดกโลกของประเทศกัมพูชาของหนังสือพิมพ์มติชนกับหนังสือพิมพ์ผู้จัดการใน
ช่วงเวลา พ.ศ.๒๕๔๔ – ๒๕๕๓. ปรัชญาดุขภักดิ์ (สื่อสารการเมือง)วิทยาลัยสื่อสาร
การเมือง มหาวิทยาลัยเกริก.
- สุภา จิตติวสุรัตน์.(๒๕๔๕).การสร้าง ความหมายทางสังคมและการรับรู้ความเป็นจริงในภาพยนตร์อิง
เรื่องจริง.วิทยานิพนธ์นิเทศศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาการสื่อสารมวลชน จุฬาลงกรณ์
มหาวิทยาลัย.
- สุวัฒนา อารีพรค.ผู้เรียบเรียง.(มปป.).“กามวิปริตแบบอื่นๆ”. ๕ มีนาคม ๒๕๕๘.<http://www.kachon.com/article/detail.asp?id=857>
- ศิราพร ณ ถกลาง.(๒๕๕๒).ทฤษฎีคติชนวิทยา : วิธีวิทยาในการวิเคราะห์ตำนาน – นิทานพื้นบ้าน. พิมพ์
ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- อุดม รุ่งเรืองศรี .(๒๕๒๘). เจียก้อม : เรื่องข้ามันล้านนา.เชียงใหม่ : ศูนย์หนังสือเชียงใหม่.
- อุดม รุ่งเรืองศรี .(๒๕๔๖) .วรรณกรรมล้านนา.พิมพ์ครั้งที่ ๒.กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุน
การวิจัย.

แรงบันดาลใจจากวิทยานิพนธ์ภาษาฝรั่งเศสเรื่อง GAVAMPATI-KACCAYANA

ดร.เพ็ญสุภา สุขคตะ^{*}

ราวต้นปี พ.ศ.๒๕๕๔ ช่วงนั้นผู้เขียนได้รับเชิญให้ไปเป็นประธานกรรมการตรวจสอบวิทยานิพนธ์ของนักศึกษาระดับปริญญาโท บัณฑิตวิทยาลัย (คณะมนุษยศาสตร์) มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่หลายฉบับ ทำให้มีโอกาสพบปะแลกเปลี่ยนประสบการณ์ความรู้ด้านวิชาการกับ รองศาสตราจารย์อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว (ตำแหน่งในปี ๒๕๕๔) อยู่เนืองๆ ซึ่งอันที่จริงได้เคยรู้จักกันมาก่อนหน้านั้นนานหลายปีแล้ว โดยเฉพาะอย่างยิ่งช่วงที่ผู้เขียนยังดำรงตำแหน่งเป็นหัวหน้าพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติหริภุญไชยก่อนที่จะขอลาออกก่อนเกษียณอายุราชการจริงเมื่อ ๑ ตุลาคม พ.ศ.๒๕๕๓ ก็เคยเชิญอาจารย์อรุณรัตน์มาเป็นวิทยากรร่วมเวทีสัมมนาทางวิชาการที่ลำพูนหลายครั้ง

จนกระทั่งพบกันบ่อยมากขึ้นที่มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่ในช่วงปี ๒๕๕๔ ดังที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้น ว่าช่วงนั้นผู้เขียนต้องไปที่สถาบันการศึกษาแห่งนี้ค่อนข้างบ่อย วันหนึ่งอาจารย์อรุณรัตน์ได้เอ่ยปากถามผู้เขียนว่า ได้เคยอ่านงานวิทยานิพนธ์ภาษาฝรั่งเศสของนักประวัติศาสตร์ศิลปะนาม François LAGIRARDE เรื่อง GAVAMPATI- KACCAYANA : Le Culte et la légende du disciple ventripotent dans le bouddhisme des THAÏS แล้วหรือยัง?

เนื่องจากอาจารย์อรุณรัตน์ทราบดีว่า ผู้เขียนสำเร็จการศึกษาระดับปริญญาเอกจากมหาวิทยาลัยโลซานน์ สมาพันธรัฐสวิส มีความสนักภาษาฝรั่งเศสเป็นอย่างดี อีกทั้งกำลังเปิดคอลัมน์ “ปริศนาโบราณคดี” ในนิตยสารมติชนสุดสัปดาห์อีกด้วย เมื่อว่าวิทยานิพนธ์ภาษาฝรั่งเศสเล่มนั้น อาจจะช่วยจุดประกายความรู้ หรือช่วยเปิดประเด็นข้อคิดเห็นแปลกใหม่ให้แก่ผู้เขียนได้นำไปถกเถียงโต้แย้งหรือสร้างแรงบันดาลใจอะไรบ้าง

ท่านอาจารย์อรุณรัตน์จึงได้กรุณามอบหนังสือวิทยานิพนธ์เล่มดังกล่าว ซึ่งท่านได้รับมาจากมือผู้เขียนวิทยานิพนธ์ Dr. François LAGIRARDE ซึ่งเป็นผู้เชี่ยวชาญด้านโบราณคดี เคยทำงานที่ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธรช่วงหนึ่ง โดยตรงพร้อมลายเซ็นให้แก่ผู้เขียน โดยเป็นการให้ยืมแบบไม่มีกำหนดเวลา ไม่ต้องรีบร้อนคืน ขอให้นำไปใช้งานให้เสร็จ ให้ก่อเกิดประโยชน์แก่ส่วนรวม ท่านกล่าวว่าเพราะถึงอยู่กับท่านโดยไม่ให้ใครบิ่บม ก็รังแต่จะเกาเก็บเสียเปล่าๆ ตัวท่านเองก็แทบไม่มีเวลาเปิดอ่าน อีกทั้งไม่สนักในภาษาฝรั่งเศสเท่าใดนัก

นี่คือเบื้องหลังแห่งแรงบันดาลใจ ที่ผลักดันให้ผู้เขียนสามารถนำเสนอบทความที่มีมุมมองแปลก

^{*} นักวิชาการอิสระ, อาจารย์พิเศษคณะจิตรศิลป์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ และคณะศิลปกรรม มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ศูนย์ลำปาง, คอลัมน์มติชนสุดสัปดาห์ ฯลฯ

ใหม่สองชิ้นในมติชนสุดสัปดาห์ในช่วงกลางปี พ.ศ.๒๕๕๔ คือเรื่องพระสังกัจจายน์ และพระควัมปติ อันเป็นข้อมูลที่แหลมคมเฉียบลึก เพราะเกิดจากการค้นคว้า ตีความ วิเคราะห์เปรียบเทียบของนักวิชาการชาวฝรั่งเศสท่านดังกล่าว

ในที่นี้จึงขอกราบขอบพระคุณท่านรองศาสตราจารย์อรุณรัตน์ วิเชียรเขียวเป็นอย่างสูง ในน้ำใจไมตรีที่ได้เมตตาตามอบวิทยานิพนธ์อันทรงคุณค่าฉบับนั้นให้ผู้เขียนนำไปศึกษาเรียนรู้ กระทั่งกลั่นกรองเป็นข้อมูลนำมาเผยแพร่ซึ่งเรื่องราวเกี่ยวกับ “Fat Monk” หรือพระอรหันต์อัครสาวกผู้มีรูปร่างอ้วน นอกเหนือไปจากพระกัจจายนะและพระควัมปติแล้ว ยังมีเรื่องราวของพระอุปัคต (พระบัวเข็ม) อีกรูปหนึ่ง ในงานวิจัยของดร.พรองซ์ ลาดิราร์ด เล่มนี้ ซึ่งผู้เขียนกำลังเรียบเรียงศึกษาค้นคว้าอยู่เช่นกัน และคงได้ตีพิมพ์เผยแพร่ต่อแวดวงผู้สนใจด้านประวัติศาสตร์โบราณคดีไทยในวงกว้างต่อไป

พระสังกัจจายน์ คินความหล่อ ขอแค่ฉลาด

ระหว่าง “ความหล่อ” กับ “ความฉลาด” หากให้เลือกเพียงอย่างใดอย่างหนึ่ง คุณจะเลือกอะไร? ผู้ชายหลายคนอาจคิดว่า “หล่อเลือกได้” น่าจะเป็นต่อกว่า “ฉลาดแต่ซี้เหร่”

บางคนตัดสินใจลำบาก แหม! ขอเอาทั้งสองอย่าง หล่อด้วยฉลาดด้วยจะได้ไหม หากใครกำลังครุ่นคิดซึ้งน้ำหนักเรื่องนี้อยู่ ลองดูอุทาหรณ์ของคนรูปหล่อขึ้นเทพที่ได้รับการยกย่องจากพระสัมมาสัมพุทธเจ้าว่าเป็นเอกทางด้านมีปัญญาสูงในการบรรยายธรรม กล่าวคือเป็นยอดนักปาฐกที่มีอะไรมากกว่า “ดีแต่พูด”

เช็ดแล้วความหล่อ ขอแค่ความฉลาด

คนรูปหล่อที่กำลังจะกล่าวถึงนี้ เป็นพระอรหันต์ผู้มีนามว่า “พระสังกัจจายน์” หลายคนคิดว่าท่านเป็นพระโพธิสัตว์ตามความเชื่อของศาสนาพุทธนิกายมหายานแบบจีน และนิยมเรียกท่านว่า พระสังขกาย

อันที่จริงท่านไม่ใช่พระโพธิสัตว์จีน แต่เป็นหนึ่งในพระอรหันต์สาวก ๑๐๘ รูป เกิดที่กรุงอุชเชนีร่วมยุคพุทธกาล มีนามเดิมก่อนบวชว่า “กัณฐกมาณพ” แค่อีกฟ่องอยู่แล้วที่เกิดมาเป็นหนุ่มผู้มีผิวพรรณสุกปลั่งเหมือนดังทอง

ต่อมาเมื่อบวชมีฉายาว่า “พระมหากัจจายนะ” ก่อนหน้าที่จะมีรูปร่างอ้วนพุงพลุ้ยเช่นนี้ ท่านเคยเป็นบุรุษรูปงามยิ่งนัก

ทั้งๆ ที่ครองร่างเยี่ยงสมณเพศ ปลงผม โกนคิ้ว งดเว้นอาหารรสหลากสี น่าจะช่วยทำลายสิ่งเข้ายวนใจไปแล้วละหนึ่ง แต่ความหล่อเหลานั้นยังบาดตาสาวน้อยสาวใหญ่อย่างแรง เดินไปแห่งไหนใดมีแต่คนแอบหลงใหลได้ปลื้ม ข้าพระสงฆ์จำนวนไม่น้อยยังทักผิดที่ถูกคิดว่าเป็นพระพุทธรูปเจ้าอีกด้วย เมื่อแลเห็นท่านเดินมาแต่ไกลมักจะพร้อมใจกันยืนต้อนรับ ทำให้ท่านรู้สึกเขินแกล้งอึดอัดใจอยู่ไม่น้อย

หากความหล่อนั้นไม่ทำร้ายใครก็คงไม่ต้องมาเพ่งสุภกรรมฐาน ดูความเสื่อมไม่จีรังของเล็บ ขน

ผม หนังสือ กระดูกกันให้เสียเวลา แต่นี่บังเอิญความหล่อกลับกลายเป็นมีดโกนอาบยาพิษที่คอยกรีดใจผู้คน หยิบยื่นบาปให้แก่ผู้มีราคะจริตต้องวูบไหวโดยไม่ได้เจตนา

เรื่องของเรื่องก็คือ มีบุตรเศรษฐีคนหนึ่งเห็นว่าท่านมีรูปงาม พลันตะลึงพริ้งเพริดนึกอกุศลจิต เกิดความปรารถนาลามก รำพึงในใจว่าอยากได้ภรรยาที่มีลักษณะงามเหมือนท่าน กรรมเห็นทันตา จู่ๆ เขาก็ค่อยๆ กลายร่างเป็นสตรีเพศ ด้วยความอับอายจำต้องหลบหนีหน้าผู้คนไปอยู่เมืองอื่น

ในที่สุด กลับมาสารภาพบาปกราบขอขมาพระมหากัจจายนะ จึงได้กลับเพศเป็นชายดังเดิม ตั้งแต่นั้นมา พระมหากัจจายนะเฝ้าดำริพิชภัยแห่งความงามนั้น ว่าเออหนอมันช่างนำมาซึ่งโทษมหันต์ จึงได้ตั้งสัตยาธิษฐานขอให้ร่างกายของท่านอ้วนเตี้ยลงพุงดาที่อัปลักษณ์

ให้มันรู้ไปว่า เมื่อตัดใจประหารรูปโฉมมาลงแล้วอย่างราบคาบ ยังมีชายหญิงหน้าไหนมาแอบกรีดคัลลิ่งไคล้ให้เป็นอุปสรรคต่อการบำเพ็ญธรรมอีก

อันที่จริงคุณสมบัติโดดเด่นที่ท่านซ่อนไว้ภายใต้ความงามนั้นก็คือ “ปัญญา” ความเฉลียวฉลาด มิใช่ว่าหล่อแต่เพียงภายนอก ปุ่มหลังของท่านตั้งแต่สมัยที่ยังเป็นพราหมณ์บุโรหิตรับใช้พระเจ้ากรุงอุชเชนีอยู่นั้น ท่านได้ขึ้นชื่อว่าเป็นผู้เจนจบกระบวนพระเวทครบทุกศาสตร์

จากพื้นความรู้เดิมทางโลกๆ ที่สั่งสมมาหลายเล่มเกวียน ผนวกกับความรู้ทางธรรม และความสามารถพิเศษในการพรรณนาธรรมะที่แม้พระตถาคตจะทรงตรัสเพียงย่อเยื้อง แต่พระมหากัจจายนะมักจะนำไปอธิบายขยายความต่อได้อย่างละเอียด แจ่มแจ้ง

จนพระมหากัจจายนะได้รับคำยกย่องชมเชยจากพระผู้มีพระภาคเจ้า ว่าเป็นเอตทัคคะในด้านผู้มีปัญญาเป็นเลิศทางขยายความแห่งภาสิตให้พิสดาร

จากพระมหากัจจายนะสู่พระปทุมผะพญา

ในวัฒนธรรมล้านนา พระมหากัจจายนะมีชื่อเรียกเฉพาะสำหรับคนในท้องถิ่นว่า “**พระปทุมผะพญา**”

“ปทุม” แปลว่าพุ่มหรือสะดือ คนเหนือมักแซวคนอ้วนลงพุงว่า “ขี้ปทุมหลาม” ส่วนคำว่า “ผะพญา” แปลว่าปัญญาหรือภูมิรู้ พระปทุมผะพญา จึงแปลว่า พระที่เก็บเอาภูมิปัญญาไว้ในพุงอันใหญ่โต

พระปทุมผะพญาองค์สำคัญตั้งอยู่ในวัดพระธาตุหริภุญไชย ใกล้เขตโรงเรียนเมธีวุฒิกร เรามักเห็นภาพช่วงใกล้สอบไล่ เด็กนักเรียนมักแห่กันมาสวดขอพรจาก “พระปทุมผะพญา” ให้มีปัญญาเฉียบแหลมทำข้อสอบได้

เมื่อพินิจพิจารณาหัตถุพุทธศิลป์อันเรียบง่ายไม่บ่งบอกความพิเศษของพระปทุมผะพญาองค์นี้แล้ว ยากที่จะกำหนดอายุได้แน่ชัดว่าสร้างสมัยใด เก่าถึงหริภุญไชยหรือไม่

แต่ที่แน่ๆ พระสังกัจจายนองค์นี้ต้องมีอายุเก่าแก่กว่า พ.ศ. ๒๐๕๐ อย่างแน่นอน เหตุเพราะตอนที่พระเมืองแก้วขึ้นครองราชย์เชียงใหม่เสด็จมานมัสการพระธาตุหริภุญไชย ได้แวะมากราบพระสังกัจจายนด้วย ดังที่โคลงนิราศหริภุญไชยบันทึกไว้ว่า

“นาภิสมสอตสร้าง

มหากระจาย

ปูลาสน์อิงทะเพิมหลาย

ลูกซ้อน

เทียนทุ่งทิพถื่อถาย

เคนคู่ อวรเอย

พอเท่าที่ปเจ้าซ้อน

เอกอ้างปณิธาน”

ก็วิจารณ์ว่า “พระมหากระจาย” มีท้องนูนขึ้น มีเครื่องปูลาดสำหรับนั่งและมีหมอนอิงซ้อนกันหลายลูก ดังนั้นจึงเป็นที่แน่ชัดว่า พระสังกัจจายน์ที่นี้ย่อมมีมานานแล้วไม่ต่ำกว่า ๕๐๐ ปี

ส่วนพระสังกัจจายน์ที่วัดเจติยหลวงเชียงใหม่นั้นได้รับแรงบันดาลใจมาจากที่ลำพูน เหตุเพราะกษัตริย์เชียงใหม่ทุกพระองค์ตั้งใจจะจำลองสิ่งศักดิ์สิทธิ์ทุกอย่างที่วัดพระธาตุหริภุญไชยมี มาประดิษฐานไว้ ณ วัดเจติยหลวงแทน เป็นสัญลักษณ์แห่งการย้ายศูนย์อำนาจทางศาสนาซึ่งลำพูนเคยผูกขาดอยู่นานกว่าพันปี ให้มาตั้งอยู่ที่เมืองเชียงใหม่ตนเอง

มีพระสังกัจจายน์ดินเผาอีกองค์ที่น่าสนใจ ขนาดเล็กเท่าฝ่ามือ ที่ฐานมีจารึกอักษรมอญโบราณเขียนว่า “เจ้ากูชื่อ สัมภูเถระ” อันเป็นนามของผู้สร้าง องค์นี้มีรูปแบบศิลปะยุคหริภุญไชยอย่างเด่นชัด สร้างราวพุทธศตวรรษที่ ๑๕ - ๑๗

มาถึงคำถามที่ว่า ทำไมชาวหริภุญไชยจึงสร้างพระสังกัจจายน์ ทำขึ้นบนพื้นฐานของความเชื่อเรื่อง “อย่าดูคนที่รูปร่างภายนอกแต่ให้ดูที่ก้น” หรือเช่นไร

เชื่อว่าคนเมื่อพันปีก่อนคงไม่ได้คิดเหมือนกับคนยุคหลัง ที่บูชาพระสังขายในรูปแบบของ “พระโพธิสัตว์แป๊ะอี๋” เพื่อขอโชคลาภให้ร่ำรวย โดยไม่เน้นสติปัญญา ไม่ต่างอะไรไปจากการที่คนยุคนี้นับถือเบ๊นองค์พระคเณศซึ่งแต่เดิมเป็นเทพแห่งความรู้ให้กลายเป็นเทพแห่งความมั่งคั่งเช่นกัน

การเรียกพระสังกัจจายน์ว่า “พระปุมพะหย้า” ของชาวล้านนานั้นน่าสนใจยิ่ง เพราะเป็นการสะท้อนชื่อเรียกตามความหมายดั้งเดิม คือการเน้นไปที่สมอง ไม่เน้นรูปเน้นทรัพย์

แท้จริงแล้วการสร้างพระสังกัจจายน์ที่เมืองลำพูนมีนัยยะพิเศษกว่าที่อื่นๆ เพราะสร้างด้วยความผูกพันอย่างลึกซึ้งที่มีต่อ “พระมหากัจจายนะ” ในฐานะ “พระธา-ตุทูต” มีใช้ในฐานะเป็นเพียงพระอรหันตสาวกองค์หนึ่งเท่านั้น

ใครที่เคยไปกราบนมัสการองค์พระธาตุหริภุญไชย ย่อมผ่านตาคำบูชาที่ติดป้ายเขียนไว้ว่า “พระธาตุหริภุญไชยนี้บรรจุพระบรมสารีริกธาตุส่วนธารพระโมลีหรือท้ายทอย และพระองค์ลีหรือนิ้วพระธาตุส่วนย่อย ทั้งหมดจำนวน ๑๑๒ องค์ ซึ่งพระกัจจายนะเป็นผู้รวบรวมไว้”

แสดงว่าหลังจากที่พระพุทธเจ้าปรินิพพาน พระมหากัจจายนะได้ทำหน้าที่รวบรวมพระบรมสารีริกธาตุมาไว้ ณ พระธาตุหริภุญไชย มีน้าเล่าในลำพูนจึงมีดอยแห่งหนึ่งชื่อ “ม่อนกัจจายนะ”

พระอรหันต์ที่ปฏิเสธความหล่อขอเพียงความฉลาด จนต้องเปลี่ยนกายสังขารให้อ้วนลงพุงนั้นใช่มีพระกัจจายนะเพียงองค์เดียว แต่ยังพบในพระควัมปติ หรือ “พระปิดตา” อีกด้วย บทความต่อไปจะพยายามแยกแยะความเหมือน-ความต่างของ fat monk ทั้งสององค์

ปิดตาทำไม สำรวมอินทรีย์เพื่อรอการเปิดอีกครั้งหรืออย่างไร โปรดร่วมไขปริศนา...

“ควัมปติ” พระปิดตาอวตาร

Fat Monk อีกหนึ่งองค์ ที่มีผู้สงสัยกันมากกว่า เป็นใครมาจากไหน เป็นองค์เดียวกันกับ “พระสังกัจจายน์” หรือไม่ ข้อสำคัญทำไมต้องปิดตา

Gavampati VS Kaccayana

ประวัติของ “พระควัมปติ” และ “พระมหากัจจายนะ” (สังกัจจายน์) นั้นดูเหมือนจะมีอะไรที่สลับซับซ้อนพล้ววนพล่อกันอยู่มาก แม้ผู้รู้หลายท่านจะลงความเห็นว่า “อาจเป็นองค์เดียวกัน” ก็ตาม แต่เชื่อว่าหลายท่านยังคงคลงใจอยู่มาก

ในขณะที่ พระกัจจายนะมีนามเดิมว่า “กัญจนะพราหมณ์” พระควัมปติ ก็มีนามเดิมว่า “พรหมบุตร” คือต่างก็เกิดในตระกูลพราหมณ์

แถมทั้งคู่ยังมีรูปร่างหน้าตางดงามละม้ายพระพุทธรูปองค์เหมือนกันอีก นามของ “ควัมปติ” หรือ “ภควันปติ” นั้นแปลว่า ผู้มีรูปลักษณะคล้ายพระพุทธรูป ไม่ต่างไปจากชื่อ “กัจจายนะ” หรือ “กัญจนะ” ก็หมายถึงหนุ่มผู้มีผิวผ่องดังทองคำ

ทั้งสองท่านจำต้องแปลงร่างให้อ้วนพุงพลั้ยเพื่อทำลายชั้น ๕ ต่างกันตรงที่พระควัมปติไปไหนมาไหนชอบยกมือขึ้นปิดหน้าปิดตา เพื่อไม่ให้ผู้พบเห็นทักผิดว่าเป็นพระพุทธรูป

พระกัจจายนะโดดเด่นในด้านเทศน์เก่ง ส่วนพระควัมปติ ก็มีความสำรวมในด้านอินทรีย์สังวรเป็นเลิศ เหตุเพราะรู้จักปิดปากปิดหูปิดตา พูดเฉพาะในสิ่งที่ควรพูด ฟังเฉพาะในสิ่งที่ควรฟัง และดูเฉพาะในสิ่งที่ควรดู

คำถามที่ตามมาก็คือ หากพระอรหันต์ทั้งสองรูปนี้คือองค์เดียวกัน ย่อมมีตัวมีตนซ้อนกันถึงสองชื่อ และต่างก็เป็นหนึ่งในพระอรหันต์เอตทัคคะ ๘๐ รูปร่วมสมัยกัน

เรื่องราวของพระอรหันต์ Gavampati และ Kaccayana หาได้มีหลักฐานอยู่ในคัมภีร์ภาษาบาลีขั้นต้นไม่ แต่เพิ่งปรากฏในคัมภีร์สันสกฤตชั้นหลัง และจากนั้นจึงได้แพร่หลายไปยังคัมภีร์ภาษาบาลีในลาว สยาม กัมพูชาในช่วงไม่เกิน ๔๐๐ ปีมานี้เอง

ด้วยเหตุนี้ เราจึงไม่เคยพบรูปเคารพหรือได้ยินเรื่องราวของพระสังกัจจายน์กับพระควัมปติในประเทศอินเดียหรือลังกาเลย เหตุเพราะคติ Fat Monk อวตารไม่ได้สร้างขึ้นในพระพุทธศาสนาสายเถรวาทดั้งเดิม หรือแม้แต่สยามมหานิกายในอินเดียเหนือ หากแต่ทำขึ้นภายใต้ศรัทธาของลัทธิศาสนาในอาณาจักรมอญ

ควัมปติ = คนปติ + ไขพญานาค?

ตำนานปรัมปราของชาวมอญ-และชาวพยูในพม่าเมื่อราว พ.ศ.๑๑๐๐ กล่าวว่า เทพผู้มีส่วนช่วยพระวิษณุสร้างเมืองมีชื่อว่า “ควัมปติ” ถือกำเนิดมาจากไขพญานาคสองฟอง ในลักษณะลูกแฝด ฟองหนึ่งเมื่อโต

ขึ้นได้ครองราชย์และคิดจะประหารแผ่นดินอง ทำให้้องต้องยกมือปิดหน้าปิดตา แต่แล้วแผ่นดินองคนนี่เอง ในอนาคตจะได้มาเกิดใหม่เป็นพระพุทธเจ้าองค์ที่ ๕

ควัมปติจึงเป็นเทพของชาวพื้นเมืองเฉพาะในวัฒนธรรมรามัญแห่งแคว้นสุวรรณภูมิ โดยรูปร่างที่อ้วนกลมนั้นหมายถึงไข่ ผสานกับการเลียนแบบพระคเณศ ซึ่งมีอีกชื่อหนึ่งว่า “คณปติ” (คณะหมายถึงเหล่าคนแคว้นอ้วน) ชื่อของ “ควัมปติ” จึงเป็นการจำลองคำว่า “คณปติ” มาใช้ “ควัม” แปลว่า สันฐานกลมเหมือนไข่ “ปติ” หรือบตีแปลว่าผู้เป็นใหญ่

ภาพลายเส้นที่นำมาลงให้ดูนั้น เป็นควัมปติหรือพระปิดตาที่เก่าที่สุดในโลก พบจากแหล่งโบราณคดีของอาณาจักรมอญในพม่า เห็นร่องรอยของรูปพระคเณศผสมกับพระควัมปติอย่างชัดเจน ต่อมาเศียรข้างหายไปคลี่คลายมาเป็นควัมปติลงยันตร์ที่อุทร

ส่วนเรื่อง “พระเจ้าทั้งห้า” ที่ชาวมอญและล้านน่านับถือกันจวบปัจจุบันนี้ มีตำนานอยู่ว่า พระพุทธเจ้าในภพที่ภพนี้ในอดีตเคยเกิดเป็นพี่น้องกันแต่มาจากไข่ ๕ ฟอง องค์แรกคือพระกกุสันโธเกิดจากแม่ไก่ พระโคตมเกิดจากแม่นาค พระมหากัสสปะเกิดจากแม่เต่า พระศากยมุนี (พระพุทธเจ้าองค์ปัจจุบัน) เกิดจากแม่โค และองค์สุดท้าย พระศรีอาริยเมตไตรยเกิดจากแม่สิงห์

จากความเชื่อของชาวมอญนี้ต่อมาได้แพร่หลายขึ้นไปยังทิเบตและจีนในสายมหายาน จึงนิยมสร้างรูปเคารพของพระโพธิสัตว์ศรีอาริยเมตไตรยหรือ “บูโด” รูปร่างอ้วนกลมอมยิ้ม คนไทยนิยมเรียกว่า “พระสังกระจาย” หมายถึงอนาคตพุทธเจ้า ซึ่งรูปเคารพตามคตินี้พบหลักฐานเก่าสุดที่วัดสระศรี เมืองเก่าสุโขทัย เป็นศิลปะจีนสมัยราชวงศ์หมิง

จะว่าไปแล้วพระควัมปติของชาวมอญ แท้ก็คือเงาของพระคเณศ ซึ่งชาวพื้นเมืองในอุษาคเนย์นับถือบูชาชางและนาคมาก่อนการยอมรับในพระพุทธศาสนา

ควัมปติกลายเป็นพระปิดตามหาอูตม์?

ควัมปติที่ชาวมอญในพม่าและทมิฬไนเซเคยนับถือกันระหว่างพุทธศตวรรษที่ ๑๒ – ๑๘ ได้สูญหายไปจากอุษาคเนย์เมื่อมีการเปลี่ยนกลุ่มชาติพันธุ์ใหม่ หลังจากชาวไทยและไตได้ปลดแอกกลุ่มคนพื้นเมืองในตระกูลออสโตรเอเชียติก (ขอม มอญ ละว้า) และตั้งตนเป็นใหญ่แทนที่ ได้หันไปนิยมสร้างรูปพระกัจายนะแทนที่พระควัมปติ

จากนั้นจึงได้มีการสร้างเรื่องราวขึ้นมารองรับ Fat Monk ทั้งสองรูป ในช่วงที่พุทธศาสนาเถรวาทสูญหาย (มหายคณ์ หรือป่าแดง) แบ่งบานในสุโขทัย อุทยาน ล้านนา ล้านช้าง และเชียงตุง “ควัมปติ” กิ่งเทพอินทรีกึ่งวิบุรุษในตำนานลูกนางนาค ได้ถูกขัดเกลามาใหม่กลายเป็น “สองพระอรหันตสาวก” ร่างอ้วนผู้มีประวัติความเป็นมาหนึ่งเดียวกันคือเป็นบุตรของพราหมณ์ รูปงามนามเพราะมีสรีระคล้ายพระตถาคตและสุดท้ายก็อวดาร่างให้อ้วนอัปลักษณ์

ตำนานของชาวมอญหงสาวดีระบุว่า ควัมปติ เป็นผู้ที่รวบรวมพระทันตธาตุหรือพระเขี้ยวแก้ว ทั้ง ๓๒ องค์ของพระสัมมาสัมพุทธเจ้ามาบรรจุไว้ในเจดีย์เมืองมอญ ๓๒ แห่ง ในขณะที่ตำนานมอญลำพูน

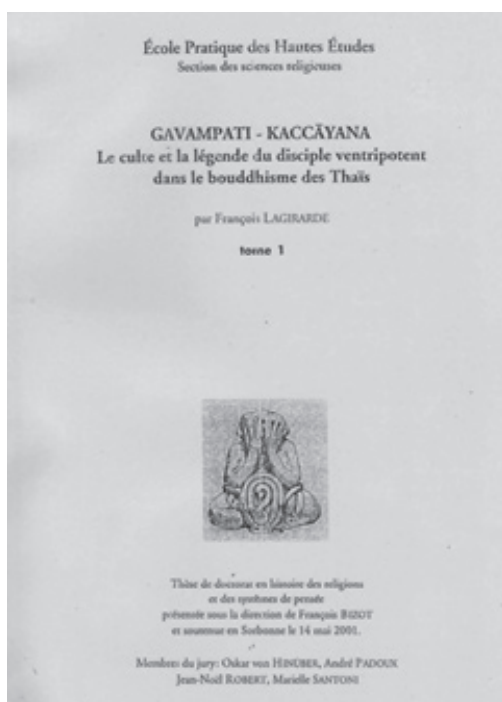
ก็กล่าวว่าพระกัจจายนะเป็นผู้รวบรวมพระบรมสารีริกธาตุมาไว้ยังพระธาตุหริภุญไชยเช่นเดียวกัน

มาถึงบรรทัดนี้หลายท่านอาจรู้สึกงุนงง ตกงแล้ว Fat Monk สองรูป เป็นองค์เดียวกันหรือคนละองค์กันแน่ ต่างกันที่ชื่อเรียก “ควัมปติ” ในเมืองมอญ แต่เรียก “กัจจายนะ” ในเมืองไทยหรือเช่นไรปริศนาเรื่องนี้คงต้องศึกษาค้นคว้ากันต่อไปอย่างหนักหน่วง

แต่ที่แน่ๆ พระกัจจายนะได้รับความนิยมนอย่างสูงตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ ๑๙ ลงมาทั่วอุษาคเนย์เนื่องจากรูปลักษณะของพระกัจจายนะดูน่ารักน่าชัง แม้ปัมป๊ะปัมปุยแต่ดูไม่น่ากลัวเพราะไม่ลงอาคมของขลังสามารถสร้างขยายใหญ่เอาไว้บูชาร่วมกับพระพุทธรูปอื่นๆ ได้

ส่วนพระควัมปติ กิ่งไสย-กิ่งพุทธ ได้หายสาบสูญไปจากแผ่นดินมอญพม่านานหลายศตวรรษแต่แล้วก็หวนกลับมาดังเปรี้ยงปร้างในวงการพระเครื่องรางสยามยุครัตนโกสินทร์อีกครั้ง ในเวอร์ชันใหม่ชื่อ “พระปิดตามหาอูตม์” หรือ “พระปิดทวารมหาลาภ”

“มหาอูตม์” คำนี้มีความหมายสองนัย นัยแรกคือสิ่งดีเลิศสูงสุด นัยที่สองคือ “อุด” ปิดให้สนิท หมายถึงพระปิดทวารแห่งการรับรู้ประสาทสัมผัสทั้ง ๕ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ

วิทยานิพนธ์เรื่อง GAVAMPATI- KACCAYANA : Le Culte et la légende du disciple ventripotent dans le bouddhisme des THAÏS เรียบเรียงโดยนักโบราณคดีชาวฝรั่งเศส François LAGIRARDE

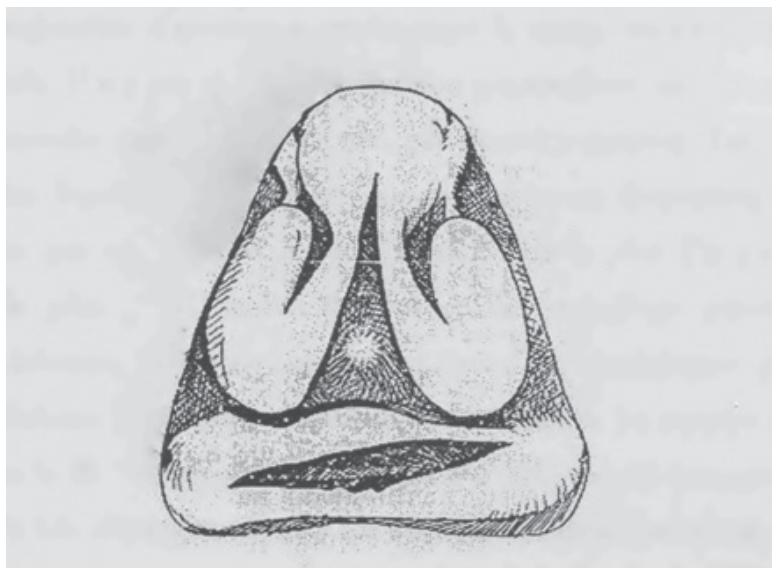
พระกัจจายนะดินเผาในลักษณะพระพิมพ์ มีจารึกภาษามอญโบราณที่ฐาน สมบัติส่วนบุคคลของคุณสุทธิพงษ์ ไหมวัน หรือ “พ่อเลี้ยงแดง” แห่งสวนไม้ไทยบ้านพ่อเลี้ยงหมื่น ต.ริมปิง อ.เมืองลำพูน

พระปุมพะหญา หรือพระกัจจายนะ ที่เชื่อว่าเป็นประติมากรรมลอยตัวที่เก่าที่สุดในภาคเหนือ อายุกว่า ๕๕๐ ปี อยู่ที่คณะอภิวรรณ ไกลโรงเรียนเมธีวุฒิกร วัดพระธาตุหริภุญชัยวรมหาวิหาร อำเภอเมืองลำพูน

พระกัจจายณะ ที่วัดเจติยหลวง เชียงใหม่ เชื่อว่าพระเจ้าติโลกราชได้รับแรงบันดาลใจมาจากลำพูน

ลายเส้น พระควัมปติดินเผาหุ่นแรกสุดในวัฒนธรรมมอญที่สะเทิม

ลายเส้น พระควัมปติของวัฒนธรรมมอญยุคถัดมา เริ่มมีการเขียนยันตร์ปิดทวาร

ในวัฒนธรรมมอญ-พม่า หลายกลุ่มชนยังคงนำรูปแบบของพระควัมปติมาผสมผสานกับพระคณาจารย์
ของศาสนาฮินดู

ประวัติศาสตร์เมืองพาน^๑

ภูเดช แสนสา^๒

เมืองพานในอดีตมีพื้นที่ทางทิศเหนือติดต่อกับเมืองเชียงราย ทิศตะวันออกติดต่อกับเมืองเชียงราย เมืองเทิง และเมืองล่อ ทิศใต้ติดต่อกับเมืองพะเยา เมืองวังเหนือ และเมืองป่าเป้า และทิศตะวันตกติดต่อกับเมืองหนองขวาง (แม่สรวย) ซึ่งพื้นที่เมืองพานโดยประมาณครอบคลุมบริเวณอำเภอพาน บางส่วนของอำเภอแม่ลาว บางส่วนของอำเภอป่าแดด จังหวัดเชียงราย และบางส่วนของอำเภอแม่ใจ จังหวัดพะเยาในปัจจุบัน บริเวณเมืองพานปรากฏร่องรอยการตั้งถิ่นฐานของมนุษย์มาตั้งแต่ก่อนประวัติศาสตร์ ดังปรากฏหลักฐานโบราณวัตถุที่ทำจากหิน(ขวานหิน)และโลหะ(เหล็ก, สำริด) และภายหลังได้มีการพัฒนาขึ้นเป็นเมืองอย่างช้าในพุทธศตวรรษที่ ๑๗ ในบทความฉบับนี้ผู้เขียนได้ทำการศึกษาค้นคว้าประวัติศาสตร์เมืองพานไว้เป็นเบื้องต้น เพื่อให้ลูกหลานชาวเมืองพานหรือผู้สนใจในประวัติศาสตร์ล้านนาได้ร่วมกันศึกษาค้นคว้าให้ครอบคลุมและลุ่มลึกยิ่งขึ้นต่อไป

ผู้เขียนได้แบ่งพัฒนาการของเมืองพานกว้างๆ ออกไว้เป็น ๕ ช่วง ดังนี้คือ (๑) เมืองพานก่อนยุคล้านนา (ก่อนพ.ศ.๑๘๓๙) (๒) เมืองพานในยุคสมัยล้านนาเป็นอาณาจักรเอกราช (พ.ศ.๑๘๓๙ – ๒๑๐๑) (๓) เมืองพานยุคล้านนาเป็นประเทศราชของพม่า (พ.ศ.๒๑๐๑ – ๒๓๔๗) (๔) เมืองพานยุคฟื้นฟูบ้านเมืองและช่วงล้านนาเป็นประเทศราชของสยาม (พ.ศ.๒๓๔๗ – ๒๔๔๒) และ (๕) เมืองพานยุคสยามทำการปฏิรูปการปกครองถึงปัจจุบัน (พ.ศ.๒๔๔๒ – ๒๕๕๕)

๑. เมืองพานก่อนยุคล้านนา (ก่อนพ.ศ.๑๘๓๙)

เมืองพานเริ่มปรากฏชื่อในตำนานมาตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ ๑๗ โดยเป็นเมืองบริวารของแคว้นพะเยา ซึ่งสอดคล้องกับหลักฐานทางโบราณคดีที่ขุดค้นพบเครื่องปั้นดินเผาสีแดงเขียนลายสีขาวอันเป็นศิลปะกลุ่มหริภุญไชยถึงยุคต้นล้านนาในพื้นที่เวียงห้าว (ตำบลเวียงห้าว อำเภอพาน)^๓ ตำนานพื้นเมืองพะเยาได้กล่าวถึงสมัยพญาศรีจอมธรรม (ราชบุตรของพญาลาวเงิน กษัตริย์แคว้นโยนกองค์ที่ ๒๐ ราชวงศ์ลาวจิงกราช)

^๑ บทความนี้ปรับปรุงจากงานวิจัยเรื่อง “กระบวนการเรียนรู้วัฒนธรรมท้องถิ่นอย่างมีส่วนร่วม : กรณีศึกษาความทรงจำร่วมในมิติประวัติศาสตร์วัฒนธรรมชุมชนเวียงห้าวและเมืองพาน อำเภอพาน จังหวัดเชียงราย” ซึ่งผู้เขียนได้เป็นนักวิจัยร่วมรับผิดชอบศึกษารวบรวมเรียบเรียงในส่วนของประวัติศาสตร์เมืองพานในงานวิจัยฉบับนี้ และขอใช้บทความฉบับนี้น้อมมูทิตาจิตศาสตราจารย์อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว ที่ได้รับตำแหน่งศาสตราจารย์ด้านประวัติศาสตร์ล้านนาและมีคุณูปการต่อการประวัติศาสตร์ล้านนาตลอดมาสัตตวรรษ

^๒ อาจารย์ประจำหลักสูตรวัฒนธรรมศึกษา ภาควิชาสังคมศาสตร์และวัฒนธรรมศึกษา คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่

^๓ กรมศิลปากร, โบราณคดีเชียงราย, (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, ๒๕๓๓), หน้า ๙๓.

ปฐมกษัตริย์แคว้นพะเยา (ภูกามยาว) ได้ทรงสร้างเมืองพะเยาขึ้นเมื่อ พ.ศ.๑๖๓๙ และได้แบ่งเขตปกครองออกเป็นระบบ “ปันนา”^๔ ได้ ๓๖ ปันนา การแบ่งเขตปันนาครั้งนี้พญาศรีจอมมรรคมได้ทรงเรียกให้หัวเมืองบริวารทั้งหลายของแคว้นพะเยา เข้ามาร่วมจัดแบ่งเขตแดนปันนาด้วย ดังตำนานพื้นเมืองพะเยากล่าวว่า

“...แล้วท้าวศรีจอมมรรคมก็มีอาชญาหื้อเอาหนังสือพื้นเมือง ตำนานเมือง มาเลียบเลงดู หื้อรู้ชู้ประการแล้ว ท้าวก็สนำจื้อไว้ในใจแห่งตนแล้ว ท้าวก็ชุมนุมมายังท้าวพระญาอันเป็นราชญาติวงสาแลเสนาอามาตย์ทั้งมวล ทั้งหัวเมืองนอกมีดังนี้ว่าเมืองงาว เมืองกวาว ชะเอบ เมืองเชียงม่วน สะ ปง ภาน ควา ออย จิม สะลาว ครอบ เชียงแลง หงาว ลอ เธิง แซ่เหียง แซ่ลูง ปากบ่อก หนองขวาง เชียงแซ่ แซ่คอด เมืองวัง แซ่หลวง แซ่ห่ม มาพร้อมแล้ว...”^๕

ในการแบ่งปันนาครั้งนี้มีเมืองพาน(พราน)เข้าร่วมด้วย แต่ไม่ปรากฏเรียกชื่อว่า “ปันนาพาน” สันนิษฐานว่าเมืองพานถูกจัดอยู่ในเขต “ปันนาครัว” หรือ “เมืองครัว” และภายหลังปันนาครัวหรือเมืองครัวจึงถูกเรียกขานเป็น “ปันนาพาน” หรือ “เมืองพาน” ดังปรากฏในตำนานเมืองพะเยาที่กล่าวถึงพญาเจือง(ราชบุตรพญาศรีจอมมรรคม) กษัตริย์แคว้นพะเยา องค์ที่ ๒ ได้ยกทัพจากเมืองพะเยาไปช่วยพญาลาวขึ้น(ขุนชิน) กษัตริย์แคว้นโยนกองค์ที่ ๒๑ ต่อสู้กับแกว แล้วได้นำทัพยกขึ้นไปทางเหนือโดยระบุสถานที่ต่างๆ ในเส้นทางเดินทัพว่าผ่านบ้านดอนชัย หนองหาง เมืองครัว และเมื่อมาถึงเมืองครัวได้จับพรานปาผู้หนึ่งมัดแขนไว้ บริเวณดังกล่าวจึงได้เปลี่ยนชื่อเป็น “เมืองแซ่พราน”

“...ขุนเจืองจึงสั่งกับนางอัคคมเหสีว่า พี่ไปเลี้ยปังนี้หากบ่มาเสียแต่ตั้งอัน เผื่ออัคคมเหสีทั้ง ๒ จุ่งคืนเมื่อหาพ่อหาแม่แห่งเผือแต่เทือะ ท้าวสั่งเท่านั้นแล้วก็พราจากที่นั่นไปเถิงเมืองครัว จึงมัดพรานปาผู้ ๑ แขน้ไว้คืน ๑ เหตุุนั้นเมืองครัวจึงได้ชื่อว่าเมืองแซ่พรานต่อเท่า กาลบัดนี้แลตั้งแต่นั้นไปก็ลำดับไปเถิงเชียงต้ง เชียงซาง ตราบเถิงเมืองเชียงแสน...”^๖

เหตุการณ์ในตำนานนี้อาจเป็นเพียงการลากความ เพื่ออธิบายให้ทราบถึงที่มาของชื่อเมืองพาน แต่ก็สามารถเป็นภาพสะท้อนให้เห็นว่า “เมืองครัว” และ “เมืองพาน”(แซ่พราน) เป็นเมืองเดียวกันหรือมีบริเวณทลพื้นที่ของเมืองซ้อนทับกัน โดยตำนานได้กล่าวถึงภูมิศาสตร์ของ “เมืองครัว” ว่าตั้งอยู่ทาง

^๔ ขอบเขตของแต่ละปันนามีลักษณะคล้ายกับอำเภอ หรือ ตำบลขนาดใหญ่ในปัจจุบัน ประกอบด้วยชุมชนระดับหมู่บ้านหลายๆแห่ง ในตำนานเมืองพะเยาได้อธิบายหน่วยของปันนาไว้ว่าแรงงาน ๑ คนให้ทำนาโดยใช้เมล็ดพันธุ์ข้าวตวงได้ ๕ หมื่น(ประมาณ ๕ กระบุงขนาดใหญ่) เมื่อครบ ๕ คนให้นับรวมเป็น ๑ นา ดังนั้น ๑ ปันนาก็ประมาณแรงงาน ๕,๐๐๐ คน ใช้เมล็ดพันธุ์ข้าวประมาณ ๒๕,๐๐๐ กระบุงขนาดใหญ่

^๕ “พื้นเมืองพะเยา” ใน ภูเดช แสนสา(ปริวรรต), พื้นเมืองพะเยา ตำนานพระเจ้าตนหลวง,(เอกสารอัดสำเนา, ๒๕๕๖), หน้า ๓๐.

^๖ “พื้นเมืองพะเยา” ใน ภูเดช แสนสา(ปริวรรต), พื้นเมืองพะเยา ตำนานพระเจ้าตนหลวง,(อ้างแล้ว), หน้า ๔๘.

ทิศเหนือของเวียงพะเยา ซึ่งได้สอดคล้องกับสถานที่ตั้งเมืองพานในปัจจุบัน ดังนั้นในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๑๗ เมืองพานได้ถูกผนวกเข้าเป็นพืนาหนึ่งใน ๓๖ พืนาของแคว้นพะเยา ที่มีหน้าที่หลักเหมือนพืนาอื่นๆ คือ ส่งกำลังไพร่พลช่วยเหลือยามสงคราม ทำการการเพาะปลูกและส่งส่วยให้แก่เมืองพะเยาที่เป็นเมืองหลวงหรือเมืองศูนย์กลางการปกครองของแคว้น

เมื่อพญาเจืองได้ช่วยพญาลาวขึ้นผู้เป็นเจ้ากรุงบนะแกว พญาลาวขึ้นยกเจ้านางอัวค่าครองเมืองผู้เป็นราชธิดาให้เป็นพระชายาของพญาเจือง และยกเมืองเชียงแสนให้ปกครอง อำนาจของพญาเจืองในช่วงเวลานั้นจึงครอบคลุมบ้านเมืองน้อยใหญ่ทั้งหลายในเขตลุ่มแม่น้ำอิง ลุ่มแม่น้ำกก และลุ่มแม่น้ำของ(โขง) ส่วนศูนย์กลางการปกครองหัวเมืองต่างๆ ในช่วงนี้สันนิษฐานว่าย้ายไปอยู่ที่เมืองเชียงแสน เนื่องจากมีทำเลที่ตั้งติดแม่น้ำของ สามารถควบคุมเส้นทางการค้าได้ดีกว่าเมืองพะเยาที่อยู่ลึกเข้ามาภายในหุบเขา ในช่วงนี้เมื่อพญาเจืองผนวกแคว้นพะเยาเข้าไว้แคว้นโยนกเชียงแสน เมืองพานก็ยังคงเป็นหัวเมืองบริวารอยู่ดังเดิม ดังตำนานพืนาเมืองพะเยาได้ระบุว่า

“...ส่วนพญาเจืองก็หื้อตีกลองนันทไชยยะพะละเริ่ ป่าวพลแต่เมืองภยาว เมืองล่อ เมืองเจิง
ชลาว เชียงแลง หงาว กาว ออย พราน งาว แห่เลียง เชียงแซ่ (แซ่)คอด หนองขวาง แห่หลวง แห่หม
เมืองวัง ชู่แห่งแล้ว...”^๗

แต่ด้วยความสัมพันธ์ของหัวเมืองบริวารต่างๆ ของแคว้นในหุบเขาญาคจาริต ได้เกาะเกี่ยวกันด้วยความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลเป็นสำคัญ เมื่อพญาเจืองสิ้นพระชนม์ หัวเมืองบริวารของแคว้นโยนกที่เคยอยู่ภายใต้การปกครองของแคว้นพะเยาหรือหัวเมืองที่อยู่ห่างไกลจึงเริ่มแข็งเมือง ต่างก็ตั้งตนเป็นอิสระ ไม่ยอมส่งส่วยต่อเมืองหลวงที่เชียงแสน ดังตำนานพืนาเมืองเชียงแสนได้บรรยายให้เห็นสภาพของบ้านเมืองในช่วงเวลานั้นไว้ว่า

“...ตั้งแต่เสียดพระเจืองฟ้าธมมิกราชไปวันนั้น เมืองทั้งหลายหนได้คือว่าเมืองเทริง(เทิง)
เมืองล่อ เมืองพราน เมืองน่าน เมืองหลวงพระบาง ผ่งนี้ เขาก็ตัดส่วยไรเสีย บ่มา ส่วยแล...”^๘

ภายหลังจากพญาเจืองสิ้นพระชนม์สันนิษฐานว่ามีการแยกออกมาเป็น ๒ แคว้นแคว้นดั้งเดิมคือ แคว้นพะเยาและแคว้นโยนก เนื่องจากแคว้นพะเยายังปรากฏสืบทอดระบบกษัตริย์ปกครองต่อมาอีกหลายพระองค์จนถึงพญาคำลือ กษัตริย์แคว้นพะเยาองค์ที่ ๑๕ ก่อนที่จะถูกพญาคำฟู กษัตริย์ล้านนาองค์ที่ ๔

^๗ “พืนาเมืองพะเยา” ใน ภูเดช แสนสา(ปริวรรต), พืนาเมืองพะเยา ตำนานพระเจ้าตนหลวง,(อ้างแล้ว), หน้า ๔๗.

^๘ “ตำนานพืนาเมืองเชียงแสน” ใน สรัสวดี อ๋องสกุล(ปริวรรต), พืนาเมืองเชียงแสน.(กรุงเทพฯ : อมรินทร์, ๒๕๔๖), หน้า ๕๙.

(พ.ศ.๑๘๗๗ – ๑๘๗๙) ราชวงศ์มังราย ทรงผนวกแคว้นพะเยาเข้าไว้ในอาณาจักรล้านนาในพ.ศ.๑๘๘๑^๙ ซึ่งเมืองพานที่เป็นหัวเมืองบริวารของแคว้นพะเยาก็ได้ถูกผนวกรวมเข้ากับอาณาจักรล้านนาในช่วงเวลา ก่อนหน้าเมืองพะเยาเล็กน้อย

๒. เมืองพานในยุคสมัยล้านนาเป็นอาณาจักรเอกราช (พ.ศ.๑๘๓๙ – ๒๑๐๑)

ช่วงเวลาก่อนพุทธศตวรรษที่ ๑๙ ในสมัยพญาลาวเม็ง กษัตริย์แคว้นโยนกองค์ที่ ๒๔ สถานภาพของเมืองพานจะตั้งต้นเป็นอิสระ สลับกับเป็นเมืองบริวารของแคว้นพะเยาหรือแคว้นโยนก ตามความอ่อนแอหรือเข้มแข็งของเมืองพานเองและของศูนย์กลางการปกครองของแคว้น ดังปรากฏหลักฐานในตำนานกล่าวถึง การไม่ยอมส่งส่วยต่อเมืองเชียงแสนภายหลังจากพญาเจืองสิ้นพระชนม์ ซึ่งพระราชอาณาเขตและการแผ่อำนาจทางทหารของเมืองเชียงแสนในรัชสมัยของพญาลาวเม็งแผ่ขึ้นไปถึงเฉพาะทางตอนเหนือ คือบริเวณหัวเมืองในเขตรัฐฉานและหัวเมืองทางด้านตะวันออกที่อยู่ติดแม่น้ำของ(โขง) ส่วนหัวเมืองที่อยู่ทางทิศใต้รวมถึงเมืองพานไม่ได้อยู่ภายใต้อำนาจของแคว้นโยนก จนกระทั่งในสมัยพญามังราย (ราชบุตรพญาลาวเม็ง) กษัตริย์แคว้นโยนกองค์ที่ ๒๕ (พ.ศ.๑๘๐๔ – ๑๘๓๙) เมืองพานจึงได้กลับไปเป็นเมืองบริวารของแคว้นโยนกอีกครั้ง ดังตำนานกล่าวว่

“...มาถึงพระญาลาวเม็งพ่อท่านนี้ ก็ได้ปราบแต่เวียงเงินยางเชียงแสนเปนเค้าแล เชียงเวียง เมืองฝาง เมืองสาด หาง ขวาด น้อย ยาง มั่น เมืองต่วน ปุเลง กก กิม ผาพวง เมืองไร่ ภยาก เมืองเลน ปลาแหลว(เมืองแพรว) เชียงลาบ เมืองยอง เมืองมาง เมืองนาง(นัง) เมืองสิง ภูคา คทาง เชียงของ เहांนี้แล มังรายเจ้าได้กินเมืองแทนพระญาตนพ่อแล้วท่านก็แต่งมางครุมมางเคเรียนหื้อไปรบเมืองเขินแล้ว พันตนท่านก็เอาหมู่วิพลลงไปรบเอาเมืองเริง(เทิง) ลอ **เมืองพราน** เมืองน่าน เมืองหลวง(พระบาง) ลิงเคียวแล ลางพร่องก็ได้เมืองใหญ่ ลางคราบก็ได้แต่ลูกบ้านหางเมือง ๒ ปี ๓ ปี จึงได้เมืองเค้าก็มี...”^{๑๐}

แต่หลังจากนี้ในช่วงระยะเวลาสั้นๆ เมืองพานก็ได้กลับเข้าเป็นเมืองบริวารของแคว้นพะเยาดังเดิม ดังปรากฏหลักฐานภายหลังจากพญามังรายทรงสร้างเมืองเชียงรายในพ.ศ.๑๘๐๕ เมื่อสร้างเสร็จได้ทรงส่งให้อำมาตย์ชื่อ “อ้ายฟ้า” มาขอเอาเมืองพาน(แซ่พราน)กับเมืองเชียงเคียนกับพญาจำเมือง(ราชบุตรพญามังเมือง) กษัตริย์แคว้นพะเยาองค์ที่ ๑๓ ผู้เป็นพระญาติร่วมราชวงศ์ลาวจรัราช

^๙ ศูนย์วัฒนธรรมจังหวัดเชียงใหม่ สถาบันราชภัฏเชียงใหม่, ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ ฉบับเชียงใหม่ ๗๐๐ ปี, (เชียงใหม่ : มิ่งเมือง, ๒๕๓๘), หน้า ๔๘.

^{๑๐} “ตำนานพื้นเมืองเชียงแสน” ใน สรัสวดี อ๋องสกุล(บรรณาธิการ), พื้นเมืองเชียงแสน.(อ้างแล้ว), หน้า ๕๙.

“...รอดตติยศักราช ๖๒๔ (พ.ศ.๑๘๐๕) ตัว ปีเต่าเล็ด มังรายก็ลงมาล้างเวียง เชียงราย... ส่วนมังรายก็ใช้มนตรีผู้ ๑ ชื่ออ้ายฟ้า ไปขอเอา**แซ่พราน**แลเชียงเคี่ยนกับด้วยจำเมือง แล...”^{๑๑}

การที่พญามังรายทรงขอเมืองพานและเมืองเชียงเคี่ยนจากพญางำเมือง จึงเป็นการหยั่งเชิงเพื่อที่ว่าพญางำเมืองจะทรงขัดขวางการที่พระองค์จะทรงขยายอำนาจลงสู่ลุ่มน้ำปิงหรือไม่ ขณะที่หลักฐานนี้ยังแสดงถึงเมืองพานและเมืองเชียงเคี่ยนมีความสำคัญ โดยเฉพาะเป็นเส้นทางผ่านลงสู่หัวเมืองทางใต้ลงไปของแคว้นโยนก เมืองพานจึงเหมาะเป็นแหล่งสะสมกำลังและเสบียงเพื่อขยายอำนาจลงสู่แคว้นหริภุญไชย ดังพญามังรายเมื่อทรงสร้างเมืองเชียงรายในพ.ศ.๑๘๐๕ และทรงได้เมืองพานในปีเดียวกันนี้ ก็ทรงสร้างเมืองฝางในพ.ศ.๑๘๑๖ เพื่อเป็นฐานกำลังเข้ายึดเมืองหริภุญไชย และส่งอ้ายฟ้าผู้ที่พญามังรายทรงเคยส่งมาขอเมืองพานกับพญางำเมือง ลงไปเป็นไส้ศึกอยู่กับพญายีบา กษัตริย์แคว้นหริภุญไชยองค์ที่ ๕๐ จนสามารถยึดแคว้นหริภุญไชยได้ในพ.ศ.๑๘๓๕ จากหลักฐานที่ปรากฏเมืองพานจึงเป็นเมืองที่อยู่บนเส้นทางสำคัญ และเป็นอีกเมืองหนึ่งที่พญามังรายทรงใช้สะสมกำลังไพร่พลและเสบียงอาหาร เพื่อขยายอำนาจลงสู่แคว้นในลุ่มน้ำปิง

ขณะเดียวกันหากพิจารณาถึงสถานะเมืองพานก่อนการสถาปนาอาณาจักรล้านนาใน พ.ศ.๑๘๓๙ ที่บางช่วงในเวลาสั้นๆ ก็สามารถเป็นเมืองอิสระ บางช่วงก็เป็นเมืองบริวารของแคว้นโยนกเชียงแสน บางช่วงก็เป็นเมืองบริวารของแคว้นพะเยา ขึ้นอยู่กับความสัมพันธ์กันเชิงเครือญาติและเพื่อสัมพันธ์ไมตรีในทางการเมือง แต่เมืองพานจะมีความสัมพันธ์กับแคว้นพะเยามากกว่าแคว้นโยนกเนื่องจากมีพื้นที่อยู่ใกล้กว่า ดังปรากฏหลักฐานกล่าวถึงความสัมพันธ์ของเมืองพานในฐานะเป็นหัวเมืองบริวารของแคว้นพะเยาในตำนานต่างๆ รวมถึงหลักฐานทางด้านศิลปกรรมทั้งพระพุทธรูป รูปสัตว์ ครกหิน และพระเจดีย์จำลองที่นิยมสร้างด้วยหินทราย ปรากฏในเมืองพะเยา เมืองลอ เมืองเทิง และเมืองพาน ขณะที่กลุ่มเมืองในแคว้นโยนกนิยมสร้างพระพุทธรูปด้วยปูนปั้นหรือหล่อโลหะสำริด^{๑๒}

หลังจากพญามังรายทรงสร้างเมืองเชียงใหม่ให้เป็นเมืองหลวงของอาณาจักรล้านนาในปี พ.ศ.๑๘๓๙ ในการนี้พญางำเมือง กษัตริย์แคว้นพะเยา ได้เสด็จร่วมพระราชพิธีอุสสาราชาภิเษกพญามังรายขึ้นเป็นปฐมกษัตริย์อาณาจักรล้านนาราชวงศ์มังราย (พ.ศ.๑๘๓๙ – ๑๘๕๔) พญามังรายจึงได้ทรงมอบเมืองพานกับเมืองเชียงเคี่ยนคืนให้กับแก่พญางำเมือง สันนิษฐานว่าที่ทรงคืนเมืองพานและเมืองเชียงเคี่ยนให้พญางำเมืองก็ด้วยทรงยึดผนวกแคว้นหริภุญไชยสำเร็จแล้ว ขณะเดียวกันพญามังรายก็ทรงแสดงความขอบคุณพญางำเมืองที่ทรงให้ความร่วมมือในครั้งนี้ ด้วยการมอบพระชายาและแก้วอัญมณีที่สืบทอดมาตั้งแต่พญาลวจักราชผู้เป็นปฐมราชวงศ์ให้พญางำเมือง

^{๑๑} “พื้นเมืองพะเยา” ใน ฤๅเดช แสนสา(ปริวรรต), **พื้นเมืองพะเยา ตำนานพระเจ้าตนหลวง**, (อ้างแล้ว), หน้า ๕๔ – ๕๕.

^{๑๒} ศรีศักร วัลลิโภดม, **ล้านนาประเทศ**, (กรุงเทพฯ : พิมพ์ครั้งที่ตั้งเซ็นเตอร์, ๒๕๔๕), หน้า ๑๕๓.

“...พระญำเมืองแล้วพระญำฮ้างก็ห้างเครื่องราชภิเสก แล้วก็ทอดสงเกสด้วยน้ำ มุทธาภิเสกยังพระญำม้งราย ทือเปเนอกราชะยังเวียงเชียงใหม่นั้นแล คั้นแล้วการบัวรวมวน ดิงามแล้ว ก็ส่งทือพระญำฮ้างเมื่อสู่เมืองสุโขไชยดั่งเก่า พันดั่งงำเมืองก็ทืออยู่กัด้วยม้งราย นานประหมานเดือน ๑ ส่วนม้งรายก็เอาเมียทือพระญำเมืองคน ๑ กับแก้วลูก ๑ เปนของแต่ เช่นลวจังกราชะกับขึ้นเมืองพรานแลเชียงเคียนทือแก่พระญำเมืองดั่งเก่าหั้นแล...”^{๑๓๓}

เมื่อพญาเมืองม้งรายทรงมอบเมืองพานคืนให้กับพญาเมือง งามเมืองพานก็กลับมามีสถานะเป็นเมือง หน้าด่านที่สำคัญทางด้านเหนือของแคว้นพะเยา เนื่องจากอยู่กึ่งกลางระหว่างเมืองเชียงรายกับเมืองพะเยา ดังปรากฏหลักฐานพ.ศ.๑๘๖๒ เมื่อพญาคำแดง(ราชบุตรพญาเมือง) กษัตริย์แคว้นพะเยาองค์ที่ ๑๔ ได้ ส่งกองทัพโดยมีพญาคำลือผู้เป็นราชบุตรเป็นแม่ทัพไปช่วยป้องกันเมืองเชียงใหม่จากการโจมตีของกองทัพ ขุนเครือ(ราชบุตรพญาเมือง) เจ้าเมืองนายน เมื่อชนะศึกกลับมาพญาไชยสงคราม กษัตริย์ล้านนาองค์ที่ ๒ (พ.ศ.๑๘๕๕ – ๑๘๖๘) ขณะนั้นทรงประทับที่เมืองเชียงรายได้ยกเจ้านางแก้วพอดาผู้เป็นราชธิดาให้เป็น พระชายาของพญาคำลือตามที่พญาคำแดงทรงมีราชสาส์นขอ พญาไชยสงครามได้ให้เสนาจัดรีพล ๓๐๐ ครอบครัวติดตามเจ้านางแก้วพอดามาเมืองพะเยาด้วย เมื่อมาถึงแล้วก็ได้ให้ตั้งบ้านเรือนอยู่ยังเมืองพาน และเมืองเชียงเคียน ดังความว่า

“...ส่วนว่าคำแดงก็ใช้ราชปณณาการแลราชสารไปหาขุนสงคราม เชียงราย ขอเอา นางแก้วพอดา ลูกขุนสงครามมาเปนเมียพวคน้อยคำลือ ส่วนขุนไชยสงครามก็ทือคนมาตามนาง ๓ ร้อยครัว เอามาตั้งไว้เมืองแซพรานแลเชียงเคียน...”^{๑๓๔}

เมืองพานในช่วงเวลานี้ สันนิษฐานว่ามีประชากรเพิ่มมากขึ้น และนับเป็นครั้งแรกที่ตำนานบรรยาย ภาพให้เห็นถึงการอพยพผู้คนกลุ่มใหญ่เข้าสู่เมืองพาน เมื่อเมืองพานมีกำลังไพร่บ้านพลเมืองเป็นจำนวน มาก กำลังการผลิตจึงแปรผันตามไปด้วย และอาจจะเป็นปัจจัยหนึ่งที่ทำให้ขยายพื้นที่การเพาะปลูก มากขึ้น เพื่อให้เพียงพอต่อการบริโภคและส่งออก รวมทั้งอาจจะมีการนำผลผลิตส่วนเกินไปแลกเปลี่ยน ซื้อขายกับบ้านเมืองอื่น เพราะมีเส้นทางที่ติดต่อค้าขายทั้งทางบกและทางน้ำ ซึ่งสอดคล้องกับหลักฐาน ประเภทโบราณวัตถุที่พบเศษเครื่องถ้วยจีน เศษภาชนะดินเผาแบบล้านนาคู่ตันกระจายอยู่ทั่วไปตามเขต เวียงห้าวและแหล่งโบราณคดีใกล้เคียง รวมทั้งเมืองพานได้เป็นแหล่งผลิตเครื่องปั้นดินเผาสำคัญแห่งหนึ่ง ของล้านนาที่เรียกว่า “เตาเมืองพาน” ส่งขายให้กับหัวเมืองใกล้เคียง เช่น เมืองพะเยา เมืองจาว(อำเภอจาว จังหวัดลำปาง) และเมืองสอง(อำเภอสอง จังหวัดแพร่)^{๑๓๕} และภายในเมืองพานก็ปรากฏมีการสร้างเวียง (มีคูน้ำคันดินล้อมรอบ)

^{๑๓๓} “พื้นเมืองพะเยา” ใน ภูเดช แสนสา(ปริวรรต), พื้นเมืองพะเยา ตำนานพระเจ้าตนหลวง,(อ้งแล้ว), หน้า ๖๐ – ๖๑.

^{๑๓๔} “พื้นเมืองพะเยา” ใน ภูเดช แสนสา(ปริวรรต), พื้นเมืองพะเยา ตำนานพระเจ้าตนหลวง,(อ้งแล้ว), หน้า ๖๒.

^{๑๓๕} ศรีสักร วัลลิโภดม, ล้านนาประเทศ,(อ้งแล้ว), หน้า ๑๔๒.

น้ำคันดินล้อมรอบ)จำนวนหลายแห่ง เช่น เวียงห้าว หรือ เวียงแซ่พรวาน(อยู่ในเขตตำบลเวียงห้าว), เวียงเชียงช้าง(อยู่ในเขตตำบลเจริญเมือง) และเวียงอ้อย(อยู่ในเขตตำบลทานตะวัน)^{๑๖} ซึ่งต้องใช้กำลังไพร่พลจำนวนมากในการสร้างเวียง อีกทั้งยังมีพระธาตุประจำเมืองพานที่สำคัญอย่างน้อย ๔ องค์ คือ พระธาตุจอมแก้ว(บ้านดอนตัน ตำบลเมืองพาน) พระธาตุจอมรุ่ง(บ้านทุ่งพัฒนา ตำบลแม่เย็น) พระธาตุจอมแจ้ง(บ้านฝั่งตัน ตำบลม่วงคำ) และพระธาตุสามดวง(บ้านศาลาเหมืองหิน ตำบลป่าหุ้ง)

ไหเคลือบสีเขียวจากเตาเมืองพาน
(ที่มา : หนังสือล้านนาประเทศ)

สมัยพญาสามฝั่งแกน กษัตริย์ล้านนาองค์ที่ ๘ (พ.ศ.๑๙๔๕ - ๑๙๘๔) ในราชวงศ์มังราย ได้ส่งเจ้าอาว์ผู้ช่วยเหลือให้พระองค์ได้ขึ้นครองราชย์มาเป็นเจ้าเมืองพะเยา เพื่อเป็นการตอบแทนความชอบ และทรงโปรดเกล้าให้เพิ่มยศเจ้าเมืองพะเยาขึ้นเป็น “เจ้าสีหะมัน” ที่แสดงให้เห็นการให้ความสำคัญกับเมืองพะเยาอีกครั้งหลังจากลดบทบาทลงตั้งแต่ผนวกแคว้นพะเยาได้ในสมัยพญาคำฟู กษัตริย์ล้านนาองค์ที่ ๔ (พ.ศ.๑๘๗๗ - ๑๘๗๙) ในพ.ศ.๑๘๘๑^{๑๗} ด้วยความสำคัญของเมืองพะเยาในยุคนั้นโดยเฉพาะเป็นฐานกำลังให้กับพญาสามฝั่งแกนที่เมืองเชียงใหม่ ดังนั้นเมื่อตีเมืองเชียงใหม่จึงต้องตัดกำลังกองทัพที่จะยกมาช่วยโดยตีเมืองพะเยาด้วย ดังปรากฏหลักฐานว่าท้าวยี่กุมกาม เจ้าเมืองเชียงราย ได้ขอกำลังจากพระยาไสลือไท กษัตริย์สุโขทัยองค์ที่ ๘ (พ.ศ.๑๙๔๓ - ๑๙๖๒) ในราชวงศ์พระร่วง ขึ้นมาช่วยตีเมืองเชียงใหม่เพื่อชิงราชบัลลังก์ของพญาสามฝั่งแกนผู้เป็นราชอนุชา ได้จัดกองทัพโจมตีเมืองเชียงใหม่และเมืองพะเยา แต่ไม่สำเร็จกองทัพของเชียงรายและสุโขทัยจึงยกทัพหนีผ่านเมืองพานไปเมืองเชียงราย โดยที่เมืองพานไม่สามารถสกัดกองทัพ

^{๑๖} ทรงพันธ์ วรรณมาศ, ชุมชนโบราณในเขตจังหวัดเชียงราย “เวียงพาน”, (เชียงใหม่ : ศูนย์ศิลปวัฒนธรรม วิทยาลัยครูเชียงใหม่, ๒๕๒๙).

^{๑๗} ศูนย์วัฒนธรรมจังหวัดเชียงใหม่, ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ ฉบับเชียงใหม่ ๗๐๐ ปี, (อ้างแล้ว), หน้า ๔๘.

ของเชียงรายกับสุโขทัยได้ เนื่องจากเป็นเมืองขนาดเล็กจึงต้องยอมให้เป็นเส้นทางเดินทัพผ่านไปเมืองเชียงราย ดังความว่า

“..พระญาไสลือจิงแต่งริพลจักมาค้าชื้อหื้อพ่อท้าวยี่กุมกามกินเมืองเชียงใหม่ แล้วค้เอาริพลเล็กขึ้นมาจากเมืองพระยาวจักปล้นเอาเมืองพระยาว..ชาวเมืองพระยาวจึงไพลิดเอาทองมุงหลังวัดมหาพลมาหล่อลำบูเหล็ก ๑ ..แล้วยิงออกถูกหื้อเลือกักชาวได้ฝูงอยู่หื้อเลอตายพุ่ง ๒๐๐ คน พญาไสลือหันร้าย จิงหื้อพ่อท้าวยี่กุมกามนำหมู่ขึ้นไพบทางบ้านแซ่พรานรอดเชียงราย..”^{๑๘}

เมืองพานปรากฏมีบทบาทสำคัญในทางการเมืองมากขึ้นตั้งแต่สมัยพระเจ้าติโลกราช กษัตริย์ล้านนาองค์ที่ ๙ (พ.ศ.๑๘๘๔ - ๒๐๓๐) ดังปรากฏหลักฐานว่าในพ.ศ.๑๘๘๖ หมื่นแซ่พราน เจ้าเมืองพานได้ร่วมกับเจ้าเมืองหัวเมืองสำคัญฝ่ายเหนือ คือ หมื่นแพงพะยวด เจ้าเมืองพะเยา หมื่นเซริงตางาม เจ้าเมืองเทิง หมื่นยี่ลก เจ้าเมืองล่อ หมื่นออย เจ้าเมืองออย และหมื่นนางขาว เจ้าเมืองงาว ติดตามพระเจ้าติโลกราชคุมกองกำลังไพร่พลจำนวน ๔๐,๐๐๐ คน ทำการสู้รบถึง ๖ ปีกับพญาแก้วท้าว กษัตริย์แคว้นน่าน จนสามารถผนวกแคว้นน่านเข้ากับอาณาจักรล้านนาได้ในพ.ศ.๑๘๙๒

“...เจ้าพระญาติโลกราช...จึงแต่งพลเล็กที่ ๔ หมื่น หื้อหมื่นแพงพะยวดที่อพยพ กับขุนช้าง บ่เท่าแต่่นั้น ขุนต่างเมืองหื้อหมื่นเซริงตางาม ๑ หมื่นยี่ลกกินล่อ ๑ หมื่นออย ๑ หมื่นแซ่พราน ๑ หมื่นนางขาว ๑ หื้อไพบเมืองน่าน...”^{๑๙}

เมืองพานยังคงความเป็นเมืองสืบจนถึงสมัยพระเมืองแก้ว กษัตริย์ล้านนาองค์ที่ ๑๑ (พ.ศ.๒๐๓๙ - ๒๐๖๘) ยังมีการเกาะกลุ่มติดต่อสัมพันธ์กันกับหัวเมืองอื่นๆที่เคยเป็นหัวเมืองบริวารของแคว้นพะเยาในอดีต และเมืองพานยังคงมีสถานะเป็นพันทนาหนึ่งของอาณาจักรล้านนา ถึงแม้ว่าบทบาททางการเมืองของเมืองพานไม่มีความโดดเด่นเหมือนกับในรัชสมัยของพระเจ้าติโลกราช ที่มีการขยายพระราชอาณาเขตของอาณาจักรล้านนาแผ่ออกไปอย่างกว้างขวาง แต่เมืองพานช่วงนี้ก็ยังคงมีบทบาทสำคัญในทางศาสนา ดังมีจารึก ๒ หลักได้กล่าวถึงเมืองพาน คือ จารึกวัดสิบสองห้อง(พย.๑๓) ที่จารึกในพ.ศ.๒๐๕๘ กล่าวถึงมหาเถรสังฆกรรมพิธีคัมภีร์ วัดสิบสองห้อง และมหาเถรเจ้าญาณกิตติได้ชักชวนอุบาสกอุบาสิกาให้ร่วมกันสร้างพระพุทธรูป ด้วยการบริจาคทองคำและข้าพระจำนวนหนึ่งไว้เพื่อปฏิบัติดูแลพระพุทธรูปองค์หนึ่ง ครั่งนี้มีพระสงฆ์จากเมืองพานเข้าร่วมเป็นประธานด้วย

^{๑๘} ศูนย์วัฒนธรรมจังหวัดเชียงใหม่, ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ ฉบับเชียงใหม่ ๗๐๐ ปี, (อ้างแล้ว), หน้า ๕๕.

^{๑๙} ศูนย์วัฒนธรรมจังหวัดเชียงใหม่, ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ ฉบับเชียงใหม่ ๗๐๐ ปี, (อ้างแล้ว), หน้า ๖๔ - ๖๕.

“...นักบุญสินบ้านเถรเจ้า๑๒ ห้อง ทั้งมวลได้ ๕๐๐๐๐ นักบุญในเวียงเชียงใหม่ เชียง ส...บชาวเจ้าเป็นคำชู้พันนางวังเหนือ วังใต้ จาว เมืองบ่อ เมืองล่อ ออย **พราน** นางล้ามแขก ได้ ๕๐๐๐ ฟอนสุวรรณ ๕๐๐๐๐ เจ้าไท้ทั้งมวลพร้อมกันก็เสร็จบรรพณแล ”^{๒๐}

และจารึกวัดควางที่จารึกขึ้นเมื่อพ.ศ.๒๐๖๔ ก็ได้กล่าวถึงการอุทิศข้าพระที่มาจากเมืองพานให้ ปฏิบัติดูแลวัดและพระสงฆ์ และในจารึกนี้ยังปรากฏชื่อของ “เวียงห้า” เวียงโบราณขนาดใหญ่ของเมือง พานที่ตั้งอยู่ใกล้กับดอยด้านทางทิศตะวันตกอีกด้วย^{๒๑}

“..ปีกตเส็ดมงคลรู้ไถ่(นาย)ไสหรวกกับเมียทั้งลูก ๒ ยิง...พูเลาบ้านพันนา ยัง **แซ่พราน** คำ ๘๐๐..”^{๒๒}

เมื่อเข้าสู่ช่วงปลายสมัยราชวงศ์มังราย เมืองเชียงใหม่ซึ่งเป็นเมืองหลวงของอาณาจักรล้านนา เกิดการจลาจล มีการลอบปลงพระชนม์พญาเกสเชษฐราช(พระเมืองเกษเกล้า) กษัตริย์ล้านนาองค์ที่๑๒ (พ.ศ.๒๐๖๙ – ๒๐๘๑, ๒๐๘๖ – ๒๐๘๘)ในพ.ศ.๒๐๘๘ เจ้าเมืองและขุนนางต่างก็ต้องการให้เจ้านายกลุ่ม ที่ตนเองสนับสนุนขึ้นครองราชย์เป็นกษัตริย์ล้านนา สังเกตว่าในช่วงนี้เจ้าเมืองพานเริ่มมีบทบาทสำคัญทาง ด้านการเมืองอีกครั้ง โดยตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่กล่าวถึงหมื่นยี่ เจ้าเมืองพานได้มีส่วนร่วมช่วยสนับสนุน พระไชยเชษฐาจากอาณาจักรล้านช้างมาเป็นกษัตริย์อาณาจักรล้านนา ที่แสดงถึงเมืองพานย่อมมีกำลัง ไพรพลและทรัพยากรมากพอที่สามารถเข้าร่วมกับเมืองลำปาง เมืองเชียงราย เมืองเชียงแสน จนสามารถ ถ่วงดุลอำนาจกับอีกฝ่ายหนึ่งที่จะสนับสนุนเจ้านายจากเมืองเชียงตุงให้ขึ้นครองราชย์เป็นกษัตริย์ล้านนาได้

“...เจ้าหมื่นสามล้านอ้ายเจ้าเมืองนคร หมื่นแก้วเจ้าเมืองเชียงราย หมื่นมโนเจ้าเมือง เชียงแสน หมื่นยี่เจ้าเมืองพาน หมื่นหนั่งสือหลวง เจ้าขุนทั้งหลายพร้อมกันยังเชียงแสน จึงท้าว หมื่นตาแสงพ่อน้อย ไปราธนาพระเจ้าล้านช้าง ก็รับปฏิญาณว่าจักมากินเมืองเชียงใหม่...”^{๒๓}

ด้วยความดีความชอบที่สามารถช่วยให้พระไชยเชษฐาขึ้นครองราชย์เป็นกษัตริย์ล้านนาได้สำเร็จ เจ้าเมืองพานจึงได้รับการโปรดเกล้าเลื่อนยศขึ้นเป็นระดับชั้น “พญา” ซึ่งถือว่าเป็นยศขุนนางชั้นสูงสุดของ ล้านนาในยุคนี้ ที่แสดงถึงเมืองพานย่อมเป็นหัวเมืองที่มีความสำคัญมากขึ้นตามไปด้วย ดังตำนานพื้นเมือง เชียงใหม่กล่าวว่า

^{๒๐} สุจิตต์ วงศ์เทศ,ประชุมจารึกเมืองพะเยา,(กรุงเทพฯ:มติชน,๒๕๓๘), หน้า ๓๐๔.

^{๒๑} สุจิตต์ วงศ์เทศ,ประชุมจารึกเมืองพะเยา,(อ้างแล้ว), หน้า ๓๒๗.

^{๒๒} สุจิตต์ วงศ์เทศ,ประชุมจารึกเมืองพะเยา,(อ้างแล้ว), หน้า ๓๒๗.

^{๒๓} ศูนย์วัฒนธรรมจังหวัดเชียงใหม่, ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ ฉบับเชียงใหม่ ๗๐๐ ปี,(อ้างแล้ว), หน้า ๑๑๓.

“พระเป็นเจ้าอุปเยาว์ทานยังสิรินามทักยศศักดิ์แก่เสนาอำมาตย์ทั้งหลาย...พญาสุทสนะ
กินเชียงแสน พญาวิชริอำมาตย์ กินเมืองพาน และพญาลือชัย กินเชียงราย...”^{๒๔}

จากหลักฐานที่ปรากฏจึงแสดงถึงหัวเมืองขนาดเล็กต่างๆ รวมถึงเมืองพานในยุคจาริต มักไม่มี
เสถียรภาพในการปกครองตนเองมากนัก อำนาจการปกครองขึ้นอยู่กับความเข้มแข็งของผู้นำและความ
สัมพันธ์ทางเครือญาติเป็นหลัก เมืองพานในสมัยล้านนาจึงเป็นเมืองบริวารของแคว้นพะเยา บางครั้งก็
กลับมาขึ้นตรงกับอาณาจักรล้านนา ดังในช่วงต้นการสถาปนาอาณาจักรล้านนาและเมืองเชียงใหม่ตั้งแต่
พ.ศ.๑๘๓๙ เมืองพานเป็นเมืองบริวารของแคว้นพะเยา จนกระทั่งเมืองพานถูกผนวกเข้ากับอาณาจักรล้าน
นาในสมัยพญาแสนพู กษัตริย์ล้านนาองค์ที่ ๓ (พ.ศ.๑๘๖๘ - ๑๘๗๗) เนื่องจากสมัยนี้กษัตริย์ล้านนา
จะทรงประทับอยู่ที่เมืองเชียงแสนและปรากฏหลักฐานว่า “พินนาเมืองบ้านพราน” (และยังปรากฏชื่อ
“พินนาเชียงช้าง” ซึ่งอาจเป็นบริเวณเวียงเชียงช้างในเขตตำบลเจริญเมือง อำเภอพานในปัจจุบัน) เป็น
หนึ่งใน ๖๕ พินนาของเมืองเชียงแสน^{๒๕} ส่วนแคว้นพะเยา(เมืองพะเยา)ถูกผนวกเข้ากับอาณาจักรล้านนา
ในรัชสมัยพญาคำฟู กษัตริย์ล้านนาองค์ที่ ๔ (พ.ศ.๑๘๗๗ - ๑๘๗๙) ภายหลังจากเมืองพาน หลังจากนั้นเมือง
พานจึงเป็นหัวเมืองบริวารของอาณาจักรล้านนา ซึ่งได้มีบทบาททางการเมืองมากขึ้นในสมัยพระเจ้าติโลก
ราช ที่พระองค์ทรงทำการขยายพระราชอาณาเขตอาณาจักรล้านนาออกไปอย่างกว้างขวาง และเพื่อมุ่ง
ที่สุดช่วงพญาวิชริอำมาตย์ เป็นเจ้าเมืองพานในสมัยพระไชยเชษฐา กษัตริย์ล้านนาองค์ที่ ๑๕ (พ.ศ.๒๐๘๙
- ๒๐๙๐) แล้วจึงค่อยเสื่อมลงพร้อมกับอาณาจักรล้านนา จนกระทั่งล้านนาได้กลายเป็นประเทศราชของ
พม่าสมัยพญาเมกุวิสุทธีวงศ์(พระแม่กุ) กษัตริย์ล้านนาองค์ที่ ๑๖ (พ.ศ.๒๐๙๔ - ๒๑๐๗) ในปีพ.ศ.๒๑๐๑

๓. เมืองพานยุคล้านนาเป็นประเทศราชของพม่า (พ.ศ.๒๑๐๑ - ๒๓๔๗)

อาณาจักรล้านนาได้เป็นเมืองประเทศราชของพม่าตั้งแต่พ.ศ.๒๑๐๑ เมืองพานในฐานะเมือง
บริวารของล้านนาจึงเป็นเมืองขึ้นของพม่าด้วย พม่าจึงเข้ามามีอำนาจจัดการด้านการปกครองและจัดเก็บ
ผลประโยชน์ในล้านนาและเมืองพาน โดยเฉพาะหลังจากที่พระนางวิสุทธิเทวี กษัตริย์ล้านนาราชวงศ์มังราย
องค์สุดท้าย (พ.ศ.๒๑๐๗ - ๒๑๒๑) สิ้นพระชนม์ในพ.ศ.๒๑๒๑ พระเจ้าบุเรงนอง กษัตริย์พม่า ราชวงศ์
ตองอู ทรงส่งพระเจ้ามังนรราชขอ ราชบุตรมาเป็นกษัตริย์ล้านนาที่เมืองเชียงใหม่

ในช่วงเวลาที่ล้านนาค่อยๆอยู่ภายใต้การปกครองของพม่า ๒๐๐ กว่าปี(พ.ศ.๒๑๐๑ - ๒๓๑๗) ล้านนา
ถูกแบ่งแยกการปกครองออกเป็น ๒ ส่วน โดยมีเมืองเชียงใหม่เป็นศูนย์กลางอำนาจการปกครองหัวเมืองทาง
ตอนใต้และเมืองเชียงแสนเป็นศูนย์กลางอำนาจการปกครองหัวเมืองทางตอนเหนือ แม้จะมีการกวาดต้อน

^{๒๔} ศูนย์วัฒนธรรมจังหวัดเชียงใหม่, ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ ฉบับเชียงใหม่ ๗๐๐ ปี, (อ้างแล้ว), หน้า ๑๑๗.

^{๒๕} “ตำนานพื้นเมืองเชียงแสน” ใน สรัสวดี อ๋องสกุล(บรรณาธิการ), พื้นเมืองเชียงแสน, (อ้างแล้ว), หน้า ๘๑.

ผู้คนจากหัวเมืองต่างๆ ในล้านนาไปยังหงสาวดีหลายครั้งแต่บ้านเมืองหลายแห่งก็ยังคงสภาพเป็นเมืองอยู่ รวมถึงเมืองพานด้วย และในบางช่วงเมืองเชียงรายก็จะได้รับการมอบอำนาจจากพม่าให้ปกครองดูแลหัวเมืองบริวารที่อยู่ใกล้เคียง ดังเช่นในพ.ศ.๒๑๙๙ กษัตริย์พม่าทรงโปรดให้เจ้าฟ้าหลวงเมืองแพนเชื้อสายไทลื้อมาเป็นเจ้าเมืองเชียงราย และมอบอำนาจให้ควบคุมดูแลเมืองพะเยา เมืองพาน เมืองเทิง เมืองชลาและเมืองล่อ และหากเมืองใดว่าเจ้าเมืองก็ให้เจ้าเมืองเชียงรายแต่งตั้งเจ้าเมืองปกครอง ซึ่งในช่วงนี้หัวเมืองทั้ง ๕ เมืองไม่มีเจ้าเมืองปกครองเจ้าฟ้าหลวงเมืองแพน เจ้าเมืองเชียงรายจึงให้ “...ลื้อเชื้อแมน ๕ คนพี่น้อง...” เป็นเจ้าเมือง ดังนั้นช่วงนี้หลายเมืองรวมถึงเมืองพานจึงปกครองโดยเจ้าเมืองที่เป็นคนไทลื้อ และเป็นบ้านพี่เมืองน้องด้วยทั้ง ๕ หัวเมืองปกครองโดยเจ้าเมืองที่เป็นพี่น้องกัน

“...ถึงลักกราช ๑๐๑๘ ตัว(พ.ศ.๒๑๙๙)..บ้านใดเมืองใดอันหาท้าวพญาได้ ท้าวเจ้าฟ้าหลวงเมืองแพนได้แนบเอาเขาทั้งหลายนี้ไปกินเมืองต่อเจ้ามีฉันนี้ ดังแมนผู้ ๑ ท้าวไปกินเมืองพยาว ผู้หนึ่งท้าวไปกินเมืองพาน ผู้ ๑ ท้าวไปกินเมืองเทิง ผู้ ๑ ท้าวไปกินเมืองชลา ผู้หนึ่งท้าวไป กินล่อ....”^{๒๖}

ในช่วงนี้แม้มีการกวาดต้อนไพร่พลจากล้านนาไปไว้ที่พม่า แต่เมืองพานก็ยังคงความเป็นเมืองไว้ได้ ภายหลังจากพ.ศ.๒๒๐๗ พม่าเริ่มเปลี่ยนนโยบายเข้าแทรกแซงการเมืองในล้านนาอย่างจริงจัง มีการแต่งตั้งขุนนางจากพม่าเข้ามาปกครองบ้านเมืองในล้านนาในตำแหน่งต่างๆ เช่น เมียวหุ่่น เซคคาย นาซ่าย นาขวา นาขาม และโป(แม่ทัพ) เป็นต้น ทำให้เกิดการสงครามต่อต้านอำนาจพม่าอยู่หลายครั้ง ช่วงเวลานี้ไม่พบหลักฐานกล่าวถึงเมืองพานอีกเลย สันนิษฐานเมืองพานได้กลายเป็นร้าง ที่เกิดจากชาวเมืองหลบหนีสงครามและหลบหนีอำนาจจากการควบคุมของพม่าไปอยู่ตามป่าเขาเนื่องจากในพ.ศ.๒๓๐๐ พม่ามีคำสั่งให้จัดเก็บส่วยเงินทองและเงินตราในล้านนา พื้นที่เมืองเชียงแสนได้กล่าวถึงเมืองเทิง เมืองเชียงล่อ เมืองชลาและเมืองพะเยาได้ยื่นถวายส่วยเงินทองไปยังกรุงอังวะ^{๒๗} แต่ไม่ปรากฏชื่อเมืองพานเข้าร่วมส่งส่วยด้วย ทั้งที่ก่อนหน้านี้มักปรากฏชื่อทั้ง ๕ เมืองเป็นกลุ่มเดียวกันอยู่เสมอ อีกทั้งในคำวเชียงแสนแตกที่ระบุถึงการเกณฑ์ไพร่พลในพ.ศ.๒๓๓๐ ก็ไม่ปรากฏมีชื่อของเมืองพาน

“...พันร้อยสี่สิบ มาแก้ตัวนั้น ...ถ้านั้นแล ไพร่พลจะหรวมน เชียงแสนเชียงราย ะยาว ท้องใต้ เชียงของอิง สาดฝางล่องใต้ ปรานน้อมสู่ สมภาร...”^{๒๘}

^{๒๖} “พื้นเมืองเชียงราย” อ้างใน สรัสวดี อ๋องสกุล, หลักฐานประวัติศาสตร์ล้านนาจากเอกสารคัมภีร์ใบลานและพับหนังสือ, (เอกสารอรรถาธิบาย, ๒๕๓๔), หน้า ๔๔.

^{๒๗} สรัสวดี อ๋องสกุล(บรรณาธิการ), พื้นเมืองเชียงแสน, (อังกอร์), หน้า ๑๗๔ - ๑๗๕.

^{๒๘} ภูเดช แสนสา(บรรณาธิการ), คราวเชียงแสนแตก ฉบับวัดมิ่งเมือง ต.มิ่งเมือง อ.เมือง จ.น่าน, (เอกสารอรรถาธิบาย, พ.ศ.๒๕๕๑).

ด้วยความบีบคั้นจากการปกครองของพม่าในช่วงหลังที่มีมากขึ้น ทำให้ผู้นำชาวล้านนาหันไปสวามิภักดิ์ต่อสยาม และร่วมกันขับไล่พม่าออกจากเมืองเชียงใหม่สำเร็จในพ.ศ.๒๓๑๗ และใช้เวลาต่อมาอีก ๓๐ ปี ในการขับไล่พม่าออกจากเมืองเชียงแสนได้ในพ.ศ.๒๓๔๗ อิทธิพลด้านการปกครองของพม่าในล้านนาจึงสิ้นสุดลง เมื่อขับไล่พม่าออกไปจากล้านนาแล้วเจ้าผู้ครองนครในราชวงศ์เจ้าเจ็ดตนได้ทรงพยายามฟื้นฟูเมืองต่างๆ ที่เคยร้างไปก่อนหน้านี้ให้กลับขึ้นมาอีกครั้ง รวมถึงเจ้าผู้ครองนครลำพูนที่ทรงโปรดให้มีการฟื้นฟูจัดตั้งเมืองพานขึ้นอีกครั้งในช่วงเวลา ๓๖ ปีต่อมา (พ.ศ.๒๓๘๓)

๔. เมืองพานยุคฟื้นฟูบ้านเมืองและช่วงล้านนาเป็นประเทศราชของสยาม (พ.ศ.๒๓๘๓ - ๒๔๔๒)

ภายหลังจากที่ล้านนาได้สวามิภักดิ์ต่อสยาม เพื่อขอกำลังขับไล่พม่าได้สำเร็จเมื่อพ.ศ.๒๓๑๗ สงครามในครั้งนี้ทำให้หลายเมืองกลายเป็นเมืองร้าง จึงได้ทำการฟื้นฟูบ้านเมืองขึ้นอีกครั้งที่เรียกว่า “ยุคเก็บผักใส่ซ้า เก็บข้าใส่เมือง” ช่วงแรกเจ้าผู้ครองนครได้ทรงทำการฟื้นฟูเมืองหลักที่สำคัญก่อนเริ่มจากพระเจ้ากาวิละ พระเจ้านครเชียงใหม่องค์ที่ ๑ (พ.ศ.๒๓๒๕ - ๒๓๕๖) ราชวงศ์เจ้าเจ็ดตน ทรงฟื้นฟูเมืองนครเชียงใหม่ในพ.ศ.๒๓๓๙ แต่เนื่องจากไพร่พลในล้านนาเหลืออยู่จำนวนน้อย พระเจ้ากาวิละจึงทรงใช้วิธีเทครัวกวาดต้อนผู้คนจากเมืองต่างๆ ที่อยู่ทางตอนบนเข้ามา เช่น ชาวไทเขิน ไทลื้อ ไทใหญ่ รวมไปถึงคนไทคงและกะเหรี่ยงที่อยู่ฝั่งแม่น้ำคง(สาละวิน) การกวาดต้อนผู้คนของพระเจ้ากาวิละนั้นจะนำมาทั้งระบบสังคมกล่าวคือนำมาทั้งเจ้านาย ขุนนาง พระสงฆ์ และชาวเมือง หลังจากฟื้นฟูเมืองนครเชียงใหม่มั่นคงแล้ว จึงทำการฟื้นฟูเมืองนครลำพูนในพ.ศ.๒๓๔๘ แล้วจึงขยายออกไปฟื้นฟูเมืองขนาดเล็กต่างๆ ทางตอนเหนือตามชายแดนที่อยู่ใกล้เขตรอยต่อกับพม่า เพื่อใช้เป็นปราการไม่ให้พม่าจู่โจมเข้าถึงตัวเมืองสำคัญได้ ซึ่งเป็นการฟื้นฟูกลุ่มเมืองในระยะที่สองในพ.ศ.๒๓๕๖ เจ้าผู้ครองนครต่างๆ ได้ทรงโปรดให้ทำการฟื้นฟูเมืองที่ร้างไปอีกครั้ง ได้แก่ เมืองเชียงราย(ขึ้นกับเมืองนครเชียงใหม่) เมืองพะเยา(ขึ้นกับเมืองนครลำปาง) เมืองงาว(ขึ้นเมืองนครลำปาง) และเมืองเชียงของ(ขึ้นเมืองนครน่าน) เมื่อฟื้นฟูสำเร็จเจ้าชายทั้ง ๗ องค์(เรียกว่า “เจ้าเจ็ดตน”) ที่เป็นเจ้าผู้ครองนครต่างๆ ในล้านนา ได้จัดส่งราชบุตรราชธิดาของเจ้าทั้ง ๗ องค์แยกออกมาเป็นเจ้าเมืองปกครองให้ขึ้นต่อเมืองนครประเทศราชอีกชั้นหนึ่ง

แต่ทว่าในช่วงระหว่างที่ฟื้นฟูเมืองในกลุ่มระยะที่ ๒ ช่วงเวลาก่อนหน้านี้นักปรากฏเจ้าผู้ครองนครต่างๆ พยายามฟื้นฟูตั้งหัวเมืองขนาดเล็กอยู่ก่อนแล้ว เช่น เจ้าฟ้าหลวงชายแก้วสิงหราชธานี(ราชบิดาของเจ้าชายทั้ง ๗ องค์) เจ้าฟ้าหลวงนครลำปาง โปรดให้ฟื้นฟูตั้งเมืองต้า (เมืองขึ้นเมืองลองฯ เมืองนครลำปาง)ขึ้นใหม่ในพ.ศ.๒๓๑๕ โดยตั้งขึ้นเพื่อเป็นเมืองหน้าด่าน ที่เลี้ยงช้าง และอุทยานพักผ่อนของเจ้าผู้ครองนครลำปาง^{๒๙} ในส่วนของเมืองพานนั้นจากหลักฐานที่ปรากฏก็ได้รับการฟื้นฟูตั้งเมืองขึ้นใหม่ในช่วงก่อนที่ฟื้นฟูหัวเมืองในกลุ่มที่ ๒ เช่นกัน โดยเจ้าผู้ครองนครลำพูนได้ทรงจัดส่ง “หนานจันดาโจน” ชาว

^{๒๙} พัทธกิจ ปัญญาลาด, อนุสรณ์งานฌาปนกิจศพก้านศักดิ์สิทธิ์ ปัญญาลาด,(ม.ป.ท. : ม.ป.พ., ๒๕๔๓), หน้า ๑.

เวียงยองมาเป็นหัวหน้าทำการฟื้นฟู แต่เอกสารท้องถิ่นยังมีความขัดแย้งกัน ได้แก่บันทึกของพญาไชยชนะสงคราม(เจ้าหนานอินทจักร เชื้อเมืองพาน) เจ้าเมืองพานคนสุดท้ายกล่าวว่าเมืองพานได้ทำการฟื้นฟูในพ.ศ.๒๓๒๑^{๓๐} และในประวัติอำเภอพานกล่าวว่าฟื้นฟูประมาณพ.ศ.๒๓๘๓ โดยเจ้าหลวงคาราฤทธิเดชดำรง^{๓๑} ส่วนบันทึกของเลอเมย์(Reginald Le May) นักสำรวจทางชาวเยอรมันเมื่อพ.ศ.๒๔๕๖ กล่าวถึงการฟื้นฟูเมืองพานในพ.ศ.๒๓๘๓ และบันทึกของเลอเมย์ยังให้รายละเอียดดีกว่าก่อนที่เจ้าผู้ครองนครลำพูนจะส่งคนมาทำการฟื้นฟูเมืองพานในพ.ศ.๒๓๘๓ ก่อนหน้านั้นเจ้าผู้ครองนครลำปางก็ได้ส่งผู้คนเข้ามาตั้งบ้านเรือนอยู่บริเวณเมืองพานแต่ไม่ประสบผลสำเร็จ

“...เมืองพานในตอนนี้อยู่ภายใต้อาณาเขตของเชียงราย แต่ก่อนหน้านั้นเมืองพานเป็นเมืองขึ้นของลำพูน ในช่วงระหว่างภายหลังศตวรรษที่ ๑๘ เขตรอบของเมืองพานได้มีประชากรเบาบาง มาจนถึงต้นศตวรรษที่ ๑๙ จึงได้มีความพยายามฟื้นฟูให้กลับมาเจริญอีกครั้ง โดยการเพิ่มผู้คนจากลำปางมาตั้งถิ่นฐานในเมืองพาน แต่ผู้คนที่มาตั้งถิ่นฐานเหล่านี้พบว่ามีความเป็นอยู่ที่เปราะบางจากนั้นจึงย้ายถอนออกไปอยู่ที่พะเยาและภูมิภาคที่ค่อนข้างไปทางใต้ ประมาณปี ๑๘๔๐(พ.ศ.๒๓๘๓) เจ้าเมืองลำพูนจึงส่งอพยพผู้คนใหม่ให้ไปตั้งถิ่นฐานใหม่ในเมืองพาน และแผนการของการสร้างอาณานิคมนี้ประสบผลสำเร็จยิ่งขึ้นในปี ๑๘๘๐(พ.ศ.๒๔๒๓) บ้านเมืองก็เติบโตมั่นคงขึ้น การเก็บเกี่ยวข้าวได้ผลดี....”^{๓๒}

จากเอกสารท้องถิ่นที่กล่าวถึงเมืองพานได้รับการฟื้นฟูในพ.ศ.๒๓๒๑ อาจเกิดการคลาดเคลื่อนเนื่องจากในช่วงเวลานี้เมืองนครลำพูนยังเป็นเมืองร้าง เมืองนครลำพูนได้รับการฟื้นฟูเมื่อพ.ศ.๒๓๔๘ โดยเจ้าหลวงคำฝั้น (เจ้าหนานคำฝั้น) เป็นเจ้าผู้ครองนครลำพูน องค์ที่ ๑ (พ.ศ.๒๓๔๘ – ๒๓๕๗)^{๓๓} และหลักฐานจารึกรายชื่อหัวเมืองขึ้นของเมืองนครลำพูนในพ.ศ.๒๓๗๘ ซึ่งตรงกับเจ้าหลวงน้อยอินทร์เป็นเจ้าผู้ครองนครลำพูนองค์ที่ ๓ (พ.ศ.๒๓๗๐ – ๒๓๘๑) ว่ามี ๔ หัวเมือง ได้แก่ (๑) เมืองยอง(เวียงยอง) (๒) เมืองป่าซาง (๓) เมืองหนองล่อง(หนองหล่อง) และ(๔) เมืองลี^{๓๔} หากเมืองพานได้รับการฟื้นฟูในพ.ศ. ๒๓๒๑ ต้องปรากฏในรายชื่อหัวเมืองที่ขึ้นตรงต่อเมืองนครลำพูน ดังนั้นผู้เขียนจึงยึดตามการบันทึกของชาวตะวันตกที่ระบุว่าเมืองพานได้รับการฟื้นฟูในพ.ศ.๒๓๘๓ ซึ่งตรงกับเจ้าหลวงคำตัน เป็นเจ้าผู้ครองนครลำพูนองค์ที่ ๔ (พ.ศ.๒๓๘๑ – ๒๓๘๔) ส่วนเจ้าหลวงคาราติเรกรัตนไพโรจน์(เจ้าน้อยดาวเรือง)นั้นเป็นเจ้าผู้ครองนครลำพูนองค์ที่ ๗ (พ.ศ.๒๔๑๔ – ๒๔๓๑) เป็นผู้มีส่วนสำคัญที่ทำการขยายการตั้งถิ่นฐานของไพร่พลภายในเมืองพานในสมัยหลังซึ่งจะกล่าวรายละเอียดต่อไป

^{๓๐} สมบูรณ์ เชื้อเมืองพาน, อนุสรณ์งานฌาปนกิจศพคุณพ่อสุข เชื้อเมืองพาน,(เชียงราย : มปป., ๒๕๓๐),หน้า ๒๓ – ๒๕.

^{๓๑} สำนักงานศึกษาธิการอำเภอพาน,ประวัติอำเภอพาน, (มปป : มปป., ๒๕๓๙), หน้า ๒.

^{๓๒} Reginald le May,An Asian arcady : the land and peoples of Northern Siam(Publisher Bangkok : White Lotus, 1986), p.229 - 231.

^{๓๓} หวณ.ร.๔ เลขที่ ๓๐ จ.ส.๑๒๒๘ สุกอัสสรเมืองเชียงใหม่ จ.ศ.๑๒๒๘ (มีเก็บเอกสารการตั้งเมืองนครลำพูนไว้ในหมวดนี้)

^{๓๔} กรมศิลปากร, ประชุมจารึกวัดพระเชตุพน, (พระนคร : เจริญธรรม, ๒๕๐๖), หน้า ๒๐๗.

มูลเหตุของการฟื้นฟูเมืองพานเริ่มจากเจ้าหลวงคำตัน เจ้าผู้ครองนครลำพูนได้ทรงโปรดให้หนานจันดาโจน นายแก้ว นายหนวด และนายพุธ(ออกเสียงว่า“ปู้ด”) มาคล้องช้างป่าและล่าสัตว์ในบริเวณพื้นที่เมืองพาน เพื่อนำไปถวายแด่เจ้าหลวงคำตัน ครั้งนั้นได้ช้างป่าจำนวนหลายเชือกพร้อมกับสัตว์ป่าอื่นๆ อีกจำนวนมาก จึงได้นำกลับเข้าไปถวายเจ้าหลวงคำตัน พร้อมกับได้กราบทูลเรื่องชัยภูมิของเมืองพานให้เจ้าหลวงคำตันทรงทราบว่าเป็นสถานที่อุดมสมบูรณ์ มีป่าไม้มีที่ราบกว้างใหญ่ ดังนั้นเจ้าหลวงคำตันจึงได้ทรงโปรดให้ “หนานจันดาโจน” ผู้เป็นหัวหน้ากลุ่มนายพรานที่ออกจับคล้องช้างป่าล่าสัตว์ในครั้งนั้นขึ้นเป็น “พญาหาญ” เจ้าเมืองพานคนแรก(พ.ศ.๒๓๘๓ - ๒๔๑๘)^{๓๕} พร้อมไพร่พล พระภิกษุสามเณร จากเมืองนครลำพูน โดยเฉพาะกลุ่มชาวยองจากเวียงยอง(ตำบลเวียงยอง อำเภอเมือง จังหวัดลำพูนในปัจจุบัน) มาตั้งเมืองพานขึ้นในพ.ศ.๒๓๘๓ สันนิษฐานว่ากลุ่มลูกหลานเชื้อสายชาวเมืองพานเดิมบางส่วนที่ได้หลบหนีเข้าป่า หรือหลบภัยไปอยู่เมืองอื่นในช่วงที่เกิดศึกสงครามกวาดต้อนผู้คนของพม่า ก็อาจกลับเข้ามาตั้งถิ่นฐานอยู่ในเมืองพานร่วมกับคนกลุ่มที่เข้ามาใหม่ด้วย

ด้วยบริเวณพื้นที่เมืองเชียงรายได้ เมืองพะเยา และเมืองพาน เมื่อครั้งยังไม่ได้รับการฟื้นฟูบ้านเมืองขึ้นอีกครั้งในครั้งหลังพุทธศตวรรษที่ ๒๔ เป็นผืนป่าที่อุดมสมบูรณ์มีสัตว์ป่าจำนวนมากโดยเฉพาะช้างเผือกที่เป็นสัตว์มงคลสำคัญและหายาก ซึ่งหมอน้อยแก้ว หมอคล้องช้างป่าจากเมืองนครเชียงใหม่ก็สามารถคล้องช้างเผือกได้บริเวณรอยต่อของพื้นที่เมืองเชียงรายได้ เมืองพะเยา และเมืองพานในพ.ศ.๒๓๕๔

“...เถิงสกราช ๑๑๗๘ ตัว(พ.ศ.๒๓๕๔) ปลีรวายใจ หมอน้อยแก้วไปคล้องช้าง แคว้นหนองสะกิน แคว้นเมืองเชียงรายได้ เมืองพะเยา เมืองพราน ชุกัน ได้พระญาช้างเผือกตัว ๑ สูง ๔ สอกคืบ ยาวสอกปลาย ๓ นิ้ว...”^{๓๖}

ช้างเผือกเชือกนี้ที่คล้องได้เป็นช่วงปีที่มีพระราชพิธีอุสสาราชาภิเษกเจ้าอุปราช(เจ้าน้อยธรรมลังกา) ขึ้นเป็นเจ้าผู้ครองนครเชียงใหม่องค์ที่ ๒ (พ.ศ.๒๓๕๔ - ๒๓๖๔) จึงเป็นที่มาของพระนามว่า “พระเป็นเจ้าเสด็จติสุวรรณปทุมราชาเจ้าช้างเผือก” หรือ “พระเจ้าช้างเผือก” ที่แสดงให้เห็นว่าเจ้าผู้ครองนครในกลุ่มราชวงศ์เจ้าเจ็ดตน(เชียงใหม่ ลำพูน ลำปาง)ทรงทราบถึงบริเวณพื้นที่นี้มีทรัพยากรสำคัญ โดยเฉพาะช้างป่า ดังนั้นภายหลังจึงเกิดความขัดแย้งเรื่องทรัพยากรของเจ้าผู้ครองนครลำปางกับเจ้าผู้ครองนครลำพูนเหนือพื้นที่เมืองพาน ซึ่งจะกล่าวรายละเอียดต่อไป

เมื่อพญาหาญรับการแต่งตั้งให้เป็นเจ้าเมืองพานคนแรกในพ.ศ.๒๓๘๓ ได้ตั้งศูนย์กลางการปกครองเมืองพานและตั้งคุ้มเจ้าเมืองอยู่ที่ท่าช้างริมฝั่งน้ำแม่ส้าน ภายหลังทำมาหากินผืนเคียงและมีคนตกน้ำ

^{๓๕} สมบูรณ์ เชื้อเมืองพาน, อนุสรณ์งานสถาปนากิจศพคุณพ่อสุข เชื้อเมืองพาน.(อ้างแล้ว), หน้า ๒๓ - ๒๕. “พญาหาญมีชายา ๖ คนมาจากเวียงยอง เมืองนครลำพูน คือ ๑.แม่นางมี ๒.แม่นางชา ๓.แม่นางเอ้ย ๔.แม่นางตุมมา ๕.แม่นางอุบ และ ๖.แม่นางแสง มีบุตรที่ปรากฏคือ ๑.พญาไชยชนะสงคราม (พญาไชยเด่น) เจ้าเมืองพานคนที่ ๒ และ ๒.แสนไชยมงคล”

^{๓๖} ศูนย์วัฒนธรรมจังหวัดเชียงใหม่, ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ ฉบับเชียงใหม่ ๗๐๐ ปี.(อ้างแล้ว), หน้า ๑๕๖.

แม่ส้านบ๋อยครั้ง พญาหาญจึงได้ย้ายศูนย์กลางการปกครองและคุ้มเจ้าเมืองมาตั้งที่บ้านเก่า(ปัจจุบันคือ “บ้านสันเค็ดเก้า”) โดยคุ้มเจ้าเมืองตั้งอยู่ทิศเหนือของวัดบ้านเก่า(วัดสันเค็ดเก้า หรือ วัดเกตุแก้วในปัจจุบัน) และอยู่สืบมาถึงพญาไชยชนะสงคราม (เจ้าพญาไชยเผ่า) เจ้าเมืองพานคนที่ ๒ (พ.ศ.๒๔๑๘ - ๒๔๓๘) ซึ่งได้รับการแต่งตั้งให้เป็นเจ้าเมืองพานจากเจ้าหลวงดาราติเรกรัตน์ไพโรจน์ (เจ้าน้อยดาวเรือง) เมื่อพ.ศ.๒๔๑๘^{๓๓๗} จนกระทั่งในสมัยพญาไชยชนะสงคราม (เจ้าหนานอินทจักร เชื้อเมืองพาน) เจ้าเมืองพานคนสุดท้าย (พ.ศ.๒๔๓๘ - ๒๔๗๔)^{๓๓๘} จึงได้ย้ายคุ้มเจ้าเมืองไปตั้งแห่งใหม่ที่บ้านห้วยชมพู(“บ้านฝั่งตื้น” หรือ “ร้องบอน”)

พญาไชยชนะสงคราม(เจ้าหนานอินทจักร) เจ้าเมืองพานคนสุดท้าย
กับแม่เจ้าคำแดง เชื้อเมืองพาน
ชายาคคนที่ ๔
(ที่มา : อนุสรณ์งานฌาปนกิจศพคุณพ่อสุข เชื้อเมืองพาน)

การฟื้นฟูเมืองพานขึ้นใหม่ในยุคราชวงศ์เจ้าเจ็ดตนนี้ เมืองพานมีลำดับศักดิ์ของเมืองเป็นหัวเมืองระดับที่ ๔ หรือ “หัวเมืองชั้นของเมืองนครประเทศราชชั้นที่ ๓” โดยหัวเมืองระดับแรกคือ “เมืองนครประเทศราชล้านนา” ขึ้นตรงต่อสยาม มี ๕ หัวเมือง คือ (๑) เมืองนครเชียงใหม่, (๒) เมืองนครลำปาง, (๓) เมืองนครลำพูน, (๔) เมืองน่าน และ (๕) เมืองนครแพร่ หัวเมืองระดับที่ ๒ หรือ “หัวเมืองชั้น

^{๓๓๗} หจข.ร.๕ ม.๒.๑๒ ก./๔๑ ใบบอกเมืองต่างๆ ฝ่าย เชียงแสน แฉก เชียงราย เชียงใหม่ (พ.ศ.๑๐๗ - ๙ ส.ศ.๑๐๙) “พญาไชยชนะสงคราม (เจ้าพญาไชยเผ่า) เจ้าเมืองพานคนที่ ๒ เป็นบุตรของพญาหาญกับแม่นางมีชยาคนแรก พญาไชยชนะสงคราม (เจ้าพญาไชยเผ่า) มีชยาชื่อ แม่นางเอ๋ย มีธิดาชื่อแม่นางตุมมา”

^{๓๓๘} พญาไชยชนะสงคราม เจ้าเมืองพานคนที่ ๓ (คนสุดท้าย) เป็นบุตรของแม่นางตุมมากับหนานอุปละ เป็นหลานตาของพญาไชยชนะสงคราม (พญาไชยเผ่า) เดิมชื่อเจ้าหนานอินทจักรหรือเจ้าหนาน อินคำ ในพ.ศ.๒๔๒๗ เจ้าหลวงดาราติเรกรัตน์ไพโรจน์ทรงโปรดแต่งตั้งให้ยศเป็น “พญาอินทยศ” ผู้ใหญ่บ้าน และพ.ศ.๒๔๓๘ เจ้าหลวงหมื่นพิไชยจิตร (เจ้าน้อยคำหยาด) ทรงโปรดแต่งตั้งให้เป็น “พญาไชยชนะสงคราม” เจ้าเมืองพาน พญาไชยชนะสงครามมีชยา ๔ คน คือ ๑.แม่เจ้าคำแดง ๒.แม่เจ้าคำเอ๋ย ๓.แม่เจ้าแสง และ ๔.แม่เจ้าคำแดง ต่อมาในพ.ศ.๒๔๖๔ พญาไชยชนะสงครามได้รับยศจากสยามเป็น “หลวงพงษ์พลสวัสดิ์” ตำแหน่งกรมการพิเศษจังหวัดเชียงราย

ของเมืองนครประเทศราชชั้นที่ ๑” เจ้าเมืองเป็นบุตรหลานหรือญาติวงศ์ทางการสมรสของเจ้าผู้ครองนคร และสยามรับรองแต่งตั้งให้เป็น “พระยา”^{๓๙} เจ้าเมืองชั้นที่ขึ้นตรงต่อเจ้าผู้ครองนคร มี ๘ หัวเมือง คือ (๑) เมืองพะเยา(ขึ้นเมืองนครลำปาง) (๒) เมืองฝาง(ขึ้นเมืองนครเชียงใหม่) (๓) เมืองเชียงราย(ขึ้นเมืองนครเชียงใหม่) (๔) เมืองเชียงแสน(ขึ้นเมืองนครเชียงใหม่) (๕) เมืองเชียงของ(ขึ้นเมืองนครน่าน) (๖) เมืองงาว(ขึ้นเมืองนครลำปาง) (๗) เมืองตาก(ขึ้นเมืองนครเชียงใหม่) และ (๘) เมืองปาย(ขึ้นเมืองนครเชียงใหม่) หัวเมืองระดับที่ ๓ หรือ “หัวเมืองขึ้นของเมืองนครประเทศราชชั้นที่ ๒” เจ้าเมืองเป็นบุตรหลาน บุตรเขย ข้าราชการใกล้ชิดของเจ้าผู้ครองนคร เป็นเครือญาติเจ้าฟ้าในรัฐฉาน(ไทใหญ่)หรือเจ้านายไทลื้อของสิบสองปันนา เจ้าผู้ครองนครแต่งตั้งให้เป็นเจ้าเมืองชั้น “พญา”^{๔๐} ขึ้นตรงต่อเจ้าผู้ครองนคร โดยที่สยามไม่ได้รับรองแต่งตั้ง หรือหากสยามรับรองแต่งตั้งก็เป็นตำแหน่ง “พระ” มี ๙ หัวเมือง คือ (๑) เมืองสอง(ขึ้นเมืองนครแพร่) (๒) เมืองเถิน(ขึ้นเมืองนครเชียงใหม่) (๓) เมืองเงิน(ขึ้นเมืองนครน่าน) (๔) เมืองเทิง(ขึ้นเมืองนครน่าน) (๕) เมืองเชียงคำ(ขึ้นเมืองนครน่าน) (๖) เมืองสา(ขึ้นเมืองนครน่าน) (๗) เมืองป่าเป้า(ขึ้นเมืองนครเชียงใหม่) (๘) เมืองแม่ฮ่องสอน(ขึ้นเมืองนครเชียงใหม่) และ (๙) เมืองขุนยวม(ขึ้นเมืองนครเชียงใหม่)

ส่วนในหัวเมืองระดับที่ ๔ หรือ “หัวเมืองขึ้นของเมืองนครประเทศราชชั้นที่ ๓” เป็นหัวเมืองระดับต่ำสุด มีมากมายนับร้อยเมือง เจ้าเมืองไม่ได้เกี่ยวข้องเป็นญาติวงศ์กับเจ้าผู้ครองนคร เจ้านายในราชวงศ์เจ้าเจ็ดตนถือว่าเป็นไพร่ผู้น้อย ที่เจ้าผู้ครองนครแต่งตั้งให้มียศศักดิ์นามศักดิ์ครองเมือง^{๔๑} เป็น “พ่อเมือง” แต่ทว่าเมืองสำคัญ หรือ หัวเมืองที่สืบทอดตำแหน่งเจ้าเมืองมาหลายชั่วอายุคนก็ถือว่าตนเป็น “เจ้าเมือง” และชาวเมืองก็ถือว่าเจ้าเมืองและญาติวงศ์เป็น “เจ้า” ดังที่พบในกรณีของเมืองลอง(ขึ้นเมืองนครลำปาง) รวมถึงในเมืองพาน(ขึ้นเมืองนครลำปาง)นี้อีกด้วย^{๔๒} ซึ่งเจ้าเมืองพานชาวเมืองก็เรียกว่า “พ่อเจ้าพญา” ส่วนแม่เจ้าคำแพง ชายาคนแรกของพญาไชยชนะสงคราม (เจ้าหนานอินทจักร เชื้อเมืองพาน) เจ้าเมืองพาน ชาวเมืองก็เรียกว่า “แม่เจ้าหลวง”^{๔๓} ในยุคนั้นนอกจากระบบการปกครองของเมืองพานมีการสืบเชื้อสายของเจ้าเมือง บรรดาบุตรหลานเครือญาติของเจ้าเมืองก็จะได้รับยศตำแหน่งต่างๆ เช่น แสนไชยมงคล(บุตรพญาหาญ,บุตรหลานใช้นามสกุล “เชื้อเมืองพาน”), แสนเกียง (ญาติชั้นผู้ใหญ่ของพญาหาญ),^{๔๔} แสนปลั่งกา

^{๓๙} เป็นตำแหน่งขุนนางแบบสยาม ซึ่งมีลำดับยศจากสูงไปต่ำดังนี้ (๑) สมเด็จเจ้าพระยา (๒) เจ้าพระยา (๓) พระยา (๔) พระ, จมื่น (๕) หลวง (๖) ขุน (๗) หมื่น (๘) พัน และ(๙) นาย

^{๔๐} เป็นตำแหน่งขุนนางแบบล้านนาญคราชวงศ์เจ้าเจ็ดตนที่เจ้าผู้ครองนคร เจ้าเมืองแต่งตั้งมีลำดับยศจากสูงไปต่ำ คือ (๑) เจ้าพญาหลวง (เป็นตำแหน่งปฐมอรรคมหาเสนาธิปัตย์ ๑ คนและอรรคมหาเสนา ๓ คนในค้ำสนามหลวง) (๒) เจ้าพญา (๓) พญาหลวง (๔) พญา (๕) อาชญา (๖) แสนหลวง (๗) แสน (๘) ท้าว (๙) หาญ (๑๐) หมื่นหลวง และ (๑๑) หมื่น

^{๔๑} “จาริตเมืองเชียงใหม่” พระเจ้ากาวิโลรสสุริยวงศ์และพระเถระชั้นผู้ใหญ่เมืองนครเชียงใหม่ร่วมกันบัญญัติขึ้นเมื่อ พ.ศ.๒๔๐๐ อ้างใน ศรีเลา เกษพรหม, ประเพณีชีวิตคนเมือง, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (เชียงใหม่ : นพบุรี, ๒๕๔๔), หน้า ๙๙.

^{๔๒} สามารถดูรายละเอียดศักดิ์หัวเมืองล้านนาญคราชวงศ์เจ้าเจ็ดตนได้ใน ภูเดช แสนสา, ประวัติศาสตร์เมืองลอง หัวเมืองบริวารในล้านนาประเทศ, (เชียงใหม่ : นพบุรีการพิมพ์, ๒๕๕๔), หน้า ๑๗๕ - ๑๗๖ และ ๔๒๖ - ๔๔๙.

^{๔๓} สัมภาษณ์พระอภิศัช ฐานตโร(เชื้อเมืองพาน) เจ้าอาวาสวัดนันทาราม(วัดฝั่งตัน) บ้านฝั่งตัน ตำบลม่วงคำ อำเภอพาน จังหวัดเชียงราย วันที่ ๙ เมษายน พ.ศ.๒๕๕๔.

^{๔๔} “เชื้อเมืองพานมาจากไหน...” อินทร์ สู่ใจ ในวารสารลือล้านนา ปีที่ ๑ ฉบับที่ ๖ เดือนกรกฎาคม พ.ศ.๒๕๕๓, หน้า ๒๗.

บ้านร้องคด (บุตรหลานใช้นามสกุล “เชื้อเมืองพาน”), และท้าวอินตะ (บุตรหลานใช้นามสกุล “เชื้อเมืองพาน”) เป็นต้น^{๔๕}

เมื่อตั้งเมืองพานสำเร็จเมืองพานก็เป็นเมืองที่เป็นฐานในการขยายออกไปตั้งหัวเมืองรอบนอกออกไป โดยเฉพาะเมืองเชียงแสนที่มีพระยาราชเดชดำรง(เจ้าน้อยอินทวิไชย) ราชบุตรของพระเจ้าบุญมาเมืองพระเจ้านครลำพูนองค์ที่ ๒ (พ.ศ.๒๓๕๘ – ๒๓๗๐) ราชวงศ์เจ้าเจ็ดตน ถูกจัดส่งขึ้นมาให้ทำการจัดตั้งเมืองเชียงแสนและได้รับการแต่งตั้งให้เป็นเจ้าเมือง ดังปรากฏหลักฐานว่าในพ.ศ.๒๔๒๑ เจ้าน้อยอินทวิไชย (เจ้าน้อยอินตะ) นำไพร่พลจากเมืองนครลำพูนและเมืองนครเชียงใหม่ไปตั้งเมืองเชียงแสน แต่ทางเมืองนครเชียงใหม่ให้ตั้งได้ขับไล่ก็ได้พากันอพยพลงมาที่เมืองพาน แสดงถึงการใช้เมืองพานเป็นแหล่งพักกำลังไพร่พล สันนิษฐานว่านอกจากอยู่บนเส้นทางผ่าน เมืองพานยังเป็นพื้นที่อุดมสมบูรณ์ในการเตรียมเสบียงอาหาร รวมไปถึงเมืองพานก็เป็นเมืองขึ้นของเมืองนครลำพูนซึ่งเป็นเมืองที่เจ้าน้อยอินทวิไชยและไพร่พลได้อพยพเคลื่อนย้ายออกมา จนกระทั่งสามารถตั้งเมืองเชียงแสนได้สำเร็จในเวลาอีก ๒ ปีต่อมา(พ.ศ.๒๔๒๓)

“...ตั้งเจ้าน้อยอินตะ เมืองหละปูนจัดเป็นเจ้าเมืองเจียงแสน ก็เอากำลังไปพักอยู่ฮิม น้ำ แม่คำ นอกเวียงเจียงแสน พวกเมืองเจียงตุงก็เอากำลังมาขับไล่หนีเสียงเจียงแสน ก็ลงพักอยู่ เมืองพาน...” ^{๔๖}

ตั้งแต่พ.ศ.๒๔๓๐ เป็นต้นมาผู้คนอพยพเข้ามาอยู่เมืองพานมากขึ้น เช่น พ.ศ.๒๔๓๒ ชาวองบ้านดอนปิน(ตำบลแซ่ข้าง อำเภอสันกำแพง) เมืองนครเชียงใหม่ มาตั้งบ้านป่าไผ่ พ.ศ.๒๔๔๐ ชาวบ้านสันหลวง(ตำบลปงยางคก อำเภอกำแพงแสน) เมืองนครลำปาง มาตั้งบ้านปากกว๊าน นอกจากนี้ก็มีชาวเมืองนครลำพูน เมืองนครแพร่ และเมืองพะเยาเข้ามา แม้ว่าหนทางเข้าเมืองพานบางช่วงลำบาก เช่น ในช่วงพ.ศ.๒๔๔๐ ทางจากเมืองพะเยามาเมืองพานเป็นป่าทึบขึ้น พงหญ้าสูง บางช่วงทางเดินมีโคลนสูงถึงต้นขา^{๔๗} และในช่วงพ.ศ.๒๔๔๔ การติดต่อส่งหนังสือระหว่างเจ้าสนามหลวงเมืองนครลำพูนกับเจ้าสนามเมืองพานยังลำบาก ไปรษณียังมาไม่ถึงต้องใช้วิธีจ้างคนเดินในหน้าแล้งค่าจ้างประมาณ ๑๒ – ๑๓ แลบ หน้าฝนเกือบ ๒๐ แลบ แต่ด้วยเมืองพานมีพื้นที่อุดมสมบูรณ์โดยเฉพาะปลูกข้าวได้ผลดีและราคาข้าวถูกดังในปีพ.ศ.๒๔๔๔ เมืองพานขายข้าวเปลือกให้เมืองงาว ๑๐๐ ต่าง(๑ ต่างประมาณ ๓๐ ลิตร) ราคา ๒๐ รูปี (๑ รูปีหรือ ๑ แลบประมาณ ๗๘ - ๘๐ สตางค์) ขณะที่ราคาข้าวเปลือกในเมืองพะเยา ๑๐๐ ต่างราคา ๓๐ รูปี เมืองแจ้ซ้อนข้าวเปลือก ๑๐๐ ต่างราคา ๕๐ รูปี และในปีพ.ศ.๒๔๔๔ เมืองพานเก็บเกี่ยวข้าวได้

^{๔๕} สมบูรณ์ เชื้อเมืองพาน, อนุสรณ์งานฌาปนกิจศพคุณพ่อสุข เชื้อเมืองพาน.(อ้างแล้ว),หน้า ๒๘.

^{๔๖} “ตำนานหมายเหตุเมืองเชียงรายของพระครูปัญญาลังการ วัดศรีบุญเรือง” บุญยัง ชุมศรี(ปริวรรต) อ้างใน วารสารล้อล้านนา ฉบับที่ ๔ ปีที่ ๑ เดือนพฤษภาคม พ.ศ.๒๕๕๓, หน้า ๑๘.

^{๔๗} พิษณุ จันทรวีทัน (แปล),ล้านนาไทยในแผ่นดินพระพุทธเจ้าหลวง, พิมพ์ครั้งที่ ๒ (กรุงเทพฯ: แปลน พรินต์ติ้ง, ๒๕๓๙), หน้า ๑๓๖.

ประมาณ ๑,๐๐๐ ต่าง หรือบริเวณรายรอบคุ้มพญาไชยชนะสงครามที่บ้านร่องบอน(ฝั่งต้น)ก็เป็นทุ่งนา ผู้คนในยุคนี้จะตั้งถิ่นฐานหนาแน่นที่บ้านเก่าที่เป็นศูนย์กลางการปกครองของเมืองพานในพ.ศ.๒๔๔๔ หมู่บ้านเก่ามีบ้านเรือนตั้งอยู่จำนวนหลายร้อยหลังคาเรือน บ้านเรือนแต่ละหลังมีวัดต่างเกือบทุกหลังคาเรือนเพราะต้องใช้เป็นพาหนะสำคัญ และท้ายหมู่บ้านเก่ายังปรากฏมีบ้านเรือนตั้งขึ้นใหม่อีกประมาณ ๒๐ หลังคาเรือน เป็นผู้ที่อพยพมาจากเมืองนครแพร่ เมืองนครลำปาง และเมืองนครเชียงใหม่โดยผู้อพยพให้เหตุผลว่า “...เป็นคนอะนาถาหาเสปียงเลี้ยงบุตรภรรยาไม่มีใครพอจึงย้ายมาอยู่เมืองพาน เพราะทราบว่าการทำได้ผลดีแลราคาข้าวถูก...”^{๔๔} เมืองพานจึงขยายตัวอย่างมากในยุคนี้

สมัยพญาไชยชนะสงคราม (เจ้านานอินทจักร เชื้อเมืองพาน) เป็นเจ้าเมืองพาน มีเสนาบดีชั้นผู้ใหญ่ของเมืองพานที่ช่วยเจ้าเมืองปกครอง ได้แก่ พญาฟ้าเลื่อน (ตันตระกูล “มัววาน”) บ้านสันผักแค^{๔๕} พญาพุธ(ออกเสียงว่า “ปู้ด”) พญาวงศ์ พญาแก้ว พญาเทพ และพญาเหล่า^{๔๖} ส่วนพ่อแคว้น(ก้านัน)และ แก่บ้าน(ผู้ใหญ่บ้าน)ก็มียศต่างๆ เช่น พญาวงศ์ศรี (ตันตระกูล “วงศ์ศรี”) บ้านหนองบัว^{๔๗} พญาเป้ง บ้านแม่เย็น พ่อแคว้นแม่เย็น แสนราช (ตันตระกูล “ราชคม” และ “ลาดคม”) และแสนไชย(ตันตระกูล “ทาแกง”) บ้านสันไม้ฮาม (สันโป่ง – ท่าหล่ม) ท้าวเชื่อนแก้ว (นามสกุล “เชื้อเมืองพาน”) แก่บ้านป่าบงหลวง^{๔๘} เป็นต้น อาณาเขตของเมืองพานในยุคนี้ทิศเหนือถึงน้ำแม่แก้ว ทิศใต้ถึงห้วยคอกหมู ทิศตะวันออกถึงดอยด้วน(ดอยงาม, ดอยหัวงัม)และน้ำแม่พุง และทิศตะวันตกถึงดอยปูยและน้ำแม่ลาว^{๔๙}

ด้วยระบบการปกครองยุคจารีตไม่ได้เน้นพื้นที่แต่ให้ความสำคัญกับไพร่พล ดังนั้นเมืองพานแม้พื้นที่ไม่ได้ติดต่อและอยู่ห่างไกลจากเมืองนครลำพูน แต่เมื่อเจ้าผู้ครองนครลำพูนได้ทรงโปรดให้นำไพร่พลมาตั้งเมืองพานจึงขึ้นกับเมืองนครลำพูน ซึ่งกรณีนี้ก็มีปัญหาทำให้ล่าช้าในติดต่อกับเมืองแม่ที่ลูกเมืองขึ้นอยู่ โดยเฉพาะกรณีไพร่พลหนีออกจากเมืองอื่นเข้ามาอยู่เมืองพาน หรือมีผู้ร้ายหลบหนีเข้ามาซ่อนตัวอยู่ในเมืองพาน ก็ต้องแจ้งเข้าไปที่เค้าสนามหลวงเมืองนครลำพูน ดังนั้นทีกของปีแอร์ โอर्ट ผู้ช่วยที่ปรึกษากฎหมายสยามชาวเบลเยียมที่เดินทางผ่านเมืองพานในวันที่ ๘ ตุลาคม พ.ศ.๒๔๔๐ ว่า

“..เมืองพานเป็นเมืองสำคัญขึ้นอยู่กับลำพูน ซึ่งอยู่ห่างออกไปจากอาณาเขตเมืองน่าน เรื่องนี้จะเป็นการสมเหตุสมหรือไม่ที่จะย้ายเมืองพานไปขึ้นกับเชียงราย ที่เป็นอยู่ในขณะนี้ ใน

^{๔๔} หจข.ร.๕ ม.๕๘/๑๘๗ รายงานราชการเมืองนครลำพูน (๒๖ พ.ย.๑๑๒ – ๒๓ มี.ค.๑๒๑)

^{๔๕} สัมภาษณ์นายอินทร์ สุใจ อายุ ๙๐ ปี เลขที่ ๔๐๕ หมู่ ๗ บ้านห้วยบง ตำบลทานตะวัน อำเภอบ้าน จังหวัดเชียงราย วันที่ ๑๙ ตุลาคม พ.ศ.๒๕๕๗.

^{๔๖} ตำบลแม่ฮ้อ, ประวัติตำบลแม่ฮ้อ,(เอกสารแผ่นพับ).

^{๔๗} สัมภาษณ์ทนายของพญาวงศ์ศรี บ้านหนองบัว อำเภอบ้าน จังหวัดเชียงราย วันที่ ๙ เมษายน พ.ศ.๒๕๕๔.

^{๔๘} วัดป่าบงหลวง, แผ่นป้ายประวัติวัดป่าบงหลวง ตำบลป่าหุง อำเภอบ้าน จังหวัดเชียงราย, อักษรไทย.

^{๔๙} สมบูรณ์ เชื้อเมืองพาน, อนุสรณ์งานฌาปนกิจศพคุณพ่อสุข เชื้อเมืองพาน.(อ้างแล้ว),หน้า ๒๓.

กรณีมีผู้ร้ายหลบหนีเข้าไปอยู่ในเขตเมืองพาน ข้าหลวงเชียงรายก็ไม่มีอำนาจจัดการใดๆ เพราะจะต้องแจ้งไปที่ลำพูนซึ่งอยู่ห่างจากเชียงราย ๘ - ๙ วันเสียก่อน..^{๕๔}

สาเหตุที่มีไพร่หลบหนีเข้ามาสู่เมืองพานมากเนื่องจากมีพื้นที่ราบกว้างขวาง ปลูกข้าวได้ผลดี ซื่อขายข้าวราคาถูก และที่สำคัญภายในเมืองพานไม่มีการเก็บภาษีทุกชนิด เก็บแต่ทางข้าวไว้สำหรับรับรอง ข้าราชการเดินทาง^{๕๕} และทำป่าฝ้างส่งส่วยให้เจ้าผู้ครองนครลำพูนเท่านั้น จึงเป็นปัจจัยสำคัญที่ดึงดูดผู้คน

พญาไชยชนะสงคราม
(เจ้าหนานอินทจักร เชื้อเมืองพาน)
เจ้าเมืองพานคนสุดท้าย

จากเมืองอื่นให้อพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐาน ส่วนการหลบหนีของไพร่ในเมืองเชียงราย เมืองเชียงแสน สันนิษฐานว่าเกิดขึ้นอยู่บ่อยครั้ง ดังปรากฏหลักฐานความขัดแย้งในเรื่องไพร่พลของเมืองเชียงแสนที่หนีเข้ามาอยู่ในเมืองพานในปี.ศ.๒๔๓๐ จนเกิดเรื่องขัดแย้งกันขึ้น จนถึงกับจับกุมเจ้าเมืองเมือง ขุนนางและบ่าวไพร่ไปกักขังไว้ที่เมืองเชียงแสน โดยเจ้าน้อยเทพ เจ้าน้อยเป้ง บุตรพระยาราชเดชดำรง (เจ้าน้อยอินทวิไชย) เจ้าเมืองเชียงแสน เจ้าน้อยคำตัน เชื้อเจ็ดตน (ภายหลังเป็นพระยาอุปราชา เมืองเชียงแสน สมรสกับเจ้าวรรณา)

เจ้าน้อยเพื่อย เจ้าน้อยสม ฒ ลำปาง (สมรสกับบัวจันทร์) บุตรเขยเจ้าเมืองเชียงแสน ได้พาไพร่พลประมาณ ๓๐๐ กว่าคนมีอาวุธครบมือมาล้อมจับทุบตีพญาไชยชนะสงคราม (เจ้าพญาไชยเฒ่า) เจ้าเมืองพานพร้อมกับขุนนางและบ่าวไพร่ที่คุ้มเจ้าเมืองพานได้จับตัวใส่ชื่อคาใส่ชื่อมือจากเมืองพานไปเมืองเชียงแสนจำนวน ๑๓ คือ พญาไชยชนะสงคราม (เจ้าพญาไชยเฒ่า) แสนไชยเสนา น้อยวงศ์ น้อยคำภีระ น้อยไชย น้อยไชยลังกา นายคำอ้าย หนานสุยา หนานอินทะ นายกองทิพย์ นายมาน้อย นายมาหลวง และน้อยมะนวน ส่วนพญาไชยชนะสงคราม (เจ้าพญาไชยเฒ่า)เดินไม่ทันจึงให้นั่งบนหลังช้างไปจนถึงบ้านแม่คี่ เมืองเชียงแสน เจ้าน้อยเทพจึงได้ให้พญาไชยชนะสงคราม (เจ้าพญาไชยเฒ่า) เอาเงินมาให้ ๓๐๐ แลบบพญาไชยชนะสงคราม (เจ้าพญาไชยเฒ่า) จึงจ้างแสนพิมพ์พิสาร เมืองเชียงแสนให้ไปหาคุ้มยืมเงินมาให้ก่อน โดยค่าจ้างคือควาย ๑ ตัว(ราคา ๓๕ แลบบ)

พอเดินทางต่อมาถึงประตูเมืองเชียงแสนเจ้าน้อยเทพก็เรียกเอาเงิน ๓๐๐ แลบบ แต่พญาไชยชนะสงคราม (เจ้าพญาไชยเฒ่า)ไม่ยอมให้ เจ้าน้อยเทพจึงจะลงอาชญาสั่งประหารชีวิตพญาไชยด้วยความกลัวพญาไชยชนะสงคราม (เจ้าพญาไชยเฒ่า) จึงได้เอาเงินมอบให้เจ้าน้อยเทพจึงนำพญาไชยชนะสงคราม (เจ้าพญาไชยเฒ่า)

^{๕๔} พิชญ จันทรวิทัน (แปล),ล้านนาไทยในแผ่นดินพระพุทธเจ้าหลวง,(อ้างแล้ว) หน้า ๑๓๖.

^{๕๕} หจข.ร.๕ ม.๕๘/๑๘๗ รายงานราชการเมืองนครลำพูน (๒๖ พ.ย.๑๑๒ - ๒๓ มี.ค.๑๒๑)

เข้าไปค้าสนามเมืองเชียงแสน พร้อมกับเก็บเงินค่าระยะทางที่นำตัวมาจากเมืองพาน ๓๒ แลก ค่าถอด ชื่อคาและชื่อมือ ๖ แลก หลังจากนั้นพญาไชยชนะสงคราม (เจ้าพญาไชยเผ่า) ถูกขังไว้ที่บ้านของพญา เชื้อนคำประมาณครึ่งเดือน เจ้าน้อยเทพ เจ้าน้อยคำตัน และท้าวเสมอใจ ได้มาพบพญาไชยชนะสงคราม (เจ้าพญาไชยเผ่า) และกล่าวว่าถ้าอยากพ้นโทษและกลับไปเป็นเจ้าเมืองพานดังเดิมให้อาเงินมาเป็นค่าไถ่ตัว ๓๘๑ แลก โดยให้พระยาราชเดชดำรง (เจ้าน้อยอินทวิไชย) เจ้าเมืองเชียงแสน ๓๐๐ แลก เจ้าน้อยเทพ ๕๐ แลก เจ้าน้อยคำตัน ๒๕ แลก และท้าวเสมอใจ ๖ แลก ส่วนขุนนางและบ่าวไพร่ของเจ้าเมืองพาน คือ แสนไชยเสนา จ่ายเงิน ๑๔๑ แลกกับ ๓ สสิ่ง, น้อยวงศ์ ๑๓๘ แลก กับปิ่น ๑ กระบอก, น้อยคำภีระ ๑๓๘ แลก กับปิ่น ๑ กระบอก, น้อยไชย ๑๐๐ แลก, น้อยไชยลังกา น้อยมะนวน หนานอินตะ หนานสุยา นายคำอ้าย นายกองทิพย์ นายมาหน้อย นายมาหลวง จ่ายเงินคนละ ๕๒ แลก

หลังจากเกิดเรื่องนี้ขึ้นพญาไชยชนะสงคราม(เจ้าพญาไชยเผ่า) ได้เข้าร้องเรียนต่อพระยาเพชรพิไชย (จิ้น จารุจินดา) ข้าหลวงใหญ่มณฑลพายัพ (พ.ศ.๒๔๓๐ – ๒๔๓๑) ข้าหลวงใหญ่จึงทูลขอให้พระเจ้าอินทวิชยานนท์ (เจ้าหนานอินทนนท์) พระเจ้าเมืองนครเชียงใหม่องค์ที่ ๗ (พ.ศ.๒๔๑๖ – ๒๔๔๐) และเจ้าดาราดิเรกรัตนไพโรจน์(เจ้าน้อยดาวเรือง) เจ้าผู้ครองนครลำพูนองค์ที่ ๗ (พ.ศ.๒๔๑๔ – ๒๔๓๕) ทำการพิจารณาเรื่องราววิวาท ซึ่งทั้ง ๒ องค์ได้ร่วมกันตัดสินให้พระยาราชเดชดำรง(เจ้าน้อยอินทวิไชย) เจ้าเมืองเชียงแสน ที่ทำรุนแรงเกินเหตุให้จ่ายเงินทำขวัญพญาไชยชนะสงคราม (เจ้าพญาไชยเผ่า) เจ้าเมืองพาน จำนวน ๒๐๐ แลก แล้วให้เลิกแล้วต่อกัน และในปีเดียวกันนี้พระยาราชเดชดำรง(เจ้าน้อยอินทวิไชย) เจ้าเมืองเชียงแสนก็ได้ให้ท้าวเตชะ รับอาชญาเข้ามาประกาศในเมืองพานว่าถ้าผู้ใดออกจากบัญชีไพร่พลเมืองเชียงแสนเข้ามาอยู่เมืองพาน ก็ให้เสียค่าออกจากแลกไพร่เมืองเชียงแสนที่ท้าวเตชะจำนวน ๕๒ แลก เพื่อกันไม่ให้ชาวเมืองเชียงแสนพากันหนีมาตั้งถิ่นฐานอยู่ในเมืองพาน^{๕๖}

ส่วนในเรื่องเขตแดนเมืองซึ่งแต่โบราณแต่ละเมืองไม่มีอาณาเขตแน่นอน ก็เกิดปัญหาการตกลงแบ่งเขตแดนเมืองระหว่างเมืองพานกับเมืองรายรอบอยู่เสมอ ดังกรณีมีเรื่องวิวาทระหว่างเขตเมืองเมืองเชียงรายกับเมืองพานที่ตกลงไม่ได้มาช้านาน โดยยึดเอาเขตแดนต่อกันที่ห้วยแม่ควา บ้านสันป่าสักให้ด้านเหนือห้วยเป็นเขตเมืองเชียงรายและด้านใต้เป็นเขตเมืองพาน ซึ่งพญาไชยชนะสงคราม(เจ้าหนานอินทจักร เชื้อเมืองพาน) เจ้าเมืองพาน ไม่พอใจในการแบ่งเขตเมืองรูปแบบนี้ จึงได้ร้องเรียนว่าเดิมที่เมืองพานถ้าเขตห้วยแม่ควาทางด้านเหนือไปถึงห้วยส้มโป่งแดง แต่ทางพระยารัตนอาณาจักร (เจ้าน้อยเมืองไชยเชื้อเจ็ดตน) เจ้าเมืองเชียงราย(พ.ศ.๒๔๓๓ – ๒๔๔๘) ขยายออกมาจนถึงริมฝั่งห้วยแม่ควาด้านเหนือเมื่อพระยาทรงสุรเดช (อ้น บุณนา) ข้าหลวงใหญ่มณฑลพายัพ (พ.ศ.๒๔๓๖ – ๒๔๔๒) ออกตรวจราชการเมืองเชียงรายในพ.ศ.๒๔๓๗ จึงเรียกพญาไชยชนะสงคราม (เจ้าหนานอินทจักร เชื้อเมืองพาน) ไปพูดคุยตกลงที่เมืองเชียงรายกับพระยารัตนอาณาจักร (เจ้าน้อยเมืองไชย เชื้อเจ็ดตน) ซึ่งได้ตัดสินให้แบ่งเขตแดนเมืองตามเดิมที่พญาไชยชนะสงคราม (เจ้าหนานอินทจักร เชื้อเมืองพาน) กล่าว แต่ภายหลังทางฝ่ายเมืองเชียงรายก็ไม่ได้ทำ

^{๕๖} หจข.ร.๕ ม.๒.๑๒ ก./๔๑ ใบบอกเมืองต่างๆ ฝ่าย เชียงแสน แดน เชียงราย เชียงใหม่ (พ.ศ.๑๐๗ - ๙ ศ.ศ.๑๐๙)

ตามคำสั่งของพระยาทรงสุรเดช(อัน บุนนาค)แต่อย่างใด ปัญหาเรื่องเขตแดนจึงยืดเยื้อสืบต่อมาจนถึงช่วงปฏิรูปการปกครองพ.ศ.๒๔๔๒^{๕๗}

และด้วยเมืองพานเริ่มขยายตัวมากขึ้นจึงเกิดปัญหาการทับซ้อนอำนาจทางการปกครองกันขึ้นดังในปีพ.ศ.๒๔๓๒ เจ้าหลวงดาราติเรกรัตนไพโรจน์(เจ้าน้อยดาวเรือง) เจ้าผู้ครองนครลำพูนองค์ที่ ๗ (พ.ศ.๒๔๑๔ – ๒๔๓๕) ร้องกล่าวโทษเจ้าหลวงพรมหาภิพงษ์ธาดา(เจ้าหนานพรมวงค์) เจ้าผู้ครองนครลำปางองค์ที่ ๑๐ (พ.ศ.๒๔๑๖ – ๒๔๓๕) เจ้าหนานคำหมื่น เจ้าน้อยยศ และพญาเมืองขึ้น เมืองพะเยาว่าเจ้าหลวงดาราติเรกรัตนไพโรจน์ (เจ้าน้อยดาวเรือง) โปรดรับสั่งให้เจ้าหนานอินทปตลีไปถางเวียงเข้า(เวียงห้าว) เมืองพาน เพื่อจะตั้งขยายบ้านเรือนออกไป แต่เจ้าหนานคำหมื่น เจ้าน้อยยศ พญาเมืองขึ้นได้คุมกำลังไพร่พลจำนวน ๓๐๐ คนขับไล่ไม่ให้ตั้ง โดยเจ้าหลวงพรมหาภิพงษ์ธาดา(เจ้าหนานพรมวงค์) ทรงให้เหตุผลว่าบริเวณ“ป่าดงเวียง” เคยเป็นดงคล้องช้างของเจ้าผู้ครองนครลำปางมาแต่ก่อน และพื้นที่นี้ก็อยู่ในอาณาเขตของเมืองพะเยาที่เป็นเมืองขึ้นของเมืองนครลำปาง ซึ่งภายหลังพระเจ้านองยาเธอพระองค์เจ้าโสณบัณฑิต ข้าหลวงพิเศษมณฑลพายัพ(พ.ศ.๒๔๓๒ – ๒๔๓๔) ได้ทรงตัดสินแบ่งเขตแดนเมืองพะเยากับเมืองพานที่ห้วยแม่เย็นฝั่งเหนือ^{๕๘} ซึ่งเรื่องนี้ผู้เขียนสันนิษฐานว่าอาจเป็นที่มาของเรื่องเล่าเชิงตำนานที่เล่าสืบมาในเมืองพานว่า

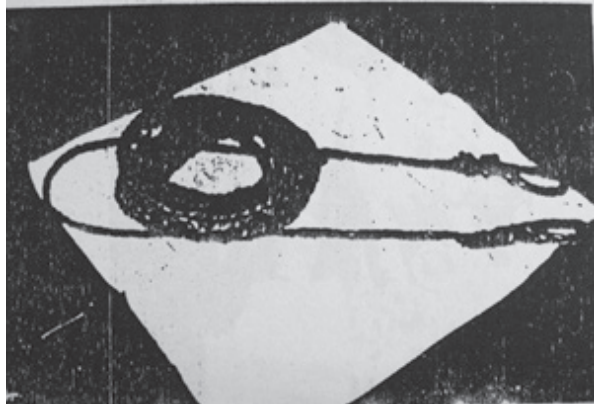
“พราหมณ์ชาวลำพูนออกไล่สัตว์บริเวณเมืองพาน และสำคัญผิดไปยิ่งถูกช้างสำคัญของเจ้าผู้ครองนครลำปางตาย เจ้าผู้ครองนครลำปางขอค่าชดใช้จากเจ้าผู้ครองนครลำพูน โดยเจ้าผู้ครองนครลำพูนมีข้อแลกเปลี่ยนว่าบริเวณที่เกิดเหตุต้องเป็นของเมืองนครลำพูน บริเวณดังกล่าวจึงเป็นของเมืองนครลำพูน”^{๕๙}

จากหลักฐานที่ปรากฏการแย่งชิงการเป็นเจ้าของพื้นที่เหนือเมืองพานของเจ้าผู้ครองนครลำปางและเจ้าผู้ครองนครลำพูน ก็เนื่องมาจากเมืองพานเป็นแหล่งอุดมสมบูรณ์เพาะปลูกข้าวได้ผลดี มีทรัพยากรสำคัญจำนวนมาก เช่น สัตว์ป่าและของป่า โดยเฉพาะช้างป่าและป่าผึ้งที่มีอยู่จำนวนมากในบริเวณพื้นที่เมืองพาน อันเป็นสินค้าทางเศรษฐกิจที่ต้องการของเจ้าผู้ครองนครในล้านนา

^{๕๗} หจข.ร.๕ ม.๕๘/๑๘๗ รายงานราชการเมืองนครลำพูน (๒๖ พ.ย.๑๑๒ – ๒๓ มี.ค.๑๒๑)

^{๕๘} หจข.ร.๕ ม.๒.๑๒ ก./๔๗ ใบบอกเมืองเชียงใหม่ น่าน เชียงของ เมืองสิง (๑๐ พ.ย.๑๐๘ – ๔ มิ.ย.๑๑๐)

^{๕๙} ทรงพันธ์ วรรณมาศ, ชุมชนโบราณในเขตจังหวัดเชียงราย “เวียงพาน”, (อ้างแล้ว).

เชือกคล้องช้างป่าของพญาไชยชนะสงคราม (เจ้าหนานอินทจักร เชื้อเมืองพาน) เจ้าเมืองพานคนสุดท้าย
(ที่มา : อนุสรณ์งานสถาปนากิจศพคุณพ่อสุข เชื้อเมืองพาน)

๕. เมืองพานยุคสยามทำการปฏิรูปการปกครองถึงปัจจุบัน(พ.ศ.๒๔๔๒ - ปัจจุบัน)

เมื่อเกิดการปฏิรูปประเทศราชล้านนาในช่วงแรกตั้งแต่พ.ศ.๒๔๒๗ สยามเน้นปฏิรูปด้านการเมือง การปกครองและจัดเก็บภาษีเป็นหลัก โดยเริ่มจัดการปฏิรูปภายในนครประเทศราชทั้ง ๕ ก่อนและค่อย ขยายตัวลงสู่หัวเมืองขึ้นต่างๆ ของนครประเทศราช ซึ่งเมืองพานที่เป็นเมืองขึ้นของเมืองนครลำพูนได้ ถูกแทรกแซงอำนาจทางการเมืองการปกครองจากสยามอย่างจริงจังตั้งแต่พ.ศ.๒๔๔๒ เป็นต้นมา เมื่อสยามขยาย ตัวเข้ามาสู่เมืองพาน อำนาจการจัดการปกครองบ้านเมืองตามแบบจารีตได้ล่มสลายลงและรัฐบาลสยาม ได้สถาปนาแบบแผนการปกครองใหม่ขึ้นแทนที่ จึงส่งผลให้กลุ่มผู้ปกครองเดิมของเมืองพานถูกเบียดขับ จนหมดสิ้นอำนาจราชศักดิ์ในแทบทุกด้าน ยกเว้นเพียงพญาไชยชนะสงคราม(เจ้าหนานอินทจักร เชื้อเมืองพาน)เจ้าเมืองพานคนสุดท้าย ที่ในพ.ศ.๒๔๔๔ พระยาอุไทยมนตรี ข้าหลวงประจำเมืองนครลำพูน เคยคิดว่า จะเสนอชื่อให้เป็นรองนายแขวง(ปลัดอำเภอ)เพื่อรักษาน้ำใจ^{๖๐} เพราะขณะนั้นพระยาอุดร ประเทศทิศ(เจ้าหนานไชยวงศ์ ศีตสาร) เจ้าเมืองพะเยา ได้รับการแต่งตั้งจากสยามให้เป็นนายแขวงแม่ือง (นายอำเภอเมืองพะเยา)^{๖๑} แต่ไม่ปรากฏได้รับการแต่งตั้งเป็นรองนายแขวงแต่อย่างใด มีเพียงหลักฐานว่า ในพ.ศ.๒๔๔๗ พญาไชยชนะสงคราม(เจ้าหนานอินทจักร เชื้อเมืองพาน)เจ้าเมืองพานได้รับพระราชทาน เครื่องอิสริยาภรณ์ (ร.๑)จากกษัตริย์สยามในคราวเดียวกันกับพญาขันตเสมาบดี เจ้าเมืองป่าเป้าเท่านั้น^{๖๒}

พญาไชยชนะสงคราม (เจ้าหนานอินทจักร เชื้อเมืองพาน) เจ้าเมืองพาน จึงถูกลดอำนาจ และบทบาทลงให้มีตำแหน่งเป็นเพียง“พ่อแคว้น”(กำนัน)โดยที่มียศเป็น“พญา”ดังเดิม เนื่องจากยุคนั้น ข้าราชการชั้นผู้น้อยระดับพ่อแคว้นและแก่บ้าน(ผู้ใหญ่บ้าน) สยามยังให้คนท้องถิ่นดำรงตำแหน่งได้

^{๖๐} หจข.ร.๕ ม.๕๘/๑๘๗ รายงานราชการเมืองนครลำพูน (๒๖ พ.ย.๑๑๒ - ๒๓ มี.ค.๑๒๑)

^{๖๑} หจข.ร.๕ ม.๒.๔/๒๐ สัญญาบัตรเครื่องอิสริยาภรณ์ ประทวน และเหรียญทางกระทรวงมหาดไทย ปี ๑๒๓ (๑๑ เม.ย. - ๒๐ มี.ค.๑๒๓)

^{๖๒} หจข.ร.๕ ม.๑๑/๑๗ กระทรวงมหาดไทย สัญญาบัตร เครื่องอิสริยาภรณ์ ประทวน รศ.๑๒๓ (๑๑ เม.ย. ๑๒๓ - ๗ เม.ย. ๑๒๔)

โดยกำหนดให้แคว้นหนึ่งมีนายแคว้น(พ่อแคว้น) ๑ คนมียศเป็น“พญา” มีผู้ช่วย๑ - ๒ คนมียศเป็น “แสน” และมีล่าม ๑ คน ส่วนแก่บ้าน(ผู้ใหญ่บ้าน)ให้มี ๑ คนต่อหมู่บ้านมียศเป็น“แสน”^{๖๓} จนกระทั่งภายหลังพญาไชยชนะสงคราม(เจ้านานอินทจักร เชื้อเมืองพาน) จึงได้รับการแต่งตั้งจากสยามเป็น “หลวงพงษ์พูลสวัสดิ์” ตำแหน่งกรมการพิเศษจังหวัดเชียงรายในพ.ศ.๒๔๖๔ เนื่องจากขณะนั้นเป็นช่วงที่สยามได้ทำการผนวกล้านนาได้สำเร็จอย่างมั่นคงแล้ว ขณะที่ผู้ใหญ่บ้านบางหมู่บ้านในอำเภอเมืองพานที่ช่วยเหลือราชการเป็นอย่างดีในช่วงนี้ก็ได้รับแต่งตั้งจากสยามเช่นกัน เช่น นายวรรณ จิชัยพรหม ผู้ใหญ่บ้านปากว้า (พ.ศ.๒๔๗๕-๒๕๐๑) ตำบลเมืองพาน อำเภอเมืองพาน จังหวัดเชียงราย ได้รับยศเป็น “หมื่นชุมประชา” เป็นต้น กรณีที่เจ้าเมืองขนาดเล็กของล้านนาในยุคนี้ได้ถูกลดอำนาจบทบาทลงให้เป็นเพียง “พญาพ่อแคว้น” (กำนัน) ปรากฏทั่วไปในล้านนา ดังเช่น พญาไชยยะ(ต้นตระกูล“เชื้อผามอก”) เจ้าเมืองต้าคนสุดท้าย(เมืองต้าขึ้นเมืองลองขึ้นเมืองนครลำปาง)ได้เป็นพ่อแคว้นเวียงต้าคนแรก, พญาไชย(ต้นตระกูล “สะเอียบคง”) เจ้าเมืองสะเอียบคนสุดท้าย(เมืองสะเอียบขึ้นเมืองสาฯ ขึ้นเมืองนครน่าน)ได้เป็นพ่อแคว้นสะเอียบคนแรก, พญาปราบพลมาร(ต้นตระกูล“แสนงาย”) เจ้าเมืองงาย(ขึ้นเมืองนครเชียงใหม่) เป็นพ่อแคว้นเมืองงายถึงพ.ศ.๒๔๔๖^{๖๔} หรือพญาเทพาวัง(เทพ) เจ้าเมืองย่าง(ขึ้นเมืองนครน่าน) เป็นพ่อแคว้นเมืองย่างถึงพ.ศ.๒๔๔๖^{๖๕} เป็นต้น

การปฏิรูปหัวเมืองประเทศราชล้านนาญนี้ เกิดมาจากปัจจัยที่ชาวสยามมีความพร้อมในการปรับเปลี่ยนการปกครอง เพราะสังคมสยามได้ผูกเกี่ยวกับระบบเศรษฐกิจโลก และชาติมหาอำนาจตะวันตกขยายอิทธิพลเข้ามาล่าอาณานิคม ทั้งอังกฤษในพม่า รัฐฉาน ฝรั่งเศสในลาว กัมพูชา เวียดนาม ทำให้ชนชั้นนำรุ่นใหม่เช่นกลุ่มพระเจ้าน้องยาเธอในรัชกาลที่ ๕ ที่ผ่านการศึกษาในประเทศตะวันตกมีโลกทัศน์ใหม่ โดยเฉพาะต้องมีส่วนขีดแบ่งขอบเขตอำนาจอธิปไตยที่แน่นอน หรือเชื่อในความสามารถของมนุษย์โดยไม่ต้องพึ่งพาอำนาจศักดิ์สิทธิ์ ซึ่งต่างกับกับโลกทัศน์ของชาวล้านนาในขณะนั้นอย่างสิ้นเชิง ที่ยังมีวิถีชีวิตอยู่ในระบบผลิตเพื่อพอเพียง มีความเชื่อเรื่องคติจักรวาลและสิ่งเหนือธรรมชาติ ประกอบกับกลุ่มอำนาจเดิมของสยามที่ยึดถือแนวทางการปกครองแบบจารีต คัดค้านไม่ให้เข้าแทรกแซงการปกครองหัวเมืองนครประเทศราชเพื่อกันเจ้านายขุนนางไม่พอใจและก่อกบฏขึ้น^{๖๖} คือ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาบดินทรเดชา (สิงห์ สิงหเสนี) (ช่วง บุนนาค) อดีตผู้สำเร็จราชการแผ่นดินได้ถึงแก่พิราลัยพ.ศ.๒๔๒๕ และกรมพระราชวังบวรสถานมงคล(พระองค์เจ้ายอด้ย) วังหน้าทรงทิวงคตพ.ศ.๒๔๒๗ รัชกาลที่ ๕ จึงทรงสถาปนาอำนาจปรับปรุงการปกครองได้อย่างเต็มที่ เพื่อให้สยามรอดพ้นการ “ล่าอาณานิคมชาติตะวันตก” ขณะเดียวกันก็ทำการ “ล่าอาณานิคมภายใน” กับเมืองนครประเทศราชล้านนา

^{๖๓} หจข.ร.๕ ม.๕๘/๑๘๒ รายงานต่างๆ จัดราชการเมืองนครลำปาง (๒๐ ธ.ค. ๑๑๖- ๑๑ เม.ย. ๑๒๗)

^{๖๔} ตำบลเมืองงาย. ประวัติตำบลเมืองงาย อำเภอเชียงดาว จังหวัดเชียงใหม่, (เอกสารแผ่นพับ), พ.ศ.๒๕๕๐.

^{๖๕} “เมืองย่างเปลี่ยนชื่อเป็นตำบลศิลาเพชร” อ่างใน ตำบลภูคา. ประวัติตำภูคา อำเภอปัว จังหวัดน่าน, (เอกสารแผ่นพับ), พ.ศ.๒๕๕๐.

^{๖๖} วิมลพรรณ ปิตะวัชชัย, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเทวะวงศ์วโรปการ.(กรุงเทพฯ : กรุงเทพ,๒๕๔๗),หน้า ๑๒๑.

ในส่วนของเมืองพานนั้นในพ.ศ.๒๔๔๒ เมื่อแรกสยามทำการปฏิรูปการปกครอง ได้ย้ายเมืองพานจากที่ขึ้นกับเมืองนครลำพูน มาเป็น“ตำบล” หน่วยการปกครองหนึ่งของเมือง(จังหวัด)นครลำปาง โดยการคำนึงถึงความสะดวกในการปกครองและจัดเก็บผลประโยชน์เป็นหลัก ดังปรากฏหลักฐานในพ.ศ.๒๔๔๒ เมื่อแรกสยามทำการปฏิรูปการปกครอง ได้ให้เมือง(จังหวัด)นครลำปางจัดแบ่งออกเป็น ๖ แขวง(อำเภอ) คือ (๑) แขวงนครลำปาง (๒) แขวงเมืองลอง (๓) แขวงวังเหนือ(แจ้ห่ม) (๔) แขวงวังใต้(สบปราบ) (๕) แขวงเมืองงาว และ (๖) แขวงแม่อิง(พะเยา) การจัดตั้งแขวงจะยุบรวมเมืองแบบจารีตที่เคยเป็นหัวเมืองขึ้นของเมืองนครลำปางหรือเมืองที่มีพื้นที่ใกล้เคียงเข้าไว้ด้วยกัน เช่น เมืองวังเหนือ เมืองวังใต้ เมืองเตา เมืองแจ้ซ้อน เมืองปาน เมืองแจ้ห่ม เมืองมาย รวมเป็นแขวงวังเหนือ(ภายหลังเปลี่ยนเป็นแขวงแจ้ห่ม), เมืองงาว เมืองตีบ รวมเป็นแขวงเมืองงาว และเมืองพะเยา เมืองพาน รวมเป็นแขวงแม่อิง^{๖๗} และในพ.ศ.๒๔๔๕ มีการรวมแขวงเมืองพะเยา(แม่อิง) กับแขวงเมืองงาวเป็นบริเวณพะเยา^{๖๘}

ต่อมาในพ.ศ.๒๔๕๐ ทางราชการได้ยกแคว้น(ตำบล)เมืองพานที่เคยอยู่ในแขวงแม่อิงเป็นกิ่งอำเภอเมืองพาน ขึ้นกับอำเภอเมือง จังหวัดเชียงราย ปีต่อมาพ.ศ.๒๔๕๑ ย้ายขึ้นกับอำเภอแม่ใจ จังหวัดเชียงราย(ปัจจุบันอำเภอแม่ใจอยู่ในจังหวัดพะเยา) เนื่องจากสะดวกในการติดต่อราชการมากกว่าอำเภอเมืองเชียงราย ในพ.ศ.๒๔๕๕ ทางราชการได้ยุบอำเภอแม่ใจกับบางหมู่บ้านของอำเภอเมืองเชียงราย รวมเข้ากับกิ่งอำเภอเมืองพาน เป็นอำเภอเมืองพาน โดยมีพระศุภการกำจร ข้าราชการชาวสยามได้ถูกส่งขึ้นมาเป็นนายอำเภอเมืองพานคนแรก(พ.ศ.๒๔๕๘ - ๒๔๖๔) และย้ายที่ว่าการอำเภอจากบ้านฝ้างตั้งมาตั้งที่ตำบลเมืองพาน โดยใช้พลับพลาที่สร้างในคราวรับเสด็จสมเด็จพระมงกุฎราชกุมาร(ต่อมาคือรัชกาลที่ ๖)เมื่อพ.ศ.๒๔๔๘ ให้เป็นที่ว่าการอำเภอเมืองพาน ต่อมาพ.ศ.๒๔๕๗ ที่ว่าการอำเภอเมืองพานได้ชำรุดทรุดโทรมลงประกอบกับทางการได้ประกาศยุบอำเภอดอกคำใต้ จึงได้รื้อที่ว่าการอำเภอดอกคำใต้ มาสร้างเป็นที่ว่าการอำเภอเมืองพาน และภายหลังเมื่อพ.ศ.๒๔๘๑ ทางราชการได้ให้ตัดคำว่า “เมือง” ออกให้คงใช้คำว่าเมืองเฉพาะอำเภอที่ตั้งศาลากลางประจำจังหวัดเท่านั้น จึงเป็น “อำเภอพาน” สืบเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน^{๖๙}

ในยุคนี้นี้มีการบันทึกจำนวนประชากรของเมืองพานปรากฏอยู่ ๒ ครั้ง คือ สำรวจในเดือนมกราคม พ.ศ.๒๔๔๓ โดยเจ้าน้อยเสลาแก้ว เจ้านายเมืองนครลำพูนที่ออกมาตรวจราชการเมืองพาน มีราษฎรชายหญิงจำนวน ๖,๖๐๘ คน และมีการจัดการปกครองเมืองพานรูปแบบใหม่ให้มีฐานะเป็นแคว้น(ตำบล)ใหญ่ ๑ แคว้น คือ “แคว้นเมืองพาน” หรือ “ตำบลเมืองพาน” มีพญาไชยชนะสงคราม(เจ้าหนานอินทจักรเชื้อเมืองพาน) เป็น“พ่อแคว้น”(กำนัน)ปกครอง มีแกบ้าน(ผู้ใหญ่บ้าน) ๔๑ หมู่บ้านขึ้นตรงต่อพญาไชยชนะสงคราม^{๗๐} และในพ.ศ.๒๔๔๔ เมืองพานมี ๑,๒๙๗ หลังคาเรือน มีราษฎรจำนวน ๖,๖๐๙ คน^{๗๑}

^{๖๗} หจข.ร.๕ ก.ร. ๕ ม.๕๘/๑๗๗ เรื่องผลประโยชน์เมืองนครลำปาง (๓๑ ม.ค.๑๑๑ - ๒๐ พ.ค.๑๑๒)

^{๖๘} หจข.ร.๕ ม.๑๒/๑๓๔ บริเวณพะเยา (๑๗ พ.ค. ร.ศ.๑๒๑ - ๒๔ เม.ย. ๑๒๓)

^{๖๙} จังหวัดเชียงราย, ประวัติอำเภอในจังหวัดเชียงราย, (ม.ป.ท. : ม.ป.พ., ๒๕๐๑), หน้า ๒๑๗ - ๒๑๘.

^{๗๐} หจข.ร.๕ ม.๕๘/๑๘๗ รายงานราชการเมืองนครลำพูน (๒๖ พ.ย.๑๑๒ - ๒๓ มี.ค.๑๒๑)

^{๗๑} หจข.ร.๕ ม.๕๘/๑๘๗ รายงานราชการเมืองลำพูน เจ้าอินทยศโชติต่อเสนาบดีกระทรวงมหาดไทยฯ ว่าด้วยจำนวนพลเมือง

รวมถึง ช่วงนี้ได้มีการปักหลักเขตแดนของแคว้นเมืองพานที่ชัดเจน หลังจากที่มีกรณีพิพาทระหว่างเมืองอยู่เสมอมาอย่างยืดเยื้อ เช่น มีการปักหลักเขตแดนแคว้นเมืองพานต่อเขตเมืองนครลำปางที่ห้วยแม่เย็นในวันที่ ๑๕ กุมภาพันธ์ พ.ศ.๒๔๔๒ เป็นต้น^{๗๒}

และในยุคนี้สยามได้นำธรรมเนียมใหม่จากสยามขึ้นมาใช้โดยเฉพาะ “ภาษี ๔ บาท” หรือที่เรียกกันในเมืองพานว่า “เงินค่าหัว” มีการจัดเก็บภาษีหลากหลายชนิด รวมถึงที่นาในเมืองพานที่แต่เดิมไม่มีการเก็บภาษี แต่ในพ.ศ.๒๔๔๓ ทางสยามให้เปลี่ยนมาทำการจัดเก็บภาษีก่อนตามธรรมเนียม โดยให้เหตุผลว่าได้ยกเลิกระบบการส่งส่วยของเมืองพานแล้ว^{๗๓} จึงเป็นการสร้างความเดือดร้อนให้กับชาวบ้าน เนื่องจากชาวบ้านที่ไม่สามารถปรับระบบการผลิตแบบยังชีพให้เป็นระบบการผลิตเพื่อการค้าไม่มีเงินจะเสียภาษี มีเพียงจำนวนน้อยที่ไม่เดือดร้อนเพราะมีที่นามากเนื่องจากมีสมาชิกในครัวเรือนสามารถทำการค้าขายแลกเปลี่ยนกับพ่อค้าต่างทำให้มีเงินพอเสียภาษี ส่วนที่เหลือต้องออกไปทำงานรับจ้างทำไร่ทำสวนหรือทำงานกับบริษัทป่าไม้ หรือพยายามขนผลผลิตออกไปขายเก็บเงินไว้เสียภาษีให้กับรัฐบาล การเก็บภาษีนี้ผลักดันให้ชาวบ้านพยายามขายผลผลิตของตนเองให้มากขึ้นตามความสามารถของตนเอง มีทั้งการขายผลผลิตของตนเองและการซื้อผลผลิตในที่อื่นๆ มาขาย หรือการขายที่นาหรือที่ดินที่ตนเองจับจองไว้แล้วหลบหนีออกไปจากหมู่บ้านอพยพไปอยู่พื้นที่ห่างไกลออกไป หรือบางครั้งครอบครัวก็อพยพหลบหนีไปตั้งถิ่นฐานใหม่ถึงหัวเมืองไทใหญ่ในรัฐฉานที่อยู่ใกล้ชายแดน^{๗๔}

โดยเมืองพานหลังจากถูกยุบลงเป็น “แคว้นเมืองพาน” หรือ “ตำบลเมืองพาน” แขวงแม่อิง(อำเภอเมืองพะเยา)ในพ.ศ.๒๔๔๒ ภายหลังได้ขยายตัวขึ้นปรับหน่วยการปกครองขึ้นเป็นกิ่งอำเภอเมืองพาน จนกระทั่งเป็นอำเภอพาน จังหวัดเชียงรายในพ.ศ.๒๔๕๕ และมีการขยายตัวขึ้นอย่างรวดเร็ว ซึ่งปัจจุบันอำเภอพานได้แบ่งตามหน่วยการปกครองของกระทรวงมหาดไทยได้ถึง ๑๕ ตำบล(๒๒๘ หมู่บ้าน) คือ ตำบลเมืองพาน ตำบลสันมะเค็ด ตำบลแม่ฮ้อ ตำบลธารทอง ตำบลทรายขาว ตำบลสันกลาง ตำบลเจริญเมือง ตำบลสันติสุข ตำบลป่าหุ้ง ตำบลม่วงคำ ตำบลแม่เย็น ตำบลทานตะวัน ตำบลหัวขี้ม ตำบลดอยงาม และตำบลเวียงหัว และอำเภอพานมีพื้นที่ตามการจัดแบ่งของกระทรวงมหาดไทยทั้งหมดในปัจจุบัน ๑,๐๒๓ ตารางกิโลเมตร(ประมาณ ๖๓๙,๓๗๕ ไร่) มีจำนวนประชากร ๑๒๔,๘๗๗ คน(ข้อมูลพ.ศ.๒๕๕๒) ๒๗,๙๗๙ ครัวเรือน(ข้อมูลพ.ศ.๒๕๕๓)^{๗๕}

^{๗๒} หจข.ร.๕ ม.๕๘/๖๕ การเบ็ดเตล็ดมณฑลลาวเฉียง ลำปาง ลำพูน และหมอกใหม่ (๘๖ - ๑๒๘)

^{๗๓} หจข.ร.๕ ม.๕๘/๔๒ พระยาศรีสุพรรณพิตรตรวจราชการต่างๆ ในมณฑลพายัพ (๓๐ ม.ค. ๑๑๕ - ๒๐ มี.ค. ๑๑๘)

^{๗๔} พรใจ เต็มวาริ, การเปลี่ยนแปลงความมั่นคงในการถือครองที่ดินในประวัติศาสตร์ของสังคมชนบทภาคเหนือ: กรณีศึกษาหมู่บ้านในจังหวัดเชียงใหม่, วิทยานิพนธ์มานุษยวิทยามหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๓๕, หน้า ๔๐ - ๔๒.

^{๗๕} ข้อมูลจากการทำสำมะโนประชากรและเคหะพ.ศ.๒๕๕๓ โดยสำนักงานสถิติแห่งชาติ

รถไฟ^{๒๗} ซึ่งทำให้ขนส่งสินค้าได้จำนวนมาก รวดเร็ว และค่าขนส่งถูก ส่วนการเพาะปลูกข้าวบริเวณเมืองพานยังคงได้ผลผลิตดีสืบเนื่องจากอดีตถึงปัจจุบัน จนในช่วงทศวรรษ ๒๔๙๐ เกิดธุรกิจโรงสีข้าวที่ลงทุนโดยคนในเมืองพานและคนภายนอก เช่น ชาวจีนและตระกูลเหล่าธรรมทัศน์ในอำเภอเมืองลำปางมาลงทุนตั้งโรงสีข้าวในอำเภอพาน จนยุคนี้จังหวัดเชียงรายมีโรงสีข้าวมากที่สุดโดยเฉพาะอย่างยิ่งในอำเภอพานและอำเภอแม่จัน^{๒๘} ด้วยกิจการการค้าขายของพ่อค้าชาวจีนที่วางรากฐานอย่างมั่นคงในอำเภอพาน จึงสามารถสร้างสมทุนส่งต่อให้ทายาทกลายเป็นชนชั้นนำในอำเภอพาน ขึ้นมาแทนที่กลุ่มเชื้อสายชนชั้นปกครองดั้งเดิมของเมืองพานในยุคจารีตสืบมาจนถึงปัจจุบัน

งานศพชาวจีนที่ตั้งถิ่นฐานอยู่เมืองพานในอดีต
(ที่มา : นายแพทย์ชาญ ชัยจำรูญพันธ์)

เมืองพานมีพัฒนาการมายาวนานตั้งแต่ยุคแรก ที่สร้างบ้านแปลงเมืองขึ้นอย่างช้าประมาณพุทธศตวรรษที่ ๑๗ ภายใต้การขยายตัวของแคว้นโยนกและแคว้นพะเยา และเป็นหัวเมืองบริวารของแคว้นพะเยาสลับกับแคว้นโยนก บางช่วงก็เป็นหัวเมืองอิสระ ด้วยเมืองพานตั้งอยู่พรมแดนของแคว้นโยนกกับแคว้นพะเยา อีกทั้งตั้งอยู่บนเส้นทางการคมนาคมทางบกที่สำคัญ พญามังรายจึงใช้เป็น

^{๒๗} ฉั่วเล็กจิ๋ว, “เรื่องราวโดยสังเขปเมื่อ ๕๐ ปีก่อนโน้นของเมืองพานหรือทั้งแคว้นน้อย” อ้างใน คู่มือชีวิตสมเด็จพระญาณสังวรสมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก และเตี้ยกับบางส่วนเสี้ยวแห่งชีวิต, พิมพ์งานอนุสรณ์บรรจุศพนายเล็กจิ๋ว แซ่ฉั่ว พ.ศ.๒๕๓๗, หน้า ๘๐ - ๙๖.

^{๒๘} ชาญคณิต อารณ, รายงานการวิจัยเรื่องเศรษฐกิจการเมืองล้านนาในศตวรรษที่ผ่านมา : บทวิพากษ์ทางประวัติศาสตร์ว่าด้วยกระบวนการปรับตัวของหมู่บ้าน เมือง และภูมิภาค พ.ศ.๒๕๓๕ - ๒๕๓๕, (เอกสารอัดสำเนา), หน้า ๒๑๑.

แหล่งสะสมเสบียงอาหาร ไพร่พล เพื่อขยายอำนาจเข้ายึดแคว้นหรือญไชยในราบลุ่มแม่น้ำปิงที่อยู่ทางตอนใต้ จนกระทั่งแคว้นพะเยาได้ถูกผนวกเข้ากับอาณาจักรล้านนาช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ ๑๙ เมืองพวนกลายเป็นหัวเมืองบริวารของอาณาจักรล้านนาสืบเนื่องมาจนถึงยุคล้านนาเป็นประเทศราชของพม่า

ต่อมาในช่วงต้นพุทธศตวรรษที่ ๒๔ เมืองพวนได้ร้างไปที่เกิดจากศึกสงคราม จึงมีการฟื้นฟูขึ้นอีกครั้งใน พ.ศ.๒๓๘๓ ขึ้นตรงต่อเมืองนครลำพูน มีเจ้าเมืองสืบเชื้อสายปกครองเมืองพวน ๓ คน จนกระทั่งมีการผนวกกรมประเทศราชล้านนาเข้ากับสยาม พ.ศ.๒๔๔๒ เมืองพวนได้ลดฐานะลงเป็นตำบลหนึ่งของอำเภอพะเยา จังหวัดลำปาง พ.ศ.๒๔๕๐ ได้ประกาศยกขึ้นเป็นกิ่งอำเภอพวน จังหวัดเชียงราย และพ.ศ.๒๔๕๕ ยกขึ้นเป็นอำเภอพวน จังหวัดเชียงราย อันเป็นหน่วยการปกครองสืบมาจนถึงในปัจจุบัน

บรรณานุกรม

เอกสารชั้นต้นยังไม่ได้ตีพิมพ์

ภูเดช แสนสา(ปริวรรต), **คร่าวเชียงแสนแตก ฉบับวัดม่วงตีด ต.ม่วงตีด อ.เมือง จ.น่าน**, เอกสาร
อัตสำเนา, พ.ศ.๒๕๕๑

ภูเดช แสนสา(ปริวรรต), **พื้นเมืองพะเยา ตำนานพระเจ้าตนหลวง**, เอกสารอัตสำเนา, ๒๕๕๖
วัดป่าบางหลวง. **แผ่นป้ายประวัติวัดป่าบางหลวง ตำบลป่าหุ่ง อำเภอพาน จังหวัดเชียงราย**. อักษรไทย.
พห.ร.๕ ม.๑๑/๑๗ กระทรวงมหาดไทย สัญญาบัตร เครื่องอิสริยาภรณ์ ประทวน รศ.๑๒๓ (๑๑
เม.ย. ๑๒๓ - ๗ เม.ย. ๑๒๔)

พห.ร.๕ ม.๒.๔/๒๐ สัญญาบัตรเครื่องอิสริยาภรณ์ ประทวน และเหรียญทางกระทรวงมหาดไทย ปี
๑๒๓ (๑๑ เม.ย. - ๒๐ มี.ค.๑๒๓)

พห.ร.๕ ม.๒.๑๒ ก./๔๑ ใบบอกเมืองต่างๆ ผาง เชียงแสน แดน เชียงราย เชียงใหม่ (พ.ค.๑๐๗ - ๙
ส.ค.๑๐๙)

พห.ร.๕ ม.๕๘/๔๒ พระยาศรีสทเททรวจัตราการต่างๆ ในมณฑลพายัพ (๓๐ ม.ค. ๑๑๕ - ๒๐
มี.ค. ๑๑๘)

พห.ร.๕ ม.๒.๑๒ ก./๔๗ ใบบอกเมืองเชียงใหม่ น่าน เชียงของ เมืองสิง (๑๐ พ.ย.๑๐๘ - ๔ มิ.ย.
๑๑๐)

พห.ร.๕ ม.๕๘/๖๕ การเบ็ดเตล็ดมณฑลลาวเฉียง ลำปาง ลำพูน และหมอกใหม่ (๘๖ - ๑๒๘)

พห.ร.๕ ม.๑๒/๑๓๔ บริเวณพะเยา (๑๗ พ.ค. รศ.๑๒๑ - ๒๔ เม.ย. ๑๒๓)

พห.ร.๕ กร ๕ ม.๕๘/๑๗๗ เรื่องผลประโยชน์เมืองนครลำปาง (๓๑ ม.ค.๑๑๑ - ๒๐ พ.ค.๑๑๒)

พห.ร.๕ ม.๕๘/๑๘๒ รายงานต่างๆ จัดราชการเมืองนครลำปาง (๒๐ ธ.ค. ๑๑๖- ๑๑ เม.ย. ๑๒๗)

พห.ร.๕ ม.๕๘/๑๘๗ รายงานราชการเมืองนครลำพูน (๒๖ พ.ย.๑๑๒ - ๒๓ มี.ค.๑๒๑)

พห.ร.๔ เลขที่ ๓๐ จ.ส.๑๒๒๘ สุกอักษรเมืองเชียงใหม่ จ.ศ.๑๒๒๘

เอกสารชิ้นต้นตีพิมพ์แล้ว

กรมศิลปากร. **ประชุมจารึกวัดพระเชตุพน**. พระนคร : เจริญธรรม, ๒๕๐๖

พิชัญ จันทรวีทัน (แปล). **ลำนนาไทยในแผ่นดินพระพุทธเจ้าหลวง**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ : แพลนพรีนติ้ง, ๒๕๓๔

ศูนย์วัฒนธรรมจังหวัดเชียงใหม่. **สถาบันราชภัฏเชียงใหม่. ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ ฉบับเชียงใหม่ ๗๐๐ ปี**. เชียงใหม่ : มิ่งเมือง, ๒๕๓๘

สร้อยดี อ่องสกุล(ปริวรรต). **พื้นเมืองเชียงแสน**. กรุงเทพฯ : อมรินทร์, ๒๕๔๖

สร้อยดี อ่องสกุล. **หลักฐานประวัติศาสตร์ลำนนาจากเอกสารคัมภีร์ใบลานและพับหนังสือ**. เอกสารอัดสำเนา, ๒๕๓๔

สุจิตต์ วงศ์เทศ. **ประชุมจารึกเมืองพะเยา**. กรุงเทพฯ : มติชน, ๒๕๓๘

เอกสารชั้นรอง

กรมศิลปากร, **โบราณคดีเชียงราย**. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, ๒๕๓๓.

คู่มือชีวิตสมเด็จพระญาณสังวรสมเด็จพระสังฆราชสกลมหาสังฆปริณายก และเกี่ยวกับบางส่วนเสี้ยวแห่งชีวิต. พิมพ์งานอนุสรณ์บรรจุศพนายเล็กจิ๋ว แซ่ฉั่ว พ.ศ. ๒๕๓๗

จังหวัดเชียงราย. **ประวัติอำเภอในจังหวัดเชียงราย**. ม.ป.ท. : ม.ป.พ., ๒๕๐๑

ชาญคณิต อารณ. **รายงานการวิจัยเรื่องเศรษฐกิจการเมืองลำนนาในศตวรรษที่ผ่านมา : บทวิพากษ์ทางประวัติศาสตร์ว่าด้วยกระบวนการปรับตัวของหมู่บ้าน เมือง และภูมิภาค พ.ศ. ๒๔๓๕-๒๕๓๕**.

เอกสารอัดสำเนา

ตำบลภูคา. **ประวัติตำบลภูคา อำเภอปัว จังหวัดน่าน**. (เอกสารแผ่นพับ), พ.ศ. ๒๕๕๐.

ตำบลแม่ฮ้อ. **ประวัติตำบลแม่ฮ้อ**. (เอกสารแผ่นพับ).

ตำบลเมืองงาย. **ประวัติตำบลเมืองงาย อำเภอเชียงดาว จังหวัดเชียงใหม่**. (เอกสารแผ่นพับ). พ.ศ. ๒๕๕๐.

ทรงพันธ์ วรรณมาศ. **ชุมชนโบราณในเขตจังหวัดเชียงราย “เวียงพาน”**. เชียงใหม่ : ศูนย์ศิลปวัฒนธรรม วิทยาลัยครูเชียงใหม่, ๒๕๒๙

พิทักษ์ ปัญญาฉลาด. **อนุสรณ์งานฌาปนกิจศพกำนันศักดิ์สิทธิ์ ปัญญาฉลาด**. ม.ป.ท. : ม.ป.พ., ๒๕๔๓

พรใจ เดิมวาริ. **การเปลี่ยนแปลงความมั่นคงในการถือครองที่ดินในประวัติศาสตร์ของสังคมชนบท**

ภาคเหนือ: กรณีศึกษาหมู่บ้านในจังหวัดเชียงใหม่. วิทยานิพนธ์มานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์. ๒๕๓๕

ข้อสันนิษฐาน “เวียงซ้อนเวียง” ของเวียงเชียงใหม่

อภิชาติ ศิริชัย*

เวียงเชียงใหม่ สถาปนาขึ้นโดยพระญามังรายมหาราช เมื่อปี พ.ศ.๑๘๐๕^๑ โดยใช้พื้นที่บริเวณรอบๆ ดอยจอมทองที่เคยเป็นพื้นที่ (ตำบล) เล็กๆ ของเมืองไชยนารายณ์เดิมเพื่อสร้างเวียงใหม่^๒ ศูนย์กลางของเมืองไชยนารายณ์ปัจจุบันอยู่ในพื้นที่บ้านปาง หมู่ ๑๓ ต.เวียงชัย อ.เวียงชัย จ.เชียงใหม่ ห่างจากเวียงเชียงใหม่ปัจจุบันประมาณ ๑๒ กิโลเมตร ผ่านยุคของเมืองไชยนารายณ์ อาณาจักรโยนกนาคนพันธุ์ เข้าสู่ยุคอาณาจักรหริภุญนครเงินยาง พระญาลาวเมง กษัตริย์องค์ที่ ๒๔ แห่งราชวงศ์ลวจกรราชสันพระชนม์ พระญามังราย ราชบุตรสืบราชสมบัติต่อมา

เมื่อพระญามังรายมหาราชสืบราชสมบัติครองอาณาจักรหริภุญนครเงินยางแล้ว พระองค์ได้ออกพระราชดำเนินตามพื้นที่ต่างๆ ภายในพระราชอาณาจักรเพื่อล่าสัตว์และสำรวจพื้นที่ พระองค์เล็งเห็นชัยภูมิที่เหมาะสมแก่การสร้างเป็นราชธานีใหม่ จึงทรงสร้างปราการโอบดอยจอมทองไว้ ขนานนามเมืองว่า “เมืองเชียงใหม่”^๔ ตามพระนามของพระองค์เอง

ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ ฉบับอรุณรัตน์ วิเชียรเขียว และเดวิด เค. วัลยาจ บัณฑิต (๒๕๔๒) ระบุว่า (หน้า ๑๖) “อยู่บ่บานเท่าใด ช้างมงคลเจ้ามังรายพลอยไปหัวดอยท้าวหนออก เจ้าไปตามรอยช้าง หันประเทศที่ ๑ ช้างริมน้ำแม่กก มีม่อนดอยสูงสะเพิงงามนัก เจ้าจริงกระนิงใจว่าเมื่อปู่เจ้าลาวจงสร้างบ้านหื้อปู่เจ้าลาวแก้วอยู่ไดยินว่าเพิกดอยผาแลวันนั้น เมื่อปู่เจ้าลาวเคียงสร้างเมืองเงินยางก็จิม่ดินดอยทั้ง ๓ คือ ดอยตุง ดอยทา ดอยย่าเฒ่า วันนั้นดีแล เหตุตั้งอันควรกฎกระทำม่อนดอยหื้อเป็นสะดือเมือง กทำกลางเมืองควรชะแล เจ้ามังรายจึงสร้างเวียงกวมดอยจอมทองหื้อมีท่ากลางเวียง สร้างในปีเต่าเส็ด สกราช ๖๒๔ ตัว (หน้า ๑๗) ปรากฏชื่อว่า เชียงราย หั้นแล”

นับว่าเวียงเชียงใหม่เป็นราชธานีแห่งแรกของอาณาจักรล้านนา และพระญามังรายมหาราชเป็นปฐมราชวงศ์มังรายตั้งแต่บัดนั้น

แต่เราไม่สามารถทราบรูปทรงพื้นฐานของตัวเวียงในยุคนั้นได้เลย เนื่องจากไม่ปรากฏหลักฐานขึ้นใดที่สามารถสืบค้นได้ สันนิษฐานว่าในขณะนั้นสร้างปราการโอบดอยจอมทองนี้ ไม่ได้หมายถึงการก่อกำแพงด้วยอิฐและปูน คงเป็นการขุดเนินดินเพื่อให้ได้ “คี่เวียง” (คูเมือง) เพื่อชักน้ำเข้ามา พุนดินที่ได้จากการขุดคูเมืองก็ใช้เป็นกำแพงดินเพื่อป้องกันสัตว์ป่า ส่วนประตูเมืองอาจเป็นเพียงเสาไม้ใหญ่และมี “เขื่อน” (ประตูไม้) ที่สามารถใช้ไว้กั้นทางเข้าออกสามารถเปิดปิดได้เท่านั้น

เมื่อพระญามังรายทรงสร้างเมืองเชียงใหม่แล้ว พระองค์ก็มีปณิธานว่าจะรวบรวมหัวเมืองน้อยใหญ่ที่เป็นเชื้อชาติเดียวกันจากบรรพบุรุษ ที่ขณะนั้นมีการแก่งแย่งสู้รบชิงกันเป็นใหญ่ จึงทรงยกทัพไป

* สำนักพิมพ์ลือล้านนา อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่

^๒ พระรัตนปัญญาเถระ. *ชินกาลมาลีปกรณ์*. พิมพ์ครั้งที่ ๘. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, ๒๕๕๒

^๓ อินทร์ สุใจ. *ไทยใต้โขง*. เอกสารอัดสำเนา, ๒๕๔๔

^๔ ศูนย์วัฒนธรรมจังหวัดเชียงใหม่. *ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่*. สถาบันราชภัฏเชียงใหม่, ๒๕๓๘

ปราบหัวเมืองต่างๆ ไว้ในพระราชอำนาจ ในช่วงระยะนี้พระญามังราย ทรงกระทำศึกตลอดระยะเวลาสิบกว่าปี พระองค์ทรงประทับที่เมืองเชียงรายแค่ ๕ ปี หลังจากนั้นพระองค์เสด็จไปประทับที่เมืองฝาง และยกทัพไปตีเมืองเชียงของ แล้วทรงกลับไปประทับที่เมืองฝางอีก ทรงกรีธาทัพบุกยึดเมืองหริภุญไชย บุระเวียงกุมกาม และสร้าง “เมืองเชียงใหม่” ในปี พ.ศ. ๑๘๓๕ (สร้างเสร็จ พ.ศ. ๑๘๓๙)

จะเห็นได้ว่า “เมืองเชียงราย” เมื่อสร้างเมืองแล้วพระญามังรายคงไม่ได้สร้างถาวรวัตถุ ศาสนสถาน หรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ใดๆ มากนัก เพราะด้วยพระองค์มิได้ทรงประทับอยู่นาน แต่มีสิ่งหนึ่งที่สามารถยืนยันสถานที่ที่พระองค์ใช้เป็นจุดศูนย์กลางเวียง นั่นคือ “ดอยจอมทอง” นอกจากนี้พระองค์ได้ได้ถือธรรมเนียมปฏิบัติ โดยการสร้างวัดในเวียงเชียงราย เพื่อเป็นสิริมงคลแก่เมืองดังนี้

ที่นี้จักจาห้องตำนานวัดพระหลวงเชียงรายก่อนแล^๕

สักกราชได้ ๖๐๐ ตัว ปีเปิกเสด พญามังรายเกิดมาอายุได้ ๒๑ ปลี ได้กินเมืองแทนพ่อ

สักกราชได้ ๖๒๑ ตัว สร้างพุทธรูปและวิหารเมือง

สักกราชได้ ๖๒๒ ตัวนั้นท่านได้ไปตีเลิกเมืองได้ จึงเอาหมูริพลคืนมาเมือง

สักกราชได้ ๖๒๔ ตัว ปีลวงเล่าแทนพ่อเปนพรญามังราย สร้างเวียงแล ทานลัวะไว้กับวัดพระหลวง ๘ ครว และแดนที่สี่เสาไว้กับวัดพระหลวงที่นั่นก่อน ท้าวมหาพรหมข้าทานลัวะ ๘ ครวนั้นตามดั่งพรญามังรายแล ไว้ที่แถมตั้งห้วยท่าจั่วขึ้นต่อเต้าชูแดนเมืองฝางไว้กับวัดพระหลวงที่นั่นตราบ ๕,๐๐๐ พระวะสา

ลุนนั้นเล่า ฟาสุทธธรรมราชลูกอั้งวะมาผาปได้ล้านนาได้แล้วจึงมาทอนข้าพระเจ้าไว้กับวัดพระหลวงตามดั่งรีดพรญามังรายและท้าวมหาพรหมเจ้า เพื่อหื้อกุม ๕,๐๐๐ พระวะสาแล แดนที่ไว้เพื่อหื้อเปนลากขี้เผิง น้ำมัน ไว้เบี้ย ๕ ล้าน เพื่อหื้อเปนบิณฑบาตรเจ้าอาวาสแลพระสังฆะเจ้าในอาวาสโมณฐานแล

ดั่งคามเขตวัดพระหลวงมีสันนี้ ไต่เวียงกำวันออก ตั้งแต่ต่อนาคไป ๓๐๐ วา ด้านหนใต้เอาเหมืองกลางเปนแดน ด้านหนเหนือเอาแม่กกเปนแดน ด้านวันตกเอาปางเอกวิหารหลวงนั้นขึ้นไป มี ๖๐,๐๐๐ วาปลายวา ต่อเต้าชูแดนเมืองฝางไว้กับวัดพระหลวง และต่อเต้า ๕,๐๐๐ พระวะสา เพื่อกว่าเปนลากขี้เผิง น้ำมัน การัก กาคำ พรญามังรายและท้าวมหาพรหมตนนั้นได้อโอกาสหยาดน้ำไว้สันนี้

ท้าวจักเชษฐสหายท่านชื่อว่า โยออก มากะทำบุญกับกันวันนั้นแล

สักกราชได้ ๖๒๔ ตัว ปลีลวงเล่า สร้างวัดพระแก้ว ชุนน้ำบ่อ ก่อศาลา ก่อเมฆเวียง ชุนเหมืองกลางเวียง ก่อหอกลอง เข้ามาอยู่เวียงมี ๗ เยื้องสันนี้แล

พญานาคออกมาหมายที่หื้อท่านสันนี้ นาคจึงปันเขตหื้อตั้งแต่จอมสวรรค์ไปรอดจอมแจ้งเสียในที่นั้น ปรากฏว่าจอมแจ้งและดั่งที่วัดพระหลวงทั้งมวลอันพญามังรายทานไว้นั้น ในเวียงแต่ต่อนาคไปรอดเหมืองสาน ต่อท่อน้ำ ๓๐๐ วา ไปแพวแม่กก ขึ้นแม่กกขึ้นเมื่อต่อเต้ารอดดอยแดนไปจับดอยถ่านไฟ

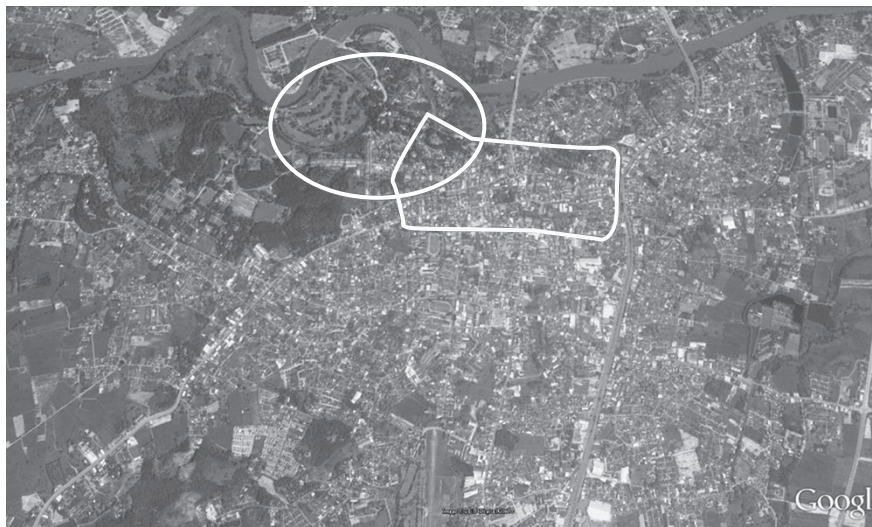
^๕ บุญยัง ชุมศรี, ตำนานพื้นเมืองเชียงราย, ฉบับวัดศรีสมสุข ตำบลแม่ข้าวต้ม อำเภอเมือง จังหวัดเชียงราย, ๒๕๒๖

ได้ตามคอยถ่านไฟจับคอยอีนาค แล้วไต่สันคอยอีนาคไปจับคอยกุ่ม แล้วลงจับขุนแม่ผิง ล่องแม่ผิงขึ้นไปจับช่วงนก ล่องขุนห้วยเล็กมาจับแม่ขวง ออกมาจับห้วยต้นกอก เลียบตีนคอยมาจับแม่สาตมาจับเหมืองกลาง ล่องเหมืองกลางมาจับเหมืองแสนตอท่อน้ำ อันนี้พญามังรายเป็นเจ้าแก้วล้านนาคามเขตได้เบิกน้ำหนั่งดิน ได้โอกาสหยาดน้ำตามไว้อ่อนแล...

จะเห็นได้ว่าเมื่อแรกสร้างเวียงเชียงราย พระญามังรายได้สร้างวัดสำคัญอย่างน้อย ๒ วัด คือ **วัดพระหลวง และวัดพระแก้ว** (ซึ่งน่าจะเป็นคนละวัดกับวัดพระแก้วในปัจจุบัน เพราะก่อนหน้านี้จะค้นพบพระแก้วมรกต วัดแห่งนี้ชื่อ วัดป่าญะ) แสดงให้เห็นว่าเวียงเชียงรายมี “วัด” อย่างน้อย ๒ วัดเกิดขึ้นในยุคนี้

ที่สำคัญตำนานได้กล่าวถึง “คอย” ไว้มากมาย เช่น จอมแจ้ง คอยถ่านไฟ คอยอีนาค คอยกุ่ม รวมทั้งลำเหมืองต่างๆ ที่พระญามังรายได้สร้างไว้ ซึ่งมีความเป็นไปได้และใกล้เคียงจากลักษณะภูมิศาสตร์ที่แสดงตำแหน่งคอยต่างๆ ตามแผนที่ทางอากาศนี้ได้

คอยจอมทองตั้งตระหง่านอยู่ท่ามกลางเมือง โดยมี “ม่อนคอย” น้อยใหญ่รายรอบ ซึ่งมีชื่อภายหลังประกอบด้วย ม่อนจอมแก้ว (ต่อมาเรียก คอยจำปี) ม่อนจอมแจ้ง ม่อนจอมทอง ม่อนฤๅษี คอยงามเมือง^๖ ม่อนเจ้าคุณฯ (ตั้งชื่อขึ้นใหม่จากการที่พระยาราชเดชดำรง ได้มาตั้งเรือนพักอยู่บนม่อนคอยนี้) จึงสันนิษฐานตามตำนานที่ได้กล่าวข้างต้น ว่าการสร้างเวียงของพระญามังรายที่ว่า “.. มีม่อนคอยสูงสะเพิงงามนัก เจ้าจริงคระนิงใจว่าเมื่อปู่เจ้าลาวจงสร้างบ้านหื้อปู่เจ้าลาวแก้วอยู่ไดยินว่าเพิกคอยผาเลาวันนั้นเมื่อปู่เจ้าลาวเคียงสร้างเมืองเงินยางก็จิมตีนคอยทั้ง ๓ คือ คอยตุง คอยทา คอยย่าแก้ว วันนั้นดีแล เหตุตั้งอันควรถูกระทำม่อนคอยหื้อเป็นสะดือเมือง กท่ากลางเมืองควรชะแล้ เจ้ามังรายจึงสร้างเวียงกวมคอยจอมทองหื้อมีท่ากลางเวียง สร้างในปีเต้าเส็ด สกราช ๖๒๔ ตัว”

แผนที่แสดงตำแหน่งพื้นที่ “เวียง” ยุคมังราย และ ยุคพม่า ต่อมาถึง ยุคเจ้าเจ็ดตน

^๖ แก้วมงคล ชัยสุริยันต์, ผิของชาวลานนาไทยโบราณ, ที่ระลึกเนื่องในพิธีปลงศพ นางถนอม อินทรวงศ์, กรมศิลปากร พ.ศ. ๒๔๘๖

ถึงแม้จะไม่สามารถหาร่องรอยของคูเมือง หรือ สันฐานของเวียงยุคนี้นี้ได้ แต่เชื่อได้ว่าขอบเขตไม่เกินนี้ จากการสำรวจโบราณสถานร้างหลายแห่งบริเวณนี้ ยังมีร่องรอยให้เห็นถึงปัจจุบัน ประกอบกับจารึก “จารึกท้าวมุย” พบที่ วัดป่ารวก (สันนิษฐานว่าเป็นวัดร้างในเวียงเชียงราย และไม่เหลือร่องรอยวัดปรากฏแล้ว ปัจจุบันคือ ศาลารอยพระบาท ร.๙ ในบริเวณค่ายเม็งรายมหาราช) ศิลาจารึกนี้เก็บรักษาไว้ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติเชียงใหม่ ข้อความกล่าววว่า

พ.ศ. ๒๐๒๘ (สมัยพระเจ้าติโลกราช) เจ้าเมืองเชียงรายถวายเมียชื่อนางคำ ลูกสาวชื่อนางจำปา เด็กผู้หญิง ๒ คน ข้าทาสผู้ชาย ๑ คน แก่พระพุทธรูปและเจดีย์ มีรายชื่อพยานฝ่ายสงฆ์คือ

มหาสังฆราชาศรีปัญญกุดมญาณเทพา	วัดป่ารวก(นี้)
มหาเถรสุวรรณ	วัดป่าสังัด
มหาเถรธรรมโรจี	วัดจอมทอง
มหาสาหมื่นนพญา	วัดหมื่นไร่
มหาสามีจันทรังสี	วัดป่าญะ
มหาสามีสุมงคล	วัดพัฒนาร่วง
มหาเถรอินทรพญา	วัดศรีชุม
ท่านเป็นเจ้าศรี	วัดพระคำ
ท่านเป็นเจ้าสารีบุตร	วัดสุมนภู
ฝ่ายคฤหัสถ์มี	

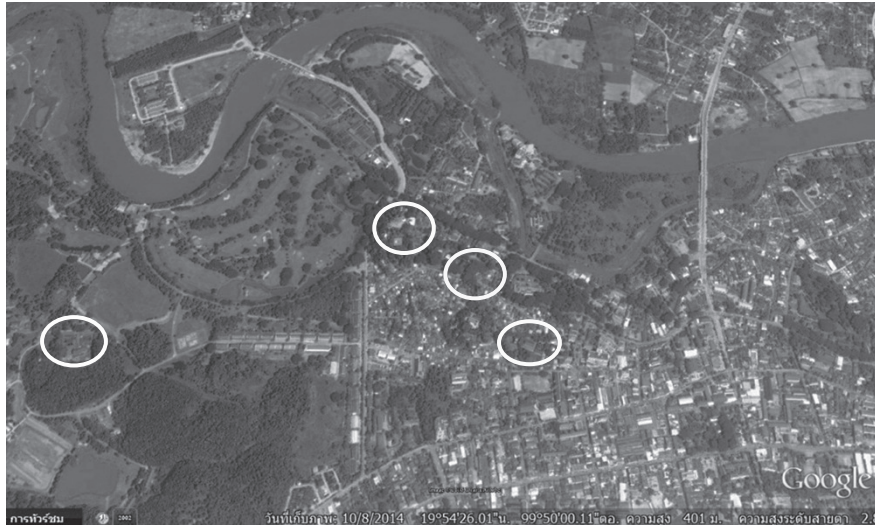
เจ้าเมืองเชียงรายท้าวมุย

หมื่นซ้ายลวง

พันพ่อน้อยต่างเมือง,

เล่ม ๑๔ หน้า ๑๑๓

รายชื่อวัดต่างๆ ข้างต้นปัจจุบันเป็นวัดที่ได้รับการบูรณะ ๒ วัด ได้แก่ วัดจอมทอง (ปัจจุบันคือ วัดพระธาตุดอยจอมทอง), วัดป่าญะ (ปัจจุบันคือ วัดพระแก้ว) และตำแหน่งวัดร้าง วัดป่ารวก ปัจจุบันคือสถานที่ตั้งศาลารอยพระบาท ร.๙, ตำแหน่งวัดร้าง วัดพระคำ ปัจจุบันคือสถานที่ตั้งบ้านพักจอมพล ป.พิบูลสงคราม

แผนที่แสดงตำแหน่งที่ตั้งวัดต่างๆ ตามจารึก

หลักฐานทางโบราณคดีเหล่านี้ ทำให้สันนิษฐานได้ว่า “เวียงเชียงราย” ในยุคมังราย อยู่บริเวณโดยรอบเชิงดอยจอมทอง สันฐานเวียงเป็นรูปวงกลมหรือวงรี ไม่มีกำแพงเมืองก่อด้วยอิฐ

ซากโบราณสถานในบริเวณค่ายเมืองรายมหาราช ๔ แห่ง

พระพุทธรูปที่พบบริเวณข้างน้ำตก ใกล้ๆ กับดอยจอมทอง (ภายในค่ายเมืองรายมหาราช)

เวียงเชียงราย ยุคภายใต้อำนาจพม่า

เมื่อสิ้นยุคล่มสลายของราชวงศ์มังราย เมืองต่างๆ ส่วนใหญ่ในดินแดนล้านนาตกอยู่ภายใต้การปกครองของพม่า รวมทั้งเมืองเชียงรายด้วย ตำนานเมืองเชียงราย ฉบับวัดประตูปา ต.ประตูปา อ.เมืองลำพูน จ.ลำพูน กล่าวว่า

ศรีสุทนต์สวัสดิ์ ที่นี้จักกล่าวกนิเมืองเชียงรายอันหัยอันแควนก่อนแล ตั้งฟ้าสุทนต์ธัมมราชามากินล้านนาได้แล้ว แต่พญาชีธอนกินเมืองเชียงรายสร้างวัดจันทาโลกไว้แล้ว กนิเมืองนานได้ ๗ ปี (ต้นฉบับขาดหาย) ๐๖ ตัว มังคีสรทเวะมากินนานได้ ๘ ปีตายแล เถิงสกราช ๑๐๑๔ ตัว ฟ้าเชียงทองมากินได้ ๙ ปีตาย สกราช ๑๐๒๓ ตัว เมืองไรมากินเมืองได้ ๔ ปี ไปกินเมืองเชียงแสนแล...

จารึกใต้ฐานพระสาวก ในอุโบสถวัดพระแก้ว ตำบลเวียง อำเภอเมืองเชียงราย กล่าวถึง “พระญาหลวงเจ้ามังพลสแพก ตนเสวียเมิงเชียงราย ตนเปนโมยหวารเมิงเชียงแสน”

เมื่อพม่าได้เข้ามาปกครองเมืองเชียงราย สันนิษฐานว่าได้ย้ายศูนย์กลางเวียงชัยมาทางทิศตะวันออกของเวียงเดิม จากการที่พญาชีธอนได้สร้างวัดจันทาโลก (ปัจจุบันคือ วัดกลางเวียง) เมื่อ ปี พ.ศ. ๒๑๘๐ หลังจากนั้นบริเวณที่เคยเป็นเวียงเดิมก่อนหน้า คงค่อยๆ ลดความสำคัญลงด้วยปัจจัยของการย้ายศูนย์ราชการมาไว้บริเวณนี้แทน ประกอบกับน้ำแม่กกที่มีการเปลี่ยนทิศทางของสายน้ำและคงประสบปัญหาน้ำท่วมบ่อยในบริเวณนั้น ปัญหา “น้ำแม่กกนองแดง” หรือ “แม่กกน้ำร้าย”^๗ ยังมีขึ้นบ่อยๆ คงเป็นอีกปัจจัยที่ทำให้ผู้ครองเมืองเชียงรายยุคนี้ย้ายเวียงมาบริเวณนี้ เวียงใหม่แห่งนี้จึงค่อยๆ สร้างศาสนสถานและสิ่งปลูกสร้างอื่นๆ ขึ้นอีกเพิ่มขึ้นภายหลัง

จึงถือว่า “เวียงเชียงราย” ยุคพม่านี้นับหากนับเอา “วัดจันทาโลก” เป็นศูนย์กลางแล้ว ย่อมเป็นทรงสัณฐานเวียงเชียงรายในยุคฟื้นฟูเมืองเชียงรายในกาลต่อมาด้วย

หลังจากพม่าได้ปกครองเมืองเชียงรายจนถึงสิ้นสุดอำนาจประมาณปี พ.ศ. ๒๓๔๗ ทำให้เมืองเชียงรายเป็นเมืองร้างไปประมาณ ๓๙ ปี

^๗ ชรินทร์ แจ่มจิตต์, แม่กกน้ำร้าย วารสารลือล้านนา ฉบับที่ ๒๑, สำนักพิมพ์ลือล้านนา, ๒๕๕๕

เมื่อ พ.ศ. ๒๓๘๖ เมืองเชียงใหม่ได้รับการฟื้นฟูขึ้นอีกครั้ง^๔ โดยได้รับอนุญาตจากเจ้าผู้ครองนครเชียงใหม่ แต่งให้เจ้าอัมมลังกาพร้อมด้วยไพร่พลเมืองประมาณ ๑,๐๐๐ ครั้วเศษ ร่วมกันบูรณะเวียงเชียงใหม่ และมีการกำหนดเขตเวียงขึ้นอีกครั้ง ดังความว่า

“สกราช ๑๒๑๓ ตัว ปีล้งไคล้ เดือน ๘ เจ้ามโหตร นครเชียงใหม่ ขึ้นมาจัดการตั้งลำเวียงเมืองเชียงใหม่ บ่ทันแล้ว เจ้าน้อยเทพวงศ์บุตรท่านป่วยใช้ตาย เอาลงไฟเสียสบที่เชียงใหม่ หน้าวัดเซตพน”

“สกราช ๑๒๑๙ ตัว ก่อแรกกำแพงเมือง ตั้งแต่ประตูนางอิงไปวันออกยาว ๓๕๐ วา ถึงสกราช ๑๒๓๓ ตัวปีร้างเจ้าเดือน ๕ ขึ้น ๑ ค่ำ ซ้ำก่อกำแพงเมืองแถมยาว ๕๕๐ วา เวียงเชียงใหม่ลงแปมี ๙๗๖ วา ลงชื่อมี ๓๕๖ วา”

“สกราช ๑๒๓๖ ตัว ปีกาบเสด เดือน ๖ ออก ๑๒ ค่ำ พายในพายนอกพร้อมกันฝังสะดือเมือง แล ๔ แจ่งเวียง ยามแตรสู่เที่ยงวัน”

การสร้างเวียงเชียงใหม่ในยุคเจ้าเจ็ดตนแล้วเสร็จสมบูรณ์เมื่อปี พ.ศ. ๒๔๑๗ ที่สันนิษฐานว่ายึดแนวเขตเวียงเดิมจากยุคพม่า ด้วยเหตุว่า มีการ “ฝังสะดือเมือง” ไว้ตรงบริเวณวัดจันทาโลก (ต่อมาชื่อวัดจันทาโลก มีชื่อต่อท้ายว่า วัดจันทาโลกกลางเวียง และเมื่อต้นจันทน์แดงขนาดใหญ่ในวัดหักโค่น ชื่อวัดจึงเหลือเพียง วัดกลางเวียง ในปัจจุบัน)^๕ นับว่าเป็นแนวเขตเวียงที่ชัดเจนขึ้นในยุคนี้ อันนำมาสู่การกำหนดเขตเทศบาลเมืองเชียงใหม่ พ.ศ. ๒๔๗๘

แผนผังเขตเทศบาลเมืองเชียงใหม่ พ.ศ. ๒๔๗๘

พัฒนาการของการสร้างเวียงเชียงใหม่ในยุคต่างๆ สามารถสรุปได้อยู่ ๒ ยุค ๔ ระยะ คือ ยุคมังราย และ ยุคพม่า ระยะแรกยุคมังราย ระยะที่ ๒ ยุคพม่า ระยะที่ ๓ ยุคเจ้าเจ็ดตนฟื้นฟูเมืองเชียงใหม่ และ ระยะเทศบาลเมืองเชียงใหม่ (ปัจจุบันเทศบาลนครเชียงใหม่) นับว่าเป็นการสร้างรากฐานให้ “เวียงเชียงใหม่” เป็นเมืองที่เจริญรุ่งโรจน์ได้เป็นอันดับต้นๆ ของประเทศไทยในปัจจุบัน

^๔ อภิชาติ ศิริชัย, จดหมายเหตุเมืองเชียงใหม่ ยุคฟื้นฟูเมืองเชียงใหม่ พ.ศ. ๒๓๘๖-๒๔๔๖, สำนักพิมพ์ลือล้านนา, ๒๕๕๘

^๕ ชรินทร์ แจ่มจิตต์, ประวัติวัดกลางเวียง, สยามโฆษณาการพิมพ์, ๒๕๓๗

ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นกับผลกระทบการเปลี่ยนแปลงของสังคมในปัจจุบัน : กรณีศึกษาร้านบุญชูคำไม้ อำเภอแม่จัน จังหวัดเชียงราย

ณัฐพงศ์ ดวงแก้ว^๑

อำเภอแม่จันเป็นอำเภอหนึ่งของจังหวัดเชียงราย อยู่ห่างจากตัวจังหวัดประมาณ ๒๗ กิโลเมตร เป็นอำเภอที่อยู่เกือบเหนือสุดของประเทศไทย มีอาณาเขตทิศเหนือติดต่อกับอำเภอแม่สายและสหภาพพม่าที่บ้าน ปางหนูน ตำบลแม่คำ ระหว่างเขตแดนไทยและพม่ามีภูเขากั้นอยู่ ทิศใต้ติดกับตำบลแม่ข้าวต้ม นางแล แม่ยาว และทุ่งก่อ อำเภอเมืองเชียงราย ทิศตะวันตกติดกับสหภาพพม่าที่บ้านห้วยหยวกและ มีอาณาเขตบางส่วนต่อกับจังหวัดเชียงใหม่ ทิศตะวันออกติดกับตำบลป้าสัก และบ้านทุ่งฟ้าฮ่าม อำเภอเมืองเชียงแสน^๒

ลักษณะภูมิศาสตร์อำเภอแม่จันส่วนใหญ่เป็นพื้นที่ ที่มีทั้ง “ที่ราบสูง” เฉลี่ยร้อยละ ๓๒ ที่เป็นแหล่งต้นน้ำของแม่น้ำหลายสาย เช่น แม่น้ำคำมีต้นน้ำจากดอยท่ม มีระยะทางยาวกว่า ๗๐ กิโลเมตรมีน้ำตลอดทั้งปี และแม่น้ำที่สำคัญอีกสายหนึ่งได้แก่ แม่น้ำจัน ต้นน้ำเกิดจากดอยสามเส้า มีระยะทางกว่า ๗๕ กิโลเมตร และ “พื้นที่ราบ” เหมาะแก่การเพาะปลูกเฉลี่ยเป็นร้อยละ ๖๐ ของพื้นที่ “ด้วยสภาพพื้นที่ที่มีความอุดมสมบูรณ์ทั้งทรัพยากรน้ำ และทรัพยากรพื้นที่ในการเพาะปลูกส่งผลให้ อำเภอแม่จันเป็นอำเภอที่ผลิตข้าวได้ผลผลิตดีที่สุดในจังหวัดเชียงราย “ด้วยเหตุผลทั้งสภาพพื้นที่และ สภาพทรัพยากรทำให้แม่จันในอดีตเป็นพื้นที่ศูนย์กลางของการเพาะปลูกและค้าขายของเส้นทางการค้าของกลุ่มคนจีนฮ่อในอดีต^๓

ด้วยเหตุผลในเรื่องของภูมิประเทศที่มีความอุดมสมบูรณ์ จึงทำให้มีการอพยพของผู้คนจำนวนมาก เข้ามาสู่พื้นที่อำเภอแม่จัน ส่งผลทำให้พื้นที่แม่จันเป็นแหล่งผลิตสินค้าการเกษตร จึงทำให้เกิดการ ขยายตัวในด้านเศรษฐกิจในพื้นที่ สืบเนื่องจากการเกิดขึ้นของโรงสีขนาดใหญ่และเล็กจำนวนมากในพื้นที่ อำเภอแม่จันและผลผลิตสินค้าเกษตรจำนวนมากในพื้นที่ เหตุผลทั้งสามประการทำให้เราเห็นได้ว่า พื้นที่ใน อำเภอแม่จันมีการขยายตัวของจำนวนประชากรและชุมชน และเป็นพื้นที่ที่มีความสำคัญทั้งในด้าน การเกษตรและด้านเศรษฐกิจทั้งในอดีตและปัจจุบัน

จากเนื้อหาข้างต้นทำให้เราเห็นภาพของการเปลี่ยนแปลงในพื้นที่อำเภอแม่จันในอดีตได้เป็น อย่างดี ทั้งในเรื่องของเศรษฐกิจ ประชากร และทรัพยากรธรรมชาติ บทความชิ้นนี้จึงเป็นการศึกษาภาพต่อ ของการเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงทางด้านเศรษฐกิจพื้นที่อำเภอแม่จันในยุคปัจจุบัน โดยใช้กรณีการศึกษา

^๑ นักศึกษาปริญญาโท ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

^๒ เฉลา คณาเดิม , รายงานเรื่องประชากรกับการศึกษาของอำเภอแม่จัน จังหวัดเชียงราย, โครงการประศาสน์บริหารอาสาสมัครชั้นบัณฑิต มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๑๓, น. ๗

^๓ เล่มเดียวกัน, น. ๗ - ๘

^๔ ดู บดินทร์ กินวงศ์ ปริญา ภายหลัง และคณะ , ประวัติศาสตร์เมืองเชียงราย-เชียงแสน , พิมพ์ครั้งที่ ๒ , ๒๕๔๖ , น. ๒๐๑ - ๒๐๒

ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นผ่านธุรกิจโรงค้าไม้ ร้านบุญชูค้าไม้ ซึ่งตั้งในพื้นที่อำเภอแม่จัน เพื่อสะท้อนให้เห็นผลกระทบจากการเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงในพื้นที่กับผลกระทบทางเศรษฐกิจและการเมืองในปัจจุบัน และจากผลกระทบดังกล่าวจะทำให้เราเห็นภาพของการเปลี่ยนแปลงต่างๆ ทั้งเรื่องของวิถีชีวิตและสภาพเศรษฐกิจปัจจุบันของผู้คนในพื้นที่ชนบทอำเภอแม่จัน ที่ส่งผลต่อการปรับตัวของธุรกิจโรงค้าไม้ ร้านบุญชูค้าไม้และผู้คนในท้องถิ่นในปัจจุบัน

วิถีชีวิตชุมชนและเศรษฐกิจหมู่บ้านในอดีต

สภาพการวิถีชีวิตของและการเศรษฐกิจหมู่บ้านในอดีต ฉัตรทิพย์ นาถสุภา กล่าวว่า เศรษฐกิจหมู่บ้านในอดีตเป็นเศรษฐกิจที่พออยู่พอกิน การผลิตในเรื่องของการเกษตรต่างๆ ไม่ได้เป็นผลเพื่อให้เกิดการแลกเปลี่ยน หรือซื้อ การทำมาหากินอยู่การค้าขาย การยังชีพของหมู่บ้านที่สำคัญที่สุดหรือการทำนามีความสำคัญเหนือการผลิตสิ่งอื่นมาก การทำนาของชาวบ้านในระบบศักดินาเป็นการทำเพื่อบริโภคในครัวเรือนเป็นหลัก^๔ พื้นฐานปัจจัยการผลิตของเศรษฐกิจแบบพออยู่พอกินหมู่บ้านไทย คือแรงงานและทรัพยากรธรรมชาติโดยเฉพาะที่ดิน เนื่องจากระดับเทคโนโลยีการผลิตอยู่ในระดับที่ต่ำ พื้นฐานของการทำนาแบบยังชีพของคนไทยในอดีต พบว่าส่วนใหญ่มักจะรอทำนาไปกับเพียงช่วงฤดูฝน เว้นแต่ชาวภาคเหนือที่มีวิธีการกักเก็บน้ำ โดยการจับกลุ่มชาวนากันในแต่ละหมู่บ้านสร้างฝายชะลอน้ำเพื่อให้มีน้ำในการเพาะปลูก ซึ่งวิธีการนี้สืบทอดกันมาตั้งแต่เมื่อ ๑,๐๐๐ กว่าปีที่ผ่านมามีถือว่าเป็นภูมิปัญญาชาวบ้านในพื้นที่^๕

อีกทั้ง ฉัตรทิพย์ นาถสุภา ยังพบว่าผลจากการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นจากสนธิสัญญาเบาริงแทบไม่มีผลกระทบอะไรกับภาคเหนือเลย นอกจากทำให้มีทุนต่างประเทศเข้ามาผลิตและส่งไม้สักออกจำหน่าย และผลจากการสร้างทางบกที่เปลี่ยนไปจากที่เคยค้าขายกับมณฑลยูนนาน ประเทศจีน และเมืองมะละแหม่ง ประเทศพม่า พ่อค้าเป็นจีนฮ่อ ไทยใหญ่ และพม่า ภายหลังในช่วงปลายศตวรรษที่ ๑๙ เมื่อคนจีนจากภาคกลางเริ่มขึ้นไปตั้งหลักแหล่งทางเหนือมากขึ้น จากนครสวรรค์ไปตาก จากตากไปเชียงใหม่จึงเริ่มมีเครือข่ายการค้าระหว่างเชียงใหม่กับกรุงเทพฯ การค้าสำคัญจึงเกิดการเปลี่ยนเส้นทาง จากมะละแหม่ง ตาก เชียงใหม่ทางบก เป็น กรุงเทพฯ นครสวรรค์ แล้วขึ้นตามลำน้ำปิงถึงเชียงใหม่ทางเรือ และเป็นเส้นทางสำคัญจนกระทั่งเปิดเดินรถไฟถึงเชียงใหม่ใน ค.ศ.๑๙๒๒^๖

เช่นเดียวกันในงานวิทยานิพนธ์ของ ชูสิทธิ์ ชูชาติ เรื่อง วิวัฒนาการเศรษฐกิจหมู่บ้านในภาคเหนือของประเทศไทย พ.ศ.๒๓๙๔ – ๒๔๗๕ พบว่า วิถีชีวิตและการค้าขายของผู้คนในแถบภาคเหนือที่มีความคล้ายคลึงกับงานเขียนของ ฉัตรทิพย์ นาถสุภา โดยพบว่า วิถีชีวิตส่วนใหญ่เน้นในเรื่องของการทำมาหากินเพื่อยังชีพ การค้าขายส่วนใหญ่เป็นกลุ่มพ่อค้าที่มีพาหนะ เช่น วัวต่าง สำหรับบรรทุกสินค้า เนื่องจากการค้าขายระหว่างเมืองต้องใช้พาหนะและคนควบคุมสินค้าเป็นจำนวนมาก ดังนั้นการค้าระหว่าง

^๔ ฉัตรทิพย์ นาถสุภา, เศรษฐกิจหมู่บ้านไทยในอดีต, พิมพ์ครั้งที่ ๒, ๒๕๒๘, น.๑๓

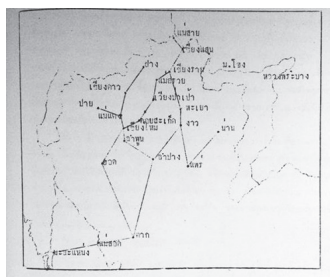
^๕ เล่มเดียวกัน, น. ๒๔ – ๒๗

^๖ เล่มเดียวกัน, น. ๙๓ – ๙๕

เมืองจันทกอยู่ในมือของขุนนาง หรือบุคคลผู้มีข้าทาสบริวารเท่านั้น สามัญชนในระบบศักดินาไม่มีโอกาสได้ค้าขายต่างเมือง เนื่องจากไม่มีทุนและต้องสังกัดมูลนายจึงไม่มีเวลาเพียงพอในการเดินทางค้าขายไกลๆ^๔

การค้าขายแลกเปลี่ยนระหว่างสามัญชนเกิดขึ้นเพียงเล็กน้อย คือการแลกเปลี่ยนระหว่างหมู่บ้าน ซึ่งแต่ละพื้นที่สามารถผลิตสินค้าที่แตกต่างกันออกไปตามทรัพยากรที่อยู่ในท้องถิ่น ในด้านการคมนาคมขนส่ง นับตั้งแต่ปีเปิดประเทศ พ.ศ.๒๓๙๘ จนกระทั่งประมาณ ๖๐ ปี หลังจากนั้น สภาพการคมนาคมในภาคเหนือไม่เกื้อกูลต่อการติดต่อค้าขาย ทั้งนี้เพราะมีแต่ทางเดินเท้า หรือทางเกวียน เชื่อมระหว่างเมืองต่างๆ ทางหลวงแผ่นดินเริ่มสร้างในปี พ.ศ.๒๔๕๗ เชื่อมระหว่างจังหวัดเชียงราย กับจังหวัดลำปาง และสำหรับเส้นทางรถไฟสร้างเสร็จมีสถานีอยู่ที่นครลำปาง ในปี พ.ศ.๒๔๕๙ และในปี พ.ศ.๒๔๖๔ สร้างถึงเชียงใหม่ การติดต่อระหว่างเมืองกับหมู่บ้านชนบทส่วนมากใช้ทางเท้า ทางเกวียน ภายหลังที่มีการสร้างทางรถไฟเสร็จในปี พ.ศ.๒๔๖๔ การขนส่งสินค้าจึงหันมาใช้ทางรถไฟแทนเพราะเสียค่าส่วยน้อยกว่า และสามารถบรรทุกสินค้าได้มากกว่า^๕

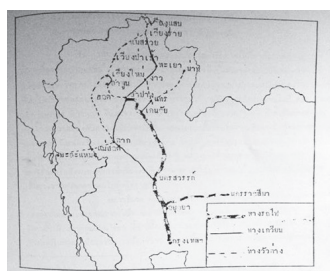
แผนภาพที่ ๑ : แสดงแผนที่การเดินทางของพ่อค้าวัวต่าง

ที่มา : ชูลีห์ ซุชาติ , วรรณนาการเศรษฐกิจหมู่บ้านในภาคเหนือของประเทศไทย

พ.ศ.๒๓๙๔ – ๒๔๗๕, น.๗๓

แผนภาพที่ ๒ : แสดงเส้นทางการคมนาคมในภาคเหนือ พ.ศ.๒๔๖๐

ที่มา : ชูลีห์ ซุชาติ , วรรณนาการเศรษฐกิจหมู่บ้านในภาคเหนือของประเทศไทย

พ.ศ.๒๓๙๔ – ๒๔๗๕, น.๕๑

^๔ ชูลีห์ ซุชาติ , วรรณนาการเศรษฐกิจหมู่บ้านในภาคเหนือของประเทศไทย พ.ศ. ๒๓๙๔-๒๔๗๕ , วิทยานิพนธ์หลักสูตรปริญญา การศึกษามหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ , พ.ศ. ๒๕๒๓ , น. ๔๘-๕๐

^๕ เล่มเดียวกัน , น. ๖๐-๖๒

ในพื้นที่อำเภอแม่จันทันเช่นกัน ถึงแม้ว่า อำเภอแม่จัน เดิมคืออำเภอเชียงแสนหลวง อยู่บนเส้นทาง การค้าพ่อค้าวัวต่าง ตามแผนภาพที่ ๑ แต่การค้าวัวต่างก็ไม่ได้มีผลกระทบอย่างไรต่อพื้นที่ชุมชนชนบท ในพื้นที่อำเภอแม่จันมากเท่าไร สิ่งที่มีผลกระทบสำคัญคือเรื่องของการพัฒนาเส้นทางการคมนาคม ตามแผนภาพที่ ๒ มากกว่า เนื่องในพื้นที่อำเภอแม่จันมีโรงสีขนาดใหญ่ที่มีคลังสินค้าอยู่ที่จังหวัด ลำปางเป็นจำนวนมากถึง ๑๒ แห่งด้วยกัน เพื่อขนส่งลงมาสู่พื้นที่ภาคกลางของประเทศไทยเพื่อรองรับ กับเศรษฐกิจแบบใหม่ที่เกิดขึ้นหลังจากการเปิดประเทศในปี พ.ศ.๒๓๙๘ แสดงให้เห็นว่าการเปลี่ยนแปลง ในเรื่องของการค้าขายในพื้นที่ชุมชนชนบทในอำเภอแม่จันมีความสัมพันธ์กับผลของการสร้างทางรถไฟ และการคมนาคมพื้นฐานในประเทศ

ดังคำให้สัมภาษณ์ของนายอดุลย์ ปัญญาคำ ที่กล่าวว่า มีโรงสีสำคัญที่แม่จันในอดีต อยู่ ๒ โรงที่มี คลังสินค้าอยู่ที่จังหวัดลำปางได้แก่ โรงสีเล่าเลี้ยงก็ โรงสีมูฮ้องเฮง (ซึ่งมีโรงสีอยู่ที่ อ.พาน จ.เชียงรายด้วย) โดยในอดีตนายอดุลย์ปัญญาคำกล่าวว่า การจะนำข้าวไปขายได้จะต้องใส่ล้อเกวียนเทียมด้วยวัวเพื่อเดินทาง ออกไปขายข้าวที่โรงสีแม่จัน โดยออกเดินทางประมาณ ๑ - ๒ เดินทางออกไปถึงตัวโรงสีที่อำเภอแม่จัน ใช้เวลาประมาณ ๕ ชั่วโมงในระยะทางประมาณ ๑๐ กว่ากิโลเมตร^{๑๐} ซึ่งมีคล้ายคลึงกับพ่ออยู่ดีบ โกเสนต่อ โดยพ่ออยู่ดีบ กล่าวเมื่อก่อนนั้นเกวียนเทียมวัวที่จะนำมาบรรทุกข้าวในพื้นที่ต้องจ้างถึงคันละ ๕๐ บาท และการทำนาในอดีตส่วนใหญ่ใช้ควายในการไถนา ซึ่งพ่ออยู่ดีบกล่าวอีกว่า ส่วนรถไถ หรือที่ชาวบ้านเรียกกัน ว่า “ควายเหล็ก” เข้ามาในช่วงประมาณ ๒๕๒๐^{๑๑} ส่วนในเรื่องของการค้าขายพ่ออยู่ดีบ^{๑๒} นายอดุลย์^{๑๓} และแม่ศรี จันทาพูน^{๑๔} กล่าวว่า ส่วนใหญ่การค้าขายนอกเหนือจากข้าวแล้วก็เป็นพวกสัตว์เลี้ยงจำนวน ควายและวัว โดยเป็นการขายแบบที่ชาวบ้านเรียกว่า “ขายควายจุง” ผู้รับซื้อควายส่วนใหญ่เป็นกลุ่ม โรงค้าสัตว์ หรือเป็นกลุ่มพ่อค้าที่จะนำไปลงเรือที่ท่าเรือเชียงแสนเพื่อนำวัวควายไปขายต่อไปเมืองจีน

^{๑๐} สัมภาษณ์นายอดุลย์ ปัญญาคำ ,อดีตสมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบลจอมสวรรค์ , เมื่อวันที่ ๖ เมษายน ๒๕๕๗

^{๑๑} สัมภาษณ์พ่ออยู่ดีบ โกเสนต่อ , เมื่อวันที่ ๗ เมษายน ๒๕๕๗

^{๑๒} สัมภาษณ์นายอดุลย์ ปัญญาคำ ,อดีตสมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบลจอมสวรรค์ , เมื่อวันที่ ๖ เมษายน ๒๕๕๗

^{๑๓} สัมภาษณ์แม่อยู่ศรี จันทาพูน , เมื่อวันที่ ๗ เมษายน ๒๕๕๗

^{๑๔} สัมภาษณ์นายอดุลย์ ปัญญาคำ ,อดีตสมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบลจอมสวรรค์ , เมื่อวันที่ ๖ เมษายน ๒๕๕๗

ส่วนเรื่องการทำมาหากินในหมู่บ้านชาวบ้านจะนำข้าวมาสีที่โรงสีขนาดเล็กในหมู่บ้าน ซึ่งนายสงกรานต์ ดวงแก้ว กล่าวว่า ในอดีตชาวบ้านจะนำข้าวหอบมาสีที่โรงสีโดยคิดค่าสีข้าวถึงละ ๕๐ สตางค์ ซึ่งการเพาะปลูกข้าวของคนในหมู่บ้านมักจะอยู่ในช่วงเดือนมิถุนายนจนถึงฤดูเก็บเกี่ยวในช่วงเดือนกันยายน-ตุลาคม หลังจากเดือนตุลาคม จะเป็นช่วงที่ชาวบ้านว่างจากการทำนา ส่วนใหญ่ก็จะเข้ามาหาไม้ หาฟืน เพื่อจะสร้างบ้าน และในช่วงว่างจากการทำนานั้นนายสงกรานต์ กล่าวว่า ในอดีตได้มีการรับข้าวจากตัวอำเภอแม่จันเข้ามาขายให้กับผู้คนในหมู่บ้านด้วย^{๑๔}

จากสภาพของระบบเศรษฐกิจหมู่บ้านในอดีต ในยุคแรกส่วนใหญ่เป็นการทำมาหากินแบบยังชีพ ปลูกข้าวเพื่อรับประทานกันในครอบครัว ไม่เน้นผลิตเพื่อขายเหมือนในปัจจุบัน เว้นแต่ถ้าเหลือจากการเก็บไว้ยังชีพ ชาวบ้านถึงจะนำข้าวมาขายเป็นรายได้เสริม ในช่วงว่างเว้นจากการทำนาส่วนใหญ่ก็จะเป็นการเข้าป่าหาของป่าขาย หาไม้ หาฟืน เพื่อกักตุนไว้ในการหุงหาอาหาร ส่วนในเรื่องของการค้าขายส่วนใหญ่ก็จะเป็นการค้าขายแบบเล็กๆน้อยๆ เช่นค้าวัวควาย ซึ่งจะเป็นการขายเพียงตัวสองตัวที่เลี้ยงเอง หรือรับจากชาวบ้านในพื้นที่ ส่วนผลกระทบที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงของการค้าขายในท้องถิ่น คือการเกิดขึ้นของเส้นทางคมนาคมขนส่งที่ดินขึ้น และเทคโนโลยีทางการเกษตรที่เข้ามา ส่งผลให้การผลิตของผู้คนในท้องถิ่นชุมชนชนบทในอำเภอแม่จันเริ่มมีผลผลิตที่มีจำนวนปริมาณที่มากขึ้น การทำนาเพื่อการค้าขายจึงเริ่มเกิดขึ้นในสังคมชนบท สภาพบ้านเรือนยังคงเป็นบ้านเรือนที่สร้างจากวัสดุที่หาได้ง่ายตามธรรมชาติเช่นไม้ไผ่ หรือไม้ที่ได้จากเข้าป่า หรือที่เรียกว่า “แรมไม้”

ภูมิหลังก่อนการตั้งธุรกิจครอบครัว (ร้านบุญชูค้าไม้)

ก่อนการก่อตั้งธุรกิจส่วนตัว หรือร้านบุญชูค้าไม้ในปัจจุบัน ในอดีตครอบครัวของนายสงกรานต์ ดวงแก้ว เกิดต้นจากธุรกิจที่มีความสัมพันธ์กับวิถี-ชีวิตของชาวบ้านในท้องถิ่น คือก่อตั้งโรงสีขนาดเล็ก ๒ แห่งในหมู่บ้านโดยนายสงกรานต์ กล่าวว่า โรงสีเปิดขึ้นเพื่อรับจ้างสีข้าวให้แก่ผู้คนในท้องถิ่น เพื่อใช้ในการบริโภคเท่านั้น โดยส่วนใหญ่จะเป็นกลุ่มคนในหมู่บ้านและหมู่บ้านใกล้เคียงที่จะนำข้าวมาสี โดยโรงสีก่อตั้งขึ้นมาประมาณ พ.ศ.๒๕๑๐ หรือได้มีการรับข้าวจากโรงสีอื่นๆ มาสีขายให้แก่ชาวบ้านในหมู่บ้าน ในช่วงที่หมดฤดูทำนา หรือช่วงที่ข้าวของชาวนาหมดลง ส่วนแม่เกียง ดวงแก้ว ผู้เป็นภรรยาของพ่อเสน ดวงแก้ว จะเปิดร้านขายของชำหรือโชห่วยเล็กๆ ในหมู่บ้าน ขายสินค้าจำนวน หมายเมียง บุหรี (บุหรีชื้อที่พันด้วยใบตองอ่อน)^{๑๕}

อีกทั้งยังมีการทำธุรกิจอื่นๆเสริมอีก คือการไปรับไม้เถื่อนมาขายให้แก่คนในหมู่บ้านและละแวกใกล้เคียง นายสงกรานต์ กล่าวว่า ได้เริ่มการเรียนรู้การค้าไม้เริ่มต้นจากการติดตามบิดาในการค้าไม้เถื่อนจนเข้ามาสู่ยุคที่ นายกษวณ หลีกภัย ปิดป่าจึงทำให้ไม้เถื่อนหายาก และยุติการค้าไม้เถื่อนลงไป แต่การทำโรงสียังคงดำเนินการต่อไปจนถึงในช่วงปี พ.ศ.๒๕๓๒ ด้วยเพราะโรงสีใหญ่ที่อยู่ภายนอกเริ่มมีจำนวน

^{๑๔} สัมภาษณ์นายสงกรานต์ ดวงแก้ว, เจ้าของธุรกิจบุญชูค้าไม้, เมื่อวันที่ ๘ เมษายน ๒๕๕๗

^{๑๕} สัมภาษณ์นายสงกรานต์ ดวงแก้ว, เจ้าของธุรกิจบุญชูค้าไม้, เมื่อวันที่ ๘ เมษายน ๒๕๕๗

มากขึ้น การคมนาคมสะดวกสบายจึง และประชาชนในหมู่บ้านเริ่มมีรถยนต์ กิจกรรมโรงสีขนาดเล็กขึ้นไม่ตอบสนองความต้องการคนผู้คนในท้องถิ่นอีกต่อไป จึงทำให้กิจการดังกล่าวปิดตัวลง^{๑๗}

จากเหตุการณ์จากการค้าสัมภาษณ์ของนายสงกรานต์ ดวงแก้ว ทำให้เราเห็นว่ารัฐบาลและระบบเศรษฐกิจภายนอกเริ่มเข้ามามีบทบาทต่อผู้คนในชุมชนชนบทในท้องถิ่นอำเภอแม่จัน ทั้งเรื่องของการคมนาคมที่ดีขึ้น และจำนวนโรงสีซึ่งเป็นธุรกิจที่ได้รับการสนับสนุนจากรัฐบาลเริ่มขนาดตัว หรือความเจริญก้าวหน้าในเรื่องของยานยนต์ต่างๆ ส่งผลกระทบต่อธุรกิจครอบครัวขนาดเล็กในชนบทต้องปิดตัวลงไป แสดงให้เห็นว่าในยุคหลัง ๒๕๐๐ เป็นต้นมาเศรษฐกิจหมู่บ้านและเศรษฐกิจของประเทศเริ่มมีบทบาทและมีความสัมพันธ์ต่อกัน ชุมชนในอดีตจึงถูกผูกติดกับความเคลื่อนไหวจากภายนอก

ภายหลังธุรกิจโรงสีขนาดเล็กได้ปิดตัวลง ทั้งสองท่านจึงยึดอาชีพการเกษตรเป็นหลัก และมีธุรกิจค้าไม้เป็นอาชีพเสริม โดยการริเริ่มค้าไม้ใช้ประสบการณ์ที่เคยติดตามไปค้าไม้เถื่อนจากพ่อเสน ดวงแก้วผู้เป็นบิดา แต่การค้าไม้ของนายสงกรานต์ และนายบุญชู ดวงแก้ว ครั้งนี้เป็นการขายแบบเป็นพ่อค้าเร่ หมายถึงไปรับไม้จากโรงไม้ในพื้นที่จังหวัดเชียงราย เพื่อทำไปขายให้แก่คนในพื้นที่โดยการบวกกำไรเพิ่มจากราคาหน้าร้าน อีกทั้งยังคงทำธุรกิจที่ผิดกฎหมายบ้างเป็นบางครั้งคราว โดยเป็นการรับประทุและหน้าต่างไม้สักเถื่อนจากฝั่งพม่า มาขายในพื้นที่คนในชุมชนท้องถิ่น ซึ่งในงานศึกษาของหน่วยวิชาการ สาขาภาคเหนือของธนาคารแห่งประเทศไทย เรื่องการค้าชายแดนไทย-พม่า ในปี พ.ศ.๒๕๓๘ ได้อธิบายว่าการค้าแบบลักลอบสินค้าข้ามแดนเป็นจำนวนมาก เนื่องจากลำน้ำแม่สายมีขนาดแคบและมีระยะทางแนวเขตแดนถึง ๒๙ กิโลเมตร จึงเป็นช่องว่างให้มีการขนของออกและนำเข้าสินค้าจำนวนมาก จุดสำคัญได้แก่ทำหัวฝาย ทำสายลมจอย ทำล้อ ทำฝายเวียงหอม ทำดินดำ ทำเกาะช้าง สินค้าที่ลักลอบส่วนใหญ่ ได้แก่ ไม้สักแปรรูป^{๑๘} แสดงให้เห็นว่าการทำธุรกิจไม้เถื่อนของนายสงกรานต์ และนายบุญชู ดวงแก้ว ก่อนที่จะริเริ่มทำโรงค้าไม้ที่ถูกกฎหมายนั้น อยู่ในพื้นที่การศึกษาของรัฐบาล และมีผลต่อการจับกุมของรัฐบาลด้วย

จากคำสัมภาษณ์ของทุกท่านที่แสดงให้เห็นถึงสภาพวิถีชีวิตและอาชีพของคนในพื้นที่ชนบทในอำเภอแม่จัน ทำให้เราเห็นว่าสิ่งที่เห็นปัจจัยหลักทำให้ชุมชนในชนบทเริ่มที่มีการติดต่อค้าขายกันเกิดขึ้นคือเรื่องของการคมนาคมที่ดีขึ้นในยุคหลัง ซึ่งในช่วงก่อน ๒๕๒๐ ถนนหนทางส่วนใหญ่เป็นทางเกวียน จึงทำให้การติดต่อในเรื่องการค้าการธุรกิจมีน้อย จนกระทั่งการคมนาคมเริ่มดีขึ้นและการเข้ามาของยานยนต์สมัยใหม่ และเทคโนโลยีทางการเกษตรที่ช่วยให้ผลผลิตดีขึ้น และมีจำนวนที่มากขึ้น การติดต่อค้าขายจึงเริ่มมีการขยายตัวขึ้น

พัฒนาการอีกประการที่มีปัจจัยส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงของพื้นที่ชุมชนชนบทในอำเภอแม่จันคือ เรื่องของการเจริญเติบโตในด้านเทคโนโลยีทางการเกษตร เช่น มีรถไถนา ที่ช่วยให้ชาวนาทำนาได้รวดเร็วยิ่งขึ้น มีปุ๋ยชีวภาพในการบำรุงพืชพันธุ์การเกษตร แทนการใช้มูลสัตว์ในการทำเป็นปุ๋ยบำรุงดิน

^{๑๗} สัมภาษณ์นายสงกรานต์ ดวงแก้ว, เจ้าของธุรกิจบุญชูค้าไม้, เมื่อวันที่ ๘ เมษายน ๒๕๕๗

^{๑๘} หน่วยวิชาการ สาขาภาคเหนือ ฝ่ายวิชาการ ฝ่ายการต่างประเทศ ธนาคารแห่งประเทศไทย, การค้าชายแดน ไทย-พม่า, พ.ศ.๒๕๓๘, น.๔๗

และเริ่มได้นับการสนับสนุนจากภาครัฐเรื่องสินค้าการเกษตร การรณรงค์ให้มีการผลิตสินค้าการเกษตรที่มีปริมาณมากและคุณภาพดี ทำให้วิถีชีวิตของชาวชุมชนชนบทของอำเภอแม่จันเริ่มที่จะมีการปรับเปลี่ยนไป ทำให้ผู้คนในชนบทเริ่มมีรายได้ที่ดี สภาพวิถีชีวิตชุมชนชนบทจึงเริ่มเปลี่ยนไปตามบริบทสังคมภายนอก

หลังจากการเปลี่ยนแปลงสภาพวิถีชีวิตของผู้คนในชุมชนชนบทในพื้นที่อำเภอแม่จัน การติดต่อค้าขายภายนอกชุมชนจึงเกิดขึ้น ดังจะเห็นได้จากคำสัมภาษณ์ของนายสงกรานต์ ดวงแก้ว และนายบุญชู ดวงแก้ว แสดงให้เห็นว่าทั้งสองท่านได้เข้าไปมีบทบาทการเป็นพ่อค้าคนกลางในเรื่องธุรกิจไม้กับประชาชนในพื้นที่ชนบท ในรูปแบบของการค้าไม้แบบรูปที่ผิดกฎหมายบริเวณชายแดนอำเภอแม่สาย แสดงให้เห็นว่าในยุคนั้น ประเทศเริ่มมาการค้าระหว่างประเทศกับเพื่อนบ้าน แต่ทั้งนี้ส่วนใหญ่ยังเป็นการค้าที่ยังขาดการควบคุมดูแลจากรัฐอย่างจริงจัง จึงทำให้เกิดการค้าสินค้าที่ผิดกฎหมายเกิดขึ้น หรืออีกปัญหาหนึ่งของกฎหมายของรัฐเป็นส่วนหนึ่งที่ทำให้การค้าขายหรือการทำมาหากินแบบวิถีชาวบ้านต้องถูกทำให้เป็นสิ่งผิดกฎหมายไป

การเข้าสู่ธุรกิจครอบครัว (บุญชูค้าไม้)

ดังที่กล่าวมาธุรกิจเริ่มต้นของร้านบุญชูค้าไม้ เริ่มจากการติดต่อสัมพันธ์การค้าขายจากการเป็นพ่อค้าเร่ติดต่อขายไม้ โดยรับจากโรงไม้เพื่อไปขายต่อให้กับคนในท้องถิ่น หรือแม้กระทั่งการค้าไม้แปรรูปผิดกฎหมายข้ามชายแดนอำเภอแม่สาย ประเทศพม่า ซึ่งมีผลจากวิถีชีวิต ฐานะ ของชาวบ้านดีขึ้น และการคมนาคมที่สะดวกสบายมากขึ้นกว่าในอดีต

นายสงกรานต์ ดวงแก้ว ได้เริ่มต้นเป็นพ่อค้าเร่ค้าไม้ระหว่างโรงไม้ใหญ่กับคนในท้องถิ่น ทำให้เขาได้เรียนรู้วิธีการและเทคนิคต่างๆ ในการศึกษาเรื่องไม้ อีกทั้งยังมีปฏิสัมพันธ์ในเรื่องธุรกิจไม้กับกลุ่มพ่อค้าชาวจีน-มาเลย์ (เจ้าของร้านพัชรภรณ์ค้าไม้)^{๑๙} จากการมีปฏิสัมพันธ์กับกลุ่มพ่อค้าจีน-มาเลย์แสดงให้เห็นว่า ในพื้นที่อำเภอแม่จัน และจังหวัดเชียงรายมีกลุ่มพ่อค้าจีนอพยพเข้ามาอยู่ในพื้นที่ และได้ผันตัวมาเป็นกลุ่มพ่อค้าในท้องถิ่น

ไม่เพียงแต่การค้าขายจากกลุ่มโรงค้าไม้ของกลุ่มพ่อค้าชาวจีน-มาเลย์ในพื้นที่จังหวัดเชียงรายเพียงเท่านั้น ยังได้มีการติดต่อซื้อขายไม้กับกลุ่มพ่อค้าไม้ในจังหวัดเชียงใหม่ โดยโรงไม้โรงแรกที่ติดต่อตั้งอยู่ใน อ.สันป่าตอง และเป็นผู้แนะนำให้นายสงกรานต์ และนายบุญชู ดวงแก้ว ก่อตั้งโรงค้าไม้ส่วนตัว โดยทางร้าน จะเป็นผู้ให้สินเชื่อสินค้าในจำนวนที่มาก^{๒๐} การสภาพการณ์ดังกล่าวของการเริ่มก่อตั้งบุญชูค้าไม้เกิดขึ้นจากการที่ผู้คนในท้องถิ่นชนบทหันมาให้ความสนใจในการสร้างบ้านด้วยไม้ที่มีความสำเร็จรูป และสะดวกสบายต่อการก่อสร้าง โดยไม่จำเป็นต้องเข้าป่าหาไม้ ซึ่งถือว่าเป็นเรื่องผิดกฎหมายในปัจจุบัน ความนิยมสร้างบ้านจากวัสดุที่เป็นไม้เป็นวิถีความนิยมของคนในท้องถิ่นอยู่แล้วในอดีต จึงเป็นส่วนสำคัญอย่างยิ่งที่ทำให้กิจการธุรกิจร้านบุญชูค้าไม้เจริญเติบโตขึ้นอย่างรวดเร็ว

^{๑๙} สัมภาษณ์นายสงกรานต์ ดวงแก้ว, เจ้าของธุรกิจบุญชูค้าไม้, เมื่อวันที่ ๘ เมษายน ๒๕๕๗

^{๒๐} สัมภาษณ์นายหยาด ดวงแก้ว, ผู้ดูแลธุรกิจบุญชูค้าไม้ในปัจจุบัน, เมื่อวันที่ ๗ เมษายน ๒๕๕๗

การก่อตั้งธุรกิจร้านบุญชูค้าไม้ มีปัจจัยที่สำคัญอย่างยิ่งคือ เรื่องของการเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตของชาวบ้าน โดยบ้านในอดีตส่วนใหญ่จากคำกล่าวของพ่ออุ้ยต๊ิบ โกเสนตอ กับแม่ศรี จันทาพูนสรุปพัฒนาการของการสร้างบ้านของผู้คนชนบทได้อยู่ ๓ ลักษณะ ได้แก่

๑. บ้านที่สร้างจากไม้ไผ่ โดยชาวบ้านจะนำไม้ไผ่มาสานแล้วทำเป็นฝาบ้านและนำไม้ไผ่มาเป็นประกอบต่างๆของบ้าน และมีหลังคาที่มุงด้วยใบหญ้าคา หรือไม้ตองติง สำหรับพื้นที่ในภาคเหนือส่วนใหญ่พื้นที่ภาคอื่น คงจะมีการมุงด้วยใบจากด้วย

๒. บ้านที่เริ่มสร้างขึ้นจากไม้เนื้อแข็ง เช่น ไม้ตะเคียน ไม้แดง โดยส่วนใหญ่ไม้จำพวกนี้ชาวบ้านจะเข้าไปช่วยกันหา หรือที่ชาวบ้านเรียก “แรมไม้” คือการเข้าไปหาไม้เพื่อมาสร้างบ้าน การสร้างบ้านส่วนใหญ่ก็จะเป็นการใช้ไม้เกี่ยวกับไม้ เพราะในอดีตไม่มีวัสดุ อุปกรณ์ในการสร้างบ้านเหมือนอย่างเช่นในปัจจุบัน ลักษณะของบ้านจากไม้ลักษณะนี้ ส่วนใหญ่จะมีความกว้างของแผ่นไม้ไม่มาก เพราะการเลื่อยและไสไม้ต้องทำด้วยมือ เป็นกบที่ไสมือ ทำให้ลักษณะของไม้จึงมีขนาดที่เล็กบาง และมีขนาดที่ไม่เท่ากันมาตรฐาน

๓. บ้านที่สร้างขึ้นจากไม้แปรรูปจากโรงงาน บ้านไม้ประเภทนี้จะมีลักษณะที่เป็นไม้ที่มีขนาดใหญ่มาก และมีขนาดที่มีความมาตรฐานชัดเจน นิยมกันมาในช่วงยุคก่อนหน้านี้นี้ประมาณ ๕ - ๑๐ ปี

การเปลี่ยนแปลงของบ้านไม้ในอดีตทั้งสามลักษณะเกิดขึ้นเนื่องจาก คนในอดีตมีอุปกรณ์เครื่องที่ยังไม่ทันสมัย รายได้ของผู้คนในท้องถิ่นน้อย การทำมาหากินเพื่อยังชีพ ดังนั้นการสร้างบ้านไม้ส่วนใหญ่จึงเป็นไม้ไผ่ ซึ่งเป็นทรัพยากรที่ไม่จำเป็นต้องเสียค่าใช้จ่ายอะไร ซึ่งมีมากมายและหาได้ตามป่า การก่อสร้างก็ใช้วิธีการลงแขก ช่วยเหลือกันในหมู่บ้าน แต่ช่วงที่อยู่บ้านที่สร้างขึ้นด้วยไม้ไผ่ ในช่วงเวลาว่างเว้นจากการทำนา กลุ่มผู้ชายส่วนใหญ่ก็จะเข้าไปหาไม้เพื่อจะนำมาสร้างบ้านที่มีความถาวรขึ้น โดยการเข้าไปเลื่อยไม้ในป่า แล้วใช้ช้างลากออกมา ในระยะเวลาต่อมารัฐบาลได้เริ่มเข้ามามีบทบาทโดยการกฎหมายควบคุมป่า กฎหมายข้อนี้สร้างผลกระทบกระเทือนต่อวิถีชีวิตของผู้คนในชนบทอย่างมาก ด้วยเหตุนี้ผู้คนที่นิยมสร้างบ้านด้วยไม้จึงหันมาใช้ไม้ที่มาจากโรงงานไม้แปรรูป และการที่หันมาใช้ไม้จากโรงงานไม้แปรรูปไม่ใช่เพียงเพราะการออกกฎหมายควบคุมป่าไม้ของรัฐบาลเท่านั้น ในช่วงเวลานี้เทคโนโลยีทางการเกษตรต่างๆ เริ่มเข้ามามีบทบาทต่อการเกษตรของผู้คนในชนบท ทำให้ผู้คนเริ่มมีรายได้เพียงพอที่จะเลือกซื้อไม้จากโรงงานไม้แปรรูปที่ถูกกฎหมายและมีความสะดวกสบายต่อการนำไปใช้ประโยชน์ ผนวกกับการคมนาคมขนส่งที่มีความเจริญก้าวหน้าขึ้นทำให้มีความสะดวกสบายในการติดต่อซื้อขายสินค้ากันในพื้นที่ด้วยเหตุผลดังกล่าวข้างต้น ธุรกิจโรงค้าไม้ของกิจการบุญชูค้าไม้ จึงถือกำเนิดขึ้นในปี ๒๕๓๘ ใบอนุญาตใบแรก เลขที่ ๑๖๐

^{๒๐๑} สัมภาษณ์แม่อุ้ยศรี จันทาพูน, เมื่อวันที่ ๗ เมษายน ๒๕๕๗

^{๒๐๒} สัมภาษณ์พ่ออุ้ยต๊ิบ โกเสนตอ, เมื่อวันที่ ๗ เมษายน ๒๕๕๗

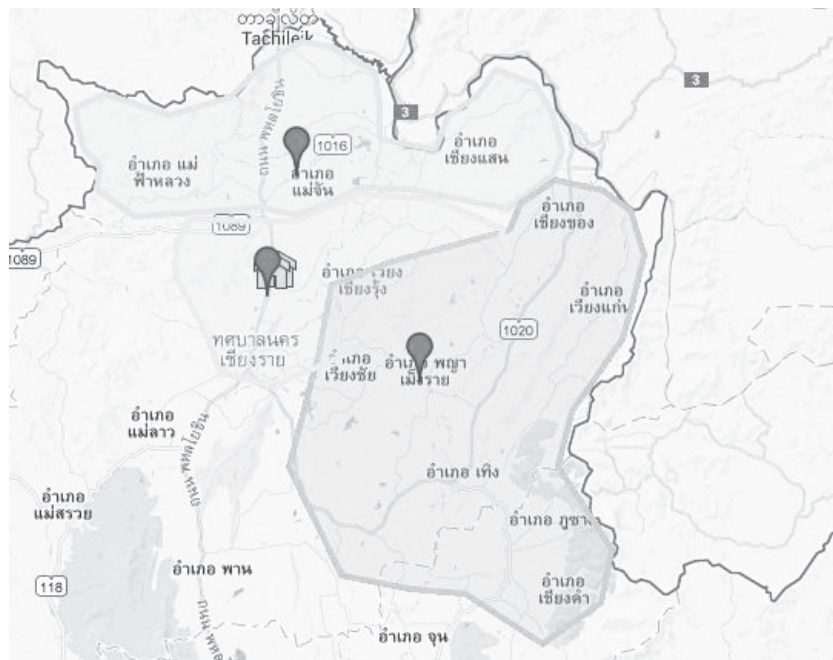
^{๒๐๓} สัมภาษณ์นายหยาด ดวงแก้ว, ผู้ดูแลธุรกิจบุญชูค้าไม้ในปัจจุบัน, เมื่อวันที่ ๗ เมษายน ๒๕๕๗

^{๒๐๔} สัมภาษณ์นายสงกรานต์ ดวงแก้ว, เจ้าของธุรกิจบุญชูค้าไม้, เมื่อวันที่ ๘ เมษายน ๒๕๕๗

เริ่มก่อตั้งธุรกิจโรงค้าไม้บุญชูค้าไม้

ดังที่กล่าวไว้ข้างต้นธุรกิจร้านบุญชูค้าไม้เกิดขึ้นในปี พ.ศ.๒๕๓๘ ด้วยเหตุผลที่สำคัญๆ อยู่ ๔ ประการ ได้แก่ หนึ่ง วิถีชีวิตของชาวบ้านที่เริ่มเปลี่ยนไป ด้วยผลจากการขยายตัวของรายได้ที่ได้จากการเกษตรที่เริ่มใช้เทคโนโลยีเข้ามาช่วยทุนแรงทำให้ผลผลิตมีจำนวนมาก สอง. อำนาจกฎหมายของรัฐทำให้การหาไม้ในป่าเป็นเรื่องผิดกฎหมาย ดังนั้นจึงหันมาใช้สอยไม้ที่เป็นไม้แปรรูปจากโรงงานด้วย เพราะความสะดวกสบายต่อการก่อสร้าง สาม. ในเรื่องของกรมคมนาคมที่ได้รับการพัฒนาดีขึ้น ส่งผลดีต่อการติดต่อซื้อขายและการขนส่ง สี่. แหล่งทุนและวัตถุดิบในการนำมาจำหน่าย และเครือข่ายของกลุ่มพ่อค้าไม้ในพื้นที่เชียงรายและเชียงใหม่ ด้วยเหตุผลหลักๆ ๔ ประการนี้ เป็นส่วนหนึ่งสำคัญที่ส่งผลให้นายสงกรานต์ และนายบุญชู ดวงแก้ว ตัดสินใจที่จะก่อตั้งธุรกิจโรงค้าไม้ขึ้นมา

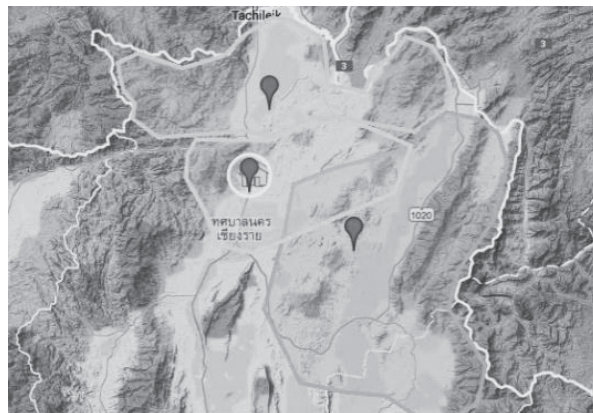
แผนภาพที่ ๓ : แสดงตำแหน่งที่ตั้งร้านบุญชูค้าไม้ทั้ง ๓ สาขา

การก่อตั้งธุรกิจโรงไม้ของนายสงกรานต์ และ นายบุญชู ดวงแก้ว กิจการตั้งต้นเริ่มทำจากธุรกิจขนาดเล็ก มี^{๒๕} โดยสินค้าในช่วงแรกมีแหล่งใหญ่อยู่ที่จังหวัดเชียงใหม่ อ.สันป่าตอง และไม้จากโรงค้าไม้กลุ่มพ่อค้าคนจีนในพื้นที่จังหวัดเชียงราย และได้เริ่มขยายแหล่งวัตถุดิบ จากที่เคยอยู่เพียงแคในพื้นที่จังหวัดเชียงใหม่และจังหวัดเชียงราย ภายหลังการก่อตั้งกิจการขึ้นได้เริ่มมีพนักงานขายของบริษัทไม่ในประเทศเริ่มเข้ามามีบทบาท ธุรกิจค้าไม้ของบุญชูค้าไม้จึงได้เริ่มรับวัตถุดิบจากต่างจังหวัดมากขึ้น ซึ่งบริษัทไม้เหล่านี้นี้เป็นบริษัทไม้ใหญ่ที่อยู่ในเครือข่ายสมาคมผู้ค้าไม้ในประเทศไทย ^{๒๖}แสดงให้เห็นว่า ธุรกิจร้านค้าไม้ของร้านบุญชูค้าไม้เริ่มมีบทบาทเกี่ยวข้องกับการค้าไม้ของประเทศไทยจึงได้มีการรับวัตถุดิบจากแหล่งอื่นเข้ามาขายในพื้นที่ ทั้งนี้เหตุผลสำคัญที่เป็นปัจจัยทำให้เครือข่ายเหล่านี้มีความสัมพันธ์กันคือ เรื่องของการเจริญเข้าหน้าทางเทคโนโลยีสื่อสาร ระบบการคมนาคม และระบบการขนส่งและโลจิสติก และเหตุผลของการรับวัตถุดิบจากต่างถิ่นมาจำหน่ายในพื้นที่ชุมชนเพราะราคาสินค้ามีมูลค่าที่ถูกลง และอีกประการสำคัญความต้องการของคนในพื้นที่ที่มีการขยายตัวเพิ่มขึ้นอย่างมาก

จากการสังเกตแผนภาพที่ ๓ แสดงที่ตั้งร้านบุญชูค้าไม้ทั้ง ๓ สาขา เราจะพบว่าแต่ละสาขาของธุรกิจโรงค้าไม้ของบุญชูค้าไม้ส่วนใหญ่จะตั้งอยู่บริเวณริมถนนของกรมทางหลวง โดยสาขาแรกหลังจากขยายตัวของธุรกิจจึงย้ายมาสร้างโกดังและร้านขายที่ริมถนนหลวงหมายเลข ๑๐๑๖ เส้นทางแม่จัน-เชียงแสน สาขาที่สอง ครึ่งอยู่ริมถนนพหลโยธิน บริเวณ ต.นางแล อ.เมือง จ.เชียงราย และสาขาที่สาม ตั้งอยู่ที่ริมถนนหลวงหมายเลข ๑๑๕๒ ซึ่งอยู่บริเวณใกล้กับตัวอำเภอพญาเม็งราย จากตำแหน่งที่ตั้งของแต่ละสาขาแสดงให้เห็นว่าแนวโน้มเรื่องของการคมนาคมเป็นปัจจัยสำคัญในการขยายตัวของธุรกิจ และเป็นการแสดงให้เห็นว่าตำแหน่งที่ตั้งของแต่ละสาขาเพื่อสร้างความสะดวกสบายให้แก่ลูกค้า และการกระจายสินค้าเข้าสู่พื้นที่ท้องถิ่น เป็นส่วนหนึ่งของการขยายตัวของชุมชนแบบแนวตั้งคือการขยายตัวตามเส้นทางการคมนาคม

แผนภาพที่ ๔ : แสดงพื้นที่ภูมิศาสตร์กลุ่มลูกค้าของร้านบุญชูค้าไม้แต่ละสาขา

^{๒๕} สัมภาษณ์นายบุญชู ดวงแก้ว , ผู้ร่วมก่อตั้งธุรกิจบุญชูค้าไม้, เมื่อวันที่ ๗ เมษายน ๒๕๕๗

^{๒๖} สัมภาษณ์นายสงกรานต์ ดวงแก้ว, เจ้าของธุรกิจบุญชูค้าไม้, เมื่อวันที่ ๘ เมษายน ๒๕๕๗

แหล่งจำหน่ายสินค้าหลักๆ ของร้านบุญชูคำไม้ นายสงกรานต์ ดวงแก้ว กล่าวว่า ส่วนใหญ่จะเป็นกลุ่มคนในพื้นที่ประมาณร้อยละ ๗๐ ของยอดขายและ ร้อยละ ๓๐ เป็นกลุ่มผู้รับเหมาก่อสร้างและพ่อค้าเร่ แต่ทั้งนี้กลุ่มผู้รับเหมาก่อสร้างและพ่อค้าเร่ส่วนใหญ่ก็นำไปใช้ประโยชน์ในพื้นที่ใกล้เคียงของแต่ละสาขา^{๒๗} เช่นกัน แผนภาพที่ ๔ แสดงให้เห็นว่ากลุ่มลูกค้าในพื้นที่ส่วนใหญ่จะเป็นกลุ่มลูกค้าที่ทำอาชีพเป็นชาวนา และกลุ่มคนเมืองที่พอมีฐานะปานกลาง แต่อย่างไรก็ตาม ไม่ว่าพื้นที่กลุ่มลูกค้าจะขยายตัวมากน้อยแค่ไหนส่วนใหญ่มักยังคงเป็นกลุ่มลูกค้าที่เป็นชาวนา โดยสังเกตจากแผนภาพที่ ๔ กลุ่มลูกค้าส่วนใหญ่อยู่ในบริเวณที่เป็นพื้นที่ราบขนาดกว้างที่เป็นแหล่งผลิตข้าวที่สำคัญของจังหวัดเชียงราย และเป็นกลุ่มได้มีการปรับเปลี่ยนวิถีชีวิตจากการอยู่อาศัยแบบชุมชนเก่าที่เป็นเพียงการอยู่เพื่อยังชีพ เป็นกลุ่มคนที่เริ่มมีความเจริญก้าวหน้าได้เรื่องของรายได้จากการเกษตร

การขยายตัวของแหล่งวัตถุดิบกระแสดี้ ๒ นายสงกรานต์ และนายบุญชู ดวงแก้ว เริ่มหาแหล่งวัตถุดิบจากประเทศเพื่อนบ้าน โดยไม้ส่วนใหญ่จะเป็นไม้แผ่นใหญ่ หมายถึงไม้ซุงที่มีขนาดใหญ่ เส้นผ่าศูนย์กลางประมาณ ๕๐ - ๖๐ นิ้ว หนาประมาณ ๖ - ๗ นิ้ว^{๒๘} ซื่อแหล่งวัตถุดิบเหล่านี้มีติดต่อกับซื้อขายพื้นที่แรกที่ อ.ท่าลี่ จ.เลย และ บริเวณการค้าชายแดน จ.หนองคาย และ จ.มุกดาหาร พื้นที่เขตการค้าอินโดจีน หลังจากที่ได้ติดต่อกับธุรกิจพื้นที่การค้าชายแดนอินโดจีน^{๒๙} จึงได้มาหาแหล่งวัตถุดิบที่บริเวณเขตการค้า อ.แม่สอด ซึ่งเป็นแหล่งการค้าชายแดนที่สำคัญอีกแห่งหนึ่งของประเทศไทย^{๓๐} ส่วนใหญ่มักจะเป็นไม้สักที่มีขนาดใหญ่ ที่แปรรูปเป็นแผ่นสมบูรณ์แล้วจากฝั่งพม่า และสินค้าดังกล่าวเป็นสินค้าที่มีมูลค่าที่สูงมาก สินค้าประเภทนี้จึงจัดเป็นสินค้าในตลาดระดับสูง หรือคนที่มีฐานะดี ซึ่งส่วนใหญ่มักจะเป็นนายทุนคนกรุงเทพฯ เพื่อนำไปเป็นส่วนหนึ่งของการประดับบารมีตกแต่งบ้าน หรือกลุ่มลูกค้าที่จะนำไปสร้างวัดส่วนใหญ่ไม้แผ่นใหญ่เช่น ไม้แกะสลักเป็นประติมากรรมหรือประติมากรรมหรือประติมากรรมต่างเป็นส่วนใหญ่ แสดงให้เห็นว่า ธุรกิจโรงค้าไม้ของร้านบุญชูคำไม้เริ่มมีการติดต่อกับพ่อค้าที่ตลาดล่างและตลาดบนเพื่อสร้างศักยภาพของธุรกิจ ไม้จึงกลายเป็นสัญลักษณ์แสดงฐานะของผู้คน

จากพัฒนาของธุรกิจโรงค้าไม้ของร้านบุญชูคำไม้แสดงให้เห็นว่า ธุรกิจส่วนตัวที่เป็นส่วนหนึ่งที่เกิดขึ้นจากความเคลื่อนไหวของการเปลี่ยนแปลงสภาพวิถีชีวิตของผู้คนในท้องถิ่นชนบท ที่ผูกสัมพันธ์อยู่กับกลุ่มคนที่เป็นเกษตรกร และส่วนใหญ่เป็นชาวนา โดยสังเกตจากพื้นที่ตั้งและแหล่งลูกค้าจากแผนที่ ๔ ที่มีความสัมพันธ์ระหว่างธุรกิจ กลุ่มคนท้องถิ่น วิถีชีวิต และพื้นที่ภูมิศาสตร์ที่แสดงให้เห็นถึงอาชีพหลักจนกระทั่งธุรกิจดังกล่าวได้เริ่มมีการขยายตัวเกิดขึ้นอย่างก้าวกระโดด ตามพลวัตรของสังคม

^{๒๗} สัมภาษณ์นายสงกรานต์ ดวงแก้ว, เจ้าของธุรกิจบุญชูคำไม้, เมื่อวันที่ ๘ เมษายน ๒๕๕๗

^{๒๘} สัมภาษณ์นายสงกรานต์ ดวงแก้ว, เจ้าของธุรกิจบุญชูคำไม้, เมื่อวันที่ ๘ เมษายน ๒๕๕๗

^{๒๙} ดู ธัญญาทิพย์ ศรีพญา วชิรินทร์ ยงศิริ และคณะ, *การค้าไทย-อินโดจีน*, โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, พ.ศ. ๒๕๓๕

^{๓๐} ดู สุจินดา เจียมศรีพงษ์, *โครงการศึกษาความสามารถในการแข่งขันการค้าชายแดนไทย-พม่า ในอำเภอแม่สอด จังหวัดตาก ตามยุทธศาสตร์พัฒนาภูมิคุ้มกันอินโดจีน*, รายงานการวิจัยฉบับสมบูรณ์, มหาวิทยาลัยเรศวร, พ.ศ. ๒๕๕๔

ในช่วง พ.ศ.๒๕๓๘ – ๒๕๔๙ และการก่อกำเนิดและขยายตัวของธุรกิจโรงค้าไม้ของบุญชูคำไม้ ยังแสดงให้เห็นว่า มีความผูกพันกับเรื่องของการค้าระหว่างประเทศที่สำคัญคือแหล่งสินค้าในอินโดจีน ซึ่งเป็นแหล่งวัตถุดิบเกี่ยวกับทรัพยากรไม้ที่มีขนาดใหญ่และมหาศาล ยกตัวอย่างเช่น พม่า และ ลาว เป็นสำคัญ

ธุรกิจโรงค้าไม้บุญชูคำไม้กับสภาพการเปลี่ยนแปลงและการปรับตัวในสังคมปัจจุบัน

ในปัจจุบันพลวัตทางสังคมเกิดการเปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็วส่งผลกระทบต่อทั้งด้านบวกและด้านลบ ให้แก่ธุรกิจโรงค้าไม้ทุกแห่ง ไม่เว้นกระทั่งทั้ง โรงค้าไม้ของร้านบุญชูคำไม้ เพราะในปัจจุบันพลวัตของสังคมทั้งในท้องถิ่นชนบทในอำเภอแม่จัน หรือทุกแห่งในสังคม ถูกผูกติดกับพลวัตทางสังคมใหญ่ของประเทศ ด้วยเหตุผลจากอำนาจรัฐ และโครงการนโยบายต่างๆ ที่เข้ามาเป็นตัวเชื่อมโยงให้ท้องถิ่นชนบทกลายเป็นส่วนหนึ่งของสังคมไทยของประเทศ ซึ่งแตกต่างจากในอดีตที่สังคมท้องถิ่นจะไม่เกิดผลกระทบใดๆ จากพลวัตของสังคมใหญ่ของประเทศ ดังนั้นด้วยผลที่สังคมชนบทกลายเป็นส่วนหนึ่งของความเคลื่อนไหวของสังคมใหญ่ ธุรกิจโรงค้าไม้จึงถูกอิทธิพลของสังคมใหญ่ไปโดยปริยาย

ผลด้านบวกทางการเมืองด้วยผลจากพลวัตของสังคมหลัง พ.ศ.๒๕๔๕ สมัยรัฐบาลของพันตำรวจโท ทักษิณ ชินวัตร ได้รับเลือกให้เป็นนายกรัฐมนตรีสภาพการณ์ทางเศรษฐกิจของประเทศไทยได้เริ่มมีการขยายตัว นโยบายของภาครัฐในสมัยรัฐบาลทักษิณ มีการส่งเสริมให้ผู้คนในท้องถิ่นมีรายได้เพิ่มมากขึ้น นายสงกรานต์ ดวงแก้ว กล่าวว่า ช่วงที่หลังปี ๒๕๔๕ หลังจากมีนโยบายกองทุนหมู่บ้าน การขายไม้ช่วงนี้เป็นช่วงที่มีรายได้ดีมาก นายสงกรานต์ ดวงแก้ว กล่าวต่ออีกว่า แต่ละเดือนสามารถขายไม้ได้ถึง ๒๐ เทนเลอร์ รายได้ต่อวันตกอยู่วันละประมาณ ๑ – ๒ แสนบาท^{๓๑} แสดงให้เห็นว่านโยบายของรัฐบาลทักษิณ ส่งเสริมให้ผู้คนในท้องถิ่นมีรายได้เพิ่มขึ้น จึงเป็นผลทำให้เกิดความสะดุดของเงินตราทั่วประเทศ

ส่วนสำคัญอีกหนึ่งประกาศที่แสดงให้เห็นว่า ธุรกิจโรงค้าไม้ของร้านบุญชูคำไม้ผูกพันอยู่กับวิถีชีวิตของผู้คนในท้องถิ่น และนโยบายของรัฐบาล นายสงกรานต์ ดวงแก้ว และนายหยาด ดวงแก้ว^{๓๒} ได้กล่าวเหมือนกัน ช่วงเวลาที่ร้านมีรายได้สูงจะอยู่ในช่วงเดือนพฤศจิกายน-ต้นเดือนเมษายนของอีกปีหนึ่ง^{๓๓} เพราะช่วงระยะนี้เป็นช่วงการเก็บเกี่ยวข้าวนาปี และมีการส่งขายตามนโยบายรัฐบาล ทำให้ช่วงนี้เป็นช่วงเวลาที่ชาวนาหรือคนในท้องถิ่นชนบทมีรายได้ การก่อสร้างบ้านเรือน หรือปรับปรุงบ้านเรือนจึงเริ่มต้นสร้างกันในช่วงเวลานี้ อีกทั้งช่วงเวลานี้เป็นเวลาที่สภาพอากาศปลอดโปร่ง ไม่มีพายุเข้ามารบกวนในการก่อสร้างบ้าน จึงทำให้เป็นช่วงเวลาที่ยอดขายได้สะพัดอย่างมากในธุรกิจต่างๆ ในพื้นที่ ภายหลังจากเดือนเมษายน จะเริ่มเข้าสู่ช่วงฤดูฝน และช่วงทำนา การสร้างบ้านเรือนจึงเป็นไปได้ยากลำบาก และผู้คนในท้องถิ่นมีภาระผูกพันกับการทำการเกษตร ทำนา เป็นส่วนใหญ่

^{๓๑} สัมภาษณ์นายสงกรานต์ ดวงแก้ว, เจ้าของธุรกิจบุญชูคำไม้, เมื่อวันที่ ๘ เมษายน ๒๕๕๗

^{๓๒} สัมภาษณ์นายหยาด ดวงแก้ว, ผู้ดูแลธุรกิจบุญชูคำไม้ในปัจจุบัน, เมื่อวันที่ ๗ เมษายน ๒๕๕๗

^{๓๓} สัมภาษณ์นายสงกรานต์ ดวงแก้ว, เจ้าของธุรกิจบุญชูคำไม้, เมื่อวันที่ ๘ เมษายน ๒๕๕๗

ผลด้านลบทางการเมือง ดังที่กล่าวมาแล้วข้างต้น ชุมชนชนบทมีความสัมพันธ์กับพลวัตทางสังคมใหญ่ของประเทศ ดังนั้นเมื่อการเมืองเป็นปัจจัยส่งผลกระทบต่อเรื่องของการเงิน เศรษฐกิจ ทั้งสังคมใหญ่และสังคมเล็กๆ ภายหลังเกิดการรัฐประหารรัฐบาลทักษิณ ชินวัตร ในเดือนกันยายน พ.ศ.๒๕๔๙ สภาพเศรษฐกิจของชาติเริ่มตกต่ำ ทำให้การซื้อขายแลกเปลี่ยนของคนในสังคมชนบทจึงไม่สะพัดเหมือนช่วงก่อน และยิ่งไปกว่านั้น เมื่อนโยบายจำนำข้าวของนายอภิรักษ์ โกษะโยธิน ชินวัตร เกิดปัญหาภายใน ทั้งเป็นผลจากปัญหาสภาพการเมืองไทยปัจจุบัน สภาพเศรษฐกิจโลกที่ตกต่ำ นโยบายจำนำข้าวของรัฐบาลจึงไม่ได้ผลดีต่อประชาชนในท้องถิ่น ยิ่งไปกว่าการจ่ายเงินค่าจำนำข้าวล่าช้าทำให้ประชาชนไม่มีเงินรายได้ จึงเป็นปัญหาส่งผลกระทบต่อธุรกิจร้านค้าไม้เช่นกัน^{๓๔} เพราะประชาชนไม่มีรายได้ การปลูกสร้างบ้านเรือนจึงเป็นเรื่องที่เกิดความจำเป็นของประชาชนในชนบท นายสงกรานต์ ดวงแก้ว กล่าวว่า ปัญหาการเมือง และเศรษฐกิจ มีผลกระทบอย่างยิ่งต่อยอดขายที่ต่ำตกลง ก่อนที่เคยขายได้เดือนละ ๒๐ เทนเลอร์ ปัจจุบันนี้เพียงเดือนละ ๒ เทนเลอร์ยังขายไม่หมด^{๓๕} จากสภาพการดังกล่าวแสดงให้เห็นว่าสภาพธุรกิจร้านค้าไม้มีความสัมพันธ์กับวิถีชีวิตและเงินรายได้ของประชาชนที่เป็นเกษตรกรและประชาชนที่เป็นเกษตรกรในท้องถิ่นก็มีความสัมพันธ์กับนโยบายของภาครัฐ ดังนั้นผลพวงดังกล่าวจึงทำให้ธุรกิจในท้องถิ่นไม่ใช่เพียงธุรกิจโรงไม้ของบุญชูคำไม้เพียงแห่งเดียว ทุกๆแห่งเกิดปัญหาจากผลพวงปัญหาสภาพการเมืองไปด้วยพร้อมๆกัน

ในด้านการเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตของผู้คนในท้องถิ่นปัจจุบันถือเป็นปัจจัยหนึ่งที่ส่งผลอย่างมากต่อการดำเนินธุรกิจร้านค้าไม้ของบุญชูคำไม้ นายหยาด ดวงแก้ว ได้วิเคราะห์สภาพวิถีชีวิตที่เปลี่ยนแปลงในเรื่องของการเลือกและความนิยมชมชอบวัสดุในการสร้างบ้านเรือน โดยนายหยาด ดวงแก้ว กล่าวว่า การเปลี่ยนแปลงของวิถีชีวิตมีอยู่ ๓ ช่วงเวลา^{๓๖}

ช่วงแรกได้แก่ ช่วงที่เริ่มต้นก่อตั้งธุรกิจโรงไม้ ในช่วงแรกนี้ส่วนใหญ่จะเป็นผลดีต่อธุรกิจเพราะวิถีชีวิตยุคแรกของผู้คนผูกพันอยู่กับบ้านเรือนที่เป็นไม้เป็นส่วนใหญ่ ทุกอย่างที่เป็นวัสดุในการสร้างบ้านเน้นการใช้งานจากไม้ ตกตัวอย่างเช่น ไม้แปรรูป ไม้กระดาน โครงหลังคาบ้าน ตัวบ้าน โครงประตู ประตู และหน้าต่าง เป็นต้น ด้วยเหตุผลเพราะช่างผู้ก่อสร้างเป็นช่างท้องถิ่นด้วย ซึ่งการใช้เทคโนโลยี หรือวัสดุต่างๆ ก็ยังคงยึดตามวิถีปฏิบัติแบบเก่า กิจการขายไม้จึงเริ่มต้นและเป็นที่ติดตลาดอย่างมากในช่วงยุคแรก

ในช่วงที่สอง นายหยาด กล่าวว่า เป็นยุคที่เขาได้เข้ามาสู่การสืบต่อกิจการจากนายสงกรานต์ ดวงแก้ว และนายบุญชู ดวงแก้ว ในช่วงเวลานี้วัสดุที่เป็นใหญ่ส่วนใหญ่เริ่มจะไม่ค่อยมีบทบาทมากเท่ายุคก่อน เพราะยุควิถีชีวิตความนิยมชมชอบของผู้คนในท้องถิ่นจะหันไปการสร้างบ้านด้วยปูน ซึ่งสะดวก ง่าย และแข็งแรงกว่าใช้ไม้ในการสร้างบ้าน ไม้ส่วนใหญ่ที่จะใช้ยังคงเป็นการใช้ทำไม้แปรรูป โครงหลังคา ประตู หน้าต่าง ดังนั้นในยุคนี้ธุรกิจจึงเริ่มมีการปรับตัวให้เข้ากับสภาพสังคมโดยการเน้นไปให้ความสำคัญกับเรื่องของประตูและหน้าต่างเป็นหลักมากกว่าวัสดุที่เป็นไม้เหมือนในอดีต

^{๓๔} สัมภาษณ์นายสงกรานต์ ดวงแก้ว, เจ้าของธุรกิจบุญชูคำไม้, เมื่อวันที่ ๘ เมษายน ๒๕๕๗

^{๓๕} สัมภาษณ์นายสงกรานต์ ดวงแก้ว, เจ้าของธุรกิจบุญชูคำไม้, เมื่อวันที่ ๘ เมษายน ๒๕๕๗

^{๓๖} สัมภาษณ์นายหยาด ดวงแก้ว, ผู้ดูแลธุรกิจบุญชูคำไม้ในปัจจุบัน, เมื่อวันที่ ๗ เมษายน ๒๕๕๗

ในยุคสาม ส่วนใหญ่จะเป็นผลในด้านลบเป็นส่วนใหญ่ เป็นช่วงยุคที่มีวัสดุที่เรียกว่า “วัสดุแทนไม้” เกิดขึ้น เช่น ไม้ฝาเมอรา เหล็ก อลูมิเนียม กระจก วัสดุแทนไม้เหล่านี้มีคุณสมบัติที่ง่ายต่อการรักษา มีราคาถูกกว่าไม้ และที่สำคัญคงทนกว่าการใช้ไม้ในการก่อสร้าง ดังนั้นผู้คนในปัจจุบันจึงนิยมหันไปใช้วัสดุแทนไม้กันเป็นส่วนใหญ่ส่งผลให้กิจการโรงไม้มียอดขายที่ตกลงอย่างมาก ไม้ส่วนใหญ่จึงกลายเป็นวัสดุตกแต่งบ้านเป็นหลัก ซึ่งต่างจากอดีตที่ไม้เป็นวัสดุหลักในการสร้างบ้าน ในเรื่องของ การก่อสร้างก็เช่นกัน ส่วนใหญ่ในปัจจุบันการสร้างบ้านไม่นิยมที่จะใช้ช่างท้องถิ่น ส่วนใหญ่จะเป็นกลุ่มผู้รับเหมา สถาปนิกต่างๆ และกลุ่มคนเหล่านี้มักจะใช้วัสดุในการก่อสร้างที่คงทนถาวร เช่น นักร้านก็เป็นนักร้านเหล็ก ไม้แบบก็จะเป็นไม้แบบที่เป็นการเช่าจากบริษัทแทนการใช้ไม้แบบในการสร้างบ้าน อีกทั้งกลุ่มคนเหล่านี้เมื่อเวลาจะใช้ไม้ยังมีผลที่เกี่ยวข้องกับเปอร์เซ็นต์ส่วนลดต่างๆ กับธุรกิจโรงไม้ที่ตนมีส่วนสัมพันธ์ นายหยาด กล่าวว่า บางครั้งมีการสร้างบ้านที่อยู่ติดกับโรงไม้ของบุญชูค้าไม้ แต่เขาไม่ใช้ไม้จากร้านบุญชูค้าไม้ก็มีเป็นส่วนใหญ่^{๓๗}

ดังนั้นเห็นได้ว่าผลกระทบทั้งด้านบวกและด้านลบที่เกิดขึ้นกับธุรกิจโรงค้าไม้ เป็นผลกระทบที่เกิดขึ้นทั้งเรื่องการเมืองของประเทศ ซึ่งการดำรงชีวิตของผู้คนในท้องถิ่นในอำเภอแม่จันหรือผู้คนในชุมชนชนบทที่ต่างๆ ผูกติดและมีความสัมพันธ์กับพลวัตทางสังคมหลัก ซึ่งต่างจากอดีตที่ผลจากสังคมภายนอกไม่เป็นผลกระทบต่อชุมชนในชนบท หรือผลในเรื่องของวิถีชีวิตของคนในชุมชนชนบทที่หันไปนิยมใช้วัสดุแทนไม้ และการก่อสร้างก็มักจะนิยมเป็นช่างที่เป็นกลุ่มช่างมืออาชีพที่มีผลผูกพันจากการเงิน ส่วนลดกับธุรกิจในเครือตนเอง ด้วยเหตุผลต่างๆ ส่งผลต่อสภาพความตกต่ำของธุรกิจโรงค้าไม้อย่างมากในปัจจุบัน จนต้องเกิดการปรับตัวให้เข้ากับสภาพสังคมที่เปลี่ยนไปในปัจจุบันเพื่อความอยู่รอดของธุรกิจค้าไม้

จากผลกระทบต่างๆ ที่เกิดขึ้นทั้งด้านการเมืองและด้านวิถีชีวิตค่านิยมที่เปลี่ยนไปของผู้คนในชุมชนชนบท ธุรกิจค้าไม้บุญชูค้าไม้จึงจำเป็นต้องมีการปรับตัวจากสภาพสังคมที่เปลี่ยนแปลงไปในปัจจุบันเพื่อความอยู่รอดของธุรกิจของตนเอง จากการวิเคราะห์ทำให้สัมภาษณ์จาก นายสงกรานต์ ดวงแก้ว^{๓๘} นายหยาด ดวงแก้ว^{๓๙} และนางพิมพ์ภา ดวงแก้ว^{๔๐} สามารถวิเคราะห์ภาพของการปรับตัวได้ ๓ ลักษณะคือ

การปรับตัวลักษณะที่หนึ่ง ได้แก่การปรับเปลี่ยนวัสดุสินค้าภายในร้านของตัวเอง โดยปัจจุบันจำนวนของการสั่งสินค้าที่เป็นไม้แปรรูปเริ่มลดจำนวนลงมากจากอดีต ส่วนใหญ่จะหันไปสั่งสินค้าจำพวกประตู หน้าต่าง ที่มีการประดับตกแต่งด้วยลวดลายกระจุกที่สวยงาม เพราะส่วนใหญ่คนปัจจุบันยังคงนิยมในหน้าต่างและประตูทำมาจากไม้อยู่ไม่น้อย อีกทั้งยังรับวัสดุพวกอุปกรณ์ที่เกี่ยวข้องกับการประกอบติดตั้งเกี่ยวกับประตู หน้าต่าง อย่างเช่น พับ ลูกบิดที่มีหลายลักษณะ เพื่อเป็นส่วนหนึ่งที่จะสร้างรายได้แทนการจำหน่ายไม้ หรือมีการจัดโปรโมชั่นพิเศษในเทศกาลต่างๆ

^{๓๗} สัมภาษณ์นายหยาด ดวงแก้ว, ผู้ดูแลธุรกิจบุญชูค้าไม้ในปัจจุบัน, เมื่อวันที่ ๗ เมษายน ๒๕๕๗

^{๓๘} สัมภาษณ์นายสงกรานต์ ดวงแก้ว, เจ้าของธุรกิจบุญชูค้าไม้, เมื่อวันที่ ๘ เมษายน ๒๕๕๗

^{๓๙} สัมภาษณ์นายหยาด ดวงแก้ว, ผู้ดูแลธุรกิจบุญชูค้าไม้ในปัจจุบัน, เมื่อวันที่ ๗ เมษายน ๒๕๕๗

^{๔๐} สัมภาษณ์นางพิมพ์ภา ดวงแก้ว, ภรรยานายหยาด ดวงแก้ว, เมื่อวันที่ ๗ เมษายน ๒๕๕๗

การปรับตัวลักษณะที่สอง ได้แก่ การปรับให้ร้านอยู่ในรูปแบบของงานบริการเพิ่มมากขึ้น ยกตัวอย่างเช่น มีการรับทำประตูหน้าต่างที่มีลักษณะพิเศษตามใจลูกค้า มีการบริการหลังการขายเช่นบริการ ติดตั้งประตู หน้าต่าง ฟรี เพื่อเป็นส่วนหนึ่งในกลยุทธ์ที่จะสามารถเลือกลูกค้าในปัจจุบันเพิ่มมากขึ้นได้ หรือ แม้แต่การรับบริการออกแบบหรือมีการติดต่อประสานงานกับกลุ่มผู้รับเหมาก่อสร้าง หรือกลุ่มสถาปนิก ประมูลงานต่างๆ ที่เกี่ยวกับการใช้ไม้ในการประดับตกแต่ง

ลักษณะที่สาม ได้แก่ การปรับตัวโดยการจับธุรกิจเสริมเพื่อถ่วงดุลค่าใช้จ่าย และเพิ่มรายได้ เช่น ธุรกิจหอพัก ๒ แห่ง ที่ตั้งอยู่พื้นที่บริเวณมหาวิทยาลัยแม่ฟ้าหลวง ซึ่งมีรายได้ที่พอส่วนควรในการถ่วง ดุลการเงินของธุรกิจโรงไม้ หรือการหันไปจับธุรกิจเกี่ยวกับอสังหาริมทรัพย์ คือการซื้อขายที่ดินในพื้นที่ อำเภอยางของ จังหวัดเชียงราย ซึ่งเป็นพื้นที่ที่มีการซื้อขาย แกร่งกำไรที่ดินกันสูง เนื่องด้วยรัฐบาลมี นโยบายการค้าชายแดนที่เพิ่มขึ้น โครงการเส้นทางเศรษฐกิจ R3A ระหว่างไทย ลาว จีน และได้มีโครงการ ก่อสร้างอาคารพาณิชย์ ชื่อโครงการ เชียงของโกลด์วิลเลจ ในพื้นที่ อำเภอยางของ จังหวัดเชียงราย

ดังนั้นเห็นได้ว่าการสภาพสังคมและวิถีชีวิตของผู้คนที่เปลี่ยนไป ส่งผลต่อยอดขายที่ตกลงของ ธุรกิจเกี่ยวกับธุรกิจโรงไม้บุญชูคำไม้ จนต้องมีการปรับตัวเพื่อความอยู่รอดของธุรกิจคำไม้ในปัจจุบัน ทั้งเรื่องการปรับตัวเกี่ยวกับการรับและจำหน่ายวัสดุสินค้าภายในร้าน หรือการปรับตัวเริ่มให้มีเรื่องของการบริการหลังการขาย และการสร้างโปรโมชั่นพิเศษต่างๆ เพื่อดึงดูดลูกค้าให้เข้ามาซื้อสินค้าของธุรกิจ ตัวเอง หรือแม้กระทั่งการหันไปกับธุรกิจอื่นๆ เช่นหอพัก หรืออสังหาริมทรัพย์เพื่อถ่วงดุลด้านรายได้ และการเงินของธุรกิจไม้ สิ่งที่เราเห็นได้จากสภาพที่เปลี่ยนไปของสภาพสังคมและค่านิยมของผู้คน ไม่จึง กลายเป็นสินค้าที่อยู่ในตลาดสูง กลุ่มลูกค้าที่มีฐานะดี ไม่จึงเป็นส่วนหนึ่งของแสดงอำนาจ ฐานะ บารมี ของคน เหตุที่ไม่กลายเป็นสินค้าตลาดลูกค้าที่มีฐานะดี เพราะไม่เป็นวัสดุที่มีราคาแพงและหายาก และการนำไปใช้ประดับตกแต่งต้องมีความประณีต ดังนั้นค่าจ้างช่างผู้ชำนาญจึงมีราคาที่สูง ส่วนผู้คนใน ชุมชนชนบททั่วไปหันไปใช้วัสดุแทนไม้ ปูน ในการสร้างบ้านกันเป็นส่วนใหญ่ ดังนั้นสภาพการเปลี่ยนแปลง นี้แสดงให้เห็นว่าชุมชนชนบทในปัจจุบันมีการเปลี่ยนแปลงค่านิยม ทศนคติต่างๆ ในการสร้างบ้านไปเป็น ส่วนหรือเกือบหมดไปแล้ว

กล่าวโดยสรุป

การศึกษาการเปลี่ยนแปลงของสังคมชุมชนชนบทในพื้นที่อำเภอมะจัน โดยใช้ธุรกิจโรงไม้ของ ร้านบุญชูคำไม้เป็นเหมือนแว่นส่องให้เห็นภาพของการเปลี่ยนแปลงของสังคมชนบทในพื้นที่อำเภอมะจัน ในปัจจุบัน โดยยุคแรกพบว่าสังคมชนบทดำรงชีวิตโดยไม่มีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกับสังคมส่วนกลางหรือ อำนาจรัฐ การทำมาหากินส่วนใหญ่เป็นการทำมาหากินเพื่อยังชีพ ยังไม่มีสำนึกในเรื่องของการเพาะปลูกเพื่อ ค้าขาย วิธีคิดดังกล่าวเพิ่งเริ่มจะเข้ามามีบทบาทในภายหลัง ๒๓๙๘ หลังเกิดสนธิสัญญาเบาริ่ง แต่ทั้งนี้ ในเขตพื้นที่ชนบทยังไม่ค่อยได้รับผลกระทบจากการทำสนธิสัญญามาก แต่พื้นที่ชนบทจะมีบทบาทหลังจากที่เรื่องของการคมนาคมเริ่มเข้าถึงในพื้นที่ชนบท

เรื่องของธุรกิจโรงคั่วไม้บุญชูคั่วไม้ ก็เป็นหนึ่งในธุรกิจที่สะท้อนให้เห็นภาพของการเปลี่ยนแปลงของสังคมชนบทได้ดีเช่นกัน โดยในยุคแรกในพื้นที่ชุมชนชนบทในพื้นที่อำเภอแม่จัน ส่วนใหญ่ทำการเกษตรเพื่อเลี้ยงชีพ การเพาะปลูกส่วนใหญ่เน้นบริโภคเป็นส่วนใหญ่ และจะส่งขายก็ต่อเหมือนผลผลิตเหล่าเหลือจากการบริโภค แต่ส่วนใหญ่ผู้คนในพื้นที่อำเภอแม่จันมักจะผลิตผลผลิตที่เกินจำนวนบริโภค เพราะพื้นที่ในเขตอำเภอแม่จันมีภูมิศาสตร์ส่วนใหญ่เป็นที่ราบเหมาะกับการเพาะปลูก ดังนั้นผู้คนในชุมชนชนบทอำเภอแม่จันจึงมีพื้นที่ในการเพาะปลูกเป็นจำนวนมาก การส่งข้าวขายจึงมีอยู่มาก สังเกตได้จากการที่ในพื้นที่อำเภอแม่จันเป็นแหล่งผลิตข้าวที่มากที่สุดของจังหวัดเชียงราย และจังหวัดเชียงรายเป็นจังหวัดที่ผลิตข้าวได้เป็นอันดับที่ ๕ ของประเทศไทยในปัจจุบัน ดังนั้นจึงไม่แปลกที่ในพื้นที่อำเภอแม่จันจะมีโรงสีใหญ่จำนวนมาก เพราะเป็นพื้นที่ที่มีการเพาะปลูกข้าวเป็นจำนวนมาก

การก่อตั้งธุรกิจโรงคั่วไม้บุญชูคั่วไม้เป็นส่วนหนึ่งที่เกิดขึ้นจากการเปลี่ยนแปลงของบริบทสังคมชนบทที่เริ่มมีการเปลี่ยนแปลงไปตามพลวัตของสังคมใหญ่ โดยเริ่มจากการที่ในพื้นที่ชนบทเริ่มที่จะมีเส้นทางการคมนาคมที่ดี สะดวกขึ้น และเทคโนโลยียานยนต์เริ่มเข้าถึงผู้คนในพื้นที่ จึงทำให้ง่ายต่อการติดต่อซื้อขายและทำธุรกิจค้าขายได้ อีกประการหนึ่งที่สำคัญต่อการเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตของคนในพื้นที่คือการที่รัฐเริ่มเข้ามามีบทบาทในเรื่องของกฎหมายการควบคุมการตัดไม้ทำลายป่า ในสมัยชนวนหลักัย ตามคำกล่าวของผู้คนในชุมชน ทำให้วิถีชีวิตในการหาไม้สร้างบ้านแบบในอดีตถูกเปลี่ยนมาเป็นการสร้างบ้านจากการใช้ไม้แปรรูปจากโรงงานคั่วไม้ อีกทั้งส่วนสำคัญที่ทำให้วิถีชีวิตของผู้คนเปลี่ยนไปเพราะเรื่องของเทคโนโลยีการเกษตรเข้ามามีบทบาทในพื้นที่ ทำให้ผู้คนในพื้นที่มีรายได้ที่มากกว่าเดิม เหตุผลทั้งหมดเป็นส่วนสำคัญอย่างยิ่งที่ทำให้เกิดการก่อตั้งธุรกิจโรงคั่วไม้บุญชูคั่วไม้ขึ้นในปี ๒๕๓๘

ในปัจจุบันการเปลี่ยนแปลงของสังคมชนบทถูกผูกติดเข้ากับการเปลี่ยนแปลงของสังคมใหญ่ แสดงให้เห็นว่าชุมชนชนบทกลายเป็นส่วนหนึ่งของสังคมไทยและมักจะมีผลกระทบทั้งด้านบวกและด้านลบในเรื่องของการเมือง เศรษฐกิจ เพราะภาครัฐในปัจจุบันพยายามจะสร้างและทำให้ชุมชนชนบทกลายเป็นส่วนหนึ่งของประเทศ รัฐบาลจึงพยายามนโยบายต่างๆ เพื่อยกฐานะของสังคมชนบท และด้วยธุรกิจโรงไม้เป็นส่วนหนึ่งที่ต้องมีปฏิสัมพันธ์กับผู้คนในชุมชนชนบทผลิตและผลเสียของการทำธุรกิจจึงถูกกำหนดในกรอบของการเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงทางการเมือง เศรษฐกิจ และวิถีชีวิตของชาวบ้านในท้องถิ่นไปด้วยเช่นกัน

ธุรกิจโรงคั่วไม้ของร้านบุญชูคั่วไม้ในปัจจุบันถูกผูกติดและต้องพยายามปรับตัวให้เข้ากับสภาพการเปลี่ยนแปลงของสภาพการเมือง เศรษฐกิจ และวิถีชีวิตของผู้คนที่เปลี่ยนแปลงเช่นกัน เพื่อพยายามรักษายอดขายและรักษาโรงคั่วไม้ของตัวเองต่อไป โดยเพิ่มกลยุทธ์ทางการตลาดให้เพิ่มมากขึ้น เช่น เน้นให้บริการเพิ่มขึ้น เน้นเรื่องการปรับวัสดุ อุปกรณ์ วัตถุดิบที่นำมาจำหน่าย มีการสร้างโปรโมชั่นดึงดูดลูกค้า และได้มีการทำธุรกิจอื่นๆ เพื่อเสริมและพยุงฐานะของโรงคั่วไม้ไว้ ผลของการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นกับโรงคั่วไม้ของบุญชูคั่วไม้ในปัจจุบันคือ ผลทางการเมืองที่ไม่มีเสถียรภาพ การมีปัญหาของนโยบายจำนำข้าว และที่สำคัญที่สุดคือการเกิดขึ้นของวัสดุแทนไม้ ที่สามารถใช้เป็นวัสดุในการก่อสร้างบ้านแทนไม้

บรรณานุกรม

ข้อมูลหนังสือ

- ชูสิทธิ์ ชูชาติ , วิวัฒนาการเศรษฐกิจหมู่บ้านในภาคเหนือของประเทศไทย พ.ศ.๒๓๙๔ – ๒๔๗๕ ,
 ปริญญาณิพนธ์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร , พ.ศ.๒๕๒๓
- ฉัตรทิพย์ นาถสุภา , พัฒนาการเศรษฐกิจประเทศไทย , โรงพิมพ์วิทยากร : กรุงเทพฯ , พ.ศ.๒๕๑๑
- ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และ สมภพ มานะรังสรรค์ , ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจไทยจนถึง พ.ศ.๒๔๘๔ , สำนัก
 พิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ : กรุงเทพฯ , พ.ศ.๒๕๒๗
- ฉัตรทิพย์ นาถสุภา , เศรษฐกิจหมู่บ้านไทยในอดีต , สำนักพิมพ์สร้างสรรค์ จำกัด : กรุงเทพฯ ,
 พ.ศ. ๒๕๒๘
- เฉลา คณาเดิม , รายงานเรื่องประชากรกับการศึกษาของอำเภอแม่จัน จังหวัดเชียงราย , โครงการ
 ประกาศนียบัตรอาสาสมัครบัณฑิต มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ , พ.ศ.๒๕๑๓
- ธัญญา ศรีพนา วัชรินทร์ ยงศิริ และคณะ , การค้าไทย-อินโดจีน , โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย :
 กรุงเทพฯ , พ.ศ.๒๕๓๕
- หน่วยวิชาการ สาขาภาคเหนือ ฝ่ายวิชาการ ฝ่ายการต่างประเทศ ธนาฯแห่งประเทศไทย , การค้า
ชายแดนไทย-พม่า : กรุงเทพฯ , พ.ศ.๒๕๓๘
- บดีนทร์ กิณวงศ์ ปริญญา กายสิทธิ์และคณะ , ประวัติศาสตร์เมืองเชียงราย-เชียงใหม่ , (พิมพ์ครั้งที่ ๒),
 โรงพิมพ์เมือง : เชียงใหม่ , พ.ศ.๒๕๔๖
- ลือชัย จุลสัย และ มิ่งสรรพ ขาวสะอาด , เศรษฐกิจไทยภาคเหนือประเทศไทยปัจจุบันอนาคต ,
 โครงการปริญญาโท ภาควิชาเศรษฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่และ
 สำนักพิมพ์ดอกหญ้า จำกัด: กรุงเทพฯ , พ.ศ.๒๕๒๘
- ลือชัย จุลสัย และคณะ , ยุทธศาสตร์การพัฒนาเศรษฐกิจภาคเหนือตอนบน, โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์
 มหาวิทยาลัย : กรุงเทพฯ , พ.ศ.๒๕๔๓
- สุจินดา เจียมศรีพงษ์ , โครงการศึกษาความสามารถในการแข่งขันการค้าชายแดนไทย-พม่า ใน
อำเภอแม่สอด จังหวัดตาก ตามยุทธศาสตร์พัฒนากลุ่มสี่แยกอินโดจีน , คณะ
 วิทยาการจัดการและสารสนเทศศาสตร์ มหาวิทยาลัยนเรศวร พิษณุโลก , พ.ศ.๒๕๔๙

ข้อมูลสัมภาษณ์

สัมภาษณ์ นายสงครามต์ ดวงแก้ว
 สัมภาษณ์ นางจันทร์สวย ดวงแก้ว
 สัมภาษณ์ นายบุญชู ดวงแก้ว
 สัมภาษณ์ นายหยาด ดวงแก้ว
 สัมภาษณ์ นางพิมพ์ิกา ดวงแก้ว
 สัมภาษณ์ นายอดุลย์ ปัญญาคำ
 สัมภาษณ์ พ่ออ้ายต๊ีบ โกเสนตน
 สัมภาษณ์ แม่อ้ายศรี จันทาพูน

เมื่อวันที่ ๘ เมษายน ๒๕๕๗
 เมื่อวันที่ ๘ เมษายน ๒๕๕๗
 เมื่อวันที่ ๗ เมษายน ๒๕๕๗
 เมื่อวันที่ ๗ เมษายน ๒๕๕๗
 เมื่อวันที่ ๗ เมษายน ๒๕๕๗
 เมื่อวันที่ ๖ เมษายน ๒๕๕๗
 เมื่อวันที่ ๗ เมษายน ๒๕๕๗
 เมื่อวันที่ ๗ เมษายน ๒๕๕๗

พระสงฆ์พลัดถิ่นในดินแดนล้านนา^๑ Displaced Buddhist Monks in Lanna

ดร.ประภาศิริ ศรีภมร^๒

บทคัดย่อ

บทความวิจัยเรื่อง “พระสงฆ์พลัดถิ่นในดินแดนล้านนา” ฉบับนี้ เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาคุชฎินิพนธ์ เรื่อง “บทบาทของพระภิกษุไทใหญ่ต่อแรงงานอพยพไทใหญ่ในอำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่” มีวัตถุประสงค์เพื่อการศึกษาสถานการณ์และปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการเข้ามาในประเทศไทยของพระภิกษุไทใหญ่ ลักษณะและวิธีการย้ายถิ่นของพระภิกษุไทใหญ่ และบทบาทของพระภิกษุไทใหญ่ต่อแรงงานอพยพไทใหญ่

วิธีการวิจัยใช้วิธีวิจัยเชิงคุณภาพ มีการเก็บรวบรวมข้อมูลหลากหลายวิธี ได้แก่ การศึกษาข้อมูลเอกสารเกี่ยวกับการวิจัยและการสัมภาษณ์พระสงฆ์จากประเทศเพื่อนบ้านที่จำพรรษาอยู่ที่วัดในจังหวัดเชียงใหม่

ผลการศึกษาพบว่า สถานการณ์สู้รบกันระหว่างกองกำลังกู้ชาติไทใหญ่กับรัฐบาลเมียนมาร์ที่มีมาอย่างยาวนานนับตั้งแต่ พ.ศ.๒๕๔๐ เป็นต้นมา มีส่วนทำให้ชาวไทใหญ่ทั้งพระสงฆ์และประชาชนทั่วไปเดินทางข้ามประเทศเข้ามาในประเทศไทยเป็นจำนวนมาก ประกอบกับปัจจัยภายใน รัฐบาลไทยไม่มีนโยบายปราบปรามแรงงานต่างด้าวหรือผู้อพยพด้วยวิธีรุนแรง กับทั้งเป็นประเทศที่มีศาสนา วัฒนธรรม ประเพณี คล้ายคลึงกับชาวไทใหญ่ การมีญาติพี่น้องในจังหวัดเชียงใหม่หรือใกล้เคียง และประเทศไทยมีเศรษฐกิจดีและต้องการแรงงานเพิ่ม เป็นปัจจัยที่เกื้อหนุนให้ชาวไทใหญ่และพระภิกษุไทใหญ่เข้ามาในจังหวัดเชียงใหม่มากยิ่งขึ้น

ลักษณะการเข้าประเทศไทยของพระภิกษุส่วนใหญ่ อยู่ในขณะครองสมณเพศ เดินทางจากชุมชนของตนเองโดยลำพัง หรือมาเป็นกลุ่มๆ โดยมีนายหน้าให้การดูแล ในการเดินทาง และมีคนไทย ซึ่งเป็นญาติหรือเป็นพระภิกษุคอยให้ความช่วยเหลือ ดำเนินการให้เป็นคนเข้าเมืองโดยถูกต้องตามกฎหมาย ทั้งนี้พระภิกษุไทใหญ่เห็นว่าการเข้าเมือง ในขณะดำรงสมณเพศจะได้รับการอำนวยความสะดวกสูงกว่าการเข้ามาของฆราวาส

เมื่อเข้ามาจำพรรษาอยู่ในเชียงใหม่แล้ว พระภิกษุไทใหญ่ มีบทบาทในการช่วยเหลือแรงงานอพยพชาวไทใหญ่ ทั้งในเรื่องการให้คำแนะนำเกี่ยวกับการปฏิบัติตนให้ถูกต้อง ตามวิธีการผ่อนปรนแรงงาน

^๑ บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของคุชฎินิพนธ์เรื่อง บทบาทของพระภิกษุไทใหญ่ต่อแรงงานอพยพไทใหญ่ในอำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่ หลักสูตรปริญญาคุชฎินิพนธ์ สาขาวิชามัธยมศึกษาและสาละวินศึกษา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่ ปีการศึกษา ๒๕๕๖

^๒ อาจารย์สาขาวิชาการพัฒนชุมชน คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่

ของรัฐบาล การช่วยสอน ภาษาไทยและภาษาไทใหญ่ ให้แก่แรงงานและบุตรหลาน การแนะนำสั่งสอน ให้รู้จักอดออม เพื่อส่งเงินไปช่วยเหลือญาติพี่น้องในประเทศเมียนมาร์ และให้ปฏิบัติตนที่ไม่สร้างความเดือดร้อนให้แก่สังคมเชียงใหม่ และบทบาทการช่วยเหลือสิ่งของจำเป็น สำหรับการอุปโภคบริโภคให้แก่ แรงงานที่มีรายได้น้อยและยากจน จากการผสมกลมกลืนทางสังคมและวัฒนธรรมของพระสงฆ์ ทำให้เรา ได้ทราบข้อปัญหาของการเข้ามาอาศัยอยู่ในล้านนาพระสงฆ์เหล่านี้ถือเป็นองค์ความรู้สำคัญในทางพระพุทธ ศาสนาที่เชื่อมสานสัมพันธ์ระหว่างประชาชนของประเทศเพื่อนบ้านและล้านนาได้อย่างลงตัว

คำสำคัญ : การผสมกลมกลืน, พระไทใหญ่, พระสงฆ์ในล้านนา

ABSTRACT

The objective of this investigation was to examine situations and factors influencing the entry into Thailand of Tai Yai monks, to explore the characteristics and methods of the relocation of the monks, and to investigate the roles of the monks among Tai Yai migrant workers. The data were collected by interviewing 30 Tai Yai monks residing in Chiang Mai Province as well as by studying research documents related to the Shan ethnic group and the political situation in Myanmar.

The findings of the investigation reveal that there has been an ongoing war between the Shan Liberation Army and the Myanmar Army since 1947. Common Shan have been severely affected by persecution, forced relocation, and loss of lives. The situation has brought about poverty, unemployment, high taxes, no education and the lack of a peaceful livelihood.

The internal factors influencing the entry of the monks into Thailand is explained by a lack of harsh policies to prosecute foreign laborers or immigrants, by similarities of culture, religion and traditions, and by immigrants' relatives living in Chiang Mai. The external factors included better economic conditions and labor shortages in Thailand.

Regarding their entry into Thailand, the migrants came individually or in groups with a caretaker facilitating their journeys. Monks or relatives living in the country facilitate immigration procedures. For the Tai Yai monks seeking to settle in the country, the formalities are much easier than for laypeople.

The role of the Tai Yai monks among Tai Yai migrant laborers consisted of giving advice on the labor regulations of the state, teaching Thai and Shan to migrant children, advising them to stay thrifty in order to send remittances home, telling them to be law-abiding residents, and providing food and monetary assistance to families with insufficient income.

Keywords: Assimilation, Shan Monks, Lanna Monks

บทนำ

หลังจากที่ประเทศเมียนมาร์ได้รับเอกราชเมื่อ พ.ศ.๒๔๙๑ ได้แบ่งการปกครองออกเป็น ๗ ภาค คือ ภาคสะกาย ภาคมันทเลย์ ภาคมะกวย ภาคพะโค ภาคย่างกุ้ง ภาคอิรวดี และภาคตะนาวศรี ประชาชนส่วนใหญ่ในภาคต่าง ๆ นั้น เป็นชนชาติเมียนมาร์ สำหรับกลุ่มชาติพันธุ์ ซึ่งมีกว่า ๗ ชาติพันธุ์ ได้ถูกแบ่งเขตการปกครองออกเป็น ๗ รัฐ คือ รัฐคะฉิ่น รัฐฉิ่น รัฐยะไข่ รัฐคะเรนยี (คะยาห์) รัฐกะเหรี่ยง รัฐมอญ และรัฐฉาน รัฐต่าง ๆ เหล่านี้มีหัวหน้ารัฐเป็นผู้ปกครองแต่ขึ้นอยู่กับรัฐบาลกลางเมียนมาร์ ต่อมาใน พ.ศ.๒๕๐๕ นายพลเนวิน ได้ก่อการปฏิวัติและยกเลิกผู้ปกครองรัฐต่าง ๆ แต่คงเขตการปกครองไว้โดยขึ้นตรงต่อรัฐบาลทหารของเมียนมาร์ หลังจากที่ยกทัพเมืองไต (Mong Tai Army : MTA) ภายใต้การนำของ ขุนสา ได้วางอาวุธให้กับเมียนมาร์ในเดือนมกราคม พ.ศ.๒๕๓๙ แล้ว เพื่อป้องกันการก่อตัวขึ้นมาใหม่ และการตัดฐานกำลังบำรุงของกองกำลังกู้ชาติไทใหญ่ จึงเกิดการบังคับประชาชนที่อาศัยอยู่ตามชนบทในภาคใต้ และภาคตะวันออกของรัฐฉาน ให้เคลื่อนย้ายจากชนบทเข้าไปอยู่ในตัวเมืองและชนเมือง โดยกำหนดเวลาของการเคลื่อนย้ายให้แล้วเสร็จภายใน ๓ - ๕ วัน หากพ้นกำหนดดังกล่าวแล้วอาจถูกทรมานหรือยิงตาย ด้วยเหตุนี้จึงเกิดเหตุการณ์สังหารหมู่ เผาหมู่ ทารุณกรรมและการข่มขืนอย่างมากระหว่าง พ.ศ.๒๕๓๖ - ๒๕๔๕ ประชาชนที่ถูกขับไล่ได้แบ่งออกเป็นหลายกลุ่ม บางส่วนอพยพเข้าสู่ประเทศไทยอย่างต่อเนื่อง โดยเฉพาะบริเวณชายแดนไทย เมียนมาร์ ด้านจังหวัดแม่ฮ่องสอน เชียงใหม่ เชียงราย ส่วนใหญ่เข้ามาอาศัยทำงานรับจ้าง รวมถึงการติดต่อค้าขายโดยพาหนะวัวต่างของชาวไทย นอกจากนี้ยังมีชาวไทยใหญ่ในรัฐฉาน หลบหนีเข้ามาเป็นสมณเพศ (ขุสัทธี ขุชาติ, ๒๕๔๕)

การที่ชาวไทยใหญ่อพยพหนีเข้ามายังประเทศไทย ด้วยสาเหตุดังกล่าวข้างต้นนั้น นอกจากเป็นการอพยพเพื่อหลีกเลี่ยงภัยจากการปราบปราม และเพื่อวัตถุประสงค์การทำงานทำ และในขณะเดียวกันก็ได้ นำพาเอาพุทธศาสนาและวัฒนธรรมของตนเองมาด้วย บรรพบุรุษของชาวไทยใหญ่นั้นนับถือพระพุทธศาสนา มาช้านาน นับตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ ๒๑ พุทธศาสนาเผยแผ่เข้ามาในหมู่ชาวไทยใหญ่ซึ่งนับถือผี ในสมัยพระเจ้าบุเรงนอง (พ.ศ.๒๐๙๑ - พ.ศ.๒๑๒๔) ซึ่งเป็นกษัตริย์เมียนมาร์ที่ยิ่งใหญ่ มีความสามารถด้านการรบ การปกครอง และทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา พระองค์ทรงพยายามให้ชาวไทยใหญ่หันมานับถือพระพุทธศาสนา ด้วยการห้ามไม่ให้มีการปฏิบัติที่ผิดหลักพระพุทธศาสนา ทรงสร้างศาสนสถานในพระพุทธศาสนาจำนวนมากในรัฐฉาน ทรงนิมนต์พระภิกษุที่มีความรู้ มาเผยแผ่พระพุทธศาสนาให้กับชาวไทยใหญ่ ทำให้ชาวไทยใหญ่เลื่อมใสศรัทธาตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา อาจกล่าวได้ว่ามีเพียงส่วนน้อยเท่านั้นที่นับถือศาสนาอิสลามและศาสนาอื่น ความศรัทธาในพระพุทธศาสนาควบคู่กับการนับถือผี มีอิทธิพลอย่างมากต่อการประกอบพิธีกรรมทางศาสนา และความเชื่อที่มีผลต่อการเกิดความสามัคคี ในกลุ่มชนชาติพันธุ์ของตน และด้วยระบบความเชื่อดังกล่าว ได้ส่งผลให้วัดกลายเป็นพื้นที่ทางสังคมของชาวไทยใหญ่ สำหรับการทำกิจกรรมทางศาสนาหรือความเชื่ออยู่ตลอดมา ซึ่งปานแพร เชาวนัประยูร (๒๕๕๐) และ ศิวัช นนทะวงษ์ (๒๕๕๓) กล่าวถึงไทใหญ่ในทำนองเดียวกันว่า เป็นกลุ่มชนชาติที่รักษาอัตลักษณ์ของตนเองไว้ได้เป็นอย่างดี

ดี ดังที่พบเห็นชุมชนไทใหญ่ในบริเวณต่าง ๆ ของเชียงใหม่ ยังคงรักษาเอกลักษณ์สืบทอดทางวัฒนธรรม และภูมิปัญญาต่าง ๆ เอาไว้อย่างเหนียวแน่น เช่น กลุ่มชนชาวไทใหญ่ในเขตเทศบาลนครเชียงใหม่ จังหวัดเชียงใหม่ และบ้านเปียงหลวง อำเภอเวียงแหง จังหวัดเชียงใหม่ เป็นต้น จากการวิจัยของปานแพร เชาวนัประยูร (๒๕๕๐) ได้พบว่า ชาวไทใหญ่ที่อพยพถิ่นฐานเข้ามายังจังหวัดเชียงใหม่ มีการอพยพเคลื่อนย้ายในขณะที่ดำรงสมณเพศภิกษุอีกด้วย นอกจากนี้ยังพบว่าชาวไทใหญ่นิยมให้บุตรหลานของตนเองบวช sānglong (บวชสามเณร) เพื่อเข้ามศึกษาในวัด รวมทั้งการอพยพเข้ามาอยู่ในจังหวัดเชียงใหม่ ก็ยังอนุรักษ์ประเพณีดังกล่าวไว้ แม้ว่าในปัจจุบันจะมีจำนวนผู้เข้าบวช sānglong น้อยลงบ้างก็ตาม

จังหวัดเชียงใหม่เป็นจังหวัดใหญ่ มีฐานะเป็นทั้งศูนย์กลางการพัฒนาส่วนภูมิภาคของภาคเหนือ และเป็นจังหวัดชายแดนของประเทศ ที่มีอาณาเขตติดต่อกับรัฐฉานประเทศพม่า พบว่ามี การอพยพเคลื่อนย้ายของกลุ่มคนจากประเทศเมียนมาร์ โดยเฉพาะกลุ่มชาวไทใหญ่เป็นจำนวนมาก กลายมาเป็นคนพลัดถิ่นและเป็นผู้ใช้แรงงานในจังหวัดเชียงใหม่ มักพบเห็นเป็นแรงงานอยู่ทั้งในสถานที่ก่อสร้าง โรงงาน สวนส้ม ตลาด ร้านขายอาหาร ฯลฯ ของจังหวัดเชียงใหม่ (อมสิน บุญเลิศ, ๒๕๕๑) รวมทั้งพบว่าชาวไทใหญ่ที่อพยพเข้ามาในจังหวัดเชียงใหม่ นอกจากจะเข้ามาทำงานมาแล้ว ยังมีพระภิกษุไทใหญ่ อพยพเข้ามาในจังหวัดเชียงใหม่ด้วยเช่นกัน (ปานแพร เชาวนัประยูร, ๒๕๕๐) ชูสิทธิ์ ชูชาติ (สัมภาษณ์ ธันวาคม, ๒๕๕๑) ให้สัมภาษณ์เกี่ยวกับประวัติศาสตร์เชียงใหม่ ว่าพระภิกษุไทใหญ่ในจังหวัดเชียงใหม่ ปัจจุบันนี้มีทั้งผู้อพยพย้ายถิ่นมาจากรัฐฉานแล้วมาบรรพชาในวัดของชาวไทใหญ่ หรือการอพยพหลบเข้าเมืองของไทใหญ่นั้นกระทำในขณะที่ดำรงสมณเพศ รวมทั้งจากการออกสำรวจพื้นที่ในเขตเทศบาลนครเชียงใหม่ อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่ ได้พบพระภิกษุไทใหญ่ที่พำนักอาศัยอยู่ในอำเภอเมือง จำนวน ๙๗ รูป รวมทั้งยังได้พบพื้นที่ที่เป็นชุมชนชาวไทใหญ่ในเขตแจ้งศรีภูมิ ประตูช้างเผือก วัดป่าเป้า และปานแพร เชาวนัประยูร (๒๕๕๐) ได้รายงานไว้ว่า เป็นพื้นที่ที่มีกลุ่มคนชาวไทใหญ่มาตั้งถิ่นฐานตั้งแต่สมัยพระเจ้ากาวิละ นอกจากนี้ยังมีชุมชนนอกเขตอำเภอเมืองเชียงใหม่ เช่น ชุมชนไทใหญ่ที่บ้านกาดและบ้านหัวฝาย อำเภอแม่แตง ซึ่งติดกับอำเภอสันป่าตอง ไทใหญ่ที่บ้านเมืองนะ ตำบลเมืองนะ บ้านนาหวาย บ้านโละป่าหาญ บ้านโป่งอาง บ้านห้วยใส เขตตำบลทุ่งข้าวพวงที่บ้านห้วยเป้า บ้านแม่กอน บ้านทุ่งข้าวพวง บ้านแม่จา บ้านห้วยนาทราย บ้านห้วยทรายขาวและบ้านขุนคอน อำเภอเชียงดาว ชุมชนไทใหญ่ที่จัดได้ว่าเป็นชุมชนใหญ่อีกแห่งหนึ่ง คือชุมชนไทใหญ่ที่อำเภอเวียงแหง บ้านเวียงแหง บ้านห้วยหก บ้านปางควาย บ้านกองลมใหม่ ตำบลเปียงหลวง ที่บ้านเปียงหลวง บ้านจอม บ้านห้วยไคร้ บ้านม่วงปือก บ้านปางป่อ บ้านม่วงเครือ บ้านสามปู บ้านมหาธาตุและบ้านสันตวงติ

เนื่องจากพระพุทธศาสนา มีความสัมพันธ์และผูกพันกับชาวไทใหญ่ มาอย่างต่อเนื่องและยาวนาน แต่กลับมีการอธิบายรายละเอียดของพระภิกษุไทใหญ่ ที่เกี่ยวข้องกับการอพยพโยกย้ายจากรัฐฉานมายังจังหวัดเชียงใหม่ น้อยมาก พบเพียงการวิจัยจำนวนหนึ่ง ดังเช่นการวิจัยของ ปานแพร เชาวนัประยูร (๒๕๕๐) ที่ระบุว่า มีไทใหญ่บางรายอพยพย้ายถิ่นมาจังหวัดเชียงใหม่ ในขณะที่ดำรงสมณเพศ ส่วนชาวไทใหญ่ทั้งหมดที่มีอยู่ในพื้นที่อยู่แล้ว รวมทั้งกลุ่มที่เพิ่งอพยพโยกย้ายเข้ามาอยู่ในจังหวัดเชียงใหม่ นิยมเข้ามาทำบุญ

ที่วัด สาเหตุที่ชาวไทใหญ่เลือกใช้วัดสำหรับการพบปะกัน เพื่อการประกอบพิธีทางพุทธศาสนาตาม ที่ตนเองนับถือแล้ว การใช้วัดก็เป็นอีกเหตุผลหนึ่งที่ช่วยลดความหวาดระแวงจากสังคมไทยและรัฐไทย เพราะชาวไทใหญ่ส่วนใหญ่หลบหนีเข้ามาโดยผิดกฎหมาย การพบปะกันในวัด ไม่ได้รับการตรวจค้น จึงเป็นสถานที่ที่ค่อนข้างปลอดภัย ทำให้สามารถสร้างเครือข่ายที่แน่นแฟ้น จนเกิดความรู้สึกอบอุ่นและมี วัดเป็นที่พึ่งทางใจ ตอบสนองความต้องการพื้นฐานในการดำรงชีวิต การอยู่ร่วมกันในสังคมไทย ช่วยลด ความตึงเครียด และ ความขัดแย้งภายในสังคมไทใหญ่อีกด้วย อย่างไรก็ตาม ในรายงานดังกล่าวยังได้อธิบาย อีกว่า วัดนอกจากจะเป็นสถานที่สำหรับประกอบพิธีทางศาสนาให้แก่ชาวไทใหญ่แล้ว ยังมีส่วนสำคัญใน กระบวนการในการเตรียมตัวออกสู่ระบบเศรษฐกิจ เพราะจะทำให้ผู้บวชเรียนเกิดการเรียนรู้เกี่ยวกับสังคม ไทย ภาษาไทยวัฒนธรรมไทย ในขณะเดียวกันนั้นในระหว่างที่ชาวไทใหญ่ได้บวชเรียน ก็จะได้มีโอกาสรู้จัก ผู้คน รวมทั้งการออกมาเป็นนายจ้างหรือพ่อค้าเมื่อลาสิกขาออกมา จึงอาจกล่าวได้ว่าวัดเป็นสถานที่พัก พิงและเตรียมตัว สำหรับชาวไทใหญ่ให้มีความพร้อมก่อนออกสู่ตลาดแรงงาน ที่รองรับกับชาวไทใหญ่ จำนวนมากภายในจังหวัดเชียงใหม่ อย่างไรก็ตาม เกี่ยวกับการพบปะหรือวิธีการต่าง ๆ ของชาวไทใหญ่ ที่เกิดขึ้นในปัจจุบัน ชาวไทใหญ่ที่อพยพเข้ามาอยู่ร่วมกับสังคมไทย มักอยู่ภายใต้แนวคิดแบบการจำแนก พวก (Exclusion) ไทใหญ่จึงกลายเป็นคนอื่นในสายตาคนไทย ชาวไทใหญ่จึงต้องมีการบวนการปรับตัว เพื่อการดำรงอยู่ในสังคมที่มีความแตกต่างให้มีความเหมือน หรือสอดคล้องกับคนกลุ่มใหญ่ในสังคม ดังนั้น จึงทำให้เห็นถึงบทบาทของวัดตลอดจนพระภิกษุไทใหญ่เข้ามาเกี่ยวข้อง จนทำให้เป็นส่วนหนึ่งของการ ดำรงชีวิต หรือการปรับตัวให้เข้ากับสังคมไทยที่แตกต่างไปจากเดิม

ผู้วิจัยเห็นว่าบทบาทของพระภิกษุไทใหญ่ต่อแรงงานอพยพไทใหญ่ เป็นเรื่องที่น่าสนใจ มีความ จำเป็นและสำคัญยิ่ง ในการปรับตัวเพื่อความอยู่ร่วมกันในสังคมได้อย่างกลมกลืนและสงบสุข จึงมีความ สนใจที่จะศึกษาวิจัยเกี่ยวกับบทบาทของพระภิกษุไทใหญ่ต่อแรงงานไทใหญ่ ที่อพยพเคลื่อนย้ายเข้า มาอยู่ในจังหวัดเชียงใหม่ โดยมีวัดเป็นกลไกหนึ่งในกระบวนการปรับตัวให้เข้ากับสังคมไทย พระภิกษุ ไทใหญ่ในวัดไทใหญ่นั้นมีการย้ายถิ่นกันมาอย่างไร มีขั้นตอนและกระบวนการย้ายถิ่นอย่างไร มีปัจจัย ภายในและภายนอกอย่างไร ต่อการผลักดันให้อพยพย้ายถิ่นเข้ามายังประเทศไทย และจำพรรษาอยู่ใน จังหวัดเชียงใหม่ และพระภิกษุไทใหญ่เหล่านี้มีบทบาทต่อแรงงานอพยพไทใหญ่อย่างไร

ผลการวิจัย

การศึกษาเอกสารทางประวัติศาสตร์ งานวิจัยที่เกี่ยวข้องและการสังเกตแบบมีส่วนร่วม ตลอด จนการสัมภาษณ์ผู้เกี่ยวข้อง เพื่อให้ครอบคลุมตามประเด็นของวัตถุประสงค์การวิจัยมากขึ้น ผู้วิจัยนำ เสนอตามวัตถุประสงค์ของการวิจัย ดังนี้

๑. สถานการณ์และปัจจัยต่าง ๆ ที่มีอิทธิพลต่อการเข้ามาประเทศไทยของพระภิกษุไทใหญ่

๑.๑ สถานการณ์ของไทใหญ่ในประเทศเมียนมาร์ มีความขัดแย้งระหว่างรัฐบาลเมียนมาร์กับชนกลุ่มน้อย ซึ่งมีต้นตอมาจากเงื่อนไขทางประวัติศาสตร์ และการที่อังกฤษเข้ามาใช้นโยบาย “แบ่งแยกและปกครอง” ในสมัยอาณานิคมนั้นขยายตัวมากขึ้นเมื่อรัฐบาลเมียนมาร์ไม่ยอมปฏิบัติตามเจตนารมณ์ของข้อตกลงสนธิสัญญาปางโหลง (ปางหลวง) และรัฐธรรมนูญ พ.ศ.๒๔๙๐ เพราะนายพล เนวิน ทำการรัฐประหารยึดอำนาจจากนายกรัฐมนตรีอู และได้ประกาศยุบสภา รวมทั้งยกเลิกรัฐธรรมนูญฉบับ พ.ศ.๒๔๙๐ เจตนารมณ์ของข้อตกลงสนธิสัญญาปางโหลง (หลวง) จึงยุติลง นำไปสู่ไฟสงครามระหว่างรัฐบาลเมียนมาร์กับชนกลุ่มน้อยต่างๆ

ภาพที่ ๑ : ตัวแทนเมียนมาร์และกลุ่มชาติพันธุ์ ทำสัญญาปางหลวง

ที่มา : khonkhurtai.org/index.php?option=com. (10 Jan 2013) สนธิสัญญาปางโหลง

ในส่วนการสู้รบของชาวไทใหญ่กับรัฐบาลเมียนมาร์ เริ่มใน พ.ศ.๒๕๐๑ เมื่อรัฐฉานครบกำหนดแยกตัวเป็นอิสระ ตามข้อตกลงสนธิสัญญาปางโหลง (ปางหลวง) แต่รัฐบาลเมียนมาร์ไม่ทำตามข้อตกลง และยังส่งกองกำลังทหารเข้ายึดครองรัฐฉาน ชาวไทใหญ่จึงจับอาวุธลุกขึ้นต่อต้าน นับจากนั้นเรื่อยมาจนกระทั่งถึงปัจจุบัน โดยกองกำลังไทใหญ่ที่มีความเข้มแข็งเป็นที่รู้จักกันทั่วไป คือ MTA และ SSA แต่กองกำลังก็ไม่ได้รับการสนับสนุนจากทั่วโลกเท่าใด เนื่องจากมีข้อกังขาในเรื่องกองกำลังได้เข้าไปยุ่งเกี่ยวกับยาเสพติด แต่สุดท้าย MTA ก็ยุติบทบาทการต่อสู้เข้าสวามิภักดิ์ต่อรัฐบาลเมียนมาร์ใน พ.ศ.๒๕๓๙ ยังคงเหลือเฉพาะกองกำลังกู้ชาติไทใหญ่ (SSA) เพียงกลุ่มเดียวที่มีเจ้ายอดศึกเป็นผู้นำโดยปฏิบัติการอยู่บริเวณตอนกลาง และตอนใต้ของรัฐฉาน แต่กองกำลังของเจ้ายอดศึกถูกกดดันจากรัฐบาลเมียนมาร์อย่างต่อเนื่อง ในทุกรูปแบบ รวมทั้งการย้ายชาวบ้านทั้ง ๑๑ เมือง หรือมากกว่า ๑,๔๐๐ หมู่บ้าน เข้าไปอยู่ในพื้นที่ที่กองกำลังรัฐบาลเมียนมาร์ควบคุมอยู่ เพื่อที่จะตัดแหล่งเสบียงของ SSA และขณะเดียวกันรัฐบาลเมียนมาร์ก็ประกาศให้พื้นที่ ซึ่งกองกำลังของเจ้ายอดศึกปฏิบัติการอยู่เป็น “เขตยิงอิสระ” หากกองกำลังรัฐบาลเมียนมาร์พบใครในเขตนี้จะสามารถสังหารได้ทันที

นโยบายของรัฐบาลเมียนมาร์ ในการปราบปราม SSA ส่งผลกระทบต่อชาวไทใหญ่อย่างมาก โดยเฉพาะนโยบายที่เรียกว่า “สี่ตัด” คือ การตัดปริมาณอาหาร เงินช่วยเหลือ การรวบรวมกำลังคน และ ข้อมูลข่าวสารต่าง ๆ ต่อกองกำลังชนกลุ่มน้อย วิธีการหลัก ๆ ของนโยบายนี้ คือ การนำเอาชาวบ้านไปคุม ชัง ทรมาณหรือสังหาร หากรู้ว่ามี การติดต่อกับกองกำลังชนกลุ่มน้อย ไม่ว่าจะด้วยวิธีใดก็ตาม หรือบังคับ ชูเชี้ยและปล้นเอาพืชผลในไร่ นา อาหาร สัตว์เลี้ยง เงินสด และสิ่งของมีค่าต่าง ๆ จากชาวบ้าน หรือบังคับ ให้ชาวบ้านไปใช้แรงงานในกองทัพ และลดรอนเวลาที่จะทำงานอื่นใด และเพิ่มการบังคับให้โยกย้ายถิ่นฐาน ไปยังสถานที่ หรือหมู่บ้านที่อยู่ภายใต้ การควบคุมโดยตรงของกองทัพรัฐบาลเมียนมาร์ ตั้งแต่เดือน มีนาคม พ.ศ.๒๕๓๙ รัฐบาลเมียนมาร์ได้ใช้กำลังบังคับประชาชนกว่า ๓๐๐,๐๐๐ คน จากหมู่บ้านกว่า ๑,๔๐๐ แห่ง จากภาคกลางของรัฐฉานให้ย้ายออกจากถิ่นที่อยู่อาศัย เพื่อที่จะนำพื้นที่ไปทำประโยชน์ อย่างอื่น ถึงแม้รัฐบาลเมียนมาร์จะใช้นโยบายอพยพชาวบ้านออกจากพื้นที่การสู้รบทั้งหมด แต่กองกำลัง ของเจ้ายอดศึกก็ยังคงสู้รบอย่างเข้มแข็งเหมือนเช่นเดิม และยังไม่มีความยอมเจรจายุติภัยแต่อย่างใด เพราะถึงแม้ว่าการสู้รบจะทำให้ชาวบ้านจำนวนมากเดือดร้อน แต่การยอมเจรจายุติภัยก็ไม่ได้หมายความว่า ชาวบ้านจะมีชีวิตที่ดีไปกว่าเดิม ทั้งนี้การต่อสู้ระหว่างกองกำลังไทใหญ่กับรัฐบาลเมียนมาร์ ได้ส่งผลกระทบโดยตรงทางด้านการเมือง และความมั่นคงต่อรัฐฉานและชาวไทใหญ่ รวมทั้งส่ง ผลกระทบด้านเศรษฐกิจและด้านสังคม คือความเป็นอยู่ของชาวไทใหญ่ค่อนข้างสูง นำไปสู่เงื่อนไขและ เหตุผลในการตัดสินใจอพยพไปยังประเทศไทย ของชาวไทใหญ่ ตลอดพระภิกษุไทใหญ่ที่มีการอพยพย้าย ถิ่นฐานมาอยู่จังหวัดเชียงใหม่ด้วยเช่นกัน

๑.๒ ปัจจัยต่าง ๆ ที่มีอิทธิพลต่อการเข้ามาประเทศไทยของพระภิกษุไทใหญ่ ปัจจัยที่มีอิทธิพล ต่อการเข้ามาอยู่ในประเทศไทยของภิกษุไทใหญ่ แบ่งออกเป็น ๒ ปัจจัยหลัก คือ ปัจจัยภายในประเทศ เมียนมาร์ และปัจจัยภายนอกประเทศเมียนมาร์ ซึ่งก็คือปัจจัยภายในของประเทศไทย ที่มีส่วนสำคัญ ต่อการตัดสินใจอพยพย้ายถิ่นของพระภิกษุไทใหญ่ ดังนี้

๑.๒.๑ ปัจจัยภายใน ประกอบด้วย ปัจจัยจากปัญหาการสงครามปราบปรามชนกลุ่มน้อยของกอง ทပ်เมียนมาร์ การสู้รบของชนกลุ่มน้อยกับกองทัพเมียนมาร์ ซึ่งรวมถึงไทใหญ่ มีการต่อสู้กับรัฐบาลเมียน มาร์ เพื่อต้องการเรียกร้องความเป็นอิสระมีเอกราช ให้เป็นไปตามสนธิสัญญาปางโหลงที่ถูกยกเลิกไป เมื่อ พ.ศ.๒๔๙๐ การสู้รบดังกล่าว ทำให้ความเดือดร้อนให้แก่ชาวไทใหญ่ในพื้นที่ต่อสู้ค่อนข้างสูง ถูก รังควาญและรังแกจากทหารกองทัพเมียนมาร์ ทำให้ชาวไทใหญ่ต้องจบสิ้นชีวิต บ้านแตกสาแหรกขาด รวมถึงการถึงโจรกรรมทรัพย์สินที่มีค่าจนสิ้นตัว จากปัญหาการสงครามดังกล่าว นำไปสู่ปัญหาปัจจัยด้าน เศรษฐกิจและความยากจน พบว่าชาวไทใหญ่ในพื้นที่ต่อสู้ไม่มีอาชีพที่มีรายได้มั่นคง ทำการเกษตรไม่เป็น ผล เพราะมักถูกรื้อขอหรือปล้นสดมภ์จากกองทัพเมียนมาร์ ทรัพย์สินที่มีก็ถูกยึด รายได้ที่ได้มาก็ถูก เรียกเก็บเป็นภาษี ทำให้ความมั่นคงในชีวิตของตนเองและครอบครัวหมดสิ้น ทำให้พบแต่ความยากจน ลำบาก และปัจจัยปัญหาด้านอื่น ซึ่งเป็นปัจจัยปัญหาเกี่ยวเนื่องมาจากสงคราม ปราบปรามชนกลุ่มน้อย ของรัฐบาลเมียนมาร์ ปัญหาดังกล่าวคือ การขาดโอกาสทางการศึกษาของชาวไทใหญ่ แม้ในช่วงปกติ การจัดการศึกษาของรัฐบาลเมียนมาร์ไม่ค่อยทั่วถึงอยู่แล้ว การสงครามยิ่งทำให้ชาวไทใหญ่ในพื้นที่ต่อสู้

หมดโอกาสในการรับการศึกษามากขึ้นไปอีก คงมีบทบาทของพระภิกษุสงฆ์ของไทใหญ่บางกลุ่มได้เข้ามาสู่ชุมชน เพื่อให้ความรู้แก่เยาวชนและประชาชน แต่ก็ในช่วงสั้น ๆ ไม่ต่อเนื่องและทั่วถึง ปัญหาด้านวิถีชีวิตความเป็นอยู่ ปราศจากความสงบสุข ต้องหลบหนีทหารจากกองทัพ เมียนมาร์อยู่ตลอดเวลา ประชาชนขาดอิสรภาพ และขาดความยุติธรรมที่ได้รับจากรัฐบาลเมียนมาร์ มักถูกเกณฑ์ไปคนรับใช้ในกองทัพเมียนมาร์ ไม่ทราบชะตากรรมว่าจะมีโอกาสได้กลับบ้านเกิดอีกหรือไม่ รวมถึงอาจถูกเกณฑ์จากกองทัพกูชาติไทใหญ่ ให้บุตรหลานของตนเองเข้าไปเป็นทหารเพื่อร่วมรบกับกองทัพเมียนมาร์

๑.๒.๒ ปัจจัยภายนอก ประกอบด้วยปัจจัยด้านการเมืองของไทย ที่รัฐบาลไทยไม่เคยใช้ความรุนแรง ผลักดันผู้ลี้ภัยจากภัยสงครามในประเทศเมียนมาร์ รวมทั้งแรงงานต่างด้าวเลย ปัจจัยด้านสังคม และวัฒนธรรมของประเทศไทย โดยที่ประเทศไทยโดยเฉพาะในจังหวัดเชียงใหม่ มีวัฒนธรรม ประเพณี และศาสนาเหมือนกันกับไทใหญ่ในรัฐฉาน ปัจจัยด้านการมีญาติพี่น้องในจังหวัดเชียงใหม่ ส่งเสริมและสนับสนุนให้การตัดสินใจอพยพมาเชียงใหม่มากขึ้น ปัจจัยด้านความช่วยเหลือขององค์การสหประชาชาติ แม้ว่าประเด็นนี้จะไม่มีความชัดเจนหรือไม่เกี่ยวข้องกับการลี้ภัยของไทใหญ่ เนื่องจากไม่อยู่ในเงื่อนไขผู้ลี้ภัย แต่ก็ชี้ให้เห็นว่าการรับผู้ลี้ภัยของประเทศไทยเป็นไปตามเงื่อนไขของสหประชาชาติ ทำให้การกดดัน ผลักดันให้ผู้อพยพหนีภัยการสู้รบในพม่าอยู่บนพื้นฐานสิทธิมนุษยชน มีการปฏิบัติที่ไม่รุนแรง จึงส่งผลทางอ้อมต่อการแก้ไขปัญหามืออพยพไทใหญ่ ด้วยมาตรการที่ไม่รุนแรงด้วย ปัจจัยด้านการเติบโตทางเศรษฐกิจของประเทศไทย ที่นำไปสู่ความต้องการแรงงานต่างด้าวก่อนข้างมาก จนนำไปสู่การกำหนดเงื่อนไขผ่อนปรนแรงงานต่างด้าว ให้สามารถทำงานที่สถานประกอบการในประเทศไทยได้ โดยไม่ผิดกฎหมายแต่แรงงานต้องปฏิบัติตามเงื่อนไขที่ราชการกำหนด

ภาพที่ ๒ : แผนที่แสดงเส้นทางการอพยพของชาวไทยใหญ่จากรัฐฉานเข้าสู่ประเทศไทย

๒. ลักษณะวิธีการอพยพของพระภิกษุไทใหญ่ในรูปแบบต่าง ๆ ลักษณะการอพยพของพระภิกษุไทใหญ่เข้าเมืองเชียงใหม่มีทั้งเข้ามาในลักษณะเป็นฆราวาสและเข้ามาในลักษณะเป็นพระภิกษุ แต่ส่วนใหญ่อพยพเข้าเมืองไทยในขณะเป็นพระภิกษุ ในส่วนวิธีการที่นิยมใช้สำหรับการอพยพ คือการเดินทางด้วยเท้าตลอดทางจนถึงด่านชายแดน และการเดินเท้าร่วมกับการอาศัยยานพาหนะรับจ้าง ทั้งนี้วิธีการอพยพทั้งในขณะเป็นพระภิกษุและในขณะเป็นฆราวาส พบว่ามีทั้งการเดินทางเข้าเมืองโดยลำพังและด้วยกันเป็นหมู่คณะ โดยมีผู้ชำนาญทางเป็นผู้คอยช่วยเหลือในระหว่างการเดินทาง แต่ก็ต้องเสียค่าใช้จ่ายให้แก่ผู้ชำนาญทาง อย่างไรก็ตาม แนวโน้มวิธีการอพยพของพระภิกษุไทใหญ่จำนวนหนึ่ง เดินทางมาโดยลำพัง แต่ได้ติดต่อประสานงานกับญาติพี่น้องที่เชียงใหม่ไว้ก่อนหน้าแล้ว อีกทั้งพบว่าการเดินทางอพยพในขณะเป็นพระภิกษุนั้น มักได้รับความสะดวกสูงกว่าการเข้าเมืองในขณะเป็นฆราวาส

ภาพที่ ๓ : การเดินทางข้ามพรมแดนไทย - เมียนมาร์ ของพระภิกษุไทใหญ่

๓. บทบาทของพระภิกษุไทใหญ่ต่อแรงงานอพยพไทใหญ่

๓.๑ บทบาทของการเป็นพระภิกษุ ได้แก่ บทบาทช่วยสอนธรรมะแก่ประชาชนทั่วไป เพื่อทำหน้าที่จรรโลงพระพุทธศาสนา สั่งสอนให้ประชาชนเป็นคนดี ทั้งนี้การปฏิบัติตนของพระภิกษุต้องปฏิบัติตนอย่างเคร่งครัด รักษาวินัยสงฆ์ให้สมบูรณ์ ซึ่งเป็นบทบาทการสร้างกิจวัตรปฏิบัติตามหลักของพระภิกษุในทางพระพุทธศาสนา ซึ่งนอกจากการปฏิบัติตนในศีลวินัยอย่างเคร่งครัดแล้ว ยังต้องทำหน้าที่ในการดูแลวัด ให้มีความสะอาดดูสวยงามตลอดเวลา นอกจากนี้ยังมีบทบาทในการแนะนำศาสนพิธีให้แก่ญาติโยมทั้งไทใหญ่และเป็นคนไทย

ภาพที่ ๔ : พระภิกษุไทใหญ่กำลังอบรมเยาวชนไทใหญ่

๓.๒ บทบาทการช่วยเหลือแรงงานอพยพไทใหญ่ ประกอบด้วยบทบาทสำคัญ ๔ ประการ คือ บทบาทที่ปรึกษาด้านแรงงานให้แรงงานไทใหญ่ ปฏิบัติตนตามเงื่อนไขการผ่อนปรนของรัฐบาล รวมถึงการหาวิธีการช่วยเหลือให้สามารถแก้ไขปัญหาอื่น ที่เกี่ยวข้องกับการทำงานให้สำเร็จลุล่วง หรือจากปัญหาใหญ่ให้หมดสิ้นลุล่วง บทบาทด้านการสอนภาษาให้แก่แรงงานอพยพไทใหญ่และบุตรหลาน รวมทั้งการสอนหลักการใช้ภาษาไทใหญ่ ให้แก่บุตรหลานของแรงงานอพยพไทใหญ่ที่ถูกต้อง มิให้สูญหายไปตามกาลเวลา เพราะสังคมสมัยใหม่การใช้ภาษาไทใหญ่น้อยลง บทบาทด้านการส่งสอนแรงงานอพยพไทใหญ่ให้ใช้ชีวิตอย่างไม่ประมาท รู้จักอดออมนำเงินที่ได้ไปช่วยเหลือญาติพี่น้องที่เมียนมาร์ และไม่ประพฤติดินนอกกฎหมายโดยเฉพาะให้อยู่ในกรอบของกฎหมายไทย และบทบาทด้านการช่วยเหลือสิ่งของให้แก่แรงงานอพยพไทใหญ่ ที่มีปัญหาทางการเงินหรือมีเครื่องอุปโภคบริโภคที่ไม่เพียงพอ เป็นการช่วยเหลือเป็นครั้งคราวแก่ผู้ประสบปัญหาไม่มีรายได้อื่นๆ

ภาพที่ ๕ : พระภิกษุมอบสิ่งของช่วยเหลือผู้อบยพชาวไทใหญ่

อภิปรายผล

ผลการศึกษาวิจัยนี้มีประเด็นที่น่าสนใจและนำมาใช้ประกอบการอภิปรายผลเพื่อขยายความเข้าใจในประเด็นที่เกี่ยวข้องตลอดจนการความคิดเห็นของผู้วิจัยที่มีต่อประเด็นดังกล่าว ดังนี้

๑. ปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการเข้ามาประเทศไทยของพระภิกษุไทใหญ่ จากผลการวิจัยพบว่า ปัจจัยที่มีผลต่อการเข้ามาเมืองไทยของพระภิกษุไทใหญ่นั้น เป็นปัจจัยที่ค่อนข้างเกี่ยวข้องกับความเป็นอยู่โดยตรงที่อยู่ในภาวะสงคราม หรือการถูกละทิ้งจากรัฐบาล เมียนมาร์ ด้วยเหตุนี้จึงมีกองกำลังกู้ชาติไทใหญ่เป็นการต่อสู้ที่มีมาอย่างยาวนาน ยากที่จะหาข้อยุติได้ง่าย แต่ในทางตรงกันข้ามกลับมีผลกระทบอันยิ่งใหญ่ ต่อประชาชนชาวไทใหญ่ที่ต้องถูกละทิ้งจากประเทศเมียนมาร์ ปล้นสะดมจากกองทัพเมียนมาร์ และต้องถูกรังแกจากกองทัพกองกำลังกู้ชาติ ให้ส่งคนในครอบครัวเข้าไปเป็นทหาร เพื่อต่อสู้เรียกร้องเอกราชให้แก่ไทใหญ่ นับว่าเป็นสภาพที่กลืนไม่เข้าคายไม่ออก

อย่างไรก็ตาม จากการศึกษาทั้งเอกสารและการสัมภาษณ์จากพระภิกษุ ทำให้เห็นว่าในช่วงที่รัฐบาลเมียนมาร์ ทำการปราบปรามประชาชนที่อยู่ในพื้นที่สู้รบนั้น จะอยู่บนพื้นฐานความโหดร้าย ขาดความประนีประนอม ถูกฆ่าฟันล้มตายเป็นจำนวนมาก สร้างความเกลียดชังคับแค้นจากประชาชนชาวไทใหญ่เป็นอย่างยิ่ง จึงเป็นปัจจัยที่สำคัญอันนำไปสู่ปัญหาปัจจัยอื่น ที่มีผลต่อการอพยพย้ายถิ่นเข้ามาอยู่ในประเทศไทยและจังหวัดเชียงใหม่

ส่วนปัจจัยภายนอก ได้แก่ ปัจจัยนอกประเทศเมียนมาร์ ที่มีอิทธิพลต่อการเข้ามาประเทศไทยของพระภิกษุไทใหญ่ พบว่าประกอบด้วย ปัจจัยด้านการเมืองในประเทศไทยที่ใช้วิธีการแก้ไขปัญหาค้นต่างด้วยวิธีการไม่รุนแรง ปัจจัยด้านสังคมวัฒนธรรมของจังหวัดเชียงใหม่ ที่มีพื้นฐานคล้ายคลึงกับวัฒนธรรมประเพณีและศาสนาของชาวไทใหญ่ ทำให้สามารถปรับตัวหรือได้รับการยอมรับได้ง่าย ปัจจัยด้านการมีญาติพี่น้องอยู่ในเมืองไทยที่จังหวัดเชียงใหม่ หรือจังหวัดใกล้เคียงอื่น ปัจจัยด้านการเติบโตทางเศรษฐกิจของประเทศไทย ทำให้ต้องการแรงงานเพิ่มขึ้น แต่แรงงานในประเทศไทยมีไม่เพียงพอ ทำให้ผู้ประกอบการ

หันไปพึ่งพาแรงงานต่างด้าวมากยิ่งขึ้นรวมทั้งรัฐบาลได้มีมาตรการผ่อนปรนแรงงานต่างด้าว ให้สามารถทำงานในเมืองไทยได้โดยถูกกฎหมาย

๒. ลักษณะและวิธีการอพยพของภิกษุไทใหญ่ ส่วนใหญ่เข้ามาในขณะครองสมณเพศ โดยมีวิธีการเข้ามาทั้งการเดินทางเท้าโดยลำพัง และร่วมเดินทางมาเป็นหมู่คณะจำนวนหลายสิบคน แต่ก็พบว่ากรณีเดินทางเป็นหมู่คณะหลายสิบคนนั้น ต้องอาศัยผู้ชำนาญทางหรือนายหน้าทำหน้าที่ประสานงานกับทุกฝ่าย แม้กระทั่งกับข้าราชการที่เกี่ยวข้องในประเทศเมียนมาร์และในประเทศไทย นอกจากนี้ยังพบว่า มีบางส่วนเดินทางด้วยรถยนต์รับจ้างตั้งแต่ต้นการเดินทาง ในลักษณะนี้ส่วนใหญ่เป็นผู้ครองสมณเพศ เพราะการครองสมณเพศนั้น พระภิกษุไทใหญ่กล่าวว่ามีได้รับความสะดวกกว่าการเดินทางในขณะเป็นฆราวาส นอกจากนี้ในขณะเดินทางเข้ามาเมืองไทย ก็อาศัยขอความช่วยเหลือจากพระภิกษุในประเทศไทย ญาติพี่น้องในประเทศไทยที่คอยอำนวยความสะดวกทำให้ลดปัญหาการแสดงตนแก่เจ้าหน้าที่ของรัฐ แสดงให้เห็นว่า สภาพทางวัฒนธรรมและประเพณีที่ได้รับอิทธิพลจากพระพุทธศาสนาทั้งในส่วนของประเทศไทยและเมียนมาร์ ทำให้ได้รับการอนุโลมจากบุคลากรของทั้งสองประเทศค่อนข้างมาก จะเห็นได้ว่าการอพยพของพระภิกษุไทใหญ่เข้าสู่ประเทศไทยและจังหวัดเชียงใหม่ เป็นไปตามลักษณะกระบวนการย้ายถิ่น ๓ ขั้นตอนใหญ่ ๆ คือ การตัดสินใจย้ายถิ่นโดยมีปัจจัยทางด้านเศรษฐกิจการเมืองและสังคมระหว่างการย้ายถิ่น ได้แก่ กระบวนการเดินทางและการอำนวยความสะดวกในการเดินทาง และเมื่อไปถึงประเทศไทย ซึ่งจะเกิดเครือข่ายส่วนบุคคล มากกว่าอาศัยเครือข่ายที่เป็นทางการ โดยเฉพาะกรณีของการอพยพเคลื่อนย้ายของพระภิกษุไทใหญ่ ทำให้เป็นระบบการพึ่งพาบุคคลที่เกี่ยวข้อง จนสามารถนำพระภิกษุหรือฆราวาสชาวไทใหญ่ เข้ามายังประเทศไทยได้อย่างสะดวกและราบรื่น แม้ว่าสถานการณ์การอพยพเคลื่อนย้ายในขณะนั้นเป็นไปในลักษณะที่ขัดต่อกฎหมาย แต่ก็ได้รับการอำนวยความสะดวกจากผู้ประสานงานทำให้การเดินทางราบรื่น อีกทั้งทำให้เห็นถึงความเกรงใจ ระหว่างบุคลากรของราชการกับผู้อพยพซึ่งเป็นพระภิกษุ ทำให้ผู้ครองสมณเพศมีโอกาสการอพยพ มายังเชียงใหม่เป็นได้ค่อนข้างง่าย อย่างไรก็ตาม ในกรณีอพยพเคลื่อนย้ายโดยอาศัยนายหน้าหรือผู้ชำนาญทาง ก็เป็นอีกช่องทางหนึ่งที่ถูกนำมาใช้ แม้ว่าพระภิกษุไทใหญ่จะให้สัมภาษณ์ว่าบางกลุ่มก็ไม่สามารถเข้ามาได้ เพราะถูกตรวจสอบจนไม่สามารถอพยพเข้ามาประเทศไทยได้ แต่ก็ทำให้เห็นว่าโอกาสการใช้หน้าของผู้อพยพเป็นช่องทางที่สำคัญ โดยยอมเสียค่าใช้จ่ายสำหรับการจัดการจำนวนหนึ่ง แม้จะสูงเมื่อเทียบกับภาวะเศรษฐกิจของผู้อพยพ แต่ก็มีคุณค่า เพราะหากอยู่ในประเทศเมียนมาร์จะได้รับแรงกดดันมากกว่าเป็นทวีคูณ

๓. บทบาทของพระภิกษุไทใหญ่ต่อแรงงานอพยพไทใหญ่ ผลการวิจัยพบว่า พระภิกษุไทใหญ่มีการแสดงบทบาทของพระภิกษุใน ๒ บทบาทใหญ่ คือ บทบาทของความเป็นพระภิกษุ และบทบาทที่มีต่อแรงงานอพยพไทใหญ่ โดยบทบาทของความเป็นพระภิกษุ ต้องปฏิบัติตนอย่างเคร่งครัดในศีลธรรมและวินัยของสงฆ์ ศึกษาเล่าเรียนใน พระธรรม มีวัตรปฏิบัติที่สงฆ์พึงต้องแสดง ได้แก่ การออกบิณฑบาต การสวดมนต์ทำวัตรเช้า ทำวัตรเย็น ตลอดจนต้องหมั่นเพียรดูแลวัดที่พำนักอาศัย ให้มีความสะอาดสะอ้านอยู่ตลอดเวลา หรือการดูแลศาสนสถานให้อยู่ในสภาพร่มเย็น น่าเลื่อมใส ในขณะบทบาทที่มีต่อแรงงานอพยพไทใหญ่ ที่เกี่ยวข้องกับบทบาทสำคัญ ๔ ประการ คือ บทบาทที่ปรึกษาด้านแรงงานให้แรงงานไทใหญ่

ปฏิบัติตนตามเงื่อนไขการผ่อนปรนของรัฐบาล การหาวิธีการช่วยเหลือให้สามารถแก้ไขปัญหาก็แก่แรงงานอพยพไทยใหญ่ การสอนภาษาไทยและไทใหญ่ให้แก่แรงงานอพยพไทใหญ่และบุตรหลาน บทบาทด้านการสั่งสอนแรงงานอพยพไทใหญ่ ให้ใช้ชีวิตอย่างไม่ประมาท รู้จักอดออมนำเงินที่ได้ไปช่วยเหลือญาติพี่น้องที่เมียนมาร์ และไม่ประพฤตินอกกลุ่มนอกลู่นอกทาง โดยเฉพาะให้อยู่ในกรอบของกฎหมายไทย และบทบาทด้านการช่วยเหลือสิ่งของให้แก่แรงงานอพยพไทใหญ่ ที่มีปัญหาทางการเงินหรือมีเครื่องอุปโภคบริโภคที่ไม่เพียงพอ เป็นการช่วยเหลือเป็นครั้งคราวแก่ผู้ประสบปัญหาที่มีรายได้ไม่เพียงพอ ซึ่งจะเห็นได้ว่าการแสดงบทบาทของพระภิกษุไทใหญ่ เป็นการแสดงบทบาททั้งในฐานะเป็นพระภิกษุ ที่ต้องอยู่ภายใต้หลักธรรมวินัยให้เหมาะสมแก่การเป็นผู้ครองสมเพศมีประชาชนเคารพกราบไว้ และบทบาทเป็นที่พึ่งให้แก่เพื่อนร่วมชะตากรรมที่ต้องละถิ่นฐานบ้านเกิดมาอยู่พึ่งพิง ประกอบอาชีพในประเทศอื่นให้รู้จักประมาณตน และอยู่อย่างเคารพในสถานที่ ไม่กระทำความผิดเป็นบุคคลที่สังคมไม่พึงประสงค์ นอกจากนี้ยังให้เพื่อนร่วมชาติ คำนึงถึงเหตุผลที่ต้องอพยพโยกย้ายมายังจังหวัดเชียงใหม่ เพราะบ้านเกิดเมืองนอนนั้นพบแต่ความยากลำบากในชีวิต อีกทั้งอยู่อย่างเสี่ยงต่อความตาย ความเป็นอยู่จึงไม่สงบสุข แต่เมื่อเทียบกับการมาอยู่ในจังหวัดเชียงใหม่ ความหวาดระแวง ความหวาดกลัวก็ลดน้อยไป แต่ก็ต้องการให้ทุกคนเคารพกฎกติกาของประเทศไทย แม้จะถูกกดขี่ด้านแรงงานก็ร้องขอให้แรงงานอพยพไทใหญ่เหล่านั้นมีความอดทน ให้อดออมเพื่อมีเงินเหลือส่งไปช่วยเหลือญาติพี่น้อง ที่ต้องประสบชะตากรรมในประเทศเมียนมาร์ให้ได้มีเงินไว้ใช้จ่ายจำเป็น

จากผลการวิจัยดังกล่าวแสดงให้เห็นว่า พระภิกษุไทใหญ่ภายหลังอพยพเข้ามาอยู่เมืองเชียงใหม่แล้ว มีโอกาสได้ศึกษาพระธรรมวินัยอย่างเป็นระบบและระเบียบแบบแผน ซึ่งดีกว่าการศึกษาในขณะอยู่ในประเทศเมียนมาร์ รวมทั้งเป็นไปตามความตั้งใจที่ต้องการเข้ามาศึกษาทั้งพระธรรมวินัย บาลี และแผนกสามัญ นับว่าเป็นการแก้ไขปัญหาทางด้านการศึกษาของพระภิกษุสงฆ์ นอกจากนี้ผลการวิจัยยังแสดงให้เห็นว่า บทบาทสำคัญของพระภิกษุไทใหญ่ที่ต้องการช่วยเหลือเพื่อนร่วมชาติ ที่เข้ามาแสวงหาที่ทำกินและแสวงหาโอกาสที่ดีในเมืองเชียงใหม่ ได้คงความเป็นไทใหญ่ รู้จักตนเอง รู้จักกลุ่ม และรู้จักทดแทนให้แก่สังคม ที่ให้ความอยู่ดีกินดีด้วยการไม่ประพฤตินให้เป็นการแกล้งสังคมเมืองเชียงใหม่ พระสงฆ์ที่มีบทบาทที่สำคัญต่อการสร้างความรักชาติ คำนึงถึงญาติพี่น้องที่มีความเป็นอยู่อย่างยากลำบากในประเทศเมียนมาร์ ด้วยการส่งเงินที่ได้รับค่าน้ำพักน้ำแรงของตน หมายถึง แรงงานอพยพไทใหญ่ต้องคำนึงถึงการอดออม และความอดทนที่ยิ่งใหญ่ เพื่อให้ชีวิตของตนเอง ครอบครัว และสังคมไทใหญ่ในเมียนมาร์ให้ดีขึ้นไปด้วยในอนาคต แต่ผลการวิจัยดังกล่าวมิได้บ่งบอกถึงการสร้างบทบาทก้าวร้าว ให้รักชาติในลักษณะต้องลุกขึ้นต่อสู้ร่วมกับกองกำลังกู้ชาติใด ๆ ทั้งสิ้น เพียงแต่บทบาทของพระภิกษุไทใหญ่ที่พบในการวิจัยเป็นการสร้างความหวังให้ทุกคนมีความเป็นอยู่ที่มีเสถียรภาพ ภายใต้การไม่เบียดเบียน และไม่ต้องการให้คนอื่นมาเบียดเบียน ที่นับว่าเป็นเรื่องยากยิ่งต่อการอยู่ในในรัฐฉาน ประเทศ เมียนมาร์ ที่ยังคงเต็มไปด้วยการต่อสู้ แต่บทบาทที่พระสงฆ์ได้สั่งสอนให้แก่แรงงานอพยพไทใหญ่นั้น สามารถใช้ได้ผลดีกับการอยู่ร่วมกับคนในเมืองเชียงใหม่ ที่มีศาสนา วัฒนธรรม ประเพณีคล้ายคลึงกัน

บรรณานุกรม

- กรมพระนาธิปประพันธ์พงศ์. พงศาวดารใหญ่. เล่ม ๑, กรุงเทพฯ : องค์การค้าคุรุสภา, ๒๕๒๖.
- จัตถภัย บุรุษพัฒน์. ปัญหาชนกลุ่มน้อยในประเทศไทย. พระนคร : แพรววิทยา, ๒๕๑๕.
- ขวัญชีวัน บัวแดง. รายงานการวิจัย. พื้นที่พรมแดนแม่น้ำเมยกับความสัมพันธ์ชาติพันธุ์ กะเหรี่ยง - คนเมือง ภายใต้แผนการวิจัย อำนาจ พื้นที่ และอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ : การเมืองเชิงวัฒนธรรมของรัฐชาติในสังคมไทยภาคเหนือ. เชียงใหม่ : มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๕๑.
- คณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, สำนักงาน. แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ ๙. กรุงเทพฯ : สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, ๒๕๔๔.
- คณะกรรมการการต่างประเทศ วุฒิสภา. ความมั่นคงและชนกลุ่มน้อยตามแนวชายแดนไทย-เมียนมาร์. กรุงเทพฯ : สำนักงานเลขาธิการวุฒิสภา, ๒๕๔๗.
- เครือข่ายปฏิบัติงานเพื่อผู้หญิงชาวไทยใหญ่. ความเชื่อผิด ๆ เกี่ยวกับผู้ลี้ภัย ชาวไทยใหญ่ (ฉาน) . กันยายน, ๒๕๔๖. (Pdf File)
- จรินทร์ ยังสังข์. บทบาทพระภิกษุไทใหญ่ในกระแสการเปลี่ยนแปลงทางสังคม. เชียงใหม่ : ปริญา นิพนธ์ ศึกษาศาสตรมหาบัณฑิต บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๔๑.
- ฉลาดชาย รมิตานนท์ วิระดา สมสวัสดิ์ เรณู วิชาติศิลป์. ไท TAI. เชียงใหม่ : โรงพิมพ์เมือง, ๒๕๔๑.
- ชาญวิทย์ เกษตรศิริ. เมียนมาร์ประวัติศาสตร์และการเมือง. พิมพ์ครั้งที่ ๕. กรุงเทพฯ : มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, ๒๕๕๒.
- ชูสิทธิ์ ชูชาติ. วิวัฒนาการเศรษฐกิจหมู่บ้านในภาคเหนือของประเทศไทย พ.ศ.๒๓๔๔ - ๒๔๗๕ กรุงเทพฯ : ปริญญานิพนธ์ การศึกษามหาบัณฑิต บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยนครินทร์วิโรฒ ประสานมิตร, ๒๕๒๓.
- ชูสิทธิ์ ชูชาติ . พ่อค้าวัวต่าง ผู้บุกเบิกการค้าขายในหมู่บ้านภาคเหนือของประเทศไทย (พ.ศ.๒๓๔๔ - ๒๕๐๓) . เชียงใหม่ : ศูนย์ศึกษาภูมิปัญญาท้องถิ่น , ๒๕๔๕.
- ณัฐพร จาตุยางโทน. รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์ วัฒนธรรมชาวไทใหญ่ : กรณีศึกษาชุมชนไทใหญ่ในโครงการหลวงอ่างขาง อำเภอฝาง จังหวัดเชียงใหม่. เชียงใหม่ : มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่, ๒๕๕๔.
- ตรี จตุรานน. ความเป็นมาของการประกาศให้พุทธศาสนาเป็นศาสนาประจำชาติของเมียนมาร์ ใน ค.ศ.๑๙๖๑. กรุงเทพฯ : ปริญญานิพนธ์ ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๘.
- ทำไมประเทศเมียนมาร์จึงเปลี่ยนชื่อเป็นเมียนมาร์. <http://www.ilovetogo.com/Article/29/1349/> (10.Jan. 2013)

ไทยศึกษา, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. **ไทใหญ่**. <http://www.thaistudy.chula.ac.th/m8/radio/015.html> (25 Jul.2010)

ธนาภา เดชพาวุฒิกุล. การศึกษาการพรรณนาเรื่องชาติพันธุ์ในงานประวัติศาสตร์เมียนมาร์ที่เขียนโดยนักบริหารอาณานิคมชาวอังกฤษ ค.ศ.๑๘๘๐ – ๑๙๕๐. เชียงใหม่: ปริญญานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, ๒๕๕๐.

ธรรศ ศิริรัตนบัลล์. **ไทใหญ่แม่ฮ่องสอน : การสรรค์สร้างความเป็นไทใหญ่จากปฏิสัมพันธ์ระหว่างไทใหญ่เดิมและไทใหญ่พลัดถิ่น ทศวรรษ ๒๕๒๐ – ๒๕๕๐**. เชียงใหม่ : ปริญญานิพนธ์ศึกษาศาสตรมหาบัณฑิต บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๕๓.

ธัญพร พันธุ์อารีย์. ผลกระทบของการนำนโยบายผ่อนผันการให้ใช้แรงงานอพยพสัญชาติเมียนมาร์ไปปฏิบัติในอำเภอเมือง จังหวัดระยอง. กรุงเทพฯ : ภาคนิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเกริก, ๒๕๓๙.

ธานี แสงรัตน์. รายงานการศึกษาส่วนบุคคล “นโยบายต่างประเทศต่อเมียนมาร์ในช่วงเปลี่ยนผ่านปี ๒๕๕๕ – ๒๕๕๘”. (กรุงเทพฯ : สถาบันการต่างประเทศเทวะวงศ์วโรปการกระทรวงต่างประเทศ, ๒๕๕๕).

ธีรภาพ โลหิตกุล. **คนไทในอุษาคเนย์**. กรุงเทพฯ : ผู้จัดการ, ๒๕๓๘.

นคร พันธุ์ณรงค์. **ปัญหาชายแดนไทย - เมียนมาร์**. กรุงเทพฯ : มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๓๐.

นงนุช จันทราภัย. **ปอยส่างลอง กรณีศึกษาชาวไทยใหญ่บ้านใหม่หมอกจ๋าม**. เชียงใหม่ : โรงพิมพ์มิ่งเมือง, ๒๕๔๑.

นงนุช จันทราภัย และเรณู วิชาศิลป์. **ไท (TAI)**. เชียงใหม่ : มิ่งเมือง, ๒๕๔๑.

นพดล เตียวตระกูล. **ความสัมพันธ์ระหว่างรูปแบบความเชื่อกับพฤติกรรมของพระสงฆ์ในจังหวัดเชียงใหม่**. เชียงใหม่ : การค้นคว้าอิสระ ปริญญานิพนธ์ศึกษาศาสตรมหาบัณฑิต บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๔๔.

นฤมล ลกะวงศ์. **การปรับตัวทางสังคมของพระภิกษุต่างชาติในอำเภอแม่แตง จังหวัดเชียงใหม่**. เชียงใหม่ : ปริญญานิพนธ์ ศาสตรมหาบัณฑิต บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๔๘.

นิพัทธ์พร เพ็งแก้ว, “บทความพิเศษ ชื่อเมืองไทใหญ่” สารคดี. ๒๕๙, ๒๒ (กันยายน ๒๕๔๙) : ๑๙ – ๒๐.
_____. **โลกสลายเรื่องจริงของเจ้าหญิงฉาน**. เชียงใหม่ : ศูนย์สตรีศึกษา คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๔๘.

บรรจบ พันธุเมธา. **กาเลหม่านไตในรัฐฉาน**. กรุงเทพฯ : สมาคมภาษาและหนังสือ, ๒๕๐๔.

บุญช่วย ศรีสวัสดิ์. **คนไทยในเมียนมาร์**. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์สามัญ, ๒๕๐๓.

บุญเทียม พลายชมพู. **เมียนมาร์ : ประวัติศาสตร์อารยธรรมและความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ**. กรุงเทพฯ : โอเดียนสโตร์, ๒๕๔๙.

บุญสิงห์ บุญคำ. **เที่ยวเมืองเชียงตุงและแคว้นสาละวิน**. พิษณุโลก : มิ่งสุวรรณ, ๒๕๙๙.

- ปณิธิ อมาตยกุล. การย้ายถิ่นของชาวไทยใหญ่เข้ามาในจังหวัดเชียงใหม่. เชียงใหม่ : ปริญญานิพนธ์ ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๔๗.
- ประสาธ สุขเกษม. บทบาทของพระสงฆ์ในการขัดเกลากิจการสังคมแก่เยาวชน. เชียงใหม่ : ปริญญานิพนธ์ ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๔๒. ประเสริฐ ณ นคร และปวงคำ ตัญเจริญ. ตำนานมูลศาสนาเชียงใหม่และเชียงตุง. กรุงเทพฯ : สมาคมประวัติศาสตร์แห่งประเทศไทย, ๒๕๓๗.
- ปราณี วงษ์เทศ. สังคมและวัฒนธรรมในอุษาคเนย์. กรุงเทพฯ : ศิลปวัฒนธรรม, ๒๕๔๒.
- ปอยส่างลอง. ประวัติปอยส่างลอง. <http://happy1212.wordpress.com> (10 Jan. 2013)
- ปานแพร เขาวนประยูร. บทบาทของพระพุทธศาสนาต่อกระบวนการผลิตซ้ำทางอัตลักษณ์ของชาวไทยใหญ่ในอำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่. เชียงใหม่ : ปริญญานิพนธ์ ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๕๐.
- แผนที่เมืองสำคัญของรัฐฉาน. http://www.prachatham.com/detail.htm?code=n3_08072011_01 (9 Jan. 2013)
- พงษ์สวัสดิ์ สวัสดิ์พงษ์. ทฤษฎีบทบาท. กรุงเทพฯ : เอกสารประกอบการสอนวิชาจิตวิทยาสังคม คณะสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๒๗.
- พรพิมล ตริโซติ. ขนกลุ่มน้อยกับรัฐบาลเมียนมาร์. กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, โครงการตำราทางมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์, ๒๕๔๒.
- พทยา สายหู. กลไกของสังคม. พิมพ์ครั้งที่ ๖. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๔.
- พิตยา พุสย และคณะ. กระบวนการเคลื่อนย้ายแรงงานข้ามชาติจากประเทศเมียนมาร์สู่จังหวัดแม่ฮ่องสอน กรณีศึกษากลุ่มชาติพันธุ์ไทใหญ่ คะยาห์ และกะเหรี่ยง. รายงานการวิจัย. กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.), ๒๕๕๓.
- พิมุข ชาญธนะวัฒน์. การปรับเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมของชาวไทยใหญ่ กรณีศึกษาชาวไทยใหญ่ บ้านถ้ำลอด อำเภอปางมะผ้า จังหวัดแม่ฮ่องสอน. ปริญญานิพนธ์ ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต บัณฑิตวิทยาลัย สถาบันราชภัฏเชียงใหม่, ๒๕๔๖.
- พูนสิน วงศ์กลฐุต, บรรณาธิการ. “ผลกระทบจากการจ้างแรงงานข้ามชาติของไทยภายใต้ยุคพิสูจน์สัญญาชาติ”. รายงานที่ตีพิมพ์. ๘๖ (กันยายน ๒๕๕๓) : ๗ – ๘.
- เฟื่องฟ้า ลัษมณี. การปรับเปลี่ยนวิถีชีวิต ของชาวไทยใหญ่ : กรณีศึกษาหมู่บ้านนาหวายตำบลเมืองนะ อำเภอเชียงดาว จังหวัดเชียงใหม่. ปริญญานิพนธ์ ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต บัณฑิตวิทยาลัย สถาบันราชภัฏเชียงใหม่, ๒๕๔๕.
- ยุพิน เข้มมุข. สถาบันสงฆ์กับการเมืองและสังคมล้านนา พ.ศ. ๑๙๕๔ – ๒๐๐๑. กรุงเทพฯ : ปริญญานิพนธ์ อักษรศาสตรมหาบัณฑิต บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๓๑.
- ยุพิน เข้มมุข. ล้านนาภายใต้การปกครองของเมียนมาร์ พ.ศ. ๒๐๐๑ – ๒๕๓๗. เชียงใหม่ : ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ สถาบันราชภัฏเชียงใหม่, ๒๕๓๕.

- ยูธิตา ตันสงวน. **การแก้ไขปัญหากลุ่มน้อยในสหภาพเมียนมาร์**. กรุงเทพฯ : คณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๒๑.
- รัตนพร เศรษฐกุล. **ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจและวัฒนธรรมแอ่งเชียงใหม่-ลำพูน**. เชียงใหม่ : สำนักพิมพ์ซิลค์วอร์ม, ๒๕๕๒.
- โรเบิร์ต เอช. เทย์เลอร์. **รัฐในเมียนมาร์**. แปลโดย พรณงาม เก้าธรรมสาร สดใส ชันติวรพงษ์ และ ศศิธร รัชนี้ ณ อยู่ธยา. กรุงเทพฯ : โครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, ๒๕๕๐.
- เรียวโกะ โคเซะ. **ผู้อพยพไทยใหญ่ในพื้นที่ชายแดนไทย - เมียนมาร์ : การตั้งถิ่นฐานและกระบวนการผสมผสานกลมกลืน พ.ศ.๒๕๐๕ - ๒๕๔๐**. ปรินญานิพนธ์ อักษรศาสตรมหาบัณฑิต บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๒.
- รุจยา อาภากร, ม.ร.ว. “คน “ไท” กับเพื่อนบ้าน : กรณีเมืองเชียงตุง” **การศึกษาประวัติศาสตร์ และวรรณกรรมของกลุ่มชาติพันธุ์ไท**. กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้ง, ๒๕๔๕.
- วันดี สันติวุฒิเมธี. **กระบวนการสร้างอัตลักษณ์ของชาวไทใหญ่ชายแดนไทย-เมียนมาร์ : กรณีศึกษาหมู่บ้าน เปียงหลวง อำเภอเวียงแหง จังหวัดเชียงใหม่**. ปรินญานิพนธ์ สังคมวิทยาและมานุษยวิทยา มหาบัณฑิต บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๕.
- วาทีณี แก้วทับทิม. รายงานที่ตีพิมพ์, ๘๖ (กันยายน ๒๕๕๓) “ผลกระทบจากการจ้างแรงงานข้ามชาติของไทยภายใต้ยุคพหุสัจจะชาติ”. <http://tdri.or.th/archives/download/quarterly/white-pp/wb86.pdf> (3 Feb. 2013).
- วาสนา ละอองปลิว. **ความเป็นชายขอบกับการสร้างพื้นที่ทางสังคมของคนพลัดถิ่น : กรณีศึกษาชาวคาระอั้งในอำเภอเชียงดาว**. เชียงใหม่ : ปรินญานิพนธ์ ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๔๖.
- วาสนา วงศ์ย้อย. **การเปลี่ยนแปลงบทบาทของพระในชุมชน**. เชียงใหม่ : ปรินญานิพนธ์ ศึกษาศาสตรมหาบัณฑิต บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๓๙.
- วีรชัย ศาสตราศรัย. **แรงงานอพยพเมียนมาร์ : ศึกษากรณี อำเภอแม่สาย จังหวัดเชียงราย**. กรุงเทพฯ : ปรินญานิพนธ์ ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๔๒.
- วีระพงศ์ มีสถาน. **สารานุกรมกลุ่มชาติพันธุ์ไทใหญ่**. กรุงเทพฯ : เอกพิมพ์ไทย, ๒๕๔๔.
- วอคเกอร์ กราโบว์สกี. “เก็บผักใส่ซ้าเก็บข้าใส่เมือง”, **ศิลปวัฒนธรรม**. ๑๒, ๔ (ตุลาคม ๒๕๓๘) : ๑๐๒ - ๑๑๔.
- วิวัช นนทะวงษ์. “การแสดงทางวัฒนธรรม”, **วัฒนธรรมและสิทธิในประเทศไทย**. ๑๒, ๖๗ (เมษายน - พฤษภาคม ๒๕๕๓) : ๑๔.
- สงครามกับอังกฤษและการล่มสลายของราชอาณาจักรเมียนมาร์. <http://th.wikipedia.org/wiki/> (10 Jan.2013)

สร้อยดี อ่องสกุล. ประวัติศาสตร์ล้านนา. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์อัมรินทร์, ๒๕๕๑.

สังคมวิทยาและมานุษยวิทยา, ภาควิชาคณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

สังคมและวัฒนธรรม. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๗.

สมโชติ อ่องสกุล. โครงการวิจัยประวัติศาสตร์ชุมชนในเชียงใหม่ : การสร้างประวัติศาสตร์ท้องถิ่น.

เอกสารโรเนียว, ๒๕๔๔.

สมพงศ์ วิทย์ศักดิ์พันธุ์. ประวัติศาสตร์ไทยใหญ่. กรุงเทพฯ : โครงการประวัติศาสตร์สังคมและวัฒนธรรมชนชาติไทย, ๒๕๔๔.

_____ .การศึกษาภาษาไทยและภาษาไทยเปรียบเทียบ. เชียงใหม่ : ภาควิชาภาษาไทย คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๔๓.

สมพร ชวฤทธิ์และคณะ. การศึกษาวิจัยทางวัฒนธรรมเรื่องประเพณีใดที่เปลี่ยนแปลง : กรณีศึกษา

ปอยส่างลอง. แม่ฮ่องสอน : โรงเรียนฮ่องสอนศึกษา, ๒๕๓๙.

สร้อยดี อ่องสกุล. ประวัติศาสตร์ล้านนา. กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้ง, ๒๕๔๔.

สำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดแม่ฮ่องสอน. ศิลปะการร้องเพลงพื้นบ้านไทยใหญ่ การเห็ดความไต่.

โครงการภูมิบ้านภูมิเมือง พ.ศ.๒๕๔๙ สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ.

เชียงใหม่ : เจริญพัฒนการพิมพ์, ๒๕๔๙.

สุทัศน์ กันทะมา. การคงอยู่ของวัฒนธรรมพื้นบ้านของชาวไทใหญ่. เชียงใหม่ :

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๔๒.

สุเทพ สุนทรเกสัช. ทฤษฎีสังคมวิทยาพร้อมสมัยพื้นฐานแนวความคิดทฤษฎีทางสังคมและ

วัฒนธรรม. เชียงใหม่ : สำนักพิมพ์โกลบอลวิชั่น, ๒๕๔๐.

สุพิน ฤทธิ์เพ็ญ. ถิ่นฐานคนไท (ไต) ในรัฐฉาน. โครงการบรรยายให้ความรู้บนเวทีพิพิธภัณฑ์

“มีวชิยมอน สดจ” ครั้งที่ ๑. ลำพูน : ห้องประชุมพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ หริภุญไชย

จ.ลำพูน, ๒๕๕๕.

สุภางค์ จันทวนิช. ผลกระทบของการย้ายถิ่นข้ามชาติต่อชุมชนชายแดนและชุมชนที่มีผู้ย้ายถิ่น

จำนวนมากในประเทศไทย:การสร้างความกลมกลืนและความมั่นคงในชุมชน. กรุงเทพฯ :

รายงานการวิจัย สำนักงานเลขาธิการวุฒิสภา, ๒๕๕๑.

สุรพล ดำริห์กุล. ล้านนา สิ่งแวดล้อม สังคมและวัฒนธรรม. กรุงเทพฯ : รุ่งอรุณพับลิชชิง, ๒๕๔๒.

เสมอชัย พูลสุวรรณ. รัฐฉาน(เมืองไต) : พลวัตของชาติพันธุ์ในบริบทประวัติศาสตร์และสังคม

การเมืองร่วมสมัย, กรุงเทพฯ, ๒๕๕๒.

หม่อง ทิน อ่อง. ประวัติศาสตร์เมียนมาร์. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๘.

อรัญญา ศิริผล. รายงานการวิจัย. คนพลัดถิ่นกับการกลายเป็นสินค้า : ประสบการณ์ชีวิตของ

ชุมชนไทใหญ่กับ การค้าแรงงานในมิติทางสังคมวัฒนธรรมบริเวณชายแดนไทย-เมียนมาร์.

กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, ๒๕๔๘.

- ออมสิน บุญเลิศ. การต่อรองและปรับตัวของคนพลัดถิ่น: กรณีศึกษาชาวไทยใหญ่พลัดถิ่น
ในเมืองเชียงใหม่. เชียงใหม่ : ปริญญานิพนธ์ ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๔๗.
- อนุสรณ์ บุญเรือง. การย้ายถิ่นเพื่อการศึกษา และการเปลี่ยนสถานะทางสังคม : กรณีศึกษา
พระเชียงตุงที่เข้ามาศึกษาในมหาวิทยาลัยสงฆ์ จังหวัดเชียงใหม่. เชียงใหม่ : ปริญญานิพนธ์
ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๕๑.
- อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว และ เดวิด เค. วัยอาจ. ดำเนินพื้นเมืองเชียงใหม่. เชียงใหม่ : ซิลเวอร์บุ๊กส์, ๒๕๔๗.
- อัสนี มูลเมฆ. รัฐฉาน ประวัติศาสตร์และการปฏิวัติ. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มติชน, ๒๕๔๘.
- อานันท์ กาญจนพันธุ์. ทฤษฎีและวิธีวิทยาของการวิจัยวัฒนธรรม. กรุงเทพฯ : อมรินทร์, ๒๕๔๘.
- _____. สถานภาพการวิจัยพัฒนาการทางสังคมและวัฒนธรรมไทใหญ่. กรุงเทพฯ :
มิตรนราการพิมพ์, ๒๕๓๗.
- อุดม อธิพัฒนานนทกุล. บทบาทของพระภิกษุไทใหญ่ในฐานะผู้เชื่อมความสัมพันธ์ทางวัฒนธรรม
บริเวณ ภาคเหนือตอนบนของไทยกับรัฐฉานของเมียนมาร์ พ.ศ.๒๕๒๕ – ๒๕๔๔. เชียงใหม่
: ปริญญานิพนธ์ ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๔๘.
- Bhabha, Homi K. **The Location of Culture**. London and New York : Routledge, 1996.
- Chao Tzang Yawngwe. **The Shan of Burma: memoirs of a Shan exile**.
Singapore : Institute of Southeast Asian Studies, 1987.
- Damrikul, U. **Lanna : Environment, society and culture**. Bangkok : Rung-aroon Press, 1999.
- Hall, Stuart. “Cultural Identity and Diaspora” in Steven Vertovec and Robin Cohen (eds.).
Migration, Diasporas and Transnationalism. Cheltenham and Northampton:
Edward Elgar Publishing Limited, 1999.
- Keyes, Charles F. **Ethnic adaptation and Identity : The Karen on the Thai frontier with
Burma**. Philadelphia : Institute for The study of Human issues, 1979.
- King, L.J. and Golledge, R.G. **Cities, Space and Behavior: The Elements of Urban
Geography**. Englewood Cliffs. NJ: Prentice Hall, 1979.
- Laphawong, N. **Social adaptation of foreign monks in Mae Taeng District,
Chiang Mai**. Chiang Mai : Unpublished M.A Thesis. Chiang Mai University, 2005.
- La-ongpliew, W. **Marginalization and social space creation of displaced people :
A case study of the Da Ra-ang in Chiang Dao District**. Chiang Mai : Unpublished
M.A. Thesis. Chiang Mai University, 2003
- Michael Aung-Thwin. **Pagan: The Origins of Modern Burma**. Honolulu :
University of Hawaii Press, 1985.
- Milne, Mary L. **Shans at home**. New York : Paragon Book Reprint Corp, 1970.

Niti Pawakapan, **MAKING MONEY AND MERIT : TRADERS IN NORTHWEST THAILAND**,
A thesis submitted for the degree of Doctor of Philosophy of The Australia
National University, 1995.

Renold, Craig J. Ed. **National Identity and Its Defenders Thailand 1939 – 1989**.
Thailand : Silkworm books, 1993.

Sai Aung Tun. **History Of The Shan State from Its Origins To 1962**. Bangkok :
Silkworm Books, 2009.

Sao Saimong Mangrai. **The Shan States and the British annexation**.
Inthaca. New York : Department of Asian Studies, Cornell University, 1965.

Scott, J. George and Hardiman, J.P. **Gazetteer of Upper Burma and the Shan States**.
Rangoon : Superintendent, Government Printing, 1900.

Sirisrisawat, B. **Environmental changes of Luang Phrabang after becoming a World
Heritage Site**. Chiang Mai : Unpublished M.A. Thesis. Chiang Mai University, 1996.

Susan Conway. **The Shan Culture, Art and Crafts**. Bangkok : Bangkok printing, 2006.

The Shan human Rights Foundation. **Uprooting the Shan : SLORC's Forced
Relocation Program in Central Shan State**. N.P. : n.p., 1996.

Theeraphathananonkul, U. **Roles of monks as cultural ambassadors between the
upper northern Thailand and Shan State**. Burma : n.p., 2002.

Tzang Yawng hwe, Chao. **The Shan of Burma : memories of a Shan Exile**. Singapore :
Institute of Southeast Asian Studies, 1987

Wongyimyong, W. **Changing roles of monks in the community**. Chiang Mai :
Unpublished M.A. Thesis. Chiang Mai University, 1996.

Yamane, Taro. **Statistics : An Introductory Analysis**. 2nd ed. New York : Harper
and Row, 1973.

Yangsang, J. **Monks' role in the changing society**. Chiang Mai :
Unpublished M.A. Thesis. Chiang Mai University, 1998.

สัมภาษณ์

- พระวิจิตร อตตสาโร. สัมภาษณ์, ๑๕ กันยายน ๒๕๕๕.
 พระแสงเมือง ลุงไถ่น. สัมภาษณ์, ๑๕ กันยายน ๒๕๕๕.
 พระจันทร์ อินตา. สัมภาษณ์, ๑๖ กันยายน ๒๕๕๕.
 อุฎฐานวดา. สัมภาษณ์, ๑๖ กันยายน ๒๕๕๕.
 มหาสาม สร้อยคำ. สัมภาษณ์, ๑๗ กันยายน ๒๕๕๕.
 พระอธิการ. สัมภาษณ์, ๑๗ กันยายน ๒๕๕๕.
 พระชายทอน. สัมภาษณ์, ๑๘ กันยายน ๒๕๕๕.
 พระศรีนวล เอชโน. สัมภาษณ์, ๑๘ กันยายน ๒๕๕๕..
 พระทิพย์มงคล วงศ์จันแก้ว. สัมภาษณ์, ๑๙ กันยายน ๒๕๕๕.
 พระหลู่ เอ็งสาม. สัมภาษณ์, ๑๙ กันยายน ๒๕๕๕.
 พระวี ใจดี. สัมภาษณ์, ๒๖ กันยายน ๒๕๕๕.
 พระสามตีบ จิรธมโม. สัมภาษณ์, ๒๖ กันยายน ๒๕๕๕.
 พระลุงจ่อ. สัมภาษณ์, ๒๗ กันยายน ๒๕๕๕.
 พระจิ่งตำ ธรรมวโร. สัมภาษณ์, ๒๗ กันยายน ๒๕๕๕.
 พระชวานา. สัมภาษณ์, ๒๘ กันยายน ๒๕๕๕.
 พระศิลปะชัย สันติโกโร. สัมภาษณ์, ๒๘ กันยายน ๒๕๕๕.
 พระศรีคำ เขมธโร. สัมภาษณ์, ๒๙ กันยายน ๒๕๕๕.
 พระเขมาวโส. สัมภาษณ์, ๒๙ กันยายน ๒๕๕๕.
 พระมหาวัชชัย นามจ้อย (ภททสุธี). สัมภาษณ์, ๑๐ ตุลาคม ๒๕๕๕.
 พระวิสุทธิ. สัมภาษณ์, ๑๐ ตุลาคม ๒๕๕๕.
 พระสามปอน หทัยเจริญ. สัมภาษณ์, ๑๑ ตุลาคม ๒๕๕๕.
 พระทัศน์ จะกะทูน. สัมภาษณ์, ๑๑ ตุลาคม ๒๕๕๕.
 พระสมบัติ. สัมภาษณ์, ๑๒ ตุลาคม ๒๕๕๕.
 พระหน่อไต้ย อารยธมโม. สัมภาษณ์, ๑๒ ตุลาคม ๒๕๕๕.
 พระพร จิตตกุสโล. สัมภาษณ์, ๑๓ ตุลาคม ๒๕๕๕.
 ใจ คำเรือง. สัมภาษณ์, ๘ พฤศจิกายน ๒๕๕๕.
 นันตียะ ลุงมู. สัมภาษณ์, ๘ พฤศจิกายน ๒๕๕๕.
 สายมูหลิ่ง ขันดี. สัมภาษณ์, ๙ พฤศจิกายน ๒๕๕๕.
 เรวัต กิตติ. สัมภาษณ์, ๙ พฤศจิกายน ๒๕๕๕.

การเคลื่อนไหวของเครือข่ายศิลปวัฒนธรรม เพื่อสร้างพื้นที่สาธารณะในสังคมลำปาง (พ.ศ.๒๕๔๖ – ๒๕๕๖)

ไพโรจน์ ไชยเมืองชื่น*

ท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงสภาพทางเศรษฐกิจและสังคมจากกระแสโลกาภิวัตน์ทำให้ผู้คนในสังคมไทยรู้สึกถึงความเป็นสากลมากยิ่งขึ้นจากสิ่งต่างๆ ที่อยู่รอบตัวผ่านการสื่อสารที่รวดเร็ว เทคโนโลยีที่ทันสมัย ความสะดวกสบายในการใช้ชีวิตและการดำเนินชีวิตในสังคมสมัยใหม่ในรูปแบบต่างๆ จนบางครั้งหลายคนอยากที่จะกลับไปหาตัวตนของตนเองและวิถีชีวิตที่ต่างไปจากความคุ้นเคยในชีวิตประจำวัน ทำให้การโหยหาถึงอดีตกลายเป็นกระแสหนึ่งที่เข้ามาตอบสนองต่อความต้องการของผู้คนในสังคมสมัยใหม่ จึงก่อให้เกิดการสร้างหรือจำลองสถานที่ทางวัฒนธรรมขึ้นหลากหลายประเภท เช่น ตลาดน้ำ ถนนคนเดิน ชุมชนเก่า พิพิธภัณฑ์ แหล่งโบราณสถานหรือแหล่งท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมมากมายทั่วประเทศ โดยมีเป้าหมายหลายประการเพื่อตอบสนองแก่ผู้คนได้แก่ การท่องเที่ยว การอนุรักษ์ แหล่งเรียนรู้ หรือสถานที่เพื่อสร้างความสำนึกในอดีตและความภูมิใจสถานที่บางแห่งก้าวระดับไปสู่การเป็นพื้นที่สาธารณะของผู้คนเพื่อใช้เป็นพื้นที่พบปะ แลกเปลี่ยนเรียนรู้ แหล่งนัดพบเพื่อการใช้ชีวิตแบบเมืองของคนในสังคมสมัยใหม่

ในช่วงเวลา ๑๐ กว่าปีที่ผ่านมานับตั้งแต่ปี พ.ศ.๒๕๔๖ มีกลุ่มประชาชนหลายภาคส่วนในสังคมลำปางได้เริ่มต้นทำกิจกรรมการเรียนรู้เชิงประวัติศาสตร์ สังคม และวัฒนธรรมหลายด้าน เช่น โครงการพัฒนาชีวิตสาธารณะ - ท้องถิ่นน่าอยู่จังหวัดลำปางโดยการสนับสนุนของสำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ(สสส.) โครงการแผนที่มรดกทางวัฒนธรรมนครลำปางโดยการสนับสนุนของสำนักงานนโยบายและแผนสิ่งแวดล้อม โครงการบูรณะวิหารพระเจ้าพันองค์วัดปงสนุกโดยคณะวิจิตรศิลป์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ร่วมกับชุมชนบ้านปงสนุก อำเภอเมือง จังหวัดลำปาง การเกิดขึ้นของกาดกองต้าหรือถนนคนเดินในย่านถนนตลาดเก่าโดยชุมชนกาดกองต้าในเขตเทศบาลนครลำปาง กลุ่มละครเยาวชนในชื่อ “กลุ่มละคร ณ หนา” และกิจกรรมด้านการเรียนรู้เชิงประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมต่างๆมากมายที่เกิดขึ้นซึ่งได้รับการสนับสนุนขององค์กรทั้งภาครัฐและเอกชนในจังหวัดลำปาง การเกิดขึ้นของกิจกรรมการเรียนรู้เชิงประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมเหล่านี้สะท้อนถึงความพยายามแสวงหาพื้นที่สาธารณะเพื่อสร้างความเป็นตัวตนของท้องถิ่นให้กับผู้คนท้องถิ่นได้เกิดความตระหนักในรากเหง้าของตนเองโดยใช้กิจกรรมต่างๆ เป็นเครื่องมือทดลองที่จะก่อให้เกิดความสนใจร่วมกันและเข้ามามีส่วนร่วมคิด ร่วมปฏิบัติ ต่อมาบางกิจกรรมก็ได้สิ้นสุดโครงการ

* อาจารย์ประจำสาขาวิชาการท่องเที่ยว คณะบริหารธุรกิจและศิลปศาสตร์ เขตพื้นที่ลำปาง มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลล้านนา

แต่ก็มีหลายกิจกรรมที่ยังคงดำเนินการต่อเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน เช่น ถนนคนเดินที่กาดกองต้า กลุ่มละคร ฒ หนา เป็นต้น

อาคารเก่าบริเวณตลาดจีนลำปาง หรือกาดกองต้าในปัจจุบัน

ที่มา : วิสิฐ ติรณวัฒนากุล

การเกิดขึ้นของโครงการวิจัยและพัฒนาชีวิตสาธารณะ-ท้องถิ่นน่าอยู่จังหวัดลำปาง

แนวคิดเรื่องการสร้างพื้นที่สาธารณะในสังคมลำปางได้ถูกจุดประกายขึ้นจากการดำเนินงานโครงการวิจัยและพัฒนาชีวิตสาธารณะ-ท้องถิ่นน่าอยู่จังหวัดลำปาง ภายใต้การสนับสนุนของสำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ(สสส.) ซึ่งเป็นโครงการในลักษณะเครือข่ายที่จัดขึ้นใน ๕ แห่งซึ่งถือเป็นจังหวัดนำร่องของประเทศได้แก่ ลำปาง อุบลราชธานี สมุทรสงคราม ตรังและนครสวรรค์ ได้ดำเนินงานระหว่างปีพ.ศ.๒๕๔๖ – ๒๕๔๙ และเพื่อให้ง่ายต่อการสื่อสารในวงกว้าง คณะทำงานจึงใช้ชื่อเรียกอย่างไม่เป็นทางการว่า “กลุ่มล้านคำลำปาง” มีนายภิญโญพันธุ์ พงษ์ลาวัญญ์เป็นผู้ประสานงานหลัก และได้รับการสนับสนุนจากนักกิจกรรมทางสังคมในระดับชาติและท้องถิ่น เช่น นายขวัญสรอง อดิโพธิ์ นักวิชาการด้านสถาปัตยกรรมเมืองและประชาสังคมจากกรุงเทพมหานคร อาจารย์ของมหาวิทยาลัยราชภัฏลำปางหลายคนและนักกิจกรรมทางสังคมจากศูนย์การเรียนรู้ครอบครัวเข้มแข็งจังหวัดลำปางร่วมเป็นที่ปรึกษา

กลุ่มล่านคำลำปางมีสมาชิกที่ทำงานร่วมกันประมาณ ๔ – ๕ คนส่วนใหญ่เป็นชาวลำปางโดยกำเนิด แม้เป็นกลุ่มขนาดเล็ก แต่เป็นการรวมกลุ่มของคนหนุ่มสาวในวัยที่อายุไม่ถึง ๓๐ ปี ซึ่งแต่ละคนต่างมีศักยภาพในการทำงานและจิตสำนึกสาธารณะ และมีความใกล้ชิดกับนายขวัญสุวรรณอดีตโธนิ นักวิชาการด้านสถาปัตยกรรมเมืองที่มีชื่อเสียงระดับประเทศ ทำให้เข้าใจวิถีคิดและกระบวนการทำงานด้านประชาสัมพันธ์จึงทำให้การทำงานของกลุ่ลล่านคำลำปางเป็นไปอย่างมีชีวิตชีวาและด้วยความแข็งแกร่ง การเป็นกลุ่มของคนหนุ่มสาวที่มีพลังและวัยใกล้เคียงกันกับนักเรียนหรือนักศึกษาทำให้การสื่อสารกับคนในวัยเดียวกันเป็นไปได้โดยง่าย จึงมีอาสาสมัครที่เป็นนักเรียน นักศึกษาในจังหวัดลำปางมาเข้าร่วมในหลายกิจกรรมที่ทางกลุ่มจัดขึ้น อีกประการหนึ่งการเป็นโครงการในลักษณะองค์กรสาธารณะที่มีได้มีลักษณะเป็นองค์กรของราชการ ทำให้มีความคล่องตัวในการทำงานโดยไม่ติดกรอบในวัฒนธรรมแบบราชการมากนัก แต่อย่างไรก็ตามกลุ่มล่านคำลำปางเป็นโครงการที่ได้รับการสนับสนุนทุนจากสำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ(สสส.) ทำให้มีระยะเวลาการทำงานตามที่กำหนดในสัญญาสนับสนุนมิได้เป็นองค์กรแบบถาวร จึงมีปัญหาในการทำงานที่มีความต่อเนื่องและยั่งยืน

กลุ่มล่านคำลำปางได้เข้าอาคารพาณิชย์แห่งหนึ่งเป็นสำนักงานตั้งอยู่บริเวณถนนตลาดเก่าซึ่งเป็นย่านการค้าเก่าแก่ของเมืองลำปางที่มีสถาปัตยกรรมศิลปะผสมทั้งไทย ยุโรปและพม่าอันมีชื่อเสียงในระดับชาติ ในเวลาต่อมาพื้นที่บริเวณนี้ได้พัฒนาเป็นถนนคนเดินในชื่อ“กาตองด้า” กลุ่มจึงเริ่มต้นทำการวิจัยเชิงปฏิบัติการเพื่อค้นหาองค์ความรู้เกี่ยวกับประวัติศาสตร์และสังคมลำปางเน้นพื้นที่ในเขตเทศบาลนครลำปาง อำเภอเมือง จังหวัดลำปางและพื้นที่ใกล้เคียงในปีพ.ศ.๒๕๕๖ โดยผ่านกิจกรรมหลากหลายรูปแบบ ได้แก่ การจัดเวทีแลกเปลี่ยนความคิดเห็นของคนท้องถิ่น การจัดทำหนังสือ การจัดอบรมเยาวชน การจัดทำสื่อประชาสัมพันธ์ เป็นต้น โดยนำความรู้ที่ได้จากการศึกษาค้นคว้ามาเผยแพร่เพื่อสร้างความตระหนักในเรื่องประวัติศาสตร์ วัฒนธรรมให้แก่คนในท้องถิ่นซึ่งมีเป้าหมายเพื่อให้คนลำปางได้เข้าถึงรากเหง้าและตัวตนของตนเอง เรียนรู้การใช้ชีวิตสาธารณะ เพื่อสามารถกำหนดทิศทางการพัฒนาสังคมท้องถิ่นที่เหมาะสมต่อไปในอนาคตตามแนวทางของกิจกรรมในโครงการวิจัยชีวิตสาธารณะที่พยายามทดลองรูปแบบการใช้ชีวิตของผู้คนโดยเฉพาะในสังคมเมือง

อาคารศาลากลางจังหวัดลำปางหลังเก่า ซึ่งกำลังจะพัฒนาเป็นพิพิธภัณฑ์เมือง
ที่มา : กลุ่มล้านคำลำปาง

ในกระบวนการทำงานวิจัยเชิงปฏิบัติการของโครงการวิจัยและพัฒนาชีวิตสาธารณะ-ท้องถิ่นน่าอยู่ จังหวัดลำปางหรือกลุ่มล้านคำลำปางนั้น เพื่อให้มองเห็นภาพอย่างเป็นรูปธรรมและจับต้องได้จึงกำหนดประเด็นเกี่ยวกับการใช้พื้นที่สาธารณะของคนในสังคมสมัยใหม่คือ “หอศิลป์วัฒนธรรม” หรือต่อมาเรียกว่า “พิพิธภัณฑ์เมือง” ณ พื้นที่อาคารศาลากลางจังหวัดลำปางหลังเก่าตั้งอยู่ที่ถนนบุญวาทย์ อำเภอเมือง จังหวัดลำปาง เพราะเป็นพื้นที่ใจกลางเมืองลำปางซึ่งมีความสะดวกในการคมนาคมและมีพื้นที่ขนาดพอเหมาะกับการทำกิจกรรม กลุ่มล้านคำลำปางได้เริ่มจากการประสานกับผู้ว่าราชการจังหวัดลำปางในขณะนั้น คือ นายเฉลิมพล ประทีปวนิช ซึ่งเป็นบุคคลหนึ่งที่ได้จุดกระแสความสนใจสนับสนุนให้พื้นที่ศาลากลาง จังหวัดลำปางเป็นหอศิลป์วัฒนธรรมมาก่อนหน้านี้ และหอการค้าจังหวัดลำปาง องค์กรเอกชนที่มีเครือข่าย กว้างขวางมากที่สุดองค์กรหนึ่งในจังหวัดลำปาง

ต่อมามีจัดการเสวนาในหัวข้อ “สะดวกเสวนา ๕ ศาลากลางเก่าเอาใจดี” ผลของการเสวนาได้นำไปสู่แนวคิดของการริเริ่มจัดกิจกรรมใหญ่เพื่อสร้างความเคลื่อนไหวและเข้าใช้ เป็นพื้นที่ทดลองของการใช้ชีวิตแบบใหม่ที่มีใช้เพียงด้านศิลปวัฒนธรรมเท่านั้น หากยังครอบคลุมถึงแหล่งเรียนรู้ แหล่งนันทนาการ การท่องเที่ยว หรือสถาบันเพื่อการพัฒนาประชาสังคมสำหรับสังคมลำปางอีกด้วย ดังแนวความคิดที่ว่า

“ศาลากลางจังหวัดลำปางหลังเก่าจึงมีใช้เพียงสถานที่ราชการธรรมดาอีกต่อไป ในโอกาสพิเศษเช่นนี้ จะเป็นจังหวะที่เปิดให้คนลำปางร่วมกันขบคิด ทดลองสร้างการมีส่วนร่วมของ สังคมในภาคประชาชน ไปเคียงคู่กับฝ่ายราชการบ้านเมือง เพราะฉะนั้น ความตื่นตัวของพลเมืองและสังคมลำปางเพื่อจัดการ

กับสังคมตัวเองและเรียนรู้สร้างเป็นประสบการณ์ใหม่ต่างหากที่เป็นสิ่งที่จำเป็นในโลกปัจจุบัน โดยมี หอศิลป์วัฒนธรรมนครลำปาง เป็นเป้าหมายที่เป็นรูปธรรมเป็นความสำเร็จที่จะกลายสู่ประวัติศาสตร์ ความทรงจำดีๆ ในการทำเพื่อบ้านเพื่อเมือง”^๒

ในขณะนั้นอาคารศาลากลางจังหวัดลำปางหลังเก่า ได้ถูกใช้เป็นอาคารเรียนชั่วคราวของ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ศูนย์ลำปาง และปี พ.ศ.๒๕๔๖ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ศูนย์ลำปางได้ทยอยย้ายสถานที่เรียนออกไปยังพื้นที่ของวิทยาเขตที่สร้างขึ้นใหม่ในอำเภอห้างฉัตร จังหวัดลำปาง และจากกระแสของการสร้างพื้นที่ทางศิลปวัฒนธรรมในสังคมไทยขณะนั้น จึงมีแนวคิดจากหลายภาคส่วนที่ต้องการจะให้ศาลากลางจังหวัดแห่งนี้เป็นหอศิลป์วัฒนธรรมหรือพิพิธภัณฑ์ประจำเมือง เพราะความสำคัญของพื้นที่ซึ่งเคยเป็นที่ตั้งของศูนย์กลางอำนาจรัฐนับตั้งแต่เมืองลำปางอยู่ในฐานะของเมืองประเทศราชของสยาม อันเป็นที่อยู่ของเจ้าผู้ครองนครลำปาง ที่เรียกว่า “หอคำ” ในเวลาต่อมาหอคำได้ถูกรื้อเพื่อจัดสร้างเป็นศาลากลางจังหวัดในช่วงสมัยของเจ้าบุญวาทย์วงษ์มานิตเป็นเจ้าผู้ครองนครลำปาง ซึ่งตรงกับสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ ทำให้สอดคล้องกับแนวคิดของกลุ่มล้านคำลำปางที่เห็นว่าสถานที่แห่งนี้น่าจะเหมาะกับการเป็นพื้นที่แห่งการเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์และวัฒนธรรม ตลอดจนเป็นพื้นที่บริเวณใจกลางเมืองลำปางที่เหมาะสมกับการเป็นแหล่งพบปะ นันทนาการหรือการจัดกิจกรรมของคนในสังคมเมือง

งานฮอแมง แปะช่วงเวียงละกอน (เพื่อหอศิลป์) ครั้งที่ ๑

ณ ลานหน้าศาลากลางจังหวัดลำปางหลังเก่า

ที่มา : กลุ่มล้านคำลำปาง

^๒ โครงการวิจัยและพัฒนาชีวิตสาธารณะ-ท้องถิ่นน่าอยู่จังหวัดลำปาง, “คำนำ” ใน ๑ ปีฮอแมงเพื่อหอศิลป์. เอกสารอัดสำเนา, ๒๕๔๘, หน้า ก.

ความตื่นตัวของคนลำปางในการร่วมแรงเพื่อสร้างหอศิลปวัฒนธรรม

ในปีเดือนตุลาคม พ.ศ.๒๕๔๖ กลุ่มล้านนาคำลำปางได้ขออนุญาตต่อจังหวัดลำปางเพื่อจัดกิจกรรมทดลองในงานชื่อ “ฮอมแฮง แปงช่วงเวียงละกอน(เพื่อหอศิลป์) ครั้งที่ ๑” ในระหว่างวันที่ ๒๔ – ๒๖ ตุลาคม พ.ศ.๒๕๔๖ ณ ศาลากลางจังหวัดลำปางหลังเก่าใช้พื้นที่ทั้งภายในตัวอาคารและสนามหญ้าภายในงานมีกิจกรรมต่างๆ เช่น นิทรรศการแสดงผลศิลปะของกลุ่มสล่าเฮลางค์ นิทรรศการทางประวัติศาสตร์และภาพถ่ายเก่าของเมืองลำปาง จัดเวทีการแสดง การขายสินค้าท้องถิ่น เป็นต้น กิจกรรมนี้เป็นเสมือนการทดลองใช้พื้นที่ของศาลากลางจังหวัดหลังเก่าในรูปแบบของการใช้ชีวิตสาธารณะของผู้คนในสังคมเมืองที่ได้ใช้โอกาสมาแลกเปลี่ยนพูดคุย ชมภาพยนตร์ ฟังดนตรีทั้งพื้นเมืองและร่วมสมัย รับประทานอาหารเย็นและกิจกรรมนันทนาการต่างๆ ที่สร้างความรื่นรมย์ถือเป็นการประชาสัมพันธ์ให้คนลำปางได้รู้จักกับกลุ่มล้านนาคำลำปางและเครือข่ายทางศิลปวัฒนธรรมมากยิ่งขึ้น ช่วงนี้นับเป็นช่วงแรกที่เป็นการเปิดตัวของกลุ่มล้านนาคำลำปางต่อสาธารณะและเริ่มประสานงานกับเครือข่ายองค์กรประชาชนในพื้นที่ลำปาง เช่น หอการค้าจังหวัดลำปาง ชมรมฮิตละกอน เป็นต้น

จนกระทั่งในเดือนกุมภาพันธ์ พ.ศ.๒๕๔๗ จึงก่อให้เกิดการรวมตัวของกลุ่มประชาชนขนาดเล็กที่สนใจและร่วมทำกิจกรรมประเด็นดังกล่าวนี้ในชื่อของ “คณะทำงานฮอมแฮงเพื่อหอศิลป์นครลำปาง” ต่อมาเปลี่ยนชื่อเป็น “คณะทำงานเพื่อหอศิลป์นครลำปาง” คณะทำงานชุดนี้ประกอบด้วยภาคประชาชน ผู้นำภาคธุรกิจ ผู้ทำงานด้านสังคมและวัฒนธรรมในลำปาง มีแกนนำกลุ่มล้านนาคำลำปาง ทำหน้าที่เป็นฝ่ายเลขานุการ เนื่องจากเป็นคณะทำงานขนาดเล็กและประกอบด้วยผู้ที่มีจิตสาธารณะ ตลอดจนสนใจงานด้านสังคมและวัฒนธรรม จึงทำให้คณะทำงานมีความเข้มข้นและมีการทำงานในเชิงรุก เห็นได้ว่าในปี พ.ศ.๒๕๔๗ มีการประชุมถึง ๑๐ ครั้ง เพื่อพัฒนางานเป้าหมาย กำหนดทิศทางการทำงาน จัดกิจกรรมและประสานงานกับภาคส่วนอื่นๆ ที่เกี่ยวข้อง มีการกำหนดโครงสร้างของคณะทำงานออกเป็น ๙ กลุ่มตามภาระหน้าที่ได้แก่ กลุ่มที่ปรึกษา กลุ่มพัฒนารูปแบบ กลุ่มประชาสัมพันธ์ กลุ่มบริหารทุน กลุ่มวิชาการ กลุ่มสร้างสรรค์กิจกรรม กลุ่มธนาคารข้อมูลเมือง กลุ่มบริหารการใช้พื้นที่ และกลุ่มประสานงาน^๓ นำไปสู่การจัดงานฮอมแฮง แปงช่วงเวียงละกอน (เพื่อหอศิลป์) ครั้งที่ ๒ ในระหว่างวันที่ ๒๘ – ๓๐ พฤษภาคม พ.ศ.๒๕๔๗ ณ อาคารศาลากลางจังหวัดลำปางหลังเก่าซึ่งได้รับงบประมาณสนับสนุนบางส่วนจากองค์การบริหารส่วนจังหวัดลำปาง

^๓ โครงการวิจัยและพัฒนาชีวิตสาธารณะ-ท้องถิ่นน่าอยู่จังหวัดลำปาง, ๑ ปีสู่คิงเพื่อหอศิลป์. เอกสารอัดสำเนา, ๒๕๔๘, หน้า ๕.

ในงานมีกิจกรรมศิลปกรรม หัตถกรรมพื้นบ้าน การแสดงดนตรีพื้นเมือง การขายสินค้า การฉายภาพยนตร์ เป็นต้น ซึ่งได้ทำให้เกิดการรับรู้เกี่ยวกับหอศิลปวัฒนธรรมหรือพิพิธภัณฑ์เมืองในหมู่ประชาชน ลำปางโดยเฉพาะในเขตเทศบาลนครลำปางได้อย่างกว้างขวางมากขึ้น และมีองค์กรมากมายในจังหวัดลำปางเข้ามาใช้ตัวอาคารศาลากลางจังหวัดลำปางหลังเก่าเพื่อการจัดกิจกรรมอย่างต่อเนื่อง ได้แก่ มีการจัดการเรียนการสอนสืบสานซึ่งสละสลวยในทุกวันเสาร์-อาทิตย์ของชมรมฮีตละคอน งานสืบสานภูมิปัญญาท้องถิ่นโคมศรีล้านนา กิจกรรมผ่องหนังดีที่หอศิลป์โดยกลุ่มล้านคำลำปางร่วมกับโรงเรียนลำปางกัลยาณี การจัดงานของชมรมชาวปักษ์ใต้จังหวัดลำปาง งานแฮปปี้คอนเสิร์ตเดี่ยวจากเปียโนสตูดิโอ งานนิทรรศการแต้มสี ตีเส้น เล่นดินของวิทยาลัยอาชีวศึกษาลำปาง งานโอท็อปแซมเปียน เป็นต้น^๔

การดำเนินงานของคณะทำงานดังกล่าวได้จัดกิจกรรมอย่างหลากหลายเพื่อประชาสัมพันธ์และสร้างการรับรู้ให้กับผู้คนในสังคมลำปางในเรื่องความสำคัญของพิพิธภัณฑ์เมือง ได้แก่ การจัดเวทีสาธารณะ การจัดทำจดหมายข่าว การจัดนิทรรศการภาพเก่าเมืองลำปาง งานแสดงศิลปะของกลุ่มสล่าเขาลาด การทัศนศึกษาย่านเมืองเก่านครลำปาง เป็นต้น กิจกรรมเหล่านี้ล้วนมีเป้าหมายเพื่อการทดลองใช้อาคารศาลากลางหลังเก่าให้เป็นพื้นที่สาธารณะทางปฏิบัติทั้งสิ้น รวมถึงได้เชิญชวนประชาชนและองค์กรในท้องถิ่นเข้ามามีส่วนร่วมสนับสนุน เช่น จังหวัดลำปาง เทศบาลนครลำปาง หอการค้าจังหวัด องค์การบริหารส่วนจังหวัด สภาวัฒนธรรมจังหวัด และสถาบันการศึกษาหลายแห่งในพื้นที่ ในช่วงนี้ถือเป็นการจุดประกายให้คนลำปางได้เห็นความสำคัญเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ท้องถิ่นเพื่อสร้างการเรียนรู้เรื่องราวของรากเหง้าของตนเองซึ่งได้สะท้อนความแปลกใหม่อีกมิติหนึ่ง

บทบาทในการทำกิจกรรมสาธารณะและการผลักดันให้เกิดหอศิลปวัฒนธรรมเป็นความริเริ่มของภาคประชาชนทั้งภาคประชาสังคมและธุรกิจเกือบทั้งหมด หน่วยงานภาครัฐเป็นเพียงผู้มาร่วมสนับสนุนภายหลัง สิ่งที่น่าสนใจอีกประการหนึ่ง คือ ไม่ปรากฏว่า สถาบันอุดมศึกษาของท้องถิ่นได้เข้ามามีส่วนร่วมในการริเริ่มกิจกรรมแต่ประการใด ทั้งที่ในจังหวัดลำปางมีสถาบันอุดมศึกษาหลายแห่ง สถาบันการศึกษาจึงเป็นเสมือนองค์ประกอบที่เข้ามาภายหลังตามคำเชิญชวนของภาคประชาชน อาจกล่าวได้ว่าในช่วงแรกของความสนใจผลักดันให้เกิดหอศิลปวัฒนธรรมในลำปางเป็นความพยายามของภาคประชาชน โดยเฉพาะกลุ่มล้านคำลำปางที่ไม่พบว่าภาครัฐหรือสถาบันอุดมศึกษาเข้ามามีส่วนสนับสนุนแต่อย่างใด

^๔ วิทยุพันธุ์ พจนะลาวัณย์, “ร่องรอยจากการเดินทางไกล : บทความว่าด้วยความเคลื่อนไหวสร้างพื้นที่ทางศิลปวัฒนธรรมบริเวณศาลากลางจังหวัดลำปางหลังเดิม” เอกสารประกอบการประชุมเพื่อชี้แจงและร่วมหารือเกี่ยวกับการจัดตั้งพิพิธภัณฑ์การเรียนรู้จังหวัดลำปาง ครั้งที่ ๑ วันที่ ๒ กรกฎาคม ๒๕๕๒ ณ ห้องประชุม ๕ ธันวาคม สำนักงานเทศบาลนครลำปาง จังหวัดลำปาง, หน้า ๙.

อาคารศาลากลางจังหวัดลำปาง หลังแรก

ที่มา : สักเสรีญ (ศักดิ์) รัตนชัย

ความสนใจเรื่องหอศิลปวัฒนธรรมของหน่วยงานระดับจังหวัด

จากการดำเนินงานมาระยะเวลาหนึ่งทำให้กลุ่มล้านคำลำปางได้ข้อมูลเกี่ยวกับการจัดทำหอศิลปวัฒนธรรมหรือพิพิธภัณฑ์เมืองจึงมีข้อเสนอเพื่อการพัฒนาอาคารศาลากลางจังหวัดหลังเก่าต่อ นายอมรทัต นิรัติศยกุล ผู้ว่าราชการจังหวัดลำปางในขณะนั้น ปรับปรุงให้เป็นหอศิลปวัฒนธรรมและช่วงเวียงละกอน โดยเน้นกระบวนการมีส่วนร่วมของประชาชนเพื่อให้พื้นที่ดังกล่าวเป็นแหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมที่มีเป้าหมายไปยังกลุ่มเยาวชนเป็นหลัก และการร่วมมือกันจัดสร้างทั้งรูปแบบ เนื้อหา การบริหารจัดการที่ให้ประชาชนมีบทบาทในการตัดสินใจร่วมกับภาครัฐ^๔ ในเบื้องต้น จังหวัดลำปางได้ตอบรับข้อเสนอดังกล่าว โดยหลังจากมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ศูนย์ลำปางได้ย้ายสถานที่เรียนไปยังวิทยาเขตแห่งใหม่ในอำเภอห้างฉัตร จังหวัดลำปางในปี พ.ศ.๒๕๔๗ ทำให้อาคารศาลากลางจังหวัดหลังเก่าว่างจากการใช้งาน แต่ยังไม่สามารถดำเนินการเป็นหอศิลปวัฒนธรรมหรือพิพิธภัณฑ์เมืองได้ทันทีเพราะยังติดปัญหาด้านงบประมาณ

จังหวัดลำปางเห็นว่าองค์กรปกครองท้องถิ่นมีงบประมาณและอำนาจในการดำเนินงานโครงการขนาดใหญ่จึงได้ประสานงานกับองค์การบริหารส่วนจังหวัดลำปางให้ช่วยรับผิดชอบดูแลและรักษาดำเนินการไปก่อนเพื่อทำปรับปรุงและพัฒนาเป็นหอศิลปวัฒนธรรมในอนาคต โดยอาจให้การสนับสนุนงบประมาณและบุคลากรตามควรแก่กรณี^๕ เมื่อองค์การบริหารส่วนจังหวัดลำปางได้เป็นผู้ดูแลก็ดำเนินการ

^๔ โครงการวิจัยและพัฒนาชีวิตสาธารณะ-ท้องถิ่นน่าอยู่จังหวัดลำปาง, ๑ ปีสู่คิงเพื่อหอศิลป์. เอกสารอัดสำเนา, ๒๕๔๘, หน้า ๔.

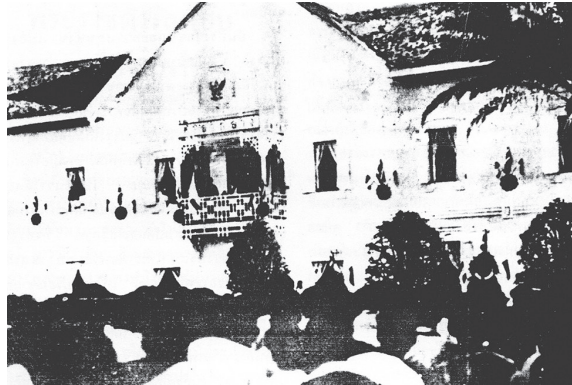
^๕ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕.

ปรับปรุงสภาพอาคารด้วยการทาสี ตกแต่งภายในบางส่วนของตัวอาคาร และปลูกหญ้าในบริเวณสนามด้านหน้า ทำประตูรั้ว ตลอดจนพัฒนาภูมิทัศน์บริเวณลานศาลหลักเมืองซึ่งอยู่ในบริเวณเดียวกันกับพื้นที่ศาลากลางจังหวัดลำปางหลังเก่า

นอกจากนี้สำนักงานจังหวัดลำปางยังได้ว่าจ้างวิทยาลัยโยนก (ปัจจุบันเปลี่ยนชื่อเป็นมหาวิทยาลัยเนชั่น) ให้ทำการศึกษาวิจัยถึงความเป็นไปได้ในการก่อตั้งเป็นหอศิลปวัฒนธรรมนครลำปาง ซึ่งจากผลการศึกษาของวิทยาลัยโยนกได้เสนอให้มีการใช้ชื่อเป็น “ศูนย์ศิลปวัฒนธรรม จังหวัดลำปาง” มีข้อเสนอให้รื้ออาคารศาลากลางจังหวัดหลังเก่าออก เพราะมีสภาพอาคารขนาดเล็กและมองว่าตัวอาคารไม่มีความสำคัญทางประวัติศาสตร์และคุณค่าทางสถาปัตยกรรม จึงให้สร้างอาคารใหม่ซึ่งมีการประมาณราคาไว้เป็นเงิน ๑๓๐ ล้านบาท ตลอดจนเสนอให้เป็นแหล่งแสดงผลงานด้านวัฒนธรรม ฝึกอบรม และสัมมนา ด้านศิลปะที่เน้นเรื่องของศิลปวัฒนธรรมเป็นหลัก ข้อเสนอของการศึกษาดังกล่าวไม่สอดคล้องกับความเห็นของกลุ่มลัทธิคำล่ำปางที่ต้องการใช้ตัวอาคารศาลากลางจังหวัดโดยให้มีการปรับปรุง ไม่จำเป็นต้องรื้อออก ส่วนในด้านเนื้อหาและรูปแบบมีลักษณะเป็นแหล่งแสดงผลงานศิลปวัฒนธรรมล้วนๆ ที่ขาดกิจกรรมการเรียนรู้และมีมิติในเชิงประชาสังคม อย่างไรก็ตาม ผลการศึกษาของวิทยาลัยโยนกไม่ได้ถูกนำไปใช้แต่อย่างใด เพราะยังติดขัดในปัญหาเดิม คือด้านงบประมาณ

สะท้อนให้เห็นว่าในระยะเริ่มต้นนี้หน่วยงานภาครัฐระดับจังหวัดได้เล็งเห็นความสำคัญของการพัฒนาพื้นที่อาคารศาลากลางจังหวัดหลังเก่าให้เป็นหอศิลปวัฒนธรรม แม้ว่าจะไม่มีงบประมาณเพียงพอจะทำการปรับปรุงให้เสร็จสมบูรณ์ แต่ก็ได้เตรียมการรองรับทั้งการพัฒนาตัวอาคารบางส่วน รวมถึงการว่าจ้างวิทยาลัยโยนกให้มาศึกษาความเป็นไปได้ของการพัฒนาพื้นที่แห่งนี้ให้เป็นหอศิลปวัฒนธรรม ในปี พ.ศ.๒๕๔๘ แนวคิดของการพัฒนาอาคารศาลากลางจังหวัดลำปางหลังเก่าได้พัฒนาไปสู่ความร่วมมือในระดับนโยบายของจังหวัดลำปาง ต่อมาจังหวัดลำปางได้แต่งตั้งคณะกรรมการจัดตั้งหอศิลปวัฒนธรรมนครลำปางขึ้น มีรองผู้ว่าราชการจังหวัด เป็นประธาน มีผู้แทนภาครัฐ เอกชน ธุรกิจ และตัวแทนของโครงการโครงการวิจัยและพัฒนาชีวิตสาธารณะ-ท้องถิ่นน่าอยู่จังหวัดลำปางร่วมเป็นกรรมการ และสำนักงานวัฒนธรรมจังหวัด เป็นฝ่ายเลขานุการ อย่างไรก็ตาม คณะกรรมการชุดดังกล่าว ไม่มีทั้งอำนาจ และ งบประมาณ ตลอดจนไม่สามารถหาข้อสรุปได้ว่า หน่วยงานใดจะเข้ามารับผิดชอบสถานที่ และ สนับสนุนงบประมาณภายหลังการสร้างหอศิลปวัฒนธรรมเสร็จแล้ว ซึ่งต้องใช้งบประมาณจำนวนมาก” ทำให้คณะกรรมการชุดนี้เป็นเสมือนคณะกรรมการศึกษาข้อมูลในเบื้องต้นเพื่อนำเสนอต่อผู้มีอำนาจที่เกี่ยวข้องคือ ผู้ว่าราชการจังหวัดลำปาง ซึ่งท้ายที่สุดยังติดขัดเรื่องของงบประมาณและหน่วยงานที่จะเข้ามารับผิดชอบดูแลพิพิธภัณฑสถานให้เกิดความต่อเนื่อง

“ วิทยุพันธุ์ พจนานวนย์, “ร่องรอยจากการเดินทางไกล : บทความว่าด้วยความเคลื่อนไหวสร้างพื้นที่ทางศิลปวัฒนธรรมบริเวณศาลากลางจังหวัดลำปางหลังเดิม” เอกสารประกอบการประชุมเพื่อชี้แจงและร่วมหารือเกี่ยวกับการจัดตั้งพิพิธภัณฑสถานการเรียนรู้จังหวัดลำปาง ครั้งที่ ๑ วันที่ ๒ กรกฎาคม ๒๕๕๒ ณ ห้องประชุม ๕ ธันวาคม สำนักงานเทศบาลนครลำปาง จังหวัดลำปาง , หน้า ๒ - ๔.

การประชุมของพสกนิกรเพื่อเฝ้ารับเสด็จพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๗
เสด็จนครลำปาง เมื่อ พ.ศ.๒๔๖๙ บริเวณหน้าอาคารศาลากลางจังหวัดลำปางหลังแรก
ที่มา : หอจดหมายเหตุแห่งชาติ

การแต่งตั้งคณะกรรมการของภาครัฐในระดับจังหวัดมักมีโครงสร้างตามรูปแบบคือ มีผู้ว่าราชการจังหวัดหรือรองผู้ว่าราชการจังหวัด เป็นประธาน กรรมการจะมาจากหัวหน้าส่วนราชการประจำจังหวัดที่เกี่ยวข้อง อาจมีภาคเอกชนอยู่บ้างไม่กี่คน และมอบหมายให้หัวหน้าส่วนราชการที่รับผิดชอบเรื่องดังกล่าวนี้เป็นเลขานุการ รูปแบบตามโครงสร้างของภาครัฐเช่นนี้มักให้ความสำคัญกับผู้ที่มีอำนาจสูงสุดของจังหวัดคือ ผู้ว่าราชการจังหวัด โดยมีความเข้าใจว่าผู้ว่าราชการจังหวัดต้องเป็นหัวหน้าของการดำเนินงานเกือบทุกเรื่อง ทั้งที่ในความเป็นจริงผู้ว่าราชการจังหวัดเป็นประธานคณะกรรมการในระดับจังหวัดนับ ๑๐๐ คณะ บางคณะก็มีการทำงานในเชิงปฏิบัติการ บางคณะก็ทำงานผ่านการประชุม บางคณะก็เป็นคณะกรรมการที่ถูกแต่งตั้งตามแบบพิธีเท่านั้น และความเคยชินของวัฒนธรรมแบบราชการมักจะต้องรอการตัดสินใจจากผู้มีอำนาจสูงสุด กรรมการที่มาจากหัวหน้าส่วนราชการก็มักไม่มีเวลาที่จะให้ความสนใจในงานนั้นเนื่องจากงานของหน่วยงานที่รับผิดชอบก็มีมากอยู่แล้ว ภาคเอกชนที่เข้าไปร่วมเป็นกรรมการโดยมากมีเพียงไม่กี่คน แม้ว่าจะมีความเข้มข้นและมีความเป็นอิสระอยู่มาก แต่โดยมากมักขาดอำนาจต่อรอง

หากมีการตัดสินใจในเรื่องที่สำคัญก็มักจะเป็นไปตามเสียงส่วนใหญ่ที่มาจากภาครัฐ ส่วนเลขานุการของคณะกรรมการซึ่งมาจากหัวหน้าส่วนราชการที่รับผิดชอบเรื่องนั้นก็ขึ้นอยู่กับความสนใจเฉพาะบุคคลที่จะเอาจริงเอาจังกับเรื่องเหล่านั้นหรือไม่ โดยทั่วไปหากเรื่องดังกล่าวมาจากการคิดและเสนอโดยภาคประชาชน ความสนใจในงานชิ้นนั้นของหัวหน้าส่วนราชการที่เกี่ยวกับมักจะมีน้อย เพราะต้องให้ความสนใจต่องานตามแผนงานหรือกรอบของหน่วยงานของตนมาเป็นอันดับแรกหรือตามที่ผู้ว่าราชการจังหวัดจะสั่งการเป็นกรณีพิเศษ งานที่คิดและเสนอจากภาคประชาชนมักจะเป็น “งานฝาก” ฉะนั้นคณะกรรมการในรูปแบบดังกล่าวนี้จึงมักเป็นคณะกรรมการตามแบบพิธีมากกว่าจะนำไปสู่การทำงานในเชิงปฏิบัติงานจริงและทำให้งานนั้นไม่ประสบความสำเร็จเท่าที่ควรจะเป็น

แม้ว่าคณะกรรมการหอศิลปวัฒนธรรมนครลำปางที่จังหวัดลำปางแต่งตั้งขึ้นจะไม่สามารถกำหนดทิศทางของการมีพิพิธภัณฑ์เมืองในสังคมลำปางได้อย่างเป็นรูปธรรม แต่กิจกรรมหลากหลายที่โครงการวิจัยและพัฒนาชีวิตสาธารณะ-ท้องถิ่นน่าอยู่จังหวัดลำปางหรือกลุ่มล้านคำลำปางได้ดำเนินการขึ้นก็ได้ทำให้ภาคสังคมกลุ่มต่างๆ ในจังหวัดลำปางให้ความสนใจและตื่นตัวในการจัดตั้งพิพิธภัณฑ์เมืองขึ้นมาในระดับหนึ่ง โดยพบว่า หลายองค์กรก็ได้มีความพยายามในการแสวงงบประมาณจากแหล่งต่างๆ ถึงแม้ว่าระดับของความเข้าใจในเป้าหมายเกี่ยวกับการสร้างพิพิธภัณฑ์อาจจะแตกต่างไปจากโครงการวิจัยและพัฒนาชีวิตสาธารณะ-ท้องถิ่นน่าอยู่จังหวัดลำปางก็ตาม เช่น สภาวัฒนธรรมจังหวัดลำปางที่มีความพยายามในการของบประมาณจากกองทุนพัฒนาชุมชนในพื้นที่รอบโรงไฟฟ้าจังหวัดลำปางมาสนับสนุนการดำเนินงานดังกล่าวเป็นจำนวนเงินปีละ ๑๐ ล้านบาท

แต่ระดับความเข้าใจของสภาวัฒนธรรมจังหวัดลำปางเป็นพิพิธภัณฑ์ที่มีความหมายเชิงศิลปวัฒนธรรมล้วนๆ ที่ขาดมิติด้านประชาสังคมใช้ชื่อเบื้องต้นว่า “พิพิธภัณฑ์พื้นบ้านนครลำปาง” เนื่องจากส่วนใหญ่ของสมาชิกในสภาวัฒนธรรมจังหวัดลำปางเป็นกลุ่มผู้อาวุโสซึ่งเข้าใจพิพิธภัณฑ์ในความหมายเชิงอนุรักษ์สิ่งที่ตั้งมาโดยขาดพลวัตและปฏิสัมพันธ์กับสิ่งต่างๆ จึงมองเป็นเพียงสถานที่เก็บรวบรวมสิ่งของโบราณหรือสิ่งประดิษฐ์ในท้องถิ่นเท่านั้น อย่างไรก็ตามโครงการพิพิธภัณฑ์พื้นบ้านนครลำปางที่สภาวัฒนธรรมจังหวัดลำปางเสนอก็ไม่ได้รับงบประมาณสนับสนุนจากกองทุนพัฒนาชุมชนในพื้นที่รอบโรงไฟฟ้าจังหวัดลำปางแต่ประการใด จึงทำให้ความพยายามของสภาวัฒนธรรมจังหวัดลำปางในเรื่องพิพิธภัณฑ์พื้นบ้านนครลำปางยังไม่มีความสำเร็จมากนัก รวมไปถึงเทศบาลนครลำปางได้เกิดแนวคิดที่จะพัฒนาอาคารสำนักปลัดเทศบาลหลังเดิมซึ่งตั้งอยู่บริเวณห้าแยกหอนาฬิกาให้เป็นพิพิธภัณฑ์เมืองที่น่าเสนอเรื่องราวทางประวัติศาสตร์และสังคมในเขตพื้นที่เทศบาลนครลำปางด้วย

การทำงานในรูปแบบของคณะกรรมการจัดตั้งหอศิลปวัฒนธรรมนครลำปาง พบว่า มีปัญหาในเชิงการทำงานที่ภาครัฐและตัวแทนภาคประชาชนซึ่งมีเป้าหมายในการทำงานเพื่อจัดตั้งหอศิลปวัฒนธรรมแตกต่างกัน โดยภาครัฐคือสำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดลำปางมุ่งที่ตัวผลงานและรอการตัดสินใจจากผู้มีอำนาจ มากกว่าการคิดสร้างสรรค์กิจกรรมขึ้นมาเอง ส่วนตัวแทนภาคประชาชนมุ่งที่กระบวนการทำงานในการสร้างกิจกรรมและประสานงานเครือข่ายไปพร้อมกัน ความเข้าใจและความมุ่งมั่นส่งผลต่อการดำเนินงานที่ทำให้ไม่เป็นเนื้อเดียวกัน ในทางปฏิบัติการทำงานเชิงยุทธศาสตร์จะมีกลุ่มล้านคำลำปางเป็นผู้ดำเนินการ ส่วนสำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดลำปางแม้จะถูกกำหนดให้ทำหน้าที่เป็นฝ่ายเลขานุการแต่มักเป็นการทำงานตามแบบพิธีเท่านั้น จึงทำให้ประสิทธิภาพของการทำงานไม่เหมือนกันอีกประการหนึ่งในแง่บุคลิกภาพของการทำงาน ภาครัฐจะทำงานเชิงซ้ำและทำตามอำนาจหน้าที่เท่าที่จะดำเนินการได้ โดยขาดความทุ่มเทในการทำงานอย่างจริงจัง และมักหวังให้ภาคประชาชนเป็นผู้ปฏิบัติงาน โดยมีชื่อของหน่วยงานภาครัฐเป็นผู้ดำเนินงาน ส่วนภาคประชาชนโดยเฉพาะกลุ่มล้านคำลำปางเป็นคนรุ่นใหม่มีความมุ่งมั่นสูง แต่ก็มีบุคลิกภาพที่มีความเชื่อมั่นตามแนวทางของตนเองมากเกินไป ซึ่งบางครั้งภาครัฐมองว่าก้าวร้าว ทำให้การประสานงานและการทำงานร่วมกันไม่ได้เป็นเนื้อเดียวกัน ซึ่งปัญหานี้กลายเป็นปัญหาสำคัญในการทำงานร่วมกันของภาครัฐและภาคประชาชนในลำปางในเวลาต่อมาด้วย

การเคลื่อนไหวของกลุ่มเครือข่ายศิลปวัฒนธรรม

ความพยายามผลักดันให้สร้างหอศิลปวัฒนธรรมหรือพิพิธภัณฑ์เมืองในช่วงปี พ.ศ.๒๕๔๗ – ๒๕๔๘ ได้ประสบปัญหาหลักด้านงบประมาณที่ต้องใช้เป็นจำนวนมาก และยังไม่มีหน่วยงานราชการหรือองค์กรใดทั้งในจังหวัดลำปางและส่วนกลางให้การสนับสนุนด้านงบประมาณอย่างจริงจัง เนื่องจากเป็นโครงการขนาดใหญ่ที่ต้องใช้จำนวนเงินหลายร้อยล้านบาท รวมไปถึงความชัดเจนในเรื่องสถานที่ว่าจะได้รับความเห็นชอบจากส่วนราชการที่เกี่ยวข้องให้ดำเนินการจัดทำเป็นหอศิลปวัฒนธรรมหรือไม่ นั้น เนื่องจากผู้มีอำนาจในการอนุมัติให้ใช้อาคารศาลากลางจังหวัดหลังเก่าเป็นหอศิลปวัฒนธรรมหรือพิพิธภัณฑ์เมือง คือ ปลัดกระทรวงมหาดไทยซึ่งไม่ใช่อำนาจของผู้ว่าราชการจังหวัดลำปาง จึงทำให้ส่วนราชการที่เกี่ยวข้องหรือคณะกรรมการจัดตั้งหอศิลปวัฒนธรรมนครลำปางยังขาดความชัดเจนในการดำเนินงานและไม่อาจทำให้เกิดความก้าวหน้าได้มากนัก

ส่วนกลุ่มล้านคำลำปางซึ่งเป็นผู้จุดประเด็นเรื่องดังกล่าวและได้ทำงานเชิงปฏิบัติการอย่างแข็งขันในเรื่องหอศิลปวัฒนธรรมก็ได้ปรับแนวทางการทำงานมาเน้นการสร้างกระบวนการเรียนรู้เรื่องประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมท้องถิ่นให้แก่คนลำปาง แทนการมุ่งไปที่การแสวงหางบประมาณเพื่อการจัดสร้างหอศิลปวัฒนธรรมเพราะเป็นเรื่องที่เกินกำลังความสามารถของกลุ่มประชาชนขนาดเล็ก แต่ด้วยความสามารถของผู้ประสานงานกลุ่มที่มีความเข้าใจการทำงานเชิงวิชาการและยุทธศาสตร์จึงได้ประสานงานกับเทศบาลนครลำปางในการร่วมมือกันศึกษาเมืองเก่านครลำปาง ซึ่งในขณะนั้นเทศบาลนครลำปางกำลังมีโครงการดำเนินการปรับปรุงภูมิทัศน์ของเมืองเก่านครลำปางให้เป็นเมืองเก่าในเชิงอนุรักษ์ เช่น มีการบูรณะกำแพงเมืองเก่า การพัฒนาช่วงวัดพระแก้วดอนเต้า การขุดศึกษาทางโบราณคดีในเขตเมืองเก่า เป็นต้น จะเห็นได้ว่า การทำงานของภาครัฐและภาคประชาชนมีกระบวนการทำงานในเรื่องนี้แตกต่างกัน ภาครัฐเมื่อติดขัดด้านงบประมาณก็จะหยุดการดำเนินงานโครงการ แต่ภาคประชาชนจะมีการปรับยุทธศาสตร์และวิธีการทำงานเพื่อแสวงหาช่องทางที่หลากหลายกว่ามาตอบโจทย์ที่ตนเองกำหนดขึ้น

กลุ่มล้านคำลำปางได้ดำเนินกิจกรรมสร้างความรู้เกี่ยวกับเมืองเก่านครลำปางหลายอย่างเช่น การผลิตผลงานเป็นหนังสือชื่อ “จากอดีตสู่อนาคตเมืองนครลำปาง : คู่มือรู้จักลำปางเบื้องต้น” มีการจัดทัศนศึกษาเรียนรู้ของเยาวชน การประชุมเสวนาเรื่องเมืองเก่า นิทรรศการภาพเก่าลำปาง โปสการ์ด โดยมีงบประมาณบางส่วนจากจังหวัดลำปางและเทศบาลนครลำปางให้การสนับสนุนจำนวนหนึ่ง ในช่วงเวลาเดียวกันได้เกิดโครงการศึกษาและบูรณะวิหารพระเจ้าพันองค์ วัดปงสนุก ในเขตเมืองเก่านครลำปาง ดำเนินการโดยคณะวิจิตรศิลป์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่และชุมชนบ้านปงสนุก โครงการนี้ในเวลาต่อมาได้สร้างชื่อเสียงให้แก่จังหวัดลำปางในปี พ.ศ.๒๕๕๐ ได้รับรางวัลโครงการอนุรักษ์ดีเด่น จากองค์การศึกษา วิทยาศาสตร์และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติ หรือยูเนสโก ประจำปีภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เป็นแรงสำคัญที่ทำให้วัดปงสนุกและเมืองเก่านครลำปางเป็นที่สนใจของคนลำปางและนักท่องเที่ยว

ทั้งที่ก่อนหน้านี้ วัดปทุมเทพไม่เป็นที่รู้จักของคนลำปางหรือนักท่องเที่ยวเลย ภายหลังเมื่อโครงการวิจัยและพัฒนาชีวิตสาธารณะ-ท้องถิ่นน่าอยู่จังหวัดลำปาง ได้สิ้นสุดโครงการในปี พ.ศ.๒๕๕๙ ความสนใจในเรื่องพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นก็ได้ลดลงไปในเวลาหนึ่ง

ห้าแยกหอนาฬิกาหรือช่วงนคร เป็นพื้นที่สาธารณะซึ่งใช้จัดกิจกรรมต่างๆ
ซึ่งตั้งอยู่ใจกลางเมืองลำปาง
ที่มา : ร้านลำปางโฟโต

การเข้ามาของสถาบันพิพิธภัณฑ์การเรียนรู้แห่งชาติ รอบที่หนึ่ง (พ.ศ.๒๕๕๑ – ๒๕๕๒)

นับตั้งแต่ปี พ.ศ.๒๕๔๙ เป็นต้นมา ความสนใจในภาพรวมของการรณรงค์เรื่องหอศิลปวัฒนธรรมหรือพิพิธภัณฑ์เมืองได้เริ่มค่อยลดลงตามลำดับ เนื่องจากไม่มีองค์กรหรือหน่วยงานใดดำเนินงานอย่างจริงจังและต่อเนื่อง เพื่อทำให้พิพิธภัณฑ์เมืองได้เกิดขึ้นอย่างเป็นรูปธรรมภายหลังจากการสิ้นสุดโครงการของกลุ่มล้านคำลำปาง ทั้งนี้มาจากสาเหตุ ๒ ประการ คือ

ประการแรก กลุ่มประชาชนในลำปางแม้จะมีผู้มีจิตสำนึกสาธารณะอยู่จำนวนหนึ่ง แต่ยังเป็นการรวมกลุ่มแบบหลวมๆ ไม่มีแน่วแน่เท่าที่ควรหรือมีปริมาณที่มากเพียงพอที่จะผลักดันกิจกรรมสาธารณะระดับจังหวัด เมื่อกลุ่มใดเป็นผู้ริเริ่มกิจกรรม กลุ่มนั้นก็ต้องรับบทบาทหลักในการดำเนินงานในกิจกรรมนั้น หากจะพัฒนากิจกรรมให้ขยายต่อไปก็ขึ้นอยู่กับศักยภาพในการแสวงหาเครือข่ายที่กว้างออกไปและ

นำพาให้เกิดความร่วมมือได้มากน้อยเพียงใด ในเรื่องการผลักดันให้เกิดหอศิลปวัฒนธรรม แม้ว่าจะมีคณะกรรมการจัดตั้งหอศิลปวัฒนธรรมนครลำปางที่ผู้ว่าราชการจังหวัดลำปางได้แต่งตั้งขึ้น แต่บทบาทและการทำงานส่วนใหญ่มักเป็นการประชุมและการทำงานตามแบบพิธี ทำให้บทบาทในการเป็นแม่ข่ายและการทำงานในภาคปฏิบัติอยู่ที่กลุ่มล้านคำลำปางเป็นส่วนใหญ่ ความรู้ความเข้าใจของกรมการส่วนใหญ่ยังมีอยู่อย่างจำกัด ประกอบกับระยะเวลาการดำเนินงานที่ยาวนาน ทำให้ผู้ทำงานเกิดความอ่อนล้าและการขยายเครือข่ายไปได้ไม่กว้างขวางเท่าที่ควร

นอกจากนี้ประชาชนบางกลุ่มในสังคมลำปาง มีแนวคิดเกี่ยวกับพิพิธภัณฑ์ที่แตกต่างกัน เช่น สมาพันธ์วัฒนธรรมจังหวัดลำปางซึ่งเป็นกลุ่มของผู้อาวุโสที่มองว่าหอศิลปวัฒนธรรมหรือพิพิธภัณฑ์ในความหมายสถานที่เก็บวัตถุโบราณและเป็นไปเพื่อการอนุรักษ์วัฒนธรรมที่ดีงาม อันแตกต่างจากกลุ่มล้านคำลำปางซึ่งเป็นคนรุ่นใหม่ที่เห็นว่าหอศิลปวัฒนธรรมหรือพิพิธภัณฑ์ เป็นไปเพื่อสร้างการเรียนรู้และพัฒนาความเป็นประชาสังคม มิได้เป็นเพียงการรักษาสิ่งที่ดีงามและควรอนุรักษ์ ตลอดจนบุคลิกภาพและวิถีคิดของคนทำงานทั้งสองกลุ่มก็แตกต่างกัน จึงไม่ก่อให้เกิดเป็นกลุ่มที่ทำงานภาคประชาสังคมอย่างจริงจังที่จะนำไปสู่คณะทำงานเชิงยุทธศาสตร์เพื่อผลักดันกิจกรรมภาคสาธารณะ

ประการที่สอง ความสนใจในการดำเนินงานด้านพิพิธภัณฑ์เมืองในส่วนของหน่วยงานภาครัฐขึ้นอยู่กับงบประมาณที่ได้รับ ถ้าหากไม่มีงบประมาณหลักก็ไม่อาจก่อให้เกิดกระบวนการทำงานเกิดขึ้นอย่างเป็นรูปธรรม เพราะโดยธรรมชาติของผู้คนในภาคราชการมักขาดความคิดสร้างสรรค์และความมุ่งมั่นที่จะดำเนินงาน หากติดขัดปัญหาด้านงบประมาณซึ่งมักถือเป็นปัจจัยหลักในการเริ่มต้นทำงาน อีกทั้งโครงการหอศิลปวัฒนธรรมหรือพิพิธภัณฑ์เมืองเป็นงานที่ริเริ่มจากภาคประชาชนและไม่ได้ถูกกำหนดไว้ในแผนงานของส่วนราชการใด จึงมีลักษณะเป็นงานฝัก ทำให้ภาครัฐไม่มีความสนใจในงานอย่างจริงจัง

แต่อย่างไรก็ตามความสนใจเรื่องหอศิลปวัฒนธรรมหรือพิพิธภัณฑ์ดังกล่าว ก็ยังคงมีอยู่ในกลุ่มของผู้นำทางสังคมของลำปางโดยเฉพาะภาคธุรกิจ ในปีพ.ศ.๒๕๕๑ นายอนุศิษฐ์ ภูวเศรษฐ อติดีประธานหอการค้าจังหวัดลำปางซึ่งมีเครือข่ายความสัมพันธ์ทั้งภาครัฐและเอกชนในระดับจังหวัดและในส่วนกลางได้ประสานงานกับนายดิเรก ก้อนกลีบ ผู้ว่าราชการจังหวัดลำปางในขณะนั้น และพลเรือเอกฐนิช กิตติอำพน ผู้อำนวยการสถาบันพิพิธภัณฑ์การเรียนรู้แห่งชาติในขณะนั้น สาเหตุที่ประสานงานกับสถาบันพิพิธภัณฑ์การเรียนรู้แห่งชาติ หรือในชื่อที่รู้จักอย่างไม่เป็นทางการในนาม “มิวเซียมสยาม” เพราะรูปแบบของพิพิธภัณฑ์ของสถาบันพิพิธภัณฑ์การเรียนรู้แห่งชาติเป็นพิพิธภัณฑ์การเรียนรู้ที่ทันสมัยสอดคล้องกับความต้องการของกลุ่มประชาชนที่ผลักดันในเรื่องนี้มาก่อนหน้านี้ จึงได้มีการประชุมร่วมกันเกิดขึ้น ณ สำนักงานเทศบาลนครลำปาง โดยมีข้อสรุป ๒ เรื่องคือ

เรื่องที่หนึ่ง สถาบันพิพิธภัณฑการเรียนรู้แห่งชาติจะบรรจุแผนงานโครงการจัดตั้งพิพิธภัณฑที่
พิพิธภัณฑที่บ้านนครลำปาง^๔ เพื่อขอรับงบประมาณสนับสนุนจากรัฐบาลภายใต้โครงการไทยเข้มแข็ง ผ่าน
สถาบันพิพิธภัณฑการเรียนรู้แห่งชาติ ปีพ.ศ.๒๕๕๒ เป็นจำนวนเงิน ๑๕๕ ล้านบาท

เรื่องที่สอง จังหวัดลำปางได้ประสานงานไปยังองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ๓ แห่งคือ องค์การ
บริหารส่วนจังหวัดลำปาง เทศบาลนครลำปางและเทศบาลเมืองเขลางค์นคร เพื่อขอทราบความสนใจ
ที่จะรับเป็นเจ้าภาพในการดูแลและบริหารจัดการพิพิธภัณฑดังกล่าวภายหลังการดำเนินงานเสร็จสิ้น
ซึ่งผลปรากฏว่า เทศบาลนครลำปางได้ตอบรับที่จะเป็นเจ้าภาพในเรื่องนี้^๕

การตอบรับเป็นเจ้าภาพดูแลพิพิธภัณฑดังกล่าวของเทศบาลนครลำปางนั้น มาจากการประสาน
งานเป็นการภายในของผู้เกี่ยวข้องที่ต้องการเห็นการเกิดขึ้นอย่างเป็นรูปธรรมของพิพิธภัณฑแห่งนี้
เนื่องจาก กระแสความสนใจเรื่องพิพิธภัณฑเมืองเกิดขึ้นในพื้นที่เขตเทศบาลนครลำปางมาก่อนหน้านี้ระยะ
เวลาหนึ่งแล้ว และเทศบาลนครลำปางได้เข้าร่วมดำเนินการและสนับสนุนหลายกิจกรรม ทำให้มีโอกาส
ได้เรียนรู้และรับทราบการดำเนินงานมาระยะหนึ่ง อีกประการหนึ่งอาจเป็นเหตุผลของสถานที่ตั้งซึ่งอยู่
ภายในเขตเทศบาลนครลำปาง แม้ว่าในข้อเท็จจริงเทศบาลนครลำปางก็มีข้อจำกัดด้านงบประมาณที่จะ
ให้การอุดหนุนพิพิธภัณฑเมื่อเปรียบเทียบกับงบประมาณขององค์การบริหารส่วนจังหวัดลำปางซึ่งเป็น
องค์กรที่มีงบประมาณจำนวนกว่า ๖๐๐ ล้านบาทต่อปี แต่ในที่สุดโครงการพิพิธภัณฑที่พิพิธภัณฑที่
บ้านนครลำปางก็ไม่ได้รับงบประมาณสนับสนุนจากรัฐบาลเป็นผลให้โครงการดังกล่าวต้องหยุดชะงักลง

^๔ ในเอกสารที่จัดทำขึ้นโดยสำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดลำปาง หรือสภาวัฒนธรรมจังหวัดลำปาง ใช้ชื่อว่า “พิพิธภัณฑที่พิพิธภัณฑที่บ้านนครลำปาง” ซึ่งเป็น
ชื่อที่กำหนดขึ้นเองจากภาครัฐ ไม่ใช่ชื่อที่ได้รับการยอมรับหรือเกิดจากการหรือจากภาคประชาชนส่วนต่างๆ ในจังหวัดลำปาง

^๕ หนังสือจังหวัดลำปาง ที่ สป ๐๐๓๑/๙๒๑๑ ลงวันที่ ๑๐ พฤษภาคม ๒๕๕๓ เรื่อง ขอความอนุเคราะห์สนับสนุนงบประมาณเพื่อจัดตั้งพิพิธภัณฑ
ที่พิพิธภัณฑที่บ้านนครลำปาง

พิพิธภัณฑสถานครลำปางหรือหูปุมละกอน พิพิธภัณฑเมืองแห่งแรกของลำปาง
ที่มา : ไพโรจน์ ไชยเมืองขึ้น

เทศบาลนครลำปางกับพิพิธภัณฑเมืองแห่งแรกของลำปาง

แม้ว่าโครงการพิพิธภัณฑพื้นบ้านนครลำปางจะไม่ได้รับงบประมาณสนับสนุนจำนวน ๑๕๕ ล้านบาทตามที่สถาบันพิพิธภัณฑการเรียนรู้แห่งชาติเสนอขอรับงบประมาณจากรัฐบาล แต่ความสนใจในเรื่องพิพิธภัณฑเมืองก็ยังคงอยู่ในลำปาง แนวความคิดเรื่องพิพิธภัณฑดังกล่าวก็ได้รับการสานต่อจากเทศบาลนครลำปางในฐานะองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นขนาดใหญ่ซึ่งมีที่ตั้งอยู่ใจกลางของจังหวัดลำปาง ในปี พ.ศ.๒๕๕๒ เทศบาลนครลำปางได้เริ่มจัดทำพิพิธภัณฑท้องถิ่นในลักษณะพิพิธภัณฑเมืองขึ้นมา ณ อาคารสำนักงานปลัดเทศบาลหลังเดิมภายในสำนักงานเทศบาลนครลำปาง ด้วยงบประมาณดำเนินการกว่า ๘ ล้านบาท^{๑๐}

ในระยะแรกเทศบาลนครลำปางได้วางแนวทางเพื่อเป็นพิพิธภัณฑของหน่วยงานซึ่งนำเสนอเรื่องราวและประวัติความเป็นมาของเทศบาลนครลำปางนับตั้งแต่อดีตที่ผ่านมาจนกระทั่งปัจจุบัน จนได้มีการแต่งตั้งคณะกรรมการจัดหารูปแบบการจัดตั้งพิพิธภัณฑท้องถิ่นมีหน้าที่ในการวางแผนการดำเนินการ และการบริหารจัดการสถานที่ดังกล่าวให้มีความเหมาะสมสำหรับการจัดทำเป็นพิพิธภัณฑท้องถิ่น^{๑๑} และต่อมาได้เกิดแนวความคิดใหม่จากการไปศึกษางานของคณะกรรมการจัดหารูปแบบการจัดตั้งพิพิธภัณฑ

^{๑๐} รายงานการประชุมสภาเทศบาลนครลำปาง สมัยประชุมสามัญ สมัยที่ ๒ ครั้งที่ ๑ ประจำปี ๒๕๕๒ หน้า ๒๔

^{๑๑} ประกาศเทศบาลนครลำปาง เรื่อง แต่งตั้งคณะกรรมการจัดหารูปแบบการจัดตั้งพิพิธภัณฑท้องถิ่น ลงวันที่ ๑๒ กันยายน พ.ศ.๒๕๕๑

ท้องถิ่นดังกล่าวข้างต้น ตามพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นหลายแห่งในกรุงเทพมหานคร จังหวัดนครสวรรค์ จังหวัดราชบุรี และจังหวัดสุพรรณบุรี ตลอดจนการหาหรือผู้รู้ ผู้ที่มีประสบการณ์ในการทำพิพิธภัณฑ์

โดยเฉพาะเทศบาลนครลำปางได้ว่าจ้างบริษัทรักลูกเอ็ดดูเทค จำกัด ซึ่งมีประสบการณ์ในการทำพิพิธภัณฑ์หลายแห่งและผู้บริหารของบริษัทเป็นชาวลำปางจึงมีความตั้งใจที่จะทำรูปแบบพิพิธภัณฑ์การเรียนรู้ที่เกิดขึ้นในจังหวัดลำปาง จึงได้มีการพัฒนาเนื้อหาและรูปแบบจัดสร้างพิพิธภัณฑ์เมืองที่บรรจุเรื่องราวและประวัติศาสตร์ของผู้คนในเขตเทศบาลนครลำปางถือเป็นการขยายเนื้อหาในการจัดแสดงที่จะกระตุ้นให้คนท้องถิ่นได้เกิดความสนใจเรื่องราวของตนเองมากยิ่งขึ้น และได้จัดทำเสร็จสิ้นมีการเปิดให้เข้าประชาชนได้ชมเมื่อวันที่ ๓๐ สิงหาคม พ.ศ.๒๕๕๔ ถือเป็นพิพิธภัณฑ์เมืองแห่งแรกของจังหวัดลำปาง โดยชื่ออย่างเป็นทางการว่า พิพิธภัณฑ์เทศบาลนครลำปาง และมีชื่อในภาษาท้องถิ่นภาคเหนือว่า “หอปุมละกอน” มีรูปแบบพิพิธภัณฑ์การเรียนรู้เป็นศูนย์ข้อมูลทางประวัติศาสตร์ และวัฒนธรรมของพื้นที่ในเขตเทศบาลนครลำปาง

พิพิธภัณฑ์เทศบาลนครลำปางนับเป็นก้าวแรกของการเกิดขึ้นของพิพิธภัณฑ์ทันสมัยในจังหวัดลำปาง แม้ว่าเนื้อหาในนิทรรศการจะเป็นเรื่องราวเฉพาะในเขตเทศบาลนครลำปาง มิได้ครอบคลุมเนื้อหาทั้งจังหวัดลำปาง เนื่องจากมีข้อจำกัดด้านพื้นที่ของตัวอาคารซึ่งมีขนาดเล็กและจัดทำนิทรรศการได้เพียงชั้นเดียวเท่านั้น แต่ด้วยความโดดเด่นในด้านที่ตั้งของตัวอาคารสำนักงานปลัดเทศบาลหลังเดิมซึ่งตั้งอยู่ในตำแหน่งบริเวณศูนย์กลางของเมืองลำปางที่ล้อมรอบไปด้วยสวนสาธารณะ ลานกิจกรรม หอนาฬิกา ทำให้เป็นพื้นที่ในการจัดกิจกรรมทางสังคมและวัฒนธรรมอยู่ตลอดทั้งปีเช่น งานประเพณีสงกรานต์ งานฉลองเทศกาลปีใหม่ เป็นต้น จึงทำให้พิพิธภัณฑ์เทศบาลนครลำปางได้เป็นส่วนหนึ่งของกิจกรรมเหล่านั้น มีผู้เข้าชมโดยปริยาย

อย่างไรก็ตามการเกิดขึ้นของพิพิธภัณฑ์เทศบาลนครลำปางเป็นการตัดสินใจและดำเนินการของภาครัฐและกลุ่มของผู้รู้เรื่องราวทางประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมในสังคมลำปางเป็นส่วนใหญ่อันเนื่องจากกรอบของระยะเวลาดำเนินงาน การใช้งบประมาณ ทำให้กระบวนการมีส่วนร่วมของประชาชนทำได้ไม่กว้างขวางมากนัก จึงเป็นพิพิธภัณฑ์ที่ขาดการมีส่วนร่วมและไม่ก่อให้เกิดการตื่นตัวของประชาชนเท่าที่ควรจะเป็น ภายหลังจากการเปิดพิพิธภัณฑ์แห่งนี้ยังมีการประชาสัมพันธ์ค่อนข้างน้อย เพราะมีปัญหาในเชิงการบริหารจัดการที่สำนักการศึกษา เทศบาลนครลำปางเป็นผู้ดำเนินการทั้งหมด มิได้มีภาคประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในการบริหารจัดการ ทำให้พิพิธภัณฑ์เทศบาลนครลำปางเป็นเพียงหน่วยงานหนึ่งในสังกัดของเทศบาลนครลำปางเช่นเดียวกับส่วนราชการในสังกัดอื่นๆ

กาดกองต้า ถนนคนเดินในปัจจุบัน เป็นแหล่งท่องเที่ยวและพบปะของผู้คน
ในช่วงเย็นของวันเสาร์และวันอาทิตย์
ที่มา : ไพโรจน์ ไชยเมืองชื่น

กลุ่มบุคคลชั้นนำกับการขับเคลื่อนลำปางเมืองวัฒนธรรม

แม้ว่าในปี พ.ศ.๒๕๕๒ เทศบาลนครลำปางจะได้เริ่มดำเนินการสร้างพิพิธภัณฑ์เทศบาลนครลำปางไปแล้ว แต่ความสนใจที่จะให้มีพิพิธภัณฑ์เมืองระดับจังหวัดก็ยังคงอยู่ กลุ่มบุคคลชั้นนำในลำปางได้ให้ความสนใจถึงการสร้างบรรยากาศของเมืองลำปางในหลายด้านทั้งการศึกษา เศรษฐกิจ ศาสนาและวัฒนธรรม หนึ่งในความสนใจเหล่านั้นก็คือ การผลักดันให้เกิดพิพิธภัณฑ์เมือง ณ อาคารศาลากลางจังหวัดลำปางหลังเก่า

บุคคลเหล่านี้มีผู้นำคนสำคัญ อาทิ นายอนุศิษฐ์ ภูวเศรษฐ์ อดีตประธานหอการค้าจังหวัดลำปางที่ใช้ศักยภาพส่วนตัวในการประสานงานกับผู้ว่าราชการจังหวัดลำปางและสถาบันพิพิธภัณฑ์การเรียนรู้แห่งชาติ นายชัยวัฒน์ สุรวิชัย นักพัฒนาประชาสังคมระดับชาติซึ่งเป็นคนลำปางได้ผลักดันใช้ศักยภาพติดต่อเป็นการภายในกับบุคคลสำคัญในรัฐบาลขณะนั้น ต่อมาได้เปิดเป็นกลุ่มชื่อ “กลุ่มลำปางสร้างสรรค์” ในระยะแรกได้เริ่มกิจกรรมทางวัฒนธรรมเพื่อกระตุ้นให้คนลำปางกลับมาสนใจเกี่ยวกับพิพิธภัณฑ์เมืองอีกครั้งหนึ่ง ภายใต้การสนับสนุนงบประมาณจากมหาวิทยาลัยราชภัฏสวนดุสิต ศูนย์ลำปาง จำนวน ๓ งาน ได้แก่ กิจกรรมแรก งานปาฐกถาแห่งนครลำปาง เรื่อง “พิพิธภัณฑ์กับประวัติศาสตร์ท้องถิ่น : กระบวนการเรียนรู้ร่วมกัน” โดยเชิญศาสตราจารย์พิเศษ ศรีศักร วัลลิโภดม นักวิชาการด้านประวัติศาสตร์และมานุษยวิทยาที่มีชื่อเสียงระดับชาติและนานาชาติมาเป็นองค์ปาฐกถา ซึ่งได้รับความสนใจจากชาวลำปางมาร่วมฟังกว่า ๔๐๐ คน กิจกรรมที่สอง การเสวนาเรื่อง “จินน้ำชายามบ่ายกับคุณชายถนัดศรี” โดยเชิญ ม.ร.ว. ถนัดศรี สวัสดิวัตน์ นักชิมและนักพูดชื่อดังของไทยมาพูดคุยเกี่ยวกับ

เรื่องราวอดีตร่วมสมัยของเมืองลำปาง และกิจกรรมสุดท้าย เป็นให้งบประมาณเพื่อการสนับสนุนกลุ่มเยาวชนชื่อ “กลุ่มละคร ณ หนา” ให้จัดละครเวที เป็นต้น

กิจกรรมดังกล่าวได้เป็นส่วนหนึ่งที่พยายามสร้างความรู้เกี่ยวกับการขับเคลื่อนให้ลำปางเป็นเมืองวัฒนธรรม แม้จะยังไม่มีพิพิธภัณฑ์เมืองขนาดใหญ่ตามที่คาดหวังไว้ กลุ่มบุคคลชั้นนำเหล่านี้เป็นผู้ที่มีศักยภาพในการประสานงานระหว่างภาครัฐทั้งส่วนกลางและภายในจังหวัดลำปาง ทำให้ต่อมาในปลายปี พ.ศ.๒๕๕๔ สถาบันพิพิธภัณฑ์การเรียนรู้แห่งชาติ โดยนายราเมศ พรหมเย็น ผู้อำนวยการในขณะนั้น มีความสนใจที่จะใช้งบประมาณของสถาบันจำนวน ๓๐ ล้านบาท มาทำการสร้างนิทรรศการถาวร ณ อาคารศาลากลางจังหวัดลำปางหลังเก่า

การสร้างพิพิธภัณฑ์การเรียนรู้เมืองลำปาง รอบที่สอง (พ.ศ.๒๕๕๔ – ๒๕๕๖)

การเข้ามาของสถาบันพิพิธภัณฑ์การเรียนรู้แห่งชาติ หน่วยงานในสังกัดสำนักงานบริหารและพัฒนาองค์ความรู้(องค์การมหาชน) สำนักนายกรัฐมนตรี ในช่วงปลายปี พ.ศ.๒๕๕๔ เป็นความพยายามที่จะจัดตั้งพิพิธภัณฑ์การเรียนรู้แห่งใหม่ในส่วนภูมิภาค ได้ประสานงานกับจังหวัดลำปางและเทศบาลนครลำปาง โดยมีการทำบันทึกข้อตกลงความร่วมมือระหว่าง ๓ หน่วยงาน คือ สถาบันพิพิธภัณฑ์การเรียนรู้แห่งชาติ จังหวัดลำปาง และเทศบาลนครลำปาง^{๑๒} แต่ละภาคส่วนให้ความร่วมมือและสนับสนุนงบประมาณ ทั้งนี้ งบประมาณในการจัดทำนิทรรศการถาวรช่วงแรกประมาณ 30 ล้านบาทมาจากสถาบันพิพิธภัณฑ์การเรียนรู้แห่งชาติ และภายหลังจากนั้นเทศบาลนครลำปางจะเป็นผู้รับผิดชอบในการสนับสนุนงบประมาณในการบริหารจัดการ

ในการเริ่มดำเนินงานปี พ.ศ.๒๕๕๕ นั้น จังหวัดลำปางได้มีคำสั่งแต่งตั้งคณะกรรมการอำนวยการโครงการพิพิธภัณฑ์การเรียนรู้เมืองลำปาง ขึ้นเป็นคณะกรรมการบริหารโครงการ มีผู้ว่าราชการจังหวัดเป็นประธาน กรรมการประมาณ ๒๒ คน และมีวัฒนธรรมจังหวัด เป็นกรรมการและเลขานุการ นอกจากนี้ยังมีการแต่งตั้งคณะอนุกรรมการขับเคลื่อนโครงการพิพิธภัณฑ์การเรียนรู้เมืองลำปางขึ้นเพื่อช่วยเหลือคณะกรรมการอำนวยการ ระยะแรกของการทำงานโครงการนี้ได้รับความสนใจอย่างมากจากคนลำปาง แต่เมื่อมีการดำเนินการไประยะหนึ่งพบว่า มีปัญหาเชิงโครงสร้างในการบริหารงานที่ถูกต้องกับระบบราชการ และสถาบันพิพิธภัณฑ์การเรียนรู้แห่งชาติเป็นผู้ถูกขาดการตัดสินใจ โดยเฉพาะเรื่องงบประมาณและการดำเนินกิจกรรม คณะกรรมการอำนวยการจึงมีบทบาทในเชิงแบบพิธีเท่านั้น ซึ่งต่อมางบประมาณจำนวน ๓๐ ล้านบาทได้ถูกตัดไป ส่งผลให้การดำเนินงานโครงการนี้ชะลอตัวตั้งแต่นั้น ปี พ.ศ.๒๕๕๖ จนกระทั่งถึงปัจจุบัน

^{๑๒} บันทึกข้อตกลงความร่วมมือโครงการพิพิธภัณฑ์การเรียนรู้เมืองลำปาง ระหว่างสถาบันพิพิธภัณฑ์การเรียนรู้แห่งชาติ จังหวัดลำปาง และเทศบาลนครลำปาง ลงวันที่ ๑๕ มีนาคม ๒๕๕๔.

อีกประการหนึ่งการบริหารงานโครงการดังกล่าวมีลักษณะผูกขาดการตัดสินใจโดยสถาบัน พิพิธภัณฑการเรียนรู้แห่งชาติ แม้ว่าจะมีจังหวัดลำปางและเทศบาลนครลำปางร่วมเป็นเครือข่ายการดำเนินงาน และที่สำคัญขาดการมีส่วนร่วมของประชาชนท้องถิ่นอย่างจริงจัง จึงทำให้การผลักดันโครงการเป็นหน้าที่ของหน่วยงานเดียว ไม่อาจสร้างความรู้สึกร่วมกันของความเป็นเจ้าของโครงการให้แก่คนลำปางและจะมีส่วนช่วยสนับสนุนการดำเนินงานได้

สรุป

กระแสของความสนใจของเครือข่ายศิลปวัฒนธรรมเพื่อสร้างพื้นที่สาธารณะในสังคมลำปาง ที่ดำเนินงานมาช่วงระยะเวลา ๑๐ กว่าปีที่ผ่านมา นับตั้งแต่ปี พ.ศ.๒๕๔๖ เป็นต้นมา ได้ส่งผลให้เกิดความตื่นตัวและความสนใจในหมู่ประชาคมลำปางอย่างมาก โดยเฉพาะในสังคมเมืองทำให้เกิดมีการดำเนินกิจกรรมเชิงศิลปวัฒนธรรมหลากหลายรูปแบบของภาคประชาชน เช่น การผลักดันเพื่อสร้างหอศิลปวัฒนธรรมหรือพิพิธภัณฑเมืองที่มีทั้งภาคประชาชน ภาคธุรกิจ และภาคราชการได้ให้ความสนใจเข้ามามีส่วนร่วมอย่างกว้างขวางในช่วงระยะเวลาหนึ่ง จนกระทั่งเทศบาลนครลำปางได้จัดตั้งพิพิธภัณฑเทศบาลนครลำปางขึ้นเป็นพิพิธภัณฑเมืองแห่งแรกในจังหวัดลำปางเมื่อ พ.ศ.๒๕๕๔ ภายหลังสถาบันพิพิธภัณฑการเรียนรู้แห่งชาติได้เกิดความสนใจที่จะสร้างพิพิธภัณฑการเรียนรู้ขึ้นในส่วนภูมิภาคและได้ให้ความสนใจมาดำเนินการในจังหวัดลำปางซึ่งก็ได้ก่อให้เกิดความสนใจในกลุ่มประชาชนชาวลำปาง

แต่อย่างไรก็ตามวิธีคิดที่ใช้การบริหารจัดการผ่านระบบราชการได้ทำให้การขับเคลื่อนการทำงานเชิงศิลปวัฒนธรรมหลายกิจกรรมไม่อาจบรรลุผลเท่าที่ควร โดยเฉพาะการจัดตั้งพิพิธภัณฑการเรียนรู้ในส่วนภูมิภาคของสถาบันพิพิธภัณฑการเรียนรู้แห่งชาติ เพราะการบริหารจัดการและการผูกขาดการตัดสินใจขึ้นอยู่กับหน่วยงานภาครัฐเป็นสำคัญ ทำให้ลดทอนการมีส่วนร่วมของภาคประชาชนลงไปตามลำดับ ต่อมาปีพ.ศ.๒๕๕๖ โครงการดังกล่าวได้ประสบปัญหาด้านงบประมาณในการดำเนินงาน จึงชะลอการดำเนินงานออกไปโดยประชาชนในจังหวัดลำปางก็ไม่ได้ให้ความสนใจเท่าที่ควรจะเป็นแต่อย่างใด ได้แต่รอคอยการตัดสินใจจากหน่วยงานที่เกี่ยวข้องว่า จะผลักดันให้มีการจัดตั้งพิพิธภัณฑการเรียนรู้ในจังหวัดลำปางอย่างไรต่อไป

บรรณานุกรม

โครงการวิจัยและพัฒนาชีวิตสาธารณะท้องถิ่นน่าอยู่จังหวัดลำปาง. หนึ่งปีสู่คิงเพื่อหอศิลป์.

เอกสารอัดสำเนา, ๒๕๔๘.

หนังสือจังหวัดลำปางที่ ลป ๐๐๓๑/๔๒๑๑ ลงวันที่ ๑๐ พฤษภาคม ๒๕๕๓ เรื่อง ขอความอนุเคราะห์
สนับสนุนงบประมาณเพื่อจัดตั้งพิพิธภัณฑ์พื้นบ้านนครลำปาง.

รายงานการประชุมสภาเทศบาลนครลำปาง สมัยประชุมสามัญ สมัยที่ ๒ ครั้งที่ ๑ ประจำปี ๒๕๕๒.

บันทึกข้อตกลงความร่วมมือโครงการพิพิธภัณฑ์การเรียนรู้เมืองลำปาง ระหว่างสถาบันพิพิธภัณฑ์การ

เรียนรู้แห่งชาติ จังหวัดลำปาง และเทศบาลนครลำปาง ลงวันที่ ๑๕ มีนาคม ๒๕๕๔.

ประกาศเทศบาลนครลำปาง เรื่อง แต่งตั้งคณะกรรมการจัดหารูปแบบการจัดตั้งพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่น

ลงวันที่ ๑๒ กันยายน พ.ศ.๒๕๕๑.

ภิญญพันธุ์ พจนะลาวัณย์. “ร่องรอยจากการเดินทางไกล : บทความว่าด้วยความเคลื่อนไหวสร้างพื้นที่
ทางศิลปวัฒนธรรมบริเวณศาลากลางจังหวัดลำปางหลังเดิม” เอกสารประกอบการประชุมเพื่อ
ชี้แจงและร่วมหารือเกี่ยวกับการจัดตั้งพิพิธภัณฑ์การเรียนรู้จังหวัดลำปาง ครั้งที่ ๑ วันที่
๒ กรกฎาคม ๒๕๕๒ ณ ห้องประชุม ๕ ชั้นวา สำนักงานเทศบาลนครลำปาง จังหวัดลำปาง.

ประเพณีของชาวม้ง : กรณีศึกษาชุมชนในศูนย์พัฒนาโครงการหลวงหนองหอย ต.แม่แรม อ.แม่ริม จ.เชียงใหม่

วาทีณี บัวชุม*

บทความนี้ผู้วิจัยเรียบเรียงขึ้นใหม่ จากงานวิจัยที่ทำขึ้นเมื่อครั้งที่ รศ.อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว (ในขณะนั้น) เป็นหัวหน้าโครงการชุดโครงการหลวง ฯ ทุนสนับสนุนงบประมาณจากสำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ (วช.) ก่อนที่ท่านจะเกษียณอายุราชการรอบที่ ๒ และบทความนี้ถือได้ว่าเป็นการเชิดชูเกียรติท่านในฐานะที่ท่านได้รับตำแหน่ง ศาสตราจารย์อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว อีกทั้งเป็นการแสดงความขอบคุณในความเมตตาของท่านที่ชักนำให้ผู้วิจัยได้มีโอกาสเป็นนักวิจัยรุ่นใหม่และเป็นส่วนหนึ่งของทีมวิจัยชุดโครงการหลวง ฯ ด้วยทุนสนับสนุนจาก วช.

ส่วนหนึ่งของงานวิจัยนี้เป็นการศึกษาประเพณีที่เกี่ยวกับวิถีชีวิตของชาวม้งในสังคมยุคโลกาภิวัตน์, ศึกษาการรื้อฟื้นองค์ความรู้ด้านประเพณีและส่งต่อให้อนุชนรุ่นหลังของชาวม้ง และศึกษาการนำองค์ความรู้มาประยุกต์ใช้ตลอดจนนำไปสู่การพัฒนาการท่องเที่ยววัฒนธรรม ในเขตพื้นที่ศูนย์พัฒนาโครงการหลวงหนองหอย ตำบลแม่แรม อำเภอแม่ริม จังหวัดเชียงใหม่ เก็บข้อมูลด้วยการสัมภาษณ์ผู้ใหญ่บ้าน ชาวบ้าน ครูใหญ่ ผู้อาวุโสของหมู่บ้าน, สังเกตการณ์แบบมีส่วนร่วมและไม่มีส่วนร่วมในงานประเพณี และวิเคราะห์ข้อมูลเชิงพรรณนา

จากการศึกษาพบว่าประเพณีของชาวม้ง แบ่งเป็น ๒ ประเภท คือ ๑) ประเพณีชุมชน ได้แก่ ประเพณีปีใหม่ม้ง เป็นประเพณีแห่งความสุข สนุกสนาน เติมฉลองศักราชใหม่และเลี้ยงขอบคุณผีที่นับถือ ผีบรรพบุรุษ และผีที่คุ้มครองให้ผลผลิตเจริญเติบโต อุดมสมบูรณ์ มีการละเล่นต่าง ๆ เช่น การโยนลูกช่วง การยิงหน้าไม้ การเล่นลูกข่าง แข่งขันล้อเลื่อนไม้ ๒) ประเพณีชีวิต ได้แก่ ประเพณีการเกิด เป็นการเรียกขวัญและการตั้งชื่อเด็กเกิด เด็กชายจะตั้งชื่อ ๒ ครั้ง ครั้งแรกเมื่อเกิด ครั้งที่ ๒ เมื่อแต่งงาน เป็นการเปลี่ยนสถานภาพในชีวิตของผู้ชายจากเด็กเป็นผู้ใหญ่ ส่วนเด็กหญิงจะตั้งชื่อตอนเกิดเท่านั้น ประเพณีแต่งงาน ฝ่ายชายและฝ่ายหญิงต้องไม่ใช่แซ่เดียวกัน อยู่ด้วยกันก่อนแล้วค่อยมาแต่งงานกันภายหลัง ยังคงมีการไหว้ผีบ้านไหว้พ่อแม่ของฝ่ายหญิง พิธีแต่งงานจะผ่านพ่อสื่อ ประเพณีงานศพ เป็นงานประเพณีปิดและเป็นการแสดงออกถึงความกตัญญู ของผู้เป็นลูกที่มีต่อผู้ตาย การสืบทอดองค์ความรู้ คือ ให้ลูกหลานผู้ชายมีส่วนร่วมในกิจกรรมทุกขั้นตอน ผู้หญิงดูแลเรื่องอาหารและเครื่องแต่งกาย การประยุกต์องค์ความรู้จากงานวิจัย ด้วยการนำองค์ความรู้มาจัดทำหลักสูตรท้องถิ่น และแผนการเรียนรู้ในกลุ่มสาระการเรียนรู้ต่าง ๆ และยินดีให้นักท่องเที่ยวมาเที่ยวงานประเพณีปีใหม่ม้งและเข้าร่วมงานแต่งงานได้อย่างเปิดเผย

* อาจารย์ประธานหลักสูตรวัฒนธรรมศึกษา ภาควิชาสังคมและวัฒนธรรมศึกษา คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่

ประวัติความเป็นมา พบว่าชาวม้งดั้งเดิม อาศัยอยู่ตามริมฝั่งแม่น้ำเหลือง เมื่อราว ๒,๐๐๐ กว่าปีก่อนพุทธศาสนา สมัยนั้นชาวม้งเคยต่อต้านการขยายตัวของจีน พ.ศ.๒๒๓๔ ราชวงศ์แมนจู (เหิง) มีอำนาจในประเทศจีน กษัตริย์ในราชวงศ์เหิงเปลี่ยนแปลงนโยบาย ใช้วิธีการปราบปรามให้ชาวม้งยอมจำนน แต่ชาวม้งไม่ยอม ทำให้เกิดการต่อสู้กันอย่างรุนแรง เมื่อ พ.ศ. ๒๐๐๙ ทำศึกกับจีนที่เมืองฟิงหยุน พ.ศ. ๒๒๗๖ - ๒๒๗๘ ทำศึกกับจีนที่มณฑลไกวเจา และ พ.ศ. ๒๓๐๖ - ๒๓๑๘ ทำศึกกับจีนที่มณฑลเสฉวนและไกวเจา ล่าสุดเมื่อ พ.ศ. ๒๓๙๘ - ๒๔๒๔ ทำศึกกับจีนที่มณฑลไกวเจา ชาวม้งจึงได้พยายามต่อสู้อย่างหมดหวังในการกลับสู่เอกราชของตนเอง^๒ และอพยพเข้าสู่ประเทศไทยเมื่อประมาณกว่า ๖๐ ปีมาแล้ว ส่วนใหญ่อพยพมาจากประเทศสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาวและสหภาพมา ชาวม้งที่อาศัยอยู่ในภาคเหนือของประเทศไทยแบ่งเป็น ๓ เผ่า คือ ๑. ม้งดำ หรือม้งน้ำเงิน เรียกตัวเองว่า “หมุงจั่ว” (H'MOONO NJUA) ๒. ม้งขาว เรียกตนเองว่า “หมุงดำว” (H'MOONO DEAW) ๓. ม้งกัวมะบ้า เรียกตนเองว่า “หมุงกัวมะบ้า” (H'MOONO GUAMBA)

ขจิตภัย บุรุษพัฒน์ ได้กล่าวถึงการแยกชาวเขาเผ่าม้งในเขตภาคเหนือของประเทศไทยตามลักษณะของการแต่งกายและภาษาที่ใช้ โดยแบ่งเป็น ๓ เผ่า คือ ม้งดำ(ม้งน้ำเงิน) ม้งขาว และม้งกัวมะบา สำหรับม้งดำ แบ่งออกเป็นสาขาย่อย ๓ สาขา คือ ม้งดอก ม้งลาย และม้งดำ การแบ่งม้งออกเป็น ๓ สาขา โดยอาศัยความแตกต่างทางภาษา และความแตกต่างของเครื่องแต่งกาย ตลอดจนชื่อที่ชาวม้งใช้เรียกตัวเอง ชาวม้งได้มีการนำเอาสินค้ามาแลกเปลี่ยนกับพ่อค้าคนไทยในตำบลหรืออำเภอที่ใกล้เคียง บางครั้งมีการเดินทางเข้ามาถึงตัวจังหวัด เช่น จังหวัดเชียงใหม่ มีสินค้าหลักที่ชาวม้งต้องการเป็นประจำ ได้แก่ เกลื่อนอกจากนี้ก็มีของใช้เบ็ดเตล็ด เช่น ถ่านไฟฉาย ไม้ขีดไฟ น้ำมัน เสื้อผ้า และอื่น ๆ ตามความจำเป็นเท่านั้น ในการซื้อขายแลกเปลี่ยนสินค้านั้นไม่มีมาตรฐานแน่นอน แต่จะขึ้นอยู่กับความพอใจของทั้งสองฝ่าย แต่ในปัจจุบันนี้สินค้าทุกชนิดที่ชาวม้งผลิตได้หรือที่ชาวม้งต้องการทั้งเพื่อยังชีพและสินค้าฟุ่มเฟือยต่าง ๆ ที่เข้าสู่ตลาดได้ถูกกำหนดมาตรฐานโดยใช้เงินตราแทบทั้งสิ้น^๓

ชาวม้งกลุ่มแรกที่อพยพเข้าสู่ประเทศไทยนั้นเข้ามาในประมาณ พ.ศ.๒๓๘๓ - ๒๔๑๓ และเข้ามาในบริเวณใหญ่ ๓ ทางด้วยกันคือ บริเวณที่ ๑ ด้านทิศเหนือเข้ามาตามแนวเมืองห้วยทราย-เชียงของ บริเวณที่ ๒ แนวไชยะบุรี - ปัว บริเวณที่ ๓ แนวเมืองหนองคาย - เลย เมื่อเข้ามาถึงเชียงของแล้วได้แยกออกเป็นสองกลุ่มตามภูเขาสองทิวที่ทอดขนานกัน กลุ่มแรกเดินทางไปตามพรมแดนพม่า แล้วลงมาทางทิศใต้สู่เชียงใหม่ แม่ฮ่องสอน กลุ่มที่สองเดินทางมาตามพรมแดนไทย - ลาว เข้าเขตอำเภอทุ่งช้าง อำเภอปัว จังหวัดน่าน แพร่ และบ้านเข็กน้อย จังหวัดเพชรบูรณ์^๔ ชาวม้งได้กระจายอยู่ตามพื้นที่ทั่วไปในเขตภาคเหนือของไทย ในจังหวัดเชียงราย น่าน พะเยา แพร่ เชียงใหม่ ลำปาง แม่ฮ่องสอน สุโขทัย เลย ตาก กำแพงเพชร พิษณุโลก และเพชรบูรณ์ โดยอาศัยในจังหวัดน่านมากที่สุด ในเขตตำบลบ่อเกลือใต้ อำเภอปัว กับทาง

^๒ สังคีต จันทนะโพธิ, ๒๕๔๓, *ชุมชนคนม้ง*, กรุงเทพฯ ๑ : ธารบัวแก้ว, หน้า ๑๐.

^๓ ขจิตภัย บุรุษพัฒน์, ๒๕๓๘, *ชาวเขา*, กรุงเทพฯ ๑ : แพรพิทยา., หน้า ๔๕-๕๐.

^๔ เกาติลป คงแก้ว, ๒๕๓๗, *ชีวิตบนเส้นด้ายของ ๑๓ เผ่าไทย*, หน้า ๖๙-๗๐.

ตอนเหนือของอำเภอทุ่งช้าง เพราะพื้นที่บริเวณดังกล่าวเป็นภูเขาติดต่อกับแขวงไชยะบุรีของสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว^๔ สำหรับในประเทศไทยมักตั้งหมู่บ้านอยู่บนภูเขาที่สูงจากระดับน้ำทะเลประมาณ ๓,๐๐๐ - ๕,๓๐๐ ฟุต ความสูงเฉลี่ย ประมาณ ๔,๐๐๐ ฟุต ในขณะเดียวกันต้องเป็นบริเวณที่มีแหล่งน้ำอุดมสมบูรณ์ หมู่บ้านจึงมักตั้งอยู่ในพื้นที่แหล่งต้นน้ำลำธาร การตั้งหมู่บ้านอยู่ในที่สูงนั้นสันนิษฐานได้ว่าเป็นผลมาจากอดีตที่ต้องต่อสู้รบพุ่งกับกลุ่มชนต่าง ๆ มาโดยตลอด การจัดตั้งหมู่บ้านจึงจัดตามหลักยุทธศาสตร์ในสมัยโบราณ ทั้งนี้เพราะความสูงทำให้รู้ข่าวทราบความเคลื่อนไหวและได้เปรียบศัตรู และความหนาวเย็นช่วยให้พืชผลที่ปลูกเจริญงอกงามดี

ในปัจจุบันหมู่บ้านชาวม้งจำนวนมากได้รับการพัฒนาจนมีสภาพใกล้เคียงกับหมู่บ้านคนไทยในพื้นที่ราบ มีการก่อสร้างด้วยอิฐฉาบปูนอย่างดี หลังคามุงกระเบื้องหรือสังกะสีแทนการมุงด้วยหญ้าคาหรือใบตอง บางส่วนกลายเป็นเจ้าของกิจการร้านค้า ประกอบธุรกิจ เป็นเจ้าของไร่ข้าวโพด กะหล่ำปลี โดยมีคนไทยเป็นลูกจ้าง และชาวม้งบางคนได้รับการศึกษาในระดับสูงก็เข้ารับราชการจนมีตำแหน่งหน้าที่ที่สูงมีหน้าที่การงานที่มั่นคงเป็นที่รู้จักของสังคมโดยทั่วไป ในพื้นที่จังหวัดเชียงใหม่พบว่ามีชาวม้งกระจายอยู่ตามภูเขาสูงทั่วไป เช่น ม้งขุนกลาง อำเภอจอมทอง ม้งขุนแม่วาง อำเภอแม่วาง ม้งแม่ขี้มูก ม้งแม่โถ อำเภอแม่แจ่ม ม้งห้วยลึก อำเภอเชียงดาว ม้งก๊ิดช้าง อำเภอแม่แตง ม้งดอยปู่ย อำเภอเมือง ม้งแม่สาใหม่ ม้งบวเกเตย ม้งบวกัน ม้งหนองหอยและม้งหนองหอยใหม่ อำเภอแมริม^๕

บ้านหนองหอย หมู่ที่ ๗ ตำบลแม่แรม อำเภอแมริม จังหวัดเชียงใหม่ ตั้งอยู่ทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือของอำเภอแมริม ม้งได้เข้ามาตั้งถิ่นฐานในบ้านหนองหอยเก่า ราวปี พ.ศ.๒๔๘๖ - ๒๔๘๘ ซึ่งอพยพมาจากอำเภอฝาง จังหวัดเชียงใหม่ ตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๕๐๒ และในปี พ.ศ. ๒๕๑๒ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จเยี่ยมราษฎรหมู่บ้านหนองหอยและทรงมีพระราชดำริว่า “... ควรจะมีการส่งเสริมอาชีพด้านการเกษตรด้วย...” กรมป่าไม้ได้จัดส่งบุคลากรของกรมเข้าร่วมงานกับหน่วยพัฒนาและสงเคราะห์ชาวเขา กรมประชาสัมพันธ์ได้ส่งเจ้าหน้าที่ประจำหมู่บ้านเพื่อประสานงานกับหน่วยงานต่าง ๆ ได้แก่ กรมพัฒนาที่ดิน กรมชลประทาน กรมส่งเสริมสหกรณ์ กรมอนามัยและคณะเกษตรศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ จนกระทั่งในปี พ.ศ.๒๕๑๗ เหลือหน่วยงานที่ปฏิบัติงานในพื้นที่ตามปกติ คือ กรมป่าไม้และกรมประชาสัมพันธ์ ต่อมาในปีเดียวกันหม่อมเจ้าภีศเดช รัชนี องค์ประธานมูลนิธิโครงการหลวง ทรงเห็นว่าหมู่บ้านหนองหอย มีประชากรเพิ่มขึ้นและมีการปลูกฝิ่นมาก ทั้ง ๆ ที่ตั้งอยู่ใกล้ตัวเมืองเชียงใหม่ และได้มีการขยายหมู่บ้านออกเป็น ๒ หมู่บ้าน คือ หมู่บ้านหนองหอยเก่าและหมู่บ้านหนองหอยใหม่ สมควรที่มูลนิธิโครงการหลวงจำเป็นต้องเข้าไปมีบทบาทในการแก้ปัญหาต่าง ๆ จึงเป็นจุดเริ่มต้นการปฏิบัติงานของ “ ศูนย์พัฒนาโครงการหลวงหนองหอย ” จนถึงปัจจุบัน

^๔ สังคีต จันทนะโพธิ, ๒๕๔๓, เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๑.

^๕ ศูนย์วิจัยชาวเขามหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๒๖, บรรณนิทัศน์ ๕ สภาพของชาวเขาในประเทศไทย, เชียงใหม่ : สถาบันวิจัยชาวเขาจังหวัดเชียงใหม่.

ประเพณีของชาวม้งที่น่าสนใจ คือ **ประเพณีแต่งงาน** เป็นประเพณีที่คนทั่วไปไม่ค่อยมีโอกาสได้พบเห็นหรือมีส่วนร่วมมากนัก เนื่องจากเป็นประเพณีของครอบครัวและหาโอกาสที่จะเข้าไปศึกษาค้นคว้าได้ยากหากมิใช่คนในครอบครัวหรือรู้จักสนิทสนมกันมาก่อน

ในปัจจุบันประเพณีการแต่งงานได้มีการเปลี่ยนแปลงไปบ้าง กล่าวคือ แทบไม่มีการการหมั้นหมายกันตั้งแต่ยังเล็ก แต่ต้องให้ผู้เฒ่าผู้แก่ไปสู่ขอกันตามประเพณี และห้ามไม่ให้แต่งงานกับคนในแซ่เดียวกัน ดังนั้นการแต่งงานจะเกิดขึ้นเมื่อหนุ่มสาวมีความพึงพอใจต่อกันแล้วจะมีการส่งเฒ่าแก่ไปสู่ขอตามประเพณี และกำหนดวงเงินค่าสินสอดและเวลาที่นำมาชำระไปพร้อมๆ กันเลย สำหรับพิธีการแต่งงานนั้นได้มีการลดขั้นตอนลงเช่นกัน ทั้งนี้เพื่อให้เสียเวลาที่ยืดเยื้อยาวนาน แต่ยังคงมีการกราบไหว้ผีบ้านผีบรรพบุรุษตามประเพณีเช่นเดิม สำหรับกรณีที่มีการฉุดหญิงสาวเพื่อจะทำ เป็นภรรยา นั้นในปัจจุบันนี้ยังมีอยู่แต่น้อยมากเนื่องจากจะมีกฎหมายของบ้านเมืองเข้ามาเกี่ยว ซึ่งทางพ่อแม่และญาติพี่น้องทั้งสองฝ่ายจะมาตกลงกันภายหลัง โดยมีผู้นำหมู่บ้านและคณะกรรมการหมู่บ้านจะเป็นผู้ตัดสิน หากเป็นการฉุดโดยฝ่ายหญิงไม่ยินยอม ทางฝ่ายหญิงจะเรียกร้องค่าสินไหมจากทางฝ่ายชายตามจำนวนที่ต่อรองกัน และมีการปรับฝ่ายชายเพื่อนำเงินไปพัฒนาหมู่บ้านด้วยหากฝ่ายชายไม่ยินยอมทางคณะกรรมการหมู่บ้านก็จะส่งตัวให้เจ้าหน้าที่ฝ่ายปกครองหรือตำรวจดำเนินคดีตามกฎหมายต่อไป แต่ถ้าเป็นกรณีที่ฝ่ายหญิงยินยอมและรักกันนั้น พ่อแม่ ญาติของทั้งฝ่ายหญิงและฝ่ายชายจะมาตกลงกันเกี่ยวกับเรื่องการแต่งงานและสินสอดทองหมั้นในภายหลัง^๗

ประเพณีแต่งงานม้ง บ้านหนองหอย

ก่อนที่จะเดินทางไปยังบ้านเจ้าสาว มีอุปกรณ์ที่ใช้ในงาน, ขั้นตอนและสิ่งที่ต้องเตรียมไปงาน ได้แก่ เหล้าขาวใส่ถ้วยไว้อย่างละ ๒ ถ้วย อาหารเลี้ยงคนที่จะไปช่วยในงาน เหล้าที่จะนำไปเลี้ยงคนที่บ้านเจ้าสาว และของไหว้สำหรับพ่อแม่ฝ่ายหญิง

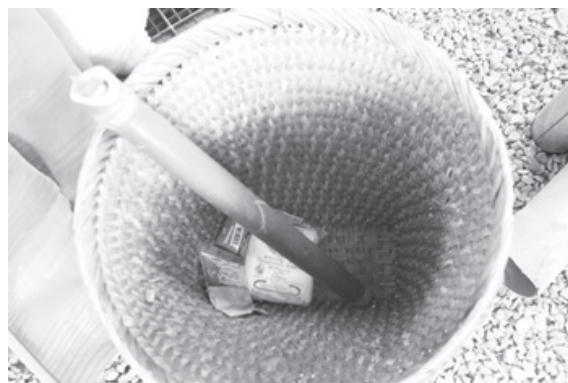
^๗ สมัย สุทธิธรรม, ๒๕๔๑, สารคดีชีวิตของชนกลุ่มน้อยบนดอยสูง : แม่ว. กรุงเทพฯ ฯ บริษัท เลิฟแอนด์ลิฟเพรส จำกัด หน้า ๔๒.

ก่อนเดินทางไปบ้านเจ้าสาวทางครอบครัวของเจ้าบ่าวจะเตรียมคนและญาติ ๆ ที่จะไปช่วยงาน โดยมีการทำพิธีไหว้ผีบ้านและพ่อสื่อจะขอให้ผู้ใหญ่ฝ่ายเจ้าบ่าวไปช่วยงานและสัญญาว่าจะช่วยงานจนเสร็จ

ญาติฝ่ายชาย ขอให้ผู้ใหญ่และญาติพี่น้องไปช่วยงาน

เนื่องจากเจ้าบ่าวเป็นคนต่างพื้นที่ระหว่างทางจะพักกินข้าวกลางวัน ก่อนทำพิธีจะบอกผีเจ้าที่เพื่อขออนุญาต เมื่อถึงบ้านเจ้าสาวจะทำพิธีต้อนรับ อุปกรณ์ที่นำติดตัวมาด้วย คือ กระบอไม้ไผ่ใส่เหล้า, เกลือ, ยาเส้น (บุหรี) ไก่ ๒ ตัว ผ้าห่ม ร่ม และเสื้อผ้า พิธีแต่งงานนี้ถ้าเป็นแบบประเพณีดั้งเดิม คือ ญาติฝ่ายหญิงจะปิดประตูบ้าน ญาติฝ่ายชายจะส่งเหล้าให้ญาติฝ่ายหญิง ญาติฝ่ายหญิงจะรับเหล้ามาและพากันไปนั่งคุยกันในบ้าน และแสดงความมีน้ำใจให้กันแก่ญาติฝ่ายหญิงด้วยการแจกยาเส้นให้กับญาติทุก ๆ คนของฝ่ายหญิง

กระบอไม้ไผ่ใส่เหล้า, เกลือ, ยาเส้น (บุหรี) ของในพิธีไหว้

ฝ่ายชายจะแสดงความเคารพญาติของฝ่ายหญิง โดยเจ้าบ่าวจะต้องมีเพื่อนเจ้าบ่าวร่วม
ทำความเคารพพ่อสื่อของฝ่ายหญิงตามจำนวนญาติของฝ่ายหญิง

ฝ่ายชายและเพื่อนทำความเคารพพ่อสื่อของฝ่ายหญิงตามจำนวนญาติของฝ่ายหญิง

พ่อและแม่ของฝ่ายหญิงก็จะอวยพรให้กับฝ่ายชาย ชีวิตของฝ่ายชายและฝ่ายหญิงจะดีหรือไม่
อยู่ที่คำอวยพร จากนั้นพ่อและแม่จะอวยพรให้ฝ่ายหญิงและฝ่ายชายพร้อม ๆ กัน กับเพื่อนของทั้ง ๒ ฝ่าย
จากนั้นก็เลี้ยงอาหารแขกที่มาร่วมงาน อาหารได้แก่ ต้มไก่ ต้มหมู และต้มเนื้อวัว

ฝ่ายชายนำเนื้อและเหล้าให้พ่อแม่ฝ่ายหญิงเพื่อแสดงความเคารพ

พิธีเรียกค่าเลี้ยงดูให้ปู่ย่า ตายาย ของฝ่ายหญิง

พ่อสื่อทำหน้าที่รับฟังว่าผู้ใหญ่ฝ่ายหญิงต้องการเรียกค่าเลี้ยงดูให้ปู่ย่าตายายจำนวนเท่าใด มีการ
เลี้ยงเหล้าจนกว่าจะตกลงกันจนพอใจ

พิธีการรับสินสอด (ค่าน้ำนม)

พ่อสื่อจะถามถึงค่าสินสอด โดยจะถามเป็นเพลงขอของมั่ง ภาษาที่มารับสินสอด คือ กระดัง รองด้วยผ้าสีขาว ระหว่างที่นำกระดังขึ้นมาญาติฝ่ายหญิงจะร้องเพลงขอตอบ โดยการเจรจาเรื่องสินสอด ตกลงกันในเชิงสัญลักษณ์ด้วยกระดังที่มีเงินและเหล้า ๔ ถ้วย เมื่อฟังพอใจในเงินสินสอดนั้นจึงรับเหล้า ไปดื่มถือเป็นการยอมรับในค่าน้ำนม หมู่บ้านหนองหอยมีธรรมเนียมสินสอดที่ตกลงกันในระหว่าง ๑๒ หมู่บ้านเครือข่ายมั่งด้วยเงินจำนวน ๑๒,๐๐๐ บาท

เงินสินสอด

พิธีส่งเจ้าสาวกลับบ้าน

ในวันนี้จะฆ่าไก่ ๓ ตัว ไก่ตัวแรก (ไก่ตัวเมีย) จะถูกแบ่งให้เจ้าสาวครึ่งตัวไก่ที่แบ่งให้เจ้าสาว จะกินคนเดียวเท่านั้น อีกครึ่งตัวเป็นส่วนหัวแบ่งไว้ให้แม่ของเจ้าสาว หมายถึง แม่เป็นผู้ให้ชีวิตลูกสาว (การ แบ่งไก่คนละครึ่งหมายถึง ต่อจากนี้ไปชีวิตของแม่และลูกสาวจะถูกแบ่งกันคนละครึ่งแล้ว) ส่วนไก่อีก ๒ ตัว จะให้ญาติและผู้ที่มาช่วยงานฝ่ายเจ้าบ่าวไปกินระหว่างทางกลับบ้านเจ้าบ่าว พ่อและแม่เจ้าสาวจะอบรม สั่งสอนก่อนออกจากบ้านด้วยเรื่องความประพฤติ การครองเรือน สอนให้รักและดูแลกัน ให้ฟังซึ่งกันและกัน ส่วนพ่อแม่จะเตรียมของใช้ให้ลูกสาวเอาไปใช้ในครอบครัวใหม่ ได้แก่ เสื้อผ้า (ของเจ้าสาว) เสื้อผ้าของ เจ้าบ่าว ชุดมั่ง ,เครื่องประดับ (ห่วงคอของมั่ง) และกางเกงมั่ง (สำหรับเจ้าบ่าว) เงิน ๒,๐๐๐ บาท (๑,๐๐๐ บาท สำหรับให้ไปตั้งตัว และอีก ๑,๐๐๐ บาท สำหรับใช้แทนค่าวัวที่เจ้าบาวนำมาทำอาหาร ๑ ตัว) ไม่กวาด เพื่อให้เจ้าสาวใช้ทำความสะอาดบ้าน และผ้าห่มหรืออาจเป็นเงิน

ก่อนออกจากบ้าน เจ้าสาวและเจ้าบ่าวจะมาลาพ่อ แม่ และญาติพี่น้องทุกคน โดยเจ้าบ่าวจะ ถูกสั่งให้ญาติของฝ่ายเจ้าสาว เพื่อเป็นการทดสอบความอดทนและเชื่อว่าถ้าไม่ทำแบบนี้เจ้าบ่าวจะไม่รัก เจ้าสาวจริง อีกทั้งเป็นการแสดงความเคารพนับถือต่อพ่อแม่ของเจ้าสาวด้วย

พ่อ และญาติ ของเจ้าสาวอบรมสั่งสอนเจ้าบ่าวและเจ้าสาว

หน้าประตูบ้านจะมีการเตรียมข้าวปลา อาหาร และเมื่อถึงเวลากลับผู้อาวุโสฝ่ายเจ้าบ่าวจะร้องเพลงขอขอร่มคีน ส่วนผู้อาวุโสฝ่ายเจ้าสาวจะร้องเพลงขอมอบร่มคีน (ร่ม เป็นสัญลักษณ์ หมายถึง เมื่อก่อนการเดินทางมีระยะทางไกลแต่ตร้อน เจ้าบ่าวจะกางร่มให้ผู้อาวุโส) สุดท้ายก่อนก้าวพ้นประตูบ้านผู้ใหญ่ฝ่ายเจ้าสาวจะมาช่วยเอาของที่มอบให้ทั้งหมดมัดใส่หลังญาติและผู้ที่มาช่วยงานฝ่ายเจ้าบ่าว ขณะเดียวกันญาติพี่น้องฝ่ายเจ้าสาวจะมารอส่งเจ้าสาวอยู่ด้านในของประตูบ้านโดยขณะนั้นผู้จัดการงานแต่งงานกล่าวอวยพรให้ทั้งคู่อยู่เย็นเป็นสุข ขณะเดินออกจากบ้านเจ้าสาวไปไม่ให้หันกลับมามองบ้านอีก ให้มองไปข้างหน้าอย่างเดียว (การไม่หันกลับมามองบ้านเป็นความเชื่อว่าถ้าหันกลับมามองจะมีลูกหน้าตาเหมือนกับพ่อ แม่ ฝ่ายเจ้าสาว) ผู้จัดการงานแต่งงานจะกินข้าวร่วมกันกับเจ้าบ่าวเจ้าสาวและญาติพี่น้อง^๔

ข้าว, ไก่ ๒ ตัวครึ่ง, เหล้าใส่กระบอกไม้ไผ่, ข้าว, แก้วน้ำ, เนื้อมะพร้าว

^๔ ดัง เตชะเลิศพนา , ๒๕๕๓, เลขที่ ๓๖ หมู่ ๗ ต.แม่แรม อ.แมริม จ.เชียงใหม่, อายุ ๕๑ ปี,สัมภาษณ์.

เจ้าสาวเดินทางกลับไปบ้านเจ้าบ่าว

ส่วนมากการแต่งงานต้องไม่ใช่คนแซ่เดียวกัน และสิ่งที่บ่งชี้ความมีฐานะของทั้ง ๒ ครอบครัวต่อสังคมชาวม้งด้วยกัน คือ สุรา วัวอย่างน้อย ๑ ตัว หมู ๑ ตัว และไก่ ๒ ตัว ที่จะต้องนำมาประกอบอาหารเลี้ยงแขกที่มาร่วมงาน ซึ่งแตกต่างจากงานแต่งงานแบบคริสต์ที่จัดเพียงวันเดียวและไม่ยุ่งยาก ซบซ้อนและใช้เวลาหลายวัน แต่สิ่งที่ยังคงปรากฏในขั้นตอนพิธีกรรมต่าง ๆ ในงานคือ การไหว้ผี การไหว้พ่อแม่ของฝ่ายหญิง และการประกอบพิธีแต่งงานผ่านพ่อสื่อ

ประเพณีทั้งหมดมีความผูกพันและเชื่อมโยงกับความเชื่อเรื่อง “ผี” ที่คุ้มครองและเรื่องโชคชะตาชีวิต โดยเฉพาะผีสำคัญ ๕ ตน ที่ชาวม้งต้องเซ่นไหว้ก่อนทำพิธี คือ ผีบ้าน ผีเตาไฟใหญ่ ผีเตาไฟเล็ก ผีเสาเรือน และผีประตู ดังนั้น “ผี” ในความหมายของม้ง คือ “ศาสนา” นอกจากนี้มีผีกลุ่มอื่นอีกที่ม้งต้องเซ่นไหว้ด้วย ได้แก่ ผีอารักษ์ ผีหลวง ซึ่งเป็นผีท้องถิ่น แต่ในยุคโลกาภิวัตน์ ความเชื่อเรื่องผีและประเพณีที่ต้องมีการไหว้ผีกำลังเลือนน้อยลง เพราะมีความเชื่อในศาสนาอื่นเข้ามาปะปนกับความเชื่อของคนในหมู่บ้าน คือ ศาสนาคริสต์ เช่น การมีโบสถ์ในหมู่บ้าน การจัดงานวันคริสมาสต์ แทนวันขึ้นปีใหม่ พิธีศีลจุ่ม งานแต่งงานและงานศพแบบคริสต์ สาเหตุที่ชาวม้งในปัจจุบันเริ่มหันไปนับถือศาสนาคริสต์ มากขึ้น โดยเฉพาะคนหนุ่มสาวมาจาก ๓ สาเหตุ ได้แก่ ๑) ม้งที่นับถือผีไม่มีคัมภีร์บันทึกคำสอนเหมือนกับคัมภีร์ของศาสนาคริสต์ แต่ถ่ายทอดด้วยการกระทำและการบอกเล่าจากความทรงจำของผู้อาวุโสของครอบครัวที่สืบทอดจากบรรพบุรุษ ๒) ขั้นตอนของประเพณีมีความซับซ้อนและใช้เวลานาน ๓) การจัดงานประเพณีต่าง ๆ บางครั้งถูกมองจากคนรุ่นใหม่ว่า สิ้นเปลือง เช่น งานศพ

๒. การรื้อฟื้นองค์ความรู้และการสืบทอด

การถ่ายทอดขั้นตอนของประเพณีจะเน้นการปฏิบัติสู่ลูกหลานผู้ชายเป็นหลักด้วยการให้มีส่วนร่วมในกิจกรรมทุกขั้นตอน เช่น การไหว้ผี การทำพิธีเรียกขวัญในงานปีใหม่ การสู่ขอเจ้าสาวในงานแต่งงาน การทำพิธีเกี่ยวกับการเกิด และการจัดงานศพ เพราะส่วนใหญ่งานประเพณีต่าง ๆ ผู้ชายจะได้รับอนุญาตให้มีส่วนร่วมในพิธีกรรมสำคัญเสมอ ส่วนผู้หญิงมีบทบาทหน้าที่ดูแลเรื่องเสื้อผ้าเครื่องแต่งกายดูแลเด็กๆ และทำอาหาร นอกจากนี้สอนให้ลูกหลานเรียนรู้ประเภทของอาหาร การแต่งกาย เครื่องดนตรี

การละเล่น ผ่านการปฏิบัติของสมาชิกในครอบครัวหรือคนในชุมชน โดยเฉพาะผู้อาวุโสของครอบครัว พ่อ แม่ พี่ น้อง และญาติ ๆ เช่น การแต่งกายด้วยชุดม้งผู้ชายและผู้หญิง ที่ถูกตามแบบแผนดั้งเดิม การแต่งตัวศพ การแต่งกายของญาติผู้ตายเพื่อแสดงว่าเป็นลูกหลานด้วยการโพกผ้าสีขาว การกระทำดังกล่าวเป็นการสร้างจิตสำนึกความเป็นม้งให้กับลูกหลานม้ง โดยผ่านพิธีกรรม อีกทั้งช่วยกระตุ้นให้ลูกหลานม้ง หันมาสืบทอดประเพณีม้ง

ปัจจุบันงานประเพณีของชาวม้งมีความเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้นหลายประการที่สำคัญ ได้แก่ เสื้อผ้าเครื่องแต่งกาย ของม้งผู้ชายและผู้หญิง ที่มีชุดม้งสำเร็จรูป ลวดลายผ้าที่ไม่ได้มาจากการปักด้วยมือ แต่เป็นการผลิตจากโรงงานและหาซื้อได้ง่ายจากท้องตลาดหรือหมวกของม้งผู้หญิงก็มีลักษณะที่หลากหลาย มีทั้งแบบม้งลาว ม้งในประเทศจีน เพลงขอเปลี่ยนเป็นเพลงม้งที่มีคำร้องเป็นภาษาม้งแต่ทำนองสมัยใหม่ ส่วนกลองก็ถูกนำมาใช้สื่อสารกับผีร่วมกับการเป่าแคนในงานศพ ในขณะที่อดีตมีแต่แคนอย่างเดียว มีการแสดงประกอบเพลงสมัยใหม่ แทรกเข้ามากับการโยนลูกช่วง การโยนไข่ไก่ ที่สำคัญการแข่งขันรถเลื่อนไม้ที่ประยุกต์มาจากล้อเลื่อนไม้ที่ชาวม้งใช้ขนส่งสิ่งของ กลายเป็นการแข่งขันชิงรางวัลจากผู้สนับสนุนที่ผลิตเครื่องดื่มบำรุงกำลังรายใหญ่รายหนึ่งของประเทศไทยและปัจจุบันถูกจัดให้เป็นกีฬาประเภทโลดโผนเสี่ยงภัย จนกลายเป็นสัญลักษณ์ของงานปีใหม่ม้งในยุคโลกาภิวัตน์

๓. การประยุกต์องค์ความรู้และพัฒนาไปสู่การท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม

นางองค์ความรู้มาจัดการความรู้ร่วมกับชาวบ้านหมู่บ้านหนองหอยและอาจารย์โรงเรียนเจ้าแม่หลวงอุภักดิ์ ๒ แล้วนำมาพัฒนาเป็นหลักสูตรท้องถิ่น และแผนการเรียนรู้ในกลุ่มสาระการเรียนรู้ต่างๆ โดยเฉพาะองค์ความรู้เรื่องประเพณีของชาวม้ง นำไปจัดทำเป็นแผนการเรียนรู้กลุ่มสาระการเรียนรู้สังคมศึกษา ศาสนาและวัฒนธรรม ในระดับประถมศึกษา และนางองค์ความรู้ที่ได้จากการวิจัยไปถ่ายทอดสู่ลูกหลานม้งโดยเฉพาะประเพณีที่เกี่ยวกับวิถีชีวิต ที่สามารถนำมาพัฒนาไปสู่การท่องเที่ยวได้มีเพียง ๒ ประเพณีสำคัญ คือ ประเพณีปีใหม่ม้ง และประเพณีแต่งงาน เพราะเป็นประเพณีเปิดและเป็นประเพณีที่เน้นความสนุกสนานและมีความสุข ทุกคนสามารถเข้ามามีส่วนร่วมได้ และยินดีจะเปิดเผยต่อสาธารณะได้ทำให้ชาวม้งมีโอกาสแสดงเอกลักษณ์เฉพาะเผ่าให้คนทั่วได้เห็นและเรียนรู้อย่างชัดเจนมากกว่าประเพณีงานศพ และประเพณีการเกิดที่เป็นประเพณี เฉพาะเผ่า อีกทั้งสนับสนุนการท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมบนพื้นที่สูงที่เน้นการเรียนรู้วัฒนธรรมของชาวเขานอกจากการท่องเที่ยวทางธรรมชาติ

ของกินคนเมือง : อาหารในล้านนา

ดร.ธเนศวร์ เจริญเมือง^{*}

“มีนักวิชาการน้อยคนที่เป็นคนทำอาหาร และคนทำอาหารที่เป็นนักวิชาการก็ยิ่งมีน้อยลงไปอีก นี่ก็สะท้อนความจริงที่ว่าไม่มีกิจกรรมของมนุษย์เรื่องใดที่นักประวัติศาสตร์ได้ละเลยมากเท่ากับเรื่องของการทำอาหาร.”

(Karen Hess, Martha Washington's Booke of Cookery, 1996)

“กลางฤดูฝนที่วัดแห่งหนึ่งในล้านนา หลังจากได้พบว่ามีคนเข้ามาชุด จี๋ง ในวัด ชุดแล้วไม่กลบหลุมให้เรียบร้อย เกิดหลุมบ่อหลายแห่ง เจ้าอาวาสเห็นว่าคนเดินไปมาอาจเกิดอุบัติเหตุได้ (หรือว่าเจ้าอาวาสอยากกินจี๋ง แต่พระหรือเณรชุดเองไม่ได้ ศรัทธาก็ไม่นำมาถวาย แล้วแต่คนตีความ)

เจ้าอาวาสจึงนำป้ายไปปักไว้ที่หน้าประตูวัด เขียนว่า “ห้ามชุดจี๋งในวัด” ไม่พ้นวัน ก็มีมือดีเขียนต่อท้ายว่า “ถ้าชุดได้ จะชูป้างทอดมาถวาย” เท่านั้นเอง วันรุ่งขึ้น ก็มีป้ายใหม่มาปักข้างๆ เขียนว่า “ขอให้มันแน่สักราย จะทำ หมายถึงปักไว้ให้ตาม โขย ต่างๆ ป.ล. หลังวิหาร มีโขยใหญ่ สงสัยจะ ซ้อน...”

(เจ๊ ล้านนา เล่าบนเส้นทางจากเมืองยองไปเชียงใหม่ ๒๖ ธันวาคม ๒๕๕๖)

“ของกินบ้านเฮา เขาบะเอาแล้วนาย... เป็นของปิ่นเมือง เป็นเรื่องเสียดาย เป็นกินแม่โคโดน่ากับข้าวเมืองนอก....อยากกินก่อนบะง่าย มันบะมีไผขาย ของกินบ้านเฮา”

(จรัล มโนเพ็ชร, เพลง “ของกินคนเมือง ภาค ๒” พ.ศ.๒๕๔๔)

บทเพลงขึ้นสำคัญ

เมื่อปี พ.ศ. ๒๕๑๙ จรัล มโนเพ็ชร แต่งเพลง “ของกินคนเมือง” และขับร้องร่วมกับสุนทรี เวชานนท์ให้คนไทยทั่วประเทศได้รู้จักอาหารของคนเมืองแห่งล้านนา ซึ่งน่าจะเป็นครั้งแรกที่เปิดโอกาสให้คนไทยทั่วประเทศได้รู้จักอาหารล้านนาจำนวนมากขนาดนั้น เพลงดังกล่าวระบุชื่ออาหารไว้รวมทั้งหมดถึง ๓๓ ชนิด

๒๕ ปีหลังจากนั้น (พ.ศ.๒๕๔๔) เพลง “ของกินคนเมือง ภาค ๒” ของจรัลปรากฏขึ้น หลังจากที่เขาเสียชีวิต เพลงภาค ๒ ระบุชื่ออาหารในล้านนาเพิ่มเติมอีก ๓๒ ชนิด เป็นชื่ออาหารที่ซ้ำกับเพลง ๒๕ ปีก่อนหน้าเพียง ๑ ชื่อ คือ แก้งโสะ นอกนั้นไม่มีซ้ำเลย เพื่อบันทึกไว้เป็นเรื่องราวและหลักฐานของท้องถิ่น จะขอเสนอชื่อเพลงทั้งหมดรวม ๖๔ ชนิด ดังนี้

^{*} ศาสตราจารย์ประจำคณะรัฐศาสตร์และรัฐประศาสนศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

เพลง “ของกินคนเมือง” (พ.ศ. ๒๕๑๙)

๑. แก่งแคจิ้นจัว	๑๗. แก่งเห็ด
๒. ไล่จั่วจิ้นหมู	๑๘. แก่งหอย
๓. แก่งหน่อไม้ซาง	๑๙. ก้อยป่าคุดอูย
๔. คั่วบะถั่วปู	๒๐. แก่งบะค้อนก้อม
๕. น้ำพริกแมงดา	๒๑. แก่งอ่อมเคื่องโน
๖. น้ำพริก่อง	๒๒. แก่งผักเหือด
๗. คั่วผักกุ่มดอง	๒๓. ยำหน่อ
๘. หนังก้อง	๒๔. น้ำเหมี้ยง
๙. น้ำปู	๒๕. น้ำตับ
๑๐. แก่งผักเชียงดา	๒๖. แก่งฮังเล
๑๑. แก่งบอน	๒๗. น้ำพริกเอ็ก
๑๒. แก่งตุน	๒๘. ยำจิ้นไก่
๑๓. แก่งหยวกกล้วย	๒๙. ลาบจัว
๑๔. ตำบะหนูน	๓๐. ลาบไก่
๑๕. ยำเตา	๓๑. ลาบควาย
๑๖. ส้าบะเชือม่วย	๓๒. ลาบป่าส้อย

เพลง “ของกินคนเมือง ภาค ๒” (พ.ศ. ๒๕๔๔)

๑. แก่งสะแลจิ้นแห้ง	๑๗. ห่อนึ่งป่าคั่ว
๒. ส้าบะแตงคูกงา	๑๘. แก่งผักฮ้วนหมู
๓. แก่งบะน้ำเต้า	๑๙. มอปปู
๔. แก่งออกปาวใส่ป่า	๒๐. ป่าจ่อมพิกดำ
๕. น้ำพริกจู้ก	๒๑. ตำจิ้นจัว
๖. น้ำพริกขา	๒๒. น้ำพริกน้ำผัก
๗. แก่งผักหละใส่ฮ้า	๒๓. ส้าผักพะ
๘. แก่งป่าเต้าดอยเต่า	๒๔. แก่งจู้กใส่บะถั่ว
๙. แก่งดอกต้างมัน	๒๕. แก่งเย็นบ้านยาง
๑๐. แก่งผักกุ่มหมั่น	๒๖. มันแปงนม
๑๑. แก่งบะนอย	๒๗. ต้มไขค่างฮัง
๑๒. แก่งพริกหม่น	๒๘. เจียวผักบั้งจิ้นส้ม
๑๓. อ็อกป่า	๒๙. แก่งกะด้าง
๑๔. อ็อกไข่	๓๐. แก่งบะนอย
๑๕. แคบไข่	๓๑. ส้ายัก
๑๖. ถั่วเน่า	๓๒. แก่งโฮะ

(เรียงลำดับตามชื่ออาหารที่ปรากฏในทั้งสองเพลง)

จากอาหารในล้านนาจำนวน ๖๔ ชนิดที่อายจรัสนำเสนอ เราสามารถจัดกลุ่มอาหารชนิดต่างๆ ได้ดังนี้

๑. ประเภทแก่ง หรือ แกง รวมทั้งสิ้น ๒๖ ชนิด ๒. ประเภททำน้ำพริก (คำเมืองออกเสียงว่า น้ำพริก) มีทั้งหมด ๗ ชนิด ๓. ประเภทลาบ มี ๔ ชนิด ๔. ประเภทยำ ๓ ชนิด ๕. ประเภทส้า ๔ ชนิด ๖. ตำที่ไม่ใช่ทำน้ำพริก ๒ ชนิด (คือตำบะหนูน และตำจิ้นจัว) และ ๗. ประเภทคั่ว มี ๒ ชนิด ฯลฯ

นั่นคือชื่อและประเภทของอาหารที่ยกมาจากทั้ง ๒ เพลง ซึ่งแน่นอนว่าย่อมไม่สามารถเอ่ยชื่อของอาหารทั้งหมดในล้านนา เพราะแต่ละเพลงมีข้อจำกัดอย่างน้อย ๓ ด้าน คือ ๑. เพลงต้องไม่ยาวเกินไป ๒. เพลงต้องมีคำที่สัมผัสกัน คำไหนไม่สัมผัส เข้ากับคำอื่นไม่ได้ จึงต้องตกไป ๓. อาจมีอาหารบางชนิดที่ผู้แต่งหลงลืมไปหรือไม่รู้จัก เพราะแต่ละท้องถิ่นในล้านนามีอาหารต่างกันหรือใช้คำต่างกัน และ ๔. อาหารเป็นวัฒนธรรมอย่างหนึ่งซึ่งมีการปรับตัวและพัฒนาได้ตลอด จะสำรวจค้นคว้าชื่ออาหารให้ครบถ้วน ก็ต้องลงสำรวจทุกๆ หมู่บ้าน กระทั่งทุกๆ ตระกูล จึงจะได้รายชื่ออาหารทั้งหมด และกระทั่งกรรมวิธีปรุงอาหาร และส่วนประกอบบางอย่างที่ต่างกันในระยะเอยแต่ละบ้าน แต่ละตระกูล และแต่ละท้องถิ่น ซึ่งเป็นเรื่องที่ยากมากๆ ฯลฯ

ต่อไปนี้เป็นตัวอย่างรายชื่ออาหารที่จะขอนำมาเสนอเพิ่มเติมอีกเพียง ๑๐๐ รายการ ดังต่อไปนี้

แกงผักกาดใส่จิ้นควาย	น้ำพริกแมงจอน	ข้าวปุกกา	ตำบะเขือ
แกงผักบั้ง	น้ำพริกป่า	ข้าวเส้นน้ำเงี้ยว	ตำส้มปะตัน
แกงหน่อไม้ส้ม	น้ำพริกบะเขือส้ม	จิ้นส้มเงี้ยว (ข้าวกั้นจิ้น)	ตำบะม่วง
แกงบะถั่วใส่ผักหละ	น้ำพริก (ตำ) แดง	ข้าวอั่ว (ข้าวบาย)	หลู้
แกงผักหวาน	น้ำพริกอีฮวก	ข้าวควบ	กะบองพริกแก้ว/ปลี/กุ่ม
แกงบะหนูน	น้ำพิกน้ำหน่อ	ข้าวแคบ	ไข่คว่ำ
แกงผักชีขาว	น้ำพริกโยะ	ข้าวจี	ไข่ปาม
แกงยอดพริกแก้ว	น้ำพริกฮ้า	ไส้อั่วดับ	เต๋มดส้มจ่อม
แกงดอกลิลลาวใส่ไก่	น้ำพิกน้ำปู	ป่าบ่วง	เต๋มมังมันจ่อม
แกงดอกนางแลวใส่จิ้นควาย	ยำดอกแก	คว่ำจีหลอบ	หมกไข่จิกจัน
แกงดอกหมากปู	ยำยอดส้มสุก	คว่ำถั่วเน่าชา	จิ้นเกือ
แกงเห็ดห้าใส่ยอดส้มป่อย	ยำยอดมะม่วง	คว่ำเห็ดถอ	จิ้นฮุ่ม
แกงผักชีเสียด	ยำผักเหือด	คว่ำเต๋มดส้ม	จิ้นหนึ่ง
แกงพริกข้าวใส่ป่าแห้ง	ย่างลิง	คว่ำผักขี้หนู	จิ้นส้มหมก
แกงแคแลน	ยำบะลิดไม้ (ส้ม) ดอง	คว่ำแคอิ่ง	แคบหมู
แกงผักป้อก้าตีเมี่ยง	น้ำพริกแมงแกง	แอ็บกุ่ม	หน่ออั่ว
แกงผักปาบใส่อีหนั้ว	ส้าจิ้น	แอ็บอีฮวก	จอบผักกาด
แกงดอกก้าน	ส้าผักกาดหน้อย	แอ็บป่า	จอบผักกูด
แกงผักเสี้ยว	ส้ายวม	คว่ำแมงนูน/อีหนั้ว	จอบผักหนาม
แกงจุนใส่ป่าแห้ง	ยำยอดบะบ้า	คว่ำผำ	ต้มขม
ลาบป่าแพ้ย	คว่ำจิ้นส้ม	ป่า/กบ/เหียดปั้ง	ต้มส้ม
ลาบเห็ดเพื่อง	คว่ำเห็ดหล่ม	จิ้นปั้ง	เงี้ยวผักอีฮิมใส่ไข่
ยำหนัง	แมงมันคว่ำ	แอ็บหมู	เงี้ยวผักแคบ
ยำฮก	คว่ำจิกุ่ม	แอ็บอ่องอ	ถั่วเน่าเมอะ
ยำบะแปบ	คว่ำหน่อ	แอ็บ (ไข่) ผึ่ง	โสะบะโอ

ตัวอย่างที่ยกมา ๖๔ ชนิด และเพิ่มเติมอีก ๑๐๐ ชนิด รวมเป็น ๑๖๔ ชนิด นี่ย่อมชี้ให้เห็นความหลากหลายของอาหารที่มีอยู่ และเมื่อได้สัมภาษณ์คนในล้านนา ก็ยังมีอาหารอีกมากมายที่ยังไม่ได้เอ่ยถึง แต่ก็นั่นแหละ จะกังวลไปทำไมกับอาหารที่ไม่ถูกเอ่ยถึง เพราะเพียงแค่นั้น (๖๔ ชนิดใน ๒ เพลง) ผู้คนจำนวนมากมายังไม่รู้จักและไม่เคยทานมาก่อนด้วยซ้ำ

อาหารล้านนา – ของกินคนเมือง

อาหารในล้านนามีหลากหลายชนิดซึ่งย่อมไม่แตกต่างไปจากภาคอื่นๆ ในประเทศไทย เมื่อเราพูดถึงอาหาร สิ่งที่สำคัญประการแรกที่เราทุกคนควรรับรู้ร่วมกันก็คือ อาหารสะท้อนปัจจัยแวดล้อม ด้านหนึ่งสะท้อนสภาพสิ่งแวดล้อมที่ดำรงอยู่ อีกด้านหนึ่ง ย่อมสะท้อนระบบการเมือง เศรษฐกิจ และสังคมในแต่ละยุค

อาหารในทุกๆภาคของประเทศเรามีความหลากหลายมากก็เพราะสังคมไทยอยู่ในเขตร้อน มีปริมาณฝนมาก ดินดีเหมาะแก่การเพาะปลูก หลายพื้นที่สามารถทำนาได้ตลอดปี พืชนาป่าเขามากมาย และมีความอุดมสมบูรณ์ทั้งพืชพันธุ์และสัตว์นานาชนิด ล้านนาเป็นที่ราบ-ริมน้ำและป่าเขา ทั้งอยู่ไกลจากเส้นศูนย์สูตร ก็ย่อมมีพืชเฉพาะบางอย่างที่มีลักษณะเฉพาะแตกต่างไปจากภาคกลางซึ่งเป็นที่ราบแทบทั้งหมดหรือภาคอีสานซึ่งเป็นที่ราบสูงเป็นส่วนใหญ่ หรือภาคใต้ซึ่งอยู่ติดทะเล มีทั้งภูเขา ป่าไม้ดิบและอยู่ใกล้เส้นศูนย์สูตร นี่คือด้านของสภาพสิ่งแวดล้อม ทั้งหมดนี้ผลักดันและเอื้อให้อาหารของแต่ละภูมิภาคหลากหลายทั้งสิ้น

ส่วนระบบการเมือง เศรษฐกิจ และสังคมก็มีบทบาทมากเช่นกัน เช่น อิทธิพลทุกๆด้านของรัฐบาลกลาง และการประดิษฐ์เครื่องหุงข้าวเจ้าได้ก่อนในญี่ปุ่นและแพร่หลายเข้ามาในไทย ทำให้ผู้คนในภาคเหนือตอนบนและอีสานกินข้าวเหนียน้อยลงและหันไปกินข้าวเจ้ามากขึ้นเพราะสะดวกในการหุงข้าว และมีขายตามร้านอาหารที่ในอดีตดำเนินการโดยคนไทยเชื้อสายจีน เมื่อทุ่งนา กลายเป็นบ้านพัก โรงงาน ร้านค้าเพราะนโยบายการจัดการที่ดินของรัฐไม่ควบคุมพื้นที่ต่างๆ อาหารตามธรรมชาติจากทุ่งนาก็ลดลง

เมื่อรัฐไม่ควบคุมหรือควบคุมแบบหย่อนยาน การใช้สารเคมีในทุ่งนาและสวนผัก-ผลไม้เพื่อกันแมลงจึงเพิ่มขึ้น พืชผักและสัตว์หลายชนิดจึงถูกทำลายหรือมีสารพิษเจือปน สัมบางมด นนทบุรีอันเลื่องชื่อ หายไปแทบไม่เหลือหลังจากที่ดินนนทบุรีกลายเป็นท่าเลทองเพื่อเป็นที่อยู่อาศัย หรือทุ่งนาในอดีตเคยมีนกยาง มีปูนา มีกิ้งหอย บัดนี้ ถูกสารเคมีทำร้ายจนแทบไม่เหลือ ก็ต้องนำเข้าจากจังหวัดอื่น การนำสัตว์และพืชจากต่างถิ่นเข้ามาในท้องถิ่นก็สำคัญ เช่น ผักตบจากชวาจากอินโดนีเซียในสมัยรัชกาลที่ ๕ ลำไยพันธุ์ดีจากจีนในรัชสมัยเดียวกัน มะเขือเทศลูกใหญ่เข้ามามีส่วนสำคัญทำลายมะเขือส้ม ซึ่งเป็นมะเขือลูกเล็กสีส้มแดงในล้านนาที่มีรสอมเปรี้ยว ส่งผลให้คนรุ่นหลังๆเข้าใจผิดคิดว่ามะเขือเทศกับมะเขือส้มเป็นอันเดียวกัน

การปลูกข้าวแบบหว่านเมล็ดทำให้ต้นข้าวเรียงรายถี่เกินไปในท้องทุ่ง ทำให้ยากลำบากในการฟาดต้นกล้าเข้าไปจับปลูกหอย การเผยแพร่ปลาและปูบางพันธุ์มาจากส่วนกลางทำให้ปลาและปูตลอดจนสัตว์น้ำชนิดอื่นๆลดจำนวนลงหรือสูญหายไป เพราะถูกทำร้าย หรือผู้คนไม่นิยม การจับสัตว์น้ำด้วยวิธีใช้ไฟฟ้าช็อตทำให้สัตว์น้ำท่วยล้มตาย อาหารจึงมีทั้งเพิ่มชนิดแปลกๆ มีราคาแพงมากขึ้น กระทั่ง มีหลายคนไม่กล้ากินเพราะกลัวพิษสารเคมี การทำฟาร์มปลา กบ กุ้ง จิ้งหรีด งู เป็ด ไก่ ฯลฯ เพื่อขายเป็นอาหาร มีไข่อ้อยให้สัตว์เหล่านี้หากินตามยถากรรมก็มีผลทำให้รสชาติอาหารเปลี่ยนไป ก็ย่อมส่งผลสะท้อนต่อรูปแบบการบริโภคของคนท้องถิ่น ฯลฯ

การส่งเสริมเศรษฐกิจสินค้าที่เน้นสร้างกำไร เพิ่มรายได้และเน้นการบริโภคและเพื่อชีวิตที่สะดวกสบาย, การกดขี่และถูกเหยียดหยามวัฒนธรรมของคนท้องถิ่น, คนชั้นล่างและกลุ่มคนส่วนน้อยกว่าในสังคม รวมทั้งค่านิยมในสังคมที่ยกย่องต่างชาติ, เมืองหลวง และคนชั้นสูง ละครทิวที่เน้นความร่ำรวยชีวิตและรูปแบบการบริโภคที่หรูหรา งานสบาย ฯลฯ ทำให้การผลิตมุ่งไปที่กำไรมากขึ้น พืชผลหลายอย่างจึงถูกละเลย เพราะเห็นว่าได้กำไรน้อย ลำไยน้ำผึ้ง และลำไยท้องถิ่นถูกเลิกจึงหายไป ต้นลำไยถูกฟันทั้งต้นมะเกี๋ยถูกฟันทั้ง ต้นน้อยคนที่รู้จักมะเกี๋ย (มะเกี๋ย) มะห้ำ (ลูกหว่า) มะเห้มา มะผาง (มะปราง) มะหลอด (หมากหลอด) มะลาน (ลูกลาน) มะหมู มะแก้ว มะจัก มะนะ (สมอ) มะต่ากบ (ตะขบ) มะมีน (กระบก) จักคู (สาคุ) มะปิ่น (มะตูม) มะก่อ มะก้องแก้ง มะแปย ฯลฯ เพราะการไม่เปิดสอนวิชาประวัติศาสตร์และท้องถิ่นศึกษา รวมทั้งทัศนคติของผู้สอนที่นิยมทุกสิ่งเกี่ยวกับเมืองหลวง ละเลยประเด็นท้องถิ่น ส่งผลสะท้อนใหญ่หลวง พืชพันธุ์ผลไม้-อาหารท้องถิ่นจึงถูกละเลย ต้นไม้ที่ให้ผล-ใบ-ดอกจึงถูกฟัน เอาไม้ไปขาย ฯลฯ

อาหารบางประเภทได้รับความนิยมเพิ่มขึ้น ยิ่งมีการโฆษณาอันทรงพลัง ข้าวเหนียวจึงสูญเสียความนิยม คนชั้นกลางในภาคเหนือ-อีสานหันไปกินข้าวเจ้า ขนบางชนิดมีคนเข้าแถวซื้อยาวเหยียด ขนมหอมท้องถิ่นจึงหายไป มะเขือเทศเข้าแทนที่มะเขือส้ม มะม่วงแก้ว มะม่วงดำ มะม่วงสามปี มะม่วงอกร่อง ถูกแทนที่ด้วยมะม่วงเขียวเสวย มหาชนก และน้ำดอกไม้ อาหารเข้ากลายเป็นขนมปัง แพนเค้ก แฮม ไส้กรอก ไข่ดาว ไข่คน ไข่ลวก ขนมะลิ ชาละเปา ข้าวต้มทรงเครื่อง ข้าวต้ม ไข่เค็ม ผักกาดดอง หมูหยอง หมูแผ่น กุนเชียง โจ๊ก ข้าวเหนียว-หมูปิ้ง ข้าวมันสังขยา กาแฟ ชา นม โอวัลติน ฯลฯ

ทั้งหมดนี้กลายเป็นอาหารประจำชาติ ซึ่งเกิดจากอิทธิพลการโฆษณา รายการต่างๆ ในวิทยุ-โทรทัศน์ ความสะดวกในการหาซื้อ แม้แต่ธุรกิจท้องถิ่นก็หันไปผลิตและขายสินค้าเหล่านี้ เพราะมีทั้งแฟรนไชส์ หรือความนิยมตามยุคสมัย ก็ยิ่งเพิ่มการสะดวกซื้อ พืชผลท้องถิ่นไม่ได้รับการโฆษณาเพราะมีทุนน้อย แต่พืชผลจากส่วนกลางมีปริมาณมากกว่า ราคาต่ำกว่า บวกแรงโฆษณาไม่เพียงผลผลิตที่หายไป แม้แต่ต้นไม้ก็ถูกโค่น

หลายทศวรรษก่อนภายใต้การครอบงำของตะวันตกนิยมและส่วนกลางนิยม ต้นไม้ท้องถิ่นที่ให้รายได้ต่ำในสายตาของสังคมใหม่ เช่น มะเกี๋ย มะปิ่น (มะตูม) มะขามเทศ มะขามเปรี้ยว มะขามป้อม มะตั้น (กระท้อน) มะม่วงแก้ว มะม่วงฝักดาบ มะม่วงดำ ฯลฯ ถูกฟันทั้ง ผลไม้ในตลาดล้วนมาจากภาคอื่นและต่างประเทศ ส่วนผลไม้ในท้องถิ่นแทบไม่หลงเหลือ ขนบทแทบจะเหลือแต่ต้นตะขบที่ขึ้นตามหน้าบ้านให้ร่มเงาดี เพียงเพราะมันขึ้นเอง ไม่ได้ปลูก ไม่ต้องดูแล แม้ลูกตะขบจะมีสีสวย หอมหวาน ซึ่งมีคุณค่าทางอาหารมาก ไม่ทำให้เด็กฟันเสีย และไม่ต้องเสียเงินซื้อ แต่สังคมใหม่ก็ไม่เคยเห็นคุณค่า ลูกตะขบจึงมีค่าเพียงเป็นอาหารของนก เป็นเพียงต้นไม้ให้ร่มเงาข้างฟังกายล้มลุก และขนมกรุบกรอบและน้ำหวานสำหรับเด็กที่วิ่งไปมาใต้ต้นตะขบ หรือให้รถมาเตอร์ไซค์ได้จอดหลบแสงแดด ฯลฯ

หลายทศวรรษก่อน แกงกะทิได้รับความนิยมอย่างสูง เป็นอาหารของคนชั้นสูงตามวัฒนธรรมอินเดียที่ถือว่ากะทิเป็นยอดอาหารเหลวมาจากฟ้า (ยอดต้นไม้) สีขาวบริสุทธิ์ ส่งผลสะท้อนต่อชนชั้นนำของสยามยิ่งนัก ส่วนแกงในภาคเหนือ (และอีสาน) ไม่ใส่กะทิเพราะมะพร้าวหายาก แกงของคนอีสาน-ล้านนาที่ไม่มีกะทิจึงถูกเรียกว่าแกงป่า (เถื่อน) ค่านิยมดังกล่าวเพิ่งเปลี่ยนไปหลังจากมีการเปิดเผยว่ากะทิให้คอเรสเตอรอลสูง ไม่เป็นผลดีต่อร่างกาย (พิสูจน์แน่ชัดหรือยัง?) “แกงป่า” จึงกลับได้รับความนิยมอีกครั้ง แต่ไม่ใช่เพราะอาหารท้องถิ่นได้รับความสำคัญ แต่เพราะผู้บริโภคที่มีฐานะเป็นห่วงสุขภาพตัวเอง

ชีวิตที่เร่งรีบในการหาอยู่หากิน และการโฆษณา บวกกับค่านิยมในสังคมได้ทำให้น้อยคนที่จะพกอาหารกลางวันใส่กล่องหรือปิ่นโตไปทานในที่ทำงาน วันนี้ ข้าวราดแกง ข้าวผัด กะเพราไข่ดาว ข้าวมันไก่ ข้าวหมูแดง ข้าวขาหมู ข้าวไข่เจียว ราดหน้า ผัดไทย ผัดซีอิ๊ว ผัดขี้เมา ก๋วยเตี๋ยว บะหมี่ ต้มยำ ข้าว-เกาเหลา เย็นเตาไฟ สุกี้ ข้าวเหนียว-หมูบั้ง-ไก่ย่าง-ส้มตำ กาแฟ ชา น้ำผลไม้ น้ำอัดลม กลายเป็นประดุก “อาหารประจำชาติ” โดยมีข้าวคลุกกะปิ น้ำพริก-ปลาทุ สุกียากี้ บะหมี่สำเร็จรูป แชนด์วิช แฮมเบอร์เกอร์ พิซซ่า มันฝรั่งทอด ข้าวปั้นญี่ปุ่น สลัด ของหวาน เค้ก ช็อคโกแลต ไอศกรีม ฯลฯ ติดตามมา เช่นเดียวกับการเกิดอาหารกล่อง การใช้กล่องโฟม ถุงพลาสติก กล่องพลาสติก ฯลฯ นี่เป็นส่วนประกอบสำคัญของชีวิตผู้คนทุกเพศวัยในสังคมสมัยใหม่ ฯลฯ

และเมื่อเกิดกระแสตื่นตัวในการรักษาสิ่งแวดล้อม ดูแลสุขภาพของตัวเองเพิ่มมากขึ้น จึงมีกระแสอาหารเจ อาหารมังสวิรัต ข้าวกล้อง อาหารสุขภาพอื่นๆ มีการรณรงค์งดใช้โฟม งดใช้ถุงพลาสติกบรรจุอาหารร้อน มีการเสนอให้ใช้ใบตอง ถ้วยขาม ถุงผ้า ตะกร้า หรือปิ่นโตมากขึ้น แต่ก็ถือว่ายังเป็นเสียงข้างน้อยมากในสังคมปัจจุบัน หากสังเกตพฤติกรรมของคนจับจ่าย พ่อค้าแม่ค้า หรือดูจากรายการวิทยุโทรทัศน์

อนึ่ง การที่อาหารไทยใช้สมุนไพรและเครื่องเทศมากมาย มีผักสดนานาชนิด อาหารพื้นบ้านจำนวนมากไม่ใช้กะทิ อาหารไทยจึงได้รับความนิยมโด่งดังไปทั่วโลกทั้งรสชาติที่จัดจ้าน หลากหลาย ไม่เลี่ยน ไม่มัน เป็นอาหารและเป็นยาพร้อมๆ กันไป ทั้งส่งผลให้เกิดความตื่นตัวในเรื่องโภชนาการ ผักสวนครัว รั้วกินได้ ฯลฯ สังคมไทยเริ่มตระหนักในจุดแข็งด้านอาหารของตนเอง รัฐบาลเริ่มมองเห็นและสังคมเริ่มผลักดันให้รัฐบาลดำเนินนโยบายดูแลและส่งเสริมการเกษตร พร้อมกับสร้างประเทศให้เป็นครัวโลกอย่างจริงจัง ทั้งหมดน่าจะจะมีบทบาทผลักดันให้อาหารท้องถิ่นกลับมามีบทบาทมากขึ้นในอนาคต

ล้านนา ซึ่งที่ผ่านมารอบคลุม ๘ จังหวัดในภาคเหนือตอนบน เป็นดินแดนของคนเมืองเป็นส่วนใหญ่ แต่ก็มีคนลื้อ คนยอง คนซิ่น และคนไต (จากรัฐฉาน) จำนวนไม่น้อย ซึ่งมีความใกล้เคียงกันมากทางวัฒนธรรม นอกจากนี้ ยังมีชนเผ่าต่างๆ ที่อยู่บนภูเขา มีวัฒนธรรมอาหารที่ต่างออกไป เราจะพูดว่าอาหารในล้านนาสะท้อนความหลากหลายของกลุ่มชนต่างๆ ก็ได้ หรือพูดว่ามันสะท้อนความอุดมสมบูรณ์ของแผ่นดินล้านนาด้วยก็ได้

เมื่อคนไทกลุ่มเหล่านั้นถูกกวาดต้อนให้มาอยู่ในล้านนานับตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ ๑ เป็นต้นมา และอีกระลอกใหญ่คือพี่น้องไท-ไตจากรัฐฉานในช่วง ๓ ทศวรรษที่ผ่านมา ท่ามกลางระบบคมนาคมขนส่งและการติดต่อสื่อสารและข่าวสารที่รวดเร็วมากขึ้นเป็นลำดับ อาหารของคนไท-ไททั้งหลายที่ใกล้เคียงกันอยู่แล้ว พร้อมทั้งศิลปวัฒนธรรม ภาษาพูดภาษาเขียนไม่ต่างกันมากอยู่แล้ว จึงมีลักษณะหลอมรวมเข้าหากันและมีความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันทั้งมากขึ้นและรวดเร็วยิ่งขึ้น

ตัวอย่างเช่น อาหารที่รู้จักแพร่หลายในขณะนี้ ๑๒ อย่าง คือ ใส่อั่ว น้ำพริกหนุ่ม ข้าวซอย แกงฮังเล น้ำพริกอ่อน ข้าวเส้นน้ำเงี้ยว แกงโฮะ แกงผักเชียงดา แกงแค จิ้นส้มหมก (ແໝ່ນໝູ່ປິ່ງ) แอ็บเผ็ง (ໄຂ່ຟິ່ງຫໍ່ໂບຕອງປິ່ງ) ลาบ กัสะทอนให้เห็นอาหารของคนไต คนจีน ลื้อ ยอง และคนยวนที่หันมาเรียกตัวเองว่า “คนเมือง” ที่มาผสมผสานกัน

อนึ่ง จากการสัมภาษณ์คนยองที่เมืองยอง คนลื้อที่เชียงรุ่ง และคนจีนที่เชียงตุง พวกเขาไม่มีลาบ พวกเขาไม่รู้จักคำว่า ลาบ แต่พวกเขามี “ส่าจิ้น” (ยำนื้อชนิดหนึ่ง) เหมือนกับคนเมือง-ไตยวนในล้านนา (รวมทั้งที่อีสาน) จึงเป็นไปได้อย่างยิ่งว่า ลาบ อาจเป็นอาหารของคนยวน และคนลาว ส่วน “ลาบจิ้น” ที่ลาบจนเนื้อแหลกละเอียด เป็นอาหารเฉพาะของคนไต-ยวน ต่อมาลาบก็ได้กลายเป็นอาหารอันดับหนึ่งของคนไท-ไตทุกกลุ่มในล้านนาในช่วงกึ่งศตวรรษที่ผ่านมา ส่วนลาบของคนลาว-อีสานกลับต่างออกไปคือ เป็นการลาบเนื้อที่ไม่ละเอียด ใช้เวลาสับไม่มากครั้ง และใช้เครื่องปรุงเพียงไม่กี่อย่าง ที่สำคัญ ลาบอีสานไม่ใส่เครื่องเทศ และเป็นลาบวัว ส่วนลาบล้านนาอันดับหนึ่งเป็นลาบควาย

อย่างไรก็ตาม สภาพพื้นที่นับว่ามีบทบาทที่ทำให้ลาบมีลักษณะแตกต่างกัน เช่น ขณะที่คนทุกกลุ่มในเชียงใหม่-ลำพูนนิยมทำลาบควาย-ลาบหมู-ลาบปลาที่ใช้น้ำพริกเครื่องเทศอย่างมาก แต่ลาบของคนในลำปาง เชียงราย พะเยา แพร่-น่าน กลับไม่นิยมใส่เครื่องเทศมากนัก แต่ใส่มะแขว่นมาก เกิดรสชาติและกลิ่นคนละอย่าง ฯลฯ ชนิดที่คนนอกพื้นที่เชียงใหม่-ลำพูนกล่าวตรงไปตรงมาว่าไม่ชอบลาบเชียงใหม่-ลำพูนเพราะใส่เครื่องเทศมากเกินไป ขณะที่คนเชียงใหม่-ลำพูนให้ความเห็นลาบของล้านนาตะวันออกใส่มะแขว่นมากเกินไป แต่ทว่า ความชอบในรสอาหารเป็นเรื่องของแต่ละพื้นที่ เป็นเรื่องของประเพณี, ความรู้สึกและความ คั่นเคย ที่ไม่ควรนำมาประกวดประชันกันอย่างเด็ดขาด

สภาพภูมิศาสตร์ย่อมมีบทบาทต่ออาหารของแต่ละท้องถิ่นอย่างแน่นอน เช่น ภาคอีสาน น้ำน้อยกว่าเป็นที่ราบสูง คนอีสานจึงเลี้ยงวัวและไก่อากเพราะสัตว์ทั้งสองไม่ชอบน้ำ ข้าวเหนียว-ส้มตำ-ไก่ย่าง-เสื่อร้องไห้ (วัวย่าง) เป็นอาหารขึ้นดีของถิ่นนั้น แต่ล้านนามีที่ราบริมน้ำที่กว้างขวาง ควายชอบน้ำ อีกทั้งมีพืชผักเป็นอาหารเลี้ยงหมูได้มากมาย หมูจึงมีมาก ล้านนาจึงมีทั้งใส่อั่ว จิ้นปิ้ง แอ็บหมู แอ็บอ่องออ ใส่อั่วดับ (หมู) ลาบควาย หนังกุ้ง ยำหนังกุ้ง เป็นอาหารหลัก เมื่อหมูมีมาก ไก่จึงเก็บไว้สำหรับแขกมาเยี่ยมบ้าน เป็นอาหารเลี้ยงรับรองแขก ไม่ว่าจะเป็นยำจิ้นไก่ แกงแคไก่ ห่อหนึ่งไก่ และแกงอ่อมไก่

การจัดกลุ่มอาหารในล้านนา

อาหารของล้านนาในอดีต มีลักษณะสำคัญอย่างน้อย ๖ อย่าง คือ

๑. เป็นอาหารที่กินกับข้าวหนึ่ง หรือข้าวเหนียว คนเมืองหรือคนยวนในอดีตไม่กินข้าวเจ้า การนึ่งข้าวในอดีตต้องหม่า หรือแช่ข้าวในน้ำ ๑ คืนก่อนจะนำไปล้างและนึ่งในตอนเช้าวันรุ่งขึ้น การหม่าข้าวไว้ค้างคืนเพื่อให้ข้าวสุกและไม่แข็ง อยู่ได้ทั้งวัน

ในอดีต บ้านไหนลืมหมาข้าวคั้นนั้น เช้ารุ่งขึ้น ก็อดกินข้าวบ้านตัวเอง ต้องไป “ยืม” ข้าวสุกจากเพื่อนบ้าน บ้านไหนบ้านนี้มาอย่างละนิด แล้วรวมกัน เพราะไม่มีบ้านไหนนึ่งข้าวกินจำเป็น และเพราะไม่มีใครหรือตลาดที่ไหนที่ขายข้าวสุก ทุกบ้านจะต้องดูแลรับผิดชอบข้าวสุกของตนเอง การนำข้าวที่นึ่งสุกออกมาใส่ภาชนะที่เรียกว่า “กะะ” แล้วคนข้าวให้พลิกไปมาทั่วๆ และใช้ใบตอง หรือผ้าฝ้าย หรือกระติบห่อข้าวไว้ ทั้งหมดนี้จะทำให้ข้าวนิ่ม ไม่ติดกัน และไม่บูด สามารถกินได้ข้ามวัน

๒. อาหารในล้านนาในอดีตไม่ว่าของคนกลุ่มใดไม่มีกะทิ ซึ่งสะท้อนว่ามะพร้าวไม่ใช่พืชในหุบเขา

ในช่วงทศวรรษที่ ๒๔๙๐ ต้นมะพร้าวในแต่ละหมู่บ้านมีเพียงไม่กี่ต้น และลำต้นอยู่สูงมาก ยากที่จะปีนขึ้นไปเก็บผล การได้น้ำและเนื้อมะพร้าว และกะทินับเป็นของหายากยิ่ง เนื้อมะพร้าวชิ้นเล็กๆ คลุกกับน้ำตาลโรยบนขนมที่ทำด้วยแป้งจึงถือว่าเป็นสุดยอดของอาหารประเภทของหวานสำหรับคนเมืองในอดีต

๓. อาหารของล้านนาไม่มีรสหวานติดกับอาหารในภาคกลาง ที่สำคัญน่าจะเกิดจากพื้นที่ในหุบเขาไม่มีอ้อย อ้อยน่าจะเป็นพืชหายากในอดีตหรือเป็นพืชนำเข้า ส่วนต้นตาลก็มีไม่มากนัก น้ำตาลจึงเป็นของหายากเช่นเดียวกับกะทิ ผิดกับภาคกลางและภาคใต้ที่เต็มไปด้วยต้นมะพร้าวและต้นตาล อาหารของทั้งสองภาคนี้จึงอุดมไปด้วยกะทิและน้ำตาล และขนมมากมายจึงมีทั้งรสหวานและมันยอดเยี่ยม อาหารที่มีรสเหล่านี้จึงเป็นอาหารของชาววังและภายหลังก็ลามไปถึงชาวบ้านทั่วไป แต่กลับหาแทบไม่ได้ในอาหารของล้านนา

๔. อาหารในล้านนาரசชาติแม่ไม่เผ็ดจัดจ้านเท่ากับอาหารปักษ์ใต้ แต่เมื่อไปทานอาหารของคนเมืองในชนบท และเปรียบเทียบกับอาหารอีสาน อาหารในล้านนามิได้มีรสจัดเหมือนอาหารของจีน-เวียดนาม-ญี่ปุ่น-เกาหลี แต่เป็นอาหารที่ถือว่ามีรสชาติเข้มข้นและเผ็ด อันเป็นอัตลักษณ์ของอาหารไท-ไทย นักท่องเที่ยวได้ทานอาหารพื้นเมืองในร้านอาหารเขตเมือง อาจสรุปว่าอาหารล้านนาไม่เผ็ดกระทั่งมีรสหวานด้วย แต่นั่นเกิดจากการทำอาหารเพื่อเอาใจนักท่องเที่ยว ก็คือทำอาหารรสชาติไม่เผ็ดไว้ก่อน หรือว่าคนในเมืองส่วนไม่น้อยมีเชื้อสายจีนปนคนเมือง อาหารจึงเผ็ดน้อยลง หรือคนกรุงเทพฯ มาเปิดร้านขายอาหารคนเมืองในล้านนา และปรุงรสแบบที่ตัวเองคุ้นชินตลอดมา

๕. อาหารในล้านนาในภาพรวมยุคเก่า นอกจากข้าวเหนียว กับข้าวก็คือพืชและสัตว์ที่อยู่ในแวดล้อมที่ราบริมแม่น้ำ มีแกงผักต่างๆ และน้ำพริกมากมาย มีผักจิ้มน้ำพริกจำนวนมาก ส่วนเนื้อที่ทานเป็นประจำก็คือปลา ปู กุ้ง หอย หรือสัตว์เล็กๆ ในแม่น้ำและท้องนา อาหารทั้งหมดมีรสชาติปานกลางถึงเผ็ด ส่วนกับข้าวที่เป็นเนื้อของสัตว์ใหญ่ ไม่นิยมทานทุกวัน นานๆ จะพบครั้งหนึ่ง เมื่อมีการฆ่าหมู วัวควายในงานต่างๆ หรือการฆ่าวัวหรือควาย ๑ ตัวแล้วขายให้แต่ละบ้านในหมู่บ้านนั้น ส่วนไก่ จะทำเป็นอาหารเมื่อมีแขกหรือญาติไม่ก็คนมาเยี่ยมหรือพักที่บ้าน หรือการทำอาหารเพื่อไปทำบุญ

และ ๖. อาหารของล้านนาในปัจจุบันซึ่งได้ผสมผสานอาหารของคนไต-ไทหลายกลุ่มเข้ามาพูดคำเมืองสื่อสารกัน และเรียกตนเองในทางเปิดเผยว่าเป็นคนเมือง (ยกเว้นระยะหลังๆ ที่ความตื่นตัวในเรื่องชาติพันธุ์ของคนไต-ไทจีน-ลื้อ-ยอง สูงขึ้น) จึงมีการรับเอาอาหารของคนไต-ไทกลุ่มต่างๆ ที่อยู่ในล้านนาเข้ามาเป็นอาหารของตนเอง กลายเป็นลักษณะร่วมของอาหารที่อาจกล่าวได้เป็นอาหารของล้านนา หรืออาหารของคนเมือง และอาหารของคนทุกเผ่าไต-ไท

เมื่อลักษณะอาหารเป็นเช่นนี้คือคล้ายคลึงกัน เป็นอาหารที่เน้นผัก น้ำพริก เนื้อไม่มากนัก และไขมันน้อย ก็ส่งผลให้คนไต-ไทในหุบเขาเหล่านี้เป็นคนที่รูปร่างสันทัด สมส่วน ในอดีต แทบจะไม่เคยเห็นคนไต-ไทคนไหนอ้วน ก็เพราะไม่ได้ทานเนื้อหรือไขมันของสัตว์มากเกินไป เด็กๆ ฟันผุ ก็ไม่เคยพบเห็นพบเพียงคนสูงวัยคอพอกเนื่องจากร่างกายขาดเกลือทะเลที่มีสารไอโอดีน

วิธีการทำอาหาร

มีวิธีการทำอาหารในล้านนาอย่างน้อย ๒๔ วิธี ได้แก่ ๑. ตำ ๒. แกง ๓. ส้า ๔. ยำ ๕. ก้อย ๖. โส๊ะ ๗. ลาบ ๘. คั่ว ๙. อ่อม ๑๐. จอ ๑๑. แอ็บ ๑๒. หนึ่ง (นิ่ง) ๑๓. อ็อก ๑๔. ปิ้ง ๑๕. ปา ๑๖. จี่ ๑๗. หลาม ๑๘. หมก ๑๙. เจียว ๒๐. อั่ว ๒๑. จ่อม ๒๒. จำ ๒๓. ต้ม และ ๒๔. มอบ (หรือ มอก) ความหลากหลายในการทำอาหารสะท้อนให้เห็นอย่างน้อย ๒ ด้าน คือ

๑. สังคมนี้ได้ผ่านการเรียนรู้ว่าจะเอาวัสดุอะไรมาปรุงอย่างไร แบบใด เพื่อให้ได้รสชาติที่อร่อย เป็นบทเรียนที่สั่งสมมายาวนาน รุ่นต่อรุ่น

๒. ความหลากหลายในการทำอาหารก็ย่อมสะท้อนให้เห็นความหลากหลายของวัสดุที่มีอยู่ในท้องถิ่น เพราะแต่ละวัสดุมีเนื้อหาลักษณะที่ต่างกัน เช่น เนื้อบางชนิดใช้เวลาในการทำให้สุก ผักบางชนิดกินสดๆ ได้ หลายชนิดกินไม่ได้ บางชนิดใช้วิธีลวก บางชนิดต้องใช้เวลาทำให้สุก ผักแต่ละชนิดมีรสชาติคนละอย่าง นำไปผสมกับผักชนิดอื่นๆ หรือเนื้อ จะเกิดรสชาติอีกอย่าง

นี่เองที่ Karen Hess นักวิชาการกล่าวไว้ในตอนต้นของบทความนี้ สารสำคัญก็คือ ความรู้เรื่องการทำอาหารมีความสำคัญมาก เพราะเป็นการสะสมและถ่ายทอดความรู้ และต้องดัดแปลงไปตามสภาพแวดล้อม ในการปรุงอาหาร ใช้วัสดุอะไร ใส่เท่าใด ส่วนผสมเป็นอย่างไร ใส่ตอนไหน ใช้หม้อหรือกระทะหรืออื่นๆ อย่างไร ฯลฯ ทุกอย่างมีเหตุผลของผู้คนและสังคมนั้นในเวลานั้นและแต่ละช่วงเวลาในประวัติศาสตร์

การ ตำ ถือเป็นวิธีการปรุงอาหารในล้านนาขั้นพื้นฐานที่สุด เพราะในการทำแกง ก็ต้องมีการตำเครื่องแกงก่อน เช่นเดียวกับการส้า หรือยำ หรือโส๊ะ หรือเจียว ฯลฯ ก็ต้องมีการตำแทบทั้งสิ้น ดังนั้นการตำจึงมี ๒ อย่างคือ ตำเพื่อทำน้ำพริก และตำเพื่อนำไปปรุงอาหารอย่างอื่นๆ

น้ำพริกที่พบในล้านนามีอย่างน้อย ๓๘ ชนิด นี่คือน้ำพริกหลักชนิดหนึ่งที่ทำให้ทั้งรสชาติและคุณค่าอาหาร มีน้ำพริก ๑ ถ้วย ก็สามารถกินผักสด หรือผักลวกได้อีกมากมาย และในกรณีที่มีโปรตีนมีจำกัดสำหรับบางมื้อ น้ำพริกถ้วยเดียวก็ทำหน้าที่เป็นอาหารได้ทันทีเช่น น้ำพริกอ่อน น้ำพริกกบ น้ำพริกจิ้งกุ้ง น้ำพริกแคบหมู น้ำพริกป่า น้ำพริกแมงจอน น้ำพริกอีฮวก ส่วนรสชาติก็ขึ้นอยู่กับว่าเป็นไปตามสูตรใด เช่น น้ำพริกอีเกี๋ยมะเขือขึ้น น้ำพริกอ่อนใส่มะเขือส้ม น้ำพริกน้ำผักแน่นผักที่นำไปหมักไว้ ๓ วันจนเกิดน้ำผักรสเปรี้ยวฉ่ำ แต่น้ำพริกแทบทั้งหมดมีองค์ประกอบร่วมเหมือนกันคือ หอมแดง กระเทียม พริกแห้ง หรือพริกสดหมักไฟ และมีน้ำพริกบางชนิดใส่กะปิหมักไฟด้วย และน้ำพริกอีกกลุ่มหนึ่งนิยมใช้ปลาร้าหมัก

ส่วนอาหารที่นำมา ตำ เช่น ตำบะแปบ (ถั่วแปบ) ตำบะหนูน ตำส้ม (มะม่วง มะละกอ มะขาม หรือกระท้อน) คือการตำพริก หอม กระเทียม เกลือ กะปิหรือปลาร้าที่หมักไฟแล้ว และนำมาโขลกกับถั่ว ขนุน หรือผลไม้ที่เราต้องการ ที่พิเศษก็คือ ตำส้มบะก้วยเต็ด (มะละกอ) ของล้านนาในอดีตคือ การนำมะละกามาตำ และเพื่อให้เปรี้ยวจึงใช้น้ำมะขามสุก จึงได้เรียกว่า ตำส้ม หรือตำเปรี้ยว พร้อมกับพริก ถั่วลิสงคั่ว ใส่ปลาร้าหรือน้ำปลาร้า ทานกับทูน ใบชะพลู ผักกาด กะหล่ำ ชะอม ผักบุ้ง ยอดกระถิน น้ำมะขามเปรี้ยวอมหวานมีสีน้ำตาล ทำให้ส้มตำมะละกอของล้านนากลายเป็นสีน้ำตาล คนล้านนา รุ่นใหม่ถูกรอบงาด้วยส้มตำมะละกอจากกรุงเทพฯ ตั้งแต่ปลายทศวรรษ ๒๕๑๐ เพราะส้มตำจากภาคกลางใช้มะนาว ทำให้เนื้อมะละกอสีขาว ดูสดใส บิบบะนาวลงไปก็เปรี้ยวได้ใจ ผิดกับน้ำมะขามที่รสชาติไม่เปรี้ยวถึงใจแบบมะนาว ตำส้มของล้านนา จึงถูกหลงลืม ละเลย จนแทบจะเลือนหายไปจากพื้นที่

อาหารประเภท แกง ก็เป็นหลักในอาหารแต่ละมื้อ ก็เพราะแกงมีผัก เนื้อ และมีน้ำแกง ซึ่งถือว่ามีความหลากหลายกว่าอาหารประเภทอื่นๆ แกงมีหลายชนิดก็เพราะผักมีจำนวนมากมายให้เลือก เช่น ขณะที่แกงแคใส่ผักหลายชนิดมาก เช่น ชะอม ใบชะพลู หน่อไม้ ผักชีหูด เห็ด ใบพริก มะเขือ มะเขือพวง ถั่วฝักยาว ถั่วแปบ ถั่วพู ผักตำลึง คุณ ฯลฯ ใส่เนื้อไก่ หมู หรือกบ หรือปลา กุ้ง หอย แกงแคให้รสชาติที่เผ็ดร้อนและหอมเครื่องเทศที่เรียกว่า จี๊ดค่าน แกงตูนใส่ป่า ใส่ปลาช่อน รสชาติอร่อยเหมือนแกงส้มเพราะมีมะเขือส้ม ตูน (ตูน หรือ ทูน) อ่อนนุ่มชุ่มน้ำแกง หอมกลิ่นตะไคร้ ขมิ้น และหอมก้อขาว (ใบแมงลัก) แกงอ่อมเครื่องใน (หมู วัว ควาย ไก่ และเนื้อต่างๆ) และอาจใส่ขี้เพี้ย (หากชอบ) ให้รสชาติจัดจ้าน หอมฉุนด้วยผักไผ่ ผักชี และผักชีฝรั่ง ส่วนแกงผักกาดเขียว ใส่จิ้นควายเนื้อนุ่มอร่อยที่ความหวานกรอบและเผ็ดของผักกาดเขียว รสน้ำแกงเผ็ดร้อนจัดจ้าน และหอมกลิ่นมะแข่นชนิดที่มีสมัน พะแนง และแกงเผ็ดต้องซิดซาย ฯลฯ

วิธีการทำอาหารที่เหลือ ได้แก่ การส้ากับยำ ความแตกต่างกันคือ ส้า เป็นการนำเนื้อสัตว์ดิบ หรือผักสดมาปรุงอาหาร คือ ส้าจิ้น ส้าบะแตง ส้าผักกาด ส้าบะเขือ แต่การยำ เป็นการนำเอาเนื้อ หรือผักมาอย่าง หรือลวก หรือต้มเสียก่อน เช่น ยำจิ้นไก่ ยำหน่อ ยำผักเหือด โดยใช้น้ำพริกลาบ เข้าปรุงเหมือนกัน ส่วน ก้อย เป็นการยำอาหารดิบได้แก่ กุ้ง ปลา เนื้อ หอย (เฉพาะหอยต้องทำให้สุกก่อน) คลุกตะไคร้ หอมแดง หอมป้อม (ผักชี) ผักไผ่ พริกป่น มะนาว น้ำปลา เครื่องเทศหรือบะแวน ข้าวคั่ว และหอมดวน ลักษณะเด่นคือ เนื้อสด และหั่นเป็นชิ้นเล็กๆ รสเข้มข้นจัดจ้านเพราะเป็นอาหารดิบ แต่ โส๊ะ ไม่ใช่ยำ เพราะโส๊ะเป็นนำมาคลุกรวมกัน เช่น โส๊ะบะโอ โส๊ะบะขามหน้อย โส๊ะบะตีน (กระท้อน) ไม่มีการตำ แต่เป็นการเอาน้ำพริกหรือน้ำปูมาคลุกเคล้าเพื่อเพิ่มรสชาติ

คั่ว คือ การผัดอาหารในกระทะโดยใช้น้ำมัน เช่น คั่วหน่อ คั่วกะหล่ำ คั่วขมิ้นแดง คั่วจิ้นส้ม ใส่ไข่ หรือการใส่อาหารในกระทะ เติมน้ำมันจนน้อยแล้วคน เพื่อให้อาหารสุก เช่น ลาบคั่ว คั่วเมงมัน คั่วจิ้งกั กั่วลูกก่อ คั่วถั่วลิสง จอ เช่น จอผักกาด จอผักกูด จอผักบุ้ง จอผักหนาม หมายถึงการปรุงผักเป็นอาหารด้วยการต้มใส่กระดูกหมู โดยใส่กะปิ ปลาร้า และจะต้องเติมรสเปรี้ยว อ่อม หมายถึงการให้เนื้อสุกโดยเวลานาน เช่น อ่อมเนื้อ อ่อมเครื่องใน อั่ว คือการใส่อาหารอย่างหนึ่งเข้าไปในอีกอย่างหนึ่ง เช่น หน่ออั่ว ใส่อั่ว ข้าวอั่ว (มีน้ำพริกตาแดง หรือปลาทุ หรือปลาบ่วงอยู่ข้างใน ส่วน ลาบ หมายถึงการสับเนื้อหรือผักเป็นชิ้นเล็กๆหรือสับให้ละเอียด ลาบเห็ดฟาง สับเป็นชิ้นเล็กๆ ลาบปลา ลาบเนื้อ สับให้ละเอียด

แอ็บ คือ การนำปลาเล็กๆ หรือกุ้ง ขมิ้นส้ม (มดแดง) อ่องอ (สมองหมู) คลุกเครื่องแกงก่อนห่อด้วยใบตองเป็นรูปสี่เหลี่ยมแบนๆขนาดฝ่ามือแล้วนำไปปิ้ง การหมก มี ๒ อย่าง คือ ๑. เป็นการห่อพริกหอมแดง กระเทียม กะปิด้วยใบตองตั้งบนกองไฟหรืออยู่ในเตาไฟร้อนและนำไปทำน้ำพริกต่อไป และ ๒. เป็นการทำอาหารให้สุก ด้วยการยัดเข้าไปในกองไฟหรือขึ้นไถ่ร้อน เช่น จิ้นส้ม (แหนม) หมก สำหรับหลายๆคน นี่เป็นวิธีการทำอาหารที่ง่ายและรวดเร็ว เพียงเอาเนื้อ ปลา กุ้ง เม็ดขนุน มันเทศ มันฝรั่ง ผีอก บะหมี่ (มันชนิดหนึ่งสีม่วง ตันเป็นเครื่องขึ้นบนต้นไม้) ฯลฯ เพื่อจะได้ทานเร็วๆ และขณะรออาหารสุก ก็ไปทำอย่างอื่นได้ อาหารจากการหมกมีกลิ่นหอมเป็นพิเศษ

นึ่ง ในล้านนามีลักษณะเด่นตรงที่เป็นห่อหนึ่ง คืออยู่ในห่อใบตองเสมอ ไม่ว่าไก่ หมู หรือปลา เนื้อเหล่านี้ก็จะนำไปคลุกกับเครื่องแกง และ (แน่นอน) ย่อมไม่ใส่กะทิ ส่วน การ มอบ หรือ มอก (กรณี มอบปู) หมายถึง การดำปูให้ละเอียดเพื่อเอาเฉพาะน้ำมาทำแกงใส่เครื่องพริก พร้อมข้าวคั่ว ผักเผ็ด ผักชีฝรั่ง ผักแคบ ไข่ นับเป็นอาหารของครอบครัวที่ทำยาก รสชาติยอดเยี่ยม ลูกๆที่ไกลบ้านต่างรอคอยวันที่จะได้กลับบ้านเพื่อให้แม่ทำอาหารสำหรับให้ในเย็นวันนั้น

เราพูดถึงการ ปิ้ง เนื้อ ไม่ว่าจะเป็นจิ้นปิ้ง ตับปิ้ง หรือปลาปิ้ง ย่อมใช้เวลานานพอสมควร ส่วนการ จี่ ใช้เวลาสั้นกว่าในการทำให้สุก และไม่ต้องคลุกอะไรเช่น เกลือ หรือกระเทียม หรือน้ำมัน เช่น ข้าวจี่ จี่พริก จี่หอมแดง ปาม เช่น ไข่ปาม เป็นการตีไข่ใส่ในกระทงใบตองปิ้งบนไฟอ่อน อีก คือ การเอา ปลาตัวเล็กๆหรือ อีฮวก หรือไข่ คลุกกับเครื่องพริก พร้อมมะเขือ มะแค้ว (มะเขือพวง) ตะไคร้ ข่า พริก ขี้หนู ใส่ข้าวสุกขลิบ ใส่หม้อตั้งบนไฟอ่อน หลาม คือ การนำข้าวหรือเนื้อหรือผักใส่เข้าไปในกระบอกไม้ไผ่เผาไฟ ดังกรณีข้าวหลาม ส่วนหลามปลา หลามบอน ฯลฯ เนื้อหรือผักก็ต้องคลุกกับเครื่องพริกเสียก่อน เจียว ก็เหมือนกับแกง เพียงแต่ไม่ใส่เครื่องพริก เช่น การต้มผักกาดหน่อ หรือไข่ หรือจิ้นส้มใส่หอม กระเทียม กะปิ ปลาร้า อาจเพิ่มรสได้โดยใส่พริกขี้หนู หรือพริกหนุ่มหันแหลบ

ต้ม ที่มีชื่อคือ ต้มไข่ค้ำฮ้าง หมายถึง ไข่ไก่ที่กำลังฟักเป็นตัว แต่เป็นไข่เสีย นอกจากนี้ ยังมี ต้มส้ม คล้ายต้มยำ ซึ่งได้รสเปรี้ยวจากยอดส้มป่อย ยอดใบมะขาม และมะเขือส้ม เช่น ต้มส้มไก่ ต้มส้มปลา ยังมี ต้มขม ส่วน จ้าว คือ การนำอาหารที่ปรุงเสร็จแล้ว ไปผัดในน้ำมันหรือในน้ำมันที่เจียวกับกระเทียม แล้วตักขึ้นทันที เช่น จอผักกาด ตำมะเขือ ส่วน จ่อม เป็นการหมกอาหารไว้นานๆ เช่น ปลาจ่อม

แมงมันจ่อม ไช้ตมส้มจ่อม วิธีการคือ หมักปลาตัวเล็กๆ, แมงมัน หรือไช้ตมส้ม คลุกเกลือใส่ในขวดปิดมิดชิดนานหลายวัน จนมีรสเปรี้ยว เมื่อจะทานจึงตักขึ้นมาคลุกกับหอมแดง กระเทียม ตะไคร้ พริก ฯลฯ ที่ตำไว้ บางคนต้องการให้จ่อมสุก ก็จะต้องใส่กระทะตั้งไฟก่อน แล้วจึงนำไปคลุกกับเครื่องพริก จัดเป็นอาหารประเภทน้ำพริกที่ชुरสอิกแบบหนึ่ง

ของกินคนเมือง – มุมมองเปรียบเทียบ

อาหารของล้านนาสะท้อนให้เห็นบทบาทของสิ่งแวดล้อมและระบบเศรษฐกิจในอดีต สังคมเกษตรที่ผู้คนอยู่กับท้องนาไร่และชายป่า ทำให้พืชสัตว์ในนาไร่และป่าเขาเป็นอาหารหลัก ส่วนสัตว์ที่เลี้ยงและเป็นสัตว์ใหญ่สะท้อนว่านั่นคืออาหารสำคัญที่นานๆจะปรุงและทานสักครั้ง โดยเฉพาะวัวควาย ดังนั้นแกงผักต่างๆ และน้ำพริก พร้อมผักลวกผักสด เนื้อคือ ปูปลาหอยกุ้ง และแมลงจึงเป็นอาหารประจำวัน

อาหารหลายชนิดน่าจะเป็นอาหารเฉพาะพื้นที่ เพราะเป็นสัตว์และพืชในหุบเขา เช่น ผำ เทา ผักเหือด ผักขึ้นหูด ผักเชียงดา กว้าง จีหลอบ แมงนูน ฯลฯ ที่ภาคกลาง-ใต้ แม้กระทั่งภาคอีสานไม่มีและล้านนาก็ไม่มีพืชสัตว์บางชนิดที่ภาคอื่นมี

ดังที่ได้กล่าวข้างต้น ภูมิศาสตร์กายภาพทำให้อาหารประเภทหมูและควายเป็นอาหารสำคัญของคนล้านนา โดยมีลาบควายเป็นอาหารอันดับหนึ่ง ภูมิศาสตร์แบบนี้ทำให้น้ำน้อยทำให้คนอีสานเลี้ยงไก่และวัวเป็นส่วนใหญ่ โดยที่คนในทั้งสองภาคมีแกงผัก ส้มตำ หน่อไม้ กินปลา ปู กุ้งหอย แมลง แจ่ว และน้ำพริกหลากหลายชนิดเป็นอาหารรายวันเหมือนกัน

ส่วนรัฐฉานมีภูเขาสูงมาก ที่นายน้อยกว่าเขตอื่นๆ คนไตจึงปลูกถั่วเหลืองมาก ถั่วเน่าจึงกลายเป็นอาหารหลัก ส่วนพี่น้องลื้อ-ยองโดดเด่นในเรื่องน้ำปู เพราะเมืองเชียงรุ่ง เมืองหลวง เมืองยอง มีนากว้างใหญ่ น้ำดี มีปูมากพอที่จะเก็บไว้เป็นอาหารสำคัญที่เก็บได้นานคือน้ำปู และมีชื่อมากเช่นเดียวกับถั่วเน่าของพี่น้องคนไต แต่คนไท-ยวนในล้านนาทานปลาร้าเป็นหลักเช่นเดียวกับพี่น้องในลาวและอีสาน และทั้งหมดนี้ก็มาหลอมรวมกันกลายเป็นอาหารของล้านนา โดยรับเอากะทิจากพม่า น้ำปลาจากเวียดนาม ซีอิ๊วและเต้าเจี้ยว จากจีน เข้ามาเป็นส่วนผสมร่วมในระยะหลังๆ

อนึ่ง การที่คนไตในรัฐฉานเก่งทางการค้าและเข้ามาค้าขายมากมายในล้านนาในอดีตก็น่าจะเกิดภูมิศาสตร์กายภาพดังกล่าว นั่นคือ เมื่อทำน่าน้ำฝน จึงทำนาได้เพียงครั้งเดียว เวลาที่เหลือเพาะปลูกได้น้อยเพราะปริมาณน้ำจำกัด การค้าขายจึงกลายเป็นกิจกรรมสำคัญของคนไต เช่นเดียวกับขบวน “นายฮ้อย” ของอีสานที่เดินทัพสู่ที่ราบสูงโคราชและอยุธยา-กรุงเทพฯ ขณะที่ปริมาณอันอุดมสมบูรณ์บวกกับระบบเหมืองฝายอันยอดเยี่ยมในล้านนาทำให้คนล้านนาทำนาได้ ๒ – ๓ ครั้งต่อปี และไม่ต้องเดินทางไกลไปค้าขายกับใคร ที่ไหน

จากนี้ จะเห็นได้ว่า ความนิยมของผู้คนในแต่ละพื้นที่ทำให้เกิดจากความอยากโดยไม่มีเหตุผลใดๆรองรับไม่ แต่แท้ที่จริง ปัจจัยสำคัญคือสิ่งแวดล้อมนั่นเอง เมื่อน้ำในล้านนามีมาก หมูมีอาหารพืชผักให้กินได้มาก ควายชอบน้ำ ส่วนวัวชอบที่ราบสูงของอีสาน การดำรงอยู่ของสัตว์เหล่านั้นนั่นเองที่ทำให้ประชาชนในพื้นที่นั้นนิยมอาหารเช่นนั้น และปรุงให้มีรสชาติดีโดยปริยาย

มนุษย์พัฒนาอาหารและวัสดุที่ตนเองมี และได้ปรับปรุงผ่านกาลเวลา จนกลายเป็นอาหารหรือสิ่งประดิษฐ์ชั้นเยี่ยม แคลมอน หรือเนื้อปลาวาฬ ย่อมไม่อาจเป็นอาหารยอดนิยมของคนล้านนา และสืบทอดเป็นประเพณีได้ฉันใด ควายก็ย่อมมีใช่ว่าอาหารยอดนิยมของคนอีสานฉันนั้น

อนึ่ง การที่ลาบของคนเมืองใช้เวลาอย่างมากในการทำ เครื่องพริกก็หลากหลายมากโดยเฉพาะเครื่องเทศ ผิดกับลาบอีสานที่ใช้เวลาน้อยกว่า และพริกแกงน้อยกว่า ขณะที่ทั้งสองฝ่ายมี “ไส้จิ้น” เหมือนกัน ก็เป็นไปได้ว่าลาบละเอียดของล้านนาเป็นอาหารของชนชั้นเจ้านายในเชียงใหม่-ลำพูนได้รับเครื่องเทศในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ที่ขนขึ้นนำสยามคบหากับมะละกาและเกาะเครื่องเทศ จึงสั่งให้ไพร่ทาสทำอาหารลาบชนิดพิเศษ แตกต่างไปจากลาบที่ใส่มะแขว่นมากเหมือนในล้านนาตะวันออก ลาบละเอียดใส่เครื่องเทศมากเป็นสูตรของเจ้านายเชียงใหม่-ลำพูน ไม่ใช่ลาบที่ไพร่-ทาสคิดทำกันเอง ขณะที่คนอีสานส่วนใหญ่เป็นไพร่ทาสที่ถูกกวาดต้อนมาจากฝั่งลาว อีสานไม่มีชนชั้นเจ้านายที่เป็นปึกแผ่นเช่นล้านนา มีเพียงหัวหน้าชุมชน หมู่บ้าน และเมือง จึงไม่มีวัฒนธรรมการทำอาหารคนละชุด

เมื่อเจ้านายชั้นสูงของเชียงใหม่-ลำพูนลงไปถวายตัวที่กรุงเทพฯ ได้พบเครื่องเทศ และคำนี้ก็มีใช้คำในภาษาท้องถิ่น คำว่าเครื่องเทศบอกอยู่แล้วว่ามาจากต่างประเทศ เมื่อนำมาผสมกับลาบ จึงเกิดลาบสูตรใหม่ ส่งผลให้ลาบเชียงใหม่-ลำพูนแตกต่างจากลาบในเมืองอื่นๆ ของล้านนาซึ่งใช้มะแขว่น และบะเหลาบ เป็นเครื่องปรุงหลัก และด้วยวัฒนธรรมเจ้านายชั้นสูงของเชียงใหม่-ลำพูนดังกล่าว ทำให้แพร่หลาย กลายเป็นอาหารสำคัญและได้รับความนิยมของคนทุกชนชั้นในเชียงใหม่-ลำพูนในเวลาต่อมา

อนึ่ง มีคนให้ข้อสังเกตว่าอาหารของหลวงพระบางมีรสชาติไม่เข้มข้นและชนิดอาหารไม่หลากหลายเท่ากับของล้านนาหรืออีสาน เรื่องนี้อธิบายได้ว่า

๑. หลวงพระบางเคยมีความสัมพันธ์กับล้านนาอย่างใกล้ชิดโดยเฉพาะในช่วง ๒ ปี (พ.ศ. ๒๐๘๙ - ๒๐๙๑) ภายใต้การปกครองพระไชยเชษฐา ซึ่งเป็นเจ้าชายหลวงพระบาง เป็นหลานของพระเมืองเกษเกล้า (กษัตริย์องค์ที่ ๑๒ ของราชวงศ์มังราย พ.ศ. ๒๐๖๘ - ๒๐๘๑, ๒๐๘๖ - ๒๐๘๘) เกิดจากนางยอดคำทิพย์-ธิดาของพระเมืองเกษเกล้า ที่ไปสมรสกับพระโพธิสาลราช เจ้าเมืองลาว (พ.ศ. ๒๐๖๓ - ๒๐๙๑) ด้วยวัยเพียง ๑๙ ปี พระไชยเชษฐาจากหลวงพระบางคงได้นำเอาศิลปวัฒนธรรมมากมายจากล้านนาไปยังหลวงพระบาง (รวมทั้งพระพุทธรูปและศาสนวัตถุจำนวนมากที่ล้านนาไปทวงคืนกลับมา นอกจากพระไชยเชษฐาจะไม่ยอมคืนพระแก้วมรกตให้ ยังอัญเชิญไปประดิษฐานที่เวียงจันทน์ซึ่งเป็นเมืองหลวงใหม่)

และ ๒. ขณะที่ล้านนาในระยะหลังๆ เป็นดินแดนที่รวมเอาผู้คนจากไต-ไตซิ่น ไตยอง ไตลื้อ เข้ามามาก อีสานก็เช่นกันนั่นคือสยามได้กวาดต้อนคนลาวจากลาวเหนือ-เวียงจันทน์-สุวรรณเขต-จำปาศักดิ์ รวมทั้งผู้คนจากเขมรเข้ามาอยู่ร่วมกัน เนื่องจากหลวงพระบางมีเชียงใหม่รวบรวมผู้คนหลากหลาย ดังเช่นภูมิภาคล้านนาหรืออีสาน ทั้งได้หยุดการเป็นเมืองหลวงของลาวเพราะพระไชยเชษฐาย้ายเมืองหลวงไปอยู่ที่เวียงจันทน์ นี่น่าจะเป็นเหตุผลอีกข้อหนึ่งเกี่ยวกับรสชาติและชนิดของอาหารที่ไม่หลากหลายดังที่กล่าวมา

ของกินคนเมือง-อาหารล้านนาที่เปลี่ยนไป

สิบกว่าปีก่อน (ราว พ.ศ.๒๕๔๒) นักวิจัยคนหนึ่งจากญี่ปุ่นเข้าไปพักกับชาวบ้านที่ อ.สารภี เชียงใหม่ เป็นเวลา ๓ เดือน เธอได้พบว่าไม่เพียงแต่บ้านที่เธอพัก แต่บ้านรอบๆ ก็เป็นเช่นนั้น คือ อาหารมือเช้าของผู้คนที่นั่นเปลี่ยนเป็นขนมปัง ไส้กรอกไข่ดาว ไข่ลวก หรือขนมปังใส่ไส้ กับกาแฟหรือโอวัลติน-ไมโลแทบทั้งหมด มันไม่ใช่อาหารพื้นเมืองที่มีข้าวเหนียว แกงผัก คั่วมัน น้ำพริกนี้ ปิ้งโน่น อย่างที่เธอเคยอ่านในหนังสือก่อนออกเดินทางจากกรุงเทพฯ

การศึกษาของนักวิชาการจากญี่ปุ่นคนนี้น่าสนใจ ๒ ด้าน ด้านหนึ่ง เป็นการศึกษาวิถีชีวิตของประชาชนซึ่งที่ผ่านมาไม่ได้เป็นประเด็นศึกษามากนัก เพราะนักวิชาการไทยส่วนมากไม่เคยให้ความสำคัญ อีกด้านหนึ่ง เป็นไปได้ว่านักวิจัยคนนั้นทำงานเพื่อรับใช้ภาคธุรกิจโดยไม่ได้เปิดเผยเป้าหมายที่แท้จริง เพราะเมื่อรู้ว่าคุณส่วนใหญ่ห่วงอะไรในการดำรงชีวิต มีรายได้เท่าใด มีหนี้สินเท่าใด ชอบทานอะไร ชอบแต่งตัวอย่างไร ชอบซื้อสินค้าแบบใด มีสุขภาพอย่างไร ฟังรายการอะไรในวิทยุและโทรทัศน์ ชอบฟังเพลงแบบใด ชอบเครื่องใช้ไฟฟ้าแบบไหน ใช้อินเทอร์เน็ตใด ฯลฯ ทั้งหมดนี้หากเป็นข้อมูลที่ถูกต้องการคือข้อมูลอย่างดีสำหรับภาคธุรกิจการผลิตสินค้าต่างๆ ทั้งในและนอกประเทศ เพื่อผลิตสินค้าที่ประชาชนต้องการในอนาคต อย่างไรก็ตามการศึกษาดังกล่าวย่อมสะท้อนให้เห็นพฤติกรรมการบริโภคอาหารของผู้คนในล้านนาที่เปลี่ยนไป

คนเมืองในอดีตกิน “ข้าวง่าย” (อาหารเช้า) ประมาณ ๘ โมง ได้แก่ว้าวหนึ่งร้อนๆ แกง ๑ อย่าง คั่ว ๑ อย่าง เช่น คั่วแมง (แมลง) หรือคั่วผักต่างๆ แอ็บหรือปิ้งเนื้อ ๑ อย่าง และน้ำพริก ๑ อย่าง หรือน้อยกว่านั้น (แต่ผักไม่น้อยกว่า) อาหารเช้าเป็นอาหารหลักของครอบครัวชาวนาและผู้ใช้แรงงานเพราะต้องออกแรงทำงานตลอดวัน ข้าวตอน (อาหารมือเที่ยง) ก็คืออาหารส่วนหนึ่งที่เหลือจากภาคเช้า หรือตั้งใจให้เป็น ๒ มื้ออยู่แล้ว หรือแม่บ้านอาจทำกับข้าวง่ายๆ เพิ่มอีก ๑ อย่าง ส่วนข้าวแลง (อาหารเย็น) ก็มาทำกันใหม่ที่ไม่หนักและหลากหลายเท่าภาคเช้า ทั้งหมดนี้เป็นฝีมือแม่บ้านล้วนๆ เพราะไม่มีอาหารสำเร็จรูปวางขาย แม้แต่กาดแลง (ตลาดยามบ่าย-เย็น) ก็ไม่มี

ต่อเมื่อสังคมเปลี่ยนไป ระบบราชการและภาคธุรกิจเติบโตมากขึ้น การใช้แรงงานทางกายลดลงเยาวชนไปเรียนหนังสือ นั่งโต๊ะเรียนทั้งวัน แต่ละคนใช้เวลาในการเดินทาง วิถีการบริโภคของผู้คนก็เริ่มเปลี่ยน อาหารเช้ามีปริมาณและความหลากหลายลดลงในครอบครัวชั้นกลางชั้นสูง ข้าวเจ้า ขนมปัง ข้าวต้ม เข้ามาแทนที่ อาหารสำเร็จรูปเกิดขึ้น ตู้เย็นช่วยแก้ปัญหาหลายอย่างได้ เตากาซเข้าแทนที่เตาถ่าน ไม่นาน ไมโครเวฟก็ตามเข้ามา ฯลฯ อาหารก็ยิ่งหลากหลาย อาหารของคนเมืองจึงเปลี่ยนไป

วัฒนธรรมอาหารแบบจีน และอินเดียได้แก่ว้าวต้ม หรือโจ๊ก ขนมจีบ ซาลาเปา สะก๊วย (ปาห่องโก๋) โรตี่ กะหรี่ปั๊บ กาแฟดำ ชาร้อน จากกรุงเทพฯ และตัวจังหวัดลามออกไปสู่ตัวอำเภอ และร้านค้าประจำตำบล ตามด้วยวัฒนธรรมตะวันตก ขนมปัง เนย แยม ขนมปังใส่ไส้ แซนดวิช แอม ไส้กรอก พร้อมทั้งกาแฟ ชานม และน้ำผลไม้ในกล่องกะทัดรัด และล่าสุด สารพัดอาหารรับประทานด่วนก็รุกเข้าไปถึงทุกๆ ที่โดยการนำของร้านที่เปิด ๒๔ ชั่วโมง และร้านของคนท้องถิ่นที่พยายามเลียนแบบหลายอย่าง เร่งความเร็วของอาหารนำเข้ามายิ่งขึ้น

การเกิดขึ้นของร้านสะดวกซื้อแบบเคลื่อนที่ (รถกระบะหรือมอเตอร์ไซค์ที่บรรจุอาหารสด อาหารแห้งและสิ่งของเครื่องใช้จำเป็นต่างๆในถุงพลาสติกที่ผู้ขับ-ผู้ขายตระเวนไปตามหมู่บ้านต่างๆ มีการใช้เครื่องเสียงประกาศว่าสินค้ามาแล้ว หรือใช้แตรเป็นตัวบอก) คงไม่มีผลมากนักต่อรูปแบบของอาหาร แต่ส่งผลให้หลายครอบครัวมีความสะดวกมากขึ้นในการเลือกซื้อและทำอาหาร และอาจส่งผลให้สวนครัว หลังบ้านเปลี่ยนไป มีการนำเสนออาหารสำเร็จรูปและวัสดุที่ใช้ในการปรุงอาหารไม่ว่าจะเป็นเนื้อหมู ปลา ไก่ น้ำพริก ตะไคร้ ต้นหอม กระเทียม ผักชี พริก กะปิ ปลาแห้ง น้ำปลา ฯลฯ มีมาขายถึงหน้าบ้าน ทุกๆวัน ผักสวนครัวบางอย่างก็หมดความจำเป็น หรืออาจไม่ปลูกเลย ฯลฯ สมาชิกในครอบครัวเรียกร้องอาหารและขนมบางประเภทเพิ่มขึ้น เศรษฐกิจสินค้าก็ยิ่งเติบโต สิ่งยั่วยวนมากขึ้น ค่าใช้จ่ายก็สูงขึ้น วิธีการบริโภคหลายอย่างจึงเปลี่ยนไปตามนั้น หรือมีการปรับตัวไปตามสภาพใหม่ หรือเผชิญปัญหา-วิกฤติใหม่ๆ ฯลฯ

หลายปีมานี้ เราเห็นศูนย์การค้าขนาดใหญ่เกิดขึ้นมากมาย ที่นั่นยังมีศูนย์อาหารขนาดใหญ่ที่มีอาหารมากมายให้ซื้อหาและนั่งทานได้เลย กระทั่งมีดนตรีซบกล่อม ยังไม่รวมแหล่งบันเทิง โรงภาพยนตร์ สถานที่ออกกำลังกาย และร้านอาหารมากมายให้เลือก ทุกอย่างอยู่ที่นั่น การหลอมรวมอาหารจึงเกิดมากขึ้น อาหารเหล่านี้ก็คือ “อาหารประจำชาติ” ที่ได้กล่าวมา นั่นคือไปที่ไหนในประเทศนี้ก็จะได้ทานอาหารเหล่านั้นในศูนย์การค้าเหล่านั้นและร้านอาหารไหนๆ โชคดีที่มีศูนย์อาหารล้านนาขึ้นที่ศูนย์การค้าแห่งหนึ่งข้างสนามบินเชียงใหม่ ซึ่งมีคนไปทานอาหารเหนือกันไม่น้อย ซึ่งก็ถือว่าเป็นส่วนน้อยมาก

แต่ก็นั่นแหละ อาหารที่ปรากฏก็มีเพียงไม่กี่ชนิดคือ ข้าวซอย ขนมจีนน้ำเงี้ยว ใส่อั่ว ลาบ จิ้นปิ้ง น้ำพริกหนุ่ม ข้าวเหนียว ข้าวเงี้ยว นอกนั้นก็เป้น “อาหารประจำชาติ” ส้มตำก็เป็นแบบส้มตำไทย หรือส้มตำอีสาน และแน่นอน ศูนย์อาหารในศูนย์การค้าแทบทุกแห่งก็มีอาหารเหล่านี้เหมือนกัน และเมื่อนับจำนวนอาหารเหนือในศูนย์การค้า ที่ว่าก็ต้องถือว่าน้อยนิดเมื่อเทียบกับจำนวนอาหารในเพลงแรกของจรัล มโนเพ็ชร

ขณะนี้ มีร้านอาหารพื้นเมืองหลายร้าน ตามมุมต่างๆของเมืองเชียงใหม่ ผู้เขียนได้ทราบว่าตัวจังหวัดต่างๆในล้านนาต่างมีร้านอาหารพื้นเมืองเพิ่มขึ้นจากเดิมเช่นกัน นอกจากนั้น ยังมีตลาดเช้า และตลาดค่ำที่ยังคงขายอาหารพื้นเมืองสำเร็จรูปกันอยู่ แน่นนอน ร้านกินดื่มประเภทกาแฟ ชา และอาหารแบบตะวันตก รวมทั้งญี่ปุ่น-เกาหลี-เวียดนามก็มีเพิ่มมากกว่าหลายเท่าในแต่ละตัวจังหวัด

หนังสือว่าด้วยอาหารและร้านอาหารในเชียงใหม่ ๓ เล่มที่ออกในช่วงทศวรรษที่ผ่านมา (เรื่องเล่าจาวกาด เล่ม ๕, ของกินบ้านเฮา และ ไม่รักไม่บอก) จัดได้ว่ามีประโยชน์อย่างยิ่งต่อเรื่องราวอาหารของคนเมือง, และต่อคนที่ชอบไปแสวงหาอาหารอร่อยๆในเมืองเชียงใหม่ ขณะเดียวกัน เนื้อหาในหนังสือทั้ง ๓ เล่มก็สะท้อนให้เห็นวัฒนธรรมอาหาร และวิถีชีวิตของคนเมืองและคนในล้านนา ตลอดจนสภาพสังคมเมืองเชียงใหม่และล้านนาที่เปลี่ยนไปอย่างมากจากอดีตถึงปัจจุบัน

เรานำผลของข้อมูล ข้อสังเกตและข้อเท็จจริงจากหนังสือทั้ง ๓ เล่มนี้มารวมกัน จะเห็นรูปแบบของอาหารที่เปลี่ยนไปตามสภาพสังคมล้านนาในหัวง ๕ ทศวรรษที่ผ่านมา ดังต่อไปนี้

ประการแรก ภายใต้รัฐธรรมนูญอำนาจอย่างมาก การตัดสินใจรูปแบบการพัฒนาเมืองและชนบทอยู่ในมือของรัฐบาลกลาง ภายใต้ระบบการศึกษา-ระบบสงฆ์-ระบบราชการ และระบบการปกครองท้องถิ่นที่อ่อนแอ ทั้งหมดมุ่งสู่การพัฒนาเศรษฐกิจเพื่อการบริโภคนิยม-วัตถุนิยม-แต่ชอบพูดจาเรื่องเศรษฐกิจพอเพียง วัฒนธรรมเชิดชูอำนาจนิยม และยกย่องส่วนกลาง แต่ละเลยท้องถิ่น รูปแบบการดำรงชีวิตจึงเร่งรีบ เพื่อทำงานตามเวลา การเดินทางต้องพึ่งตัวเองเป็นหลัก ชีวิตที่ต้องขวนขวายหารายได้เพื่อซื้อสิ่งของเครื่องใช้ในบ้าน เพื่อการศึกษาของลูก เพื่อการดำรงชีวิตที่สะดวกสบายขึ้น ตามอิทธิพลการโฆษณาสินค้าใหม่ และเพื่อตำแหน่งและหน้าตา ฯลฯ ชีวิตเมื่อมีเป้าหมายมากมายให้บรรลุ เวลาในการ “ดำ” และ “แกง” ฯลฯ พร้อมกับเครื่องฟริกแกง และชนิดอาหารอันหลากหลายในอดีต บวกกับความรู้เรื่องท้องถิ่นที่ลดลง ส่งผลให้ชนิดของอาหารท้องถิ่นลดลง การใช้พืชผักท้องถิ่นลดลง ประกอบกับอิทธิพลของการโฆษณาสินค้าและรายการต่างๆ ในวิทยุโทรทัศน์ที่ขึ้นสูงและชนชั้นกลางมีบทบาทสำคัญในการเผยแพร่ความคิด โหมกระแสนิยมมานูว์ตรและโลกมานูว์ตร ทำให้อาหารจากเมืองหลวง ตะวันตก อาหารญี่ปุ่น-เกาหลีมีบทบาทมากขึ้นเป็นลำดับ โดยเฉพาะในเขตเมือง และนับวันจะกระจายออกไปครอบงำทุกพื้นที่ทั่วล้านนา ที่อาจถือได้เป็นวัฒนธรรมอาหารประจำชาติแบบใหม่ นั่นคือ ความหลากหลายที่แท้จริงแล้วเป็นความหลากหลายแบบที่ท้องถิ่นมีบทบาทลดน้อยลงเป็นลำดับ

ขณะที่อาหารไทยในวันนี้ภายใต้รัฐธรรมนูญ อาหารประจำชาติที่มีอาหารจากภาคกลางเป็นหลัก บัดนี้ได้ต้อนรับอาหารจากภาคอื่นๆ ให้กลายเป็นอาหาร “ของประเทศ” ไปแล้ว ได้แก่ ไก่ย่าง ส้มตำ ไข่กรอกอีสาน แหนมเนือง แกงไตปลา แกงเหลือง ข้าวยา ข้าวซอย ใส่อั่ว แคบหมู น้ำพริกอ่อน น้ำพริกหนุ่ม และสำหรับคนในเขตเมือง อาหารตะวันตกและเอเชียตะวันออกก็ได้กลายเป็นส่วนหนึ่งของการบริโภคประจำวันมากขึ้นๆ

จากการสำรวจขั้นต้น ในเขตเมืองและชานเมืองตลอดจนพื้นที่ที่มีผู้คนต้องออกเดินทางตั้งแต่เช้า พฤติกรรมการบริโภคย่อมเปลี่ยนไปเป็นธรรมดา เช่น หากมีฐานะดีขึ้น การจับจ่ายอาหารสำเร็จรูปหรือการให้คนงานที่บ้านช่วยทำอาหารก็มีมากขึ้น และขึ้นกับวาระนิยมของคนในบ้านเป็นอย่างไร แต่กล่าวได้ว่าอาหารของคนเมืองมีจำนวนลดลงเหลือเพียงไม่กี่ชนิด

สำหรับคนที่อยู่ในเขตนอกเมืองและห่างไกลออกไป และโดยเฉพาะอย่างยิ่งคนในภาคเกษตรหรือแม้แต่คนทำธุรกิจแต่เติบโตในครอบครัวพ่อแม่ที่เป็นเกษตรกร เชื่อว่าอาหารท้องถิ่นยังคงมีบทบาท และอาจมีอาหารสำเร็จรูปที่เป็นอาหารจากภาคกลาง เช่น หมู-เนื้อกะเพรา พะโล้ พะแนง แกงเขียวหวาน แกงจืดลูกชิ้นปลา ไข่ลูกเขย ฯลฯ เข้ามามีบทบาทในตลาด บางบ้านอาจหันไปทานข้าวเจ้าแล้ว แต่บางบ้านยังคงนิยมทานข้าวเหนียว แต่สิ่งหนึ่งที่มิบทบาทเข้ามาเพิ่มแทบทุกบ้าน ก็คือเครื่องดื่ม เช่น กาแฟ หรือขนมปัง นม ชา น้ำโซดา ฯลฯ ขณะที่เมี่ยง และบุหรี่ยี่สิบ หายไป

แน่นอน การเปลี่ยนแปลงของชีวิตและสังคมเป็นเรื่องปกติ ชีวิตย่อมต้องการความสะดวก แต่ชีวิตก็ไม่จำเป็นต้องเปลี่ยนเสียทุกอย่าง เพราะถ้าเช่นนั้น ก็คงไม่มีวัฒนธรรมอะไรที่ต้องสืบสาน หากรัฐไม่รวมศูนย์อำนาจมากเกินไป ท้องถิ่นไม่ถูกทำลาย องค์ความรู้ท้องถิ่นได้รับการส่งเสริมและสืบสาน ค่านิยมที่แต่ละครอบครัว โรงเรียน สังคม และผู้นำท้องถิ่นย่อมจะได้รับการปลูกฝังกันทั้งในบ้าน ที่วัด โรงเรียน และในชุมชน ซึ่งจะมีผลอย่างสำคัญต่อพฤติกรรมในการดำรงชีวิตและการบริโภค ฯลฯ

ประการที่สอง การเติบโตของเศรษฐกิจสินค้า พร้อมด้วยความเข้มแข็งของการโฆษณา และค่านิยมของผู้คนส่วนใหญ่ มีแนวโน้มที่จะหล่อหลอมให้อาหารของคนเมืองในล้านนาในอนาคตลดเหลือจำนวนไม่เกิน ๒๐ รายการ เช่น น้ำพริกหนุ่ม น้ำพริกอ่อน แกงฮังเล จอผักกาด แกงแค ใส่อั่ว จิ้นทอด (จิ้นปิ้ง ไม่มีแล้ว เพราะเสียเวลาปิ้ง) ลาบ แคบหมู จิ้นส้ม ตำขุนน ส้าผัก แกงผักหวาน แกงผักเชียงดา แกงกระด้าง แกงขุนน แกงผักกาด ข้าวซอย ข้าวเส้นน้ำเงี้ยว ฯลฯ เพราะเป็นอาหารที่รู้จักกันทั่วไปจากเพลง และจากทิศทางของสังคมที่เห็นว่าเป็นอาหารเพื่อสุขภาพ คือมีเนื้อ มีผักหลายชนิด ไม่มีกะทิ และมีรสชาติดี นอกจากนี้ยังมีจำนวนไม่มากจนเกินไป สามารถทำได้ และโอ้อวดลูกค้ำได้ว่านี่เป็นอาหารท้องถิ่นที่ลูกค้าต้องการหรือถามถึง หรือพูดอีกอย่างก็คือ นี่เป็นสินค้าที่ขายได้

อนึ่ง อาหารเหล่านี้ส่วนใหญ่ได้ก้าวขึ้นสู่ฐานอาหารระดับประเทศแล้ว เช่น ข้าวซอย ขนมหิน น้ำเงี้ยว ใส่อั่ว น้ำพริกหนุ่ม น้ำพริกอ่อน ใส่อั่ว แคบหมู ซึ่งมีขายอยู่ตามโรงแรมและร้านอาหารหลายแห่งในกรุงเทพฯ และจังหวัดใหญ่ๆ ในภาคอื่น โดยเฉพาะ แคบหมูและใส่อั่วกลายเป็นสินค้าที่หลายจังหวัดในภาคอื่นๆ ผลิตและวางขายเป็นของฝากตามสนามบินไปแล้วด้วย

ประการที่สาม เหตุผลสำคัญที่สุดที่อาหารท้องถิ่นในล้านนาลดจำนวนลงไปในรอบ ๕ ทศวรรษที่ผ่านมา นอกจากภาวะสังคมอันเร่งรีบ การเติบโตของเศรษฐกิจสินค้าและอิทธิพลการโฆษณา และการครอบงำของวัฒนธรรมจากเมืองหลวงและต่างประเทศ ยังมีอีก ๒ ปัจจัยที่สำคัญ ได้แก่ ๑. ระบบการรวมศูนย์อำนาจที่ทำให้ระบบการบริหารท้องถิ่นอ่อนแอ ขาดความเป็นตัวของตัวเอง และ ๒. ระบบการศึกษาที่ไม่ให้ความสำคัญต่อท้องถิ่นไม่ว่าจะเป็นด้านประวัติศาสตร์หรือปัญหาของท้องถิ่นแต่ละด้าน ในปัจจุบัน ทั้งสองปัจจัยนี้ทำให้คนในท้องถิ่นไม่รู้จักท้องถิ่นของตน ไม่รู้ว่าท้องถิ่นของตนเองมีดีอะไร ทำไมจึงต้องดูแลรักษา จึงนำไปสู่ความไม่รัก ไม่มีความรู้สึกความภาคภูมิใจ และไม่มีความรู้สึกรักหวงแหนท้องถิ่นของตนเอง เพียงแต่ที่ผ่านมา ได้รับรู้บ้างว่าท้องถิ่นของตนมีปัญหาอะไร เช่น ถนนไม่ดี สะพานชำรุด ขยะกองเรี่ยราด พนักงานมาเก็บไม่เป็นเวลา วัดสวยงามอลังการ โรงเรียนซ่อมซ่อม เหลือนักเรียนน้อยนิด ฯลฯ แต่ก็ไม่เคยใส่ใจว่าใครควรจะเป็นผู้แก้ไขปัญหาเหล่านั้น ระบบการบริหารแบบใดเป็นตัวปัญหา องค์การปกครองท้องถิ่น นายอำเภอ ผู้ว่าฯ กับระบบการเมืองระดับประเทศสัมพันธ์กันอย่างไร และควรมีการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงอย่างไร ฯลฯ

เมื่อท้องถิ่นอ่อนแอเพราะสาเหตุต่างๆ ที่กล่าวมา ผลก็คือ การละทิ้งวิถีชีวิตต่างๆ ที่ดำเนินมาอย่างต่อเนื่องที่บรรพบุรุษทิ้งไว้ให้ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ผู้คนในเขตเมืองและชานเมือง พวกเขาหลายคนพยายามให้เหตุผลต่างๆ ว่า “ช่วงเกิด ยุคสมัยเปลี่ยนไป เราจะต้องอยู่กับความเป็นจริง ไม่มีการปรับตัวเปลี่ยนแปลง แล้วเราจะอยู่ในสังคมแบบนี้ได้อย่างไร?”

จริงอยู่ เมื่อสิ่งแวดล้อมรอบตัวเกิดการเปลี่ยนแปลง ชีวิตของผู้คนในท้องถิ่นก็ต้องเปลี่ยนแปลง แต่จำเป็นหรือไม่ที่จะต้องเปลี่ยนแปลงทุกอย่าง? กลายเป็น “ทิ้งของเก่า หันไปหาของใหม่ทั้งหมด” ก็เพราะการศึกษาในสมัยก่อนรัชกาลที่ ๕ เป็นการบวชเรียนของผู้ชาย เนื้อหาการเรียนก็คือธรรมวินัย ไม่มีการเรียนรู้วิชาปรัชญา ประวัติศาสตร์ การปกครอง เศรษฐกิจ และสังคมวัฒนธรรม ใครจะเรียนวิชาช่าง การสร้างโบสถ์ วิหาร และศิลปะก็เป็นเรื่องของส่วนบุคคล ส่วนผู้หญิงบางคนที่ยอยากเรียนเขียนอ่านก็ต้องไปแสวงหาเองจากพ่อ หรือพี่ชาย ฯลฯ ครั้นระบบการศึกษาแบบสมัยใหม่เกิดขึ้น ก็ได้เรียนรู้เรื่องประวัติศาสตร์ของอยุธยา-รัตนโกสินทร์ คณิตศาสตร์ วิทยาศาสตร์ ภาษาไทย ไม่มีการสอนเรื่องท้องถิ่น ภาษา ประเพณี วิถีชีวิต การทำนา และการจัดการกับปัญหาสิ่งแวดล้อมรอบตัว ฯลฯ เมื่อจบแล้ว คนที่มีความรู้ก็ได้ทำงานเป็นข้าราชการ สนใจเรียนรู้เรื่องของส่วนกลางและการบริหารของระบบราชการ ก้าวขึ้นสู่ตำแหน่ง “เจ้าคนนายคน” ในรัฐรวมศูนย์อำนาจเป็นลำดับ หรือได้งานภาคธุรกิจ ฐานะ, ความนึกคิด และวิถีชีวิตยังนับวันแตกต่างจากเกษตรกรส่วนใหญ่

มองจากจุดนี้ จะเห็นได้ว่า สิ่งที่ แคเรน เฮส (Karen Hess) เสนอไว้ในตอนต้น สังคมของเราวันนี้ อย่าว่แต่คนทำอาหารที่เป็นนักวิชาการเลย แม้แต่่นักวิชาการที่ทุ่มเทให้กับการศึกษาเรื่องราวต่างๆของท้องถิ่น และต้องการรักษาสืบสานไว้ให้คนรุ่นต่อไป ระบบการศึกษาและสังคมนี้มุ่งสร้างนักวิชาการแบบไหน

ในสภาพที่กล่าวมาที่คนท้องถิ่นไม่รู้จักตนเอง ไม่ได้เรียนเรื่องราวใดๆของตนเอง และเศรษฐกิจสินค้าเติบโตพร้อมกับการโฆษณาสินค้า คนที่ใส่ใจหรือต้องเสาะหาอาหารรอบๆตัวมาเลี้ยงดูตนเอง ปรุงอาหารแบบเก่า หาทิพืชผักและเนื้อในท้องถิ่นก็คือคนที่เรียนหนังสือไม่มากนัก ส่วนคนที่เรียนสูงขึ้นๆ นับวันยิ่งห่างเหินท้องถิ่น และนับวันยิ่งตกอยู่ใต้อิทธิพลของวิถีชีวิตแบบใหม่ที่ขยายตัวมากขึ้นๆ

ประเด็นเรื่องการกระจายอำนาจสู่ท้องถิ่นที่โด่งดังในระยะหลังๆ ทำให้ท้องถิ่นศึกษากลายเป็นประเด็นที่น่าสนใจ และ “อิน เทรนด์” จนกระทั่งสถาบันอุดมศึกษาบางแห่งประกาศว่าจะผลิตบัณฑิตเพื่อรับใช้ท้องถิ่น แต่สุดท้าย ภายใต้การกระจายอำนาจสู่ท้องถิ่นแบบจำกัด ระบบการศึกษาขาดการปฏิรูป และคนท้องถิ่นยังขาดความสำนึกในท้องถิ่นมากพอ จึงมีเพียงการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นที่การตีความถูกครอบงำด้วยแนวคิดเดิมๆ มีการรื้อฟื้นการฟ้อนรำและการแต่งกายแบบท้องถิ่นขึ้นบ้าง มีพิพิธภัณฑ์พื้นบ้าน และทำป้ายอาคารสถานที่เป็นภาษาท้องถิ่นบ้าง แทนที่วัฒนธรรมตำบล-อำเภอ-จังหวัด จะริเริ่มและดำเนินการโดยคนท้องถิ่น ก็ได้กลายเป็นคำสั่งและงบประมาณของข้าราชการส่วนภูมิภาคที่ย้ายไปมา และรอฟังคำสั่งจากส่วนกลางมากกว่าการริเริ่มโดยคนในท้องถิ่นเอง งานจำนวนมากจึงมีลักษณะเป็นงานพิธีกรรม การทำตามกระแส และทำเพื่อตัวเองดูดี สนใจเรื่องท้องถิ่นและรากเหง้าหัวหน้าสายพยายามคิดเรื่องละครประวัติศาสตร์เพื่อให้นายอำเภอหรือผู้ว่าฯ ได้แสดงเป็นพญาเจ้าเมืองในอดีตและได้นั่งบนเสลี่ยง เมื่อมีผลงานก็ก้าวหน้าในหน้าที่การงานต่อไป ฯลฯ แต่ศิลปวัฒนธรรมและวิถีชีวิตของท้องถิ่นก็ยังคงไม่ได้รับการยกระดับเหมือนเดิม

การกระจายอำนาจสู่ท้องถิ่นเต็มรูป ซึ่งรวมถึงการรื้อฟื้นวัฒนธรรมท้องถิ่นและการศึกษาจัดโดยคนท้องถิ่นมีความสำคัญอย่างยิ่งก็เพราะว่า ผลการปฏิรูปดังกล่าวจะทำให้แต่ละเมืองมีความใกล้เคียงกันมากขึ้น ผู้คนไม่ต้องเดินทางไกลสู่เมืองใหญ่และเสียเวลาในการเดินทางมากมาย การพึ่งพาร้านค้าขนาดใหญ่ย่อมลดลง ผู้คนมีความสนใจในเรื่องสุขภาพ อาหาร และวิถีชีวิตของตนเอง มีการหันไปปลูกผักสวนครัวหรือแม่ค้า-เกษตรกรหันไปปลูกพืชท้องถิ่นที่เคยมีมาในอดีต และหวนกลับไปให้ความสำคัญต่อคุณค่าเดิมๆ ที่สูญหายไป นำไปสู่การพูด การจัดรายการในวิทยุ เพลง กิจกรรมของชมรมแม่บ้าน ชมรมเกษตรกร ชมรมผู้บิโรค ฯลฯ

ประการที่สี่ เมื่อปี พ.ศ.๒๕๑๙ ในเพลง “ของกินคนเมือง” จรัสมนเพ็ชรต้องการให้คนเมืองและคนไทยทั่วประเทศได้รู้ว่าอาหารในภาคเหนือนี้มีหลากหลายชนิด สิ่งที่ซ่อนภายในก็คือความภาคภูมิใจในการประกาศตนเองว่าเป็นคนเมือง และอาหารของคนเมืองอร่อย มีคุณค่าและควรรักษาสืบสานต่อไป และกล่าวได้ว่าก็เพราะเพลงดังกล่าว คนเมืองจึงรู้จักตัวเอง หันมาสนใจเรื่องราวของตนเองมากขึ้น เกิดร้านขายอาหารท้องถิ่นในล้านนาที่ไม่เคยมีก่อนหน้านี้ ศิลปินผู้นี้ได้ทำอย่างที่ไม่เคยมีสถาบันการศึกษาใดๆ ได้ทำ

๒๕ ปีผ่านไป เพลง “ของกินคนเมือง ภาค ๒” ของเขาปรากฏขึ้น เพลงนี้เสนอชื่ออาหารเพิ่มอีก ๓๒ รายการ เป็นการบันทึกไว้ให้ลูกหลานเหมือนจะย่ำเตือนไม่ให้ลืมรายชื่ออาหารอีกมากมาย ซึ่งแสดงให้เห็นว่าแม้จะมีการกระจายอำนาจสู่ท้องถิ่นตั้งแต่ปี พ.ศ.๒๕๔๐ เป็นต้นมา แต่ในทางปฏิบัติ เป็นการกระจายอำนาจบางส่วน โดยเฉพาะเปิดโอกาสให้คนท้องถิ่นได้เลือกฝ่ายบริหารและสภาท้องถิ่น โดยเฉพาะนายก อบต. นายกเทศมนตรี และนายก อบจ. โดยตรง และการมอบภารกิจหลายอย่างให้ท้องถิ่นทำเอง รวมทั้งเพิ่มงบประมาณ แต่เนื่องจากยังไม่มีการปฏิรูปความคิด วัฒนธรรมและการศึกษา ความรู้เกี่ยวกับท้องถิ่นจึงมีจำกัดต่อไป

เพลง “ของกินคนเมืองภาค ๒” จึงสะท้อนความรู้สึกเจ็บปวดและอ่อนแอของนักרבด้านวัฒนธรรมผู้นี้อย่างน้อย ๔ ด้าน คือ ๑. คนท้องถิ่นไม่รู้จักอาหารของตัวเอง ๒. ไม่ปรุงอาหารเหล่านั้น ๓. ไม่มีขายในท้องตลาด และ ๔. หันไปทานอาหารต่างประเทศ และได้ประชดประชันในตอนจบเพลงว่าคงเหลือแต่ศิลปินอย่างเขาที่ยังคงกินแกงโฮะทุกวัน

คำส่งท้าย

วัฒนธรรมเป็นวิถีชีวิตที่ทำซ้ำไปซ้ำมาทุกวัน เนื่องจากการเห็นคุณค่าและการค้นคืน แต่วัฒนธรรมเกิดจากทั้งปัจจัยภายในและภายนอก ครั้นเมื่อปัจจัยภายในอ่อนแอ เพราะไม่รู้จักตัวเอง ไม่รักและภูมิใจในตัวเอง ทั้งที่ถูกปัจจัยภายนอกทำให้เป็นเช่นนั้น หรือตัวเองก็ไม่ได้ให้ความสนใจจริงจังต่อการเสริมสร้างสมรรถนะปัจจัยภายในของตน ความอ่อนล้าของอาหารการกินในพื้นที่จึงปรากฏให้เห็นและชัดเจนมากขึ้น

แต่ก็น่าสังเกตเช่นกันว่า ลาบ แคบหมู ไส้อั่ว จิ้นทอด น้ำพริกหนุ่ม ข้าวซอย และข้าวเส้นน้ำเงี้ยว ดูเหมือนจะเป็นอาหารที่ได้รับความนิยมมากขึ้นทั้งในหมู่คนท้องถิ่นและผู้มาเยือนและในฐานะที่เป็นของฝากจากล้านนา โดยเฉพาะร้านลาบ ที่เพิ่มขึ้นอย่างมากภายในหัว ๑ ทศวรรษเศษ

ประเด็นที่น่าสนใจคือ หากคนที่กำลังซื้อมากโดยเฉพาะนักท่องเที่ยวนิยทานอาหารอีสาน รวมทั้งลาบอีสาน และเนื้อน้ำตก ไปที่ไหนก็หารับประทานได้ในจังหวัดต่างๆทั้งภาคกลางและภาคใต้ กระทั่งภาคเหนือ แต่เหตุใดร้านลาบเมืองจึงเพิ่มขึ้นมากมายเฉพาะในล้านนา นั้นแสดงว่าลาบเมืองได้รับความนิยมจากคนเมืองมากขึ้นตราบเท่าที่มีคนเมือง และจำนวนประชากรคนเมืองเพิ่มขึ้นหรือคงตัว

หมายความว่า ในภาพรวม คนเมืองมิได้ละเลยอาหารของตนเองเสียทั้งหมด เพียงแต่ขาดการเรียนรู้เรื่องอาหารของตนเอง เพราะไม่มีวิชาในสถาบันการศึกษาและสื่อทั้งหลาย ขาดการกระตุ้นจากสถาบันและหน่วยงานต่างๆที่เกี่ยวข้อง โดยเฉพาะงานวัฒนธรรม งานศาสนา การศึกษาและองค์กรปกครองท้องถิ่น

วันนี้ เราเห็นการเกิดขึ้นร้านขายกาแฟ แค้และขนมหน้าตาต่างประเทศเกิดขึ้นราวดอกเห็ด แต่เรายังไม่เห็นร้านค้าในท้องถิ่นแนะนำอาหารพื้นเมืองที่หลายคนไม่รู้จัก หรือไม่เคยได้ยิน หรือเคยทาน ครั้งเป็นเด็ก

วันนี้ จะมีร้านไหนเปิดใหม่เป็นร้านที่สวยงามทันสมัย ขายอาหารเมือง แกงเมือง ส้มตำเมือง และขนมเมือง ตลอดจนผลไม้เมืองในรูปลักษณะที่ทันสมัย และมีรสชาติเข้มข้นเยียบขาดเช่นเดิม ส่วนคุณค่าของอาหาร ไม่มีสารเคมีและไร้ไขมันนั้นยอดเยี่ยมไม่เคยเปลี่ยน และต้องโฆษณาด้วยว่าดีอย่างไร จะช่วยอุดหนุนเศรษฐกิจและคนในท้องถิ่น และจะช่วยสืบสานศิลปวัฒนธรรม ต่อลมหายใจของท้องถิ่นอย่างไร ฯลฯ

ถ้าหาก ลาบเมือง ยังคงเป็นอาหารอันยิ่งใหญ่ในล้านนาได้ อะไรคือสาเหตุอันนั้น และเป็นไปได้หรือว่าจะมีการแนะนำอาหารพื้นเมืองอื่นๆให้ได้รับความนิยมหรือเป็นที่รู้จักเพิ่มขึ้นมาในทศวรรษต่อจากนี้ ในสถานการณ์ที่ระบอบประชาธิปไตยยังคงเป็นคำถามระหว่างสองฝ่าย ซึ่งอาจจะเป็นระยะผ่านที่ยาวนาน ในภาวะอันไม่แน่นอนในระดับชาติ และแม้แต่ในระดับองค์กรปกครองท้องถิ่นเช่นนี้ คำถามที่ใหญ่กว่าจะผลักดันให้อาหารของล้านนาได้รับความนิยมมากขึ้น มีคนท้องถิ่นสนใจศึกษามากขึ้น เร่งพัฒนาให้เข้ากับสภาพที่ผู้คนสนใจเรื่องชีวิตและสุขภาพ-โภชนาการมากขึ้น แน่นนอน เมื่อการศึกษาไม่ส่งเสริมเรื่องท้องถิ่นมากกว่าเดิม การพัฒนาและส่งเสริมอาหารของล้านนาก็ย่อมเป็นเรื่องที่ทำหายและยากลำบากอย่างไม่เสื่อมคลาย.

๒๐ มกราคม ๒๕๕๗.

ปรับปรุงครั้งที่ ๒ ๒๓ มกราคม ๒๕๕๙.

แหล่งที่มาของข้อมูล

ขอบคุณผู้ให้ข้อมูล คุณอุบลรัตน์ หยาใส่ จาก อ. เมือง เชียงราย, คุณอรรณณ วิชัย จากเมืองพร้าว, คุณชลธิชา กาวีโยค อ. ลี้ ลำพูน, อ. แสง มาละแซม จากเมืองยอง ลำพูน, สส. สงวน พงษ์มณี บ้านริมปิง ลำพูน คุณ Judy Pusadee Mukai อ.เมือง เชียงใหม่, คุณภูรินทร์ เทพเทพินทร์ อ. เมือง เชียงใหม่, มาโนช วามานนท์ และ พญ. เพ็ญภา ททรัพย์เจริญ, บก. ผักพื้นบ้าน: ความหมายและภูมิปัญญาของสามัญชนไทย กรุงเทพฯ: สำนักงานคณะกรรมการสาธารณสุขมูลฐาน, สนง.ปลัดกระทรวงสาธารณสุข, มีนาคม ๒๕๓๘

ฉลาดชาย รมิตานนท์ และคณะ, **วัฒนธรรมการกินของคนเมือง : น้ำพริกและผักพื้นบ้านล้านนา.**

เชียงใหม่ : ศูนย์ศึกษาความหลากหลายทางชีวภาพ ภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อการพัฒนา

อย่างยั่งยืน, คณะสังคมศาสตร์ มช. ๒๕๔๓

สุพิน ฤทธิ์เพ็ญ, **ยอแสม..ขอแหมกล้วยล่อ. เข้าครัวคนเมือง กินของเมืองๆ อยู่เรื่องเก่าๆ.** เชียงใหม่ :

ศูนย์ศิลปวัฒนธรรมท่ากระดาน, ไม่ระบุปีที่พิมพ์ (แต่ภายในของบทความหนึ่งเขียนว่า
ปีนี้ พ.ศ.๒๕๔๗)

เมฆ จันทน์ประยูร, **ผักพื้นบ้าน: เคล็ดลับของคนอายุยืน.** พิมพ์ครั้งที่ ๖ กรุงเทพฯ:

สำนักพิมพ์มติใหม่, ๒๕๔๘

พญ. เพ็ญภา ททรัพย์เจริญ, บก. **ผักพื้นบ้านภาคเหนือ.** กรุงเทพฯ : ศูนย์พัฒนาตำราการแพทย์

แผนไทย. พิมพ์ครั้งที่ ๓ กุมภาพันธ์ ๒๕๔๘

ศิริลักษณ์ รอดยันต์, บก. **ครัวล้านนา.** กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์แสงแดด, กันยายน ๒๕๔๘

สุภาภรณ์ อาภาวัชรุตม์ และดวงจันทร์ อาภาวัชรุตม์, บก. **เรื่องเล่าจากภาค เล่ม ๕. ของกินลำ**

ของจากภาค. เชียงใหม่ : มูลนิธิสถาบันพัฒนาเมืองเชียงใหม่, ธันวาคม ๒๕๕๑

สนั่น ธรรมธิ, **ไม้เมืองเหนือ ความเชื่อโบราณ.** เชียงใหม่: สำนักส่งเสริมศิลปวัฒนธรรม มช.

ธันวาคม ๒๕๕๒

ธเนศวร์ เจริญเมือง, **“ลาบ” ใน คนเมือง : ประวัติศาสตร์ล้านนาสมัยใหม่ พ.ศ.๒๓๑๗ – ๒๕๕๓.**

พิมพ์ครั้งที่ ๒ เชียงใหม่ : สถาบันพัฒนาเมืองเชียงใหม่, มกราคม ๒๕๕๔ หน้า ๑๖๕ – ๑๗๘

พรรณเพ็ญ เครือไทย, นิตยา บุญทิม, และ ถกวรรณ ศิริสวัสดิ์, **การเสริมสร้างศักยภาพการผลิต**

พืชผักสมุนไพรเพื่อเป็นอาหารปลอดภัย และการสร้างความมั่นคงทางอาหารของชุมชน.

เชียงใหม่ : สถาบันวิจัยสังคม ม.ช. ๒๕๕๖

เจ้าหม่อวันกับยายตัวเล็ก, **ของกินบ้านเฮา.** เชียงใหม่: มูลนิธิสถาบันพัฒนาเมืองเชียงใหม่,

พฤศจิกายน ๒๕๕๖

ภาคิณฮักเจียงใหม่, **ไม่รักไม่บอก ฉบับ ๘** ไม่ระบุปีที่พิมพ์ – แหล่งพิมพ์ แต่น่าจะเป็นปลายปี ๒๕๕๖

(เพราะมีเขียนว่าควรไปทานเพื่อฉลองปีใหม่ ๒๕๕๗ กัน)

ธเนศวร์ เจริญเมือง, **“ลาบเมือง” บทที่ ๑, Lannaissance รื้อฟื้นจิตวิญญาณล้านนา.** เชียงใหม่ :

สถาบันพัฒนาเมืองเชียงใหม่, ๒๕๕๗

ท่องเที่ยวทั่วหัวเมืองลาว A tour in a Laos country.

สุทรศักดิ์ ปาลโพธิ์^๑

คำนำผู้แปล

บทความท่องเที่ยวทั่วหัวเมืองลาว เป็นบันทึกการทำงานของผู้เผยแพร่ศาสนาในสยามและหัวเมืองลาวหรือล้านนา ตัดมาเฉพาะบท A tour in a Laos country หรือท่องเที่ยวทั่วหัวเมืองลาว เป็นบันทึกย้อนไปเมื่อประมาณ ๑๐๐ ปี ไม่เพียงกล่าวถึงการเดินทางสำรวจหัวเมืองทางตะวันออกของล้านนาเท่านั้น แต่ยังเดินทางเข้าไปถึงเมืองหลวงพระบางด้วย ขากลับผ่านเมืองน่าน เมืองแพร่และเมืองเชียงใหม่เป็นลำดับ และผู้เดินทางสำรวจเส้นทางนี้ก็คือ สาธุคุณ แมกกิลวารีและ สาธุคุณ วรูแมน นั่นเอง

ผู้อ่านจะได้รู้สภาพสังคม และการเมืองอย่างกว้างๆ อีกทั้งความยากลำบากในการเดินทางบุกป่าฝ่าดงไปเมืองต่างๆ ถึงแม้เป็นการเดินทางสำรวจ และเก็บข้อมูลเพื่อเผยแพร่ศาสนา แต่ก็ยังเป็นประโยชน์ต่อคนรุ่นหลังเป็นอย่างมาก

อนึ่ง ผู้แปลคงใช้ คำว่า ลาว แทนล้านนา ตามต้นฉบับ เพื่อคงอรรถรสเดิมเอาไว้ การเดินทางของผู้เผยแพร่ศาสนาในครั้ง จะไปเมืองใด พบอุปสรรคอย่างไรบ้างนั้น ขอเชิญผู้อ่าน ร่วมเดินทางออกสำรวจย้อนอดีต จากเมืองเชียงใหม่ ไปยังหัวเมืองล้านนาภาคตะวันออกพร้อมกับ ดร.แมกกิลวารี ได้แล้ว

(บันทึกการเดินทางของ G.W.Vrooman, M.D และสาธุคุณ แมกกิลวารี ออกสำรวจดินแดนตะวันออกที่ยังไม่เคยไป ใน ค.ศ. ๑๘๗๒ เพื่อเก็บข้อมูลอ้างอิง สำหรับเผยแพร่ศาสนา ทั้งสังเกตท่าทีเจ้าเมืองและชาวเมืองที่มีต่อชาวต่างชาติ โดยเฉพาะหมอสอนศาสนา)

เราตัดสินใจออกเดินทางช่วงต้นฤดูร้อน ก่อนถึงฤดูฝนที่เฉอะแฉะ ไปยังเมืองต่างๆ อย่างเร่งด่วน เพื่อเผยแพร่ศาสนาในทุกเมืองที่เราหยุดพัก และแจกหนังสือที่มีอย่างจำกัด เมืองละสองสามเล่ม

เราไปแจ้งแก่บรรดาขุนนางว่า จะออกเดินทางไปสำรวจ เพื่อเก็บข้อมูลต่างๆ อาทิ ขนาดของเมือง ประชากรและอาณาเขต เพื่อวางรากฐานของศาสนจักรในอนาคต

เราไตร่ตรองดีแล้วว่าควรออกเดินทางในช่วงฤดูร้อน ชาวต่างชาติหลายคนในเมืองลาวก็แนะนำว่า ไม่ควรออกเดินทางในฤดูฝน อีกทั้งชาวเมืองก็กลัวการเดินทางผ่านป่าดิบชื้นด้วย ถึงแม้ในป่ามีชาวเขาที่ดูร้ายอาศัยอยู่ก็ตาม แต่ก็น่ากลัวน้อยกว่าใช้ป่าแน่นอน

^๑ นักวิชาการอิสระ

หลังจากที่จัดเตรียมข้างสำหรับการเดินทางเรียบร้อยแล้ว เราจึงไปเข้าเฝ้าพระเจ้าเชียงใหม่ เพื่อขอหนังสือเดินทาง หากไม่มีหนังสือเดินทางเราก็ไปไหนไม่ได้ พระองค์ทรงออกหนังสือเดินทางให้เราหนึ่งฉบับ และอวยพรให้การเดินทางครั้งนี้ สำเร็จลุล่วงไปด้วยดี

ในหนังสือเดินทางระบุว่า เราเป็นอาคันตุกะของพระองค์ เดินทางไปยังเมืองต่างๆ เพื่อเผยแผ่ศาสนา และรักษาพยาบาลผู้ป่วย เราเชื่อว่าเนื้อหาของหนังสือเดินทางที่เขียนอย่างยาวเหยียดนี้ ครอบคลุมวัตถุประสงค์ทั้งหมด แต่ก็ไม่สนับสนุนการทำงานเป็นกรณีพิเศษเช่นกัน

เราไปยื่นหนังสือเดินทางที่ได้รับมา ให้เทศบาลชาวสยามตรวจสอบ ท่านไม่พอใจ ตำหนิพระเจ้าเชียงใหม่ที่อนุญาตให้เราเดินทางได้ ผมคิดว่าชาวสยามคงระแวงชาวตะวันตก ที่เดินทางไปยังหัวเมืองอันห่างไกล เพราะสองปีก่อนฝรั่งเศสยึดกัมพูชาได้แล้ว หลายคนเชื่อว่าเราเป็นสายลับของอังกฤษ หรือชาติมหาอำนาจตะวันตกอื่นๆ

(ประตูวัดพระสิงห์ เมืองเชียงใหม่)

National Anthropological Archives Photograph collection ca. 1860s-1960s)

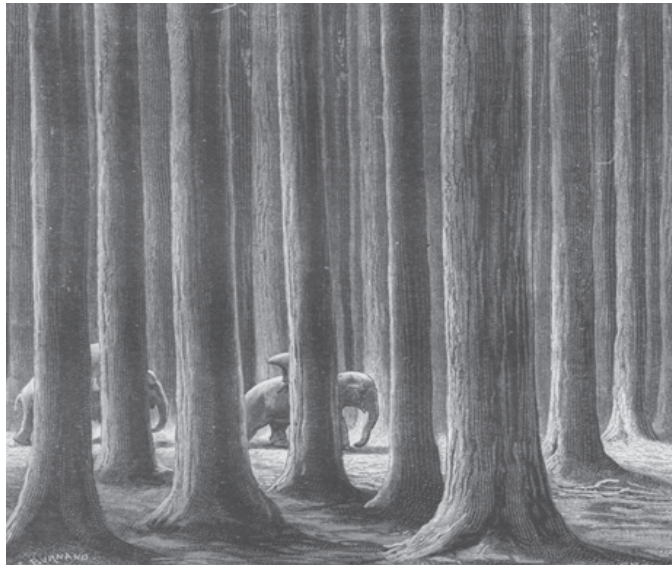
เราเตรียมออกเดินทาง สิ่งสำคัญที่สุดคงเป็นยารักษาโรค เราไม่จำเป็นต้องพกเงินในกระเป๋าไปมากมาย แต่ไม่มีมันตัวเดียวใด จะคุ้มครองให้รอดพ้นจากไข้ป่า เท้ายาควินินเพียง ๒ - ๓ เม็ด หากปราศจากยาควินินแล้วก็ไม่มีการรอดพ้นจากไข้ป่าได้สักคน

นอกจากยาควินินและเงินสำหรับจับจ่ายใช้สอยระหว่างทางแล้ว เราก็จัดเตรียมอาหารกระป๋องสำรองไปด้วยจำนวนหนึ่ง เผื่อไว้ในกรณีฉุกเฉิน เพราะอาหารส่วนใหญ่คงหาซื้อได้ระหว่างทาง

เราพกสัมภาระไปให้น้อยที่สุด มีเพียง เต็นท์ ผ้าห่ม เสื้อคลุมสองสามตัว หนังสือ อุปกรณ์หุงหาอาหาร ปิ่นและอาวุธ ข้างมี ๔ เชือก ซึ่ง ๒ เชือกนั้นบรรทุกสัมภาระ มีผู้ช่วยชาวลาวอีก ๖ คน ดังนั้นคณะของเรา รวมทั้งความูข้างแล้วก็มีทั้งหมด ๑๔ คน

ทุกอย่างเตรียมการเรียบร้อย ที่เหลือก็ปล่อยให้เป็นไปตามน้ำพระทัยของพระเจ้า เราออกเดินทางในตอนเที่ยงของวันที่ ๑๕ เมษายน ช้างเดินช้ามาก เฉลี่ยแล้วเดินทางได้ ๒ ไมล์ต่อชั่วโมงเท่านั้นเอง เรามุ่งหน้าไปยังทิศตะวันออกเฉียงเหนือเป็นระยะทาง ๑๐๐ ไมล์ ภูมิประเทศราบเรียบดี ถนนช่วง ๑๐ หรือ ๑๒ ไมล์แรกตัดผ่านทุ่งนา หมู่บ้านขนาดเล็ก ตั้งกระจุกกระจายอยู่กลางป่าหยากริมลำธารหรือลำเหมืองที่ไหลคดเคี้ยวไปหมู่บ้านอีกแห่งหนึ่งนั่น ก็มีต้นไม้ใหญ่ขึ้นเป็นแนว

หลังจากเดินทางผ่านที่ราบมาได้ ๖ ชั่วโมงก็ขึ้นดอยสูง ผ่านไปอีก ๒ ชั่วโมงก็เข้าป่าแล้วออกสู่เมืองพร้าว เมืองมีขนาดเล็ก ใช้เวลาเดินทาง ๘ วัน เราไม่เห็นบ้านเรือนเลย เว้นแต่หมู่บ้านขนาดเล็ก มีคนอาศัยอยู่ประมาณ ๓๐ ถึง ๔๐ คน ใกล้บ่อน้ำพุร้อน เส้นทางจากเมืองเชียงใหม่ไปเมืองเชียงรายและเมืองเชียงตุงเป็นป่าที่มีแต่เพียงทางช้างเดินเท่านั้น

(ป่าไม้สักในหัวเมืองล้านนา -Foret de tek : Voyage dans le haut Laos Neis, P. 1885)

ระหว่างหยุดพักริมลำธารแห่งหนึ่งในวันซับบารหรือวันอาทิตย์ เราได้พบแสนยาวิไชย คริสเตียนชาวเมืองพร้าว เดินทางไปเมืองลำพูน เราตั้งใจไปเยี่ยมเขาพอดิ พระเจ้าคงนำพามาเป็นแน่แท้ แสนยาวิไชยรู้สึกผิดบาปที่เดินทางในวันอาทิตย์ พร้อมสารภาพว่าละเลยบทบัญญัติของคริสเตียน และเดินทางมาพร้อมกับคณะที่ไม่ยอมหยุดพัก

ผ่านไป ๑๑ วันก็มาถึงเมืองเชียงราย เมืองมีขนาดเล็ก มีชาวเมืองประมาณ ๓๐๐ หลังคาเรือน ขึ้นต่อเมืองเชียงใหม่ พระเจ้าเชียงใหม่ทรงแต่งตั้งเจ้าหลวงเมืองเชียงราย ตัวเมืองตั้งอยู่ริมแม่น้ำโขง เป็นระยะทาง ๕๐ หรือ ๖๐ ไมล์ ออกสู่แม่น้ำกัมพูชาหรือแม่ของ ที่ราบนอกกำแพงเมืองมีผู้คนอาศัยอยู่เบาบาง ชาวเมืองส่วนใหญ่มีอาชีพจับปลา มีหมู่บ้านไม่กี่แห่งเท่านั้นที่เพาะปลูก

เรานั่งช้างมาถึงเมืองเชียงรายได้จากนั้นเตรียมตัวลงเรือต่อ สาธุคุณแมกกีลาวารี เทศนาให้ชาวเมืองจำนวนหนึ่ง ฟังที่ศาลา อีกทั้งแจกหนังสือภาษาสยามให้คนที่อ่านออก พร้อมทั้งสอบถามข้อมูลต่างๆ ของเมืองเชียงรายได้ด้วย เมื่อเรือพร้อมเราก็รีบออกเดินทางทันที เรือล่องแมกกีเป็นเวลา ๒ วันจึงออกสู่แม่น้ำกัมพูชา ระหว่างทางมีหมู่บ้านขนาด ๒๐ หลังคาเรือนอยู่ ๔ หรือ ๕ แห่ง ไกลจากเมืองเชียงรายได้ประมาณ ๓ ชั่วโมง

เราตัดสินใจหยุดพักในวันซัปดาห์ที่หาดทรายริมแม่น้ำ หากไกลกว่านี้ก็จะห่างผู้คนมากเกินไป เช้าวันนี้เราพบรอยเท้าเสือขนาดใหญ่ บ้วนปัสสาวะอยู่ใกล้เรือ ในเมืองลาวมีเสือชุม เราเลือกพักใกล้หมู่บ้านหรือเมือง เพื่อหนีเสือและโจรผู้ร้าย มีแต่พวกขมุเท่านั้น ที่อยู่ได้ทุกที่

ใกล้ปากแม่น้ำ มีภูเขาลูกหนึ่งชื่อว่า “ภูพระบาทเรือ” เป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ มีคนไปทำบุญมาก ถึงแม้ชื่อคล้ายกันก็ตาม แต่พระบาทเรือไม่เหมือนพระพุทธรูปที่สยาม รอยพระพุทธรูปประทับบนหินที่แกะเป็นรูปเรือยังไม่เรียบร้อยดี มีตำนานว่าพระโคตม ทรงแกะเรือหินยาว ๓๐ ฟุต แต่ทรงแกะได้ครึ่งเดียวเท่านั้น ชาวลาวหลายคนเดินผ่านมายกมือขึ้นไหว้รอยพระพุทธรูป พลังสวดมนต์เสียงพิมพ์

เรามาถึงหมู่บ้านขนาดเล็ก ชื่อว่า บ้านแซว ตั้งอยู่ริมฝั่งแม่น้ำใกล้ปากแม่น้ำกัมพูชา จากนั้นจึงไปเที่ยวชมเมืองเก่าเชียงแสน ในอดีตเมืองเชียงแสนเป็นเมืองใหญ่ มีชาวเมืองอาศัยอย่างหนาแน่น อยู่ภายใต้การปกครองของพม่า เมื่อ ๗๐ ปีก่อน สยามเข้ามายึดครองและทำลาย กวาดต้อนผู้คนไปเป็นทาสเชลย จนหมด เมืองจึงมีสภาพดังที่เห็นในปัจจุบัน

เมืองเชียงแสนที่รกร้าง กลายเป็นบ้านของสัตว์ร้ายนานาชนิด ตัวเมืองเล็กกว่าเมืองเชียงใหม่ ปัจจุบันอยู่ภายใต้การปกครองของพระเจ้าเชียงใหม่ ในเมืองเชียงแสนไม่มีอะไรหลงเหลือ นอกจากซากกำแพงเมือง และซากปรักหักพังของวัดวาอารามเท่านั้น ที่ลานวัดอันเก่าแก่มีพระพุทธรูปเรียงรายนับพันองค์

ชาวเมืองเชียงแสนละทิ้งเมืองไป เพราะเสียหายจนฟื้นฟูไม่ได้แล้ว ในเขตเมืองเก่าจึงมีแต่ กวาง เสือ และช้างเดินไปมาอยู่บนถนน หลังจากชมเมืองเก่าเชียงแสนหลายชั่วโมง เราก็กลับบ้านแซว นั่งเรือออกสู่แม่น้ำกัมพูชาต่อไป

เรามาถึงเมืองเชียงของ หัวเมืองลาว มีประชากรทั้งหมด ๓,๐๐๐ คน ขึ้นต่อเมืองน่าน ตลอดริมฝั่งน้ำ ตั้งแต่บ้านแซว จนกระทั่งถึงเมืองเชียงของ ไม่มีผู้คนอาศัยอยู่เลย ไม่มีปีที่ผ่านมามีผู้คนมาหักร้างถางพง ตั้งหมู่บ้านขนาดเล็กประมาณ ๒๐ ครัวเรือนกลางป่าบริเวณนี้ แต่ไม่เข้าชาวบ้านก็ต้องอพยพหนีเสือ ที่มากินคนอยู่เสมอ

เราพักอยู่ที่เมืองเชียงของ ๒ วัน ไปพบเจ้าเมืองและขุนนางท้องถิ่น เที่ยวชมวัดหลายแห่ง และเทศนาให้ผู้ไคร้ธรรม เมืองเชียงของเป็นหมู่บ้านชาวประมง นอกเมืองมีผู้คนอาศัยอยู่เบาบาง น้อยกว่าเมืองเชียงรายได้เสียอีก

วันที่ ๓ มีนาคม เราออกจากเมืองเชียงของ ล่องแม่น้ำกัมพูชาไปจนถึงเมืองหลวงพระบาง ใช้เวลาเดินทางรวมวันซัปดาห์แล้ว ๕ วัน เมืองหลวงพระบาง ไกลจากเมืองเชียงรายได้ประมาณ ๓๐๐ ไมล์ และไกลจากเมืองเชียงของประมาณ ๒๐๐ ไมล์ กระแสน้ำในแม่น้ำช่วงนี้ค่อนข้างเชี่ยว และอันตราย แม่น้ำกว้างเกือบ ๑ ไมล์ บางช่วงก็แคบ มีเกาะแก่งมากมาย

ไม่มีทิวทัศน์ที่ใด แม้แต่ลุ่มแม่น้ำฮัดสันในสหรัฐอเมริกา จะงดงามเท่าสองฝั่งของแม่น้ำกัมพูชา หรือแม่ของได้อีกแล้ว ริมฝั่งมีภูเขาสูงชันราว ๓ ถึง ๔ พันฟุต แม่น้ำไหลผ่านภูมิประเทศงามแปลกตา เรือผ่านป่าที่ดอกไม้เบ่งบานสะพรั่ง งดงามราวกับไม่เคยไม่เปลี่ยนแปลงเลย ตั้งแต่วันที่พระเจ้าสร้างโลก เมื่อเข้าใกล้หมู่บ้าน จึงเห็นภูเขาหินที่แห้งแล้งอยู่บ้าง

หมู่บ้านขนาดเล็กอยู่ริมฝั่งน้ำ จากเมืองเชียงของมาถึงเมืองหลวงพระบาง ใช้เวลาประมาณ ๓ ชั่วโมง เห็นเรือนประมาณ ๒๐ ถึง ๓๐ หลังเท่านั้นเอง อีก ๓ ชั่วโมงก็ถึงปากน้ำแม่ที่ไหลมาจากเมือง ลือทางตอนเหนือ

(ภาพเรือในน้ำ Source: ANOM Aix-en-Provence Historical photographs of Laos 1920-1948)

เมืองหลวงพระบาง เป็นเมืองหลวงของ(มณฑล) ลาว มีขนาดใหญ่กว่าเมืองเชียงใหม่ หลายคนสันนิษฐานจำนวนประชากรแตกต่างกันไป แต่คณะของเราเห็นพ้องต้องกันว่า คงมีประชากรประมาณ ๒๕๐,๐๐๐ คน เมืองหลวงพระบางเป็นหัวเมืองใหญ่อันดับสามของสยาม อันดับหนึ่ง คือ บางกอก อโยธยา และหลวงพระบาง ตามลำดับ ส่วนเมืองเชียงใหม่นั้นอยู่ในลำดับที่สี่ ทั้งที่เมืองหลวงพระบางมีประชากรมาก แต่ก็ไม่ทำนาปลูกข้าวมากเท่าเมืองเชียงใหม่ เมือง กว้างไม่เกิน ๔ หรือ ๕ ไมล์ อยู่บนฝั่งตะวันออกของแม่น้ำ ทางเหนือและทางใต้เป็นภูสูง ทอดตัวยาวจรดแม่น้ำ

แม่คานเป็นแม่น้ำขนาดเล็ก ไหลแบ่งเมืองออกเป็นสองส่วน พุงท้ายเมืองรกร้างไร้ผู้คนอาศัย ได้ยินมาว่าปากน้ำแม่คานมีผู้คนอาศัยอย่างหนาแน่น หากในหน้าน้ำหลาก เรือก็ทวนกระแสน้ำขึ้นเหนือได้ ผมคิดว่าชาวขมุ ใช้แม่คานเป็นเส้นทางลำเลียงสินค้า มายังตลาดเมืองหลวงพระบาง

(สาวชาวลาว Source: ANOM Aix-en-Provence Historical photographs of Laos 1920-1948)

เมืองหลวงพระบางมีผู้คนอาศัยหนาแน่น มากกว่าหัวเมืองลาวที่ผ่านมาทั้งหมด ถึงแม่ตลาดไม้ใหญ่เท่าเมืองเชียงใหม่ แต่ก็มีสินค้ามากมายหลายชนิด เช่น ผัก ผลไม้ และเสื้อผ้าต่างประเทศ ที่นำเข้ามาจากบางกอก เนื้อสัตว์ในตลาดนั้นมีเนื้อปลา หมู และสัตว์ปีก ปลาบึกก็มีมาก แต่ละตัวที่จับได้ มีน้ำหนักไม่ต่ำกว่า ๑๐๐ ปอนด์ ชาวเมืองหลวงพระบางแตกต่างจากชาวเมืองเชียงใหม่ ส่วนชาวเวียงจันทน์ เป็นลาวตะวันออกหรือลาว(ฟุง)ขาว ส่วนชาวลาวในหัวเมืองทั้งสี่ คือ เมืองน่าน เมืองแพร่ เมืองละคอน(ลำปาง) และเมืองลำพูนเป็นลาวเหนือ (ล้านนา—ผู้แปล) หรือ ลาว (ฟุง) ดำ มีชนชั้นแบ่งชาวลาวตามสำเนียงภาษาเป็นสองกลุ่ม มีชนชั้นในในเมืองเชียงใหม่และชาวสยาม ไม่เข้าใจภาษาลาวตะวันออก อักษรลาวตะวันออก คล้ายอักษรสยามมากกว่าอักษรลาวเหนือ ภาษาลาวตะวันออก คงได้อิทธิพลภาษาสยามและโคชินไชน่ามาก เหมือนที่ภาษาลาวเหนือได้รับอิทธิพลจาก ภาษาสยาม ภาษาพม่า ภาษากะเหรี่ยง ภาษาลื้อและภาษาจีนนั่นเอง

ชาวลาวตะวันออกเข้าใจภาษาสยาม มากกว่าภาษาลาวเหนือ ความแตกต่างระหว่างสำเนียงภาษาสยาม ลาวเหนือ ลาวตะวันออก ลื้อ เงี้ยว ยองและอื่นๆ ก็เหมือนกับภาษาถิ่น ของเกาะอังกฤษนั่นเอง

ชาวลื้อและยองในพม่าใช้อักษรของลาวเหนือ ส่วนอักษรลาวตะวันออกก็แตกต่างไปบ้าง ชาวลาวส่วนใหญ่อ่านหนังสือภาษาสยามไม่ออก แต่พระคัมภีร์ไบเบิลที่พิมพ์เป็นภาษาลาวในเมืองเชียงใหม่ นั้นทั้งชาวลาวเหนือ ชาวจีนและชาวลื้อก็อ่านออก เข้าใจได้ทั้งหมด

ในเมืองหลวงพระบางมีชาวลื้อมืออยู่มาก เมืองลื้ออยู่ทางเหนือติดพรมแดนทางทิศตะวันตกของจีน ชาวลื้อรักอิสระ ห้าวหาญบึกบั่นและดุดัน เครื่องแต่งกายของลื้อได้รับอิทธิพลการแต่งกายจากจีน จึงดู

งดงามกว่าชาวลาว พ่อค้าชาวลื้อเดินทางค้าขายไปถึงเมืองลาว พม่าและเลยเข้าไปในจีน เมืองหลวงของชาวลื้อคือ เมืองเชียงรุ่ง อยู่เหนือเมืองหลวงพระบางริมฝั่งแม่น้ำกัมพูชา ชาวลื้อมีรูปร่าง ผิวพรรณดี ไม่แบ่งเป็นกลุ่มย่อยเท่าชาวลาว

(ชาวลื้อเมืองอุเหนือ Source: ANOM Aix-en-Provence Historical photographs of Laos 1920-1948)

ชาวเมืองยองอยู่ทางใต้ของเมืองลื้อ เมืองยองมีขนาดเล็ก ตั้งอยู่ริมฝั่งแม่ยอง สาขาของแม่น้ำกัมพูชา ปัจจุบัน เมืองยองก็ร้าง เช่นเดียวกับเมืองเชียงแสน คิดว่าเมืองยองนั้น ขึ้นต่อพระเจ้ากรุงอังวะ กลุ่มที่กล่าวไว้แล้ว (เงิน ลื้อ) (เงิน ลื้อ ยอง) เหนือ (ล้านนา—ผู้แปล) มาก เว้นแต่พวกเงี้ยว (ไทใหญ่—ผู้แปล) ที่มีส่วนคล้ายและส่วนต่างอยู่หลายอย่าง

ชาวลัวะจัดอยู่อีกกลุ่มหนึ่งในหัวเมืองลาวเหนือนั้น มีทั้งชาวพม่า กะเหรี่ยง สยาม และจีนอาศัยอยู่ปะปนกัน ในเมืองหลวงพระบาง พบชาวไทลื้อมากที่สุด นับถือพุทธ ชาวกะเหรี่ยงและขมุก็นับถือพุทธ แต่หันไปทางผีมากกว่า ชาวกะเหรี่ยง ชาวกะเหรี่ยงแดง ชาวขมุ และชาวข่าแมदनับถือผี มีการเซ่นสังเวยและเลี้ยงผีเป็นประจำ หากชาวขมุป่วย จะไม่กินยารักษาโรค แต่จะเลี้ยงผีแทน บางครั้งก็ฆ่าสัตว์ ๑๐ ถึง ๑๒ ตัวเลยทีเดียว

ชาวขมุและชาวข่าแมดเหมือนกันมาก จนผมจัดอยู่ในกลุ่มเดียวกัน ในเมืองหลวงพระบางไม่มีกลุ่มไหนที่มีภาษา วัฒนธรรมเหมือนสองกลุ่มนี้เลย เมืองหลวงพระบางมีชาวขมุมากพอๆ กับชาวลาว (หมายถึงทั้งเมืองหลวงพระบาง ไม่ใช่ในตัวเมือง เพราะชาวขมุอาศัยอยู่บนภูเขา) ชาวขมุไม่มีเมืองของตัวเอง พวกเขาเป็นข้า อาศัยอยู่บนภูเขา ต้องเสียภาษีแก่เจ้านายชาวยุโรปหรือชาวลาว ชาวขมุไม่ได้อยู่แต่ในเมืองหลวงพระบางเท่านั้น แต่กระจัดกระจายทั่วไปในหัวเมืองลาว บางส่วนของพม่า และเมืองฮ่อหรือยูนนานในจีน ชาวขมุซื่อสัตย์ ไม่มีพิษภัย และยากจนที่สุด พวกเขาสวมใส่เสื้อผ้าน้อยชิ้น จนเกือบเปลือยกาย

ชาวขมุสร้างเรือนอยู่บนยอดดอย ส่วนชาวกะเหรี่ยงสร้างเรือนอยู่บริเวณที่ราบเชิงดอย ชาวขมามีพื้นที่เพาะปลูกน้อย เพราะไม่ได้รับอนุญาตให้ถือกรรมสิทธิ์ เรือนที่ว่างเปล่าและเล็กจิ๋ว สร้างอยู่บนดอยสูงชัน ท่ามกลางป่าไม้ ได้ฟ้าสีคราม

ชาวขมุบางคนก็ใกล้ชิดกับเจ้านายก็พูดภาษาลาวได้ พวกเขามีภาษาของตัวเอง แต่ไม่มีอักษรใช้อาจมีหนึ่งในพันคนเท่านั้นที่อ่านหนังสือออก หากมิชชันนารีคนใด ต้องการเข้าถึงชาวขมุ ต้องติดต่อพวกเขาโดยตรงทั้งยังควรพำนักอยู่ในเมืองหลวงพระบางด้วย

เราเหลือเวลาอีก ๖ วันในเมืองหลวงพระบาง ผมเหน็ดเหนื่อย ทำงานหนักมาก เพราะมีคนแวะมาเยี่ยมทุกวัน พวกเขาอาจมาด้วยความอยากรู้อยากเห็น แต่เราก็ถือโอกาสเทศนาเผยแผ่ศาสนาไปด้วยเสียเลย ชาวเมืองหลวงพระบางดื่มเหล้าจัด ไม่เหมือนชาวเมืองเชียงใหม่ ได้ยินมาว่าเมืองหลวงพระบางสุบผืนได้ เราออกเดินทางในวันที่ ๑๔ มีนาคม รู้สึกดีใจมาก ที่ได้ออกจากเมืองหลวงพระบางเสียที

การติดต่อสื่อสาร หรือเดินทางจากบางกอกมาเมืองหลวงพระบาง ไม่ต้องผ่านเมืองเชียงใหม่ เพราะนั่งเรือมา ๑๒ วันก็ถึงนครสวรรค์ แล้วเข้าแม่น้ำสายตะวันออก เมื่อไปถึงต้นน้ำ ก็เดินทาง ทางบกอีก ๘ หรือ ๑๐ วันจึงถึงแม่น้ำกัมพูชา จากนั้นนั่งเรือทวนกระแสน้ำที่เชี่ยวกรากอีก ๒ อาทิตย์ ก็ถึงเมืองหลวงพระบาง การเดินทางจากบางกอกไปเมืองหลวงพระบาง ลำบากกว่ามาเมืองเชียงใหม่มาก ผมสรุปว่าคงต้องใช้ระยะเวลาในการเดินทางมากกว่า ๓ เดือนทีเดียว เมื่อนั่งเรือในแม่น้ำกัมพูชามาได้ ๖ ไมล์ ก็เห็นหมู่บ้านสองสามแห่งอยู่ริมฝั่งน้ำ แต่เมื่อใกล้เมือง หมู่บ้านหนาแน่นขึ้นตามลำดับ เราแวะซื้อช้างที่ทำเดือสำหรับเดินทางกลับเมืองเชียงใหม่ เราเดินทางผ่านทุ่งนา ริมฝั่งลำธารที่ไหลรินมาจากยอดดอย ผ่านหมู่บ้านอีก ๖ แห่ง หมู่บ้านขนาดใหญ่ที่สุดมีคนอาศัยอยู่ถึง ๑,๐๐๐ คน อีก ๖ วันก็มาถึงเมืองน่านที่มีดอยล้อมเมืองไว้ทั้งสี่ด้าน

เมืองน่าน ตั้งอยู่บนเส้นรุ้งเดียวกับเมืองเชียงใหม่ มีประชากรโดยประมาณ ๑๐,๐๐๐ คน ตั้งอยู่ริมฝั่งน้ำน่าน ที่ไหลบรรจบกับแม่น้ำเจ้าพระยา ที่เมืองนครสวรรค์ เมืองมีประชากรหนาแน่น และเป็นเมืองสำคัญที่สุดในหัวเมืองลาว ชานเมืองมีหมู่บ้านตั้งอยู่มากมายหลายแห่ง แสดงให้เห็นว่าบ้านเมืองเจริญดี เจ้าเมืองน่านมีจิตใจดี ห่วงใยความเป็นอยู่ของชาวเมืองมาก ซึ่งหาไม่ได้ในดินแดนลาว เมืองน่านดีกว่าเมืองหลวงพระบางและเมืองแพร่ เราชอบกันมาก จึงหยุดพักผ่อน เทียวชมเมืองถึง ๔ วัน อีกทั้งฝนเริ่มตกแล้ว ทำให้การเดินทาง ลำบากไปบ้าง

(THE NEW YORK PUBLIC LIBRARY)

วันที่ ๔ มิถุนายน ก็มาถึงเมืองแพร่ ห่างจากเมืองน่าน ๔ ถึง ๕ วันเท่านั้น เราหาหญ้ามาเลี้ยงช้างกันไม่มีเวลาว่างเลย จากเมืองแพร่ ๔ วันก็มาถึงเมืองละคอน(ลำปาง) เมืองมีขนาดใหญ่เท่าเมืองน่าน มีประชากรประมาณ ๑๐,๐๐๐ คน ตั้งอยู่ริมฝั่งแม่วัง ซึ่งไหลไปบรรจบกับแม่ปิงที่เมืองระแหง

วันที่ ๒๑ มิถุนายน หลังจากที่รอนแรมไปทั่วหัวเมืองลาวถึง ๖๗ วัน เราก็เดินทางกลับถึงเมืองเชียงใหม่โดยสวัสดิภาพ การเดินทางตลอดทั้งปีนั้นเป็นไปได้ ต้องหน้าแล้งเท่านั้นจึงสะดวก ขากลับตกหนัก ทั้งวันทั้งคืน แต่เราก็เป็นไข้เพียงนิดหน่อยเท่านั้น สุขภาพของเราถือว่าดีกว่าผู้ติดตามชาวลาวมาก จบ

สุทธิดีศักดิ์ถอดความ

Siam and Laos, as seen by our American missionaries
by Presbyterian Church in the U.S.A. Board of Publication
Publisher Presbyterian Board of Publication, 1884

ภาพกิจกรรมงานด้านพระพุทธศาสนา ศิลปวัฒนธรรม ตั้งแต่ มิถุนายน ๒๕๕๘-มกราคม พ.ศ. ๒๕๕๙

๑๑ มิ.ย.๒๕๕๘ รศ.ดร.ประพันธ์ ธรรมไชย อธิการบดี ประธานในพิธี พร้อมคณะผู้บริหาร คณาจารย์ บุคลากร นักศึกษา และหน่วยราชการ ประชาชนในเขตตำบลช้างเผือก ร่วมพิธีทำบุญและสืบชะตาเมืองเชียงใหม่ ประจำปี ๒๕๕๘ ในหน่วยประตูช้างเผือก “เดชเมือง” (ประตูหัวเมือง) พร้อมได้ร่วมเป็นเจ้าภาพน้ำดื่ม ณ ประตูช้างเผือก อ.เมือง จ.เชียงใหม่

๑๕ มิ.ย.๒๕๕๘ อ.ฉันทนา ศศิธรรมาศ รองผู้อำนวยการฯ นายอภิรักษ์ ตาเสน และนักศึกษาชมรมรักษารักษา ศิลปะและวัฒนธรรม เข้าร่วมพิธีไหว้ครูของสำนักศิลปะและวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่ พร้อมนำการแสดง เข้าร่วมกับเครือข่ายเพื่อเป็นการสร้างสัมพันธ์ไมตรีและความร่วมมือการจัดกิจกรรมด้านศิลปวัฒนธรรม

๒๐-๒๒,๒๗-๒๘ มิ.ย.๒๕๕๘ สำนักศิลปะและวัฒนธรรม เปิดการฝึกอบรมศิลปการตกแต่งกระดาษสา ล้านนา โดยได้รับเกียรติจากพ่อครูเสถียร ณ วงศ์รักษ์ ในการเป็นวิทยากร ณ ห้องฝึกอบรมชั้น ๒ อาคารเทพรัตนราชสุตา

๒ ก.ค.๒๕๕๘ สภาวัฒนธรรมตำบลหนองป่าครั่ง เข้าเยี่ยมชมและประชุมปรึกษาหารือ แนวทางการพัฒนาความร่วมมือระหว่างมหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่ กับสภาวัฒนธรรม เทศบาลตำบลหนองป่าครั่ง ในการส่งเสริมและสนับสนุนอนุรักษ์ ศิลปะและวัฒนธรรมของเยาวชนในชุมชน และแนวทางการพัฒนาอย่างต่อเนื่อง เพื่อความยั่งยืนในการอนุรักษ์ศิลปวัฒนธรรมของคนในชุมชน ตลอดจนการพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมในชุมชน

๑๐ ก.ค.๒๕๕๘ ผศ.สุชานาฏ สิตานุรักษ์ ผู้อำนวยการฯ ตัวแทนในนามมหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่ เข้าร่วมงานและเข้ารับเสด็จสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ในโอกาสเสด็จพระราชดำเนินทรงยกฉัตรทองคำ ประดิษฐานบนหลังคาวิหารอินทขิล ศาลหลักเมืองเชียงใหม่ ณ วัดเจดีย์หลวงวรวิหาร อ.เมือง จ.เชียงใหม่

๑๕ ก.ค.๒๕๕๘ ผศ.สุชานาฏ สิตานุรักษ์ ผู้อำนวยการฯ และ อาจารย์วาทินี คุ่มแสง รองผู้อำนวยการฯ ให้การต้อนรับคณะนักศึกษาจากมหาวิทยาลัย National Chin-Yi University Of Technology ประเทศไต้หวัน จำนวน ๑๐ คน ที่เข้ามาเยี่ยมชมอาคารเทพรัตนราชสุดา เพื่อศึกษาดูงานด้านศิลปวัฒนธรรมล้านนา

๑๗ ก.ค.๒๕๕๘ สำนักศิลปะและวัฒนธรรม จัดพิธีมอบรางวัล “เพชรราชภัฏ – เพชรล้านนา” และ พิธีหล่อเทียนหล่อมโหรี เติตโถงศรีราชัน โดยท่าน รศ.น.สพ.ศุภชัย ศรีวิวงศ์ รองอธิการบดี ประธานเปิดงาน พร้อมมอบรางวัลเชิดชูเกียรติ “เพชรราชภัฏ – เพชรล้านนา” ประจำปี ๒๕๕๘ จำนวน ๗ ท่าน และมีการแสดงธรรมเทศนา โดยพระครูธีรสุตพจน์ วัดสภิกาคามี จากนั้น ผู้เข้าร่วมงานร่วม วางแผ่นเทียน หล่อเทียนพรรษา ณ ศาลาร่มโพธิ์ มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่

๒๕ ก.ค.๒๕๕๘ สภาวัฒนธรรมตำบลหนองป่าครั่ง เทศบาลตำบลหนองป่าครั่ง ร่วมกับ สำนักศิลปะและวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่ จัดโครงการอบรมศิลปวัฒนธรรมมรดกล้านนาประจำปี ๒๕๕๘ พร้อมทั้งทำบันทึกข้อตกลงร่วมกัน (MOU) ด้านศิลปวัฒนธรรม ณ ห้องพุทธศาสน์ ชั้น ๔ อาคารเทพรัตนราชสุดา มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่

๒๗ ก.ค.๒๕๕๘ สำนักศิลปะและวัฒนธรรม จัดพิธีแห่เทียนพรรษา นำพาอิมใจ เทิดไท้องค์ราชัน ๘๘ พรรษา พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ เนื่องในประเพณีเข้าพรรษา ประจำปี ๒๕๕๘ โดยมี พระครูสมุห์เสนาะ สุวิชัย เจ้าอาวาสวัดเชียงโสม ประธานสงฆ์ และ รศ.ดร.ประพันธ์ ธรรมไชย อธิการบดี ประธานฝ่ายฆราวาส โดยมีคณะผู้บริหาร คณาจารย์ บุคลากร และนักศึกษา ร่วมพิธีจำนวนมาก ณ วัดเชียงโสม ต.ช้างเผือก อ.เมือง จ.เชียงใหม่

๒๙ ก.ค.๒๕๕๘ รศ.น.สพ.ศุภชัย ศรีธวัช รองอธิการบดี พร้อมด้วย ผศ.สุชานาฏ สิตานุรักษ์ ตัวแทนในนามมหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่ เข้าร่วมพิธีสืบดวงพระชะตาเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร เนื่องในโอกาสทรงเจริญพระชนมายุ ๖๓ พรรษา โดยมี นายศุภชัย เอี่ยมสุวรรณ รองผู้ว่าราชการจังหวัดเชียงใหม่ เป็นประธาน ณ วัดพระสิงห์วรมหาวิหาร อ.เมือง จ.เชียงใหม่

๑-๔ ส.ค.๒๕๕๘ มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่ ร่วมจัดในการประชุมสัมมนาวิชาการยุวพุทธิกนานาชาติ ครั้งที่ 5 (The Fifth World Youth Buddhist Symposium) ร่วมกับสมาคมยุวพุทธิกโลกในประเทศจีน (The World Youth Buddhist Society) และสถาบันอุดมศึกษาในจังหวัดเชียงใหม่ โดยมีมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตเชียงใหม่ เป็นมหาวิทยาลัยหลักในการประสานงานการจัดการประชุมดังกล่าว ณ ศูนย์ประชุมและแสดงสินค้านานาชาติเฉลิมพระเกียรติ ๗ รอบพระชนมพรรษา จังหวัดเชียงใหม่

๗ ส.ค.๒๕๕๘ ศูนย์โปลานศึกษา สำนักศิลปะและวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่ ร่วมกับสำนักงานวัฒนธรรมไทยสายใยชุมชนบ้านหนองเงือก จัดโครงการเสวนาและนำเสนอข้อมูลผลการสำรวจคัมภีร์โปลาน ณ สำนักงานวัฒนธรรมไทยสายใยชุมชนบ้านหนองเงือก ตำบลแม่แรง อำเภอลำพูน

๙ ส.ค.๒๕๕๘ อาจารย์ฉันทนา ศศิธรรมาส รองผู้อำนวยการ เป็นตัวแทนในนามมหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่ ร่วมจัดงาน “๗ มหัศจรรย์ ๑๒ สิงหาคม ๑๒ สิงหาคม ๑๒ สิงหาคม” โดยมีท่านเจ้าคุณ พระธรรมเสนาบดี รองเจ้าคณะภาค ๗ ประธานสงฆ์ และได้รับเกียรติจากท่านสุวพันธุ์ ตันยุวรรธนะ รัฐมนตรีประจำสำนักนายกรัฐมนตรี มาเป็นประธานเปิดงาน ณ ช่วงอุโบสถเงิน วัดศรีสุพรรณ อ.เมือง จ.เชียงใหม่

๑๐ ส.ค.๒๕๕๘ มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่ จัดพิธีถวายราชสดุดี สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ฯ เนื่องในโอกาสเฉลิมพระชนมพรรษา “๑๒ สิงหาคม มหาราชินี” และพิธีมอบโล่รางวัลผู้แต่งกายชุดพื้นเมืองล้านนาดีเด่น ปีการศึกษา ๒๕๕๘ โดยได้รับเกียรติจาก รศ.ดร.ประพันธ์ ธรรมไชย อธิการบดี มาเป็นประธาน ณ ศาลาร่มโพธิ์ มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่

๒๖ ส.ค.๒๕๕๘ อาจารย์ฉันทนา ศศิธรรมาศ น.ส. วราภรณ์ โยธาราชภูร์ เข้าร่วมงานวันคล้ายวันประสูติ พระราชยาเจ้าดารารัศมี และพิธีเปิดนิทรรศการเรื่อง เรือนล้านนา : ตัวตน คนเมือง ณ อาคารรัศมีทัศนาศนา ภายใน พิพิธภัณฑ์พระตำหนักดาราภิรมย์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

๒๖ ส.ค.๒๕๕๘ ผศ.วรเชษฐ สมมะณี ศ.จินตนา แสงวงศ์ และ Prof. Dr. Bernd Billhardt เข้าเยี่ยมชม อาคารเทพรัตนราชสุดา ได้รับการต้อนรับจาก ผศ.สุชานาฏ สิตานุรักษ์ ผู้อำนวยการสำนักศิลปะและวัฒนธรรม โดยมีนายโสภณ พรหมจิตต์ นักวิชาการศึกษา ประจำสำนักศิลปวัฒนธรรม นำชมและให้ความรู้ ณ อาคารเทพรัตนราชสุดา

๒๘ ส.ค.๒๕๕๘ อาจารย์ฉันทนา ศศิธรรมาศ รองผู้อำนวยการ นำนักศึกษามหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่ เข้าแข่งขันตอบปัญหาธรรมะ ซึ่งได้และทุนการศึกษา ในกิจกรรม “ส่งเสริมพระพุทธศาสนา ครั้งที่ ๕” มหาวิทยาลัยแม่ฟ้าหลวง ซึ่งได้รับรางวัลชนะเลิศอันดับ ๑ และอันดับ ๒ ณ อาคารเฉลิมพระเกียรติฯ มหาวิทยาลัยแม่ฟ้าหลวง

๒๘ ส.ค.๒๕๕๘ ผศ.สุชานาฏ สิตานุรักษ์ และนายดิเรก อินจันทร์ เข้าร่วมงานสัมมนาวิชาการระดับนานาชาติ และเป็นวิทยากร เรื่อง “ความสำคัญของคัมภีร์ไบเบิลต่อพุทธศาสนศึกษา” จัดโดยสมาคมอนุรักษ์เอกสารโบราณ ร่วมกับมหาวิทยาลัย King's College London ณ ห้องประชุม ๓ อาคารพุทธวิชชาลัย มหาวิทยาลัยราชภัฏพระนคร กทม.

๒ ก.ย.๒๕๕๘ คณะอาจารย์และนักศึกษาโครงการแลกเปลี่ยนจาก Kyoto Kacho University ประเทศญี่ปุ่น จำนวน ๗ คน เข้าเยี่ยมชมสถาบันล้านนาศึกษาเพื่อศึกษาเรียนรู้เกี่ยวกับกลุ่มชาติพันธุ์และศิลปวัฒนธรรมล้านนา โดยมีนายโสภณ พรหมจิตต์ นักวิชาการศึกษา ประจำสำนักศิลปวัฒนธรรม นำชมและให้ความรู้ ณ อาคารเทพรัตนราชสุดา มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่

๓ ก.ย.๒๕๕๘ รศ.นสพ. ศุภชัย ศรีธวัช (รองอธิการบดี) และผศ.สุชานาฏ สิตานุรักษ์ ตัวแทนในนามมหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่ เข้ากราบน้อมมุทิตาจิต พระเดชพระคุณท่าน “พระธรรมเสนาบดี” รองเจ้าคณะภาค ๗ เจ้าอาวาสวัดดอยสุเทพราชวรวิหาร เนื่องในวาระโอกาสทำบุญสืบชาติอายุวัฒนมงคล ๖๖ ปี ๔๖ พรรษา ในวันพุธ ที่ ๒ กันยายน ๒๕๕๘ ที่ผ่านมา ณ วัดพระธาตุดอยสุเทพราชวรวิหาร

๔ ก.ย.๒๕๕๘ คณะอาจารย์และนักศึกษาโครงการแลกเปลี่ยนจาก Shiga University ประเทศญี่ปุ่น เข้าเยี่ยมชมสถาบันล้านนาศึกษาเพื่อศึกษาเรียนรู้เกี่ยวกับกลุ่มชาติพันธุ์และศิลปวัฒนธรรมล้านนา โดยมีนายโสภณ พรหมจิตต์ นักวิชาการศึกษา ประจำสำนักศิลปวัฒนธรรม นำชมและให้ความรู้ ณ อาคารเทพรัตนราชสุดา มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่

๔ ก.ย.๒๕๕๘ คณะครูและนักเรียนจากโรงเรียนสาธิต มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่ จำนวน ๘๐ คน มาเรียนรู้ด้านศิลปวัฒนธรรม ณ อาคารเทพรัตนราชสุดา สำนักศิลปและวัฒนธรรม

๔-๖ ก.ย.๒๕๕๘ อาจารย์ฉันทนา ศศิธรรมาศ และอาจารย์วาทีนี้ คุ่มแสง รองผู้อำนวยการสำนักศิลปะและวัฒนธรรม เข้าร่วมงานการประชุมวิชาการนานาชาติ เรื่อง “การแสดงพื้นบ้านในอาเซียน” (The Folk Performing Arts in ASEAN) ณ ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน) กระทรวงวัฒนธรรม เขตตลิ่งชัน กรุงเทพมหานคร

๗ ก.ย.๒๕๕๘ อาจารย์ฉันทนา ศศิธรรมาศ และ อาจารย์วาทีนี้ คุ่มแสง รองผู้อำนวยการ เข้าน้อมถวาย มุทิตาจิตร ท่าน “พระครูอดุลสีกิตติ์ เจ้าอาวาสวัดธาตุคำ, เจ้าคณะตำบลห้วยยา,ผู้มีคุณูปการต่อมหาวิทยาลัยราชภัฏ เชียงใหม่, ครูภูมิปัญญาไทย,เพชรราชภัฏ-เพชรล้านนา เนื่องในงานทำบุญอายุวัฒนมงคล ๖๑ ปี ๔๑ พรรษา ประจำปี ๒๕๕๘ ณ วัดธาตุคำ

๘ ก.ย.๒๕๕๘ อาจารย์วาทีนี้ คุ่มแสง รองผู้อำนวยการฯ เข้าร่วมการสัมมนาระดมความคิดเห็น ชุมชน วัด โรงเรียน สถาบันการศึกษา และผู้เกี่ยวข้องที่อยู่ในเขตอนุสรณ์สถาน สถานที่และพื้นที่ทางวัฒนธรรม ตามที่องค์การบริหารส่วนจังหวัดเชียงใหม่และมหาวิทยาลัยเชียงใหม่ได้ร่วมกันผลักดันเมืองเชียงใหม่สู่มรดกโลก ณ โรงแรมเชียงใหม่ ออคิต จังหวัดเชียงใหม่

๑๒-๑๓ ก.ย.๒๕๕๘ อาจารย์วาทีนี้ คุ่มแสง รองผู้อำนวยการสำนักศิลปะและวัฒนธรรม นำนักศึกษา มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่ เข้าร่วมโครงการธรรมะสถมมหาสถาน ประจำปี ๒๕๕๘ โดยมีพระเดชพระคุณท่าน พระเทพปริยัติ รักษาการเจ้าคณะจังหวัดเชียงใหม่ เป็นประธาน ณ วัดเจ็ดยอด พระอารามหลวง

๑๔ ก.ย.๒๕๕๘ ผศ.สุชานาฏ สิตานุรักษ์ ผู้อำนวยการสำนักศิลปะและวัฒนธรรม ตัวแทนในนามมหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่ เข้ากราบน้อมมุทิตาจิต พระเดชพระคุณท่าน “พระโพธิ์รังษี” เจ้าคณะอำเภอต๋อยสะเก็ด เจ้าอาวาสวัดพระธาตุต๋อยสะเก็ด พระอารามหลวง เนื่องในวาระโอกาสทำบุญสืบชะตาอายุวัฒนมงคล ๗๐ ปี ๔๙ พรรษา ประจำปี ๒๕๕๘ ณ วัดพระธาตุต๋อยสะเก็ด พระอารามหลวง

๙ ก.ย.๒๕๕๘ คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์จากมหาวิทยาลัยพะเยา นำโดย ดร. บุรินทร์ พันธุ์สวรรค์ เข้าเยี่ยมชมสถาบันด้านการศึกษา อาคารเทพรัตนราชสุตา โดยมีนายโสภณ พรหมจิตต์ นักวิชาการศึกษา ประจำสำนักศิลปวัฒนธรรม นำชมและให้ความรู้ เมื่อวันที ๗ กันยายน ๒๕๕๘ ณ อาคารเทพรัตนราชสุตา มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่

๔ ต.ค.๒๕๕๘ ศูนย์โอบอุ้มการเรียนรู้ สำนักศิลปะและวัฒนธรรม จัดงาน “ไปภูฏานวัดถ้ำ ทานัง : วันน้ำจ๋าแก้วกว้าง ท่าทางร้องว้าวแดง สันกำแพง เชียงใหม่” เพื่อสรุปงานทำทะเบียนและถ่ายภาพโอบอุ้มพิพิธภัณฑวัตถุน้ำจ๋าสุมาธรรม และถวายผ้าห่อคัมภีร์โอบอุ้ม โดยมีผศ.สุชานาฏ สิตานุรักษ์ ผู้อำนวยการฯ ให้เกียรติเป็นประธาน

๑๗ ต.ค.๒๕๕๘ มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่ ได้รับความเมตตาจาก “พระเทพปริยัติ” เจ้าคณะจังหวัดเชียงใหม่ เจ้าอาวาสวัดเจ็ดยอด, “พระโสภณธรรมสาร”เจ้าอาวาสวัดป่าดาราภิรมย์ “พระครูพิศิษฐ์ไพฑิการ” (ครูบุญปิ่น) เจ้าอาวาสวัดช่วงสิงห์ ในการอธิฐานจิตและเพื่อประพรมน้ำพระพุทธมนต์ให้กับบัณฑิต รุ่นที่ ๓๙ จำนวนกว่า ๔,๖๐๐ ท่านในงาน “บัณฑิตานุสรณ์”ประจำปี ๒๕๕๘ ณ สนามฟุตบอล มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่ เพื่อเป็นขวัญกำลังใจ และความเป็นสิริมงคล ในการที่จะเข้ารับพิธีพระราชทานปริญญาบัตร ในวันที่ ๑๙ ต.ค.นี้

๑๙-๒๒ ต.ค. ๒๕๕๘ สำนักศิลปะและวัฒนธรรม ได้รับมอบหมายจากมหาวิทยาลัย ในการดำเนินการ ประสาน กราบอาราธนา พระสงฆ์ทรงสมณศักดิ์เจริญชยางคศาตา ในงานพิธีพระราชทานปริญญาบัตรมหาวิทยาลัย ราชภัฏ กลุ่มภาคเหนือ ทั้ง ๘ แห่ง ประจำปี ๒๕๕๘ ระหว่างวันที่ ๑๙-๒๒ ตุลาคม ๒๕๕๘ ณ หอประชุมที่ปิงกร รัศมิโชติ วิทยาเขตสะลวง – ขี้เหล็ก มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่

๒๘ ต.ค. ๒๕๕๘ ผศ.สุชนาภ สิตานุกัษย์ เข้าร่วมพิธีทำบุญบุพเพตพลี ตามก๋วยสลากล้านนา ประจำปี ๒๕๕๘ โดยมี “พระธรรมเสนาบดี” รองเจ้าคณะภาค ๗ ประธานฝ่ายสงฆ์ และท่าน “นายพุฒิพงศ์ ศิริมาตย์” รองผู้ว่า ราชการจังหวัดเชียงใหม่ เป็นประธานฝ่ายฆราวาส ณ คุ้มหลวงช่วงหลวงเวียงแก้ว และลานอนุสาวรีย์สามกษัตริย์

๕ พ.ย. ๒๕๕๘ สำนักศิลปะและวัฒนธรรม จัดพิธีกินอ้อผญา สำหรับผู้เข้าร่วมโครงการฝึกอบรมศิลปวัฒนธรรม ล้านนา ทั้งนี้ได้รับเกียรติจาก ผศ.ดร.อรพินท์ ศิริบุญมา รองอธิการบดี เป็นประธานเปิดพิธี โดยมีการขับซอพื้นเมือง เติตพูนพระคุณครู และการแสดงดนตรีพื้นเมือง จากนั้นเป็นพิธีกินอ้อผญา โดย พระครูอดุลสีกิตติ์ เจ้าอาวาสวัดธาตุ คำโดยมีคณะผู้บริหาร คณาจารย์ บุคลากร นักศึกษา และผู้เข้าร่วมโครงการฝึกอบรมศิลปวัฒนธรรมล้านนา ร่วมพิธี ณ ห้องพระพุทธรูป ชั้น ๔ อาคารเทพรัตนราชสุตา มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่

๑๔ พ.ย.๒๕๕๘ สำนักศิลปะและวัฒนธรรม จัดอบรมก่อนสอบธรรมศึกษา ชั้นตรี โท เอก ประจำปี ๒๕๕๘ ณ ห้องประชุมเอื้องสามปอยหลวง ชั้น ๑๕ อาคารราชภัฏเฉลิมพระเกียรติ มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่ โดยได้รับเกียรติจาก ผศ.สุชานาฏ สิตานุรักษ์ ผู้อำนวยการ ให้เกียรติเป็นประธานเปิดการสอบ และพระครูโสภณปริยัติ ผู้ช่วยเจ้าอาวาสวัดพระสิงห์วรมหาวิหาร ประธานสงฆ์

๒๑ พ.ย.๒๕๕๘ รศ.น.สพ.ศุภชัย ศรีธวัช รองอธิการบดีมหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่ เป็นประธานในพิธีเทศน์มหาชาติชาดก (ประเพณีตั้งธรรมหลวง) ถิ่นท่าหาราช ในงานประเพณีเป็งเป็งเชียงใหม่ ประจำปี ๒๕๕๘ ณ วัดเจ็ดลิน ต.พระสิงห์ อ.เมือง จ.เชียงใหม่

๒๓ พ.ย.๒๕๕๘ อาจารย์ฉันทนา ศศิธรรมาศ และอาจารย์วาทีนี้ คัมแสง รองผู้อำนวยการ นำนักศึกษาเข้าร่วมงาน “ตามผางปะตีด ส่องฟ้า อักขาเมือง ครั้งที่ ๔ สืบสานประเพณีเป็งเป็ง ๒๕๕๘” ณ ลานอนุสาวรีย์สามกษัตริย์ โดยได้รับเกียรติจาก นายกฤษณ์ ธนาวณิช รองผู้ว่าราชการจังหวัดเชียงใหม่ ได้เป็นประธานในพิธีเปิดกิจกรรมดังกล่าว

๒๓-๒๔ พ.ย.๒๕๕๘ ผศ.สุชานาฏ สิตานุรักษ์ หัวหน้าหน่วยอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมธรรมชาติและศิลปกรรมท้องถิ่นจังหวัดเชียงใหม่ และนางสาวปนัดดา ไตรคำนุช นักวิชาการศึกษา ได้เข้าร่วมฝึกอบรมเรื่อง กระบวนการจัดทำแผนจัดการอนุรักษ์และปรับปรุงสิ่งแวดล้อมธรรมชาติและศิลปกรรม ณ ห้องจูปีเตอร์ โรงแรมมิราเคิล กรุงเทพฯ

๒๔ พ.ย.๒๕๕๘ บุคลากร สำนักศิลปะและวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่ เข้าวางพวงหรีดและแสดงความเสียใจกับทางครอบครัว และขอไว้อาลัยแด่ “พ่อครูมานพ ยาระณะ (พ่อครูพั่น) ศิลปินแห่งชาติ สาขาศิลปะการแสดง ประจำปี พ.ศ. ๒๕๔๘ ผู้เชี่ยวชาญด้านศิลปะการฟ้อน, ศิลปะการต่อสู้, การตีกลองสะบัดชัยแบบโบราณ, กลองปู่จา, กลองปู่เจ้, ดนตรีพื้นบ้านล้านนาและดนตรีไทย

๒๕ พ.ย.๒๕๕๘ ผศ.สุชานาฏ สิตานุรักษ์ ผู้อำนวยการสำนักศิลปะและวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่ เป็นประธานในพิธีเทศน์มหาชาติชาดก (ประเพณีตั้งธรรมหลวง) ถิ่นหม่หาพนในงานประเพณียี่เป็งเชียงใหม่ ประจำปี ๒๕๕๘ ณ วัดโลกโมฬี ต.ศรีภูมิ อ.เมือง จ.เชียงใหม่ ในระหว่างวันที่ ๒๔-๒๕ พฤศจิกายน ๒๕๕๘

๑ ธ.ค.๒๕๕๘ สำนักศิลปะและวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่ จัดการสอบ “ธรรมศึกษาชั้นตรี โท เอก” ประจำปี ๒๕๕๘ ณ ห้องประชุมเอื้องสามปอยหลวง ชั้น ๑๕ อาคารราชภัฏเฉลิมพระเกียรติ มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่ โดยได้รับเกียรติจาก รศ.น.สพ.ศุภชัย ศรีอิวงค์ รองอธิการบดี ให้เกียรติเป็นประธานเปิดการสอบ และพระครูธีรสุตพจน์ เจ้าอาวาสวัดสภิกขาคามี่ (ผาลาด) ประธานสงฆ์มาให้โอวาท

๑๖ ธ.ค.๒๕๕๘ ผู้บริหาร มร.ชม. ร่วมพิธีถวายดอกไม้จันทน์ พิธีพระราชทานเพลิงพระศพสมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ‘พระสังฆราช’ ในส่วนภูมิภาค จังหวัดเชียงใหม่ นำโดย รศ.ดร. ประพนธ์ ธรรมไชย อธิการบดีมหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่ พร้อมด้วยคณะผู้บริหารและนักศึกษา ร่วมไว้อาลัยและอำนวยความสะดวกแก่ประชาชนที่มาร่วมงาน ณ วัดเจติยหลวงวรวิหาร

๒๖ พ.ย.๒๕๕๘ มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่ จัดทำขบวนกระทงใหญ่ เข้าประกวดในงานประเพณียี่เป็งเชียงใหม่ ประจำปี ๒๕๕๘ ซึ่งในปี นี้ ค่ายรางวัลชนะเลิศ อันดับที่ ๑ ประเภทสวยงาม

๑๒ ธ.ค.๒๕๕๘ พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าโสมสวลีฯ เสด็จมายังวัดพระธาตุคุดอยสุเทพราชวรวิหาร เพื่อทรงอัญเชิญพระรัตนมหาราช ขึ้นประดิษฐานบนองค์พระบรมธาตุ ซึ่งทางมหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่ โดย ผศ.สุชานาฏ ลิตานุกฤษ์ ตัวแทนในนามมหาวิทยาลัยฯ ได้น้อมถวาย พระพิณเขมร รุ่น ๙๐ ปี มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่ ขนาด ๙ นิ้ว แต่พระองค์ฯ ท่าน เพื่อเป็นที่ระลึกและเป็นเกียรติแก่มหาวิทยาลัยฯ ซึ่งได้มี ข้าราชการ คณะศรัทธาและประชาชน ชาวจังหวัดเชียงใหม่เข้าร่วมรับเสด็จเป็นจำนวนมาก

๙ ๖.ค.๒๕๕๘ ผศ.สุชานาฏ สิตานุรักษ์ ผู้อำนวยการสำนักศิลปะและวัฒนธรรม เข้ามูทิตาสักการะ “พระราช วิสุทธิญาณ” เจ้าคณะจังหวัดเชียงใหม่ ลำพูน แม่ฮ่องสอน (จ.) เจ้าอาวาสวัดป่าดาราภิรมย์ พระอารามหลวง ซึ่งได้รับ พระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อม พระราชทานเลื่อนสมณศักดิ์ให้ จาก “พระโสภณธรรมสาร (ฤทธิรงค์ ญาณวโร)” พระราชาคณะชั้นสามัญ เลื่อนเป็น พระราชาคณะ “ชั้นราช” ในวันที่ ๕ ธันวาคม ที่ผ่านมา

๘ ๖.ค.๒๕๕๘ คณะผู้บริหาร คณาจารย์ เจ้าหน้าที่ จากคณะวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี มหาวิทยาลัยราชภัฏ นครปฐม จำนวน ๓๐ ท่าน ให้เกียรติมาเยี่ยมชมศึกษาดูงานสำนักศิลปะและวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่

๑๙-๒๐ ๖.ค.๒๕๕๘ สำนักศิลปะและวัฒนธรรม จัดการอบรมหลักสูตรศิลปะการดูแลสุขภาพแผนพื้นบ้าน ล้านนา : การปรุงยาตามสมุนไพร และน้ำมันนวดหอมระเหย โดยมี แม่ครูจรรยา วงศ์ชัย ผู้เชี่ยวชาญด้านแพทย์แผน ไทยพื้นบ้านล้านนา เพชรราชภัฏ-เพชรล้านนา ประจำปี พ.ศ.๒๕๕๕ เป็นวิทยากร

๒๐ ๖.ค.๒๕๕๘ ผศ.สุชานาฏ สิตานุรักษ์ ผู้อำนวยการสำนักศิลปะและวัฒนธรรม เข้ามูทิตาสักการะ “พระ เดชพระคุณ พระราชเจติยาจารย์ (ชูเกียรติ อภิโย)” เจ้าอาวาสวัดเจติยหลวงวรวิหาร เนื่องในงานพิธีทำบุญอายุวัฒน มงคลครบ ๙๐ ปี ประจำปี ๒๕๕๘ ณ วัดเจติยวรวิหาร อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่

๓-๕ ม.ค.๒๕๕๙ สำนักศิลปะและวัฒนธรรม นำคณะผู้บริหาร มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่ นำโดย รศ.ดร. ประพันธ์ ธรรมไชย อธิการบดี เป็นตัวแทนมหาวิทยาลัย ร่วมแสดงมุทิตาสักการะและขอพรปีใหม่ พระสงฆ์ทรงสมณศักดิ์ พระเถระผู้ใหญ่และพระสงฆ์ผู้มีคุณูปการต่อมหาวิทยาลัยฯประจำปี ๒๕๕๙ เพื่อความเป็นสิริมงคล และขวัญกำลังใจในการทำงาน

๒๑ ธ.ค.๒๕๕๘ ผศ.สุชนาภ สิตานุรักษ์ ผู้อำนวยการสำนักศิลปะและวัฒนธรรม มอบพวงหรีดแสดงความเสียใจกับครอบครัวและขอไว้อาลัยแด่ “พ่อครูดวงจันทร์ แก้วดวงแสง” อายุ ๘๘ ปี เพชรราชภัฏ-เพชรล้านา ประจำปี ๒๕๕๕ สาขาศิลปกรรม : ประติมากรรม

๘ ม.ค.๒๕๕๙ ผศ.สุชนาภ สิตานุรักษ์ (ผู้อำนวยการ) และอาจารย์ฉันทนา ศศิธรรมาศ (รองผู้อำนวยการ) สำนักศิลปะและวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่ เข้าสวัสดีปีใหม่ ๒๕๕๙ อาทิ คุณวิสูตร บัวชุม ผู้อำนวยการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย และคุณสิริยา บุญญศิริพลกุล ผู้อำนวยการสำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดเชียงใหม่

๑๑ ม.ค.๒๕๕๙ อาจารย์ฉันทนา ศศิธรรมาศ รองผู้อำนวยการสำนักศิลปะและวัฒนธรรม เข้าร่วมงาน “Sam Neung Day” ณ อาคารราชภัฏเฉลิมพระเกียรติโดยคณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่ โดยในงานมีการแข่งขันสุนทรพจน์ภาษาเกาหลี อีกด้วย

๑๒ ม.ค.๒๕๕๙ ผศ.สุชนาภ สิตานุรักษ์ ผู้อำนวยการสำนักศิลปะและวัฒนธรรม และนางสาววารารณ โยธาราษฎร์ นำนักศึกษาชมรมรักภาษาและวัฒนธรรม เข้าร่วมโครงการ “ส่งต่อและสืบสานฟ่อนโบราณเมืองลับแล” ณ โรงเรียนสืบสานภูมิปัญญาล้านนา ตำบลวัดเกต อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่

๑๓ ม.ค.๒๕๕๙ คณะนักศึกษา จากมหาวิทยาลัยบูรพา จังหวัดชลบุรี จำนวน ๑๕ คน เข้าเยี่ยมชม ศึกษาเรียนรู้ด้านศิลปวัฒนธรรมล้านนา สำนักศิลปะและวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่

๑๘-๑๙ ม.ค.๒๕๕๙ นักศึกษาภาควิชาการพัฒนาชุมชน คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่ จำนวน ๑๐๐ คน เข้าศึกษาดูงานเรียนรู้งานด้านศิลปวัฒนธรรมและกลุ่มชาติพันธุ์ในล้านนา โดยคุณโสภณ พรหมจิตต์ นักวิชาการศึกษาเป็นวิทยากรให้ความรู้ ณ สำนักศิลปะและวัฒนธรรม

ขอขอบคุณ

ศาสตราจารย์อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว

รองศาสตราจารย์ ดร.อนาโตน โรเจอร์ เป็ลติเยร์

ผู้ช่วยศาสตราจารย์สุชานาฏ สิตานุรักษ์

ผู้ช่วยศาสตราจารย์เสาวภา ศักยพันธ์

อาจารย์อุบลพรรณ วรรณสัย

อาจารย์ฉันทนา ศศิธรรมาศ

อาจารย์วาทีนี บัวชุม

อาจารย์ภูเดช แสนสา

อาจารย์ดลยา แก้วคำแสน

อาจารย์ลักษมณ์ บุญเรือง

อาจารย์ดร. ประภาศิริ ศรีภมร

อาจารย์ดร. พินทอง ดอกไม้แก้ว

คุณดิเรก อินจันทร์

อาจารย์ตุลาภรณ์ แสนปรน

อาจารย์จันทร์สม เสียงดี

อาจารย์ ดร.พลวัฒน์ ประพัฒน์ทอง

อาจารย์สมชาย ธรรมสุทธีวัฒน์

คุณชวนพิศ นภตาสัย

อาจารย์ ดร. วิสิษฐ์ คัดคำส่วน

คุณโสภณ พรหมจิตต์

กลุ่มฝุ่นดิน วัดพระสิงห์ เชียงใหม่

ดร. ชีรพล สุรพรหม

Volker-Jettana Grabowsky

คุณจุรีภัทร์ ขาลสุวรรณ

คุณบุญรัตน์ ทาประภาภรณ์